

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

X. KÖTET

1—2. SZÁM

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

Kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Juridica*
4. *Acta Archaeologica*
5. *Acta Ethnographica*
6. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

X. KÖTET

1960

II. OSZT. KÖZL.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Mádl Ferenc</i> : Magyarország első polgári törvénykönyve — az 1959. évi IV. törvény — a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében	3
<i>C. Gy.</i> : Közgazdaságtudományi konferencia a Magyar Tudományos Akadémián a munkatermelékenység kérdéseiről	89
<i>Kovács István</i> : Az Alkotmányunk 10. évfordulójára rendezett jogász-konferenciáról	109
<i>Schmidt Ádám</i> : A Közgazdaságtudományi Intézet publikációi.....	115
<i>Kolta János</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete..	133
<i>Fukász György</i> : A IV. Szociológiai Világkongresszusról	145
<i>Ránki György</i> : A csehszlovák történészek III. kongresszusa	161
<i>Barkóczy László</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	167
<i>Krónika</i>	171

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ференц Мадл</i> : Первый гражданский кодекс Венгрии — закон № IV. от 1959 г. — в свете истории кодификации гражданского права	3
<i>Дь. Ц.</i> : Конференция в Академии Наук Венгрии в области сельскохозяйственной науки по вопросам о производительности труда	89
<i>Иштван Ковач</i> : О конференции юристов, посвященной десятой годовщине нашей Конституции	109
<i>Адам Шмидт</i> : Публикации Института Экономических Наук.....	115
<i>Йанош Колта</i> : Задунайский Научный Институт Академии Наук Венгрии	133
<i>Дьердь Фукас</i> : О IV. Всемирном Съезде по вопросам социологии	145
<i>Дьердь Ранки</i> : Третий съезд историков Чехословакии	161
<i>Ласло Баркоци</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	167
<i>Хроника</i>	171

SOMMAIRE

<i>Ferenc Mádl</i> : Le premier Code civil de la Hongrie — la loi IV de 1959 — sous l'aspect de l'histoire de la codification du droit civil	3
<i>Gy. C.</i> : La conférence scientifique d'économie politique tenue à l'Académie hongroise des Sciences sur les problèmes de la productivité du travail	89
<i>István Kovács</i> : La conférence des juristes organisée pour célébrer le dixième anniversaire de la promulgation de notre Constitution.....	109
<i>Ádám Schmidt</i> : Les publications de l'Institut de l'Économie Politique	115
<i>János Kolta</i> : L'Institut Scientifique Trans-Danubien de l'Académie Hongroise des Sciences	133
<i>György Fukász</i> : Le IV ^e Congrès mondial de sociologie	145
<i>György Ránki</i> : Le III ^e Congrès des historiens tchécoslovaques	161
<i>László Barkóczi</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	167
Chronique	171

INHALT

<i>Ferenc Mádl</i> : Das erste bürgerliche Gesetzbuch Ungarns — das Gesetz No IV/1959. — im Spiegel der Geschichte der Kodifikation des bürgerlichen Rechts.....	3
<i>Gy. C.</i> : Wissenschaftliche Konferenz für Ökonomie über Fragen der Produktivität der Arbeit an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	89
<i>István Kovács</i> : Über die — anlässlich des 10-ten Jahrestages unserer Verfassung veranstaltete — Juristenkonferenz.....	109
<i>Ádám Schmidt</i> : Die Publikationen des Wissenschaftlichen Instituts für Ökonomie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	115
<i>János Kolta</i> : Das Wissenschaftliche Forschungs-Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Süd-West-Ungarn	133
<i>György Fukász</i> : Über den IV. Weltkongress für Soziologie	145
<i>György Ránki</i> : Der III. Kongress der tschechoslovakischen Historiker	161
<i>László Barkóczi</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	167
Chronik	171

MAGYARORSZÁG ELSŐ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVE — AZ 1959. ÉVI IV. TÖRVÉNY — A POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓ TÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

MÁDL FERENC

I. Bevezetés

1. Az új polgári törvénykönyv jelentősége. 2. A kodifikációról általában, különös tekintettel annak gazdasági-társadalmi alapjaira.

II. A polgári jogi kodifikáció története

1. A külföldi polgári jogi kodifikáció jelentősebb fázisai: *a)* burzsoá kódexek, *b)* szocialista kódexek. 2. A magyar polgári jogi kodifikáció története: *a)* korai kodifikációs kísérletek, *b)* a burzsoá kodifikáció kezdetei 1848-ig, *c)* a burzsoá kodifikáció három szakasza.

III. A polgári törvénykönyv létrejötte, kodifikációs elvei és rendszere

1. A magyar szocialista polgári jog kialakulása és fejlődése a polgári törvénykönyvig. 2. A polgári törvénykönyv megalkotásának időszerezése. 3. A kodifikáció elvi előmunkálatai. 4. A kodifikáció alaki története és módszere. 5. A polgári törvénykönyv rendszere.

IV. Befejező megjegyzések

I. Bevezetés

1. Az új polgári törvénykönyv jelentősége

Bonaparte Napoleon nevével kezdeni egy tanulmányt, amely céljául egy szocialista törvényalkotásnak a szélesebb társadalomtudományi nyilvánosság számára való bemutatását tűzi ki, talán nem egészen természetes dolog. Valamely — szükségszerűen kevésbé ismert — nagy jogtudós helyett viszont nem jogász számára hitelesebbnek tűnhetnek szavai, amelyekkel egy polgári törvénykönyv, nevezetesen a francia Code civil jelentőségét a világtörténelem lapjaira feljegyezte: „Az én dicsőségem nem az — mondotta Szent Ilona szigetén —, hogy negyven csatát nyertem. Az, amit semmi sem fog eltörölni, ami örökké élni fog, az én *polgári törvénykönyvem*...”¹ Valóban, az azóta Code Napóleonnak is nevezett törvénymű ma is él, egy kontinensnyi

¹ „Ma gloire n'est pas d'avoir gagné quarante batailles . . . , ce que rien n'effacera, ce que vivra éternellement, c'est mon Code civil”, — így hangzik Napóleon híres mondása a Code-ra vonatkozóan, amelynek előkészületeiben valóban érdemi módon vett részt. A tervezet 102 államtanácsi vitája közül 52-öt személyesen vezetett. Az idézetet és az államtanácsi vitákra vonatkozóan megadott két adatot Sorel (Livre du Centenaire) nyomán P. Koschaker közli „Europa und das römische Recht” c. munkájában (Dritte Auflage. München und Berlin 1958. 378 o.) 136. o. 7. sz. jegyzet.

országban vettek mintát róla, sok államban teljes egészében hatályban van, irodalom, ill. nyelvtörténeti jelentősége bármely francia irodalomtörténeti kézikönyvben olvasható. Történelmi jelentősége Napóleon szavain és becsvágán túl elsősorban a polgári társadalom struktúrájában betöltött rendkívül fontos szerepe miatt van. Tovább menve: a klasszika-filológia művelői tudják, hogy egy egységes törvénykönyv jelentőségét az árutermelő római rabszolgatársadalom vonatkozásában már Tacitus és Cicero is felismerte.^{1/a} Jó és kevésbé jó csengésű, társadalmi haladást és társadalmi reakciót kifejező nevek hosszú sorát lehetne még tanúként idézni annak bizonyosságául, hogy egyes törvénykönyvek alkotása mindenkor az adott társadalmi struktúra mozgását kísérő politikai harc egy fontos küzdőtereként jelentkezett és — épp emiatt — sohasem volt csak a jogászok belügye.

Ami a kapitalista államok polgári törvénykönyveit illeti, találóan állapítja meg Szabó Imre a „Magyar Tudomány”-ban nemrég megjelent tanulmányában, hogy a polgári törvénykönyv a kapitalizmus Magna Chartája.² A burzsoá államok polgári törvénykönyvei mindenekelőtt a magántulajdon, az áruforgalom kódexei, a tőkés termelés funkcionálásának, ill. funkcionálása biztosításának törvénykönyvei. A „minden-áru” szemlélet tükrözői. Szocialista viszonyok között a helyzet megfordul. Az alap a társadalmi tulajdon. Az árunak egyrészt csak a formája marad meg, másrészt a szocialista körülmények között is meglevő valódi, teljes értelemben vett áruviszonyok is sajátosak. Mindez alapvetően módosítja a szocialista polgári törvénykönyv jellegét és rendeltetését. De más, szűkebb a törvénykönyv terjedelme is. Határait visszavonja olyan területekről, mint a család, a házasság és a munka életviszonyai. Nem a törvénykönyvek elsője többé. Ezt a megítéző szerepet az alkotmány veszi át. Mindez viszont nem jelenti azt, hogy a polgári törvénykönyvnek nem lenne kiemelkedő jelentősége. És ennek oka a szocialista gazdasági-társadalmi rendben betöltött fontos szolgálati szerepében van. Erre a fontos szerepére utal az a figyelem is, amelyet — mint ismeretes — Lenin tulajdonított a világ első szocialista polgári törvénykönyvének, az OSzFSzK 1922. évi polgári törvénykönyvének.

Az 1959-ben törvényerőre emelt és kihirdetett, 1960. május hó 1. napjával hatályba léptetett³ új polgári törvénykönyv előkészületeinek, sajtópropa-

^{1/a} Tacitus, Annales III. 27.; Cicero, Ad legibus T. 5, § 17., In Verrem II. 1. § 42.

² Szabó Imre, Új polgári törvénykönyvünkről. Magyar Tudomány, 1959. XI. sz. 576. o.

³ „A törvény hatálybalépéséről és a szükséges átmeneti rendelkezések megállapításáról — mondja a törvénykönyv utolsó, 685. §-a — külön jogszabály intézkedik.” Ez a külön jogszabály az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet „a polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról”, amely 1960. április 12-én jelent meg. A kihirdetés és a hatálybaléptetés közötti időbeli eltolódás, amely burzsoá törvénykönyvek esetében 2—3 év is szokott lenni, két célt szolgált: a) más hatályos jogszabályok rendelkezéseinek a törvénykönyvvel való összehangolását; b) átmeneti rendelkezések kidolgozását; c) a törvénykönyv kellő megismerését és megismertetését. Enélkül ui. egy közel ezer szakaszból álló törvénykönyv az alkalmazás során kezdetben túl sok zavart okozott volna.

gandájának, amelynek folytán a törvénykönyv egy ideig a közérdeklődés közép-pontjában állt, különösen azonban a törvénykönyv elkészítésében közreműködő (és alkalmazásában majd közvetlenül résztvevő) jogásztársadalom munkájának jelentőségét még egy sajátos magyar körülmény is fokozza. Nevezetesen az, hogy az 1959. évi IV. törvényben nemcsak új, hanem Magyarország első polgári törvénykönyve született meg. Később még részleteiben lesz szó a magyar polgári jogi kodifikációs törekvések sorozatos elbukásának okairól, de hogy ez a „törvénykönyvnélküliség” történelmi és nemzetközi presztízsünket nem éppen emelte, érdemes legalább egy külföldi észrevételt felidézni. Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat német nyelvű kiadása kapcsán egy akkor ismert összehasonlító jogi folyóirat a javaslat ismertetése mellett még udvariasságból sem tudta eltitkolni azt a meglepetését, hogy „olyan korban, amikor Európa népei általában törvénykönyvek uralma alatt élnek, él egy nép, amely... megőrizte a szokásjog túlsúlyát”.⁴

Az új polgári törvénykönyv jelentőségét az eddig mondottakon túlmenően lényegileg az határozza meg, hogy „átfogja a kialakult új tulajdoni formákat, s szocialista szervezetek közötti, illetőleg ezek és az állampolgárok közötti tulajdoni, elosztási és csereviszonyokat. Közelebbről a törvénykönyv határozza meg azokat a jogviszonyokat, amelyekben, mint formában, szocialista szervezeteinknek a népgazdasági tervekben folyó tevékenysége megjelenik; szabályozza lényegileg és fő vonásaiban szövetkezeteink s mezőgazdasági termelőszövetkezeteink bizonyos szervezeti kérdéseit és azokat a szerződéses viszonyokat, amelyekbe tevékenységük során e szövetkezetek lépnek. Végül szabályozza az állampolgárok mindennapi életében felmerülő vagyoni vonatkozások különböző formáit, feltételeit és következményeit”,⁵ valamint kiterjed az emberek, az ún. természetes személyek életének, személyiségi jogainak védelmére is.

Mindez — mint az eddigiekből absztrahálhatóan látható — a polgári jognak, az egységes szocialista jogrendszer egyik, nem véletlenszerűen összeállt, hanem adott gazdasági-társadalmi tényezők által meghatározott és körülhatárolt ágazatának⁶ kodifikálását, egységes törvénykönyvbe foglalását jelenti.

⁴ *Annuario di Diritto Comparato e di Studi Legislativi*, XV. köt. 1. sz. Idézi *Nizsalovszky Endre. A magánjogi törvénykönyv külföldi visszhangja. Gazdasági Jog*, I—1940. 9. sz. 4. o.

⁵ *Szabó Imre i. m.* 579. o.

⁶ A szocialista állam- és jogtudomány szerint az egységes jogrendszer jogágakra osztása nem pusztán a jogtudomány elvont okoskodásának, rendszerezésére törekvő munkájának eredménye, hanem jogi nézetként az alap meghatározta felépítmény körébe tartozik. Ennek megfelelően a gazdasági alap a jogrendszer tagozódására is döntő befolyással van.

A szocialista jogtudományban egységesen elfoglalt álláspont az, hogy egyes jogterületek jogágiságát elsősorban a szabályozott társadalmi viszony és a szabályozás módja határozza meg, de több szerző ezek mellett más szempontot, ún. principium divisionist is felvesz. A szocialista magyar polgári jog rövid meghatározását lásd a 7. sz. lábjegyzethez tartozó főszövegben. Megjegyzendő még, hogy a „polgári jog” kifejezés mellett a nemzetközi irodalomban és gyakorlatban a „magánjog” elnevezés is használatos. A szocialista irodalomban a szocialista polgári jogot illetően a „polgári jog” elnevezés a kizárólagos. A „magánjog” kifejezés a burzsoá jogrendszerekben a polgári jognak az ún. közjegtől való elválasztására szolgál. A burzsoá közjog

A polgári jog pedig az egységesen szocialista jellegű magyar jogrendszernek az az ágazata, amely a szocialista Magyarországon fennálló vagyoni, különösen tulajdoni és elosztási viszonyokat, továbbá a vagyoni viszonyokkal összefüggő egyes nem vagyoni (személyi) viszonyokat az áruforma felhasználásával szabályozza.⁷

Az elmondottakból úgy tűnhetik talán, mintha a törvénykönyv az előtt a jog síkján feloldaná valamiféle élettelen jogalannyá, mintha a jogalanyok mögött elveszítenénk az embert, mintha valamiféle, már Engels által a kapitalizmus testére szabottnak nevezett „jogász világnézet”⁸ feléledéséről vagy felélesztéséről volna szó, mintha a kapitalizmus említett Magna Chartája szocialista polgári törvénykönyvünkben mégiscsak feltámadna.

A szocialista jogtudomány mindenkor elhatárolta magát ilyen tendenciáktól és következetesen harcolt ellenük. Persze a burzsoá magánjog kereste és meg is találta azokat az absztrakt formákat, amelyek a burzsoá társadalmi rend ellentmondásait elleplezik. Egyformán jogalany számára a segéd-munkás és az iparbáró, egyformán ingatlan dolog számára ugyanennek a segédmunkásnak 2 szobás háza és ugyanennek az iparbárónak több ezer munkással dolgozó gyárüzeme. A burzsoá jogtudomány ilyen abszaktumokra törekvő sajátosságára, ennek fokára jellemző Horváth Barna egyik, műfajilag tulajdonképpen nem is jogtudományi munkájának itt idézett megállapítása, amelyet Arnold, amerikai jogi szerzőre, az ún. újrealista jogszemlélet egy képviselőjére utalással tesz: „A per... rövidítő szimbóluma a jognak, mert mintaképe, a jogi voltát leginkább szemléltető példája minden jogi eljárásnak. De az újrealizmus meglátja a jogban... a játék, a mimus elemét is. Szerepeket választunk magunknak és eljátszuk őket a társadalmi élet színpadán. Ilyen szerepeket játszunk intézményeinkkel is. Legnagyobb szerepeink talán éppen a hivatalos, a jog által kiosztott, perbel szerepeink. Óriási színház, *Circus Juris* ez, amely elszórakoztat, megvigasztal nagy belső konfliktusokat elsimít, sok mindenért kárpótol a társadalomban,

keretébe tartoztak, ill. tartoznak azok a jogszabályok, jogágazatok, amelyek a kapitalista társadalmi rendszer védelmét és biztonságát hatalmi eszközökkel, míg a magánjog azokat a jogszabályokat és jogágazatokat öleli fel, amelyek ugyanezt a célt a gazdasági forgalom biztosításával voltak és vannak hivatva szolgálni. A szocialista jogtudomány ezt a megkülönböztetést — érthetően — a „magánjog” kifejezéssel együtt elvetette, mindenekelőtt annak tartalma és jellege miatt. Bár a burzsoá jogirodalomban is használatos a „polgári jog” elnevezés, a szocialista polgári jog a burzsoá polgári jogtól (magánjogtól) tartalmán és jellegén túlmenően terjedelménél fogva is eltér. Szocialista társadalomban pl. a munkaviszony, a házasság nem tekinthető egyszerű áruformának, ezért a szocialista polgári jog sem a munkaviszonyokat, sem a házassággal és a családdal összefüggő jogviszonyokat nem szabályozza, ezek az önálló munkajog és családjog tartalmává és tárgyává lesznek.

⁷ A polgári törvénykönyv nem öleli fel az egész polgári jog, mint önálló jogágazat teljes terjedelmét (szerzői és kiadói szerződés, találmányi és újítói jog). Ennek okairól később lesz szó.

⁸ Engels, Iuristensozialismus. Neue Zeit (1887). Marx—Engels összes művei (oroszul). Moszkva 1937. XVI. köt. 1. rész. 296. o. Idézve Szabó Imre idézett tanulmánya alapján (579. o.).

Legcélszerűbb Arnold szerint az egész társadalmat bábszínháznak tekinteni, amelyben szimbólumok járnak a táncot, sőt gyógyintézetnek, amelyben rögeszmék által mozgatott betegeket kezelnek”.⁹ Könnyű volna ezt a szemléletet pőrére vetköztetni elméletileg is. De egy-két önként adódó kérdés önmagában rámutat a társadalmi ellentmondásokat, a reakciós társadalmi tartalmat elkendőző lényegére. Hát csak úgy választ magának egy perbeli szerepet a gyarmati elnyomók ellen küzdő délafrikai politikus, és éppen a vádlottak padját választja? És ki az, akit rögeszmék mozgatnak? Az, aki hisz a nagyobb darab kenyérért és nagyobb szabadságért folytatott harc sikerében, vagy talán éppen a tőke hatalmasai? És a „hivatalos jog által kiosztott szerep” mindenkinek odaadható? Tőkés is megkaphatja azt a szerepet, amelynek során elítélik, mert a béremelésért folytatott tüntetés alkalmával betörte a vezérigazgató ablakait? Az absztrakciókat nagyon is foghatóvá vetköztetőkérdéseket folytatni lehetne. Számunkra ez a jogszemlélet idegen, mert az embertől, a társadalmi haladás konkrét problémáitól való elfordulás, ill. az esetek jó részében a társadalmi haladással való szembefordulás csak látszatra absztrakt formáját jelenti.

A szocialista jog és jogtudomány a semmitmondó absztrakciókat — mint ezt az új polgári törvénykönyv bemutatásánál később látni fogjuk — mellőzi, bár nyilvánvaló, hogy a jog területén szükségszerűen alkalmazásra kerülő absztrakciók egy szocialista törvénykönyvben más társadalmi tartalommal jelentkeznek, mint egy kapitalista törvénykönyvben.

Visszatérve most már új polgári törvénykönyvünk hangsúlyozottan nagy jelentőségéhez, felmerül a kérdés: Ha ennyire fontos és jelentős dologról van szó, eddig hogyan voltunk meg polgári törvénykönyv nélkül?

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy nem a polgári törvénykönyv teremtette, vagy teremti meg az új gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ellenkezőleg, az új gazdasági-társadalmi viszonyok teremtették meg a jogi formákat, és tették lehetővé az új polgári törvénykönyv létrejöttét is. Egy másik fontos körülmény, hogy a szocializmus Magna Chartája, az alkotmány, amely a gazdasági-társadalmi viszonyokat legáltalánosabban, kereteiben és alapjaiban szabályozta, azonnal követte a fordulat évét. Továbbá, ahol múlhatatlanul szükség volt rá, rész törvények jöttek létre új szocialista tartalommal. Gondoljunk csak pl. a szállítási szerződésekről szóló, szocialista jogrendszerünk fejlődésére is nagy hatást gyakorló csak 206-osnak nevezett minisztertanácsi rendeletre. Az alkotmány, az egyes területeket új módon szabályozó szocialista jogalkotásunk, az új bírói gyakorlat a szokásjogot is új tartalommal töltötte meg. Mindezek, továbbá a jognak szocialista szellemben való oktatása természetesen ideiglenesen biztosították a polgári jog iránti igények szocialista tartalmú kielégítését. Emellett is meg kell azonban jegyezni, ill. állapítani azt,

⁹ Horváth Barna, A génusz pere. Kolozsvár 1942. 226. o., 6. o.

hogy a polgári törvénykönyv viszonylag mégis késedelmes megalkotása a törvényalkotás korábbi, hibás lebecsülésének is egyik következménye.

Ezek után mégis miben van a törvénykönyvnek a szocialista magyar jogrendszer egészére is kiterjedő jelentősége?

1. A fejlődés eddigi eredményeinek szilárdabb kereteket adva és az új viszonyok fejlődését elősegítve mindenek előtt egységbe foglalja a polgári jog eddigi rendszerét kitevő különböző joganyagokat (egységes szabályozását adja azoknak az életviszonyoknak, amelyeket eddig résztörvények, főleg az alkotmányból levezetett tulajdoni formák, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései által kialakított jogtételek, a szokásjog eddig hatályban volt szabályai stb. öleltek fel).

2. Megteremti a törvényesség egyik legfontosabb feltételét, — a törvényességet nemcsak a jog ismeretére, de átfogó törvénykönyvben *írott* jog létre alapítva.

3. Régi magatartási szabályok új formát kapnak és a törvénykönyvben hozott új magatartási szabályokkal együtt pontosabban illeszkednek az alaphoz, amelyből keletkeztek és amelynek szolgálatára hivatottak.

4. A szokásjog általános félretételével fokozza a jogbiztonságot. A szokásjogot ui. nem a törvényhozó, hanem a törvényalkalmazó alakította. Így a szokásjog többnyire az élet után kullogott, a régi szabályokat mindig bizonyos fázisbeli lemaradással lehetett csak az alap rohanó igényeihez idomítani. Az új irányok a szokásjog tételeinek dzsungeljében csak nehezen törtek utat, áttételeződésük a felsőbb szintű bíróságoktól az alsóbb szintű bíróságokig nem volt mindig biztosítva és sokszor nagyon vontatottan ment. Sőt a szokásjog jellegénél fogva helyenként teret engedett régi reminiscenciák érvényesülésének is, és amőbaszerű sajátos létformája útján átszivárgott a kodifikált jogterületekre is. Mindezt a törvénykönyv megszünteti és a szokásjoggal való foglalkozás a jövőben döntően csak jogtörténeti studiumnak fog számítani. Egy jogterület kodifikálása ui. egyebek között azt is jelenti, hogy az új jogszabály az adott területen a teljesség és kizárólagosság igényével jelentkezik.

2. A kodifikációról általában, különös tekintettel annak gazdasági-társadalmi alapjaira

Jelen tanulmány tárgyából természetesen következik annak szükségessége, hogy a kodifikáció lényegével általában, a kodifikációval „an sich” — ahogy ezt Kant mondaná — legalább alapvető elméleti vonatkozásait illetően foglalkozzunk. Azon az egyébként helyes megállapításon túlmenően is, hogy a kodifikáció egy elvileg körülhatárolt jogterület egységes törvénykönyvbe foglalása. Ez a megállapítás ugyanis a kodifikációnak csak egyik,

éppen formai oldalára utal, a formális logika vonatkozó tételének egyébként helyes alkalmazása alapján. Van-e azonban a kodifikációnak, nem a kódex, a törvénykönyv rendelkezéseinek, hiszen ez nyilvánvaló, hanem a kodifikációnak, mint olyannak valamiféle mélyebb, a kodifikációt a társadalmi viszonyokkal szorosan vagy kevésbé szorosan összekötő tartalma? Ez a kérdés — mint látni fogjuk — egy sor elméleti problémát vet fel, amelyeknek tisztázása, az eddigi eredmények összegezése és a szocialista jogtudomány álláspontjának vázolása, ill. kifejtése e tanulmány tulajdonképpeni feladatait illetően különösen alapvető fontosságú.

Mielőtt a szocialista jogtudomány álláspontját megkísérelnénk kifejteni, lássuk, mit mond erre vonatkozóan a burzsoá jogirodalom. A burzsoá jogtudományban e kérdésben különböző nézetek és álláspontok vannak. Szalay László, a polgári magyar jogtudománynak ez a kiváló teoretikusa azt írja, hogy „... annyi nagyszerű tárgyak közt a jog mezején... előfordul egy tisztán formális — de hiszen tudjuk, hogy a forma lényegesség a jogban — a codificatio kérdésének eldöntése”.¹⁰ Sohm az Institutiokban egy helyütt azt mondja, hogy „a szokásjog az erősek barátja és az uralkodó osztályok befolyásának van alávetve. Az írott, a törvény-jog a gyengék védőpajzsa: az írott betűk által megköti az uralkodók hatalmát”.¹¹ Mások azon a véleményen vannak, hogy egy egységes törvénykönyv a nemzeti egység kifejezője, mert a partikularizmus ellen hat. A francia Code-nak többek között ezt a szerepét emelte ki hangsúlyozottan Portalis, a Code egyik legkiemelkedőbb kodifikátora.¹² Olvashatni olyan nézetet is, hogy a kodifikáció nem más, mint egy természetszerű igénynek kielégítése. Nevezetesen annak, hogy az írásosság, a törvény formában való létezés a jog lényegéből következik.

Alaposabban kidolgozott koncepciója a kodifikációra vonatkozóan a burzsoá jogtudományban F. von Savignynek van. Nem is lehet ehelyütt nem beszélni róla. Elméletét — amely bár általánosabb értelemben az ún. történeti jogi iskola álláspontja volt a kodifikációt, ill. a jog fejlődésének formáit illetően, de mégis az ő neve alatt vonult be a történelembe — „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft” c. 1814-ben megjelent és számtalan kiadást megért munkájában fejtette ki.

¹⁰ Szalay László, Codificatio. Publicistai dolgozatok. I—II. köt. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest 1847. I. köt. 23. o. Természetesen Szalay sem tekintette a kodifikációt valamiféle, a társadalmi fejlődéstől egészen független kérdésnek. Erre utal az a kitétele, hogy „a forma lényegesség a jogban”. Abban a korban a „formáért” vívott harc egészében egybeesett a „lényegességért”, a jogrendszer polgári átalakításáért folytatott harcral. Másutt a kodifikációt kifejezetten ilyen jellegűnek tartja. „A törvénykódex — mondja az idézett, a kodifikációról írott híres tanulmányában (i. m. 24. o.) — természeténél fogva új korszakot igyekszik megnyitni.”

¹¹ R. Sohm, Institutionen. Vierzehnte Auflage. Verlag von Duncker und Humblot, Leipzig 1911. 63. o.

¹² „Ellenségeink félelemmel láthatják, hogy az ország, amelyet... eddig annyi előjog és különböző szokás osztott meg, most ugyanazzal a törvénnyel egységbe kapcsolódik.” J. Bonnecase, La pensée juridique française. Paris 1933. 213. o.

Elméletének történelmi hátterét a Napóleon-uralom bukása és a Code civil hatályának Németország legnagyobb részében való megszűnése, valamint a feltörekvő burzsoáziának a feudalizmus elleni harca, a kapitalista áruterelés térhódítása, ill. a feudalizmus gazdasági, társadalmi és politikai erőinek ezekkel szembeni ellenállása adta. A kodifikáció terén ebben a történelmi helyzetben a polgári haladás zászlaját „Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland”¹³ című munkájában A. Thibaut heidelbergi professzor emelte fel. Savigny elméletében — a feudális erők oldalán szembeszállva a kodifikációs törekvésekkel — tagadta egy polgári törvénykönyv megalkotásának szükségességét és elvitatta korának ilyen törvénykönyv alkotására való elhivatottságát, alkalmasságát is.

Thibaut érvelésével — hogy a nemzeti önállóság és önbecsülés gondolatának jegyében új törvénykönyv kell a Code civil hatályának megszűnése után, mert a forgalom és a polgári szabadságjogok védelmét a régi törvények és szokásjog nem tudja megfelelően szolgálni — Savigny a következő tételket állította szembe: 1. Igen, kell *biztos*, az ország érdekeinek megfelelő egységes polgári jog. 2. Ez azonban nem törvénykönyv létrehozása útján érhető el, mert aki ezt az utat tartja követendőnek, nem ismeri a jog fejlődésének igazi mikéntjét. Egy törvénykönyv csak fokozná a jognak a néptől való elszakítottságát.¹⁴ Miért? Az „azért” a tulajdonképpeni Savigny-féle elmélet, amely röviden a következőkbe foglalható össze. A jog keletkezésének és továbbélésének törvényszerűségei hasonlóak a nyelv törvényszerűségeihez. Azaz a jogot a nép közvetlenül teremti, a néppel él, a nép továbbfejleszti, a jog a nép természetes létformájának egy szelvénye, a nép életének egyik megnyilvánulási formája. A jognak és a népnek ez az organikus egysége a jogélet ún. politikai eleme.¹⁵ Idővel a munkamegosztás olyan fokot ér el, a jog belső, a néppel továbbra is organikus egységben élő rendszere annyira differenciálódik, hogy a vele való beható foglalkozás, a jog továbbfejlesztése a nép képviselőiben a jogászság és a jogtudomány kezébe kerül. Ez az új mozzanat a jogélet ún. technikai eleme.¹⁶ Ez azt jelenti tehát — mondja Savigny —, hogy „a jogot először a szokás, az erkölcs és a nép hite (Sitte und Volksglaube), majd pedig a jogtudomány teremti; a jog tehát mindenütt belső, csendesen ható erők, nem pedig a törvényhozó önkénye által keletkezik”.¹⁷ Kodifikálni, törvényt alkotni csak a jognak előbb említett ún. politikai elemének a történelemre visszamenő alapos és teljes ismerete alapján

¹³ Heidelberg 1814.

¹⁴ F. C. von Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. A 3. 1840. évi kiadás utánnyomása, Freiburg 1892. 131. o., 98. o.

¹⁵ Uo. 5. o.

¹⁶ Uo. 7—8. o.

¹⁷ „Das heisst, dass es erst durch Sitte und Volksglaube, dann durch Iurispundenz erzeugt wird, überall also durch innere, stillwirkende kräfte, nicht durch die Willkür eines Gesetzgebers.” Uo. 8—9. o.

szabad. Ha pedig a jogtudomány a jognak ilyen fokú ismeretére eljutott, akkor az utókornak való megörökítésén túlmenően, amire egy nemzedék sem törekedett még, minek a kodifikáció? A jogbiztonságot ui. ebben az esetben nem a törvény, hanem a jog lényegének és minden irányú relációjának maximális ismerete jelenti. 3. Savigny végső következtetése a fentiek után ez: a hiba nem a jogban van, hanem abban, hogy a jogtudomány nincs a jog ismeretének azon a szintjén, hogy a jogot igazában megismerje, nincs „organisch fortschreitende Rechtswissenschaft”, miért is a kodifikáció elsőrendű előfeltétele hiányzik. Minthogy tehát a hiba nem a jogban, hanem a jogtudományban van (amin Savigny tulajdonképpen törvényalkotót ért), a XIX. század első negyedének Németországa nincs elhivatva, azaz alkalmatlan egy polgári törvénykönyv létrehozására.¹⁸ A jogtudománynak a törvényalkotástól való féltése — ami szóban forgó munkájában több helyen is kifejezésre jut¹⁹ — így nála azt jelenti, hogy egy esetleges törvénykönyv új, a „népszellemtől” idegen rendelkezései a jogtudományok azokat az eredményeit is halomra döntik, amelyek a néppel organikusán összenőtt jog egyik-másik elemét a szükséges szinten mégis már napvilágra hozták.

A történeti jogi iskola vázolt elméletének szisztematikus bírálata e tanulmány kereteit meghaladja. Ebben az összefüggésben utalunk Marx „A történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa” c. cikkére, amelyben a történeti jogi iskola elméletét szenvedélyes bírálatnak vetette alá, rámutatva főbb tételeinek osztálytartalmára.²⁰ Továbbá arra, hogy Savigny egyik tételét közvetve Engels is érinti. Schmidthez írott levelében elismeri és hangsúlyozza, hogy a munkamegosztás hivatásos jogászokat hív életre. Ugyanakkor leszögezi azonban, hogy a jog, a törvények keletkezésének végső oka nem a néplelekben vagy a jogászok erre vonatkozó magasszintű ismereteiben van, amint azt Savigny tanítja, hanem a gazdasági viszonyok megszabta igények-

¹⁸ Uo. 98. o.

¹⁹ Uo. 4. o.

²⁰ K. Marx és F. Engels Művei I—II. köt. Kossuth Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 78—86. o. (Németül: Marx—Engels: Gesamtausgabe I. Abt. B. 1. Hb.1. Frankfurt am Main, 1927.)

Marx a történeti jogi iskolának a francia természeti jogi iskolának haladó tanaival szembe helyezkedő retrográd szerepét egyrészt a) a fennálló osztályuralom önkényét védő pozitívizmusában, másrészt b) a jog történelmi produktumai között különbséget nem tévő és ezért a múltat mindenestől konzerváló kritikátlanságában jelöli meg.

Hivatkozott cikkében — amelyet nem közvetlenül Savigny, hanem a történeti jogi iskola egy másik alakjának műve (*G. Hugo, Lehrbuch eines Zivilistischen Kurses, Zweiter Band, welcher das Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts, besonders des Privatrechts, enthält. Berlin 1819.*) kapcsán írt — a kétirányú bírálat a következő két szellemes megállapítással dokumentálható. *ad. a)* Hugo számára „a szegyetelen *conch* (Bahma-i bennszülött kagylóhalász, — M. F.), aki meztelenül járkal és legfeljebb iszappal takarja testét, épp olyan pozitív, mint a *francia*, aki nemcsak hogy öltözködik, hanem elegánsan öltözködik. A *német*, aki leányát családja kincseként neveli, nem pozitívabb, mint a rádzspat, aki megöli, hogy lerázza táplálásának gondját. Egy szóval: a bőrkiütés éppolyan pozitív, mint a bőr” (i. m. 80. o.). *ad. b)* A történeti jogi iskola támadja ugyan a francia természetjog, az ész „szent” tanait — írja Marx —, de ha e tanok nyomán jog, törvény keletkezik, később, mint történetit tisztelni fogja. „Csak azért zúzza szét ezeket a szentségeket, hogy a *történelmi ereklét megillető tiszteletben* részesítse őket, megbecsüleni őket az *ész szeme* előtt azért, hogy utóbb megbecsülést szerezzen nekik a *történelem szeme* előtt” (i. m. 79 o.).

ben, az uralkodó osztály akarataiban. Kiemeli, hogy a jogászok nemcsak hogy képesek törvénykönyvek megalkotására, hanem arra is „képesek”, hogy a társadalmi ellentmondásokat elleplező, a tényleges gazdasági viszonyok nyereségét nem, vagy csak kevésbé híven tükröző egységes törvénykönyveket alkossanak.²¹ Ilyen értelemben a mindenkori társadalmi viszonyoktól feltételezetten általánosan igaz Hegelnek az az ismert mondása, miszerint egy művelt néptől vagy jogásztól azt a képességet megtagadni, hogy törvénykönyvet alkothasson, a legsúlyosabb szitkok egyike lenne, amivel egy népet, illetve annak egy hivatását illetni lehet.

Bár a történeti jogi iskola említett kodifikációellenes elméletének szocialista értékelése felé (Savigny munkássága közvetlenebbül politikai-ideológiai vonatkozásainak, ezek osztálytartalmának feltárásával, tehát az alapkérdéseket illetően) Marx és Engels idevonatkozó megállapításai alapján már a szocialista magyar jogirodalom is tett néhány le nem becslendő lépést,²² Savigny egész munkásságának a szocialista jogtudomány által való mindenoldalú monográfikus szintű értékelése még nem tekinthető elvégzett munkának. Savigny tevékenysége a kodifikáció kérdéseit illetően — képletesen szólva — ugyan valóban azzal jellemezhető a leginkább, hogy a reakciós Frigyes Vilmos kodifikációs minisztere (Minister für Revision der Gesetzgebung) volt, mégis aligha jogosult egész tudományos munkássága felett egy ilyen allegorikus ítélettel napirendre térni. Ennek az egész kérdéskomplexumnak a megfelelő feldolgozása civilizistikánknak még meg nem oldott feladatai közé tartozik. Erre természetesen ez a tanulmány nem vállalkozhat. Savigny-ról, a kodifikációról vallott elméletének társadalmi tartalmáról néhány szót ennek előrebocsátásával szólunk.

Ha következetesen végigvisszük elméletének gondolatmenetét, akkor egy új törvénykönyv, mint írott jog jogosultságának tagadása mellett el kellett volna jutnia Németországban a kérdéses időben fennálló jog, *amely jórészt írott, törvényi jog volt*,²³ felszámolásának követeléséig is. Ez nyilván-

²¹ Marx—Engels, Válogatott művek két kötetben. Szikra kiadás, Budapest 1949. II. köt. 493. o.

²² Lásd Kulcsár Kálmán, Marxizmus és a történeti jogi iskola c. tanulmányát (Jogtudományi Közöny, 1955. 2. sz. 65—85. o.) és Világhy Miklós, Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései c. tanulmányának (A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1954. V. köt. 215—267. o.) 219-től 221. oldalig terjedő részét.

²³ Savigny kodifikációellenes harcából azt lehetne hinni, hogy Németország polgári joga — az egyes államokat illetően — a kodifikátlanság állapotában volt, és a szokásjogról az írott, a törvény-jogra való áttérés állt a harc középpontjában. Ismeretes azonban, hogy nem ez volt a helyzet. A szuverén államként létező Poroszország egész területén, 21 millió lakosra kiterjedően érvényben volt az 1794. évi porosz Landrecht, Bajorországban ugyancsak kodifikált joggal állunk szemben (Codex Maximilianus Bavaricus Civilis, 1756), de hasonló volt a helyzet a thüringiai államokban, ahol a Sachsenspiegel volt hatályban; lehetne még sorolni a hatályban levő kódexeket, a szász polgári törvénykönyvet, a württembergi Landrecht-et 1610-ből stb. Lásd ehhez K. Cosack, Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts. Bd. I—II. Verlag G. Fischer, Jena 1903. I. köt. 19—20. o. Természetesen ezek mellett a törvénykönyvek mellett hatott az első sorban római eredetű szokásjog is. Mégsem lehet azt mondani, hogy a német polgári jog a kérdéses korban kodifikátlatlan volt.

valóan abszurdum. Ilyen kitétel vagy következtetés a Beruffban sehol nincs. Szerzőjének célja erre nem is terjedt ki. Enélkül pedig elmélete a fennálló jog direkt és ezen keresztül a fennálló társadalmi rend, a porosz feudalizmus erői osztályuralmának indirekt apológiája. Ezen — ebben az összefüggésben — nem sokat enyhít az a nézete, hogy a polgári jog rendszerének korabeli állapotában szerinte is sok hiba volt.²⁴ Elméletében a végkövetkeztetés valójában csak az lehet, hogy a nép életével organikus összefüggésben fejlődő jog, fejlődésének eredményeképpen, a legtökéletesebben a polgári jog fennálló rendszerében jutott kifejezésre. Tehát a porosz Landrechtben, a szász és a bajor polgári törvénykönyvben, a Sachsenspiegelben, az ezek mellett ható pandekta jogban, a különböző Stadtrechtekben stb.

Ahogy Hegel a szellem dialektikus kibontakozásának végső fokát a porosz államban, úgy Savigny — önként adódik a párhuzam — a jog fejlődésének legalább egyelőre túl nem léphető, legérettebb fokát és rendszerét a XIX. század elején készen állott német feudális polgári jog rendszerében látta. Más szóval azt is lehetne mondani, hogy Hegel is és Savigny is egyszerűen posztulálták a valóságot. Csakhogy míg Hegel agyában, a szellem dialektikájában — erre irányuló szándéka nélkül — a forradalom kezdődött el,²⁵ addig Savigny kodifikációval kapcsolatos tézisei ilyen szándékon túli progresszív erőt később sem jelentettek, sőt — bár ő maga elméletét később bizonyos fokig már korrigálta — annak politikai haszonlesői és kodifikációs tanításainak szürke epigonjai mesterük nagyobbyszerű gondolatait is elhomályosították.²⁶

Azt mondhatná valamely Savigny-tisztelő, hogy ha több vonatkozásban elismerjük Savigny tudományos értékeit, akkor miért van az, hogy kodifikációs elméletét mintegy „megideologizáljuk”, azt „kiforgatjuk”, Savigny történelemszemléletébe reakciót „magyarázunk bele”, avagy valamiféle korszerűtlen forradalmárt kérünk tőle számon.

Erre csak azt lehet mondani, hogy a kérdésfeltevőnek alapjában véve igaza van. Savigny számunkra nem egyrétű jelenség. Egy forradalmár számonkéréséről pedig nincs szó. Tudott dolog, hogy Thibaut sem volt forradalmár — a szó politikai értelmében — azáltal, hogy Németországnak 1814-ben általános polgári törvénykönyvet követelt. Tudott dolog, hogy a Code Civil — bár haladó törvénykönyv — nem a forradalom kátéja, hanem végső soron a forradalom hátán ujalomra jutott kapitalista termelési viszonyoknak (a

²⁴ F. C. von Savigny i. m. 98. o.

²⁵ „Németország forradalmi múltja — mondja Marx Bevezetés a hegeli jogfilozófia kritikájához c. munkájában — elméleti, a reformáció. Ahogyan akkoriban egy szerzetes, most a filozófus az, akinek agyában a forradalom elkezdődik”. *Karl Marx és Fridrich Engels Művei*. I—II. köt. Kossuth Kiadó, Budapest 1957. I. köt. 385. o.

²⁶ Savigny más irányú elméleti konstrukciói — pl. az ismert akarat-elmélet — a maguk területén ugyancsak kezdete voltak a burzsoá polgári jogi szemlélet természetesen nem társadalmi méretű forradalmának. Ebben a keretben azonban el kell tekintenünk Savignynek a kodifikáció kérdéséről távolabb eső tudományos munkásságának értékelésétől.

forradalmi polgárság álláspontjához viszonyítottan „mérsékelt”) kódexe volt.²⁷ Mindezek egyszerűen a történelmi időszerűség, társadalmi haladás felismerői. Mégis Savigny támadta Thibaut-t, hogy amikor a Code betört Németországba és rákszerűen tovább hódított,²⁸ ő a francia példát kívánja követni, hogy a francia Code dicsérésével²⁹ és új törvénykönyv követelésével a jog áldatlan korrupcióját („fruchtlose Korruption des Rechts”) idézi elő. „Németország számára — mondja Savigny —, amely e forradalom átkától megmenekült, a Code, amely Franciaországot inkább visszavetette, semmint előre, sokkal inkább a forradalomba vivő lépés volt, következésképp sokkal többet rontott, mint magában Franciaországban.”³⁰ A római jognak ez a nagy művelője és azt nagyra értékelő kedvelője még Justinianust is elmarasztalja, ha úgy látja, hogy az valahol „igazat adott” a francia Code haladó intézményeinek.³¹

Tárgyilagos olvasónak el kell ismernie Savigny érdemeit. Ezekre csak részben utaltunk. Nem hagyható számításon kívül, hogy a francia történelemben akkor, ill. elméletének születését közvetlenül megelőzően testet öltő progresszív események később részben revideált megítélésében,³² és a Code-ban ezeknek csak betetőzését látta, erősen befolyásolta a francia megállás elleni elkeseredettsége. Nem hagyható továbbá számításon kívül Savigny munkásságának egy másik sajátos jellegzetessége sem. Nevezetesen az, hogy amennyire hozzá volt kötve elmélete a porosz reakció nagyon is gyakorlati és valóságos politikai harcához, annyira távol állt a bírói gyakor-

²⁷ „Az 1792—1796-os évek forradalmi burzsoáziájának tiszta, következetes jogfelfogását — mondja Engels Schmidthez írott levelében — már a Code Napoleonban is sok tekintetben meghamisították... Ennek ellenére a Code Napoleon az a törvénykönyv, amely valamennyi világrész új törvényhozásának alapjául szolgál.” Marx—Engels, Válogatott Művek, II. köt. 493. o.

²⁸ „Als der Code in Deutschland eindrang und krebsartig immer weiter frass,” mondja a Code elleni ellenszenvében Savigny (i. m. I. o.).

²⁹ „Es wird bald wenig mehr davon übrig sein als die Erinnerung, dass manche deutsche Juristen... recht vergnügt mit diesem Instrumente gespielt, und das Heil verkündigt haben von dem, was uns zu verderben bestimmt war.” Uo. 34. o.

³⁰ „Für Deutschland aber, das der Fluch dieser Revolution nicht getroffen hatte, war der Code, der Frankreich einen Theil des Weges zurück führte, vielmehr ein Schritt vorwärts in den Zustand der Revolution hinein, folglich verderblicher und heilloser als für Frankreich selbst.” Uo. 34. o.

³¹ „Bei der Ehescheidung nämlich wird beständig Römisches Recht mit zur Sprache gebracht, aber Portalis und Maleville gehen aus von einer Geschichte der römischen Ehescheidung, welche nicht etwa blos falsch, sondern ganz unmöglich ist; so z. B. glauben beide, die Ehe habe nicht von einem Ehegatten einseitig, sondern nur durch Übereinkunft getrennt werden können, wodurch in der That das ganze Recht der Pandekten, ja selbst das von Justinian über diesen Gegenstand, vollkommen sinnlos wird; selbst die Ehescheidung durch Übereinkunft sei bei den Römern blos eine Folge der irrigen Ansicht, dass die Ehe mit anderen Contrakten auf gleicher Linie stehe.” Uo. 38. o.

³² Savigny a kodifikáció ellen írott e vitairatának 1840. évi kiadásához már felvett előszavában visszavonta a munka 7. fejezetében a haladó francia jogtudománynak a kodifikációra való alkalmatlanságára és felkészületlenségére vonatkozó erős megállapításait („ich benutze gerne die Gelegenheit, jenes Zugesfügte Unrecht durch ein offenes Bekenntniss gut zu machen”), továbbá bizonyos fokig revideálta a kodifikációval szembeni merev álláspontját is. Uo. IV—V. o.

lattól, a bírói gyakorlat kiáltó igényeinek ismeretétől. Kitűnik ez mindenkéltől abból, hogy óriási oeuvre-jében könnyű megszámolni azokat a passzusokat, amelyekben bírói ítéletekre, tehát az élő gyakorlat problémáira utal. Csak az lehet olyan meg nem értő egy egységes törvénykönyv létrehozásával szemben, aki — más egyéb okok mellett — nem érzékeli, nem ismeri, hogy milyen hihetetlen nehézséggel küszködött a XIX. század német bírása, amikor az oly sokféle, tulajdonképpen megtanulhatatlan mennyiségű, egyszerre ható különböző jogszabályból a konkrét ügyre alkalmazandót ki kellett választania. De hát ha ez egy oldalról magyarázza is Savigny kodifikációellenes beállítottságát, lehet-e ezt elméletének javára írni? Senkisé is állíthatja, hogy igen. Végülis: a kodifikáció kérdésében vallott elméletére vonatkozóan annak a megállapításának a jogosságát, hogy a társadalmilag haladóval szemben a társadalmilag meghaladott retrográd múltat védte, tárgyilagos olvasó nem vitathatja el.

A történeti jogi iskoláról, azon belül Savignyről amellet, hogy ezt elkerülni a nemzetközi jogirodalomban játszott szerepe miatt sem lehetett, azért is volt szükséges a fentieket elmondani, mert — mint később látni fogjuk — hasonló társadalmi és történelmi körülmények között a magyar polgári jogi kodifikáció mindig elgáncsolt kísérleteinél sajnálatos módon és eredménnyel újból és újból szavazathoz juttatták, — semmilyen, vagy már sokkal kevesebb hangsúlyt fektetve más, tudományos értékeiben nagyobb munkáinak a magyar polgári jogi irodalomban való megismertetésére.

Végül az eddigiek amellet, hogy akarva-akaratlanul is kifejezésre juttatták a kodifikációnak a társadalmi-gazdasági feltételekkel való összefüggését, arról is alkalmasak meggyőzni bennünket, hogy a kodifikáció lényegének meghatározásához a burzsoá jogtudomány idevonatkozó nézetei elégtelenek.³³

A kör tehát lassan bezárul: a kodifikáció — mint láttuk — nemcsak formális kérdés, nem, vagy nemcsak a nemzeti egység haladó vagy sovénisza kifejezése, a kodifikáció nem mindig a gyengék védőpajzsa, a törvényalkotás pusztá uralkodói játék vagy ötletként komolytalan dolog, a kodifikációellenesség egyfajta társadalmi rend védelmével esik egybe, a kodifikáció nemcsak az íratlan jog egyszerűen mechanikus rendszerezése. A kodifikáció lényegében van valami ezekből, de nemcsak ezek mechanikus összessége, nemcsak ennyi. Mi hát akkor a kodifikáció lényege?

Bár a szocialista jogalkotás, a szocialista polgári jog tudománya természetesen kezdettől fogva ismerte a kodifikáció lényegét, társadalmi szerepét, annak a felépítményben elfoglalt helyét, ill. ezen keresztül a gazdasági

³³ Savigny elmélete tulajdonképpen nem a kodifikáció, hanem a jog egyik formájának, a szokásjognak sajátos elmélete, — közvetlenül a kodifikáció ellen beállítva. Így inkább egy burzsoá kodifikációs elmélet „negatív lelete”-ként fogható fel.

alappal való kapcsolatát, mindezek részletes és monografikus feldolgozására még nem került sor.

A szocialista polgári jog nemzetközi irodalmában e vonatkozásban az első jelentős lépést — amennyire ismereteink megbízhatóak — Világhy Miklós tette meg a törvényalkotás elvi kérdéseivel foglalkozó tanulmányában.³⁴

Kézenfekvő a kérdést külső megjelenési formáján keresztül megközelíteni és abból kiindulni, hogy ez a szó „kodifikáció” másképpen azt is jelenti, mint írott jog megalkotására törekedni. Kodifikálni annyit tesz, mint írott jogot, azaz — a szó általános értelmében — törvényt alkotni. A kodifikáció lényegének felismerése tehát az írott jog lényegének, szolgálati szerepének felismerését jelenti. Ez Világhy Miklós kiindulópontja.

A törvény — állapítja meg helyesen — legáltalánosabb értelemben mindenekelőtt legális formák között alkotott írott jogot jelent; azt tehát, hogy a jogi norma, az állami kényszerszankcióval biztosított magatartási szabály meghatározott szavakhoz, egyszóval szöveghez kötött, írásban rögzített formában jelenik meg. Ebből a tételből szervesen folyik Világhy Miklós további megállapítása. Nevezetesen, hogy a törvényalkotás első elvi-elméleti kérdése a jog formájával kapcsolatos kérdések, a jogi tartalom és a jogi forma kölcsönös viszonyával kapcsolatos kérdések körébe esik. Ennek előrebocsátása után kiindul a marxizmus klasszikusainak a tartalom és a forma viszonyának általános sajátosságaira vonatkozó tanításaiból. Abból, hogy minden jelenségben két oldalt különböztetünk meg: a tartalmat és a formát. Leírja továbbá e két oldal mozgástörvényeit (a formát a tartalom határozza meg, de viszonylagos önállósága van, a tartalom csak meghatározott formában létezhet, a tartalom megváltozása megköveteli a forma megváltozását, szocialista viszonyok között az új tartalom nem jár szükségszerűen a régi forma teljes összetörésével és teljesen új forma létrehozásával).

A forma és a tartalom viszonyát a jogban Világhy Miklós kétféle összefüggésben veti fel. Az egyik összefüggés, viszonylat, ahogyan ő nevezi, az *„amely a jognak, a jogi nézetnek és intézményeknek a gazdasághoz, a társadalom gazdasági rendjéhez, az alaphoz való viszonyára vonatkozik”*. Ebben az összefüggésben az alap a tartalom, a jog, a jogi parancs a forma. Ez az összefüggés nyilvánvalóan a jogszabálynak a gazdasági alaptól való függését fejezi ki. A másik összefüggés a *jog (parancsoló vagy tiltó) magatartási szabálya és aközött van, ahogyan a magatartási szabály kifejezésre jut* (pl. írásban rögzített szövegben, törvényben, szokásjogi tételben). Ebben a viszonylatban a magatartási szabály, a jog parancsa a tartalom, ennek megjelenési formája pedig a forma. Világhy Miklós a továbbiakban kifejti, hogy a második viszonylatra is érvényesek a forma és tartalom általános törvényszerűségei és leszögezi, *„hogy végső fokon nemcsak a jogszabály tartalmát, hanem formáját is az alap,*

³⁴ Lásd a szerzőnek a 22. lábjegyzet alatt felvett tanulmányát.

a társadalom gazdasági rendje határozza meg”, azaz a forma formáját is az eredeti tartalom determinálja. Nem véletlen jelenség tehát, hogy egy jogrendszerben írott vagy íratlan polgári jogi rendszert találunk-e. Végül a szerző hangsúlyozza, hogy a kodifikáció marxista elmélete szempontjából a fenti tételben foglalt állítás egy másik állítást is szükségessé tesz. Azt ti., hogy a gazdasági alap és a jog formája közötti összefüggés korántsem valami mechanikus, automatikus jelenség, ez az összefüggés számtalan más közreható tényezővel együtt érvényesül, de végső fokon érvényesül.

Röviden ezekben foglalható össze Világhy Miklós kodifikációs elmélete, amely minden bizonnyal a marxista kodifikációs elmélet alapvető bázisának tekinthető.³⁵

Alapvető, azaz kiindulási pontnak, ami azt is jelenti, hogy az egyes törvénykönyveknek, mint kodifikacionális jelenségeknek a gazdasági alappal való szoros vagy kevésbé szoros, közvetlen vagy kevésbé közvetlen összefüggését a konkrét történelmi és társadalmi helyzet számításbavételével kell feltárni. Az egyes törvénykönyvek, kodifikációs törekvések vizsgálatánál az általános érvénnyel megkonstruált elmélet a tényeknek nem mondhat ellent. Ez az elmélet differenciáltságát, differenciálásának lehetőségét igényli. Ilyen vonatkozásban is jelentős eredménynek kell tekinteni Világhy Miklós fent vázolt elméleti konstrukcióját: *a)* szemlélete alapján a differenciálás lehetséges, *b)* erre — épp mert általános, „csak” az alapvető kérdéseket oldja meg — az egyes konkrét jelenségekre való alkalmazása céljából szükség is van.

Felületes olvasó első olvasásra ugyanis azt állíthatja, hogy Világhy Miklós a forma formájának az eredeti tartalommal való összefüggését olyan determináló és feltétlen jellegűnek minősíti, hogy pl. két államnak a társadalmi fejlettség és osztályviszonyok vonatkozásában fennálló alapvető azonosságának szükségszerű következménye, hogy ezeknek az államoknak a jogot illetően, a forma formáját tekintve is, azonos úton kell járniok. Ez a szemlélet a szocialista jogtudományban egy kicsit konkrétebben már olyan mechanikus általánosításokban jelentkezik, hogy ahol a burzsoázia uralomra jut, ott a kodifikáció sikerrel napirendre kerül, ahol és ameddig a burzsoázia a történelem színpadán nem jelentkezik, a kodifikáció a feudális osztály erre vonatkozó érdekeltsége híján elmarad, ahol pedig a burzsoázia a feudális osztállyal osztályszövetségre jut, a kodifikáció rövidebb-hosszabb harc után, de ugyancsak elmarad. Az idézett cikk — az elméletet igazolandó — egyetlen példája, hogy a kodifikációs törekvések kudarcát a XIX. század elején Németországban hasonló társadalmi-történelmi okok és körülmények, ugyanazok az anyagi életviszonyok idézték elő, mint a XIX. század harmadik harmadában Magyarországon, valóban emellett szól,³⁶ — egy bizonyos hozzáadással azonban, amiről alább lesz szó.

³⁵ Uo. 216. és köv. oldalak.

³⁶ Uo. 219—222. o.

Az előbb említett ún. differenciálással mindjárt ehhez a gondolathoz kapcsolódunk. A klasszikusoknak a tartalom és formára vonatkozó általános megállapításából következik az is, hogy „a tartalom és a forma — akárcsak a dialektika minden más kategóriája — nem mozdulatlan, merev valami. *A kettő átmehet egymásba. Nincs köztük merev határ.*”³⁷ Ami a kodifikációt, ill. a jogi normáknak írott jogba, törvénybe foglalását illeti — és ez a mi esetünkben egy polgári törvénykönyv tartalmára, tehát normák egész seregére és ezek összefüggő rendszerére vonatkozik —, az esetek jó részében a kodifikáció sohasem elsősorban a formát (a jog mint forma megjelenítési formáját) jelenti. A harc a jogért, új jogért, új normák, intézmények, ezek nagyobb rendszeréért folyik; arról van szó, hogy többé vagy kevésbé általános front-áttörésre kerüljön sor a régi (írott vagy íratlan) normarendszer egésze ellen. Nem szorul külön bizonyításra, hogy erről volt szó az előbb említett, Világhy Miklós által felvett példa vonatkozásában is. Ilyen esetben a formát a tartalomtól elválasztani egyrészt szinte lehetetlen, másrészt antidialektikus formalizmus lenne. Itt minden, mint forma maga a kodifikáció is a tartalom, azaz a jog, az osztályakarát problémájává alakul át, amikor is az alap meghatározó szerepe már nem valamiféle távoli áttétel útján, hanem egészen közvetlenül érvényesül. Erre mondja egy helyütt a *Német ideológia*, hogy „a jognak nincs is külön története”.³⁸ A polgári jogi kodifikáció történetének bemutatásánál látni fogjuk, hogy e tétel helyességét a polgári jog történetének sok gyakorlati példája igazolja.

A következő szempont, amellyel az eddigi megállapításokat ki lehet és kell egészíteni, a dialektika egy másik általános érvényű tétele. Nevezetesen: „A forma és a tartalom összhangját nem szabad úgy értelmezni, mintha a tartalom okvetlenül csak egy valamely formában fejeződhetné ki. *Egyazon tartalomnak számos forma felelhet meg.*”³⁹

Talán nem volna nehéz bizonyosságot szerezni arra vonatkozóan, hogy Magyarország társadalmi struktúrája a termelőerők fejlettségét, az osztályviszonyokat illetően eljutott olyan fejlődési fokra, amelynek alapján nem kevesebb joggal lehetne párhuzamot vonni ezen fejlettségi foka és a századvégi Németország között, mint lehetett a fent hivatkozott példa esetében. Mégis: Németországban a század végén megcsinálták a polgári törvénykönyvet, a burzsoá Magyarországon erre soha sem került sor. (Utalni kell itt arra

³⁷ A marxista filozófia alapjai. Kossuth Kiadó, Budapest 1959. 788 o., 320. o.

³⁸ Marx—Engels, A német ideológia. 50. o. Marx és Engels a fenti kitételben — a jog ún. osztályfelettségét, önálló voltát valló nézeteket támadva — nem azt az elvi álláspontot kívánják kifejezésre juttatni, hogy a jognak, mint felépítményi kategóriának még viszonylagos önállósága sincs, hanem a jognak a gazdasági-társadalmi renddel való szoros összefüggését hangsúlyozzák. Egyébként ugyanott ők maguk is beszélnek pl. „a római örökösödési jog történetéről” (50. o.), amiről — mármint az örökösödési jogról — más összefüggésben viszont Engels azt mondja, hogy a jognak a gazdasági alappal leginkább összenőtt része. Lásd Engels Schmidthez írott levelét (*Marx—Engels*, Válogatott művek. II. köt. 494. o.).

³⁹ A marxista filozófia alapjai. 323. o.

is, hogy a német kodifikáció megvalósításának egyik döntő oka az egységes birodalom megalapítása volt. Ezen a birodalmon belül a jogegység megteremtése egyaránt érdeke volt a német burzsoáziának és a porosz junkereknek. Ez azonban szintén nem gyengíti az előbbi megállapítást.)

Végülis: Világhy Miklósnak azt a kitételét szükséges az adott keretben elégségesnél nagyobb hangsúllyal és részletességgel kiemelni, hogy „a jog formájának fejlődését korántsem határozza meg *kizárólag* vagy *közvetlenül* az anyagi életviszonyok fejlődése”,⁴⁰ és korántsem az anyagi életviszonyok fejlettségéhez viszonyított teljes adekvátsággal. Engels Schmidthez írott levelében ezt magára a tartalomra, a jogi normára is kifejezetten lehetségesnek tartja és hangsúlyozza. Abból kiindulva, hogy az örökösödési jog a gazdasági alap egyik legközvetlenebb jogrendszerbeli kifejezője, azt mondja, hogy „mégis nehéz volna bebizonyítani, hogy például a korlátlan végrendelkezési jog Angliában, e jog erős korlátozása Franciaországban, minden részletében csak gazdasági okokra vezethető vissza”.⁴¹ Ebben az összefüggésben érdemes itt utalni arra a *Német ideológia* által is megállapított tényre, hogy a kapitalista termelési viszonyoknak megfelelő áruforgalom jogi biztosítását illetően milyen nagy szerepet játszott a római jog. Ebben a fejlődési szakaszban „a jog tulajdonképpen fejlődése — írja a *Német ideológia* — minden országban, Anglia kivételével a római törvénykönyv alapján ment végbe. A magánjog további fejlesztésére (különösen az ingó tulajdonnal kapcsolatban) Angliában is római jogelveket kellett bevonni”.⁴² És Anglia a jog formáját illetően ma sem lépett tovább. Abban a folyamatban, amelyben mint valami sivatagi folyó a common law máig elhőmpölygött, és amelynek — mint az angol irodalom szellemesen mondja — forrása felfedezhetetlen, mint a Nilus folyóé, ebben az „immemorial usage”-ben a jognak és a jogi forma fejlődésének⁴³ sokféle rétegződése megtalálható. Angliában máig sem került sor polgári jogi kodifikációra. Pedig Anglia társadalmi-gazdasági struktúrája, az angol társadalom anyagi életviszonyai már rég a kapitalista termelési viszonyok alapvető és döntő túlsúlyát mutatják. Az Amerikai Egyesült Államok sem rendelkezik egységes polgári törvénykönyvvel, bár a termelési viszonyok, a gazdasági alap szinte kizárólagosan tőkés jellegére épp ez az állam a legjobb példa. Ismeretes, hogy az árutermelő Róma gazdasági virágzása már a múlté volt, amikor az áruforgalom jogát Justinianus kodifikáltatta. A jog a forma tekintetében épp akkor volt kevésbé fejlett, amikor annak fejlettségét és biztonságát a gazdaság, az élet anyagi viszonyai megkövetelték volna.⁴⁴ Tudott dolog, hogy a svájci polgári törvénykönyv megalkotását

⁴⁰ Világhy Miklós i. m. 219. o.

⁴¹ Marx—Engels i. m. 494. o.

⁴² Marx—Engels, *Német ideológia*. 49—50. o.

⁴³ Lásd a 46. sz. lábjegyzetet.

⁴⁴ Pólay Elemér, Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die Klassische Zeit des römischen Rechts. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Tom. V. Fasc. 1—4. 323—356. o.

elsősorban nem a gazdasági alap hiánya késleltette — hiszen ez megvolt és ez inkább hiányát érezte —, hanem a kantonoknak az autonómiához való ragaszkodása, amely az egységes polgári törvénykönyvben a centralizáció veszélyét látta. Végül is népszavazás mondott igent az egységes törvénykönyv mellett.

Felvethető a kérdés a másik oldalról is. Senki sem tagadja, hogy Poroszországban a XVIII. század végén a feudális termelési viszonyok voltak uralkodók.⁴⁵ Az is általában igaz, hogy feudális viszonyok között a természetes gazdálkodást folytató földesúrnak nem túlzottan érdeke, hogy az ország másik részének egy hasonló gazdaságát illetően milyen jog érvényesül; inkább érdeke az, hogy valami sajátos jog uralma alatt éljen, amely őt megvédi „idegen erők” szabad terjeszkedésével szemben. Végso soron ez az az ok, ami miatt a feudalizmus idején általában nem keletkeznek egységes polgári törvénykönyvek. Poroszországban a XVIII. század végén mégis nagy kodifikációs tevékenység indul és 1794-re kész a világ talán legnagyobb — értve ezalatt, hogy leghosszabb — törvénykönyve (appendixeivel együtt több mint 17 000 szakaszt tartalmaz, kazuisztikus, szinte kiismerhetetlen rendszerrel), a porosz Landrecht.

Mindezekre azt mondhatná valaki, hogy végül is nincs összefüggésben a gazdasági-társadalmi viszonyokkal, a gazdasági alappal az, hogy Anglia az esetjog alapján áll? Hát nem a sajátos angol társadalmi fejlődés tükröződése ez a jogban, nem a volt angol gyarmatbirodalom egyik „közös nyelvének”, tehát a gyarmatbirodalom kormányzása egyik eszközünek szánt intézmény az angol gyarmatokra is áterjedt common law? Nincs semmi köze a porosz társadalom struktúrájának, az anyagi életviszonyok állapotának, a politikai helyzetnek a porosz Landrecht-hez? Nincs összefüggésben a gazdasági alappal az a sajátos svájci jelenség, amely a kantonok autonómiájában jut kifejezésre? És lehetne még sorolni a hasonló kérdéseket, amelyekre természetesen csak igenlő választ lehet és kell adni. Csakhogy ez az igenlő válasz is elfogadását jelenti annak a helyes álláspontnak, hogy a jog formája ugyan összefügg a mindenkor gazdasági alappal, de nem, vagy nem mindig közvetlenül. Ugyanazon a gazdasági alapon az ezzel a gazdasági alappal közvetlenül összefüggő, de már a felépítmény körébe tartozó jelenségtől meghatározottan a jog formája különbözhet, más és más lehet. Az a tétel tehát, hogy ugyanannak a tartalomnak megfelelően többféle forma is, a jogi forma fejlődésére is érvényes.

A kodifikáció, a jog formájának elméleti kérdései körében — most már az írott jog talaján — lehetne még érinteni a jog formájával összefüggő egyéb fontos kérdéseket. Elsősorban azokat, amelyek arra vonatkoznak, *ahogy az*

⁴⁵ Lásd ehhez Marx—Engels i. m. 49.o. és Világhy Miklós, Polgári jog. Általános rész 1956—57. tanév. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest 1956. 265. o., 46. o.

írott, a kodifikált jog a gazdasági alapot, a társadalmi valóságot, az osztályviszonyokat *szerkezeti* vonatkozásban tükrözi.⁴⁶ Ezek azonban a kodifikáció, a jog létformája egészének — a gazdasági alappal való általános összefüggésén belüli — részletkérdései. Képletesen szólva: a kodifikáció egy zárt gömb. Eddig — és a következő fejezetben is — ezt a gömböt az őt körülvevő valósággal összefüggésben vizsgáltuk, tekintet nélkül arra, hogy a gömb egyes részei milyen belső törvényszerűség szerint léteznek, mik ezek szerepe a tekintetben, hogy az a mértani test, amelynek részei, tökéletes vagy kevésbé tökéletes gömb, nagy kiterjedésű vagy kis térfogatú test, üreges vagy tömött stb., stb. A kodifikált jog, ha már azon túl vagyunk, hogy a jog kodifikált és hogy miért kodifikált, tartalmaz viszont az egészhez viszonyított más olyan, megjelenésére nézve ugyancsak formai elemeket (ezek a gömb részei és azok belső törvényszerűségei), amelyeknek a gazdasági alappal való összefüggése külön elméleti vizsgálódásokat igényel. Ezekre azonban — jelen tanulmány keretei szabta korlátok miatt — később is csak az egyes fontosabb kérdéseket illetően térünk vissza (a polgári törvénykönyv részei, általános rész problémája stb.).

Ami a „gömböt”, a kodifikációt általában illeti, — az eddigi, főleg elméleti fejtegetésekből is látható, hogy az az első látszatra természetesnek tűnő elképzelés, hogy az írásbeliség a jog természetéből folyó sajátosság, a jog magától értetődő sine qua non-ja, korántsem felel meg a valóságnak és ezért korántsem természetes.

Összefoglalva most már a kodifikációra (az írott jogalkotásra), a kodifikáció, az írott jog társadalmi tartalmára, szolgálati szerepére vonatkozóan

⁴⁶ A jog formájának első, és e tanulmány fő kérdése az írott és nem írott jog kérdése, ill. e két formának a gazdasági alaphoz való viszonya. Ehhez az első kérdéshez tartozónak véljük — most már az írott jog talaján — azt, hogy az egész adott jogágazat, annak minden részterülete, vagy csak egyes szelvényei állnak-e az írott jog uralma alatt; azaz egyes kérdéseket illetően elkülönített parciális jogszabályok vannak-e, míg mások vonatkozásában a szokásjog hatályos, illetve az egész jogágazatokat egységes törvénykönyv fogja-e át. Tudjuk — magyar vonatkozásban a XIX. század végi kodifikáció harcain, eredményein és sikertelenségein igazolva —, hogy ezek a jelenségek is, ha sokszor közvetve is, mennyire összefüggnek a társadalom gazdasági rendjével, fejlődési fokával. Mindez, mint jeleztük, még a jog formájának első kérdéskörébe tartozik.

A jog formája, a jogi forma fejlődése az írott jog talaján azonban az eddigieknél többet is jelent. Nyilvánvalóan a jogi forma problematikájához tartozik az a második lépcső, hogy ha már a jog írott formában tükrözi a társadalmi valóságot, akkor ez a *törvénykönyv, az egyes kódexek szerkezetét illetően hogyan történik*. Van-e a törvénykönyvnek általános része, kazuisztikus a törvénykönyv, vagy inkább keretszabály, az egyes konkrét szabályok szerkezete egyedi vagy absztrakt, fogalommeghatározó jellegű-e, amely a tipikus megragadására törekszik, tisztán polgári jogi szabályok foglalatja a polgári törvénykönyv vagy más, pl. büntető jogi elemek is vannak benne, generál-klauzulák „igazítanak”-e valamely konkrét norma és a valóság közötti súlyos ellentmondás esetén, ill. vannak-e a kódexben ilyen általános jogtételek, — mindez a kérdés a jogi forma fejlődésének fent másodiknak nevezett kérdésesportjához, de *ugyancsak* a jog formájának problematikájához tartozik. Hogy a jog formájának ezek a sajátosságai sem teljesen függetlenek a mindenkori gazdasági alaptól, külön beható vizsgálódást is megérdemelne, de így is bizonyosra vehető (gondoljunk a századfordulón fellépő generál-klauzulák tulajdonképpeni okaira és tartalmára, az adott társadalmi viszonyoktól, a jog általános fejlődésétől való feltételezettségére).

eddig kifejtetteket, ezeket az alábbi, a második fejezetben tárgyalt történelmi fejlődés helyes feltárása tekintetében is alapvetően fontos, tételekben rögzíthetjük:

A *jog formája* (kötött szöveg nélkül megismétlődő, államilag szankcionált eljárásban élő szokásjog; az írott jog; a kodifikáció, értve ezalatt egy elvileg körülhatárolt jogterület törvényi szabályozását) a) *mint az osztályerőviszonyokat és érdekeket tükröző jogi parancsok rendszerének létezési módja magával a joggal, mint az alapot szolgáló felépítményi kategóriával a forma és tartalom viszonyában van*; ezért b) *keletkezését, fejlődését a tartalom és a forma általános dialektikus törvényszerűségei alapján bonyolult összefüggések és áttételek útján, végül is a gazdasági alap határozza meg*; c) *jelentősége mint forma sokszor fokozódik, a tartalom elemévé emelkedik, különösen a jog strukturális, forradalmi átalakulásának idején, amikor a kodifikációért folytatott harc a jogrendszer strukturális átalakításáért folytatott harccal esik egybe*; d) *mint formának viszonylagos önállósága van, túlélheti régi tartalmát, más szóval ugyanaz a jogi forma több tartalomra, azaz jogi parancsra, normarendszerre vonatkozhat; megfordítva: egyazon társadalmi-gazdasági rendnek, egyazon jogi normarendszernek — a b) pont alatti tétel szerinti értelemben — több jogi forma is felelhet meg.*

II. A polgári jogi kodifikáció története

Bár az a címben is megjelölt cél, hogy tudniillik a tanulmány egyik lényeges feladata a polgári jogi kodifikáció történetének felvázolása, felmentést adna az alább következő történeti fejtegetések jogosultságának indoklása alól, mégis helyénvalónak látszik a következőkre utalni.

Az a tétel, hogy egy törvénykönyv új intézményeinek és a jogfejlődést tükröző eredményeinek társadalmi tartalmát, a benne kifejezésre jutó jogfejlődési tendenciákat, objektív törvényszerűségeket történelmi összefüggések, történelmi távlatok és irányok felderítése nélkül alig lehet tudományos hitelességgel feltárni, — formai okokon túlmenően tartalmilag is jogosulttá, sőt szükségessé teszi, hogy az új polgári törvénykönyv bemutatásánál a jogfejlődésnek azt a szakaszát is végignézzük, amelyből a törvénykönyv kilépett.

A ma és a tegnap itt a legszorosabban összefügg. Egyrészt úgy, hogy egy mai jelenségben, jelen esetben a polgári törvénykönyvben nyilvánul meg egy tegnapi mozzanat, egy tegnapi aktus igazi iránya, többé-kevésbé végleges értéke; másrészt úgy, hogy a törvénykönyv megalkotását, a mai lépést csak a tegnap megtett út ismeretében lehetett és kellett megtenni. A törvénykönyv elemzése útján e vonatkozásban közvetve szerezhető bizonyítékok keresése helyett elég csak beletekinteni a törvényjavaslat miniszteri indokolásába, hogy a mondottak ténylegességéről meggyőződjünk, hogy a

törvénykönyv megalkotásánál mennyire szükséges volt a haladó hagyományok feltárása, azoknak a történeti tapasztalatoknak az összegyűjtése, amelyek a polgári jog rendszerének évszázados fejlődése során kialakultak. Nem szükséges hangsúlyozni, hogy mindez mennyire fokozottan vonatkozik egy, a törvénykönyv bemutatását, általános értékelését célzó tanulmányra. Nem lehet tagadni, hogy „ami történeti, az nemcsak a múlt számára jelent gyakorlati értéket, hanem — bizonyos értelemben — a jelen számára is, mert a jelen történeti szükségszerűséggel fejlődik a múltból. A jelenben gyakorlati pedig csak mint történeti nyer értelmet, csak mint a múlt eredménye és a jövő alapja fogható fel mozgásban, azaz valóságos létében”.⁴⁷

A történeti fejlődés vizsgálata során — hogy a magyar fejlődés nemzetközi aspektusai láthatók legyenek — röviden utalunk a külföldi, burzsoá és szocialista polgári jogi kodifikáció jelentősebb fázisaira. Ezt követően a magyar polgári jogi kodifikációs kísérletek, azok gazdasági-társadalmi háttérének bemutatására kerül sor. Az egész fejlődési folyamatba így beállítva lesz plasztikusabban látható az új polgári törvénykönyv keletkezésének távolabbi és közvetlen történelmi háttére. Így mérhetjük fel igazában a polgári törvénykönyv tartalmának újszerűségét, — kodifikációs elveiben, rendszerében és tartalmában egyaránt.

1. A külföldi polgári jogi kodifikáció jelentősebb fázisai

a) Burzsoá kódexek

A burzsoá polgári jogi kodifikáció fejlődése, ill. annak egyes eredményei elválaszthatatlan részei a polgári jog nagy — az emberiség egyetemes történetére is kiható — fejlődési processzusának, amelynek kezdetén a római jog kétségtelenül világtörténelmi jelentőségű alkotása, a Justinianus-i kodifikáció, a Corpus Juris Civilis áll.⁴⁸ Hatályát még a legforradalmibb jellegű burzsoá polgári törvénykönyv, a Code Napoleon sem akarta, de nem is tudta volna megtagadni. Engels is mondja egy helyütt, hogy a burzsoá polgári jogi kodifikációnak ez a legforradalmibb terméke a római jog talaján keletkezett.⁴⁹

⁴⁷ Világhy Miklós, Marton Géza: A római jog elemeinek tankönyve. Institutiók. Budapest 1957. (Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseihez.) Jogtudományi Közlöny XII. Új évfolyam 4—6. sz. 218. o.

⁴⁸ A justinianusi kodifikáció — Justinianus kodifikációs „minisztere”, Tribonianus vezetésével — 528-ban kezdődött, és három, illetve négy nagy részre tagozódik: 1. az *Institutiones* (533), a jogról szóló általános elvek és tanok jogtanulók számára; 2. a *Digestak* (533), a nagy jogtudósok tételeinek, véleményeinek hatályban tartott és egységbe foglalt része; 3. a *Codex Justinianus* (534), 4600 császári rendelet gyűjteménye Hadrianustól Justinianusig; a 4. rész, a *Novellák*, Justinianus későbbi rendeleteit (535—565) tartalmazza, többnyire már görög nyelven, míg az első három rész nyelve kizárólag latin.

⁴⁹ „A nagy burzsoá forradalom után lehetséges ugyanannak a római jognak az alapján a burzsoá társadalomnak egy olyan példás törvénykönyvét megszerkeszteni, mint a francia Code civil”. Idézve: Világhy Miklós, Polgári jog. Általános rész. Egyetemi Jegyzet 1953. 28. o. alapján.

A szocialista jogtudomány Justinianusnak Róma gazdasági fejlődésének virágkorához képest megkésett⁵⁰ nagy törvényalkotásában nem a klasszikus római jog megrontását, meghamisítását látja, mint sok modern római-jogi szerző, hanem éppen a római magánjog fejlődésének csúcsát, befejező nagy alkotását, amely már magába szívtá a keletkezésekor Európában általánosan uralkodóvá vált feudális társadalmi rend, továbbá a kereszténység gondolatvilágának néhány alapvető elemét is.⁵¹

A Corpus Juris Civilis Róma bukása után előbb inkább csak a Kelet-római Birodalomban, de a későbbi századokban Nyugat-Európában is a polgári jog rendszerének — az egyes országok írott vagy íratlan magánjogi szabályai és a kánonjog mellett — integráns része lett. Különösen megnőtt a szerepe a feudalista keretek között meginduló árutermelés és kereskedelem fellendülése idejében. Ezzel függ össze, hogy a római jog — konkrétan a Corpus Juris Civilis, tehát a klasszikus római jog e „megrontott” termékének — másodvirágzása a X—XI. században az észak-itáliai városokban, az ún. városállamokban indul meg. A glossátorok és a postglossátorok „felfedezik” a Corpus Juris Civilist, jó érzékkel a kor gazdasági-társadalmi rendjéhez igazítják („még tovább hamisítják”, mondja erre az interpoláció-kutatók jó része).

Az interpoláció-kutató romanisztika a római jog iránti lelkesedéséből könyvtárakat töltött meg olyan munkák tömegével, amelyek előbb a gloszszákból, a pandektákból hámozták ki a Justianust — értéktelennek tartva minden mást —, majd Justianusból hámozták ki a klasszikus római jogot —, csak megrontónak tekintve Justianust is. Ez a purifikációs romanisztika, amikor ezt tette és a modern római jogtudományt jórészt már-már csak interpoláció-tudománnyá, szövegkritikává és nyelvészetté változtatta, tulajdonképpen az általa keresett római jog történelmi hivatása és szerepe ellen harcolt. Egy talán nem jogosulatlan absztrakcióval élve: ha ez a romanisztika, ha ezek a római jogászok Justinianus „igazságügyminisztérium”-ában dolgoztak volna, mindent elkövettek volna, hogy a Corpus Juris Civilis soha ne jöjjön létre. Ők azon lettek volna, hogy a meghivatkozható klasszikusok száma szaporítható legyen. Továbbmenve, ha ők fedezik fel valahol Észak-Itáliában Justinianus törvénykönyvét, dehogyis engedik azt az ebek, azaz a jog iránti társadalmi igények harmincadjára jutni, dehogyis magyaráznák és csinálnának belőle kivonatokat a jogszolgáltató fórumok, a jogkeresők részére. Csodálnák, mint antik műemléket, mint a latin nyelv és szellem tárházát. A grammatika oktatásánál felolvasnának belőle és közben hét lakat alatt őriznék, hogy el ne vesszen. Létrehoznának egy kiadói hatóságot, amely csak

⁵⁰ Lásd Pólay Elemér már hivatkozott tanulmányát.

⁵¹ Lásd ehhez pl. Világhy Miklós korábban — a 47. sz. lábjegyzetben — hivatkozott, és Mádl Ferenc, Az objektív felelősség történetéhez című, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője II. köt. (1959) 1. számában megjelent tanulmányát.

akkor adja meg a törvénykönyv ritkán sorra kerülő tancélú kiadásához az imprimatúrát, ha hosszas vizsgálat után megállapította, hogy a kiadó egy betűt sem módosított az eredeti szövegen.

Ezek a ma élő, de képletesen az elmúlt századokba visszaküldött romanisták — távol állván a gyakorlattól — nem veszik számításba, hogy épp ezzel a szemlélettel harcolnak édes gyermekük, a római jog érdekei ellen. Egész — a kérdéses két korszakra visszavetített — törekvésüknek a római jog vonatkozásában lett volna ui. egy olyan, ma még alig értékelt eredménye, amelytől ők maguk döbbentek volna meg a legjobban: az tudniillik, hogy a történelem számára halálra ítélték volna a római jogot.

Miért? — hangzik a kérdés.

A válasz a Corpus Juris Civilis, az egyetemes jogtörténet első igazán nagy kodifikációjának jelentőségét elsősorban a jogi forma oldaláról domborítja ki. Halálra ítélték volna a római jogot a történelem számára, mert az a római jog, amely szerintük a római jog — mint jog — sohasem lépte túl Róma határait, és nem élte volna túl a római birodalom bukását sem. Az bizonyos, hogy Gaiust vagy Papinianust a reneszánsz idején Európa humanista centrumaiban az antik kultúraért lelkesedő ifjúság megismerte volna, mint megismerte Cicerót és tanulta Platont. De uralkodó jog nem lett volna belőle.

Mindenekelőtt és lényegében azért nem, mert — mint ezt a polgári romanisztika sem tagadja — *a római jog recepciójára a) formai oldalról nézve csak a Corpus Juris Civilis alakjában, b) materiális szempontból pedig csak abban a feldolgozásban kerülhetett sor, amely az észak-itáliai jogtudomány, különösen a kommentátorok nevéhez fűződik.*

a) Joggal mondja Koschaker sűrű egymásután már a harmadik kiadást megért „Europa und das römische Recht” c. munkájában,⁵² hogy minden recepció — mint nélkülözhetetlen szubsztrátumot — feltételezi az átveendő jog körének írásos meghatározhatóságát és meghatározását. Recipálni azért csak törvénykönyveket, a kodifikátor által pontosan meghatározott jogot lehet. Szokásjogot recipálni nem lehet, mert az különböző és szét-szórt, távolról sem egységes konkrét bírósági döntésekben, ítéletekben él. Állaga állandóan változik, állásának pontos helyzetét egy meghatározott időpontra vonatkoztatva még érvényesülésének országában sem lehet megállapítani. Egy idegen, különösen egy későbbi kor embere számára meg, aki saját érdekeivel nem ütközően szeretné átvenni, teljesen áttekinthetetlen. Szükségtelennek tekintjük az olyan további indokokat, hogy átvehető-e egy olyan jog, amely máig sem pontosan felderített ún. tekintélyek, az élettől nemegyszer elszakadt jogi írók különböző műveiben, császári rendeletek és praetori edictumok — kódexbefoglalásuk nélkül jó részükben soha sem rekon-

⁵² P. Koschaker, Europa und das römische Recht. Dritte, unveränderte Auflage. Verlag C. A. Beck, München und Berlin 1958. 378 o.

struálható — ezreiben, teljes rendezetlenségben, egymásnak tömérdek kérdésben ellentmondóan él? Lehet-e valahol és valaha recipiálni az angol-amerikai jogot, amely mint esetjog kötetek ezreiben és ítéletek még nagyobb számában jut kifejezésre? Nyilvánvaló, hogy nem lehet. Koschaker említi azt a példát, hogy Japán, amelyet sokkal erősebb kulturális kapcsolatok fűztek Amerikához, mint Európához, polgári jogának megalkotásakor mégis a svájci, ill. a német polgári törvénykönyvre támaszkodott.⁵³

Justinianus kodifikációja nélkül a római jog európai recepciójára sohasem került volna sor. *Kell-e hangsúlyozni a fentiek után, hogy egyfajta jogrendszer fejlődésében milyen történelemre szóló szerepe lehet a jog formájának, a kodifikációnak.*

b) A válasz második része már nem a forma jelentőségével, hanem az észak-italiai jogtudomány szerepével, a római jognak Róma bukása utáni és Rómán kívül fejlődésével, a recepció materiális feltételeivel függ össze.

Feltehetően senki se fog ellentmondani annak a megállapításnak, hogy a Corpus Juris Civilis nehézkessége, óriási terjedelme miatt — amit a korabeli „nyomdatechnika” állapota szerint kell értékelni! — már keletkezése pillanatában sem volt a gyakorlat számára közvetlenül használható. Ezért, mint ismeretes, már akkor készültek belőle kisebb ún. excerptumok. Majd egy évezreddel később még inkább felmerült annak szükségessége, hogy a justinianusi törvénykönyveket pusztán ilyen technikai vonatkozásokban hozzáférhetőbbé tegyék. Az eltelt évszázadok után létrejött új társadalmi viszonyok, az élet megváltozott anyagi feltételei azonban — anélkül talán, hogy ennek jelentőségét a kommentátorok tudatosan érzékelték volna — beleszivárogtak ezekbe az első látszatra technikai jellegű kommentárokb. És a kommentátorok nagy érdeme az, ami egyúttal a recepció materiális előfeltételének is számít, hogy amikor glosszálták a glosszák glosszáit (glossant glossarum glossas), fél füllel meghallották a Corpus születéséhez képest megváltozott viszonyoknak a jogot illető igényeit, és — pirulva vagy a végén már természetesnek véve — „meghamisították” Justinianust, azaz a római jogot a kor igényeihez igazították. Ez volt a kommentátorok történelmi tette, amely kihatott egész Európa magánjogi rendszereinek fejlődésére.⁵⁴

Ezt a kommentált római jogot kapta szárnyra az Európa-szerte erősödő árutermelés, amelynek útjában volt az áru útjában mindenütt akadályt jelentő partikuláris feudális jog sokfélesége. A természetes gazdálkodással szem-

⁵³ P. Koschaker i. m. 162. o.

⁵⁴ A római jognak az európai jogrendszerekre gyakorolt hatását, a római jog továbbélésének történetét óriási irodalom tárgyalja. Egészében szinte teljesen áttekinthetetlen. Kiemelkedő alapjait legnagyobb részletességgel Savigny dolgozta fel, ezáltal válva a XIX. század legnagyobb romanistájává. A római jog európai hatásában és polgári irodalmában azóta bekövetkezett fejlődés nem mentes a magánjog tudományának különböző elméleti irányzatainak hatásától. A római jog európai fejlődésének, és a fejlődés irodalmának jó és legújabb, tehát a korábbi eredményeket is számbavevő összefoglalását adja Koschaker fent hivatkozott munkája.

ben, amely megél önmaga több-kevésbé zárt egységében és ezt a különállóságát mindenféle jogintézménnyel is védi, az árutermelés a termelési egységeknek egymástól való feltételezettségét hozza magával, aminek alapvető megnyilatkozása az árunak a különböző termelők közötti forgalma. Ehhez már nem partikuláris, elzárkózó, hanem *egységes* jog kell, amelyet meg lehet könnyen ismerni, és amellyel épp úgy lehet kalkulálni, mint bármely más gazdasági természetű piaci tényezővel. De *új* jog is kell, amely feloldja a magántulajdon kötöttségét, kimondja a szerződéses szabadságot stb. A római jog az árutermelő életviszonyok keletkezésének hajnalán azért terjedt el Európában, mert amellet, hogy a kereszténység gondolatvilágát már Justinianus beleültette, a glossátorok és a kommentátorok révén alkalmas volt arra, hogy ezeket az igényeket kielégítse.

Az árutermelés, az erősödő polgárság az egységes és a fejlődő új termelési viszonyok szolgálatára alkalmas jogot uralomra juttató törekvések mellett azonban létrehívott két másik történelmi tényezőt is: *egyrészt a nemzetté válás, a nemzeti önállóság gondolatát, másrészt egy a feudalizmus, mint társadalmi rendszer felszámolására irányuló egyre erősebb tendenciát.*

Mindez a jogra vonatkozóan — először természetesen az elmélet szintjén — olyan eszméáramlatok megjelenését és elterjedését vonta maga után, amelyeket a későbbi kodifikációs hullámok előzményeként kell felfognunk. Ezek végső következtetése a jogot illetően ugyanis a következő volt: a római jog alkalmas volt arra, hogy feudális viszonyok között szolgálja a kezdődő árutermelés igényeit, a harmadik rend társadalomátalakító törekvéseit azonban bizonyos idő után akadályozza; konfesszionális beállítottsága és tételei, továbbá egyetemes jellege miatt a nemzeti önállóság, a nemzetállam kialakulása ellen hat; recepciója ellenére sem kizárólagos jellegű s más jogi rétegek összességével végső soron része annak a széttagolt középkori jogrendszernek, amely az új erők ellenére a feudalista rendszert védi és konzerválja. Már konkrétan az említett eszméáramlatok egyikére utal Nizsalovszky Endre, amikor ezt másképpen úgy fogalmazza meg: „Bár a polgári rend ... megtalálhatta volna a maga uralma biztosításának eszközeit a római jogban, az emberi természetből folyó jogokból kívánta felépíteni a magánjog teljes rendjét is és ellene fordult a római jognak is, amelyet természetjogi szempontból éles bírálathoz részesített, a feudális intézményekkel együtt eltávolításra ítélt, hogy helyét új, örök időkre szóló tökéletes joggal pótolja. Ez az eszméáramlat indította meg a XVIII. században a kodifikációs mozgalmakat”.⁵⁵

A szellemi előkészület gyökerei visszanyúlnak a XVI. századig, amikor Johann Apel főművében⁵⁶ — bár főleg rendszertani szempontjait illetően —

⁵⁵ Nizsalovszky Endre, Magyar polgári jog I. Általános rész. Egyetemi jegyzet. Budapest 1950. 286. o.

⁵⁶ „Isagoge per dialogum in quatuor libros Institutionum D. Justiniani Imperatoris”, Johann Apel halála után, 1540-ben jelent meg Breslauban.

erősen támadta Justinianus törvénykönyvét és új, racionálisabb jogszemléletet hirdetett. A humanizmus eszméáramlata ez, amely a justianusi jog hegemoniáját már kezdetben több oldalról kikezdte, és „amely voltaképpen a modern burzsoá polgári jogtudomány első igaz iósének tekinthető.”⁵⁷ Ez az irányzat, mint valami ártatlan patak elindult a XVI. században a jogtudomány mezején és különböző társadalmi, gazdasági és eszmei viszonyoktól feltételezetten, sok nagy jogász közreműködése és harca folytán:

a) Franciaországban már XIV. Lajos idején megmutatta jogrendszer-átalakító szerepét; a XVIII. században már egy vad folyam alakját veszi fel, és ez a francia felvilágosodás természetjoga, majd a forradalmi korszak idején árrá változik; a forradalmi burzsoázia kezében ez a természetjog a haladás jelszavává válik és kiméletlenül s visszahozhatalanul összetöri a feudalizmus egész jogi építményét; a XIX. század elején a Code-ban az ár már veszít erejéből, és a harci erejéből vesztett áramlat pontosan felépített gátak között szőfogadóvá válik; úgy hívják ekkor már, hogy a XIX. századi francia pozitívista jogtudomány.

b) Németországban pedig nem tud igazán nagy erőhöz jutni ez a XVI. században induló patak. Ott is hamarosan természetjognak nevezik ugyan, amelyről egyre gyakrabban hallani; de csak formák és kulisszák tömegében ölt testet, nem tud feszítő erővé válni. Mint a síkságon a víz, szétfolydogál, nem dönt gátrendszereket, van idő megzabolázni. Forradalmi burzsoázia és forradalom nincs, amely radikálisan felnyitná az időnként meg-megduzzadó gát zsilipjeit. A XIX. századra már olyan erős megint a feudalizmus gátja, hogy van erő támadásba átmenni és abban ideiglenes sikereket is elérni (ennek tekinthető a Thibaut vezette kodifikációs irányzat zátonyra futtatása). Mindez már a történeti jogi iskola nevéhez fűződik. Mire a XIX. század végén a kodifikáció mégis megtörténik, ez a folyó már nem más, mint vénülő fák olyan tápláléka, amelyről nyilvánvaló, hogy a XX. század új erőivel szemben elveszíti a versenyt. A jog formálója a negyedik rend lesz. Már uralma előtt „figyelemmel” vannak rá, azután pedig, — a jogfejlődés új korszaka kezdődik.

A jogtudománynak és a kodifikációs törekvéseknek ezek a folyamatai, amiknek tápláló forrása természetesen a termelőeszközök, ill. az élet anyagi viszonyainak forradalmi, dinamikus előremozgása volt, e folyamatok útját három kodifikációs hullám, a polgári törvénykönyvek 3 rokontípusa jellemzi.

Az *első hullám* az Ordonance du Commerce és az Ordonance Maritime-mel⁵⁸ kezdődik és a bajor polgári törvénykönyvvel,⁵⁹ a porosz Landrecht

⁵⁷ Világhy Miklós, A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. Jogtudományi Közlöny 1955. 8. sz. 460. o.

⁵⁸ Mindkét törvénykönyv XIV. Lajos idejében készült. Az előzőt, az 1673. évi *Ordonance sur le commerce de terre*-t készítője (Jacques Savary) után Code Savary-nak is hívják; az utóbbinak, az 1681. évi *Ordonance sur la mere*-nek készítője nem ismeretes, L. Lacour szerint Colbert minisztersége alatt valószínű Levayer de Boutigny szerkesztette (Précis de

(1796), ill. az 1811. évi Osztrák Általános Polgári Törvénykönyvvel fejeződik be. Az előző kettő a feltörekvő burzsoázia két fő érdekerületének kodifikálása volt, ún. *jus speciale*. Társadalmi okukként nemcsak a fejlődő burzsoázia erejét, hanem az abszolút monarchiának azt a törekvését is kell látnunk, amellyel részben a polgárságra támaszkodva kívánta abszolút hatalmát a feudális rendekkel szemben biztosítani. Az abszolút monarchia ilyen módon kísérelte meg a polgárságot magának megnyerni és ezáltal azt messzebbmenő forradalmi kísérletektől távol tartani. Az utóbbi három törvénykönyv — amelyekre jórészt ugyancsak áll ez a megállapítás — felemás társadalmi viszonyoknak törvényi tükrözése. A burzsoázia térhódításának, a kapitalista árutermelésnek a jog iránti igényét ugyan többé-kevésbé honorálva, a feudális erők politikai-közületi hatalmának eredményeképp fenntartják és védik a feudalizmus számtalan intézményét és elvét. Kompromisszumok ezek a két osztály között. Létrejöttükre és társadalmi tartalmukra ezen az alapvető tényezőn — az osztály-kompromisszumon — túlmenően számtalan egyéb tényező hatott. Elméletileg mindenekelőtt a francia módra nem szekularizált, nem forradalmi természetű jog. Ennek eredménye elsősorban a forma területére esik. Gondoljunk pl. a porosz Landrecht és az osztrák polgári törvénykönyvnek preambulumszerű bevezető rendelkezéseire, amik ugyan az érdemi szabályokra nemigen sugároznak ki, de patetikus deklarációként e törvénykönyveket első látszatra a Code civilhez rokonítják. Valójában csak szólamokról, deklaratív kijelentésekről van szó. A törvények egész szellemének kevés köze van a Code civil *tartalmában* kifejezésre jutó, a francia forradalmi polgárság világnézetét, a szekularizált természetjogot érdemi szabályokban megfogalmazó szelleméhez.

A *második hullám* azzal a törvénykönyvvel azonosítható, amely méltán lett nemcsak Napóleon, de a franciák büszkesége is: az Államtanács részleteiben kidolgozott és proklamált részkodifikációinak egy egészévé szerkesztett, 1804-ben „Code civil des Français”, majd 1907-ben „Code Napoleon” néven kihirdetett francia polgári törvénykönyv. E törvénykönyv hatásában rövid idő alatt minden korábbi törvényalkotást messze túlszárnyalt.⁶⁰ Ha nem is tükrözte már híven a forradalmi konvent jogi nézeteit, mégis a forradalom szülötte, az összes burzsoá magánjogi törvénykönyvek leghaladóbbika. Alkotói, a francia kodifikátorok a nagy forradalomra támaszkodtak, a feudalista rendőri önkény teljes megsemmisülése után az újjáteremtett

droit Commercial. Troisième édition. Libraire Dalloz, Paris 1925. 9—10. o.). Fontosságában az utóbbit az előbbi elé helyezik (L. Lacour uo. 9—10. o.), mert sokkal szélesebb hatósugarú. Amellett, hogy Franciaország tengeri kereskedelme ebben az időben valóban nagyon jelentős volt, az Ordonance maritime nemcsak a tengeri magánjogra, hanem a közjogra is kiterjed.

⁵⁹ Codex Maximilianus Bavaricus Civilis (1756).

⁶⁰ A Code civilt vették át, ill. használták szorosan vett értelemben kodifikációs mintának: Belgium, Luxemburg, Olaszország, Portugália, Spanyolország, számos dél- és közép-amerikai állam. Hatása más formában természetesen sokkal több kodifikációnál, ill. kódexnél érződik.

modern társadalom gazdasági életfeltételeit a klasszikus, Napóleon-kibocsátotta törvénykönyvben lefordították a jogi alapelvek nyelvére, — jellemzi Engels a Code Civilt.

A francia Code tartalmában fejezi ki a forradalmi burzsoázia világnézetét, a természetjog alapvető elveit. A természetjog általános tételeit tartalmazó „*Livre préliminaire*”-t, amelynek fenntartásáért Portalis az államtanácsban a francia irodalomban is számontartott beszédjét elmondta, végül is elhagyták. Ennek első cikke egyrészt a francia természetjog egyik alapvető tételét, másrészt Portalisnak másokkal szemben azt az álláspontját juttatta kifejezésre, hogy a Code-nak mindenekelőtt, bár szilárd tényállásokat tartalmazó, de mégis keretszabálynak kell lennie. E szemlélet lényege az, hogy vannak olyan jogi elvek, amelyek előbb vannak és magasabbrendűek, mint a pozitív jog; az állam hivatása nem a jogok mértéktelen termelése, hanem a jogszabályok érvényesülésének megfelelő szankciókkal való biztosítása, e jogszabályok alkalmazásának pontos meghatározása.⁶¹ A „*Livre préliminaire*” elhagyása nem Portalis álláspontjának elvetését és azt jelentette, mintha az abban foglaltak nem találkoztak volna általános helyesléssel. Elhagyására azért került sor — állapítja meg helyesen Nizsalovszky Endre is —, mert sok bölcséleti és kevés jogi, valóságos jogszabályi elemet találtak benne. Az elvi alap változatlanul maradását bizonyítja főleg az, hogy a bevezető rész elhagyásának konzekvenciájaképpen semmit sem változtattak a további szövegen.⁶² Elhagyásának egyik további oka egészen bizonyosan az is volt, hogy megtalálhatók voltak benne a forradalmi konvent, a forradalmi kispolgárság reminiscenciái is. A „szó” pedig Napóleoné, a nagypolgárság képviselőjéé volt.

Mutatis mutandis: a Code tökélye azzal együtt, hogy a forradalom szülötte és hogy az összes burzsoá polgári törvénykönyvek leghaladóbbika volt, mégiscsak egy dimenzióban mozgott: a polgári rend minél tökéletesebb megvalósítása, a burzsoá osztályjog minél maradéktalanabb kiépítése felé. Ilyen irányba lendítette a jogtudomány fejlődését is.

A harmadik hullám két jellemző törvénykönyve az 1896-ban kihirdetett és 1900. január 1-én hatályba lépett német polgári törvénykönyv (BGB) és az 1907-ben megalkotott svájci polgári törvénykönyv (ZGB) volt. Hatásuk többek között a meddő magyar polgári jogi kodifikációs törekvésekre, különösen az 1928. évi Magánjogi Törvénykönyv Javaslatára ismeretesen nagy volt.⁶³

⁶¹ *Livre préliminaire*, art. I.: „Il existe un droit universel et invariable, source de toutes les lois positives: il n'est que la raison naturelle en tour qu'elle gouverne tous les hommes”.

⁶² *Nizsalovszky Endre*, Magyar polgári jog. I. Általános rész. 26. o.

⁶³ A BGB, ill. az ZGB erős hatása figyelhető meg a 20-as években kidolgozott cseh és jugoszláv polgári törvénykönyveken, az 1933. évi lengyel kötetmi jogi törvényen, a magyar tervezeteken, különösen az 1928. évi MTJ-n, a görög (1946), török (1927), továbbá néhány amerikai állam (Mexikó 1928, Brazília 1916, Peru 1936) polgári törvénykönyvében.

Ez a két törvénykönyv, további azok, amelyek hasonló gazdasági-társadalmi feltételek mellett jöttek létre, a kapitalizmusnak a monopolista szakaszban jelentkező egyre erősebb ellentmondásait tükrözik a jogban. Különösen vonatkozik ez a ZGB-re. A BGB pl. — bár egészében még polgári-kapitalista törvénykönyv^{63/a} — már nem hangoztatja az emberi jogokból levezetett általános alapelveket; a maga pozitív szabályaival nem tűz maga elé más célt, mint a fennálló társadalmi rend védelmét. Felvett minden létező jogintézményt. Menger, a törvénykönyv létrejöttének „szemtanúja” írja egy helyütt, hogy a BGB nem vesz tudomást a vagyontalan osztályokról, csak törvénybe iktatja, ami akár száz év előtt megvolt már. „Sőt biztosra vehetjük — írja Menger —, hogyha a törvénykönyv szerkesztői valahol Németországban a rabszolgaságot és jobbágyságot élő jogintézményként megtalálták volna, ... művükben gondosan kozerválták volna”.⁶⁴

A formai, a fogalomalkotási tökélyre való törekvés (BGB) és a nyelvi világosság (ZGB) mellett a XX. század polgári törvénykönyveit általában a magánjog klaszszikus elveinek feladása, a szabadjogi iskola egyik elvének, bírói szabad kéz elvének a törvénybe való felvétele, a generális klauzulák megjelenése, a jogpozitivizmus és az emberi szabadság természetjogi eszményétől való elfordulás jellemzi. Sajátos jelenség továbbá az ún. szociális jog benyomulása a kódexekbe, ami — végül is az uralkodó rend fenntartása érdekében — az alsóbb néprétegeknek javára adott koncessziókat jelentett; az adott osztályerőviszonyok tükröződéseképpen különböző elvi alapokon álló szabályok mechanikus keveredése, „úgy hogy csupán az tartja őket össze, hogy ugyanazon jogalkotó akaratát fejezik ki, amely akarat pedig a gazdasági-társadalmi rend minden eszközzel való fenntartására irányul”.⁶⁵

^{63/a} A BGB annak ellenére, hogy már a monopóliumok korában jött létre, jellegénél fogva mégsem jellegzetesen monopolista, hanem elkéssett polgári-kapitalista törvénykönyv, amely — amellett, hogy még feudális elemeket is tartalmaz — nagy részében a németországi monopolizmuselőtti kapitalizmus gazdasági és társadalmi viszonyainak tükörképe. Tágítható, később megsokszorozottan használt ún. kaucsukforgalmai (az ún. generalklauzulák), amelyek egyébként a régebbi törvénykönyvekben sem ismeretlenek, azonban alkalmasak voltak arra, hogy a monopoltőke rajtuk keresztül biztosítsa gazdasági célkitűzéseinek jogrendszerbeli formáit. A gyakorlat volt az, amely egyre inkább ebbe az irányba fejlődött és ezt a jellegét a BGB-re is visszavetítette. Eredendően monopolista jellegű a BGB jobbára csak abban volt, hogy ilyen értelmű gyakorlat kialakulására jogi lehetőséget adott (gondoljunk pl. csak a kartell intézményeinek a BGB alapján való bevezetésére, ill. legalizálására). — Ezt az értékelést adja a BGB-ről az NDK polgári jogi tankönyvének »Überblick über die Entstehung des BGB und die Charakterisierung des BGB« c. fejezete. Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Allgemeiner Teil. 45. és köv. oldalak.

⁶⁴ A. Menger, Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen. Dritte Auflage. Verlag der Laupp'schen Buchhandlung, Tübingen 1904. 16. o.

⁶⁵ Nizsalovszky Endre i. m. 28. o.

b) Szocialista kódexek

A világ első szocialista polgári törvénykönyvét, „az OSzFSzK 1922-ben megjelent törvénykönyvét akkor⁶⁶ dolgozták ki, amikor a szocialista polgári jogtudomány még gyermekcipőben járt”.⁶⁷

Mégis a törvénykönyv alapjaiban eleget tett a szocialista társadalmi rendszer által a joggal szemben támasztott követelményeknek. Mindenekelőtt annak, hogy a jog általában, ezen belül pedig a polgári jog is az új társadalmi rend védelmére, erősítésére és továbbfejlesztésére hivatott és ebben mind a tulajdon formáit, mind az ember jogait és gazdasági viszonyait, mind pedig az állami és társadalmi szervek jogait és tevékenységét illetően minél hívebben és világosabban tükrözze az új gazdasági-társadalmi rendet, szemben a burzsoá kódexekkel, amelyek erre kevésbé törekedtek. Száműzte a polgári jogból a kapitalista magánjog minden-áru-szemléletét, miért is a családjogot és a munkajogot a kódexbe nem vette fel. Szerkesztésében és nyelvében világosságra és közérthetőségre törekedett, áttekinthetetlen kazuisztika helyett keretszabályokat adott.

Megvalósította azt a lenini elvet, hogy a kapitalista jogi kultúrából és jogrendszerből át kell venni azt, ami a munkásosztály és parasztság védelmére szolgálhat; azokat a formákat, amelyek az új jogot és államot is szolgálhatják. Mindezek mellett a polgári törvénykönyvnek az első lélegzetvételnyi szünetben való azonnali kidolgozása és kihirdetése a szocialista jog formáját illetően annak az elvnek a realizálását is jelenti — amiről részleteiben majd később lesz szó —, hogy a szocialista jog létformája, eltekintve bizonyos sajátos nemzeti vagy forradalmi viszonyok-adta átmeneti kivitelektől, az írott jog.⁶⁸

További szocialista polgári jogi kódexek létrejötte természetesen további szocialista, ill. szocializmust építő államoknak a történelem színpadára lépését feltételezte. Erre a második világháborút követően a felszabadult kelet-európai államok békés forradalmi átalakulása útján került sor.

Sorrendben a világ második polgári jogi kódexe a Csehszlovák Köztársaság 1950. évi polgári törvénykönyve volt, amely tartalmilag megfelelt

⁶⁶ Az OSzFSzK polgári törvénykönyvét 1922. október 31-én hirdették ki és 1923. január 1-én lépett hatályba.

⁶⁷ *Világhy Miklós* i. m. 473. o.

⁶⁸ Az OSzFSzK polgári törvénykönyvét természetesen megelőzte számos, a polgári jog alapjait érintő jogszabály (a föld, a bankok a vállalatok, nagykereskedelem államosításáról stb.) és mindenekelőtt maga az első alkotmány, amely a szocialista jogrendszer alapvető és legfontosabb törvénykönyve. A kodifikáció a polgári jog mellett más területeken is megindult és ugyancsak törvénykönyvek megalkotására vezetett (földjogi kódex — 1922. dec. 1., a munka törvénykönyve — 1927. jan. 1., a szerzői jog reformja 1929. máj. 16-án stb.). A szovjet polgári jog fejlődése szükségessé tette egy új polgári törvénykönyv megalkotását is. A Szovjetunió polgári törvénykönyvének kodifikációs munkálatai — néhány évvel ezelőtt meg is indultak. Lásd ehhez *A. V. Venediktov*, A Szovjetunió polgári törvénykönyvének rendszeréről c., a *Szovjetszkoje gosudarsztvo i pravo* 1954. évi 2. számában, ill. magyarul a Szovjetjogi Cikkgyűjtemény IV. évf. (1954) 7—8. számában (353—376) megjelent cikkét.

egy szocialista polgári törvénykönyv követelményeinek, rendszerét illetően viszont, a családjogot és a munkajogot kivéve, teljesen a hagyományos utakon jár (az általános rész rendszere a szokásos, dologi jogi része a tulajdonjog mellett a korlátozott dologi jogokra is kiterjed, kötelmi jogi része külön általános részt is tartalmaz stb.).

1950-ben egy további szocialista polgári jogi jogalkotás is napvilágot látott, a Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének újjáalakított általános része. Ennek feladata mindenekelőtt az volt, hogy — mindaddig, míg a polgári jog egészének kodifikálására sor nem kerül —, biztosítsa a régi jogi formák és szabályok egységesen szocialista értelmű felhasználását, a gyakorlat szocialista átalakításának meggyorsítását és biztos elvi alapokra való helyezését.

1951-ben került sor a Bolgár Népköztársaság kötelmi jogi, majd tulajdonjogi törvénykönyvének kihirdetésére. Új polgári törvénykönyvünk tehát sorrendben a hatodik — átfogó jellegét illetően a harmadik — a szocialista polgári jogi kodifikáció történetében. Meg kell azonban említeni, hogy napirendre került a Szovjetunió polgári törvénykönyvének megalkotása (ennek kodifikációs munkálatai folyamatban vannak), továbbá elkészült a Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének tervezete (1955) is.

2. A magyar polgári jogi kodifikáció története

A szorosan vett polgári jogi kodifikáció — a polgári jog egészének egységes, mindenkire érvényes és kizárólagos hatályú törvénybe foglalása — Magyarországon csak 1848-ban kerül először napirendre, majd jó évszázadnyi kodifikációs harc után csak 1959-ben vezet sikerre. Szükséges-e tehát beszélni a kodifikációnak hosszú, különösen még 1848-nál is korábbi időkre visszanyúló történetéről? A felületesebb válasz egyszerűen negatív lehetne. A dolog azonban valójában nem ilyen egyszerű. Egyrészt az 1848-cal kezdődő kodifikációs harc a kodifikáció feltárni tervezett gazdasági-társadalmi tartalmára vonatkozóan fontos és egyes részeiben, összefüggéseiben nem teljesen felkutatott terület, másrészt 1848-at is valami megelőzte. 1848-ig és a szabadságharc bukásától majd egy évszázadig negatív hatott a magyar polgári jog fejlődésére és a kodifikációs törekvésekre egy olyan jogszabálygyűjtemény, amely a messzi középkorba vezet bennünket vissza: az ún. *Hármaskönyv*, eredeti nevén a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*.

A polgári jogi kodifikáció történetének bemutatásánál a kodifikáció — fent említett — szorosan vett értelmét egy kicsit ki kell tágítanunk, hogy korábbi törvénykönyvekről, amelyek a magánjog kodifikációja szempontjából nem közömbösek, a szükséges terjedelemben beszélhessünk. A tágítás egy szempont számításbavételét jelenti. Nevezetesen kodifikációról beszél-

hetni akkor is, ha a kérdéses kódex a magánjog teljes vagy kevésbé teljes szabályozása mellett több jogterületre is kiterjed. A Corpus Juris Civilis esetében is erről van szó.

Nos ebben a tágabb értelemben a Hármaskönyv is kodifikációs jelenség, a polgári jogot illetően is. A polgári jog kodifikációjának története keretében róla beszélni ezért formai okokból sem indokolatlan.

A magyar polgári jogi kodifikáció minden mozzanatáról szólni azonban e tanulmány kereteit meghaladja. Ezért figyelmünket a fejlődés olyan csomópontjaira összpontosítjuk, amelyeken mint gyűjtő lencséken nemcsak a közvetlenül érintett, hanem az áthidalt korszakok kodifikációs „tanulsága” is felmérhető.

Egyik ilyen csomópont a Hármaskönyv körül alakul ki. Egy további a XVIII–XIX. század fordulóján, ill. az 1848. évi XV. törvénycikkben kettőzik, amelyet a magyar burzsoá polgári jogi kodifikáció kezdetének is lehet nevezni. Ezt követi a polgári jogi kodifikáció burzsoá szakasza, amelynek három szétválasztható etapja közül kettő (az Országbírói Értekezlet, majd pedig a tágabb értelemben vett századforduló törvénykönyv-tervezetei) a dualizmus korára, egy harmadik pedig a Horthy-korszakra esik.

a) Korai kodifikációs kísérletek

Az egyik csomópont — mint mondtuk — az 1514-ben keletkezett Hármaskönyv körül alakul ki. Mit „vall” ez a szakasz a jog formájának a társadalom gazdasági rendjével, termelési viszonyaival, osztályviszonyaival való összefüggéséről?

A feudalizmus kellős közepe ez. A latifundiumok, az „önellátó” naturális gazdaságok lazán összenőtt óriási szövete az ország. A szövet keretét a királyi hatalom adja, az erősebb fonalak a főnemeseket, a gyengébbek a köznemeseket jelentik, az itt-ott egyre erősebben látható gócek az árutermelést teremtő és szülő városokat példázza, míg a szövet egységes, mindenütt ott levő sejtközi állaga, plazmája az elnyomott és kizsákmányolt jobbágyság. Ez a helyzet a XV. század első évtizedeiben. A városokban meginduló és erősödő árutermelés, a pénz- és piacgazdálkodás, a termelési viszonyok egy olyan új fajtát jelent, amely a partikularizmus, a régi gazdálkodási és társadalmi viszonyok ellen, a centralizáció, a városok politikai és gazdasági súlyának fokozódása irányában hat.⁶⁹ A köznemeseknek az a fel-felújuló küzdelme, amellyel a főnemesek vezető szerepe, a hatalmon osztozkodó helyzete ellen harcoltak, olyan erő, amely a hatalom, a nemesi osztályuralom centralizációjának egyik lényeges bázisa és előfeltétele volt. A centralizáció

⁶⁹ Magyarország története. Egyetemi tankönyv. I—II. köt. Tankönyvkiadó, Budapest 1957. I/1. köt. 239—242. o.

megvalósulása Mátyás király, Magyarország nagy humanista uralkodójának abszolutisztikus jellegű uralmához fűződik.

Bár Mátyás uralkodása a magyar történelem egy szép lapja, és bár a gazdasági-társadalmi fejlődést illetően is időlegesen a haladás, a felvirágzás tendenciáit erősítette,⁷⁰ halála után — sőt még életében — megindul a bárók elkeseredett harca a centralizáció és a középnemeselek ellen. A főnemesség hatalmaskodása, a köznemesség félreállítása, idegen uralkodó (Ulászló) behozatala, az elnyomás fokozása mind a jobbágyság, mind pedig a városi polgárság tekintetében,⁷¹ — az osztályharc vonatkozásában nemcsak a nemesi osztályuralmat alapjaiban megrázkodtató 1514. évi parasztháborúra vezetett. Helyenként a városi polgárság fellázadására is sor került.⁷² További — szomorú világtörténelmi jelentőségű — következményeiben pedig az ország 1526. évi tragédiájához, a mohácsi vészhez vezetett.

Ez az a gazdasági, társadalmi és politikai helyzet, amelyben a magyar kodifikáció első kezdetleges csírái megjelennek, és amely a maga negatív, retrográd kimenetelének bélyegét a kodifikáció első nagyobb produktumára is egyszer s mindenkorra rányomja.

A korai kodifikációs kísérletek a feudalista jogrendszer általános kereteiben, amelyet a nemesség (önmagában sem egységes), a városi polgárság és a jobbágyság magánjogának egymástól való tartalmi is formai elkülönülése jellemez, jelennek meg. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy valamiféle egységes kodifikációra, amely a társadalom minden osztályára kiterjedne, a kodifikációnak abban a tágabb értelmében — hogy ti. a kezdetleges kodifikációs kísérletektől jogági önállóságot nem kérhetünk számon — sem jöhetett létre. Nem jöhetett létre, mert az árutermelés egységesítő és társadalmi osztályokat áttörő ereje még hiányzott, mert a hűbérúr saját magának és nem piacnak termelt; érdeke az volt, hogy saját grófságában, saját tartományában az ő akarata legyen a törvény, az érdeke az volt, hogy a jogrendszer mind területi, mind pedig társadalmi értelemben szétdarabolt, széttagolt legyen; az ő érdeke az is volt, hogy ne legyen rendszerező ítélőmester, akinek eszébe jutna valamiféle „veszedelmes” törvénykönyv összeállítása. Mindez a kodifikáció, a jog formájának nyelvén nem mást mond, mint azt, hogy a jog formája, a jogi akarat szabályozásának módja az adott kor gazdasági-társadalmi rendjével már ilyen embrionális állapotban is szorosan összefügg, hogy végső fokon a gazdasági alap határozza meg (bár a formának a tartalommal való azonosulása jelen esetben is jelentős mértékű).

⁷⁰ A köznemeselek befolyása erősödött, a bárók harca és hatalma csökkent. Általánossá vált a rendi állam szerveinek, jellemző tisztségeinek választás és nem öröklés útján való betöltése. A kancelláriák és a bíróságok átszervezésénél főleg a köznemesség előrenyomulása állapítható meg. Mindezt gazdasági és kulturális felvirágzás is kísérte. Uo. 246—247. o.

⁷¹ Uo. 263. o.

⁷² Das Ofener Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Herausgegeben von Karl Mollay. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959. 235 o., 23. o.

Ami ui. mégis létrejött, ill. megindult, az a jog síkján — épp a fentiek miatt — csak a társadalmi széttagoaltság általános keretein belül történhetett. Már szándékában sem lépett fel olyan igénnyel, amely nem a társadalmi valóság tükrözéseként bontakozhatott volna ki. A társadalmi valóság a rendi széttagoaltság volt, a jog ezt általában is adekvátan fejezte ki, amennyiben az egyes rendek külön jogrendszerét építette ki.

A kezdeti kodifikációs kísérletek, ill. jelenségek ezzel a társadalmi képpel — úgymond — szó szerint egy síkba estek.

Az egyik ilyen kodifikációs jelenség *a)* a XV. század első évtizedeiben keletkezett *Budai Városi Jogkönyv* (Das Ofener Stadtrecht), *b)* a másik — jelentőségében sokkal fontosabb — a *Tripartitum* (1514). Mindkét jogkönyv összefoglalója egyrészt a városi polgárság, másrészt a nemesség magánjogának. Ami a legelnyomottabb osztály, a jobbágyság magánjogát illeti, külön gyűjtemény vagy egységes jogszabály igazában sohasem jött létre. Minthogy a jobbágyság magánjoga a burzsoá magyar jogtörténetnek mindvégig csak kellemetlen mostohagyermek volt és többnyire csak periférikus megvilágítása sem szolgált mást, mint a nemesi magánjognak megfelelő elhatárolását, minthogy továbbá a szocialista magyar jogtörténet is csak kezdeti lépéseket tett a jogterület feltárására, vizsgálódásaink a megfelelő előfeltételek hiányában e területre nem terjednek ki.

a) A középkori városi polgárság magánjogának feltárása is egyik elhanyagolt területe mind magánjogi, mind pedig jogtörténeti irodalmunknak. Amellett, hogy méltán sok teret kapott a magyar civilisztikai irodalomban a XII—XV. századi észak-italiai glossátor iskola, amely a justiniánusi római jogot formálta és „szolgáltatta” az Európában ekkor erősödő áru-termeléshez és áruforgalomhoz, hogy jó részében ilyen jellegét kiemelte a Sachsenspiegelnek, a Schwabenspiegelnek is, — nem részesült kellő figyelemben az a Magyarországon keletkezett jogkönyv, amely ugyanabban az időben, amikor a középkori római jog Nyugat-Európában éppen az áruforgalom hatására felvirágzott, a városodás és polgárosodás magyarországi jogi tükröződése volt. A városi polgárság magánjogáról szóló itt következő rövid passzus természetesen nem kíván hézagpótló lenni. Ehhez a városi jog sokkal behatóbb feltárására volna szükség. Mindez idáig hiányzik. E tanulmány tárgyából következik azonban, hogy a Budai Városi Jogkönyvet nem lehet említés nélkül hagyni.

Már említettük, hogy Mátyás centralizációs törekvései jórészt az uralomra lépésekor elég fejlett városok gazdasági, társadalmi és politikai potenciáljára épültek. A városok súlya, a bennük folyó áru-termelés és kereskedelem miatt, társadalmi tényezővé vált. E kor produktuma az 1403 és 1439 között Johannes Siebenlinder városi bírósága által a király hozzájárulásával kodifikált, összeállított német nyelvű *Budai Városi Jogkönyv*, eredeti címén *Das Ofener*

*Stadtrecht*⁷³. Bár nem tekinthető törvénykönyvnek a szó szoros értelmében, egy sajátos vonatkozásban mégis kodifikáció volt: a király szentesítette,⁷⁴ a gyakorlat követte, sőt amikor Mátyás király 1488. május 18-án kelt oklevelében Kolozsvárt szabad királyi várossá nyilvánította, a város jogául a Budai Városi Jogkönyvet rendelte.⁷⁵ Bizonyos, hogy az ilyen oklevelek, azok mellékletei a jogalkotás hivatalos és szokásos középkori kellékeit nélkülözik (nem kerültek törvényként kihirdetésre, nem minden városlakóra, hanem csak egy meghatározott város lakóira vonatkoztak stb.). Hogy azonban a szó tartalmi értelmében mégis jogot alkottak, sőt hogy ez a fajta jogalkotás — mint a fenti esetben is — a maga sajátos útján a városok egy nagyobb csoportja tekintetében is hatályos jog lett, nem lehet elvitatni.

Mint kodifikációs jelenség, mint a jog formájának egy fejlődési szakasza a Budai Városi Jogkönyv dokumentuma a magyar városiasodás méreteinek, társadalmi jelentőségének; tükrözője a városfejlődés magyarországi állapotának, az árutermelés és áruforgalom magyarországi fokának, a városok politikai súlyának, a rendi uralomba való beékelődésének, végső soron a rendi széttagoltság megsokszorozódásának. Elég beletekinteni a jogkönyv néhány artikulusába, hogy a fentiekről és ezen keresztül e kodifikációs jelenségnek a gazdasági-társadalmi viszonyokkal való szoros összefüggéséről meggyőződünk.

b) A Tripartitum — mint már mondtuk — a magyar polgári jog egész történetére, közvetlenül a polgári jogi kodifikációra is egészen a felszabadulásig döntő befolyással volt. Róla ezért — amellett, hogy kodifikációs kísérlet is volt — részletesebben kell szólni. Természetesen itt sem törekedhetünk a kérdés, nevezetesen a Tripartitum keletkezésének, jellegének, társadalmi-gazdasági hátterének, a jogkönyv belső rendszerének és egyéb vonatkozásainak mélyreható feldolgozására. A jogkönyv jellege és a kodifikáció történetében elfoglalt helye az, aminek rövid vázolója szükséges.

A Tripartitum mindenekelőtt követte a fennálló társadalmi viszonyoknak, a rendi széttagoltságnak a kodifikációra vonatkozó alapvető „parancsát”, amennyiben csak az uralkodó rend, a nemesség kódexe kívánt lenni. Követte továbbá abban az értelemben is, hogy a tulajdoni formákat,

⁷³ A jogkönyv német nyelvű, aminek oka az, hogy ebben az időben Buda városi polgárságának nagyobb része a bevándorlás révén németajkú volt. A gyűjteménybe felvett rendelkezések részben IV. Béla, IV. László, I. Károly és Zsigmond király szabadságleveleiből, részben pedig nyugati mintákból, a Magdeburger Rechtből, a Sachsenspiegelből stb. erednek. Uo. 9. o. A jogkönyv — amely négy (I—IV.) részre oszlik — rövid I. részében a feudális társadalom jogrendszerének széttagoltságából indul ki; a könyv beosztásának vázolója után általános megállapításokat tesz az Istenre, a pápára, a császárra, a királyokra és az udvari méltóságokra vonatkozóan (1—19. art.). A II. rész a városi tisztségviselőkről rendelkezik (20—64. art.). A legterjedelmesebb III. rész a városi polgárok többségében a magánjog területére eső életviszonyait szabályozza (65—403. art.). A szabályozás, mint az ilyen jogkönyvek esetében általában, a büntetőjog, az eljárásjog, a magánjog eszközeinek primitív komplexitásával történik. Végül a jogkönyvet kettő, összesen 42 artikulusból álló befejező rész zárja le.

⁷⁴ Art. 1.

⁷⁵ Lásd Mollay Károly bevezető tanulmányát az idézett kiadáshoz. 18. o.

a nemesség társadalmi viszonyait még az el nem különült jogágak egységével, vagy modernebb szó használatával: a jogágak primitív komplexitásával szabályozta.⁷⁶

Ebben a keretben azonban felöleli a Tripartitum az egész nemesi magánjogot, annak minden lényeges intézményét. Terjedelmes szakaszok részletesen foglalkoznak a személyek (a különböző rangú nemesek) jogállásával (I. rész 2—8. cím), a tulajdon- és birtokviszonyokkal (I. rész 18—77. cím többsége), az öröklés rendjével (I. rész 17—22. cím), a család és a házasság intézményével (I. rész 92—110. cím), de szabályoz a törvénykönyv olyan további polgári jogi intézményeket is, mint a szerződés (I. rész 66—68. cím), a zálogjog (I. rész 80—83. cím), az elévülés (I. rész 78—79. cím.) stb. A gyámság maga húsz címet ölel fel (I. rész 112—132 cím)⁷⁷, amelyek nagy része természetesen a tulajdon, a vagyon védelmét kívánja biztosítani. Jogosult tehát a Tripartitum esetében a magánjog összefoglalásáról, a magánjog jogkönyvéről is beszélni.

A Tripartitum keletkezésének körülményei azonban arra is utalnak, hogy e jogszabálygyűjteményben tudatos kodifikációról, az írott és egységes — legalább a nemesség számára egységes — jog jelentőségének felismeréséről van szó.

Ismeretes, hogy Mátyás halála után a főúri hatalmaskodás, az osztályharc mindenirányú kiéleződése az igazságszolgáltatás teljes dezorganizálódására vezet. Olyannyira, hogy perlekedők — az éppen előnyös érdekek szerint régi vagy új törvényeknek, általánosan érvényes, vagy helyi szokásoknak kívánván érvényt szerezni — fegyveres erővel támadták a törvényszékeket.⁷⁸ A „Nemes Magyarország Szokásjoga Hármaskönyvének” királyi jóváhagyásában Ulászló kifejezetten utal erre a helyzetre, amikor azt mondja: „Mert a jogokat az írásba-foglalás ereje nem támogatta és bárminő törvényre vagy szokásra hivatkoznak, . . . vagy más értelemre csavarva, vagy pedig más bírának más értelemben hozott ítéleteire utalva az egész igazságszolgáltatás józanságát a leggyalázatosabban összezavarták”.

Már ebben a passzusban kifejezésre jut az írott jog jelentőségének felismerése. A helyzet normalizálását tűzik ki célul az ezekben az évtizedek-

⁷⁶ A Tripartitum prologusra (előbeszédre) és három részre, a részeken belül titulusokra (címekre) majd tovább §-okra oszlik. Az előbeszéd 16, az I. rész 134, a II. rész 86 és a III. rész 36 címből áll.

Az egyes kérdések, ill. intézmények szabályozásának jellegét illetően a törvénykönyv alkotmányjogi, eljárásjogi, polgárijogi, büntetőjogi, egyházjogi elemek differenciálatlan egysége. A jogágak inkább csak az egyes címeken belül jelentkeznek önállóan. Ez az eset a Tripartitum polgári jogi jellegű rendelkezéseinek nagy többségénél.

⁷⁷ Polgári jogi jellegű rendelkezéseket természetesen nemcsak a jelzett címek tartalmaznak. A mai jogágazati tagozódás szerint a címeket elég nehéz csoportosítani, az említettek azonban vagy tisztán, vagy jó részükben polgári jogi természetűek.

⁷⁸ *Frank Ignác*, A közigazgatás törvénye Magyarhonban. I—II. köt. Buda, 1845/1846. I. köt., 64—65. o.

ben kibontakozó kodifikációs törekvések. A kodifikáció megkezdését és megfelelő törvénykönyv tető alá hozását már az 1498. évi VI. törvénycikk elrendeli⁷⁹ és mielőbbi befejezését az 1500. évi X., az 1504. évi XXXI., az 1507. évi XX. törvénycikkek ismételten is sürgetik. E törvényi rendelkezések ellenére a kodifikáció nem vezet sikerre. Végül Werbőczy István országbíró kap királyi megbízást a törvénykönyv elkészítésére. Werbőczy a munkával 1514 elején elkészül. És bár Ulászló királyi jóváhagyásában ismételten hangsúlyozza a kódex fontosságát, kimondva, hogy „az ítélethozás és az igazgatszolgáltatás ne csupán szokásra, amelyek többnyire változók és mulékonyak szoktak lenni, hanem biztos és maradandó írott törvénykönyvekre legyen alapítva”, a végső törvényi megerősítést mégsem kapja meg.

Látható tehát, hogy a szó legteljesebb értelmében vett kodifikációról, egy egységes törvénykönyv megalkotásáról van szó, amelynek társadalmi háttere a nemesi osztályuralomnak a XV–XVI. század fordulóján kiéleződött válsága, célja pedig e válságnak a jog eszközével való feloldása volt. Mindez már maga is láttatja, hogy a kódex, már fogantatása pillanatában mennyire összenőtt az adott társadalmi viszonyokkal.

Amiért mégis nem lett belőle törvény, az már nem a kódexszel, mint a jog új formájával, hanem az e formában kifejezett tartalommal kapcsolatos; azzal, *ahogyan*, *amivel* az említett válság megoldását el kívánta érni. Ez az *ahogyan*, ez az *ami* pedig a következőkben jelentkezett. Mátyás erős kezének nyomása alól felszabadult főurak hatalmi érdeke szembekerült a nemesség zömét kitevő köznemességgel. Az osztályharc tehát nemcsak a nemesség és a jobbágyság között éleződött, hanem a nemességen belül is egyre élesebb formát öltött. Ugyanakkor egyre közelebbről fenyegette az országot a török hatalom is. Werbőczy — aki maga is köznemes volt — az egységes nemesi osztályuralom megszilárdításában látta mind a törökkel szembeni sikeres ellenállásnak, mind pedig a jobbágyság már-már vulkanikus erővel fenyegető „kitörése” megelőzésének garanciáját. Valójában nagyon világosan ítélte meg a helyzetet.

Az osztályuralom megszilárdítását törvénykönyvében az osztályegységben, közelebbről a köznemességnek a főnemességgel azonos jogállásában jelölte meg. A törvénykönyvben (I. rész 2. cím., 1. §.) ezt így fejezi ki: „E Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesi és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik (*una eademque libertatis*); nincs valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága”. Az osztályegységet — mint látható — Werbőczy úgy kívánta elérni, hogy a köznemességet törvényhozási úton erősebb pozícióba hozza.

⁷⁹ „A régi szokásokat, amelyekre az ítélmesterek bíráskodásuk alkalmával hivatkozní szoktak, össze kell írni, és amelyeket a királyi felség és bíró urak helyeseknek és törvényeseknek és nem rosszaknak és helyteleneknek fognak találni, azok szerint kell ítélni.”

Mindez azonban a főnemességnek egyáltalán nem tetszett. Az osztályegységet ugyan a Dózsa-felkelés ideiglenesen megeremtette, amennyiben a köznemesség a főnemességgel a legszorosabb érdekszövetségben lépett fel Dózsa paraszthadai ellen. Maga Werbőczy is fegyveres csapattal támogatta a nagy főúr, Szapolyai János paraszttellenes hadmozdulatait, és részt vett az elkeseredetten és hősiesen ellenálló parasztseregek leverésében, a felkelés kíméletlen elfojtásában.⁸⁰ Bár a köznemesség már a parasztfelkelés előtt is jobban megerősítette pozícióit lefelé, mint felfelé,⁸¹ bár a törvénykönyvben Werbőczy ennek megfelelően már eleve erősen elhatárolta, szembeállította a köznemességet a parasztsággal, a parasztfelkelés leverése után a kódex jobbágyellenes élet még fokozta. Amit a köznemesség, maga Werbőczy is, a fegyveres harcban tett: a parasztseregek kíméletlen felszámolását, — a kodifikátor Werbőczy a törvénykönyvben is megtette, törvénybe foglalván a parasztság teljes jogfosztását, örökös rabszolgaságba süllyesztését.⁸² A Tripartitumnak ez a kíméletlen jobbágyellenessége, maga az a tény tehát, hogy a törvénykönyv nem az elnyomott osztály helyzetének javításával, sőt annak súlyosításával jött létre, — sem tudta a főnemesség számára az „una eademque libertatis” gondolatát elfogadhatóvá tenni. A parasztfelkelés idejében létrejött nemesi osztályegység a felkelés leverése után szinte napok alatt felbomlik. Azt a törvénykönyvet, amelyet a főnemesség a személyek jogállására vonatkozó rendelkezései miatt 1514 elején sem hagyott törvényerőre jutni, a felkelés leverése után sem volt hajlandó elfogadni.⁸³ A nagybirtokos nemesség inkább fokozott erővel folytatta kétfrontos — a parasztság és a köznemesség elleni — harcát kiváltságos helyzetéért. Az eredmény már ismert: a köznemességet kizárták az országtanácsból is (1525), majd egy részét maguk mellé állították, dezorganizálva ezáltal a köznemesi párt egységfrontját (magát Werbőczyt 1526-ban a hűtlenség vádja alá helyezték, majd Szapolyai János udvarában teljesített szolgálatot), és egy évszázaddal a Tripartitum keletkezése után már áll a főrendi ház, az una eademque nobilitas elvének

⁸⁰ Lásd a fordítók bevezetésének erre vonatkozó utalását: Werbőczy István Hármaskönyve. Fordították és bevezetéssel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Franklin kiadás, Budapest, 1897. XVII. o.

⁸¹ *Magyarország története*. i. m. I/1. köt. 304. és köv. o.

⁸² A jobbágyoknak „szabadságukban állott lakáshelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök . . ., minthogy azonban pártot ütöttek egy bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt (így aposztrofálja a Tripartitum Dózsa Györgyöt, a parasztháború vezéralakját — M. F.) . . . az egész nemesség ellen váratlanul felkeltek és emiatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek” (Trip. 3. rész. 25. cím. 2. §.).

⁸³ A Tripartitumot az 1514. évi országgyűlés tíztagú bizottsága megvizsgálta, az országgyűlésnek elfogadásra javasolta. A király (Ulászló) a törvénykönyvet szóban és írásban megerősítette, törvényként való kihirdetése (pecséttel való ellátása, a megyéknek hozzájárulás végettí szétküldése) azonban elmaradt. Werbőczy jogkönyvét később (1517-ben) Bécsben mint magánmunkálatot kinyomtatta és az országban elterjesztette. Az első kiadást több is követte és a törvényerőre nem jutott kódex — az una eademque libertas elvére vonatkozó rendelkezések kivételével — legnagyobb részében a bírói gyakorlat, a jogi oktatás révén hatályos joggá vált.

ellenpólusa. A törvénykönyv így osztozott sok társának sorsával: *mint a jog új, fejlettebb formája összenőtt a benne kifejezett — közvetlenül a társadalom gazdasági rendjével összefüggő — jogi tartalommal. Minthogy a történelem alakulása a törvénykönyvben kifejezett jogi tartalomnál is retrográdabb irányt vett, minthogy az új tartalom a reakció ellenállásán megbukott, megbukott maga a forma is.*

b) A burzsoá kodifikáció kezdetei 1848-ig

[Mint mondtuk, a burzsoá polgári jogi kodifikáció történetének első szakasza a XVIII. század kilencvenes éveitől 1849-ig terjed. Ennek a szakasznak az elején jelennek meg olyan kodifikációs törekvések, amelyek az erősödő árutermelés számára kívánnak megfelelő jogot teremteni. Ezért mondjuk, hogy a burzsoá kodifikáció kezdeteiről van szó. A XVI. század első éveit követő három században a jogrendszer strukturális változást nem mutat. Werbőczy Hármaskönyve általános érvényre tesz szert. A jogtudomány, amelynek nyelve kizárólag latin, majd a későbbiekben német, a magyar magánjog megtestesülését a Tripartitumban látja. Az időközben létrejött jogkönyvek, pl. az 1527. évi III., ill. az 1548. évi XXI. törvénycikk alapján keletkezett Quadripartitum és a későbbi, anyagi életviszonyokat is szabályozó törvények a feudális magánjog alapvető lényegét nem érintették.

Minőségileg új szakasz akkor kezdődik, amikor megmozdul Európa és az Európa-szerte egyre erősebbé váló új termelési viszonyok Franciaországban a politikai harc síkján is a múltnak adják át Európa egyik leghatalmasabb feudalista önkényuralmát. Az új rend győzelmet arat és kiépíti társadalmi rendszerét, amelyben a polgári jogi kodifikációnak olyan megtisztelő szerepet nyújt, mint amilyent a Code civil betöltött.

Bár Magyarországon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet útja sajátos és más volt a jog területén is, mint Franciaországban, mégis ez a korszak a polgári magyar jogfejlődésnek, azon belül a magyar burzsoá polgári jogi kodifikáció történetének legszebb szakasza.

Milyenek ennek a kornak, Magyarország újkori története első szakaszának a jogfejlődésre és ezen keresztül a polgári jog kodifikációjára is kiható gazdasági-társadalmi viszonyai általában?

Ezt a korszakot az alapot illetően „a tőkés viszonyoknak most már megfelelő jellegű termelőerők és a feudális termelési viszonyok gyökeres ellentéte, a feudalizmus egész rendszerének válsága, a magyar és a Magyarországon élő nem magyar népek burzsoá nemzeti mozgalmainak kibontakozása, a polgári forradalom megvívása, Magyarország polgári átalakulása, a tőkés termelési viszonyok uralomra jutása” jellemzi.⁸⁴ „A feudalizmusból a kapitalizmusra való átmenet... Magyarországon is az egyetemes tör-

⁸⁴ Magyarország története. i. m. II/1. köt. 9. o.

téneti fejlődés általános törvényei által meghatározott módon, de a kelet-európai országokra jellemző sajátos körülmények között ... ment végbe.”⁸⁵

A polgári átalakulás sajátos, a jogfejlődés alapvető irányát is meghatározó útját Magyarországon a következő tényezők, ill. feltételek határozták meg: a) az alaphoz ugyan előrenyomultak a tőkés viszonyok, mégis a feudális viszonyok voltak túlsúlyban; b) a nemzeti mozgalom vezetője a polgárosuló nemesség volt; c) a tőkés viszonyok volumene főleg a mezőgazdaságra és az azzal közvetlenül összefüggő iparágakra esett; d) az ország a soknemzetiségű Habsburg birodalom elnyomott részeként erős gyarmati nyűg alatt szenvedett, és az ebből folyó piacnélkülisége gátolta az ipar kifejlődését.

Ezek a tényezők a jog fejlődésére is meghatározó módon hatottak ki. Bár a Habsburg uralom mindent megtett, hogy a birodalom jogrendszerének egységét fenntartsa és ez gátlóan hatott a magyar polgári jog kibontakozására is, mégis a most vizsgált fejlődési szakasz jogának lassú és ellentmondásos alakulását nem lehet egyszerűen a gyarmati helyzet folyamánaként, az osztrák jog exportcikként felfogni, ahogy ezt a szocialista jogirodalmunkban elvétele még ma is tapasztalni lehet.⁸⁶ Kétségtelen, hogy

⁸⁵ Uo. 9. o.

⁸⁶ Lásd pl. a polgári jog egyetemi jegyzetének vonatkozó részét, amely főleg forradalom elbukása utáni fejlődési szakaszra vonatkoztatja a gyarmati jelleget (Polgári Jog, Általános rész. 1956—57. tanév. 63. o.), továbbá különösen *Peschka Vilmos* A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai c. tanulmányát (A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője. II/1—2. sz. 1959. 37—74. o.), amely a burzsoá magyar magánjog fejlődésében a gyarmati jelleget mintegy meghatározónak tekint. Nála egyszerűen csak gyarmati árunak minősül a denaturált osztrák természetjog magyarországi elterjedése, ill. egyetemi tantárgyként való bevezetése. A gyarmati jelleg — bár határozottan nem állítja, de írásból ez olvasható ki — mind az 1848 előtti, mind az ezt követő fejlődési szakaszra áll. Könnyű volna ennek az álláspontnak a tarthatatlanságát bebizonyítani. Hogy csak egy-két ellenérvet említsünk: az „osztrák denaturált természetjog” nem azonos a német természetjogi irányzattal? Nem lehet ugyanilyen joggal német természetjognak nevezni? Már pedig Németországba, ill. Poroszországba nem Ausztriából „importálták” ezt az „árut”, jobbára ott találták fel és ott is készítették. Amiért Magyarországon is talajra talált, annak csak a formája volt a tantárgyként való oktatása, valóságos alapja az a retrográd társadalmi érdek volt, amelynek nálunk is voltak szép számmal képviselői, amely a feudális termelési viszonyok védelmét szolgálta és amire ez a denaturált, forradalmi erejétől megfosztott természetjog kiválóan alkalmas volt. Vagy tovább menve: a 48-as törvényalkotást lehet egyszerűen csak a gyarmati elnyomás reakciójának tekinteni? És nem egy kicsit a haza és a nemzet nevével is visszaélő feudális reakció 1861-ben hangoztatott álláspontjának tapsolunk akkor, amikor az osztrák polgári törvénykönyv magyarországi bevezetését csak gyarmati elnyomást inkorporáló árunak tekintjük?

Úgy látszik — sok, kisebb tanulmányban elszórt, többnyire csak általános megállapítás igazolja ezt — egy kicsit mindent a gyarmati elnyomás számlájára írunk, mint ahogy ezt tette sokáig a köztörténet is. Nem lehet ebben a szemléletben fel nem fedezni a nacionalista történelem-szemlélet maradványait. Ezt igazolta az e tárgyban a közelmúltban rendezett nemzetközi történetészkonferencia is, amelyen a népi demokratikus és a nyugati államok marxista történészei sokoldalú megközelítések és beható vita után a következő álláspontot fogadták el: „Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatokban bizonyos gyarmati vonások kétségtelenül fennálltak, a gazdasági és politikai kapcsolatok összessége azonban — az adott esetben — nem gyarmat, hanem a soknemzetiségű állam fogalmkörébe esik ... A konferencia annak hangsúlyozásával, hogy *Magyarország függő helyzetben állt Ausztriával szemben*, teljes egyetértésben elvetette a félgyarmati jellemzést” (*Sándor Vilmos*, Az 1958. évi budapesti történetészkonferenciáról. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Ösztályának Közleményei. IX/2. szám. 1959. 158. o.).

a jogfejlődést lényegesen befolyásolta az a körülmény, hogy az egész magyar nép gyűlölte az osztrák uralmat. Ennek számításbavétele a magyar jogfejlődés megismeréséhez feltétlenül szükséges. A fő ellentmondás mégis nem az osztrák jog és a magyar jog, hanem a feudalista és a burzsoá jog, ill. ezt megelőzően a feudális és a kapitalista termelési viszonyok között volt. A magyar polgári jog, ill. polgári jogi kodifikáció történetét is elsősorban ebből a szempontból kell vizsgálnunk.

Amikor Franciaországban győz a polgári forradalom, Magyarországon az uralkodó osztály az udvarral karöltve mindent megtesz, hogy osztályuralmát megmentse a kapitalista áruterelés erejének (a társadalom radikális átalakítását magával hozható) következményeitől. A legélesebben ez a magyar köztársasági mozgalom kegyetlen felszámolásában jelentkezik, amelynek a magyar jogtudomány egyik legnagyobb úttörője, Hajnóczy József is áldozatul esik. Hajnóczy II. József halála után végképp kiábrándult a reformokat hirdető fejedelmi abszolutizmusból — annyi reményt fűzve hozzá addig — és szellemével, politikai aktivitásával a feudalista rend széttűzésére tört, céljaiban az egész magyar jogrendszer, benne a polgári jog forradalmi átalakítását is igérve.

Bár II. József terveit a feudalizmus erői megakasztották, és bár a zsenge köztársasági mozgalmat az adott társadalmi feltételek és a fejedelmi önkény elvetélésre kárhóztatta, a fejlődés bizonyos konzekvenciái elől még sem lehetett kitérni. Egyrészt a fejlődő áruterelés, másrészt a francia forradalom éppen a köztársasági mozgalom által felerősített politikai hatásának továbbélése a reformok újbóli napirendre tűzését hozta maga után. Így született az 1791. évi LXVII., majd később az 1827. évi VIII. törvénycikk, amelyek elrendelték számtalan „polgári törvénytervezetnek (projectum legum civilium)” kidolgozását, miután a korábbi hasonló kísérletek többszörös kudarcot vallottak.⁸⁷ A hivatkozott 1791. évi törvénycikkből a törvényalkotásra, főleg a polgári jogi kodifikációra vonatkozó jószándékok és szép szavak garmadája tárul elénk. A tervek bármily részletesek és bármennyire fel is térképezik a teendőket „helyét”, felsorolva a kodifikálásra szoruló kérdéseket, sehol sem prejudikálnak, sehol sem érintik a feudalista jogrendszer intézményeit.

A sajátos magyar fejlődés azonban csak huzavonát eredményezett. A feudalizmus erői ezekkel a koncessziókkal lényegében a feudalizmust kívánták megvédeni, de tartva attól, hogy súlyosabb következmények kiindulói lehetnek, ezeket is ellenezték. Már maga az jellemző, ahogyan ezeket a reformterveket értelmezték. Amikor Franciaországban a természetjog forradalmi világnézet és a feudalizmus széttűzésének szellemi fegyvere volt, az 1790—91.

⁸⁷ Az ún. „Commissio Systematica”, amelyet még az 1715. évi XXIV. törvénycikk alapján küldtek ki, végül is 1868-ban — többszöri „kiküldetése” után — egy 34 cikkű „projectum”-ot és egy 13 cikkű „postulata”-t dolgozott ki a legsürgősebb polgári jogi és törvénykezési jogi kérdésekre vonatkozóan. Azonban ezek a javaslatok — bár jelzik a növekvő áruforgalomnak a jogra is kifejtett feszítő hatását — nem mennek túl Werbőczy.

évi országgyűlésen Magyarországon a pest-megyei főurak feliratában ez a reformokat illetően így hangzik: „Nem ismeretlenek előttünk az emberiség jogai és nem leszünk ellene annak, hogy a jobbágy, a *mi kárunk nélkül* mindabban részesüljön, minék megadását a magasztos emberi érzés sugallja”.⁸⁸ Ez igazán „szittyá” átfogalmazása a francia természetjognak, ahogyan ugyanabban az összefüggésben Marcali Henrik gúnyolja Nyitra megyének Rousseau-ra és Robespierre-re hivatkozó feliratát.⁸⁹ Sajnálatos, hogy a korabeli jogtudomány sem akar és tud eltérni Werbőczytől. Amellett, hogy a hallgatás is állásfoglalás, ha hallatja is szavát a hivatkozott törvény által kiküldött bizottságok munkájára vonatkozóan, az is jórészt a haladás ellenére van.⁹⁰

A kodifikáció bizottsági munkálatai, a kereskedelem- és vámügyektől eltekintve, amelyeknek reformjában a földesurak is érdekelve voltak, a feudális uralkodó osztálynak a fennálló termelési viszonyokhoz való ragaszkodását tükrözik. Végül is a bizottsági munkálatok felemás eredményt sem hoztak, egyszerűen félbeszakadtak, mert a főnemeseket a francia forradalom beért eredménye visszaretentette az egyébként is fentről kezdeményezett és irányított reformtól. Az 1802., az 1807. és az 1811. évi országgyűlésen ugyan újból felmerültek, de napirendre tűzésük az udvarnál visszautasításra talált.⁹¹ Ugyanez a sors jutott osztályrészül azoknak a terveknek is, amelyek a Corpus Juris Hungarici javított és tökéletesített kiadására, magyarra történő fordítására vonatkoztak. A kodifikációnak erre a szakaszára és módszerére vonatkozóan Deák Ferenc álláspontját kifejtve helyesen állapítja meg a történetíró, hogy „a rendszeres munkálatokba vetett remény sírjába temettek minden újítást”; „de amellett hogy nagyrészt elavultak (már mint a tervek, — MF), a haladás szekerét hozzájuk kötni annyi volna, mint a hazát évtizedekre megállásra kényszeríteni”.⁹²

Mindez a szinte tervezett sikertelenség a polgárosuló nemesség haladó erőit még inkább aktivizálja és a kapitalista termelési viszonyok fejlődése egyre feszültebbé teszi a termelési viszonyok ellentmondásait, egyre égetőbbé a polgári rend jogintézményeinek bevezetését. A cselekvés — még mindig a reform síkján, csak hogy a reform már nem fentről irányított — az így aktivizált nemesség haladó részének kezébe kerül.

⁸⁸ Idézi Szabó Imre A burzsoá állam és joghölcsület Magyarországon c. könyvében. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955. 72. o.

⁸⁹ Uo. 72. o.

⁹⁰ Az erre a korszakra eső magyar polgári jogi munkák egyszerűen csak Werbőczyt posztulálják (Georg Illés, Honyi törvény. 1804.; az első magyar nyelvű polgári jogi könyv. Kelemen Imre, Magyar hazai polgári magános törvényről; megjelent 1814-ben latinul, 1822-ben magyarul Szlemenics Pál, Közöséges törvénytörvényről; megjelent 1814-ben latinul, 1822-ben magyarul Frank Ignác pedig, aki a húszas években már egyetemi tanár, amellett, hogy Werbőczy rendszerén — mint későbbi munkái mutatják — ő sem tudott túllépni, korán rezonált a német természetjogi, ill. történeti jogi iskola tanaira, amelyek viszont — mint ismeretes — éppen nem a polgári törvényalkotás irányába hatottak.

⁹¹ Magyarország Története. i. m. II/1. köt. 32. o.

⁹² Ferenczi Zoltán, Deák élete. I–III. köt. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest 1904. I. köt. 119–120. o.

A jogfejlődést a jövőre nézve ezek az erők befolyásolják, mindenekelőtt olyan egyéniségek — jórészt jogászok —, mint Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Szemere, Szalay és Deák. Ekkor és ezzel nyeri a jogfejlődés azt az irányt, amellyel a forradalom egyik előkészítőjévé vált.

Ez a tendencia nyilvánult meg abban a felismerésben, hogy mindenekelőtt az agonizáló feudalizmus alapvető jogintézményeit kell szétzúzni, és a polgári rend alapvető jogintézményeit kell megteremteni ahhoz, hogy az ország a polgárosodás gyorsabb és ezzel egyidejűleg a nemzeti függetlenség sikeres útjára léphessen. Amikor tehát csírájában megnyílt az út ahhoz, hogy Magyarország megalkossa magának polgári törvénykönyvét, már nyilvánvaló volt, hogy ez a törvénykönyv a feudalista polgári jog szétzúzását és a burzsoá polgári jog megteremtését fogja, ill. kell hogy jelentse.

A feudalizmus jogrendszerének a polgári jog alapját érintő legfontosabb intézménye a hitbizománnyal tetéztet ősiség,⁹³ az úrbériség (a jobbágyrendszer), az adományrendszer valamint az emberek közötti jogegyenlőtlenség voltak. E jogintézmények fenntartása mellett és a polgári rend új jogintézményeinek megteremtése ellen a nagybirtokos osztály mellett politikai megfontolásokból harcolt maga az udvar⁹⁴ és nagy részben a hivatalos jogtudomány is. Nem egészen egyértelműen ugyan, de a letűnőben lévő múlt oldalán fellépő magánjog-tudománynak mesgyéjén, sőt élén járt a kor legnagyobb jogtudományi oeuvre-jét hátrahagyott civilistája, a feudális magyar magán-

⁹³ Az ősiséget a Tripartitum I. Rész. 58—61. címe szabályozza, amit későbbi kiegészítések (pl. Quadripartitum II. Rész. 30—31. cím) követtek ugyan, ezek azonban az ősiség intézményének a következőkben összefoglalt főbb elemei szempontjából nem jelentősek:

Az ősiség az ősi adományozott, hárujt javakat illetően azt jelentette, hogy a) nem lehetett rájuk végrendelkezni, b) terhükre adósságokat az örökösök nem törleszthettek, c) az ősi vagyon eladása, ún. örökvallása és elzálogosítása előtt az erre irányuló szándékot az osztályos atyafiaknak be kellett jelenteni, akiknek d) tág lehetőségük volt ezt megakadályozni, ill. az eladás után ún. sérelem pereket indítani, e) az ősi vagyon 32 évnél hosszabb ideig zálog alatt nem lehetett. Az ősiség a földtulajdon teljes megkötöttségét jelentette. Ezt azonban még követte később a hitbizomány intézménye, mert „tapasztalván a főurak, hogy régi hatalmas nemzetségek is lassan elgyengülnek, és ennek okát részint a többszörös osztásban, részint az oktalan pazarlásban találván, mind a kettőnek elejét venni kívánták; és evégett a fejedelmek példájára úgy intézkedtek, hogy bizonyos javak a köztörvény alól kivéve osztály nélkül mindig csak egy örökös kezébe jussanak, és hogy azokat soha sem elidegeníteni, sem szertelenül terhelni ne lehessen”. Így magyarázza *Frank Ignác* az Európa-szerte ismert hitbizomány megjelenésének magyarországi okait (A közigazság törvénye Magyarhonban. I—II. köt. Buda 1845/46. I. köt. 461. o.) A hitbizomány bevezetését a mágnásokra vonatkozóan az 1687. évi IX., a nemesekre vonatkozóan az 1723. évi XLVIII. törvénycikk rendeli el.

⁹⁴ Az 1811. évi osztrák polgári törvénykönyv nem ismeri sem az ősiséget, sem az úrbériséget, sem a nemesi jogegyenlőtlenséget, az udvar Magyarországon mégis ezek fenntartása mellett volt, mert ezzel azokat az erőket támogatta, amelyek a nemzeti függetlenség ellen voltak, amelyek nem akartak szakadást Ausztriától. Ausztria számára az ősiség és az úrbériség fenntartása tehát a legközvetlenebbül politikai ügy volt, amint ez kiderül abból is, hogy az udvari titkos hírszerző szervek figyelmüket erősen ezekre a kérdésekre összpontosították. Sednicszky Bécsbe küldött titkos jelentéseiben Széchenyi, Kossuth és általában a haladó erők egyik „legveszélyesebb” céljaként ezt ismételtelen így jelöli meg: „Aufhebung der Urbarial-verhältnisse mittelst eines Zwangsgesetzes”, „Aufhebung der Avitizität”. (Lásd Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte *Barta István*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1951. 277., 287. és 290. o.)

jog nagy összefoglalója: Frank Ignác is. Frank — akire már erősen hatottak Savigny tanai — matériájának, a feudális magánjog legnagyobb rendszerezőjeként és mestereként, nem csodálatos, bukolikus nosztalgiával viseltetett e rendszer alapvető intézményei (elsősorban az ősiség) iránt. Bár látta, hogy túl fog rajtuk lépni az idő, mégis megkísérelte őket valahogy átmenteni, mert nélkülük egész rendszerének végleges összeroppanásától tartott. Ez, a két rendszert a múlt jogintézményeinek lecsiszolásával, átmentésével áthidalni akaró, végül is a feudális magánjogot védő magatartása nyilvánul meg 1848-ban, amikor az ősiség megszüntetésének, ill. a polgári törvénykönyv megalkotásának kérdése egy történelmi pillanatra az egész nemzet ügyévé, a továbbhaladás egyik feltételévé vált. Frank ebben a kérdésben — ha nem is azzal az egyértelműséggel, ha a jogtudós kulturáltságával is, ha nem is azzal a megátalkodott maradisággal, amit Arany János olyan szellemesen gúnyol ki az „Elveszett alkotmány”-ban — mégis a tegnapi oldalára állott.⁹⁵

A haladás útja azonban felfelé ívelt, a társadalom haladó erői támaszkodásba mentek át, a feudalizmus minden fronton, a polgári jog frontján is defenzívába szorult. A reformkor kitűnő doktrinérjeinek követelményei között ott szerepelt és egyre határozottabbá vált, egyre feljebb került az új rend sine qua non épületelemeinek fontossági ranglistáján „a távolban már felmagasló polgári törvénykönyv, ezen záróköve az összes épületnek, ezen világos deus terminusa a pusztai életnek, ezen elutasíthatatlan vállalat — mondja Szalay László — mihelyst az ősiség, a birtokviszonyok ügye elintéztetik”.⁹⁶

A reformkor tehát — a polgári rendet kiépítő és megszilárdító törvényalkotások közül a legfontosabbnak tartva — méhében hordta a polgári törvénykönyvet. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Szalay László, Szemere Bertalan, Deák Ferenc és Eötvös József azok, akik a burzsoá polgári jog kialakítását és a polgári törvénykönyv megalkotását hareuk középpontjába állították, róluk kell elmondani a Digesták szavaival, „fundaverunt ius civile”.

Az úttörő Széchenyi, a reformkor vezéralakja volt. A „Hitel” és „Világ” c. munkáiban kifejtett eszméit lázas tevékenységgel a gyakorlatba kívánja átültetni. Pontosan felderíti és meghatározza könyveiben a polgári átalakuláshoz szükséges gazdasági és jogrendszerbeli teendőket. Gazdasági cél-

⁹⁵ Lásd erre vonatkozóan Az ősiség és elévülés c. munkáját (Királyi Egyetemi Nyomda, Buda 1848. 61 o.), amelyben részletesen bizonyítja, hogy az ősiség már Mózes idejében élő jogintézmény volt, szerte a világban a XVIII—XIX. században is ismert (mások magyar nemzeti sajátágnak mondták és ilyenként védték — M. F.), hogy az ősiség „a vérség oltalmára tartozik” (29. o.), „amit ős eleink védtalalom gyanánt ápoltak” (3. o.), hogy úti possidetis megszüntetése annyi, mint „az igazságot kitagadni, örökre eltemetni” (55. o.). Csak a „következéseit” kellene megszüntetni — mondja —, magát az intézményt nem, ami már önmagában is paradoxon (5—17. o.). „A széles múltat a szűk élet örökre magával nem hurcolhattya”, írja vitairatának végén (56. o.), maga azonban nem tudott e helyes elvnek megfelelni.

⁹⁶ Idézi Szabó Imre (Új polgári törvénykönyvünkről. Magyar Tudomány. 1959. 11. sz. 275. o.).

kitűzéseinek a jogot illető konzekvenciáit legélesebben az 1833-ban megjelent „Stádium”-ban fogalmazza meg. Programja — amelynek fő célja többek között a föld kötöttségéből fakadó hitelképtelenség megszüntetése, a termelés fokozása, az ipar, a kereskedelem és a nemzeti kultúra fejlesztése, a magyar nyelv felvirágoztatása, a jobbágyság felszabadítása — kíméletlen harcot hirdet az ősiség, az úrbériség, minden feudális kötöttség ellen. Programja a polgári jog terén a feudális magánjog teljes összeűzését, a burzsoá polgári jogi intézmények kiépítését és a magyar nyelvnek a törvényhozás és az igazgatszolgáltatás nyelvévé tételét célozza.⁹⁷ Arany János szavaival ostromozza azokat a jogászokat, akik az ősiség mellett és a kodifikáció ellen vannak, akik az ősiség elleni harcban az „alkotmány kidülését, nemzetsírt láttak ezen szép, aggszerű intézet legutolsó körme-szakadtán”; szemükre hányja, hogy — „megvadult ügyvédek..., volt uradalmak messzire terjedt mesgyéin legelők” nem méltók hivatásukhoz.

Arany János, a magyar irodalom e higgadt és nagy klasszikusa sem maradt távol attól a harctól, amely a polgári törvénykönyvért, a kodifikációért folyt, — bizonyságul arra, hogy a polgári jogi kodifikáció kérdése valóban nemzeti ügygé vált. A feudalizmus egész jogrendszere ellen irányított „Az elveszett alkotmány” című nagy munkájában a gúny, a megszegyenítés, az éles irónia fegyverével támadja és mezteleníti le a reakció társadalmi és jogrendszerbeli megnyilvánulásait. Felismerve és magáévá téve a kodifikáció ügyét, az irónia és gúny fegyverét — nevetségessé téve őket — azokra a jogászokra is ráirányítja, akik osztják és védik a feudalista urak kodifikációellenes álláspontját, mondván: „... minek azt a sok f** törvényt? — Olyan a törvény, mint a bor: fanyar ízű, ha új még, — és savaanyú képet torzít melléje ivója, — míg a megérett őt kéjelegve bocsátja le torkán. — Van Werbőczyben ő is elég, csak győzze az ember — azt betanulni; miért a helyett hát gyártani újat? — Isten tizedt adott mindössze az emberi nemnek: — És mi nem érnők meg félmázsás corpusainkkal?” (Az elveszett alkotmány, III. ének).

Kossuth és a Márciusi Front fellépése a harcot már a forradalom előterévé változtatja. Programjában az ősiség, az ezzel gazdasági-társadalmi tartalmát tekintve egybeeső hitbizomány, az úrbériség, a nemesi előjogok radikális felszámolását hirdeti meg, szétzúzza azokat az érveket, amelyeket

⁹⁷ Lásd mindenekelőtt *Széchenyi István* Stádium c. munkáját, és *Széchenyi* munkásságának a polgári jog alapintézményeire, ill. azok átalakítására vonatkozóan *Wécsey Tamás* *Széchenyi és a magyar magánjog* c. írását (Budapest 1895. 62. o.). *Széchenyinek* a magánjog rendszerére vonatkozó álláspontját talán a következő — egyik országgyűlési felszólalásából vett — idézettel lehetne a legáltalánosabban jellemezni: „Werbőczynek kilenc tizedét el kell égetnünk, csak aztán mehetünk valamire” (idézi *Wécsey* i. m. 2. o.). Érdemes megjegyezni, hogy ő volt annak is első szószólója, hogy a törvények nyelve magyar legyen. Ugyancsak az ő inspirációjára kezdődik meg végre 1840-ben a *Corpus Juris Hungarici* magyarra fordítása; a fordító bizottságban olyan egyéniségek vannak, mint *Fogarassy János*, a nagy nyelvész, mint *Szalay László*, továbbá *Bartha Sándor* és *Tóth Lőrinc*.

a feudális erők képviselői ezen intézmények mellett felvonultatnak; rámutat arra, hogy a Habsburg uralom ezeknek az intézményeknek és védőiknek védelésén keresztül az ország függetlenségi harcát kívánja lehetetlenné tenni; Kossuth a jogrendszer átalakításáért vívott harcot, a kodifikációt összeköti a nemzeti függetlenségért vívott harccal.⁹⁸

Szalay László, a kor leghaladóbb teoretikus jogásza a tudomány szintjén vívja meg a harcot a polgári jog forradalmi átalakításáért, a polgári jogi törvénykönyv megalkotásáért, a jogalkotás legfontosabb feladatát éppen az utóbbiban jelölve meg. A készítendő polgári törvénykönyv eszmei alapjait illetően leszámol a német, ill. osztrák természetjogi irányzattal, a történeti jogi iskolának a magyar jogtudományba (Frank Ignác) is átszivárgott nézeteivel és a kodifikáció figyelmét a Code civile irányítja. Így bontakozott ki, ez volt az a szellemi harc, amelyben a feudalista és tőkés termelési viszonyok harca tükröződött. A haladó politikai erők, a haladó jogtudomány és az egyre erősödő kapitalista termelési viszonyok stafétaszerűen lendítették előre az események menetét. Az új termelési és társadalmi viszonyok erősödését a progresszív törvények egész sora segíti és jelzi,⁹⁹ mígnem elérkezik 1848 márciusa, a forradalom kezdete, amely a polgári jog fejlődésében, a polgári jogi kodifikációban is minőségi, forradalmi változást hoz: azonnal napirendre tűzi a polgári törvénykönyv megalkotását.

A polgári jogi törvényalkotás általános fejlődése keretében szükséges most már behatóbban is szólni a polgári törvénykönyv, az egységes és általános polgári jogi kodifikáció jelentkezésének konkrét körülményeiről, a tervbe vett polgári törvénykönyv általános körvonalait tekintve az eddigiekből is folyó jellegéről.

Az 1848. év és az azt megelőző két évtized jogfejlődését és jogtudományát élénk táró történelmi dokumentumokból — a társadalmi fejlődés általános tendenciái mellett — minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a tervezett polgári törvénykönyv a francia Code nyomdokaiba lépett volna, mert csak egy ilyen törvénykönyv szolgálta volna a nemzeti önállóság és függetlenség gondolatát, mert az osztrák polgári törvénykönyvnél és a

⁹⁸ Kossuthnak a polgári jog átalakítását involváló, ill. közvetlenül kifejezésre juttató nézeteiről lásd Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen című hivatkozott kiadványt (181. o.) továbbá Kossuth Lajos országgyűlési beszédei-t (Második kiadás. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest 1867. 20. o.).

⁹⁹ A fontosabbak közül meg kell említeni „Az ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatokról” szóló 1836. évi XXV., „A Duna és egyéb folyamok szabályozásáról” szóló 1840. évi IV. törvénycikket, az 1840. évi XV. törvénycikket a váltótörvénykönyvről, amit az 1844. évi VI. törvénycikk egészít ki, a kereskedőkről (XVI/1840), a gyárak jogviszonyairól (XVII/1840), a „csődületekről” — a csödről — (XXII/1840), a zsidók gyár-alapítási jogáról (XIX/1848), a magyar nyelvről (III/1836, VI/1840, II/1848), „a nemesi javak bírhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről” (IV/1844), „a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról” (V/1844), „a vallás dolgában” az evangélikus vallással szembeni intoleranciának eltörléséről (III/1844), „a közös teherviselésről” (VIII/1848), az úrbériség megszüntetéséről (9/1848) szóló törvénycikkeket.

porosz Landrechtnél a társadalmi fejlődés magasabb fokát képviselte. A 48-as kodifikáció történelmi dokumentumaiból az is kétséget kizáróan megállapítható, hogy a törvénykönyv szorosabb szakmai értelemben vett megalkotása Szalay László vezetése alá került volna, aki a negyvenes években folyt kodifikációs munkálatok egyik elvi irányítója volt és a forradalmi kormány igazságügyminisztériuma kodifikációs főosztályának vezetője lett.

Szalay László a polgári jogi kodifikáció alapelveire vonatkozó, az alábbiakban összefoglalt nézeteit — egyéb munkái vonatkozó részeit sem hagyva számításon kívül — mindenekelőtt az általa szerkesztett Budapesti Szemlében 1840-ben, majd az általa 1847-ben kiadott „Publicistai dolgozatok”-ban is közzétett „Codificatio” című nagyhírű dolgozatában fejtette ki, amely egyben a kodifikáció tárgykörében az első magyar értekezés volt. a) Ebben hangsúlyozza a kodifikáció mint új jogi formaalkotás jelentőségét;¹⁰⁰ b) ebben körvonalazta a polgári jogi kodifikáció rendeltetését, hogy „a törvénykódex... természeténél fogva új korszakot igyekszik megnyitni”¹⁰¹; leszögezi, hogy a kodifikációban az egységesítés és a bírói tapogatózás mellett kimondatik a gyökeres revíziónak szüksége.¹⁰² c) Publicistai dolgozatai egészükben, minden területen felveszik a harcot a retrográddá vált német-irányzatú természetjoggal és a történeti jogi iskola kodifikáció-ellenes felfogásával, az előbbiben leleplezve, hogy újat ígérve nem a francia forradalom eredményeihez, hanem „a nagy német középkor, a gót épület” „ogivái”-hoz mentek vissza,¹⁰³ az utóbbinak szemére hányva, hogy „jellemjegye a jelenkor öntudatos életrevalóságának tagadása”.¹⁰⁴ d) A törvénykönyv eszméit, intézményeit, rendszerét — hangoztatja a „Codificatio”-ban és más helyütt is a „Publicistai dolgozatok”-ban — a francia Code példája szerint kell kiépíteni, mert ez a kódex „az első, melyben a hűbéri rendszernek végnyoma is eltöröltetett”, mert „aki tudja, hogy a polgári törvény egyes részeitől magának az alkotmánynak demokratai vagy arisztocratai természete függ, az az iránt nem lehet kétségben: kit illet a haladás körül Európa családai között az iniciativa”.¹⁰⁵ e) Kodifikációs tanulmányában behatóan foglalkozik a leendő kódex stílusával is, amely legyen „1. tiszta..., 2. egyszerű..., 3. szabatos..., végre 4. igyekezzünk, mint belsőleg igazság, úgy külsőleg nyugalom és erő által a fenségesnek jellemét adni a törvénykönyvnek, mi a lelket is hódolatra bírja”.¹⁰⁶

Látható, hogy a 48-as forradalom tragikus elbukása folytán megalkotásra nem került polgári törvénykönyv a magyar polgári jogot a haladás

¹⁰⁰ Szalay László, Publicistai dolgozatok. I. köt. 23. o.

¹⁰¹ Uo. I. köt. 24. o.

¹⁰² Uo. II. köt. 90. o.

¹⁰³ Budapesti Szemle. I. köt. 247. o.

¹⁰⁴ Szalay László, Publicistai dolgozatok, II. köt. 7. o.

¹⁰⁵ Uo. II. köt. 68. o.

¹⁰⁶ Uo. I. köt. 90. old.

élvonalába emelte volna, de előkészületei így is a magyar polgári jog leg-szebb haladó hagyományai közé tartoznak.

Ami most már a sajnálatosan teljesedésbe nem ment polgári jogi kodifikáció konkrét eseményeit illeti, azok menete a következő volt.

A polgári törvénykönyv megalkotását először Deák Ferenc vetette fel az 1834-es országgyűlésen (május 24-én). A kérdés természetesen az ősiség problémájába torkolt. Deák, Széchenyi és Kölcey hadakozása ellenére a reakciós többség végül is leszavazta az indítványt, mondván, hogy „felforgatjuk egész polgári rendünket”.¹⁰⁷ Kossuth az 1847. évi országgyűlésen — már egész részletességgel utalva a kódex leendő tartalmára — az egyik legfontosabb feladatként jelöli meg a polgári törvénykönyv halaszthatatlan megalkotását¹⁰⁸. Az 1847—48. évi országgyűlésen képviselt három politikai tényező (a reakciós földbirtokosok, a fontolva haladást képviselő Deák és Széchenyi, a radikális szárnyat képviselő Kossuth) majd egy évig tartó harcot folytat a törvénykönyv körül, főleg az ősiség eltörlésének fokát és módját illetően.¹⁰⁹ Végül Deák, aki akkor már ténylegesen igazságügyminiszter volt, és Kossuth kompromisszumra jut. Kossuth és követői, akik a polgári törvénykönyvet illetően a következetes forradalom álláspontjára helyezkedtek, nem akarták a nehéz időben megosztani az erőket, és azzal a gondolattal, hogy a forradalom győzelme után lesz mód arra, hogy célkitűzéseiket érvényesítsék, beleegyeztek az ősiség eltörlését kimondó és polgári törvénykönyv elkészítését elrendelő elvi deklarációt tartalmazó törvény kihirdetésébe. Deák és tábora ugyanakkor — az erők megosztását ugyancsak elkerülendő — viszont azzal járult ehhez hozzá, hogy ez „végre is megkötötte a gyors haladás nagyon is rohanó kerekét”, és hogy később módjában lesz álláspontját érvényesíteni.¹¹⁰

Így született meg a Deák javaslatára Szentkirályi Móric fogalmazásában¹¹¹ az az összesen két rövid szakaszból álló 1848. évi XV. törvénycikk, amely annyi harc első gyümölcse és annyi szép ígéret záloga volt. A törvény vonatkozó szakasza így szól: „Az ősiség eltörlése ezennel elvileg kimondatván, rendeltetik: 1. §. A ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendi”.

¹⁰⁷ Ferenczi Zoltán i. m. I. köt. 124—125. o.

¹⁰⁸ Lásd Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen c. hivatkozott kiadványt (180 és köv. o.)

¹⁰⁹ Kossuth és más képviselők többszöri fellépése után 1847. december 10-én az országgyűlés — még egyelőre a fontolva haladók javára billenve a mérleg — az ősiség ügyében kerületi választmányt küldött ki minden utasítás nélkül. A kerületi választmányban — kiküldetésének többszöri megerősítése ellenére — meddő vita folyt, amit Kossuth ismételt szóvátész. 1848. március 20-án Somssicht, Baranya megye követét, aki a kerületi választmányban nem tudta abolicionista álláspontját keresztülvinni, személyében szólította fel: készítsen ő törvényjavaslatot. Lásd ehhez a 108. sz. jegyzetben hivatkozott munka vonatkozó részeit (378., 678. o.).

¹¹⁰ Ferenczi Zoltán i. m. II. köt. 79. o.

¹¹¹ Lásd a Pesti Hírlap 1848. március 30-i számát.

A polgári jogi kodifikáció 1848-ban rákerült a magyar történelem leg-szebb lapjára, de — tragikus valóság számunkra — csak ígéret tudott maradni. A forradalom és szabadságharc elbukott. Az országra Világos gyásza és fel-hője borult. Sorsát osztotta a polgári jogi kodifikáció fiatal hajtása: a tervbe vett polgári törvénykönyv is.

A polgári jogi kodifikáció e szakasza bemutatásának végéhez érve jog-gal vetődik fel a kérdés: egyrészt az 1848. évi XV. törvénycikket megelőző majd egy éves kodifikációs vita alapját nem képezte-e valamilyen részlete-sebb törvénytervezet, illetve másrészt a törvénycikk előírásának megfelelően a szabadságharc bukásáig nem készült-e el valamiféle tervezete a polgári törvénykönyvnek?

Az erre vonatkozó kutatások sajnos az ellenkezőjét valószínűsítik: az ismert érveken, álláspontokon, országgyűlési beszédeken túlmenő, egy tör-vénykönyv-tervezet formáját öltő elaboratum minden bizonnyal sohasem készült.¹¹²

¹¹² Hogy a polgári törvénykönyvnek minden bizonnyal semmiféle tervezete nem készült, amellet, hogy arra a köztörténeti és jogtudományi irodalom sehol sem utal, az alábbi körülmények valószínűsítik: a) Amikor az udvarnál a kancellári bizottság, illetve a Staats Konfe-renz tárgyalja és észrevételezi az 1848. évi XI. törvénycikket, észrevételeiben nem tesz emlí-tést semmilyen tervezetről, vagy mellékletéről. Vélemény nélkül javasolja, mert csak „in thesi” mondja ki az ősiség eltörlését. Néhány soros javaslatában csak azt mondja, hogy a „völlig” és „vollkommen” („teljes” és „tökéletes”) szó elhagyandó volna. Amit még hozzászól, abból az udvarnak az az álláspontja derül ki, hogy az ősiség eltörléséhez a már említett politikai meg-fontolásokból, csak kényszeredetten járult hozzá, azonban ez a jellegű megjegyzés is csak a „teljes és tökéletes” szóra vonatkozik („... demzufolge die Epitheta „völlige und vollkom-mene” Abschaffung auszulassen wäre . . . , rechtfertigt sich zwar in mehr als einer Beziehung”). A kancellári bizottság határozatát *Károlyi Árpád* Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt c. munkája (Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest 1936.) teszi közzé a 258—260. oldalakon. b) Az 1848-as igazságügyminisztérium ugyan elhatározta, hogy a XV. törvény-cikk értelmében előkészíti a polgári törvénykönyvet, ami kétséget kizáróan kiderül Deák Ferenc igazságügyminiszternek a minisztérium feladatairól 1848. május 5-én kiadott 349. sz. körleveléből (közli *Ember Győző*, Az 1848/49-i minisztérium levéltára c. munkája, Akadémiai Kiadó, Budapest 1950. 182. o.), valamint abból, hogy Deák „Törvénykönyvkészítő Osztály”-t is szervezett. Ez az osztály azonban lényeges tevékenységet nem fejtett ki. Irattárának levél-tári állaga csak néhány — a váltótörvénnyel kapcsolatos — iratból áll (Orsz. Levéltár. 781. r. sz.). A Honvédelmi Bizottmány 4645/1848. sz. irata szerint 1848. december 6-án az igazság-ügyi államtitkár azt jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „a Törvénykönyvkészí-tési Osztály jelenleg nem működik, s az illető fogalomgyakornok ideiglenesen az Urbéri Osztály-ban alkalmaztatik”. c) Ismeretes, hogy a Törvénykönyvkészítő Osztály élére Deák Szalay Lászlót hívta meg. Őt viszont a kormány 1848 tavaszán diplomáciai misszöba küldte Német-országba, Franciaországba és Párizsba. Május 29-én már Frankfurtból ír levelet. Leveléből kitűnik, hogy később (1853), közreműködött Svájcban a Wallis kanton polgári törvénykönyvé-nek elkészítésében. Sehol sem utal azonban arra, hogy magyar polgári törvénykönyvön korá-ban dolgozott volna (lásd Szalay László levelei-t. Közrebocsátja Szalay Gábor. Franklin Társulat kiadása, Budapest 1913. 17., 121, 225. és köv. o.). d) Deák és Eötvös az Országbírói Értekezleten sem tesz említést arról, hogy a polgári törvénykönyv munkálatai az 1848. évi XV. törvénycikk alapján megindultak volna.

c) *A burzsoá kodifikáció három szakasza*

A burzsoá magyar polgári jogi kodifikáció története tulajdonképpen a kodifikációs kísérletek — oly sok jobb sorsra érdemes tudományos erőfeszítést is felemésztett — sorozatos kudarcainak története, amely fázisainak jellegénél fogva három szakaszra bomlik. Az elsőnek centruma az Országbírói Értekezlet (1), a második a kiegyezéstől az első világháborúig húzódik (2), míg a harmadik a Horthy-korszakra esik (3).

1. A forradalom és szabadságharc leverése után a kíméletlen önkényuralom hosszú évei következnek, ami a jog vonalán lényegében a magyar jogszabálysolgáltatás teljes felfüggesztésével járt. Magyaroknak csak annyiban lehetett nevezni, hogy az ítélkezés részben Magyarországon is történt.¹¹³ Azonban az udvar — mind a gazdasági, mind a politikai vonatkozásokat illetően — nem tudta és nem is akarta az önkényuralmat vég nélkül fenntartani, ami már csak külpolitikai bonyodalmak (osztrák—francia, osztrák—porosz ellentétek) miatt is hátrányos lett volna számára, ezért a magyar nagybirtokos osztállyal politikai kompromisszumra törekedett. Uralmát a nyílt elnyomás helyett a belső reakcióra támaszkodva kívánta fenntartani. Érdekében állott ez a törekvés egyrészt az osztrák burzsoáziának, másrészt a magyar feudalista erőknél a termésközlés biztosítása érdekében is, ami Magyarország részéről főleg mezőgazdasági termékek piacra juttatását jelentette. De a magyar burzsoáziának is jobb volt valamiféle kompromisszum, mint az önkényuralom. Alapjában ezek a társadalmi erők és érdekek vezettek az 1867-es kiegyezéshez.

Lényegében ugyanez történt a jog síkján. Történik ugyan röviddel Világos után kísérlet arra, hogy a magyar jogrendszert magyar jogászok és államférfiak bevonásával átforgalmazzák, de az Schmerlingnek minden igyekezete ellenére kudarcot vall.¹¹⁴ A helyzet a jog és a bírósági szervezet ügyének rendezésére 1861-re érik meg, amikor is a császár 1860. november 20-án erre vonatkozóan kiadott felhívása alapján összeül az Országbírói Értekez-

¹¹³ A magyar bírósági szervezet teljes függésbe hozását mindenekelőtt a Budapesten székelő Curia felszámolása jelentette. Az 1852. november 29-i pátenst pedig kimondja „Wir haben . . . die Absicht ausgesprochen, das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch als das gemeinsame Recht für alle Angehörigen des österreichischen Staates . . . einzuführen . . . Vom 1. Mai 1853 anfangen hat in . . . Ungarn . . . (des am) 1. Juni 1811 . . . kundgemachte Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in Wirksamkeit zu treten, wodurch zugleich alle in diesen Kronländern bisher bestanden, auf die Gegenstände dieses allgemeinen bürgerlichen Rechts sich beziehenden Gesetze, Statuten und Gewohnheiten aufgehoben und ausser kraft gesetzt werden”. Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch kundgemacht mit dem Patente vom 29. November 1852 in den Königreichen Ungarn Croatien und Slavonien, der serbischen Woiwodschafft und dem Temeser Banate. Kaiserlicher und königlicher Hofverlag Wien, 1853. I—III. Teil, I. rész III—IV. o.

¹¹⁴ „Világos után . . . Schmerling . . . compiláló bizottságot alakít. Deák a meghívást visszautasítja. Frank, hogy ne legyen a magyar jognak sirásójává, életétől válik meg. A megjelent többség azonban a magyar magánjogi törvényjavaslat kidolgozása helyett, melyre úgy se volt országgyűlési megbízása, elkészíté az ösiségi pátenst és a kihirdetési nyílt parancsot. Az osztrák törvénykönyv behozatala 1852. nov. 29-én megtörtént.” *Wécsey Tamás* i. m. 19. o.

let.¹¹⁵ Az Országbírói Értekezlet feladata a császár felszólítása szerint kettős volt: terjesszen elő javaslatokat *a)* a magyar bírói szervezet visszaállítására, ill. újjászervezésére vonatkozóan, valamint *b)* jelölje, ill. dolgozza ki azokat a jogszabályokat, amelyeknek alkalmazását helyesnek tartja.

A magyar kodifikáció megint egyszer válaszút elé, ill. ami ezzel azonos: politikai vélemények és harcok központjába került. Az Országbírói Értekezlet, amelyen olyan — a polgári törvénykönyv megalkotásáért egyszer már harcolt — személyek vettek részt, mint Deák Ferenc és Eötvös József, 48 hagyatékának élő ereje folytán nyíltan nem tagadta meg a kodifikáció eszméjét. Javaslatait ideiglenes jellegűnek fogta fel.

A polgári jog területét illetően a fő kérdés természetesen a tulajdon és a birtokviszonyok ügye, más szóval az örökösödési jog (az ősiség és a hitbizomány) volt. Az országnak ebben a nehéz helyzetében mi fájhatott volna jobban a nagybirtokosoknak, mint a parasztok és zsellérek millióit szörnyű nyomorban tartó ezer-holdjaik 1848-ban bekövetkezett és az 1852-ben bevezetett osztrák polgári törvénykönyv által is helybenhagyott „felszabadítása”, ősi jogi státuszának „elprédálása”. Amikor az Értekezlet választmánya a teljes ülés elé terjesztette azt a javaslatát, hogy az osztrák polgári törvénykönyvet (annak az örökösödés minden nemére egységesen alkalmazni rendelt szabályait) az ősiséget eltörlő császári pátenssel együtt mindaddig fenn kellene tartani, míg az alkotmányos országgyűlés a polgári jog egészére vonatkozóan egységes szabályzást nem ad,¹¹⁶ kitört az ellenkezés nagy vihara. A legmeztelenebb osztályérdek nem riadt vissza a legfrivolabb módszerektől: ki nem fáradt olyan jelszavak hangoztatásában, mint az „ősi jog”, „eleink féltve őrzött öröksége”, „a nemzet fenntartója”, a jog „organikus” fejlődése, „az idegen elnyomó elleni védőpajzs”; felvonultatták Frank Ignácot, rajta keresztül Savignyt is leszavaztatták, hogy így utólag, ilyen szégyenletes módon csapják arcul azt, amire akkor sem erejük, sem bátorságuk nem volt: a forradalom vívmányait.

Az Értekezleten — fentmaradt anyagát is áttanulmányozva — láthatóan ez a szélsőséges reakció volt többségben. Somoskeőy Antal szerint az ősiséget nem ismerő osztrák öröklési rend ellenkezik „a nemzet jellemével, a nemzet gazdasági nézeteivel”¹¹⁷, Barkóczy János „fajunk pusztulását” látja benne.¹¹⁸ Hogy a nemzeti eszme védelme mennyire sokadrendű volt az Értekezlet egy jó része előtt, Széher Mihály felszólalása bizonyítja, aki „kinyilatkoztatta” (ő mondta így), hogy egyáltalán nem kíván semmiféle

¹¹⁵ Az Országbírói Értekezlet összesen 60 tagból állt. Elnöke gróf Apponyi György országbíró, tagjai a magyar kir. hétszemélyes tábla tagjai, államférfiak, jogtudósok és vezető gyakorlati jogászok voltak. Munkáját 1861. január 23-án kezdte meg és március 4-én fejezte be.

¹¹⁶ Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában. Közli Ráth György. I–II. köt. Pest 1861. II. köt. 249. o.

¹¹⁷ Uo. II. köt. 249. o.

¹¹⁸ Uo. II. köt. 253. o.

magyar törvényt, ha az örökösödési jogban fenntartjuk az osztrák jog álláspontját,¹¹⁹ mert — úgymond — „adjuk meg a magyar embernek ősi törvényét... Igyekezzünk a néptől elvenni azt, mi annak lelkében gyűlöletes, mint minden, mi e szörnyű tizenegy év alatt keletkezett, s adjuk oda azt, mi után oly hön eped, a magyar törvényt”.¹²⁰ A frivolitás és a hipokritizmus áradata az, amellyel a reakció osztályérdekeit és árulását leplezni akarta. A népnek jobban kellett volna, jobban érdekében állt volna Werbőczy az ősiséggel, a főnemések kiváltságos jogállásával, az úrbériséggel, szemben az osztrák polgári törvénykönyvvel, amely mindezeket nem ismerte és legalább a formális jogegyenlőségre helyezkedve kimondta, hogy „die Sklaverei oder Leibeigenschaft, und die Ausübung einer darauf sich beziehenden Macht wird... nicht gestattet” (OPTK 16. §.)? Nem kizárólag a nagybirtokosok érdekeiről volt inkább szó? Ghyczy Kálmán pl. a telekkönyv intézményének fenntartása mellett volt, annak nem magyar eredete ellenére is, mert — úgymond — „elismerem fölötte nagy fontosságát és kényes voltát azon érdekeknek, melyek ezen intézmény által érintettek”, másrészt viszont az 1790-es jogi helyzet teljes visszaállítását követelte.¹²¹ Miért e kettősség? Mint a történelem bebizonyította: az egyazon osztályérdek érvényre juttatásáért. Deák Ferenc életrajzában olvasható, hogy Ghyczy azért harcolt az 1790-es állapotok teljes visszaállításáért, mert tudta, hogy ez úgy is lehetetlen követelés és ennek eredménye csak az osztrák jog teljes fenntartása lehet. Ghyczy tulajdonképpen ezt akarta, mert egy nagy, éppen függőben levő személyes örökösödési ügyében az osztrák jog számára előnyösebb lett volna. Deák — írja az életrajzíró — ezt sohasem tudta megbocsátani Ghyczynek.¹²² Látható, hogy a nagybirtokos reakció a már minősíthetetlen — képletesen szólva — jogi hazaárulástól kezdve mindent latbavetett, hogy „Werbőczyadta” ősi jogait visszaszerezze.

Az Országbírói Értekezet egy kisebb — súlyában azonban tekintélyesebb — része, elsősorban Deák Ferenc, Eötvös József és Tóth Lőrinc, a sajátos nemzetellenség vádját is vállalva megkísérelte az Értekezletet olyan irányba vinni, hogy vegye számításba a 48-as, alkotmányosan hatályon kívül nem helyezett jogalkotás tényét. Márpedig az osztrák törvények kiiktatása — amelyek a magánjog intézményeit illetően közelebb álltak a 48-as törvények szelleméhez, mint a jogrendszer 1790-es állapotához —, 48, ill. az azt közvetlenül megelőző évek eredményeinek megtagadását is jelentené. Az Értekezet pozitívabb blokkja megkísérelte 48. hagyatékát legalább részben megmenteni. Horváth Boldizsár azon az állásponton volt, hogy ha a 48-as törvényeket feladnánk, „oly retrográd lépést tennénk, amelyet a nemzet

¹¹⁹ Uo. II. köt. 289. o.

¹²⁰ Uo. I. köt. 30—31. o.

¹²¹ Uo. I. köt. 15. o.

¹²² *Ferenczi Zoltán* i. m. II. köt. 260—261. o.

nekünk meg nem bocsátana soha”.¹²³ Tóth Lőrinc, az Értekezlet polgári szárnyának egyik legkonzekvensőbb képviselője már csak azért sem tartja visszaállíthatónak az 1790-es jogi állapotokat, mert annak ellene mond „a szükség ércztörvénye, a lehetetlenség”, tudniillik „... a régi magyar magánjog nagy részben nem létezik; az 1848. évi törvényhozás megállapított némely nagy elveket, melyektől visszalépni a nemzet sohasem fog és visszalépni, reményilem mi sem akarunk”.¹²⁴

Hiába törekedett a polgári érdekeket képviselő csoport — több-kevesebb következetességgel — arra, hogy a magyar polgári törvénykönyv megalkotásáig maradjon hatályban az osztrák törvénykönyv,¹²⁵ ezt az álláspontját tartani nem tudta. A kompromisszumra jutást Deák Ferencnek az ősiség kapcsán kifejtett álláspontjában bekövetkezett változás jellemzi. Eredeti álláspontját így feji ki az Értekezlet előtt: „Politikai életem legnagyobb része folyt le azon küzdelemben, melyet elvtársaimmal együtt a régi, feudális musznak káros maradványai ellen folytattunk. Ezek közé számítottuk az ősiséget is, melynek bilincseiből kiszabadítani a nemzetet legfőbb törekvésünk vala. Küzdöttünk, hogy e hazában is szabad legyen az ember és a föld, hogy kiki tulajdonát valóságos tulajdonának tekinthesse és birtokát a lehetőségig biztosnak. És miután sok nehéz küzdés után 1848-ban célt értünk, ki fogja tőlem méltányosan követelni, hogy segítsen ismét lebilincselni a tulajdont, minek felszabadulását oly forrón óhajtottam. És tegyem ezt azért, mert időközben politikai szerencsétlenségek folytán egy jogtalan hatalom idegenszerű működése léptette életbe részletesen ezt, mit mi magunk elvben elhatároztunk; s mert amit az 1848-ki törvényhozás határozottan kimondott, hogy tudniillik az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján dolgoztassék ki a polgári törvénykönyv, azt a közbejött események miatt nem a magyar miniszterium, hanem a törvénytelen osztrák kormány hajtotta végre, én magát az 1848-ban kivívott elvet is ellökjem, vagy feláldozzam? Ennyit a közhangulatnak, ha csakugyan közhangulat az, áldoznom lehetetlen; önmagamhoz s elveimhez hűtlen nem lehetek”.¹²⁶

Deáknak az Értekezlet közvetlen befejezése előtti álláspontja már a kompromisszumos megoldást tükrözi. „...Magam is igen óhajtanám az örökösödésben *bizonyos* nemét az ősiségnek fenntartani, — mondja. *Óvatosan* kell bánnunk a successionális ügyekkel, mert megeshetik, hogy a nemzet megerősíti, és akkor a successionális törvényeket politikai tekintetben is kell alkalmazni.”¹²⁷ Ime a kompromisszum legalább nyílt beszéde, ami végül 1867-ben csúcsosodott ki, amikor egy, az 1848-as törvények hatályára vonatkozó parlamenti interpellációra már azt válaszolta, hogy „ha a 48-iki tör-

¹²³ Ráth György i. m. I. köt. 11. o.

¹²⁴ Uo. I. köt. 17. és köv. o.

¹²⁵ Uo. I. köt. 49. o.

¹²⁶ Uo. II. köt. 296. o.

¹²⁷ Uo. II. köt. 228. és köv. o.

vények mind életben maradtak volna, már sokat változtattak volna rajtuk, éppen mert gyorsan alkották őket”.¹²⁸

Így születtek meg — a kodifikációnak legalább a lehetőségét nyitva hagyó — *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, amelyek többszörösen han- goztatott ideiglenes jellegük¹²⁹ ellenére közel egy évszázadra állandósultak.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nyolc fejezete és több mint 300 §-a közül az anyagi magánjogra az I. fejezet összesen 23 §-a vonatkozik.¹³⁰

A lényegét mindjárt az 1. §. elárulja: „A magyar polgári anyagi magán- törvények visszaállíttatnak, de a közhitel és a helyzet szükségéi által igényelt következő pótlásokkal”. És ezt követi az összesen 22 rövid szakasz. 1790-hez, vagy akár Werbőczyhez viszonyítva a fejlődésben a magánjogot illetően csak 22 szakasznyi változás történt! Tudni kell ui., hogy a „magyar polgári anyagi magán-törvények”-en az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a 48-as törvényalkotást általában nem értik. Az számukra valahogy nem tartozik a magyar jog corpusához. Egyik-másik 48-as törvényt ugyan elismerik azzal, hogy hatályát — a feudális érdekeket hátrányosan érintő rendelkezé- zéseit lefaragva róla — fenntartják. Ez történt a legfontosabbal, az 1848. évi XV. törvénycikkkel is, amelyből — a kompromisszumos megoldás folytán — a burzsoá és feudális magánjogi elemek korszerűtlen torzója lett: a 4—7. §-ok az ősiség több „következését” fenntartják; a 9—12. §-ban bevonul jogtör- ténatunkba az ősiség egy sajátos maradványa, a háruilt vagyon tekintetében a *végtelenedik* parentélaig megnyitott ági öröklés (az ősiség maradványa nem annyira magában az ági öröklésben, mint inkább annak teljes korlátlanságá- ban jut kifejezésre); „a hitbizományi intézmény, a vele kapcsolatos hajadoni joggal együtt érintetlenül hagyatik” (3. §. 2. bek.); az pedig egészen természe- tes — ebben a korban talán még fel sem róható —, hogy csak törvényes gyermek örökölhét a törvényes öröklés útján; „a házasság alatti közszerze- ményekre nézve a korábbi magyar törvények határozatai változást nem szenvednek” (13. §.), azaz a házassági vagyonsjogot illetően a feudális eredetű megkülönböztetések (honoráciorok, közrendűek) fennmaradnak. Sorolni le- hetne még ennek a korszerűtlen torzónak sajátságait, amelyben a magyar nagybirtokos osztálynak — túllícitálva a császár elképzeléseit is¹³¹ — hipok-

¹²⁸ Ferenczi Zoltán i. m. III. köt. 239. o.

¹²⁹ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokról a Curia 1861. július 23-i teljes vegyes ülésén kimondta, hogy „azokat *addig, míg* az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelke- zik, azonnal mindennemű törvényes eljárásaiban állandó zsinórmértékkel követendi” (kiemel- lés tőlem — M. F.). Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a Curia fenti határozata előtt június 22-én előbb az alsóház, július 1-én a felsőház, majd július 20-án a császár jóváhagyta.

¹³⁰ A nyolc fejezet a következő: I. Polgári magánjog (180 §), II. Bünvádi eljárás (9 §), III. Váltótörvény (6 §), IV. Csődtörvény (27 §), V. Kereskedelmi, fuvarozási és vásári tör- vények (4 §), VI. Úrbéri, földtehermentesítési stb. ügyek (4 §), VII. Bányaugy (72 §), VIII. Vegyesek (9 §).

¹³¹ Az 1860. november 20-i diplomában a császár maga azt kívánta, hogy a restitució ne zavarja a most már (az OPTK szerint) kialakult magánjogi viszonyokat, a birtok jogi helyze- tének hasznos állapotát. Ráth György i. m. I. köt. 6. o.

rita módon sikerült a nemzeti gondolatot a visszájára fordítani és a korszerű haladás eszméje ellen kijátszani.

Ami most már az Országbírói Értekezlet és a polgári jogi kodifikáció további sorsát illeti, a feudalizmus erői — bár a kodifikáció gondolatát nyíltan nem tagadták meg — az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok első 23 szakaszában oly körültekintően rendezkedtek be, hogy rájuk nézve bármely új törvény vagy törvénykönyv csak rosszabbat hozhatott volna. Ennek az első perctől fogva nagyon is tudatában voltak. Lényegében ez az oka annak, hogy így vagy úgy, de mindig megakadályozták a kodifikációs munkálatok eredményes befejezését. Mindezekért az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok — a jogi forma különös alakját testesítve meg — a jövőre nézve egyszerű létüknél fogva a polgári jogi kodifikáció egyik legkomolyabb akadályát jelentették.

2. A kiegyezést követő magyar gazdasági és társadalmi helyzet alakulását az alapvető kérdéseket illetően a feudális és kapitalista termelési viszonyok, ill. ezek alapján három osztály: a pozícióit védő földbirtokos osztály, a pozícióit erősítő tőkés osztály és az agrárproletariattal szolidáris munkásosztály erőviszonyának dialektikus mozgása határozza meg. A burzsoá termelési viszonyok egyrésztől, és az ellenükre érvényesülő osztrák vámpolitika másrésztől, fokozzák a burzsoázia harcát. Ennek eredménye az lesz, hogy — részben azért is, mert a vámkorlátozások a földbirtokosokat is sújtották — a kormányzat a polgári osztály felé tolja el „társadalmi bázisát”. Ez a jog területén egyes, burzsoá jellegű résztörvények megalkotását jelenti. A burzsoázia térhódítása a polgári jogot illetően azonban az egységes és teljes kodifikáció, azaz a polgári törvénykönyv megalkotásainak feszítő igényét jelenti. Ez viszont épp az előbbi pontban kifejtettek folytán a feudális erők bázisának gyengítését inkorporálta, miért is azok a kodifikációt ellenítették. A polgári törvénykönyv megalkotását tehát a két uralkodó osztályon belüli az az *érdekellentét* akadályozta, amely az egyik póluson a feudális tulajdonviszonyok fenntartására, a másik póluson a kapitalista áruforgalom biztosítására irányuló harcban jutott kifejezésre. Mindenekelőtt ez az ellentét tükröződik a különböző résztörvények meghozatalában, de a sorozatos kodifikációs kísérletekben is. Volt azonban ezen évtizedek társadalmi szervezetében egy alapvetőbb *ellentmondás* is. Nevezetesen az agrárproletariátus és a munkásosztály mint az egyik, valamint a földbirtokos és tőkés osztály mint a másik „fél” közötti ellentmondás. Ha az előbbi ellentét volt az, amely a résztörvényeket és a több-kevesebb intenzitással fel-felmerülő kodifikációs tevékenységet kiváltotta, akkor ez az ellentmondás volt meghatározó arra nézve, hogy a kodifikáció végül is mindig — mégha a tizenkettedik percben is — lekerült a napirendről. A földbirtokos és a tőkés osztály ennek az ellentmondásnak vulkanikus erőit és veszélyeit elfojtandó a századfordulón már teljes szövetségben van. A burzsoázia, amely e szövetség léte folytán sem

olyan burzsoázia, mintha ez a szövetség nem létezne, e szövetség érdekében a polgári törvénykönyvből — vulgárisan szólva — nem csinál kabinetkérdést. Paradoxként hat, de valójában úgy van, hogy a magyar burzsoá-kodifikáció sorsa épp akkortájt, a századfordulón pecsételődik meg, amikor a polgári törvénykönyv első tervezete elkészül.¹³²

Az osztályerőviszonyoknak ezt a belső dinamikáját fejezte ki és tárja elének az egész kodifikációs harc (ennek nagy irodalma, a ténylegesen megalkotott törvények, a sikerre sohasem jutott törvénykönyv-tervezetek), amelyet olyan külső tényezők is befolyásoltak mint a BGB és a ZGB megalakítása, valamint a tárgyalt kodifikációs fázist megakasztó és lezáró első világháború.

Ami az irodalmi harcot illeti, bizonyos kezdeti előnnyel a feudális érdekek oldalán fellépő magánjogi irodalom rendelkezett. Egyrészt épp amiatt, mert a feudális pozíciókat az Országbírói Értekezlet megerősítette, másrészt ez a tábor rendelkezett olyan „hagyományokkal”, mint Frank Ignác, továbbá a hivatalos jogtudomány és a jogi oktatás egészét is erre az irányra „állították rá”, míg a polgári irányzat, amely 48 hagyatékát vallotta magáénak, az önkényuralom terrorja után csak nehezen bontakozott ki.

Az előbbi irányzat kiemelkedőbb alakjai Wenzel Gusztáv, Zlinszky Imre és a mindkét irányban nagyobb és tekintélyesebb Grosschmid Béni voltak. Kodifikációellenes álláspontjuk és annak hiteles interpretációjaképpen, hogy a fent mondottakkal ez az álláspontjuk mennyire összefügg, legcélszerűbb őket meghallgatni. „Werbőczy jövőre is hazai jogunk nemzeti szellemének hű megnyilatkozata... Jövőbeli kodifikációnk csak akkor fog üdvös célt elérni, ha eddigi jogunk alapfogalmaihoz ragaszkodik,” — mondja Wenzel Gusztáv 1872-ben megjelent „A magyar magánjog rendszere” c. könyvében.¹³³ Egészen a szavak azonosságáig Frank Ignác és Savigny elmélete bontakozik ki „Az 1848 előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására” c. 1885-ben megjelent munkájában. „A magyar magánjog — írja ebben — a magyar nemzet jogalkotó szelleméből fejlett ki, s ezen értelemben nemzeti életünk egyéniségét és önállóságát tükrözi... A magyar magánjognak nemzeti jelleme abban áll, hogy... oly jogrendszer, amely a magyar nemzet ősi jogrendjéből indulván ki és abban gyökerezvén, alakulási momentumait és fennállási alapját a magyar társadalom sajátos organizmusában bírja”.¹³⁴ „Igen is, mi fenn akarjuk tartani a magyar örökleti rendszert (értsd: a feudális birtokviszonyokat — M. F.), s nem riaszt bennünket ettől vissza az a további kedvenc érv sem, hogy e törvények, arisztokratikus irányuknál fogva, demokrata állam szervezetébe nem is ille-

¹³² Világhy Miklós, Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. 224. o.

¹³³ Wenzel Gusztáv, A magyar magánjog rendszere. Pest 1872. 4—5. o.

¹³⁴ Wenzel Gusztáv, Az 1848. előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására. M. kir. Egyetemi Nyomda, Budapest 1885. 4. o.

nek” — írja Zlinszky Imre akadémiai pályadíjat nyert „A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés” c. munkájában.¹³⁵ A feudális és a polgári érdekek mechanikus ötvözetét testesíti meg Grosschmid. Ő a kodifikáció mellett van, részt is vesz benne, munkássága mégis annak sikere ellenére hat. Nem azért mert nem minden művét a kodifikáció szükségességére irányítja, hanem azért, mert *amit* képvisel, az kettősség, az kodifikációs interferenciára vezet. Amit a kötelmi jog terén alkot, az az adott jelen igényének klasszikus feldolgozása, egész szemlélete azonban, különösen a tulajdonviszonyokat és az öröklési jogot illetően, alapvetően a múlt ballasztja, a feudális viszonyok tudatos apológiája. A feudális eredetű szokásjog védelmét és elméletét illetően ő a magyar Savigny. Idevágó elméleti fejtegetéseiben nem több, azok jellegénél fogva pedig nem kevésbé retrográd nála. „Az emberekben bensőleg él a jog”¹³⁶ — írja, „a jog képződmény, mint a nyelv”;¹³⁷ „az intézmények egyéniesége az arra való fejlődésre képes nemzeteknél a nép és a társadalmi élet fejlődésével lépést tartó növekedés eredménye; egyedül bizonyos észrevétlen történeti processzus képes létrehozni oly intézményeket, melyek a nemzet sajátságait mélyen bevésve magukon viselik”.¹³⁸ Ilyen és hasonló passzus Grosschmidnél csokorszám található. De tovább menve: Grosschmid nem hagy kétséget aziránt, hogy ezen az „észrevétlenül” keletkezett, „az emberekben bensőleg élő jogon” miféle jogot ért. Tudott dolog — munkásságának jó része a bizonyosság rá —, hogy a Tripartitumot értette rajta. A polgári jogi kodifikációt illetően az egész korszak prizmájaként fogható fel Grosschmid: délután a kormánybizottságban törvénykönyvet kodifikál, délelőtt pedig azt tanítja magánjogi előadásában, hogy a törvényalkotás haszontalan dolog, mert „hiszen egyedül bizonyos észrevétlen történeti processzus képes létrehozni oly intézményeket, melyek a nemzet sajátságait mélyen bevésve magukon viselik”.

A polgári jogi irodalom modernebb, haladóbb szárnya tudományos értékében, vitakészségében kibontakozása után rövidesen felülmúlta ellenfelét. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt Dell’Adami Rezsőt kell megemlítenünk. Ő a jogtudományban a polgári haladás legkövetkezetesebb képviselője. Sok tekintetben ma is elfogadható elméleti koncepciót dolgozott ki a polgári jogi kodifikáció lényegére vonatkozóan. Szerinte „codifikálni... nem annyit tesz, mint merőben összeírni... egy természetlen trespedő aggkorú népnek sóvárgásait rég múlt kornak kihalt viszonyainak joga után”,¹³⁹ mint ahogy ezt az 1882—83-as évek parciális kodifikációs termékei tették. Ő a kodifikáció lényegét abban látja, hogy a jognak a társadalmi viszonyokkal

¹³⁵ Idézi *Peschka Vilmos* hivatkozott munkájában, 47. o.

¹³⁶ *Grosschmid Béni*, Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Budapest 1905. 1. o.

¹³⁷ Uo. 11. o.

¹³⁸ Uo. 43. o.

¹³⁹ *Dell’Adami Rezső*, A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Jogászegyleti Értekezések. IX. (1883.) 1—27. o., 6—7. o.

való szerves egységét hivatott biztosítani. „A jog szervessége nem jelent egyebet összhangjánál a concret társadalmi viszonyokkal” — írja „Az anyagi magyar magánjog codifikációja” c. munkájában.¹⁴⁰ Bár a jogalkotásnak a társadalmi fejlődésben lehetséges szerepét más vonatkozásban eltúlozza,¹⁴¹ felismeri a jognak és a gazdasági viszonyoknak dialektikus összefüggését. Kifejti, hogy előbb a gazdasági viszonyok fejlődnek, minek következtében „incongruentia” támad közöttük és a jog között. A törvényhozónak ezt észlelnie kell és új törvény útján a jogi állapotokat a fejlettebb gazdasági viszonyok szintjére kell emelnie.¹⁴² Ilyen értelemben kifejtett konkrét gondolatai egészen radikálisak. Ilyen megállapításokat olvashatunk nála: az egyéni autonómiára építeni egy törvénykönyvet a tőke és a munka, a termelőerők és a vagyoneelosztás problémái tekintetében nem lehet;¹⁴³ a formális jogegyenlőség nem jelenti az egyén szabadságát; „az az egyén nincs felszabadítva, melyet törvényesen kizsákmányolni lehet; a birtok uralma az ember fölött nincs megszüntetve, hol a... tőkehatalom milliókat a nyomor szolgásgáiban tart”.¹⁴⁴ Ilyen felfogásban harcol a kodifikációért. Modern kötelmi és vagyonjogot, házasságjogi reformot kell csinálni — követeli, mert a kodifikátlanság állapotában „a perlekedés... a sorsjáték nevezetes faja lett”.¹⁴⁵

Elméleti koncepciójának kiépítésével kiméletlenül támadja az ősi jog mítoszát és annak minden képviselőjét. Rájuk olvassa Frank Ignácot, aki maga bizonyította be, hogy az ősi jog jórészt nem magyar eredetű, hogy „hivatkozással fajunk géniuszára ős német intézmények... visszaállítása követeltetett”;¹⁴⁶ Werbőczynek nincs már helye a fórumon.¹⁴⁷ Elméletileg mutatja be Savigny gyakran hangoztatott nézeteinek tarthatatlanságát, hogy élesen támadhasson: „meghatározhatatlan, éther-természetű népszellemből, mint mythikus jósdából, törvényhozási eszméket meríteni annyit tesz, mint ellentmondani a történelemnek és a tudománynak”.¹⁴⁸ A történeti jogi iskola tanait nem azért fogadják el Magyarországon, mintha ésszerűségéről meg lennének győződve, hanem gyakorlati következhetségei miatt, a legszemélyesebb érdekből csatlakoznak sokan hozzá. Itt — idézi Schopenhauert — „egy lat akarat (azaz érdek) többet nyom száz mázsa értelemtől (azaz érvnél)”.¹⁴⁹

¹⁴⁰ Dell'Adami Rezső, Az anyagi magyar magánjog codifikációja. Ath. kiadás, Budapest 1877. 324 o., 53. o.

¹⁴¹ A 139. jegyzet alatt hivatkozott munkájában részletesen fejti ki azt az álláspontját, hogy a kodifikáció hivatott a szociális, társadalmi bajok és ellentmondások kiküszöbölésére, a jog és a gazdasági viszonyok közötti inkongruencia megszüntetésére. Lásd pl. az i. m. 23—24. o.

¹⁴² Dell'Adami Rezső, Az anyagi magyar magánjog codifikációja. 54. o.

¹⁴³ Dell'Adami Rezső, A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. 23—24. o.

¹⁴⁴ Uo. 23. o.

¹⁴⁵ Dell'Adami Rezső, Az anyagi magyar magánjog codifikációja. 13. o.

¹⁴⁶ Uo. 225. o.

¹⁴⁷ Uo. 322. o.

¹⁴⁸ Uo. 308. o.

¹⁴⁹ Uo. 42. o.

Nem szorul külön bizonyításra, hogy Dell'Adami kodifikációs koncepciójában olyan — forradalmi — polgárságot képviselt, amilyen már nem volt, hogy koncepciójában a munkásosztály harcának fokozódása is „jelen van”. Az a burzsoázia, amely ekkor volt, Dell'Adami követeléseitől megijedt és a kodifikáció mindenáron való követelése helyett kevésbé radikális részlet-eredményekkel is beérte.

Ismeretes, hogy Dell'Adami útja nem vezetett el a marxizmusig; korábban is elhárította magától még a katedraszocializmus „vádját” is, később pedig szemlélete ebben az összefüggésben inkább hanyatlott. Társadalmi tartalmát illetően hozzávetőlegesen arra a szintre, amelynek terrénumán Teleszky István, egy az utolsó percben elbuktatott antifeudális örökösödési törvény kodifikátora és a burzsoá-magyar polgári jog tudományának egyik legnagyobb alakja, Szászy-Schwarz Gusztáv alkotott.

Szászy-Schwarz Gusztáv hű kifejezője volt kora modern igényeinek. Példaképe nem Savigny, hanem a modern Ihering volt. A kodifikáció társadalmi tartalmát illetően nem ment olyan messze, mint Dell'Adami, nem is harcolt érte akkora lelkesedéssel. A történeti jogi iskola „törvényhozási kvietizmusát” inkább, mint a sajátjával ellentétes álláspontot támadta, a mellyel a magánjogból — az „Új irányok”-ban — száműzni akarta a bölcselkedést, többek között a jogtörténeti iskola filozofálgatását is. Szászy-Schwarz munkálkodik a kodifikációért. Harcol azért, hogy a parciális törvényhozás helyett egységes törvénykönyv megalkotására kell törekedni¹⁵⁰, azért, hogy kodifikációnk álljon a saját lábán és ejtse el azt a módszert, amellyel egyszerűen fordítja a BGB-t.¹⁵¹ Nemcsak a radikalizmusban, a következetességben sem követte Dell'Adamit. Ha tudományos műveiben a fejlődő modern áruforgalom jogát adja is, kodifikációs működésében már engedékenyebb a feudális erőkkel szemben¹⁵² és a polgári törvénykönyv megalkotása sorozatos kudarcának okát csak a kodifikációs munka rossz szervezésében látja.¹⁵³

A gazdasági-társadalmi erőviszonyok alakulása, az ezeket tükröző elméleti harcok, ezek szövevényes, külföldi kodifikációk hatását is érzékelő kölcsönhatása a tárgyi jogban két síkon jelentkezik. Egyrészt a burzsoázia érdekét kifejező és szolgáló törvények sora kerül megalkotásra kisebb-nagyobb részterületeket illetően. A sok jelentős közül mindenekelőtt a törvénykönyv nagyságú, 566 §-ból álló kereskedelmi törvényt kell megemlíteni (1875. év XXXVII. törvénycikk). De említést érdemel az 1881. évi XVII. törvénycikkkel meg-

¹⁵⁰ Szászy-Schwarz Gusztáv. A magánjogi törvénykönyvről. Franklin kiadás, Budapest 1909. 120. o. 12. o.,

¹⁵¹ Uo. 12. o.

¹⁵² A polgári törvénykönyv ún. „első szövegének” öröklésjogi részében, amelyet ő alkotott, bár a feudálisok nagy nyomására, az ági öröklés fenntartását javasolja; kiterjesztését két parentálásra korlátozva. Megoldását mind a polgári, mind pedig a feudális erők erősen támadták. Lásd: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei. Kiadja a Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége. 3. füzet (1898) 98. és köv. o.

¹⁵³ Szászy-Schwarz Gusztáv i. m. 8. o.

alkotott csődtörvény, az ipartörvény (1884. évi XVI-os törvénycikk), az 1874. évi XVIII. törvénycikk a vaspályák felelősségéről, az 1895. évi XXXVII. törvénycikk a találmányi szabadalmakról stb. Ide kell sorolni a burzsoá jogalkotás egy másik jelentős alkotását, a házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket is. Látható, hogy az egyes részterületek vonatkozásában a polgári osztály a feudális magánjogon belül kiépítette a tőkés gazdaság sajátos jogintézményeit. Ez tehát a kodifikációs harc egyik síkja. A másik vonulat az egységes magánjogi kodifikáció, amely 1871-ben a *Hoffmann Pál féle általános résszel* kezdődik, amely azonban teljesen életképtelen mechanikus compiláció volt. Dell'Adami is heves támadói közé tartozott; rövid idő után „a bíráló megölte a szerencsétlen kísérletet”.¹⁵⁴ Tíz év múlva valamivel rendszeresebb kodifikációs tevékenység kezdődött. 1880–82-ben összeáll egy polgári törvénykönyv első laza és hiányos szövege: György Elek 1890-ben készített 186 §-ból álló általános része, Halmossy Endre 1882-ben szerkesztett 390 §-os dologi joga, Apáthy Imre ugyanakkor készített 352 §-os kötelmi joga, majd később Teleszky István 490 §-ból álló modern öröklési joga, amely 1889-ben a törvényjavaslat szintjére is eljut, — adják ezt a konglomerátumot, amely tartalmát és szerkesztését illetően is teljesen heterogén, széteső. „Ilyen rendszer, ill. rendszertelenség mellett lehet recipiálni, lehet fordítani, lehet rosszul kompilálni — mondja Dell'Adami erről a kodifikációs fázisról. — Önámítás vagy a szó értelmének igaztalan kiterjesztése lenne az, ha négy embernek szakadozott, összefüggés és előzetes elvi megállapodás nélküli belemenetelét in medias res codifikationak neveznők... Az nem terv és nem elvi megállapodás, ha kimondatik, hogy a megbízott szerkesztők vegyék alapul a szász és osztrák polgári törvénykönyvet, a bajor, hesszeni és drezdai javaslatokat, a zürichi, porosz, francia kódexeket. Ez sokat is, keveset is, alapjában véve mindössze semmit sem mond... Pusztán arra gondol bizonyos naivsággal, ami azután in praxi történhetik, hogy a négy ember közül mindegyik otthon vegye maga elé a 4–5 kódexet, keresgélje össze — ami néha nagyon nehéz — a rokon szabályokat, válogassa ki a szerinte legszebbet, talán a *hazai viszonyaink* (kiemelés tőlem — M. F.), vagy a magyarra fordítás tekintetéből legalkalmasabbat, és így végezzen magyar jogi írásgyakorlatot, semmi egyebet.”¹⁵⁵ Szükségtelen volna Dell'Adaminak ehhez a megállapításához még sokat hozzátenni; a kép így is világos: heterogén, főleg feudális tartalom, még heterogénebb, szétesőbb szerkezet. Az ilyesmi az, amiből sohasem lesz törvény.

¹⁵⁴ „A alkotmányos minisztérium... megbízta a római jognak egyik tanárát, készítse a magyar nemzetnek polgári törvénykönyvet: körülbelül úgy — mondja tovább Dell'Adami —, miként a nagykereskedő megrendel a szállítónál bizonyos számú árucsomagot, megrendelt bizonyos mennyiségű, paragrafusba töltött jogot. Hoffmann Pál a javából adott: szakaszokra szedte a német pandekta-irodalomban feltalált és a modern scholasticizmus barátjainál felette népszerű magánjogtani általános részt”. A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. 4. o.

¹⁵⁵ Uo. 9–10. o.

A 90-es évek elejére eső a fentinel is parciálisabb jellegű kodifikációs munkálatok¹⁵⁶ után — jórészt az előkészületben levő BGB hatására — 1895. október 15-én szerveztettebb és nagyobb szabású kodifikáció indul. Az igazságügy-minisztérium mellett a polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozására állandó bizottságot szerveznek, amely 1900-ra elkészíti az ugyanazon évben „Magyar általános polgári törvénykönyv tervezete” címmel közzétett öt részből álló¹⁵⁷ ún. első szöveg-et. Szinte napokon belül kiderült azonban, hogy ez az „első szöveg” még csak törvényhozási tárgyalásra sem alkalmas. Bár többször kísérelték meg „életben tartását” (felülvizsgálták, véleményezték, bizottsági tárgyalások sorozatát tartották),¹⁵⁸ a holtponthól azonban nem tudták kimozdítani. Végül a miniszter úgy döntött, hogy csak a dologi jog és a telekkönyvi rendeletet fogják kidolgozni. Ezzel az egységes polgári törvénykönyv néhány évre lekerült a napirendről.¹⁵⁹ A korabeli irodalom ennek okát elsősorban a rossz szerkesztésben látta.¹⁶⁰ Ez azonban csak a kisebbik ok volt. A harc fő kérdése nem ez volt. Sokkal inkább a törvénykönyv jellege, társadalmi tartalma, amely túl feudális volt a burzsoázia számára és túl polgári a feudális erők számára. Tükröződik ez az ellentét az előkészítő bizottság munkálataiban és a tervezetben is.¹⁶¹

A polgári erők nyomására, továbbá a BGB és ZBGB hatására az addig sem teljesen szünetelt kodifikáció a 10-es évek elején újult erővel napirendre

¹⁵⁶ Ebben az összefüggésben megemlítendő a később törvényerőre is jutott, Grosschmid Béni által szerkesztett házassági és házassági vagyonjogi tervezet, valamint további két tervezet: A szülőkről és gyermekekről (1892, Králik Lajos), A gyámságról és gondnokságról (1891, Sipőcz László).

¹⁵⁷ I. Személy-jog (2 cím), II. Családjog (3 cím), III. Dologjog (8 cím), IV. kötelmi jog (16 cím), V. Öröklési jog (6 cím) — összesen 2043 szakasszal.

¹⁵⁸ Lásd ehhez: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főlőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag. I—IV. köt. Grill-kiadás, Budapest 1904—1905.; A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének fő kérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások. I—IV. köt. Grill-kiadás, Budapest 1909—1910.

¹⁵⁹ Szász-Schwarz Gusztáv i. m. 5. o.; Indoklás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatahoz. I—III. köt. Grill-kiadás, Budapest 1914. I. köt. 5—12. o.

¹⁶⁰ Lásd ehhez pl. Szász-Schwarz Gusztáv i. m. 3. és köv. o.

¹⁶¹ Hogy milyen ellentétek álltak útjában a kodifikáció sikerének, kitűnik Erdély Sándor igazságügyminiszternek az „első szöveg”-et megalkotott állandó bizottság első teljes ülésén mondott beszédéből is. „Ne engedjenek visszalépést. Előre kell haladnunk szakadatlanul” — szól az egyik irányelv. Az ezt követő második mondat már így hangzik: „Werbőczyt kell követnünk, . . . írjuk meg a magyar jogot úgy, amint az évszázadok alatt a nép életéből fejlődött”. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő állandó bizottság jegyzőkönyvei. III. füzet. 8. o. Lásd ehhez továbbá pl. a 152. jegyzetben jelzett éles vitát az ági öröklés kérdésében.

A feudális és a polgári erők ellentéte tükröződik a nagykorúság korhatárának kérdésében is, amelyre vonatkozóan az „első szöveg” még Werbőczyhez képest is visszalépést jelent. A teljeskorúság: a Tripartitum szerint (I. rész 111. cím 2. §.) a férfiaknál 24, a nőknél 16 év, az „első szöveg” szerint pedig egységesen 24 év. Az „első szöveg” a törvénytelen gyermek jogállását illetően is csatátér volt. Sorolni lehetne még azokat a kérdéseket, amelyek az „első szöveg” kudarcának érdemi okai voltak. (Lásd ezekhez: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének további tárgyalását előkészítő főlőadmány és a tervezetre vonatkozó bírálati anyag c. kiadvány I. köt. 4—5. oldalán, A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének fő kérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások c. kiadvány IV. köt. 15. oldalán, továbbá A polgári törvénykönyv javaslatának tárgyalása a képviselőház külön bizottságában c. 1926. évi kiadványban az „első szöveg” fenti problémáira vonatkozóan olvasható vitákat.)

kerül. 1913-ban el is készül a polgári törvénykönyvnek négy részből álló¹⁶² ún. második szöveg-e, amelyet az akkori igazságügyminiszter (Balogh Jenő) 1913. október hó 8-án törvényjavaslatként az országgyűlés elé is terjesztett. Az országgyűlés ugyan megválasztott egy ötven tagú bizottságot a törvényjavaslat véleményezésére, az 1915. május 5-én elő is terjesztette pozitív javaslatát¹⁶³, az igazságügyminiszter azonban a háborúra hivatkozással már ekkor utalt a kodifikáció befejezésének valószínű függőbenmaradására.¹⁶⁴ A törvényerőre emelés elmaradása azonban nem magyarázható kizárólag a háború kitörésével, hanem mint a korábbi esetekben is, döntően a törvényjavaslat jellegéből. Csak néhány, a javaslat alkotóitól, ill. a javaslatból származó, tehát igazán nem „kifordított” vélemény. Az osztályuralmat apologizáló módon tükrözi a törvénykönyv a munkásosztály növekvő erejét. „A törvényjavaslatról távol áll, hogy osztályérdekeket, szolgáljon: nem követ sem agrárius, sem merkantilista, sem szocialisztikus irányt” — mondja az indokolás.¹⁶⁵ Másutt — az imperializmus korszakára jellemző szociális demagógiával — így beszél: „szociális követelmények hatják át a vagyoni jogot, amelyek a gyöngének védelmet kívánnak az erős ellen”.¹⁶⁶ A munkaszerződésekről, a törvénytelen gyerekekről, a nők alávett helyzetéről szóló rendelkezések — hogy csak egy-két, ebből a szempontból lényeges területet említsünk meg — nem erről, hanem sokkal inkább a fenti kijelentések szenvtelen hipokrizmusáról győznek meg bennünket. Az akkori törvényalkotó számára azonban sok minden elfér egy lapon. Az igazság is. Csak néhány mondatral később ui. már ezt olvashatjuk: a törvényjavaslat „elsősorban az ország *fennálló jogát* kívánja rendszerbe foglalni”, a „százados hagyományokat”; „különösen a családi és az öröklési jog terén érvényesül a nemzeti jog konzerválásának ez a szempontja..., de ugyanez a konzerváló vonás uralkodik az ingatlan dologi jog terén is”.¹⁶⁷ De hiába hangoztatta az indoklás azt, hogy a javaslat az ősi jogból minden fenntarthatót fenntartott, ami fedi is a valóságot, mindez kevés volt a nagybirtokos osztálynak. Nem elsősorban az bántotta őt, hogy a javaslat már felvett olyan, a monopolkapitalizmusra jellemző burzsoá jogi kategóriákat, mint a méltányosság, a jóhiszeműség, a forgalmi tisztesség, hanem az a javaslatban azért kifejezésre jutó tendencia, hogy a javaslat végülis *polgári* törvénykönyv lesz, az a feudális erők 1861-ben visszaszerzett pozícióinak sérelmével a kapitalista erők javára tolja el az erőviszonyokat, megköti a Curia kezét, amelyet addig nem volt nehéz

¹⁶² I. Személyi és család jog (4 cím), II. Dologi jog (8 cím), III. Kötelmi jog (16 cím), IV. Öröklési jog (6 cím) — összesen 1980 szakasszal.

¹⁶³ Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához. Közzéteszi a M. kir. Igazságügyminisztérium, Budapest 1928. I. köt. 6. o.

¹⁶⁴ Uo. 6. o.

¹⁶⁵ Indoklás a polgári törvénykönyv javaslatához. I. köt. 18. o.

¹⁶⁶ Uo. I. köt. 5. o.

¹⁶⁷ Uo. I. köt. 13, 17. o.

a Hármaskönyvre „rászorítani”. A burzsoázia pedig — akárcsak a földbirtokos osztály — jól látta, hogy az indoklás szépen hangzó kijelentéseivel, szociális frazeológiájával az elnyomott osztályokat megnyugtanni nem lehet. Jól tudta, hogy — a kizsákmányolt tömegek harcával szembeni bázisát biztosítandó — a nagybirtokos osztállyal való szövetségét a polgári törvénykönyv miatt nem adhatja fel. A burzsoáziának a polgári törvénykönyv követelésétől való elállása lényegében nem más, mint ennek az objektív társadalmi helyzetnek a felismerése, — a kodifikáció síkjára átvetítve.

3. A burzsoá jogfejlődés harmadik és utolsó szakasza, a Horthy-korszak kodifikációs tevékenységének középpontjában kétségtelenül az 1928. évi magánjogi törvénykönyv-javaslat áll. E korszak társadalmi-gazdasági hátterét a csökönyösen védett feudális és a már kifejlődött tőkés termelési viszonyok ambivalenciája, a háború okozta nyomor, a két uralkodó osztálynak a Tanácsköztársaság „tanulása”-képpen erősebbé vált szövetsége, az elnyomott osztályok nem pusztán jelenléte, hanem öntudatos harca az emberibb életért, a földreformért, a restauráció és konszolidáció, a területi revizionizmus politikája, a gazdasági válság, a politikai élet egyre teljesebb faszálódása, az állampolgári jogegyenlőség nyílt feladása, a második világháborúra való előkészület és annak kirobbanása adta. Az MTJ értékelését, jellegének bemutatását adni helyesen csak ebbe a gazdasági-társadalmi folyamatba beágyazva lehet. E szakasz kodifikációs tevékenységének megismeréséhez nem lehet számításon kívül hagyni a Tanácsköztársaság kodifikációs törekvéseinek jelentőségét.¹⁶⁸ Azt nevezetesen, hogy a Tanácsköztársaság polgári jogi jogalkotásának politikai ereje a Tanácsköztársaság leverése után is hatott, hogy hatásának, emlékének ellensúlyozására való törekvés egyik lényeges eleme a Horthy-korszak jogpolitikájának.

Ami az ilyen feltételek mellett előkészített és keletkezett MTJ geneziséét, a kodifikáció elvi vonatkozásait illeti, több tendencia érvényesülése figyelhető meg. a) Az új szint jelentő ún. *szociális jogi törekvések*, amelyeket Magyarországon — bár nyugaton már régebben megvannak — a világháború, a világháborút és a Tanácsköztársaság leverését követő nyomor idéz elő. Szinte az uralkodó osztály büntudatát demonstrálva 1918-ban az igazságügy-miniszter ígéretet tesz arra nézve, hogy az 1915. évi bizottsági szöveget a szociális követelmények fokozottabb figyelembevételével átdolgozásnak

¹⁶⁸ Bár a Tanácsköztársaság négy hónapja egy egységes polgári jogi kódex megalkotásának még a tervét sem tudta felvetni, jelentős polgári jogi vonatkozású jogszabályok sora látott napvilágot. Ezek jellege mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy a szocialista polgári jog kiépítésének alapjai, előfeltételei voltak. Zömükben az ipar, a közlekedés, a bányászat, a pénzügyek stb. államosítására, illetve az államosított üzemek megszervezésére, működésük biztosítására vonatkoznak. A Tanácsköztársaság polgári jogi (és családjogi) jogalkotására vonatkozóan lásd az Állam- és Jogtudományi Intézet által közzétett „A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása” című munka (Szerk. Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 399 old.) 245-től 323. oldalig terjedő részét.

veti alá.¹⁶⁹ Az irodalomban is megjelenik a polgári törvénykönyv „szocializálásának” követelménye. Bár voltak ennek az irányzatnak pozitív, kézzel fogható követelései,¹⁷⁰ többnyire csak általánosságban mozgott és egészében véve a fennálló társadalmi rend apológiája volt. Követői is hangoztatták, hogy olyan módosításokat javasolnak, amelyek „a fennálló társadalmi rendbe rázkódtatás nélkül beilleszthetők”.¹⁷¹ Amikor a „szociális gondoskodás ama takarójának” kiszabását sürgetik „amelyre minden polgár egyaránt igényt formálhat”, mindjárt hozzátézik: „Vajon eljött-e már ennek az ideje? Megvallom, nem tudom — mondja Meszlényi. Látom kontúrajait egy új, szociális irányú magánjognak. . . Látom a dologi jognak és köztük a tulajdonnak is közkötelezettségekkel való megterhelését. . . Mindez jönni fog, mert jönnie kell, de sem ma, sem holnap. Ezt megvívni nem a mi feladatunk”.¹⁷² A szociális jogi iskola, képviselőinek erre irányuló akarata nélkül, örömeire szolgáltathatott az uralkodó köröknek, mert alkalmas volt a munkásosztály ideológiájának bomlasztására, erőltetésére. Ha azonban megnézzük az MTJ-ban, hogy ez az uralkodó osztály mit volt hajlandó elfogadni ezekből az úgyszólván követelésekből, látni fogjuk, hogy semmit. Legalábbis a tulajdonjogot és az öröklésjogot (pl. a házasságon kívül született gyermek öröklését) illetően, amely legközvetlenebbül függ össze a szociális jogi törekvések által sérelmezett és javítani kívánt állapotokkal. b) A szociális jogi törekvéseknél lényegesebben erősebbek voltak a jogtudományban és a jogi életben azok az erők, amelyek a „második szöveg” elkészítésénél is ott voltak: a *feudális magánjog képviselői*. Ott voltak és jelezték el nem felejtett retrográd igényeiket az irodalomban¹⁷³ és ott voltak a kodifikátorok között is. Főleg ez az irányzat az, amely hamarosan előveszi Savignyt, a területi revizionizmust és a burzsoá kodifikációt — szinte örömmel utalva a gazdasági válság kodifikációt gátló kitörésére is — most már egyszer s mindenkorra halálra ítéli. c) A harmadik, jelentőségében és súlyában inkább a másodiknak nevezhető erők csoportja az volt, amely a *liberálkapitalizmus szellemében a modern magánjog rendszerének és intézményeinek törvénybe foglalására törekedett*, amely — sok koncesszió ellenében — az ország és jogrendszerének nemzetközi presztízisére is tekintettel a leginkább küzdött a kodifikációért. Ennek a csoportnak megtestesítője volt Szladits Károly.

Ilyen gazdasági-társadalmi feltételek, a jogtudományban és jogpolitikában érvényesülő ilyen, egymástól mechanikusan természetesen el nem választ-

¹⁶⁹ Meszlényi Artur. A polgári törvénykönyv szocializálása. Kiadja a „Jogállam” könyvtára, Budapest 1918. 3. o.

¹⁷⁰ Ilyennek tekinthető az, hogy a nagykorúság korhatárát a 21. életévben kívánták rögzíteni, hogy enyhíteni akartak a házasságon kívül született gyermek helyzetén stb.

¹⁷¹ Meszlényi Artur i. m. 5. o.

¹⁷² Uo. 4—5. o.

¹⁷³ Lásd ehhez pl. a Gazdaszövetség kiadásában megjelent „A kisbirtok és a készülő polgári törvénykönyv” c. gyűjteményes munkát (Budapest 1918. 330. o.), amelyben a Gazdaszövetség nyíltan arról beszél, hogy „a földbirtokos osztály társadalmi berendezkedése szempontjából veszi vizsgálat alá” az ún. bizottsági szöveget és azt túl „forradalminak” tartja, mert „félreteszi a százados nemzeti jogot”. 5—10. o.

ható, sok vonatkozásban egymásba folyó tendenciák érvényesülése mellett indul meg 1922-ben a kodifikációs munka. Az igazságügyminisztérium kérésében Szászy Béla vezetésével szervezett kodifikációs bizottság munkájával 1927 végére elkészül és 1928. március 1-én Pesthy Pál igazságügyminiszter az országgyűlés elé terjesztette a magánjogi törvénykönyv törvényjavaslatát. A törvényjavaslat érdemi országgyűlési tárgyalására azonban sohasem került sor.¹⁷⁴ Az MTJ így osztozott a Tripartium sorsával: törvény nem lett belőle, de mint jog — azoknak a rendelkezéseknek a kivételével, amelyek az uralkodó osztályok érdekeinek nem feleltek meg — átment a gyakorlatba.

Szladits Károly egy későbbi tanulmányában — a korabeli állításokkal szemben — cáfolja, hogy az MTJ törvényerőre emelését a gazdasági válság akadályozta. Az MTJ törvényként való elvetésének oka az volt, írja, hogy a válság fojtogató előestéjén csak kiújult és túlerőre jutott az a nézet, amely szerint Magyarországnak nem kell kódex, jobb és hasznosabb az „ősi jogot” magával görgető szokásjog.¹⁷⁵ Szladits a dolgok lényegére tapintott rá. Arra nevezetesen, hogy az ok magában a javaslatban volt.

Célszerű lesz ezért röviden foglalkozni az összesen 2171 szakaszból álló törvénykönyvtervezet¹⁷⁶ főbb intézményeivel és jellemvonásaival. Nem lehet természetesen szocialista törvénykönyvet vagy annak valamiféle „előszobáját” számon kérni az MTJ-től. Ez történetietlen szemlélet volna. Negatívumait és pozitívumait a burzsoá jogrendszerhez, a korábbi tervezetekhez, a termelési viszonyok állapotához, továbbá ahhoz viszonyítva kell mérlegre tenni, hogy abban a folyamatban, amely a restaurációval és konszolidációval kezdődik, majd hamarosan átcsap az irredentizmusba és a nyílt fasizmusba torkollik, milyen szerepet játszott. Ilyen értékelés tárhatja csak elénk az MTJ-nek a magyar burzsoá kodifikációban és jogfejlődésben betöltött szerepét, csak ez adhatja az MTJ kodifikációs kudarcának valóságos okait.

A részletkérdések bemutatásáig nem menő vizsgálódás is arról győz meg bennünket, hogy az MTJ fentiek szerint helyét és szerepét három kérdés-csoport köré csoportosítva jelölhetjük meg.

aa) Az MTJ első és egyik legfontosabb sajátsága abban jut kifejezésre, hogy sok lényeges kérdésben nemcsak külföldi burzsoá törvénykönyvekhez képest enyhén szólva korszerűtlen, de a régebbi magyar tervezetekhez viszonyítva is visszalépést jelentett. Bár új polgári törvénykönyvünk indoklása a

¹⁷⁴ A „Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról” 1931-ben alkotott XXII. törvénycikk 1931. május 20-án kelt miniszteri indoklása elmondja, hogy az 1928. március 1-én beterjesztett magánjogi törvénykönyv-javaslat mint az országgyűlés 500. számú irománya az országgyűlés tagjai között kiosztatott, de tárgyalására vonatkozóan az eltelt időben semmi intézkedés nem történt. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1931. év 237—238. o.

¹⁷⁵ Szladits Károly, Szokásjog és kódex. Emlékkönyv Meszlényi Artur születésének 60. évfordulójára. Politzer Kiadás, Budapest 1936. 365. o. (272—279. o.), 272. o.

¹⁷⁶ Az MTJ tagozódása: 7 szakaszból álló „Bevezető szabályok”, majd I. Személyi és családi jog (5 cím), II. Dologi jog (3 cím), III. Kötelmi jog (16 cím), IV. Öröklési jog (5 cím).

28-as javaslat előkészítését is feltételező magyar civilisztikáról és művelőiről pozitív értékelést ad,¹⁷⁷ és bár igaz, hogy a magyar civilisztika ebben a korban az európai burzsoá jogtudomány színvonalára emelkedett, ugyanez a modern civilisztika, ugyanezek a civilisták a feudális magánjog felszámolása, ill. visszaszorítására vonatkozó álláspontjukat a javaslat vonatkozásában nem tudták érvényesíteni. Koncessziókat tettek — Szladits Károly, a kodifikáció egyik fő részese többször megerősíti ezt,¹⁷⁸ de általános tudományos felfogásuk és a javaslat számos rendelkezésének összevetéséből ez úgy is nyilvánvaló. Az esetenként egész messzire menő koncessziók adásában az vezette őket, hogy az uralkodó rend számára elfogadható törvénykönyvet alkossanak. De ez is kevés volt, a feudális erőknél így is túl polgári volt a — most már a polgári névtől is megfosztott — magánjogi törvénykönyv-javaslat.

Mit mondanak tehát maguk a kodifikátorok? „A célkitűzés: a polgári törvénykönyv nem annyira reformkódex, mint inkább a fennálló magyar magánjog értékes elemeinek rendszeres egybefoglalása legyen”¹⁷⁹ — mondja a törvényjavaslat miniszteri indoklása. Ez tehát formailag és tartalmilag egyaránt az 1913-as javaslat revízióját jelentette, amit az idézett indoklás meg is mond azzal, hogy a bizottsági szöveg reformkódexnek tekinthető és azért azt sok vonatkozásában át kellett dolgozni.¹⁸⁰ A legélesebb a feudális magyar magánjoghoz való visszakanyarodás az öröklési részben, mondja a javaslatához fűzött bevezetés.¹⁸¹

Valóban: a javaslat öröklési jogi rendelkezései a feudális reakciónak való majdnem teljes, a korábbi tervezetknél is totálisabb megadást jelentenek. Vonatkozik ez mind a törvényes öröklés, mind az ági öröklés, mint pedig a törvénytelen gyermek öröklésére. A törvényes öröklést az „első szöveg” a szépszülei (1810. §), a „második szöveg” az özszülei parentélával zárja le (1534. §), az MTJ pedig egyáltalán nem korlátozza (1793. §). Az ági öröklést az „első szöveg” a nagyszülei parentéláig (1811—1813. §) engedi, sőt a 32 évig birtokolt háruult vagyont kivonja az ági öröklés alól (1815. §), a második szöveg az ugyancsak a nagyszülei parantélával vonja meg a határt (1544—1546. §), az MTJ ezzel szemben semmiféle határt nem szab (1899. §).

A házasságon kívül született gyermek jogállásában is súlyosítást hoz az MTJ a második szöveggel szemben. A második szövegben az elismert házasságon

¹⁷⁷ A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Budapest, 1959. 536 o., 11. o.

¹⁷⁸ Szladits Károly i. m. 272., 273., 275. és köv. o.; 1. továbbá Szladits Károly „Az örökös jogi helyzete” című tanulmányát a „Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról” c. tanulmánykötetben. Franklin kiadás, Budapest 1929. 157 o. (151—157. o.), 151—152. o.

¹⁷⁹ Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához. I. köt. 7. o.

¹⁸⁰ Uo. 8. o.

¹⁸¹ Magyarország magánjogi törvénykönyve. A M. kir. igazságügyminiszter által 1928. márc. 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Közzéteszi a M. kir. Igazságügyminisztérium, Budapest 1928. VIII. o.

kívüli gyermek atyja nevét viseli (227–230. §), fél törvényes részben részesül (1531. §) és köteles részre is joga van (1529., 1784. §), és a hagyaték egészében törvényes örökös, ha más törvényes örökös nincs (1544. §). Az MTJ ezzel szemben az öröklés tekintetében csak az utóbbit engedi meg (1781., 1794. §) és az atyja nevét a házasságon kívül született gyermek csak az igazságügy-miniszter hozzájárulásával veheti fel, aki a hozzájárulást a közrendre (!) hivatkozással megtagadhatja (246. §).

Lehetne még sorolni az MTJ retrográd rendelkezéseit, mint a királyi kegyelemmel való törvényesítést (196–206. §), amikor már nincs is király, mint a férfi primátusát a házasságban és így tovább.

Korabeli civilisták mondják mindezekre utalással az MTJ-ről, hogy „az élettelen múlthoz való görcsös ragaszkodás hibájába esett”¹⁸²; hogy a házasságon kívüli gyermekkel kapcsolatos rendelkezéseivel a „munkáslányokat a vagyonos osztályok olcsó prédájává süllyesztette”; hogy a nagykorúság magas, 24 éves korhatárhoz szorításával a saját egzisztenciáját már 18 éves korában megteremtő ifjúság nagy tömegét sújtják, hogy büntetőjogilag a 18 éves már nagykorú; ha könyvet lop, akkor nagykorú, ha elad, kiskorú; hogy a nőket az MTJ alsóbbrendű helyzetbe hozza, pedig a nők százezrei dolgoznak, hogy a család létfeltételeit biztosítsák; hogy a jogtudomány és a kodifikáció — mondja tovább a kortársi jogi író — átaludt négyszáz évet, reformokat, forradalmakat, kapitalista követelményeket, úgy beszél Werbőczy nyelvét, mintha nem is négyszáz, hanem csak egy-két év múltott volna el azóta.¹⁸³ Vannak más kritikus kortársak, akik érthetetlen — valójában érthető — értetlenséggel állnak az MTJ és annak az adott korhoz való viszonya előtt. Az ági öröklés szabályai — mondják — éppen a tervezett földreform által kívánt cél ellen hatnak, inkább koncentrálnak, semmint fölosztják a vagyont. „Gondolkodóba ejt az a tény, hogy ugyanannak az államnak és kormánynak, amely magánjogilag ilyen társadalompolitikától mentes javaslatot hoz, egyébként van — hangsúlyozza a korabeli szerző —, mégpedig igen határozott irányú társadalompolitikája: így a földreform.”¹⁸⁴

Látható tehát — utalva a háború végiszociális jogi hivatalos és tudományos ígéretekre és kijelentésekre —, nem a marxista jogtudomány „fogja rá” az MTJ-re, hogy nem tudott megfelelni saját kora követelményeinek sem. Korabeli szerzők, de Szladits Károly is ismételtén megerősítette ezt.¹⁸⁵ Nem volt más a külföldi polgári jogi irodalom véleménye sem.¹⁸⁶

¹⁸² Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról. 2. o.

¹⁸³ Uo. 4. és köv. oldalak.

¹⁸⁴ *Blau György*. A magánjogi kódex-javaslat társadalompolitikájáról. Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1932. évi 46. és 1933. évi k. számából (1–19. o.). 1–2. o.

¹⁸⁵ Lásd ehhez a 178. sz. lábjegyzetben felvett utalásokat.

¹⁸⁶ Lásd ehhez *H. Fehr*, Das ungarische Privatrecht und das schweizerische ZGB c. tanulmányt (Zeitschrift des Bernschen Juristenvereins. Bd. 76. Heft 5.), amely az MTJ tulajdonjogi rendszerét túl „statikus”-nak, azaz feudálisnak és nem a modern, dinamikus, azaz burzsoá jogszemlélet szintjén levőnek tartja.

Nem is szükséges az eddigieket különösen kommentálni. Csak kiegészítésként a fenti szerző talányát szeretnénk „megfejtetni”. Ő azt hiszi, hogy a kódexben nincs társadalompolitika, mert nem tükrözi a földreformot is kiváltó „szociális gondolatot”. Számára láthatóan csak a „szociális gondolkodás” lehet társadalompolitika, nem veszi észre, hogy annak hiánya is az, csak reakciósabb annál, amit ő kívánna. Nem látja, hogy a Horthy-korszak állama egyrészt sohasem gondolt egészen komolyan a földreformra, ezért nem is tükrözhetette ezt az MTJ társadalompolitikája, másrészt a kódexnek igenis volt társadalompolitikája, nevezetesen annak az osztálynak és rendnek szolgálata, amely sohasem gondolt komolyan földreformra.

bb) Az MTJ-nek van azonban egy másik oldala, helyesebben egy — a törvénytervezetben általában és szétszórtan is tükröződő — másik része is. Ez a része az, amelyben a javaslat újítást jelent a korábbi tervezetekkel szemben, amelyben a modern burzsoá magánjog szintjére lépett, amelyben a monopolkapitalizmus magánjogi tendenciái is érvényesülnek, amelyben hangsúlyozottan kifejezésre jut, hogy a polgári jog a polgári, azaz tőkés aruviszonyok joga, hogy a polgári törvénykönyv a burzsoá életviszonyok sajátos *terrena* numá már.

A korábbi tervezetekkel szemben legszembetűnőbb ebből a szempontból a monopolkapitalizmus korszakára jellemző — a BGB-ben és a ZGB-ben már feltalálható — ún. generálklauzulák megjelenése és nagyfokú térhódítása a javaslatban. Ilyen mindenekelőtt a társadalmi ellentmondások által felszínre vetett és az ún. szociális jog, ill. a szabadjogi iskola által a jogtudományba is bevezetett méltányosság és az ezzel összefüggően jelentkező ún. bírói szabad kéz kategóriája.

A ZGB 4. §-ának mintájára az MTJ — ugyancsak a 4. §-ban — az egész javaslatra kisugárzóan kimondja: „Ahol a törvény a bíróság belátására... utal, a bíróság a méltányosság szerint határoz”. A 6. § így rendelkezik: „Oly jogi kérdésben, amelyet törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz”. Az 1150. § a *pacta sunt servanda* klasszikus elvét törli át a szerződések körében, lehetővé téve a bíróságnak, hogy a kétoldalú szerződést — az általános gazdasági viszonyokban beállt mélyreható változás esetén — a méltányosságnak megfelelően módosítsa, vagy az egyik felet a szerződésben vállalt kötelezettségei alól teljesen felmentse. Az 1737. § a méltányossági kártérítést vezeti be, amelyben az objektív felelősség tipikus esete, a veszélyes üzem felelősségénél (1737—1743. §) is messzebbmenő felelősségi alakzatot statuál.

E két kategória — a bírói szabad mérlegelés és a méltányosság — mögött egyrészt a monopolkapitalizmusnak az a jellegzetessége nyilvánul meg, hogy a burzsoázia saját érdekszférájában, ún. „házi” ügyeiben, a tőkés termelésben és kereskedelemben szabadulni akar a tárgyi jog kötöttségétől, és ezért a törvényesség fellazítására törekszik. Ez vonatkozik a hivatkozott 4., 6. és 1150.,

valamint az ilyen jellegű fogalmakkal fellazított egyéb, itt már nem vizsgált szakaszokra. A méltányosság kategóriája másrészt annak a társadalmi igénynek a koncessziószerű honorálását is jelenti, amelyet a munkásosztálynak a nyomása és harca vált ki. Az nevezetesen, hogy nem akarja és nem tudja viselni a kizsákmányolásnak azt a formáját is, amely rá a nagyüzemi termelés folytán egyre szaporodó balesetek és károkozások alakjában hárul. Ez a társadalmi háttér nyilatkozik meg az MTJ fent már hivatkozott 1736—1743. §-aiban.

Viszonylag sok újítást hozott az MTJ a dologi jogban. Vonatkozik ez az első és második szöveggel szembeni új beosztására, az ipari fejlődés által produkált olyan dolgokra való kiterjedésére, mint a villamos áram („joguralomnak alávethető természeti erő”, 433. §) stb. Új, a monopolkapitalizmus magánjogára jellemző rendelkezés az is, amely kimondja a tulajdonnak ún. közérdek általi kötelezettségét (432. §). Az MTJ *polgári* jellegét példázza, hogy míg az 1913. évi szöveg összesen két szakaszban (19—20. §) foglalkozik a jogi személyek kérdésével (aminek egyéb, távolabbi okaira itt nem tudunk kitérni), addig az 1928. évi javaslat 63 szakaszt szentel a tőkés gazdaság e sajátos területének (43—106. §).

A példák szaporítása helyett e pontnál rá kell még mutatni arra, hogy az MTJ a korábbi tervezetekhez képest teljesebb és egységesebb polgári gondolkozásmódot tükröz, gondolatvilága, kifejezései, nyelvezete általában megfelel a modern civilisztika színvonalának.

cc) Végül van az MTJ-nak egy harmadik oldala, egy harmadik dimenziója is. Az nevezetesen, hogy volt és ahogy volt; hogy léténél fogva, bár sikertelenül, de útjában állt annak a folyamatnak, amely a fasiszmus erősödésével és uralomrajutásával párhuzamosan a magánjog fasizálódását is eredményezte.

Fentebb, a Horthy-korszak kodifikációjáról szóló e pont bevezetőjében, már általánosságban utaltunk a gazdasági-társadalmi és politikai történéseknek erre a folyamatára. A tények tiszteletét jelenti, ha az MTJ-t ebben az összefüggésben pozitívnak tartjuk, ahogy az adott viszonyok között pozitív jelenség volt az a polgári jogi irányzat is, amelyet Szladits és iskolája képviselt.

Miben nyilvánul ez meg közelebbről? Abban, hogy az MTJ megalkotása idejében is léteztek és hatottak az irredentizmus, a területi revizionizmus nacionalista, a fasiszmusig eljutó erői, amelyek elleneztek a polgári törvénykönyv megalkotását, mert ezzel — úgymond — az ország elhatárolja magát az elszakított területek jogrendszerétől; később ez a nézet annyira uralkodóvá vált, hogy a kodifikációt illető hivatalos álláspont legerősebbike lett és a polgári jogtudomány több képviselője is elméleti bázist adott neki.¹⁸⁷ Az MTJ megal-

¹⁸⁷ Lásd ehhez pl. *Illés József*, Ünnepi beszéd a Magyar Jogászegylet 50. éves fennállása alkalmából. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Új folyam. XXI. köt. 109—110. füzet (210—220. o.) „Míg a magyar jog minden erőszakos elnyomás ellenére is továbbél az elszakított részen, addig nem lehet, hogy Csonka-Magyarországon új jog foglalja el a régi helyét” — mondja többek között *Illés József* (217. o.).

kotása és léte e tendencia ellenére volt és hatott. Abban, hogy a Horthy-korszak számos olyan rendelkezést és intézményt hozott létre, amely az MTJ hallgatólágos félretételét, megadását jelentette. A tulajdoni viszonyok még retrorádabbá tételét, a nagybirtokosok közpénzen való támogatását szolgálta a gazdaadósságokról szóló 14.000/1933. M. E. sz. rendelet. A fasizálódó kormányzat „társadalmi” bázisát volt hivatva erősíteni a hitbizományok fejlesztését és kiszélesítését kimondó 1936. évi IX. törvénycikk. Már Napóleon kijelentette az Államtanács egyik ülésén, hogy ez a középkor maradványa, amelynek semmi köze se lehet a polgári rendhez.¹⁸⁸ Az MTJ — az indoklásban finoman megtagadva tőle a polgári jog védőszárnyát¹⁸⁹ — nem teszi magáévá ezt az intézményt. A vérbeli magánjogász fájdalma szólal meg Szladits Károlyban, aki ezekben a jelenségekben az MTJ feladását látta. Ezek — mondta — „nem gazdagítói a magánjog anyagának, hanem annak ideiglenes felfüggesztése. Betegség, amelyből előbb-utóbb ki fogunk gyógyulni”.¹⁹⁰ A betegség azonban még fokozódott. Hamarosan napvilágot láttak a fajvédő törvények, amelyek az MTJ burzsoá értelmezésű jogegyenlőség-szemléletét is sárba tiporták. A fasiszta Németországban már eljutottak annak nyílt bevallásáig, hogy a fasiszmusnak útjában áll a burzsoá polgári jogikódex, a BGB. Hangzatos munkák jelentek meg, amelyek kimutatták, hogy a legsürgősebben el kell búcsúzni a BGB-től, hogy új, fasiszta törvénykönyvet kell alkotni.¹⁹¹ Nem kétséges, hogy ugyanilyen értelemben Magyarországon az MTJ is útban volt. Csak azért nem annyira rendeletekben és irodalmi alkotásokban jelentkezően, mert nem volt törvény, mert rá való expressis verbis utalás nélkül is negligálni lehetett. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mégiscsak útban volt, egyszerűen azzal, hogy volt.

A Horthy-korszakbeli kodifikáció bemutatásának és elemzésének végére érve jogosultnak tekinthető az a megállapítás, hogy a kodifikáció kudarcának okairól a fenti és az azokat megelőző fejtegetések után nem szükséges további részletességgel szólni. Nyilvánvaló, hogy „a gazdasági hatalom birtokosai nem láttak már semmi konzerváló erőt a törvénykönyv megalkotásában, más eszközökre volt szükségük birtokállományuk és hatalmi pozícióik megerősítésére”.¹⁹²

*

¹⁸⁸ „Ces substitutions étaient contraires à l'intérêt de l'agriculture, aux bonnes moeurs, à la raison; personne ne pense à les rétablir”. Idézi a Code civil államtanácsi vitájának jegyzőkönyvéből F. C. von Savigny hivatkozott munkája (32. o.). Már más kérdés, hogy a hitbizomány intézménye végül mégis belekerült a Code-ba.

¹⁸⁹ Indoklás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához. I. köt. 9. o.

¹⁹⁰ Szladits Károly, i. m. 275. o.

¹⁹¹ F. Schlegelberger, Abschied vom BGB. Verlag F. Dahlem, Berlin 1931. 26. o. A szerző annak megállapítása után, hogy „das BGB ist ein Werk der Vergangenheit, das beschleunigter Ablösung bedarf” (15. o.), részletesen taglalja egy készítendő új kódex tervezetét.

¹⁹² Nizsalovszky Endre, Magyar polgári jog. I. Általános rész. Egyetemi jegyzet, Budapest 1956. 286. o., 49. o.

A magyar polgári jogi kodifikáció felszabadulás előtti történetének összefoglalásaképpen meg kell állapítanunk a következőket. A a kodifikáció mint új, írott jogi formára törekvés, mindenkor új tartalom érvényrejuttatását is célozta; a forma és a tartalom szétválaszthatatlanul, sőt egymásbafolyva állt a kodifikációs harcok középpontjában. A kodifikáció ideológiai története Werbőczynek a jogot rögzítő, valójában ugyancsak újat is akaró kísérletétől Frank Ignác feudális magánjogi koncepcióján, Szalay Lászlónak a mai kor előtt is tiszteletre méltó forradalmi kezdeményezésén és tudományos alapvetésén, Dell'Adami polgári radikalizmusán át Illés József laudabilis inveterata consuetudo-jáig vezet. Valójában az igen változatos ideológiai formák mögött a kodifikációs kísérletek sorsát előbb a feudalista uralkodó osztályon belüli ellentét és később — az 1849. évi tragikus kudarc után — az döntötte el, „hogy a nagybirtokos osztálynak sohasem volt érdeke, a magyar burzsoáziának pedig az idők folyamán egyre kevésbé volt érdeke a magánjog egységes törvénykönyvben való szabályozása”.¹⁹³

III. A polgári törvénykönyv létrejötte, kodifikációs elvei és rendszere

1. *A magyar szocialista polgári jog kialakulása és fejlődése a polgári törvénykönyvig*

Magyarország a fasiszmus összeomlása, a háború befejezése után, bár lerombolt üzemek, hidak és lakóházak üszkös romhalmazán állva, az élet és az újjáépítés megindulásával egyidejűleg azonnal hozzáfogott, hogy szétzúzza a jogrendszerben azt, amit a fronton szétzúztak a győzelmes szovjet hadosztályok, a fasiszmust és annak minden maradványát, hogy kiépítse a új állam- és jogrendszerét.

Ahogy a felszabadulás után megkezdődött az ország gazdasági-társadalmi és politikai rendjének nehéz harcokkal teli átalakulása, ahogy ez az átalakulás a polgári demokratikus forradalmon keresztül, a fordulat évén át a szocializmus építésének szakaszához vezetett, ugyanúgy a polgári jog felszabadulás utáni fejlődése is a polgári demokratikus eredmények elérése után a szocialista polgári jog megteremtésének, a szocialista polgári jogi intézmények kiépítésének proceszusát jelentette. A szocialista társadalmi rend, ezen belül a szocialista jogrendszer megteremtését, ill. kiépítésének időszakát — bár az átalakulás forradalmi átalakulás volt — nem fegyveres forradalom nyitotta meg. A forradalom a lépésről lépésre haladás forradalma volt. Ez a polgári jog területén azt jelentette, hogy annak a felszabaduláskor adott rendszere nem kerülhetett azonnali hatályú és teljes felszámolásra, nem lehetett szó

¹⁹³ *Világhy Miklós*, Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. 224. o.

azonnali vagy gyors kodifikációról, mint ahogy ez a Szovjetunióban történt. A magyar szocialista polgári jog kialakulása évek küzdelmét jelentette, amelyre a koronát az új polgári törvénykönyv tette rá.

A korábbi fejezetekből láthattuk, hogy a felszabadulás utáni Magyarország olyan magánjogi rendszert örökölt, amelyben egyaránt voltak feudális, klasszikus kapitalista, modern monopolkapitalista és fasiszta jogalkotási elemek.

Az ezzel a ballaszttal induló magyar népi demokratikus polgári jogi fejlődés — Eörsi Gyula a magyar jog fejlődéséről írott tanulmányának helyes rendszerezése alapján¹⁹⁴ — két szakaszra oszlik: a) egyrészt a polgári jog polgári demokratikus, b) másrészt annak szocialista szakaszára.

a) Bár az első szakaszban a polgári jogot illetően „a régi jogrendszer formálisan a maga egészében fennmaradt”, írja Eörsi Gyula fent említett tanulmányában, az új részleges jogalkotás, a gyakorlat és a jogtudomány közös erővel azonnali hatállyal kiiktatta a régi magánjog fasiszta elemeit, amelyek nem is tudtak szerves részévé válni a magánjogi rendszernek. Ugyancsak erős támadás irányult a feudális elemek és intézmények korlátozása ellen, míg a kapitalista intézmények — használhatóbbak is lévén — jobban tartották magukat, a gyakorlatban és tudományban egyaránt. Már ebben a szakaszban megjelentek a polgári jogban azok az elemek és intézmények — írja továbbá alapos elemző tanulmányában Eörsi Gyula —, amelyek a szocialista forradalom jogi megnyilvánulásai voltak.¹⁹⁵

A kodifikációs tevékenység is ennek a fejlődésnek a szolgálatában állott. A polgári jog fejlődése szempontjából lényeges jogszabályok közül meg kell említeni azokat, amelyekkel megteremtettük a polgári demokratikus személyi és családjogot, eltöröltük a hitbért és a közszerzeményi közösség feudális vonatkozásait az örökösödési jogban, a rendi jellegű megkülönböztetéseket, korlátoztuk az ági öröklést, megvalósítottuk — ha nem is teljesen következetesen — a nők egyenjogúságát a szülői felügyelet és a nagykorúság terén, polgári demokratikus szellemben rendeztük a házasságon kívül született gyermek jogállását.¹⁹⁶ A polgári jogot illetően is a fentieknél is jelentősebbek voltak azok a jogszabályok, amelyek az ország egész tulajdoni rendszerének forradalmi átalakulását segítették elő és rögzítették.¹⁹⁷ Ezek azok, amelyek már az első szakaszban is a szocialista polgári jog megnyilvánulásai voltak.

¹⁹⁴ Eörsi Gyula, A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében, Jogtudományi Közlöny 1955/6. szám 321—344. o.

¹⁹⁵ Uo. 321. és köv. oldalak.

¹⁹⁶ 1946. évi XII., 1946. évi XVIII., 1946. évi XXIX. törvény, 10.470/1945 (XI. 6.) M. E. sz. rendelet.

¹⁹⁷ Az 1945. évi VI. törvény a földreformról, az 1946. évi XIII. és XX. törvény a szénbányák, ill. a villamosművek, energiatelepek és távvezetékek, az 1947. évi XXX. törvény a bankok, 1948. évi XIII. törvény a bauxit és alumínium termelés, továbbá az 1949. évi XX. törvény a 10-nél több alkalmazottat foglalkoztató üzemek államosításáról, — a fontosabb ilyen jogszabályok.

b) A fordulat tengelye az ország társadalmi-politikai életében és a szocialista jogfejlődésében egyaránt az alkotmány megalkotása. Ez a szocialista erők győzelmének első kódexe, amely a jogrendszer alapjává a termelőeszközök döntően társadalmi tulajdonát teszi. Ezzel veszi kezdetét a szocialista polgári jog belső kiépülése, a szocialista jogszemlélet térhódítása és általánossá válása. Bár a magánjog régi rendszere a szokásjog formájában fennáll még, hatóköre — sorozatosan megjelenő új részszabályozások folytán — tetemesen csökken, megmaradó és felhasználásra kerülő része is a szocialista építés igényeihez idomul.

Olyan jogszabályok megalkotására kerül sor, mint az 1951. évi munka törvénykönyve, az 1952. évi családjogi kódex, a híres 206/M. T. sz. rendelet a szállítási szerződésekről. Ebben a vonatkozásban kell megemlíteni a 4071/1949 Korm. sz. rendeletet, amely a magyar népi demokrácia jogelveivel szembenálló (1944. december 22-e előtt keletkezett) jogszabály alapján hozott akár már jogerős ítélettel szemben ún. közérdekű jogorvoslatot tett lehetővé. Főleg a felső bíróságok, de elsősorban a régi kúria teljes ülési határozatainak, jogegységi döntvényeinek és elvi határozatainak megszámlálhatatlan sokaságában élő szokásjog revideálását és a szocialista építés igényeihez való alkalmazását rendelte el a 4338/1949. M. T. sz. rendelet. Többek között ez a halaszthatatlanul szükségessé vált revízió tette lehetségessé, hogy a szokásjog, amely bár a szocialista jogszemlélettől idegen, a polgári jog egységes kodifikációjáig jogrendszerünk pozitív szerepet betöltő része legyen. Szellemes és találó megállapítása Eörsi Gyulának, hogy „ez a szokásjognak — mielőtt a szocialista törvényesség sürgető ösztönzésére az ósdi jogi módszernek lomtárába kerülne — az adott körülmények között hasznos hattyúdala”.¹⁹⁸ A polgári törvénykönyv megalkotása azonban mindezek mellett egyre sürgetőbb feladattá vált.

2. A polgári törvénykönyv megalkotásának időszerűsége

Valójában nem időszerűségről, hanem szükségességről, égető szükségességről kell beszélnünk. A törvénykönyv indoklása is megállapítja a fenti pontban vázolt fejlődésre, parciális jogalkotásra utalással, hogy „mindezek azonban csak részlet jogszabályok voltak, és ugyanakkor, amikor tartalmilag valóban sok vonatkozásban megújították a polgári jogot, csak növelték a joganyag áttekinthetetlenségét, bonyolultságát, ellentmondásosságát. Ebben a helyzetben — mondja az indoklás tovább — a polgári törvénykönyv elkészítése szinte elodázhatatlan feladattá vált”.¹⁹⁹

A szocialista gazdasági alap ideiglenesen ugyan felhasználhatja a jognak azt a formáját, amelyet a szokásjog jelent, de megfelelő formaként írott jogot

¹⁹⁸ Eörsi Gyula i. m. 336. o.

¹⁹⁹ A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása. 12. o.

követel. Ahogy a burzsoá jog vonatkozásában rámutattunk, hogy a jog formáját ott is végső soron az alap határozza meg, ebből a szempontból vizsgálva a szocialista alap és jogi felépítményének viszonyát, csak arra az álláspontra lehet jutni, hogy a szocialista jognak mint tartalomnak — bizonyos átmeneti szakasz közbeékelődésével — csak az írott forma felelhet meg. Elméleti szempontból vizsgálva a kérdést abból kell kiindulni, hogy szocialista gazdasági alaphól kiindulva a polgári jog az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának egyik igen lényeges eszköze. Közelebbről: 1. a polgári jog az állami vezetés egy módszere. A polgári jog intézményei és rendelkezései útján a munkásosztály állama a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeire támaszkodva tudatosan alakítja és irányítja az állami feladatokat és azok végrehajtásának módját. Ez esetlegességek nélkül, tervszerűen csak írott jog alapján történhetik. A szokásjog anarchikus, pontosan fel nem mérhető jelenség, amely a tudatos és tervszerű felhasználás céljára általában nem alkalmas. 2. A szocialista alap írott jogot követelő igénye másrészt a szocialista törvényesség oldaláról merül fel. A szocialista törvényesség teljessége csak írott jog esetén érhető el. A szocialista törvényesség fogalma és tartalma csak akkor lehet egységes és szilárd, ha maga a törvény, azaz az adott jogterület jogszabályanyaga egységes és szilárd. Ez csak egységes kódex útján biztosítható. Ellenkező esetben a törvényesség mércéjét olyan jogi normahalmazhoz kell mérni, amelyet állami szervek légióinak szükségképp ingadozó gyakorlata alakít, és amelyet csak az illetékes állami szervek mindennapi gyakorlatából lehet megismerni. Ez utóbbi nem szakember számára szinte teljesen lehetetlen, márpedig a törvényesség egyik oldala — a jogszabályok betartása — feltételezi a jog ismerését az állampolgárokat illetően is. Ehhez feltételezni kell tudni a jog megismerhetését is, ami szokásjogi rendszer mellett csak kevés alappal bíró feltételezésnek tekinthető.

Az elmélet fenti megállapításait a gyakorlat is igazolja. A Szovjetunió, mint ismeretes a forradalom győzelme után azonnal áttért az egyes jogterületek kodifikálására. Példa erre az 1918., 1924. és 1936. évi alkotmány, a földjogi, családjogi, munkajogi és polgári jogi törvénykönyv. Valamennyi népi demokratikus állam jogfejlődésében és jogszemléletében kétségkívül kifejezésre jut az a meggyőződés, hogy a kodifikációt az átmeneti korszak után napirendre kell tűzni. A kodifikáció elméleti és gyakorlati jelentőségéből, az új gazdasági alappal való szoros összefüggéséből magyarázható az a kivételes figyelem, amelyet Lenin a kodifikációra, különösen a polgári törvénykönyvre fordított. Lenin nagyságát ebben az összefüggésben elsősorban az bizonyítja, hogy a rá vonatkozó fenti megállapítás igazában fordítva igaz.

A magyar szocialista polgári jogtudomány, a magyar törvényhozás, az illetékes állami szervek számot vetettek jogrendszerünk fejlődésével és igényeivel, felmérték a kodifikáció előfeltételeit biztosító tényezőket, és az 1953. decemberében keletkezett 514/15/1953. M. T. számú határozat inkorporálja

azt a minden haladó magyar jogász által üdvözölt döntést: a szocialista gazdasági-társadalmi viszonyok, a szocialista polgári jog és polgári jogtudomány egymásra kölcsönösen ható fejlődésében eljutottunk odáig, hogy egy egységes polgári törvénykönyv megalkotása nemcsak lehetséges és időszerű, de halasztása már akadályozza további fejlődésünket.

3. *A kodifikáció elvi előmunkálatai*

Ezen a címen közelebbről azt a tudományos tevékenységet értjük, amely közvetve vagy közvetlenül kihatott a polgári törvénykönyv kodifikációjára, távolabbról vagy közelebbről összefügg annak mikénti megalkotásával. Jórészt ez az a terrén, amelyen a polgári jogi kodifikáció — más tartalmi tényezőktől (mint a gazdasági-társadalmi fejlődés, a szocialista jogrendszer alapvető intézményeinek létrejötte és megszilárdulása) feltételezetten — lezajlott. Következésképp: e terrén megfelelő fejlettsége a kodifikáció egyik lényeges előfeltétele volt.

A vonatkozó munkák részletes felsorolása nem volna célravezető. A taxatív megjelölés helyett hangsúlyozni kell azokat a, színvonalban fokozatosan fejlődő egyetemi jegyzetek kidolgozása és az egyetemi oktatás során elért tudományos eredményeket, amelyek a szocialista jogszemlélet kialakítására és gyakorlati megvalósítására le nem becslhető hatást gyakoroltak. Ezek nem választhatók el attól a tudományos tevékenységtől, amellyel a polgári jogtudomány hazai művelői hozzájárultak a polgári törvénykönyv megalkotásához. Ebben az összefüggésben azonban elsősorban azoknak a tudományos munkáknak a jelentőségét kell különösen kiemelni, amelyek távolabbról vagy közelebbről részét képezik a polgári törvénykönyv előkészítése tudományos processzusának, amelyek részét képezik a polgári törvénykönyv rendszerét és egyes intézményeit kialakító nagy tudományos vitának. Elsősorban ezek — a részben nyomtatásban meg sem jelent munkák — szolgálnak bizonyossággal arra, hogy polgári jogi irodalmunk biztosította a polgári jogi kodifikáció tudományos színvonalát, hogy a kodifikáció kapcsán rá hárult feladatoknak eleget tett.

A polgári törvénykönyv megalkotásának mikéntjére kiható ezeket a — részben a törvénykönyv tervezetének²⁰⁰ országos vitára bocsátása előtt, részben pedig ezt követően keletkezett — tudományos munkákat (monográfiákat, tanulmányokat) ebben a keretben még csak felsorolni sem lehet kielégítően. Jelentőségük hangsúlyozásában a fenti általános megállapításokra tudunk csak szorítkozni. Egy tanulmányról azonban részleteiben is kell szól-

²⁰⁰ Az összesen 647 szakaszból álló tervezetet az igazságügyminisztérium „A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Tervezet” címmel tette közzé. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest 1957. 445 o. (107 oldalig a törvénytörvény terjed, ezt követően a tervezet miniszteri indoklása következik.)

nunk. Nevezetesen Világhy Miklós már korábban említett „A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről” c. munkájáról.²⁰¹ A monografikus alapossággal megírt tanulmány céljaul a polgári törvénykönyv rendszerének, ill. a szerző erre vonatkozó javaslatának kidolgozását tűzte ki. Első részében feltárja azokat a gazdasági-társadalmi összefüggéseket, amelyek a burzsoá polgári jogi kódexek rendszerének kialakulására vezettek. Ilyen értelemben vett vizsgálata a justinianusi törvénykönyvek hármastagozódásának (személyek, dolgok és keresetek joga), e tagozódás már a középkorban megindult felbomlásának, a Code civil rendszerének, majd pedig a BGB-ben kiteljesedett ún. hagyományos rendszernek (általános rész, személyek, kötelmi jog, ezen belül a kötelmi jogi általános és különös rész, dologi jog, családi és öröklési jog) elemzéséig terjed. Ezt követően a szocialista polgári jogi törvényhozás rendszertani tapasztalatait vázolja, kimutatva, hogy a szocialista kódexek — a családjogi és munkajogi részek elejtésétől eltekintve — a hagyományos rendszert követik.

A tanulmány második részében a szocialista irodalomban elsőként dolgozza ki egy adott, konkrétan egy polgári törvénykönyv rendszerének jellegét: a törvénykönyv rendszerének a gazdasági alappal való összefüggését, a rendszerben nagymértékben megnyilatkozó, nem felépítményi jellegű logikai törvényszerűségek problematikáját.

Részletesen kifejti és dokumentálja azt a szocialista polgári jogtudományban általában elfogadásra talált álláspontját, hogy a polgári törvénykönyv rendszerét alapvonásaiban felépítményi jellegűnek kell felfogni. Ez az alapvető szempontokat illetően azt jelenti, hogy: 1. a rendszer vonatkozásában alapelveként a valóságos társadalmi viszonyokat kell elfogadni, 2. a rendszernek a szó helyes értelmében népszerűnek kell lennie, amely a mindennapi ember számára érthető és természetes, 3. értékesítenie kell a szocialista országok törvényhozásainak tapasztalatait, 4. tükröznie kell a nemzeti múlt értékesíthető eredményeit, 5. tekintettel kell lennie a nemzetközi kapcsolatokból adódó igényekre.

A fenti elvek számításbavételével fejti ki Világhy Miklós tanulmányának befejező része a törvénykönyv rendszerére vonatkozó konkrét javaslatát. Részletesen elemzi az általános rész problematikáját és annak elhagyását javasolja azzal, hogy az általános részben felvenni szokott és szükséges rendelkezéseket az egyes részek keretében kell elhelyezni. További alapos fejtegetések alapján — kitérve a dologi jog elnevezés és az ezzel összefüggő rendszerezési kérdésekre, a kötelmi jog két fő részre való osztásának indokoltságára, amit korábban már Nizsalovszky Endre is felvetett,²⁰² — álláspontját abban

²⁰¹ Jogtudományi Közlöny, X—1955. 457—487. o.

²⁰² Nizsalovszky Endre, Kötelmi jog. I. Általános rész. Egyetemi jegyzet. Kézirat gyanánt kiadja a MEFESZ Jegyzetellátó Irodája, Budapest 1949. 30. és köv. oldalak.

összegezi, hogy a polgári törvénykönyv fő részeinek következő beosztását javasolja: I. A személyek. II. A tulajdonjog. III. Kötelmi jog. IV. Öröklési jog.

Mint látni fogjuk, a polgári törvénykönyv a rendszer kérdésében Világhy Miklós fent vázolt javaslatát magáévá tette.

4. A kodifikáció alaki története és módszere

A polgári törvénykönyv előkészítésének megkezdését a Minisztertanács erre vonatkozó 514/15/1953. sz. határozata jelzi, amely a törvény előkészítésére az igazságügyminiszter elnökletével kodifikációs kormánybizottságot hívott létre. A kormánybizottság tervszerű munkája, a kodifikáció alaki története és alaki módszere, a kodifikáció egész folyamata ugyan mechanikusan nem parcellázható fel, mégis néhány főbb fázisra bontható.

1. A kormánybizottság 1954-ben a törvénykönyv szerkezetét követő felosztásban felkérte az igazságügyi szerveket, valamint a jogtudomány és a gyakorlat legkiválóbb képviselőit olyan előkészítő munkálatok összeállítására és betérjesztésére, amelyek a kérdéses terület problematikáját (mind a külföldi, mind a belföldi megoldások elvi és gyakorlati vonatkozásában) a kodifikáció szempontjából feltárják és tartalmazzák a kérdés kívánatos törvényi rendezésére vonatkozó álláspontjukat.

2. Az így elkészült előkészítő munkálatok alapján az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya kidolgozta a polgári törvénykönyv első szövegtervezetét, amit a kormánybizottság általánosan és részleteiben megvitatott. Ezt követően a kormánybizottság a szövegtervezetet megküldte minden minisztériumnak és főhatóságnak, a Legfelsőbb Bíróságnak, a Legfőbb Ügyészségnek, a Fővárosi Bíróságnak és megyei bíróságoknak, a Magyar Jogász Szövetségnek és az Országos Ügyvédi Kamarának, — áttanulmányozás és észrevételezés végett. Ugyanakkor a kodifikációs munka megkönnyítése, megfelelő elvi vitele és koordinációja céljából a törvénykönyv egyes részeit illetően (kötelmi jog, öröklési jog) albizottságokat hívott létre.

3. A beérkezett észrevételeknek nagyobbrészt az albizottságok részéről történt feldolgozása és a kormánybizottság többszöri tárgyalása után 1956 közepére elkészült a tervezet második szövege. Ezzel egyidejűleg elkészült a tervezet indoklásának jó része is.

Megjegyzendő, hogy a kormánybizottság ismételt tárgyalásai során nem annyira a tervezetek szövegét vizsgálta és állapította meg, hanem inkább az egyes megoldások tekintetében foglalt állást, míg az ennek megfelelő szövegezést a Törvényelőkészítő Főosztály útján eszközölte.

4. Az indoklás további kiegészítése, a második szövegtervezet csiszolása, az igazságügyminiszter által 1957 tavaszán létrehívott szűkebb bizottság általi újbóli megvizsgálása, külön nyelvi és stiláris csiszolása után, ami erre alkalmas szakemberek bevonásával történt, — a polgári törvénykönyv terve-

zete széleskörű vitára bocsátás céljára kész volt. Ennek következtében a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. szeptember 13-án kelt 1080/1957. számú határozatában tudomásul vette, hogy a kormánybizottság működését beszüntette.

5. Ezzel egyidejűleg a törvénykönyv tervezetét indoklással együtt ugyan- csak szeptember 13-án kelt 3402/1957. sz. határozatával nyomtatott formá- ban széleskörű vitára bocsátotta.

A vita 1958 áprilisáig tartott. Lebonyolításával és szervezésével a Kor- mány a Hazafias Népfrontot, az Igazságügyminisztériumot és a Magyar Jogász Szövetséget bízta meg. A nagy méreteket öltött aktív vita során felme- rült észrevételek feldolgozására az igazságügyminiszter első helyettesének elnökletével külön bizottság alakult. A külön bizottság a beérkezett észrevé- teleket alaposan megvizsgálta és az indokoltnak bizonyult észrevételek hono- rálásával elkészítette a törvénykönyv harmadik szövegtervezetét.

6. Az Igazságügyminisztérium a harmadik szövegtervezetet most már csak a minisztériumoknak és az országos főhatóságoknak küldte meg. Észre- vételeiket a minisztérium behatóan megvizsgálta és véleményét a tárcák véleményes javaslatával döntően közvetlen tárgyalások útján egyeztette.

7. Ezt követte a törvénykönyv előkészítésének utolsó fázisa: a végleges tervezet szövegének a nyelvezet, a stílus egységessége szempontjából való újbóli megvizsgálása, az esetleges átfedések megszüntetése stb.

8. A polgári törvénykönyv tervezetének így elkészített szövege került a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata útján törvényjavaslat- ként az országgyűlés elé. Az országgyűlési vitát és tárgyalást megelőzte az országgyűlés jogi bizottságának a törvényjavaslat megvizsgálása végett megtartott külön ülése. A jogi bizottság több, szám szerint 10 módo- sító javaslattal a törvényjavaslatot elfogadásra alkalmasnak találta és azt az országgyűlésnek visszaadta.

9. 1959. július 30-án az országgyűlés a polgári törvénykönyv törvény- javaslatát törvényerőre emelte. A törvénykönyv a Magyar Közlöny 1959. évi augusztus 11-i számában, mint az 1959. évi IV. törvény került kihirdetésre.

5. A polgári törvénykönyv rendszere

Az összesen 685 szakaszból álló törvénykönyv bevezető re ndelkezésekből (1—7. §), valamint a következő négy részből áll: I. a személyek (8—87. §), II. tulajdonjog (88—197. §), III. kötelmi jog (198—597. §), IV. öröklési jog (598—685. §).

A törvénykönyv rendszerét illetően mindenekelőtt szembetűnő, hogy általános rész helyett az alapelveket megállapító bevezető rendelkezéseket és a személyi jogot tartalmazza. Ez a szerkezeti forma megfelel a korábbi magyar tervezetek megoldásának. E megoldás fenntartásának oka azonban nagyobb-

részt az, hogy a „rendszer alapelvéül elsősorban nem a jogszabályok szerkezeti megkülönböztetését (a dologi, illetőleg kötelmi jelleget) kell elfogadni, — állapítja meg az indoklás (16. old.) — hanem az alapul fekvő valóságos társadalmi viszonyokat, amelyek végül is a jogszabályok szerkezeti eltéréseit is meghatározzák”. Márpedig a hagyományos általános rész ilyen szempontból először is eklektikus (sok olyan szabályt, amely ugyancsak kiterjedt az egész kódexre, nem vett fel), másodsor pedig túlzottan elvont, mesterséges absztrakciók valóságavesztett szövete (gondoljunk csak a jogügylet és a szerződés, a dolgokra vonatkozó szabályok és a tulajdonjog, a tiltott cselekmények és polgári jogi felelősség stb. tartalmi összefüggésekre, amelyeket a hagyományos általános rész elvont dogmatikai és formáljogi kategóriák alapján szétválasztott).

A rendszeralkotás helyes szemlélete alapján a törvénykönyv az általános részben felvenni szokott rendelkezéseket azokban az egyes fő részekben helyezi el, amelyekhez tartalmi vonatkozásaik alapján leginkább tartoznak. Ez történt az ebből a szempontból legproblematisabb szabálycsoportokkal, a különböző jogi tényekkel is. Az elévülés közös szabályait pl. — minthogy a törvénykönyv a tulajdonjogi igény elévülését kizárja (115. § 2. bek.) — a kötelmi jogi rész tartalmazza (324—327.§).

„Ilyen körülmények között — állapítja meg az indoklás (17. old.) — az általános rész hagyományos anyagából a személyi jogi szabályok maradnak meg. Ezeket a polgári törvénykönyv élén kellett elhelyezni, önálló részben. A személyekre vonatkozó szabályoknak ugyanolyan rendszeri helyet kellett biztosítani, mint a tulajdonjognak, a köteleknek vagy az öröklési jognak.”

A *bevezető rendelkezések* első szakasza a törvénykönyv célkitűzéséről szól. Leszögezi, hogy a törvénykönyv „az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű, egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus érdekében”. Ugyanez a szakasz mondja ki — mintegy a jogértelmezés tartalmát és kereteit határozva meg —, hogy a törvénykönyv „rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni”. A továbbiakban a bevezető rendelkezések hangsúlyozzák, hogy amikor a törvénykönyv védi a tulajdonnak az alkotmányban elismert valamennyi formáját (3. § 1. bek.), különös oltalmat biztosít a társadalmi tulajdonnak (3. § 2. bek.). A joggal való visszaélés minden formájának tilalmazása mellett a bevezető rendelkezések előírják, hogy a törvénykönyv pozitív irányban milyen magatartást vár el az egyes polgári jogi jogviszonyokban résztvevő felektől (4—6. §). Végül a bevezető rendelkezések kimondják azt a tételt, hogy a törvénykönyvben védett jogok érvényesítésének módja általában a polgári per (7. §).

I. A törvénykönyv formailag második, lényegileg azonban első része a polgári jogi viszonyok alanyairól: a személyekről rendelkezik, valamint a

polgári jogi jogviszonyokban való részvétel jogi feltételeit, kereteit és a személyek polgári jogi védelmét szabályozza.

„Minthogy ez a rész — mondja az indoklás vonatkozó része (18. old.) — a polgári jog alanyaival: az emberekkel, a polgári jogi forgalomban résztvevő állammal, valamint a jogi személyekkel kapcsolatos általános érvényű szabályokból áll, e résznek a törvénykönyv élére helyezése kifejezésre juttatja azt is, hogy a törvénykönyv középpontjában a termelő és szükségleteit kielégítő ember van, hogy a törvénykönyv az emberek és az emberi kollektívák, a népi demokratikus társadalom érdekeit szolgálja.”

A rész négy címe összesen 80 szakaszt ölel fel. Az első cím az ember jogalanyiságával összefüggő kérdéseket szabályozza. Tárgyalja az emberek polgári jogképességét (kimondva, hogy az általános, feltétlen és egyenlő), rendelkezik a jogképesség kezdő időpontjáról, amelyet a fogamzás időpontjában állapít meg (8—10. §), szabályozza a cselekvőképességet, amelynek keretében az ún. nagykorúságot a tizennyolcadik életévben rögzíti, a cselekvőképesség különböző fokozataival összefüggő problémákat, valamint a jogképesség megszűnését és a holtak nyilvánítását (11—25. §).

A második cím az állam polgári jogalanyiságát tárgyalja (26—27. §). E kérdésnek külön címben való tárgyalása „kifejezésre juttatja, hogy az állam nem tekinthető a jogi személyek egyik típusának”. „Az állam polgári jogi jogalanyisága ugyanis létéből folyik, míg a jogi személyek jogképessége végső fokon állami elismerésen alapul; az állam jogképességének korlátozásáról, polgári jogalanyiságának megszűnéséről pedig nem lehet szó” (indoklás, 42. old.).

A harmadik cím az ember és az állam mellett a polgári jog alanyainak harmadik típusaként az ún. jogi személyeket (állami vállalat, egyéb állami gazdálkodó szervek, szövetkezet, társadalmi szervezetek, egyesület), azok létrejöttének, jogképességének, működésének és megszűnésének rendkívül fontos kérdéskörét szabályozza (28—80. §).

E rész utolsó címe a személyek polgári jogi védelmét tárgyalja (81—87. §), kimondva, hogy „a személyhez fűződő jogok a törvény védelme alatt állnak” (81. § 1. bek.). A törvénykönyv a személyhez fűződő jogok közül kifejezetten csupán a legjelentősebbeket (az állampolgári egyenlőség, a személyes szabadság, a testi épség, a névjog, a jóhírnévhez fűződő jog, levéltitok stb.) emeli ki. Ez azonban nem tekinthető taxációnak, a kódex jogvédelme kiterjed minden más, kifejezetten fel nem sorolt jogra is. Ez a cím emeli most már törvényerőre a magyar polgári jogi gyakorlatnak azt az elvét, hogy a személyiségi jogok megsértésekor keletkező, ill. az azt követően okozatosan beálló minden vagyoni kárért kártérítés jár, nem vagyoni kárért azonban anyagi reparáció nem követelhető (85. §).

II. A törvénykönyv tulajdonjogi része három címet és összesen 110 szakaszt ölel fel. A tulajdonra vonatkozó rendelkezések jelentőségéről, továbbá arról, hogy a kódex az ún. dologi jog kategóriáját nem ismeri, célszerű az indok-

lás tömör szavaival szólni. „E rész jelentőségét az adja meg, hogy termelési viszonyaink alapjául szolgáló népi demokratikus tulajdoni viszonyokat, mint elsődleges és alapvető jogviszonyokat szabályozza. A jog szempontjából elsődleges és alapvető ez a szabályozás azért, mert eldönti a termelőeszközök, valamint a használati javak birtoklásának, használatának jogi rendjét, megállapítja a termelt javak elsajátításának jogviszonyait. Rendelkezéseket tartalmaz a tulajdonjog polgári jogi védelméről és ezzel hozzájárul a tulajdoni viszonyok kialakult rendjének védelméhez. Szabályozza a rendelkezési jogot, amelynek révén a tulajdonosok szerződéseket köthetnek és ezáltal forgalomba bocsáthatják, mások használatába adhatják javaikat, amelynek révén végrendelkezhetnek, és más célokat valósíthatnak meg. . . A tulajdonjognak ez az alapvető jelentősége indokolja elsősorban, hogy a javaslat nem követi a felszabadulás előtti magyar magánjogi törvénytervezetek hagyományos megoldását, és tulajdonjog szabályait nem olvasztja bele a „dologi jog” jellegtelenebb, a valóságos társadalmi viszonyokra nem utaló rendszerének kereteibe. A dologi jogi keretek ugyanis a jogviszonyok szerkezeti sajátosságainak felelnek meg, amelyeknek van ugyan jelentőségük, de ez a jelentőség nem alapvető” (71—72. old.).

Az első cím a tulajdonjog általános szabályai keretében a tulajdonjog formáit [társadalmi: állami és szövetkezeti tulajdon, magántulajdon, személyi tulajdon (88—93. §)], a tulajdonjog tárgyait (94—97. §), a tulajdonjog tartalmát és védelmét (98—116. §), a tulajdonjog megszerzésének formáit (117—138. §), a közös tulajdon kérdéseit (139—149. §), valamint a különböző használati jogokat (150—167. §), szabályozza.

A második cím a társadalmi tulajdonra vonatkozó külön szabályokat tartalmazza (168—186. §). E külön szabályok egyrészt a társadalmi tulajdon jelentőségének minél fokozottabb kiemelésére hivatottak, másrészt különállóságukat az a körülmény indokolja, hogy „a tulajdonjog általános szabályai nem minden esetben vonatkoznak a társadalmi tulajdonra, számos szabályozásra szoruló kérdés pedig csak a társadalmi tulajdon körében merül fel” (indoklás, 128. old.).

A harmadik cím a birtok és birtokvédelem körébe tartozó kérdéseket szabályozza, mint a birtok (187. §), a birtokvédelem (188—192. §), a jogalap nélküli birtoklás (193—195. §) és a felelős őrzés (196—197. §).

III. A kötelmi jogi rész a törvénykönyv legnagyobb, 400 szakaszra terjedő része, amely a szerződést, a szerződésen kívül okozott károkért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősséget, valamint az egyes szerződéseket szabályozó három nagy címből áll.

Az első cím a szerződések közös szabályait tartalmazza, és magában foglalja annak a joganyagnak jó részét is, amit sok polgári törvénykönyvben az általános rész tartalmaz, mint pl. a jogügyletek és az elévülés szabályozását. Főbb fejezetei: az általános szabályok (198—206. §), a szerződés megkötése

(207—218. §), a képviselő (219—225. §), a szerződés tárgya és tartalma (226—233. §), semmisség és megtámadhatóság (234—238. §), a szerződés módosítása (239—242. §), a szerződést biztosító mellékkötelezettségek (243—276. §), a teljesítés és beszámítás (277—297. §), a szerződésszegés (298—318. §). A szerződés megszűnésének egyes esetei, elévülés (319—327. §), engedményezés és tartozásátvállalás (328—333. §), több jogosult vagy több kötelezett a szerződésben (334—338. §).

A második cím a szerződésen kívül okozott károkért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősséget szabályozza. E cím — mint látható — a szerződések közös szabályait és az egyes szerződések különleges szabályait tartalmazó címek között helyezkedik el. Ennek a csak látszólag következtelen sorrendnek magyarázata abból a tényből folyik, hogy a felelősség egyrészt nagyon szoros kapcsolatban áll a szerződésszegéssel, másrészt egyes szabályai a különböző szerződéstípusoknál is annyira fontosak, hogy tartalmilag ez az elrendezés logikusabb. A jogellenes magatartásért való felelősség külön címben való „önállósítását” az általános indoklás mintegy kiemelten is felveti. „A kötelmi jogi résszel kapcsolatban felmerül az a kérdés — mondja az indoklás (18. old.) — hogy a javaslat miért indul ki ehelyütt a jogviszony szerkezeti sajátosságából és miért nem az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyokból. . . Az idetartozó két legfontosabb jogintézmény alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági viszonyok ui. egymástól meglehetősen távol állnak. Ez a két jogintézmény: a szerződés és a jogellenes magatartásért való felelősség. A szerződés esetében valamely tudatosan követett gazdasági cél eléréséről van szó, a jogellenes magatartásért való felelősség körében valamely jogsértés káros következményeinek kiküszöböléséről; az előbbi esetben a gazdasági viszonyok kezdeményező alakításáról, az utóbbiban reagálásról valamely bekövetkezett eseményre.” Míg tehát e terület külön címben való elhatárolását az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyok indokolják, addig a már említett két címmel egy részben történő, a két cím közé ékelt elhelyezését az e címekkel való kölcsönös összefüggése magyarázza.

A kártérítés általános szabályai (339—344. §) a magyar polgári jogi felelősségi rendszert a negatív megfogalmazott, felfokozott vétkességi felelősségre alapítják. A 339. §. 1. bekezdése ui. kimondja, hogy „aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni; mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható volt”. Elejtette a törvénykönyv az 1928. évi MTJ alapján a magyar magánjogban gyakorlatilag érvényesült és még ma is alkalmazott ún. méltányossági felelősséget, mint általános kártérítésalapító tényezőt. A törvénykönyv a méltányosság kategóriáját csak a kivételesen ható és számításba jövő tényezők szintjére szorította vissza (339. §. 2. bek., 352. §. 2. bek.).

A cím a felelősség egyes esetei sorában szabályozza az ún. veszélyes üzem felelősségét (345—347. §), az alkalmazott, a megbízott stb. károkozá-

sáért való felelősséget (348—351. §), az olyan személyek károkozásáért való felelősséget, akiknek belátási képessége hiányzik vagy korlátozott (352. §), az állattartók felelősségét (353. §), valamint az épületről lehulló tárgy által okozott kárért való felelősséget (354—355. §). Végül ez a második cím rendelkezik a kártérítés módja és mértéke (356—360. §), valamint a jogalap nélküli gazdagodás (361—364. §) felől.

A fent felsorolt — részben szubjektív, részben objektív alapú — kártérítési kötelezettségek a jogszabályok megszegéséből, a jog ellenére vagy legalábbis a jog elismerése nélkül létrejött állapotból keletkeznek. A jogszerű magatartásból eredő kártérítési kötelezettségeket a törvénykönyv nem a felelősség körében, hanem a maguk rendszeri helyén (pl. a kisajátítás, a szükséghelyzet szabályozása alkalmával) állapítja meg.

A harmadik cím — az indoklás szavaival (389. old.) — „a legfontosabb szerződésfajtákat szabályozza a teljesség igénye nélkül. A szabályozás az egyes szerződésfajtákra jellemző szolgáltatásokra helyezi a fősúlyt és a szerződések közös szabályaitól való eltéréseket tartalmazza”.

A törvénykönyv e címben a következő szerződésfajtákat tartalmazza: az adásvételi és csereszerződést (365—386. §), a vállalkozási szerződést (387—396. §), a népgazdasági terv mechanizmusában és funkcionálásában nagy szerepet betöltő tervszerződéseket (397—409. §) és termelési, ill. terményértékesítési szerződéseket (410—422. §), a bérleti szerződéseket (423—461. §), a letétet, a megbízást, a fuvarozást, a bizományt, a szállítmányozást, a bank- és hitelviszonyokat, a biztosítást, a polgári jogi társaságot, az ajándékozást, a tartási és életjáradéki szerződéseket, a díjkitűzést és a közérdekű célra vonatkozó kötelezettségvállalást (462—597. §).

Látható, hogy mindezek a szabályok és rendelkezések gazdasági és társadalmi céljaink és tevékenységünk egészére kiterjednek. Céljuk és rendeltetésük e nagy bonyolult mechanizmus minél tökéletesebb funkcionálása, ill. funkcionálásának biztosítása.

IV. Az öröklési jogi rész 88 szakasza öt címre oszlik. A törvénykönyvnek ez a része logikusan számot vet a tulajdonjogi részben szabályozott különböző tulajdoni formákkal, természetesen csak azokra terjesztve ki az öröklés lehetőségét, amelyeknél ez elvileg lehetséges: a magántulajdonra és a személyi tulajdonra. Az előkérdés ugyanis mindig nem az öröklés módja, hanem az, hogy mi örökölhető. A szocialista építés viszonyai között az öröklési jog jellege emiatt alapvetően más, mint bármely más társadalmi rendszerben. Az öröklési jog „alapjában a dolgozók személyi tulajdonának védelmét és biztosítását szolgálja, — mondja helyesen az indoklás. Biztosítja azt, hogy a dolgozó munkával szerzett tulajdonáról halála esetére is szabadon rendelkezeshessék, és hogy az általa szerzett javak ne csak az ő, hanem a családjának a javára is szolgáljanak. Emellett biztosítja a kisárutermelők számára azt is, hogy utódaik a termelést folytathassák” (470. old.).

Az öröklési jogi rész első címe az öröklési jog általános szabályait (598—606. §), a második cím a törvényes öröklés rendjét szabályozza (607—622. §), amelynek keretében — tárgyait és terjedelmét illetően erősen korlátozottan — az ági öröklés átmegy a szocialista polgári jog rendszerébe és annak részévé válik (611—614. §). Az indoklás részletesen kifejti, hogy a törvénykönyv az ági öröklést — kétségtelen feudális eredete ellenére — miért vette át jelenlegi gyakorlatunkból. Végső okát ezen intézmény korlátozott formában való fenn tartásának abban adja, hogy ma már nem feudális tartalom továbblétezését jelenti, hogy a parasztság minden rétege körében ismeretes és megszokott (érvényesülési területe éppen a parasztság körében a jelentősebb), hogy mai társadalmi viszonyaink vonatkozásában is betöltheti megfelelő szolgálati szerepét (indoklás, 483. és köv. oldalak).

A harmadik cím a végintézkedésen alapuló öröklést (623—660. §), a negyedik cím a köteles rész intézményének (661—672. §), az ötödik cím az öröklés jogi hatásainak (673—684. §) szabályozását adja.

Az öröklési jogi részt a törvénykönyvet bezáró záró rendelkezés követi, amely kimondja, hogy „a törvény hatálybalépéséről és a szükséges átmeneti rendelkezések megállapításáról külön jogszabály rendelkezik” (685. §).

IV. Befejező megjegyzések

Nem szükséges már részletesen beszélni a törvénykönyv jelentőségéről, a kodifikáció elméleti problémáiról, a kodifikációnak az adott társadalmi-gazdasági viszonyokkal való összefüggéséről, a külföldi és a magyar polgári jogi kodifikáció történeti fejlődéséről, ennek főbb vonásairól, az új polgári törvénykönyv közvetlen előzményeiről, kodifikációjának elvi előmunkálatairól, alaki módszeréről. Nem szükséges továbbá arról sem szólni, talán sikerült ezt érzékeltetni, hogy a polgári törvénykönyv létrehozását — más kodifikációktól ebben a vonatkozásban sem maradva el — milyen mélyreható irodalmi munkálatok (elemzések, kutatások, a gyakorlat beható vizsgálata, monografikus feldolgozások stb.) kísérték és feltételezték, hogy tehát a polgári törvénykönyv megalkotása hazai polgári jogtudományunknak fejlettségét is bizonyítja. Végül is: mindezen problémák feldolgozása és kifejtése volt a tanulmány feladata.

Az alábbiakban valamiféle általános összefoglaló helyett az új törvénykönyv egy eddig nem érintett kérdésére kívánunk szorítkozni. Közelebről a törvénykönyv egy olyan jellegének problémakörére, ami a jogértelmezés kérdését veti fel. Ez a kérdés minden nagy kodifikációnál felmerült.

Ismeretes, hogy Justinianus — törvényalkotásainak megrontását féltve tőle — eltiltott minden értelmezést és kommentárt. Napóleon egyenesen a Code elpusztítását (mon Code est perdu !) látta törvénytíve kommentárszerű magyarázásában. II. Frigyes a Landrecht előkészítésekor kijelentette — egyik

1780. évi Kabinetsordre-jében olvasható —, hogy a Landrechtnek teljesnek kell lennie; a bíró dolga csak a jog mechanikus alkalmazása. Ha a törvény valamilyen egyedi ügy kapcsán elégtelen vagy kétes, a bíró nem értelmezheti a törvény rendelkezését! A kérdést minden esetben a törvényhozó elé kell terjeszteni! II. Frigyes nem titkolta, hogy ezzel a szimplifikációval — az ő kifejezése ez — a jogtudomány tekintélyét kívánta lejjebb szállítani.²⁰³

Annak ellenére azonban, hogy a régebbi századok törvényhozói — mint a vázolt esetekben is — törekedtek törvénykönyveik érintetlenségének megtartására, a jogrendszert az adott társadalmi rend apológiájaképpen mintegy örökérvényűnek feltüntetni, céljukat a fejlődés szükségszerűsége áthúzta. Bár az említett törvénykönyvek több ezer szakaszt számolnak és a teljességre törekedtek, az értelmezést kizárni nem tudták. A Landrecht végül is kénytelen volt a jogértelmezésnek expresszis verbis is helyet adni (Einleitung 46., 49. §), a Code érintetlenségét maga a francia nemzetgyűlés is többször kikezdte. És ebben az összefüggésben mi más a római jog középkori felvirágzása és európai recepciója, mint a justinianusi kódex egyetlen nagy értelmezése?

Ami már most új polgári törvénykönyvünknek és a jogértelmezésnek kapcsolatát, elméleti kérdéseit illeti, nem kívánunk részletekbe menni. (Ebben a vonatkozásban utalunk Szabó Imre már hivatkozott „A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés” c. tanulmányára.) Csupán röviden utalunk arra, amit a törvénykönyv indoklása is mond, és ami szükséges pusztán amiatt a tény miatt, hogy a kódex összesen 685 szakaszból áll. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy ilyen viszonylag rövid törvénykönyv nem véletlenül és nem bizonyos célok követése nélkül lett ilyen terjedelmű.

A kódex „ugyanakkor, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyoknak széles területeit szabályozza, nem lép fel azzal az igénnyel, hogy e területek részletes, minden részletkérdésre kiterjedő szabályozását adja. A szerkesztők — hangsúlyozza az indoklás (19. old.) — tudatosan törekedtek a kazuisztikus szabályozás elkerülésére”.

Ennek a tudatosan követett célnak okait az indoklás a következő szempontokban adja.

A túlságosan részletes szabályozás, a tankönyvszerű fogalommeghatározások és felsorolások, a rendelkezésektől mentes tételek, a technikai kérdésekben való merev szabályok stb. egyrészt a törvénykönyv megmerevítése irányába hatnának, ami szocialista viszonyok között nem lehet cél, másrészt „bonyolulttá, áttekinthetetlenné teszik a törvényt, elkerülhetetlenül háttérbe szorítják annak elvi tartalmát” (indoklás, 19. old.). Továbbá: a részletesebb, a kazuisztikus szabályozás sem jelenti minden lehetséges probléma eleve biztos és egyértelmű megoldását. Bebizonyosodott ez olyan törvénykönyveken is, amelyeknek alkotói kifejezetten is törekedtek a teljességre.

²⁰³ Idézi *F. C. von Savigny* i. m. 53. o.

A törvénykönyv szerkesztői, ill. a jogalkotó tudatosan jártak tehát el, amikor a törvényben — tükrözve és rögzítve a szocialista építés elért eredményeit, számolva a gyors ütemű társadalmi-gazdasági fejlődéssel — a leggyakoribb, a legfontosabb tényállások, a jogok és kötelezettségek rendszerének világos szabályozását adták. Ennek folytán tudatos a törvénykönyvnek az az indoklásban ki is mondott intenciója, hogy széles körben ad lehetőséget a bíróságoknak a jogszabály értelmezésére, hogy egyes fogalmak megértését a közfelfogásra bízza, mások megmagyarázását, egyes tételek általánosítását bizonyos összefüggések feltárását pedig a jogtudomány és a jogi oktatás tevékenységének körébe utalja (indoklás. 19. old.).

Végezetül — a fentiekből is folyóan — egy utolsó kérdés. Egyrésztől nem jelenti-e a törvénykönyv polgári jogunk fejlődésének bizonyos megmerevítését? Másrésztől hogyan jelentkezik a szerkesztőknek az a szándéka, hogy ezt elkerüljék? Átmeneti vagy végleges törvénykönyvre gondoltak? Ezt a kérdést Szabó Imre is felveti egy már korábban hivatkozott tanulmányában. Bizonyos, hogy a törvénykönyv nem egy szűk értelemben vett átmeneti jogalkotás. Igazat kell adnunk Szabó Imrének, amikor azt mondja, hogy „minden bizonynyal számos olyan intézmény, sok olyan magatartási szabály marad meg a törvénykönyvből még a szocializmus teljes felépítése után is, amely ma benne van; maga a törvénykönyv azonban jellegénél fogva mégis egy meghatározott időszak kódexe, a szocializmus *építésének* törvénykönyve”.²⁰⁴

²⁰⁴ Szabó Imre Új polgári törvénykönyvünkről. 580—581. o.

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KONFERENCIA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN A MUNKATERMELÉKENYSÉG KÉRDÉSEIRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és az MTA Közgazdaságtudományi Intézet 1959. szeptember 29—október 2. között az Akadémia székházában tudományos konferenciát rendezett a munkatermelékenység kérdéseiről.

A munkatermelékenység problémája a közgazdaságtudomány legtöbbet tárgyalt kérdései közé tartozik. Sokat foglalkoznak a termelékenység fogalmával, mérésével, a termelékenység, az árak, valamint a bérek összefüggésével, elemzik a termelékenység fejlődésének ütemét, vizsgálják a termelékenység növelésének tartalékait, összehasonlításokat végeznek vállalati és nemzetközi szinten stb. A problémának ez a fontossága is indokoltta tette, hogy a közgazdászok első nagyobbméretű, az Akadémia által szervezett tanácskozásán éppen a termelékenységgel összefüggő kérdéseket vitassák meg.

A termelékenység növelése azok közé a problémák közé is tartozik, amelyeknél a tudományos munka nemzetközi koordinálását a szocialista országok közgazdászainak a tudományos együttműködés kérdéseiben múlt év decemberében Prágában tartott nemzetközi értekezlete szükségesnek tartotta. Ez az értekező kimondta, célszerűnek tartja, hogy az egyes országok közgazdaságtudományi intézetei az 1958/60. években erről a témáról — lehetőleg más országok közgazdászainak részvételével — értekezleteket és vitákat szervezzenek. Az ez évben Magyarországon megtartott értekezőnek értelmében a közgazdasági kutatómunka nemzetközi koordinálását is célozta. A konferencia munkájában ennek megfelelően bolgár, csehszlovák, lengyel, NDK, román és szovjet közgazdászok is részt vettek. Az összes külföldi résztvevők száma 19 volt.

A konferencia megnyitóját az Akadémia nagytermében tartották, ahol a megjelenteket *Szabó Imre* akadémikus, az MTA II. Osztályának titkára üdvözölte. Üdvözlő szavai után *Friss István*, az MTA levelező tagja, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója mondott megnyitót. Előadásában elsősorban három szempontot kiemelve mutatott rá a konferencia témájának nagy jelentőségére. A szocialista és a kapitalista országok között nemzetközi méretekben folyó békés gazdasági versenyben a szocialista országok

célkitűzése, hogy a legfejlettebb kapitalista országokat elérjék és túlszárnyalják. E tekintetben az elért eredmények legfontosabb mutatója a munkatermelékenység színvonala, az egy főre jutó termelés. Ebben fejeződik ki leginkább a gazdasági fejlődés, ami lehetővé teszi a fejlett kapitalista országok elérését és túlszárnyalását az életszínvonal tekintetében is. A szocialista és a kapitalista rendszer között folyó békés gazdasági verseny egyik sajátossága, hogy a szocializmus gazdaságilag kevésbé fejlett országokban győzött először; ezek az országok a termelékenység színvonala tekintetében kezdetben hátrányban voltak. A szocialista rendszer fölényének bizonyítékai közé tartozik, hogy a termelékenység ezekben az országokban gyorsabb ütemben nő, mint a kapitalista országokban. Azonban a termelékenység növekedésének tanulmányozása, nemzetközi összehasonlítása, a növekedés tartalékainak feltárása, valamint az egyes szocialista és kapitalista országokban elért színvonal összehasonlítása és elemzése a békés verseny jelenlegi szakaszában éppen ezért igen nagy jelentőségű.

A szocialista országok gazdasági fejlődésében egyre nagyobb jelentősége van ez országok nemzetközi gazdasági együttműködésének. A szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás színvonala állandóan emelkedik. A munkamegosztás megtervezésében és létrehozásában az egyes országokban már elért és a jövőben elérhető termelékenységi színvonalnak, e színvonal mérésének, tervezésének és nemzetközi összehasonlításának alapvető jelentősége van. Kézenfekvő persze az is, hogy a szocialista országok nemzetközi munkamegosztása a termelékenység gyorsabb növekedését is elősegíti.

A termelékenység kérdésének Magyarország szempontjából még különleges jelentősége is van. A termelékenység növekedése nálunk — a többi szocialista országokhoz képest — bizonyos mértékben elmaradt. Gazdasági fejlődésünk meggyorsítása a termelékenység növekedési ütemének meggyorsításával, a gazdaságosság szempontjainak egyre sikeresebb érvényesítésével is szoros kapcsolatban van.

Friss István megnyitója után felszólaltak: *Fock Jenő*, az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Tudományos Tanácsának tagja és *dr. Erdei Ferenc* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára és az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Tudományos Tanácsának tagja.

Fock Jenő az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának üdvözlését tolmácsolta és jó munkát kívánt a konferenciának. Utalt arra, hogy a konferencia olyan időpontban tanácskozik, amikor a Központi Bizottság éppen közzétette irányelveit a második ötéves terv elkészítéséhez. Ezeknek az irányelveknek az elkészítéséhez a közgazdászok máris hozzájárultak; egyrészt számos közgazdász közreműködött az irányelvek kidolgozásában, másrészt a közgazdászoknak egy sokkal szélesebb köre, azáltal, hogy a gazdasági fejlődés és a gazdaságpolitika különböző kérdéseinek

kidolgozásában és megvitatásában részt vett, közvetve is elősegítette ezeknek az irányelveknek elkészítését. Az irányelvek megállapítják, hogy a múltban elkövetett gazdaságpolitikai hibákat nagyrészt kijavítottuk. Hogy ez megtörténhetett, ez a közgazdászoknak is érdeme, de hibájuk is és érezniük kell felelősségüket, hogy a kijavítás 3 év alatt *csak nagyrészt történt meg*. Ezért szükséges, hogy a múlt gazdasági fejlődését a közgazdászok részletesen elemezzék és feltárják, mert ilyen módon csökkenthető annak a veszélye, hogy a múltban elkövetett hibákat újból elkövessük. Gazdasági fejlődésünk elemzése azonban természetesen ne legyen a múlt hibáinak öncélú felhánytorgatása, hanem kapcsolódjon szorosan a jelen problémák megoldásához és legyen ebből a szempontból progresszív, előremutató.

A munkatermelékenység növeléséről és az ezzel kapcsolatos feladatokról szólva Fock Jenő megállapította, hogy az 1959/1965 közötti 7 évben az ipari termelés növekedésének csaknem $\frac{2}{3}$ -át a termelékenység növekedésével kell elérni. Ez a célkitűzés visszatükröződik a beruházások belső struktúrájának megváltozásában. A második 5 éves tervben a beruházások összvolumene az előző 5 évhez képest mintegy 50%-kal növekszik, azonban ezen belül a gépi beruházások növekedése 75%.

A beruházásoknak ez a struktúrája összefügg azzal a célkitűzéssel, amely a termelékenység emelése fő eszközének a műszaki fejlesztést tekinti. A műszaki színvonal növelését nem kizárólag az új beruházásokkal kívánjuk elérni, hanem már a felújításokat is össze akarjuk kapcsolni a korszerűsítéssel és általában arra törekszünk, hogy — persze a gazdaságosság követelményeit állandóan szem előtt tartva — a legmodernebb technikát valósítsuk meg. Fock Jenő röviden kitért a műszaki fejlesztéssel kapcsolatban az automatizálás problémájára is és ezzel összefüggésben bíralt két szélsőséges nézetet. Véleménye szerint hibás az a nézet is, amelyik úgy gondolja, hogy már ma Magyarországon a teljes automatizálásra kell törekedni — mert messze vagyunk még attól, hogy nálunk az automatizálás legyen a műszaki fejlesztés döntő tényezője — de az a szemlélet is hibás, amelyik a ténylegesen már ma is meglevő automatizálási lehetőségeket sem veszi figyelembe.

A konferencia vitaanyagát képező referátumokról szólva Fock Jenő röviden megjegyezte, hogy a munkatermelékenység mérése és tervezése természetesen nagyon fontos kérdések, azonban a legfontosabb a termelékenység növelése, ezzel pedig a referátumoknak csak kisebb része foglalkozik közvetlenül. Javasolta, hogy a vitákban erre nagy figyelmet fordítsanak. Helyeselte azt is, hogy a referátumok fontos kérdésként vetik fel a termelékenység nemzetközi összehasonlítását, de nézete szerint nem szabad megelégedezni a hazai gyárak közötti összehasonlítással sem, mert ez közvetlenebb lehetőséget nyújt a termelékenység növelése tartalékainak feltárására.

Erdei Ferenc a konferencia résztvevőit az Akadémia Elnökségének nevében üdvözölte. Hozzászólásában ezután azzal foglalkozott, hogy a közgazda-

sági kutatások gyakorlati alkalmazásainak lehetősége éppúgy fennáll, mint a természettudományi kutatásoké. Bizonyos vonatkozásban a közgazdasági kutatás eredményeinek alkalmazása még fontosabb, mert egy-egy tudományos eredmény alkalmazhatóságának köre többnyire szélesebb, mint a természettudományos kutatásnál. Ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy a mezőgazdaságban a munkatermelékenységre vonatkozó kutatások alkalmazása különösen szembeötlő. A termelékenység figyelemmel kísérése hozzásegít ahhoz, hogy a termelés fejlesztése kérdéseiben ne egyes agrotechnikai eljárások „korszerűsége”, hanem valóban komplex közgazdasági összefüggések alapján lehessen állást foglalni.

A munkatermelékenység problémája a mezőgazdaságban fokozatosan került előtérbe. Régebben főként a *fajlagos hozamok* növelését, tehát a terület-egység vagy egy állat stb. hozamát tekintették elsődlegesnek és ezzel kapcsolatban minden módszert helyesnek, ami a fajlagos hozamot növeli. Ez a szemlélet azonban elhanyagolja a gazdaságosságot és tulajdonképpen agrotechnikai eljárásokkal helyettesíti a gazdaságosság vizsgálatát. Később fokozatosan előtérbe jutott a termelésnek a *ráfordítás* oldala, ezzel együtt a gazdaságosság és a termelékenység problémái. — A termelékenység a mezőgazdaságban és az iparban, jelentős különbségek ellenére, alapvetően azonos problémákat vet fel, ezért a különböző ágazatok szakemberei számára egymás vizsgálatainak tanulmányozása is nagyon hasznos lehet.

A konferencia tanácskozásai ipari és mezőgazdasági tagozatokban folytak. Az *ipari tagozat* először a munkatermelékenység mérésével foglalkozott, ideértve a termelékenység nemzetközi összehasonlításával és a munkatermelékenység fogalmával összefüggő problémákat is. Első ülésén — melyen a tanácskozásokat *Péter György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, egyetemi tanár, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Tudományos Tanácsának tagja vezette — a következő referátumokat vitatták meg:

Alexej Balek—Alois Cervený, a Csehszlovák Statisztikai Hivatal főosztályvezetői: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása. A munkatermelékenység vizsgálatának új tapasztalatai a Csehszlovák Köztársaságban.

Friedrich Behrens akadémikus, az NDK Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa: A munka kettős jellege, a munkatermelékenység és az önköltség.

Lukács Ottó, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője: A munkatermelékenység közvetlen mérésének tapasztalatai Magyarországon.

Öllé Lajos, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense: A munkatermelékenység mutatószámainak jellege és tartalma.

Gerhard Richter, a leipzig egyetem tanára: A holt munka befolyása a munka termelékenységére és ennek figyelembevétele a munkatermelékenység mérésénél.

Román Zoltán, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója: A munkatermelékenység színvonalának nemzetközi összehasonlítása a szocialista országokban.

Zdenek Tlustý, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa: Néhány megjegyzés a társadalmi munka termelékenységének méréséről.

A vita bevezetéseként a referátumok szerzői tanulmányuk legfőbb gondolatait röviden kiemelték, illetőleg azokhoz még bizonyos további gondolatokat fűztek. Az ezután lefolytatott vitában felszólaltak még: *M. N. Demcsenko*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, kandidátus és *A. V. Vorobjova*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, kandidátus, *Kecső István*, az Épületelemgyár osztályvezetője, *Pusztai Béla*, a Szállítóberendezések Gyára főosztályvezetője, *Havas Péter*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetőhelyettese, *Vajda Imre*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, *Gellért Endre*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója, *Bod Péter*, az MTA Matematikai Intézetének munkatársa.

Alexej Balek és *Alois Cervený* referátumukban a munkatermelékenység mérése tekintetében az utóbbi időben Csehszlovákiában szerzett tapasztalatokról számoltak be. 1957 óta a teljes termelési érték mellett a nettó termelést is kiszámítják, azonban csak folyóáron, ezért ezt az összehasonlítható árakra történő átszámítás lehetőségének hiányában a termelékenység növekedése dinamikájának mérésére nem tudják felhasználni. A munkatermelékenység mutatóit felhasználják a munkabéralap színvonalának megállapításánál, valamint annak megítélésénél, hogy helyesen használták-e fel a munkabéralapot.

Azzal a kérdéssel, hogy a termelékenység mérésére milyen mutatószám a legmegfelelőbb, illetőleg a különböző mutatószámok jellegével és értelmezésével *Ollé Lajos*, *Gerhard Richter*, *Zdenek Tlustý* és *Friedrich Behrens* foglalkoztak. *Ollé Lajos* referátumában a különböző mutatószámokat statisztikai szempontból elemzi és megállapítja, hogy végeredményben a nettó jellegű mutatószámok a legalkalmasabbak a termelékenység mérésére. Nettó jellegű mutatószámnak azonban nemcsak a vállalatok és iparágak nettó termelése kiszámítása alapján nyert mutatószámokat tekinti, hanem azokat is, amelyeket közelítő módszerekkel (nagyobbrészt termék sorok alapján) képeznek; ezeket a helyettesítő sorokat a nettó termelés vagy a munkáslétszám, esetleg a bérek arányával súlyozva (ilyenek a KSH jelenlegi nettó termelési indexei is). Nettó jellegűnek tekinti az ún. közvetlen termelékenységmérés módszer alapján nyert mutatószámokat is.

Gerhard Richter és *Zdenek Tlustý* ugyancsak a nettó termelés alapján számított termelékenységi mutatót tekintik megfelelőnek. Hivatkoznak a bruttó termelési és termelékenységi mutatók közismert hibáira és a nettó

mutatót nemcsak — sőt nem is elsősorban — gyakorlati megfontolások alapján tekintik alkalmasabbnak, hanem elvi, közgazdasági meggondolások alapján. Elméleti alapon és matematikai képletek segítségével bizonyítják, hogy a nettó termelékenységmérés — a bruttó méréssel szemben — kielégíti azt a marxi követelményt, amely szerint a társadalmi munka termelékenysége csak akkor emelkedik, ha a termelési folyamatban elért élőmunka-megtakarítás nagyobb, mint a holtmunka-többletráfordítás. Rámutatnak persze arra, hogy a gyakorlati mérésben a nettó termelékenység mutatója csak akkor használható, ha az árak a társadalmi munkaráfordításokkal arányosak és arra is, hogy a jelenlegi árrendszer ennek nem felel meg. Véleményük szerint olyan árrendszerre volna szükség, amely ezt a követelményt — ha nem is egészen pontosan, de legalább lényegileg — kielégíti.

Eltérő ettől *Friedrich Behrens* állásfoglalása. Véleménye szerint hiba az, hogy a termelékenység problémájának vizsgálatánál eltekintenek attól, hogy a társadalmi munka értékformában jelenik meg. Szerinte a termelékenységet bruttó módszerrel (a teljes termeléssel) kell mérni, mert csak az élőmunka termelékenysége alakulásának van közgazdasági értelme. Persze fontos figyelemmel kísérni a holtmunka-felhasználások alakulását is, erre azonban nem olyan mutatószám alkalmas, amelyik megkísérli az élő- és holtmunkaráfordítások együttes figyelembevételét, hanem az önköltség alakulásának a termelékenység alakulásával párhuzamos mérése.

Lukács Ottó referátuma a termelékenység közvetlen mérésének módszeréről és az e tekintetben szerzett hazai tapasztalatokról számolt be. A közvetlen mérésnek az a lényege, hogy a termelékenységet a termékegységekre jutó munkaidő-ráfordítások alapján termékenként méri. Amennyiben vállalatokra vagy iparágakra kell a termelékenység alakulását kiszámítani, az egyes termékekre vonatkozó termelékenységi mutatószámok súlyozott átlagolására van szükség. A módszer tehát csak reprezentatív lehet, miután nyilván az összes termékek tekintetbevétele gyakorlati okokból nem lehetséges. Előnye, hogy értékadatok alkalmazására nincs szükség, így elesnek a problémák, amelyeket az árak változása vagy nemzetközi összehasonlításnál az árrendszerek különbözősége okoz.

A termelékenység nemzetközi összehasonlításának fontos problémáját tárgyalta *Román Zoltán*. Rámutatott arra, hogy ezzel a kérdéssel a szocialista országok közgazdasági irodalma meglehetősen keveset foglalkozott, noha ilyen vizsgálatok elvégzésére és az eredmények felhasználására szocialista országok között sokkal nagyobb lehetőség van, mint kapitalista országok között. A termelékenység nemzetközi összehasonlításánál foglalkozni kell a termelékenység *színvonalával*, növekedésének *ütemével* és a termelékenységet meghatározó *tényezők* összehasonlításával. A referátumban a fenti kérdések közül főként az első tárgyalja. A fő problémát az összehasonlíthatóság jelenti mind a termékek köre, mind a termelési szerkezet, mind a ráfordítások

tekintetében. A referátum Magyarország, valamint a Szovjetunió és Lengyelország termelékenységi színvonalának összehasonlítására néhány — elsősorban a javasolt módszerek illusztrálását célzó — példát is hoz.

✧

A vitában felvetődött számos fontos kérdés közül itt csak néhányat tudunk ismertetni. A felszólalók rámutattak arra, hogy a munkatermelékenység alakulásának közgazdaságilag igen bonyolult folyamatát általában nem lehet egyetlen és nem lehet minden iparág, illetőleg a különböző szintek (vállalati, iparági, népgazdasági) számára *azonos* mutatószámmal kifejezni (*Kecső István*). Megjegyezték, hogy ami a különböző módszereket illeti, a referátumok által javasoltak — így például a termelékenység mérése a nettó termelés alapján vagy a termelékenység közvetlen mérése — sem tekinthetők egészen pontosnak. A KSH által számolt nettó termelési index is közelítő módszerekkel készül, ami pontosságát csökkenti, noha ennek ellenére kiszámítása kétségtelenül igen hasznos. A közvetlen mérés is sok nehézséggel jár; ilyenek például — különösen a gépiparban — a gyártmányok összehasonlíthatóságának problémája, a felhasznált órák mérése gyártmányonként. Kétséges, hogy az így okozott hibák több gyártmány vizsgálata esetén valóban kiegyenlítődnek-e. Nehézséget okozhat a befejezetlen állomány változása is. Mindebből az következik, hogy a közvetlen mérés nem feltétlenül jobb, mint a gyárak egy részében a termelékenység mérésére már régebben alkalmazott normaórás módszer (*Pusztai Béla*). A gépiparban egyébként a gyártmánystruktúra sokfélesége és változása miatt a termelékenységmérés bármely módszerének speciális problémái vannak (*Gellért Endre*).

A termelékenység mérésének, mégpedig mind a dinamikus, mind a térbeli összehasonlításnak nagy problémája a gyártmányválaszték viszonylag gyors változása, illetőleg a gyártmánystruktúra eltérése, ha nemzetközi összehasonlításról van szó. — Az összes társadalmi ráfordítások figyelembevétele — tehát az élő- és a holtmunka egy időben történő figyelembevétele, sőt az importban megtestesülő társadalmi ráfordítások és az amortizáció figyelembevétele is — lehetőséggé válhat az ágazati kapcsolatok mérlege alapján, elektronikus számológépek igénybevételével (*Havas Péter*).

Rámutattak arra is, hogy az élő- és holtmunka figyelembevétele és ily módon a társadalmi munka termelékenységének közvetlenül történő mérése elektronikus számológépek segítségével is csak *nagyobb termékcsoportokra* lehetséges, termékenként külön-külön nem (*Bod Péter*). Az ilyen számításnál viszont számos elméleti probléma vetődik fel. Az órákban kifejezett ráfordítások nem tekinthetők minden további nélkül azonosnak, például mert különbség van az egyszerű és a bonyolult munka között. Ha ezeket is tekintetbe akarjuk venni, akkor viszont már eljutunk az ár- és értékproblémákhoz.

Vajda Imre a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításával kapcsolatban arra utalt, hogy a feldolgozó iparágakban a jelenleg ismert legkedvezőbb technika a helytől és a külső körülményektől többé-kevésbé függetlenül megteremthető, minthogy itt a természeti adottságok hatása nem jelentős. A szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás tekintetében itt tehát nem azon van a hangsúly, hogy a jelenlegi termelékenység hol magasabb, hanem azon, hogy az összehasonlítható adatok alapján döntsék el, milyen termelékenységi színvonalat kell és lehet elérni a nemzetközi szakosítás alapján. Véleménye szerint a szocialista nemzetközi munkamegosztás kibontakoztatásához szükség van az árrendszer és az adatszolgáltatás összehasonlíthatóvá tételére.

Felszólaltak a vitában *M. N. Demcsenko* és *A. V. Vorobjova*. Rámutattak arra, hogy a termelékenység mérésének célja elsősorban a növekedés tartalékainak feltárása és ilyen módon a termelékenység növekedése ütemének meggyorsítása. A Szovjetunióban számos kutatóintézet foglalkozik a termelékenység problémáival; arra törekcsenek, hogy a mutatók egységes rendszerét dolgozzák ki az üzemektől egészen a Tervhivatalig. A termelékenység különböző mutatói között különös jelentőséget kell tulajdonítani a munkaigényesség mutatóinak. — Indokolt ugyan a törekvés a különböző mutatók megjavítására és a kísérlet új mutatók bevezetésére, azonban az egy főre jutó teljes termelés (bruttó) mutatójának még sokáig elsődleges szerepe lesz, többek között mert a múltban ilyen módon történt a mérés és nem lehetne más mutatók szerint több évtizedre visszamenően rekonstruálni a termelékenység alakulását (*M. N. Demcsenko*). A termelékenység mérésének megjavítását illetően háromféle probléma van jelenleg előtérben. Ezek: a régi mutatók megjavítása, illetőleg ezek alapján újak szerkesztése, a termelékenység mérése a holtmunka figyelembevételével, illetőleg az összes társadalmi munka alapján, valamint a termelékenységnövekedés egyes tényezőinek és ezek hatékonyságának elemzése. Ezek közül a legtöbb tapasztalattal az első tekintetében rendelkezünk. Bizonyos kezdeti eredmények vannak a második vonatkozásában is és itt különösen a nettó termelés alapján történő mérésre törekedtek, míg a legkevesebb eredményt a harmadik kérdésben lehet felmutatni és ezért ezt kell jelenleg a legfontosabb feladatnak tekinteni (*A. V. Vorobjova*).

A vita összefoglalójaként *Péter György* megállapította, hogy a tanácskozás hasznos volt, mégpedig nem azért, mintha a felszólalók egymással mind egyetértettek volna. A problémák megoldása szempontjából éppen a viták hasznosak, mert hozzásegítettek ahhoz, hogy jobban megismerjük egymást és egymás nézeteit. Már a vitára való felkészülés előtérbe állította a termelékenység problémáit és a konferencia hatásaként kialakuló beszélgetés, levelezés és folyóirat-vita a további kutatómunkát minden bizonnyal ösztönözni fogja.

A konferencia második napján és harmadik napjának délelőttjén *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese vezette a vitát. Ezen a napon a következő referátumokat vitatták meg:

Bontó László, az Országos Tervhivatal osztályvezetője: A termelékenység alakulásának néhány kérdése a vegyiparban, különös tekintettel az automatizálásra és a dolgozók szakmai színvonalának emelésére.

Cukor György, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese: Az ipari munkatermelékenység távlati tervezésének néhány problémája.

M. N. Demcsenko, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, kandidátus: A munkaigényesség mutatóinak alkalmazása a munkatermelékenység tervezésénél.

Fáth János, a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető docense: A munkatermelékenység növelésére irányuló követelmények szerepe gépesítésnél, automatizálásnál.

Hetényi István—Gadó Ottó, az Országos Tervhivatal főosztályvezetői: Az ipari munkatermelékenység népgazdasági tervezésének egyes kérdései.

Klár János, a Budapesti Műszaki Egyetem tanára: Az ipari kutatás jelentősége a munka termelékenységének emelésében.

Salamon József, a Kohó- és Gépipari Minisztérium főosztályvezetőhelyettese: A termelékenység növelésének néhány gyakorlati kérdése vacuumtechnikai nagyüzemben.

A. V. Vorobjova, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, kandidátus: A termelési eszközökben tárgyiasult munka megtakarításának tendenciái és irányai.

Milos Pick—Karel Hopp, a csehszlovák Tervhivatal munkatársai: Néhány megjegyzés a munkatermelékenység tervezésének kérdéseire.

A referátumok a munkatermelékenység tervezése, a növekedés tartálékai és ezen belül a műszaki fejlesztés és a termelékenység kölcsönös kapcsolataival foglalkoztak.

M. N. Demcsenko tanulmánya utal arra, hogy a termelékenység tervezése — hozzájárulva a termelékenység növelésének elősegítéséhez — fontos szerepet játszik a társadalmi termelés növelése, valamint a nemzeti jövedelem ebből fakadó növelése kedvező feltételeinek megteremtésében. Egyben hozzájárul a munkaerő-tartálékok helyes elosztásához az ágazatok között, a munka szerinti elosztás (bérezés) helyes elveinek érvényesítéséhez, a kvalifikált munkaerő megfelelő újratermeléséhez stb. Magának a tervezésnek a feladata a termelékenység növekedési ütemének megállapítása, a növekedést biztosító tényezők felderítése és azok hatásának értékelése; a termelékenység növekedése és a munkabér közötti kölcsönös viszony megállapítása. A tanulmány rendszerezést ad azokról a tényezőkről, amelyek a munkaigényesség növekedését vagy csökkenését előidézhetik, majd ismerteti az összefüggéseket, amelyek

segítségével a munkatermelékenység változása kiszámítható, ha ismeretes a munkaigényesség valamely elemének változása, valamint a termék teljes munkaigénye. Így például az adott képletek segítségével ki lehet számítani a termelékenység változását, ha ismeretes a közvetett dolgozó létszám változása, egy-egy művelet munkaigényességének csökkenése stb. vagy ezeknek az elemeknek a különböző kombinációja.

A munka termelékenységének népgazdasági szintű tervezésével foglalkoztak *Cukor György, Gadó Ottó—Hetényi István és Milos Pick—Karel Hopp* tanulmányai. *Cukor György* tanulmánya szerint a termelékenység tervezése történhet az elmúlt időszak fejlődésének valamilyen extrapolációja vagy a termelékenység színvonalát kialakító tényezők alapján. Mindkét módszernek azonban elég szűk korlátai vannak és ez idő szerint hosszabb időszakra pontos tervezést nem tesznek lehetővé. A munkatermelékenység terve a népgazdasági tervek rendszerében először a különböző mérlegek közötti összhangot (pl. a termelési és a munkaerőterv közötti összhangot) biztosítja, távlati tervezésnél pedig magának a tervezésnek egyik kiindulópontja lehet. A tervezést megkönnyíti, hogy nem kell a termelékenység abszolút színvonalát közvetlenül megtervezni, hanem csak annak változását a szóban forgó időszakban. A tervezés kiinduló adatai (amelyeket részletesen kell ismerni): a bázisadatok tényiszámái és a termelékenység változásának irányvonala több évre visszamenően. A tényezők alapján történő tervezésnél a főbb tényezők a technika színvonala, a kapacitáskihasználás változása, a munkaerők szakképzettsége és a természeti tényezők lehetnek, eltekintve a szociális és a társadalmi tényezőktől. A tervezés megjavítását szolgálhatja a termelékenység nemzetközi összehasonlításának fejlesztése. — A termelékenység tervezése jelenleg tudományosan csak kevésbé megalapozott, bár gyakorlati végrehajtása jobb, mint elméleti megalapozottsága.

Gadó Ottó—Hetényi István tanulmánya röviden elemzi az ipari munka-termelékenység alakulását az elmúlt időszakban. A termelékenység tervezése megfelelő módszerének a tényezők alapján történő tervezését tekinti, az extrapolációt pedig a kiindulás, az első vázlatok időszakában tartja alkalmazhatónak. Kitér az egyes főbb tényezők ismertetésére és a tervezésben való felhasználására. Ezek: a termelés anyagi-műszaki tényezői, a természeti tényezők, a személyi (szubjektív) tényezők, például a szakképzettség változása, a vezetés hatékonysága, a munkához való viszony stb.; és végül a mérés szempontjából a termelékenységi mutatók bizonyos torzító hatásai.

A referátum szerzőinek véleménye szerint továbbra sem lenne helyes Magyarországon az egy főre jutó termelési érték mutatójával kifejezett termelékenységi feladat kötelező előírása a vállalati tervben. Az utóbbi években bebizonyosodott, hogy helyes tervezés és az anyagi ösztönzés megfelelő alkalmazása esetén a vállalatok fokozatosan rátérnek arra, hogy a nyereséget a termelékenység tartalékainak feltárásával és a műszaki fejlesztéssel növel-

jék. — Természetesen a kötelező terv előírásának mellőzése semmiképpen sem jelentheti azt, hogy le kellene mondani a termelékenységi növelésre ösztönző társadalmi felvilágosító munkáról.

M. Pick és K. Hopp tanulmányukban elsősorban a munkatermelékenységi növekedésének tervezése és a technikai fejlesztés közötti kapcsolatokat elemzik. Rámutatnak arra, hogy a technikai haladás kétségtelenül a munkatermelékenység növekedésének fő tényezője, azonban a termelékenység növekedése nemcsak a technikától, hanem a technika felhasználásának színvonalától, tehát az emberektől is függ. A technikai fejlesztés és a termelékenység közötti összefüggés időszakonként változhat. A csehszlovák ipar államosítása utáni években a technikai haladásra a termelékenység egész növekedésének alig 1/3-a jutott; jelenleg a technikai haladás adja a munkatermelékenység növekedésének mintegy felét, a harmadik 5 éves tervben $\frac{2}{3}$ -át. — A technikai színvonal növelésénél természetesen nem lehet akármilyen új technikával megelégedni, hanem olyat kell választani, amely a termelékenység legnagyobb növekedését viszonylag a legkisebb technikai felszereltséggel (tehát beruházással) éri el.

A. V. Vorobjova kandidátus tanulmánya azt fejtegeti, hogy a technikai fejlődéssel és a termelékenység növekedésével a holtmunka részaránya egy-egy termelési folyamaton belül állandóan nő, ennek következtében a termelékenység növelése szempontjából állandóan nő a tárgyasult munka megtakarításának jelentősége. Ezért a munkatermelékenység problémájának vizsgálata csupán az élőmunka-megtakarítások szempontjából egyoldalú és hibás. Utal arra, hogy mind ez ideig nem találták meg a nyilvántartás gyakorlati módszereit, hogy az élő- és tárgyasult munka ráfordításait, illetőleg megtakarítását egységes módon természetes mértékegységben mérjék. Segítséget adnak az ilyen jellegű „teljes számbavételhez” különféle, most is használatban levő statisztikák, illetőleg nyilvántartások, mint a termékegységre jutó anyagfelhasználás adatai, a berendezések kihasználásának mutatói, az önköltségadatok, az álló- és forgóalapok számviteli nyilvántartása. A tanulmány a továbbiakban utal arra, hogy a tárgyasult munka részarányának növekedése, illetőleg az eleven munka arányának csökkenése csak tendencia, amelyik nem minden iparágban és nem állandóan érvényesül, a technikai fejlődés következtében ellenkező jellegű változások is történhetnek.

Bontó László tanulmánya a termelékenység néhány problémáját tárgyalta a vegyiparban. Véleménye szerint a vegyiparban a munka termelékenységét nem a munkáslétszám, hanem az összes alkalmazottak létszáma alapján célszerű mérni. Az automatizálás növekedése következtében ugyanis a produktív és nem produktív munkások, valamint a munkások és alkalmazottak elhatárolásának értelmezhetősége eltűnik. A munkások szakmai színvonala növelésének a vegyiparban ugyancsak — az automatizálás elterjedése következtében — igen nagy a jelentősége. Ezenkívül foglalkozott az optimális üzemnagyság

problémájával, valamint a különböző, a vegyiparban lehetséges technológiák által elérhető termelékenységnövekedéssel.

Salamon József referátuma az Egyesült Izzó tapasztalatai alapján készült. Kitér a KGM új tervezési és vezetési módszerének előnyére a termelékenység növelése szempontjából (hogy ti. nem ösztönöz a termelékenység *látszólagos* növelésére), beszél arról, hogy a vállalatoknál a termelékenységnövelés a múltban helytelenül elsősorban a munkaügyi szervek feladata volt; szükségesnek tartja, hogy az önköltségsökkentési terv alapján, illetőleg ezzel együtt terv készüljön a termelékenység növelésére, amelynek alapján az összes vállalati szervek megkapják feladataikat, majd a termelékenység növelésére vonatkozó, az Egyesült Izzóban alkalmazott módszereket ismertet és taglalja azok általánosabb alkalmazhatóságát, pl. a szerszámkészítő munka termelékenységének növelését, az ún. bontott szerelést, amely a betanulást megkönnyíti és meggyorsítja stb.

Fáth János referátumában a műszaki fejlesztés egyik legfontosabb területének, a gépesítésnek és az automatizálásnak a termelékenységgel való kapcsolatáról szolt. Elméleti megfontolások és gyakorlati példák elemzése alapján mutat rá arra, hogy milyen feltételek teljesítése szükséges ahhoz, hogy a gépesítés és az automatizálás a társadalmi méretekben mért termelékenység növekedését eredményezze, illetőleg hogy gazdaságos legyen. Itt többek között rámutat arra, hogy a hazai körülmények között az automatizálás többnyire olyankor gazdaságos, amikor az nemcsak élőmunkamegtakarítást, hanem holtmunka-megtakarítást (anyagtakarékoságot) is eredményez.

Klár János tanulmánya a kutatómunka és a termelékenység összefüggéseit elemzi. Hangsúlyozza, hogy a technikai fejlődésnek a kutatás elengedhetetlen feltétele, azonban ügyelni kell arra, hogy maga a kutatómunka is hatékony legyen és hogy a kutatómunka eredményei a gyakorlatban valóban gazdaságosan alkalmazhatók legyenek, mert a termelékenység növekedése csak így biztosítható. Részletesen foglalkozik a kutatómunka hatékony megszervezésének feltételeivel, különbséget téve itt az alap kutatás között, ahol közvetlen gyakorlati eredményekre még nem lehet számítani és az alkalmazott ipari kutatás között, amelynél a kutatás eredményének próbája és egyben közvetlen célkitűzése a gyakorlati ipari alkalmazás.

A vitában a hozzászólók részletesen foglalkoztak a termelékenység növelésének tartalékaival, nagyjából üzem tapasztalatok alapján. Megállapították például, tévedés azt hinni, hogy a folyamatos, szalagszerű gyártás csak igen nagy szériák esetén lehet gazdaságos (*Haraszi István*). A Dinamó Villamosforgógép Gyárban az egész gyártást szalagszerű módszerekkel átszervezték, így elérték, hogy az egy teljesített órára jutó termelés 80%-kal nőtt, az önköltség pedig 35%-kal csökkent. A gyárat a rend és a szervezettség jellemzi, ennek következtében javult a minőség, csökkent a selejt. Mindez

lehetővé vált közepes és kis szériák gyártása mellett, a szükséges beruházások pedig igen gyorsan megtérültek. — A híradástechnikában a gyártmányfejlesztésnek van a termelékenység növelése szempontjából igen nagy jelentősége és a gyártásfejlesztésnél is tekintettel kell lenni arra, hogy egyrészt az iparág gyártmányai viszonylag gyorsan elavulnak, tehát gyakran kell új gyártmányokat bevezetni, másrészt hogy a szerelésnek az alkatrészgyártáshoz képest igen nagy a jelentősége (*Bálint Róbert*).

Frantisek Kutta a Csehszlovákiában szerzett tapasztalatokról számolt be. Az ipar újonnan bevezetett irányítási rendszere a termelékenység növelését elő fogja segíteni. Technikai vonatkozásban sokat lehet várni az automatizálás helyes, az adottságoknak megfelelő alkalmazásától — mert van rosszul alkalmazott automatizálás is — valamint a sorozatnagyság növelésétől.

A textilipar példája is azt igazolja, hogy nem minden esetben „a legkorszerűbb” technika vagy az automatizálás a legeredményesebb. A fejlesztési tervek elkészítésénél elemezni kell magát a termelési folyamatot. Ez a fonodai munkánál például azt mutatja, hogy a szükséges élőmunkának 11%-a a gépi munka ellenőrzésére fordított kézimunka, 10% az anyagellátás, 14% a termelés leszedése, 8,8% a szakadások megszüntetése; a további a karbantartás, takarítás, szállítás munkája (*Kozmutza Pál*).

A legnagyobb tétel tehát a leszedés. Ez csökkenthető automatagépek beállítása révén, a gyakorlatban azonban sokkal hatékonyabbnak bizonyultak egyéb módszerek, például a csévék nagyságának növelése.

Többen mutattak rá arra is, hogy az automatizálás gazdaságossága abban is megnyilvánul, hogy nemcsak az élőmunka mennyisége, sőt nemcsak az anyagfelhasználás csökken, hanem a termékek használhatósága, élettartama is növekszik. A gépkocsiabroncs-köpenyek gyártásánál például a második 5 éves tervben beállítandó automata-berendezés segítségével az abroncs-köpenyek élettartama 30–35 ezer km-ről 60 ezer km-re növelhető (*Huszár Andor*).

Foglalkoztak a vitában a műszaki fejlesztés jelentőségével is. A technikai haladással nemcsak az jár együtt, hogy a termék értékében viszonylag több a holtmunka (anyag), hanem egyre növekvő mértékben tartalmaz a termék előzőleg elvégzett szellemi munkát, mégpedig többnyire kutatómunkát (*Szakasits-Doroszloi György*). Éppen ezért nagyon fontos, hogy az ilyen kutatómunka gazdaságos legyen, a gazdaságosság megtervezése és mérése különböző módszerekkel megközelíthető.

A termelékenység és a technikai fejlődés kapcsolatával függ össze, hogy a termelékenység mérésénél „dinamikus” szemléletre van szükség (*Csárgoly Ferenc*). Nemcsak azt kell ugyanis tekintetbe venni, hogy valamilyen adott időszakban a termelékenység hogyan alakult, hanem azt is, hogy a szóban forgó időszakban a termelékenység további növelését hogyan készítették elő. A kőolajbányászatban például rendkívül gazdaságtalan volna egy adott időszakban a termelékenység maximális növelésére törekedni. A kutak hozama

ugyanis fokozható, de ilyen módon a kőolajkincs kisebb része nyerhető csak ki, a jövőben a kutak hozama erősen csökkenni fog.

Többen foglalkoztak a mérés speciális problémáival. *Nikolas Schwarcz* beszámolt a termelékenység vizsgálata terén a Román Népköztársaságban elért eredményekről. Véleménye szerint a mérés helyes módszerénél két mutatóra van szükség, egyre, amely az élőmunka termelékenységét és másikra, amely az egész társadalmi munkaráfordítás termelékenységét mutatja. Persze külön módszereket kell alkalmazni aszerint, hogy a mutatókat hol, milyen területen és milyen szinten alkalmazzák. *Alfred Tomm* ismertette az NDK-ban a munkatermelékenység munkaigényességen alapuló mérése tekintetében elért eredményeket és felhívta a figyelmet arra, hogy az ilyen módszerek fejlesztése jelentős eredményekkel kecsegtet.

Többen utaltak a termelékenység mérésének speciális problémáira egy-egy iparágban és arra, hogy az általános módszerek, például a villamosenergia-termelésben (*Tőke Géza*) és a ruházati iparban (*Simán Miklós*) nem alkalmazhatók megfelelően.

A munkatermelékenység tervezésével kapcsolatban felszólalók megemlézték, hogy — noha a tényezők alapján történő tervezés adhat csak megnyugtató eredményeket — az extrapolációs módszer még sokáig nem lesz kiküszöbölhető a szocialista országok tervezési gyakorlatából sem (*Frigyes Ervin*). A termelékenység tervezésénél kapcsolatot kellene teremteni a termelékenység számítása és a beruházás gazdaságosságának számítása között. A termelékenység számításánál ugyanis a beruházás gazdaságosságával szemben az egyszeri holtmunka-ráfordítások eszköz lekötési hányadát nem veszik tekintetbe. Ez pedig igen fontos tényező, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy egy új munkahely létrehozásához vagy egy munkacső felszabadításához szükséges beruházások rendkívül széles határok között ingadozhatnak (*Turánszki Miklós*). — A termelékenység tényezők szerinti tervezésénél különbséget kell tenni a tekintetben, hogy milyen távlatra vonatkozik a tervezés. Hosszabb időszakra a technika színvonala a döntő tényező (*Spiró Miklós*) és ezért a termelékenység és a műszaki fejlesztés tervezése között szoros kapcsolatot kell teremteni.

A vita összefoglalásaként *Ajtai Miklós* szintén rámutatott arra, hogy hasznos és helyes a gyakorlati és elméleti szakemberek, valamint a különböző szocialista országok szakembereinek közös vitája tudományos kérdésekről és hogy az ilyen vitát a szakirodalom tanulmányozása, a levelezés vagy egyéb módszer nem pótolhatja. Természetesen a vita eredményeinek igazán gyümölcsöző felhasználása későbbi feladat, minthogy — már csak az idő korlátozott volta miatt is — magán a konferencián az összes következtetések levonása nem is lehetséges.

A lefolytatott vita fontos eredményének kell tekinteni, hogy több kérdésben azonos vélemény alakult ki, túlmenően azokon a problémákon, amelyek tekintetében már a múltban is egységes volt a közgazdászok álláspontja, mint például a munkatermelékenység egész problémakörének a jelentősége tekintetében. Az egységes állásfoglalást persze nem úgy kell érteni, hogy az összes részvevőknek azonos lett volna az álláspontja, hiszen természetesen minden részvevő nem is foglalhatott állást minden kérdésben. Még az egyes kérdésekhez hozzászólók nézetei között is lehettek kisebb eltérések, azonban egyértelműen megállapítható volt, hogy több fontos problémakör tekintetében az álláspont lényegében egységes. Más fontos kérdésekben egyértelművé vált, milyen kérdések vitatottak és miben áll a vita lényege. Végül felvetődtek olyan problémák, amelyek tekintetében további vizsgálatok és alapos kutatómunka szükséges.

A konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy a termelékenység méréséhez nem egy, hanem több mutatóra van szükség. Néhányan kihangsúlyozták, hogy a méréshez a mutatók *egész rendszere* szükséges és a különféle termelékenységi mutatószámok alkalmazásánál tekintettel kell lenni az alkalmazás helyére és céljára. Több mutató alkalmazására azért is szükség van, mert így a gazdasági jelenségnek több oldalát lehet megfigyelni és a különböző mutatók *eltéréseiből* is már fontos következtetéseket lehet levonni. — Többen arról is beszámoltak, hogy egy-egy iparágban speciális termelékenységi mutatószámok alkalmazásával kísérleteznek. Így például a ruházati iparban indokoltnak látják olyan mutatószám kidolgozását is, amely a felhasznált anyag mennyiségének vagy értékének változásától eltekint, mert ily módon kiküszöbölhetők azok a torzítások, amelyeket egyébként a divat vagy a felhasznált anyag minőségének változása okozhat.

Érdemes ebből a szempontból utalni arra a tényre, hogy a KSH kb. 2 éve már kétféle termelékenységi mutatót számít ki az egyes iparágakra, iparcsoportokra és az egész iparra. Kiszámítják az egy munkásra jutó vállalati teljes termelés mutatóján kívül az egy munkásra jutó nettó termelés mutatóját is. Ez a módszer — noha a nettó termelés mérése csak közelítő eljárásokkal lehetséges és ezeknek a közelítő eljárásoknak az értéke, megbízhatósága a különböző iparágakban nem is egyforma — gazdaságpolitikai szempontból fontos következtetések levonását teszi lehetővé. 1949 és 1955 között ugyanis az egy főre jutó vállalati teljes termelés lényegesen gyorsabban nőtt, mint az egy főre jutó nettó termelés. Ez a jelenség több okra vezethető vissza. Növekedett és nem is minden esetben gazdaságilag indokolt módon a vállalatok közötti kooperáció, romlott a termelés gazdaságossága és növekedett az anyagfelhasználás; az új termékek árának (a változatlan árnak is) megállapítása a régi termékeknek megfelelő árszínvonalnál magasabb szinten történt. A rendelkezésre álló adatok — noha mint említettük, megbízhatóságuk iparáganként eltérő — arra engednek következtetni, hogy ez a jelenség az elmúlt 2—3 évben

már nem mutatkozott, sőt hogy a nettó termelés növekedése a vállalati teljes termelés növekedését némileg meg is haladta.

A munkatermelékenység mérési módszerének további javítása során — a konferencia állásfoglalása szerint — nagy gondot kell fordítani az egyes gyártmányok *munkaigényességének* mérésére. Ebben az irányban fontos kezdeményezésekről számoltak be a konferencia külföldi és hazai résztvevői. A Szovjetunióban azzal kísérleteznek, hogy a termelékenységet az egyes gyártmányok munkaigényessége alapján mérik és tervezik, sőt hogy a tervezésnek egységes rendszerét alakítsák ki a munkaigényesség alapján a vállalatoktól egészen a Goszplanig. Az NDK-ban „Zeitsummenmethode” elnevezés alatt dolgoztak ki rendszert a termelékenység mérésére a munkaigényesség alapján és lényegileg hasonló módszert követ a magyar Statisztikai Hivatal a munkatermelékenység ún. „közvetlen” mérésénél. Ennek a módszernek különös jelentősége abban áll, hogy segítségével a holtmunka változása által előidézett torzítások jórészt kiküszöbölhetők anélkül, hogy a nettó termelés mérésének sok tekintetben és különösen vállalati méretekben meglehetősen bizonytalan módszeréhez kellene folyamodni. Ezenkívül ez a módszer lehetővé tesz nemcsak időbeli, dinamikus, hanem vállalatközi, tehát térbeli összehasonlításokat is, hazai és nemzetközi méretekben egyaránt. Végül különös jelentőséget ad a fenti módszernek az a tény is, hogy leginkább ez teszi lehetővé a termelékenységre ható különböző tényezők befolyásának külön-külön történő kimutatását, így a termelékenység változása okainak elemzését és ezen keresztül tervezését is elősegíti.

A konferencia résztvevőinek egységes álláspontja szerint feltétlenül szükséges a holtmunka változásának figyelembevétele a termelékenység mérésénél. A technikai haladás mai szakaszában bizonyos iparágaknál, illetőleg bizonyos időszakokban az is előfordul, hogy a társadalmi munkaráfordítások csökkenését nagyjából a holtmunka megtakarítása eredményezi. Abban azonban már nem volt az álláspont egészen egységes, hogyan történjen a holtmunkaváltozás figyelembevétele és egyáltalán a munkatermelékenység mérése keretében történjen-e ennek figyelembevétele.

Az értekezleten résztvevő közgazdászok többségének véleménye szerint azonban kívánatos egy olyan mutatószám kialakítása, amely tükrözi az összes társadalmi munkaráfordítások alakulását, tehát az élő- és a tárgyasult munkaráfordítás alakulását együttesen. Ebből a szempontból fontos módszer az egy munkásra vagy egy munkaóra jutó nettó termelés alakulásának megfigyelése. Ez a módszer többek szerint nemcsak gyakorlati okokból, a bruttó termelékenységi mutatószám ismert hibáinak kiküszöbölése miatt szükséges, hanem *elvi, tudományos megfontolások alapján is egyedül helyes.*

A nettó termelékenységi mutatószám gyakorlati használhatósága tekintetében már ismét nem volt teljes az egyetértés; többek véleménye szerint a nettó mutatószám mérésével járó nehézségek miatt még sokáig a

bruttó mutatószám lesz az alapvető. Nyilvánvaló volt egyébként, hogy a tárgyiasult munkafelhasználás változásának figyelembevételére számos kisegítő eszköz alkalmazása célszerű, elsősorban a termékegységre jutó anyagfelhasználás természetes mértékegységben történő megfigyelése.

Teljes egyetértés volt abban, hogy a munkatermelékenység mérésének a legfontosabb célja a termelékenység növelése tartalékainak feltárása és így a munkatermelékenység tényleges növelésének elősegítése. Éppen a tartalékok feltárásának fontossága ad különös jelentőséget a termelékenységi színvonalak összehasonlításának mind a vállalatok között, mind nemzetközi méretekben. A termelékenységgel kapcsolatos vizsgálatok, elméleti és gyakorlati munka egyik legfőbb területe a közeljövőben a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása, mégpedig elsősorban a szocialista országok közötti összehasonlítás, kell legyen.

A konferencián több hozzászóló igen érdekes gyakorlati példákkal bizonyította, hogy a termelékenység növelésének fontos olyan — zömben szervezési — tartalékaival rendelkezünk, amelyek kihasználásához viszonylag kevés beruházás szükséges és hogy ezek a beruházások igen gyorsan megtérülhetnek. Ennek a ténynek a figyelembevételével kell értékelni azt az ismert és elfogadott megállapítást, hogy a termelékenység növelésének legfőbb tényezője a technikai színvonal emelése.

Ami a munka termelékenységének tervezését illeti, ennek fontosságát a kérdésben felszólalók általában hangsúlyozták. Különbséget kell azonban tenni a termelékenységi mutatószámok megtervezése és a vállalatok felé történő kötelező kiadása között. Az elmúlt évek hazai tapasztalatai azt bizonyítják, hogy nem szükséges minden tervezett mutatószámot kötelező vállalati mutatószámként kiadni, sőt hogy el is lehet tekinteni attól, hogy a vállalatok számára kötelező munkatermelékenységi mutatószámot adjanak ki. A munkatermelékenység növelését olyan vállalati tervek is biztosíthatják, amelyeknél elsősorban a gazdaságosság növelésére helyezik a fő súlyt.

*

A mezőgazdasági tagozat vitáját *Erdei Ferenc* akadémikus és *Lázár Vilmos* egyetemi tanár, a mezőgazdasági tudományok doktora vezette. A következő előadásokat vitatták meg:

Kelemen Zoltán, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, kandidátus: A munkatermelékenységének tervezése a mezőgazdaságban.

Makaruk Ludwig—Siebenfreud Kurt, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársai: A munkatermelékenység alakulása a magyar mezőgazdaságban 1949—1957. évek között.

Csete László, az MTA Mezőgazdasági Üzemszervezési Intézet osztályvezetője, kandidátus: A munkatermelékenység egyes kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.

Dr. Markó Lajos, az MTA Mezőgazdasági Üzemszervezési Intézete tudományos munkatársa: A munkatermelékenység és a belterjesség összefüggései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.

Horváth Lajos, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete osztályvezetője: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása a mezőgazdaságban.

Kazimierz Sokolowski, a Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének docense: A munkatermelékenység mérése a mezőgazdaságban.

Dr. Kölber László, az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének igazgatóhelyettese: A munkatermelékenység alakulásának és mérési módszerének egyes kérdései az állami gazdaságokban.

Prof. dr. Propoki Kiranov, a Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének osztályvezetője: A munka termelékenysége a mezőgazdaságban.

Herbert Winckelmann, az NDK Statisztikai Hivatala munkatársa: A munka termelékenységének alakulása az NDK szocialista mezőgazdaságában és annak célszerű megállapítása.

Petr. P. Masztikov professzor, a szviscsovi Pénzügyi-Gazdasági Főiskola tanszékvezető tanára: Kísérlet a munkatermelékenység pontosabb mérésére a mezőgazdaságban.

A vitában a vitavezetőkön és a referátumok szerzőin kívül felszólaltak: *Fekete György*, az Állami Gazdaságok Főigazgatósága osztályvezetője, *Pillís Pál*, a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola docense, *Sebestyén József*, az MTA Mezőgazdasági Üzemszervezési Intézete tudományos munkatársa, *Garamvölgyi Károly*, az MSZMP Központi Bizottsága mezőgazdasági osztályának munkatársa, *Horn Artur*, az Állattenyésztési Kutatóintézet tudományos munkatársa, *Csákány István*, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete tudományos munkatársa, *Gönczi Iván*, a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia docense, *Witthen Béla*, az MTA Mezőgazdasági Üzemszervezési Intézete tudományos munkatársa, *Nagy János*, a Földművelésügyi Minisztérium Mezőgazdasági Szervezési Intézetének tudományos segédmunkatársa, *Kulin Sándor* egyetemi tanár, *Keszthelyi Mezőgazdasági Kutatóintézet*, *Hont János*, a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezetője, *Augusztinovics Győző*, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete tudományos munkatársa, *Lukács László*, az Országos Tervhivatal csoportvezetőfőmérnöke, *Peregi Sándor*, az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Intézete tudományos munkatársa, *Béki László*, a Földművelésügyi Minisztérium Mezőgazdasági Szervezési Intézete tudományos munkatársa, *Hellei András*, az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Intézete tudományos munkatársa, *Latkovics György*, a Földművelésügyi Minisztérium Mezőgazdasági Szervezési Intézete igazgatója, *Tószegi Zoltán*, az Állami Gazdaságok Főigazgatósága osztályvezetője, *Kalocsai Ferenc*, az Állami Gaz-

daságok Főigazgatósága főelőadója, *Dobos Károly*, az Agrártudományi Egyetem (Gödöllő) docense.

A vitában foglalkoztak a termelékenység fogalmával, értelmezésével. E tekintetben nem alakult ki egységes vélemény. Egyesek szerint csak az élőmunka termelékenységét kell vizsgálni, mások szerint az élő- és holtmunka együttes felhasználását is. Abban viszont eléggé egységes volt a vélemény, hogy a munka termelékenységét sokféle mutató segítségével kell figyelemmel kísérni. *Siebenfreud Kurt* és *Makaruk Ludwig* 3 féle mutatót javasoltak és számoltak ki. Az egyik a munka termelékenységét a bruttó termelési érték, a másik az ún. *mezőgazdasági nettó termelési érték* (a bruttó termelésből levonva a mezőgazdasági eredetű holtmunka-ráfordítások értékét), a harmadik a nettó termelési érték alapján méri. Felhívták a figyelmet az ún. részleges termelékenységi mutatók fontosságára, ahol a termelékenységet nem a termékmennyiség segítségével, hanem egy-egy munkafolyamat eredményességével mérik (*Csete László*), mint például egy katasztrális hold terület szántása vagy aratása.

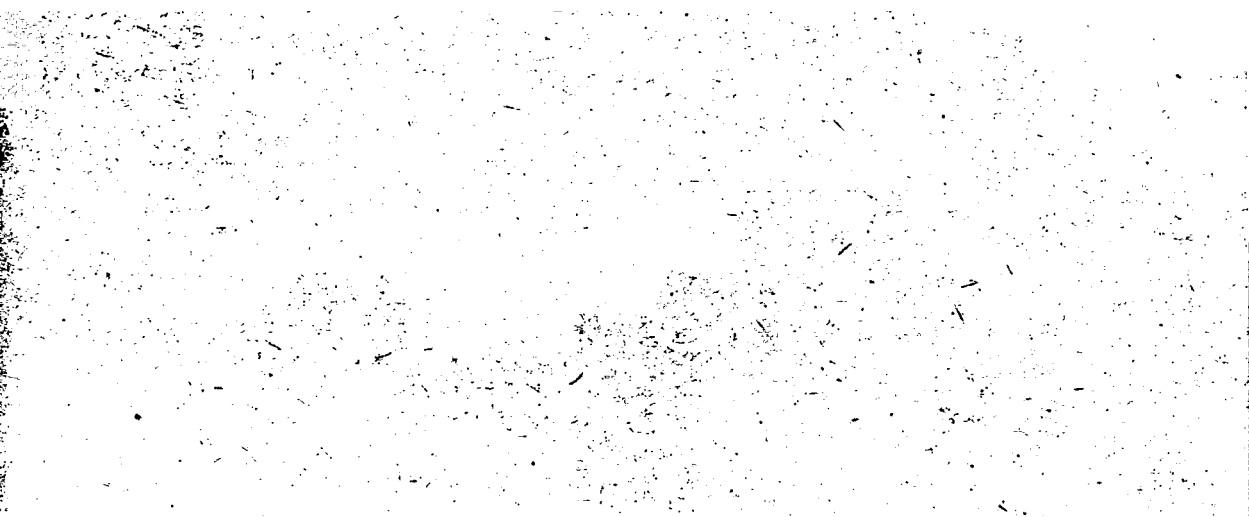
A mezőgazdaságban komoly problémát jelent egyrészt a termelékenység méréséhez szükséges adatszolgáltatás megfelelő színvonalának biztosítása (*Kölber László*), az üzemi és nemzetközi összehasonlításhoz szükséges egyöntetűség megteremtése, valamint az a probléma, hogy hazánkban a művelhető mezőgazdasági terület korlátozott volta következtében nemcsak az egy munkásra jutó termelésnek, hanem a terület egységére jutó termelésnek, tehát nemcsak a termelékenységnek, hanem a termékenységnek is jelentősége van. Ebben a vonatkozásban vita folyt a termékenység és a termelékenység, illetőleg a mezőgazdaság belterjesítése és a termelékenység növekedése kérdéséről.

*

A konferencia hasznos kapcsolatok létrehozását tette lehetővé elsősorban a tanácskozás külföldi vendégei és a hazai közgazdászok, de részben a külföldi vendégek között is. A konferencia vendégei megbeszéléseket folytattak több hazai intézményünkben, így az Országos Tervhivatalban, a Központi Statisztikai Hivatalban, a Közgazdaságtudományi Intézetben és több gyárat, valamint termelőszövetkezetet látogattak meg. Érdekes tájékoztató megbeszélésekre is sor került, például a Szovjetunió, az NDK közgazdászai és néhány magyar közgazdász között.

A konferencia fontosságát és eredményességét mutatja, hogy a baráti országok közgazdasági folyóiratai is alaposan kívánnak az elhangzott vitával foglalkozni. Eddig már a *Voproszi Ekonomiki*, a *Szocialiszticeszkij Trud*, a *Vesztnyik Statistiki* és a *Wirtschaftswissenschaft* című folyóiratok jelentették be szándékukat, hogy olvasóközönségüknek a konferenciáról megfelelő cikkeket számoljanak be.

C. Gy.

AZ ALKOTMÁNY 10. ÉVFORDULÓJÁRA RENDEZETT JOGÁSZ-KONFERENCIÁRÓL

KOVÁCS ISTVÁN

A magyar jogászság a felszabadulás óta számos, a jogtudomány, az állami és jogi élet szempontjából jelentős kérdéseket tárgyaló konferenciát, kongresszust tartott. Legutóbb például 1958 májusában Siófokon, kb. 2 200 jogász vett részt a legidősebb általános jogi problémák megvitatásában. A kongresszusok azonban gyakran éppen a résztvevők nagy száma folytán nem minden esetben voltak alkalmasak a kitűzött elvi jelentőségű kérdések sokoldalú, mélyreható megvitatására, bár jelentőségüket továbbra sem szabad lebecsülni, a jogász értelmiség legszélesebb rétegei felé végzett általános propaganda- és nevelőmunka szempontjából. 1954-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia rendezett a baráti országok jogtudománya képviselőinek meghívottaival jogtudományi kongresszust. A jelenlegi konferenciát (1959. augusztus 27—29., a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Jogász Szövetség együttes rendezésében) az emeli ki a megelőző hasonló rendezvények sorából, hogy olyan időszakban adott számot a jogtudományi és általában a jogász munka fejlődéséről, amikor már hosszabb múltra tekinthet vissza az Akadémia jogi tudományos szervei és a Jogász Szövetség közötti szervezett kapcsolat. Ez a kapcsolat 1957 folyamán és azt követően erősödött meg.

A jogtudomány művelői, az elmélet kérdései iránt érdeklődő jogászok megelőzően is részt vettek a Jogász Szövetség munkájában. A tudományos kérdések tárgyalása, megvitatása azonban elsősorban az Akadémia II. Osztályának jogi főbizottsága mellett jogtudományi ágazatonként szervezett szekciókban folyt. Más társadalomtudományi ágazatoktól eltérően a jogtudomány művelésére nem alakult ki külön társulat, társadalmi egyesület. A Magyar Jogász Szövetség mint a jogász értelmiség társadalmi tömegszervezete, tömöríti magában a magyar jogászság zömét, az elmélet kérdéseivel foglalkozókat és a joggyakorlat dolgozóit egyaránt. 1957 óta külön tudományos szakosztálya, ezt irányító tudományos bizottsága és jogtudományi ágazatok szerint szervezett szekciói működnek. E szervezet kialakulásával az Akadémia jogi főbizottságának szekciói megszűntek és tagjai a Jogász Szövetség szekciók munkájában vesznek részt. A Jogász Szövetség szervezeti sza-

bályzata, az Akadémia közreműködése a szakosztályok programjának kialakításában, a tudományos bizottság és a szekciók vezetőségének összetétele biztosíték arra, hogy külön jogtudományi társulat vagy egyesület nélkül is megfelelő súllyal jelentkezzenek a tudományos kérdések a Jogász Szövetség és szerveinek rendezvényein. Ez idő szerint a jogélet területén ez a szervezeti forma alkalmasnak mutatkozott az elmélet és gyakorlat kapcsolatának szorosabbra fűzésére. A jelenlegi jogászkonferencia próbaköve volt annak, hogy mennyiben vált be az elméleti, jogtudományi kérdésekkel foglalkozó jogászok és a joggyakorlat képviselőinek szervezeti egybekapcsolása.

A tudományos munka és a gyakorlat kapcsolatának jellegét, e kapcsolat erősödését már a konferencia egyszerű számadatai is mutatják. Jellemző, hogy például az elhangzott 17 előadásból hetet olyan jogászok tartottak, akik elsősorban a jogi gyakorlat dolgozói. Még inkább tanúsítja ezt a hozzászólások megoszlása. (A 46 hazai hozzászólásból 30 esik a joggyakorlat képviselőire.) Ebben az irányban bizonyít továbbá a résztvevők számának áttekintése. A megnyitó előadáson 500-an vettek részt. A szakosztályok összesen 16 előadásról 1880 résztvevőt jelentettek. Még ha figyelembe is vesszük, hogy sokan két (egyesek három) előadáson is részt vettek, minimálisan mintegy 7—800 résztvevővel kell számolni. Az adatok értékeléséhez még hozzátartozik, hogy a konferenciára elsősorban azokat hívták meg, akik szervezett módon kapcsolódnak a Jogász Szövetség és annak egyes szakosztályai munkájához. A résztvevők számát tovább csökkentette, hogy vidékről összesen csupán 200 meghívott vehetett részt a konferencián (ahol pedig ennél sokkal szélesebb az érdeklődők köre).

A konferencia témáinak kiválasztása során — lehetőleg azonos fokon — több, igen fontos követelményt kellett kielégíteni. Kifejezésre kellett juttatni az alkotmány egészének, valamint egyes intézményeinek elméleti-gyakorlati jelentőségét, hatását szocialista jogrendszerünk alapjainak lerakásában; egyben jelezni kellett a szocialista alkotmányfejlődés legújabb tendenciáit, különösen az SZKP XXI. kongresszusának határozataiban rögzített kívánalmak irányában. Biztosítani kellett továbbá, hogy a tárgyalt kérdések minél közvetlenebb segítséget nyújtsanak állam- és jogéletünk időszerű feladatainak megoldásához és általában lehetőséget adjanak a jogalkotás és a jogi gyakorlat során felmerült legfontosabb kérdések széleskörű megvitatására.

Az előadások¹ és az azokat követő vita — ha nem is azonos módon az összes szakosztályok, illetőleg jogtudományi ágazatok területén — álta-

¹ A konferencián elhangzott előadások. A *plenáris ülésen*: Búza László akadémikus megnyitója, valamint Szabó Imre akadémikus előadása „Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben” címmel. — Az egyes szekciók ülésein elhangzott előadások: *Állam- és jogelméleti szakosztály*: A társadalmi szervezetek szerepe az állami feladatok végrehajtásában (Antalfy György, egyetemi tanár); *Államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakosztály*: 1. A népképviselői rendszer fejlődésének iránya a szocialista államokban (Beér János, egyetemi tanár); 2. A szocialista község szervezeti és hatásköri kérdései (Halász József, tudományos

lánosságban megfelelték ezeknek a célkitűzéseknek. Így pl. az alkotmány kérdései több oldalról jelentkeztek az állam- és jogelméleti, az államjogi, a nemzetközi jogi és a jogtörténeti szekciók előadásain. E vonatkozásban olyan — az állam- és jogrendszer további fejlődése szempontjából jelentős — kérdések kerültek tárgyalásra, mint az alkotmány normatív jellege (Szabó Imre bevezető előadása); államunk politikai alapjának kérdéskörében az állami és társadalmi szervek viszonya a szocialista alkotmányfejlődés legújabb tendenciái alapján, továbbá a népképviselő fejlődésének kérdései a szocialista országokban, ezen belül különösen a magyar országgyűlés munkájának fejlődésével kapcsolatos problémák (Antalffy György és Beér János előadásai); az alkotmányba iktatott menedékjog nemzetközi jogi vonatkozásai (Haraszi György előadása). A felszabadulás előtti alkotmányfejlődés megfelelő értékelése szempontjából ideológiailag különösen jelentős témaként kell megemlíteni a „szent-korona-tan” kialakulásával és fejlődésével kapcsolatos előadást (Sarlós Márton). Ugyancsak az alkotmány témaköréhez kapcsolható a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének (a szocialista községek létrejöttének) hatása a község-szervezet kérdéseire (Halász József előadása). A többi előadás szintén fontos, időszerű kérdéseket tárgyalt. Részint a folyamatban levő büntetőjogi, illetve munkajogi kodifikációt segítették a büntetőpolitika és büntetőítélkezés (Szalai József), a fiatalok büntetőjogáról (Traytler Endre), a munkajog általános jogtételéről (Nagy László), a kollektív jellegű jogviszonyok a munkajogban (Weltner Andor) c. témakörökben tartott előadások, míg a polgári jogi szakosztály előadásai elsősorban a nemrég elfogadott polgári törvénykönyv egyes intézményeit, így a tervszerűdések, ezen belül is a polgári jogi intézmények és a népgazdaság igazgatásának összefüggéseit (Eörsi Gyula), a tartási, életjáradéki és öröklési szerződések, valamint a végrehajtás jogi biztosítékait (Hegyháti István) vizsgálták. A polgári jogi szakosztály további előadásai a tsz-mozgalom fejlődése szempontjából jelentős kérdések, éspedig a mezőgazdasági földek igazgatásának (Földes Iván) és a tsz-jogi felelősség (Nagy László) kérdéseinek napirendre tűzésével szolgálták jogrendszerünk további fejlődését.

munkatárs): *Nemzetközi jogi szakosztály* : 1. A menedékjog (Haraszi György, egyetemi docens); 2. A jogsegély egyezmények (Tallós József I. M. főelőadó); *Nemzetközi magánjogi szakosztály* : 1. A tulajdon és a veszély átszállása a nemzetközi vételnél (György Ernő vállalati jogtanácsos); 2. Nemzetközi szerzői jogi kérdések (Keszthelyi Nándor ügyvéd); *Büntetőjogi szakosztály* : 1. Büntetőpolitika és büntetőítélkezés (Szalai József, legfőbb ügyész első helyettese); 2. A fiatalok büntetőjogáról (Traytler Endre ügyvéd); *Polgári jogi szakosztály* : 1. A terv megvalósítását szolgáló jogintézmények (Eörsi Gyula egyetemi tanár); 2. A mezőgazdasági földek igazgatásának néhány kérdése (Földes Iván, egyetemi docens); 3. A termelőszövetkezeti jogi felelősség (Nagy László tudományos munkatárs); 4. Az eltartási, életjáradéki és öröklési szerződések sajátosságai, valamint a végrehajtás jogi biztosítékai (Hegyháti István ügyvéd); *Munkajogi szakosztály* : 1. Kollektív jellegű jogviszonyok a munkajogban (Weltner Andor egyetemi tanár); 2. A munkajog általános jogtételai (Nagy László egyetemi tanár); *Jogtörténeti szakosztály* : 1. Az organikus és Szent-Korona államelmélet a magyar jogtörténet írásban (Sarlós Márton egyetemi tanár); 2. A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József alatt (Varga Endre, az Országos Levéltár főigazgatóhelyettese).

Az összes — így ez utóbbi előadások is — arra törekedtek, hogy kimutassák az általuk tárgyalt intézmény és az alkotmány közötti kapcsolatot. Egyben az előadások és a vita tükrözték azt a konferencián általában is megállapítást nyert jelenlegi helyzetet, hogy ma még — különösen az egyes szakjogágazatok területén — a jogtudomány és a joggyakorlat dolgozói elsősorban mint politikai okmányt értékelik az alkotmányt, elsősorban olyan alaptörvénynek tekintik, mely főleg a jogalkotó számára jelent iránymutatást és sokkal kevésbé érzékelik az alkotmány közvetlen jogforrási jellegét a jogalkalmazás mindennapi munkájában.

Tanulságos a hozzászólások áttekintése. Igen figyelemre méltó a külföldi hozzászólások nagy száma (összesen 16 hozzászólás).² A baráti országok képviselői szinte egyöntetűen arra törekedtek, hogy nem annyira egyes — bár jelentős —, de mégis részletkérdéseket kifejtő referátumokkal, hanem a tárgyalt kérdéskörön belül maradván elsősorban saját államszervező, jogalkotó, jogalkalmazó munkájuk tapasztalatainak közvetítésével, jogtudományuk eredményeinek összefoglaló jellegű ismertetésével vegyenek részt a konferencia munkájában. Így a konferencia a szocialista országok jogászai közötti nemzetközi méretű közvetlen tapasztalatcsereként is hatott. Igen sok olyan tárgyi anyaggal bővítette a konferencián résztvevő hazai és külföldi jogászok ismeretanyagát, amelyek ma még publikációkban nem hozzáférhetők. (Sok esetben kialakuló vagy csak tervzetekben jelentkező, megoldás alatt álló problémákra utaltak, vagy az állami szervek mindennapi munkájában jelentkező legújabb tapasztalati anyagot közölték.)

A hozzászólások azt bizonyították, hogy az egyes szocialista országokban az államszervezet és a jogrendszer fejlesztése jelentős számban vet fel sajátos részletkérdéseket és kíván speciális szervezeti vagy jogi megoldásokat. Viszont egészen szoros egyezés állapítható meg a felmerülő fő kérdésekben, a mögöttük álló társadalmi szükségletek jellegében, a megoldásukra irányuló kísérletek, kezdeményezések elvi, elméleti alapjaiban. Ilyen fő kérdésekként jelentkeztek úgyszólván az összes szocialista országok képviselői-

² A Szovjetuniót *V. A. Tumanov*, az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet munkatársa; Romániát *Traian Ionescu* egyetemi tanár, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese és *Aurel Ciupe*, a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának bírója; a Német Demokratikus Köztársaságot *Karl Polak* egyetemi tanár és *Rainer Arlt*, a berlini (Potsdam-Babelsberg) Jogtudományi Intézetének igazgatója; Csehszlovákiát *Karel Bertelmann*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és *Ladislav Kosta*, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének vezetője; Bulgáriát *Boris Spasov* szófiai egyetemi tanár; Lengyelországot *Jan Topinski*, a Lengyel Állami Döntőbizottság elnöke, a Lengyel Jogász Szövetség főtitkára képviselte. A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének képviselőit is részt vett a konferencián *Heinrich Brandweiner*, a gráci egyetem tanára, a Béke Világtanács tagja és *Mme Prancine Lyna* belga fellebbezési bírósági ügyvéd, a Belga Nőszövetség titkára. Részt vett még a konferencián ugyancsak a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének kijelölése alapján *Lord Chorley*, a Lordok Házának tagja, egyetemi tanár, az angol egyetemi tanárok szövetségének főtitkára és *Mme Jean Deguent*, a Belga—Kínai Baráti Társaság titkára.

nek hozzászólásaiban az állami és társadalmi szervek viszonyával, a társadalmi szervezetek szerepének növelésével, a gazdasági igazgatás fejlődő, átalakuló struktúrája jogi szabályozásának formáival, a szocialista közszervezet fejlődésével kapcsolatos problémák. Ugyancsak általános témakörként kaptak hangot a szocialista demokratizmus további erősítését célzó alkotmánymódosítások, a demokratikus centralizmus intézményeinek további finomításával, differenciálásával, ezen belül a helyi szervek önállóságának növelésével kapcsolatos kérdések. Ezek az általánosan jelentkező kérdések és az azonos elméleti alap már a konferencia során is felrajzolták a szocialista országok tudományos munkahelyei közötti szorosabb együttműködés és esetleges munkamegosztás perspektivikus lehetőségeit. Részben összefügg a konferencia előkészítésével és tapasztalataival, hogy e témák egy része már a baráti országokkal kötött ideai akadémiai egyezményekben is kifejezésre jut.

A hazai hozzászólások anyaga és színvonala is jelentős fejlődést tükröz. Jogtudományunk fejlődéséről tanúskodik, hogy tudományos dolgozóink általában széles apparátusra támaszkodva, a vitatott kérdések szinte egész szocialista joganyagát és irodalmát áttekintve, továbbá a legjelentősebb nyugati művek ismeretében adták elő kutatási eredményeiket. Egyben érezhető volt, hogy az utóbbi években egész jogtudományunk jelentős lépéseket tett a gyakorlat igényeinek fokozottabb kielégítésére. E hozzászólások, korreferátumok államapparátusunk egyre emelkedő színvonalát is bizonyították. Ez nem csupán a hozzászólások anyagában, hanem azokban a hozzászólásokban kifejezésre jutó kívánságokban tükröződnek, amelyek az állami és jogi munka legkülönbözőbb területein rajzolták fel az elméleti megoldások igényeit.

Talán még két problémát kell kiemelni, hogy a lehetőséghez képest hű képet adhassunk a konferenciáról.

A 46 hazai hozzászólásból mintegy 28—30 előzetes felkérésre, korreferátumként hangzott el. Ez kétségtelenül megalapozottabbakká tette a hozzászólásokat. Ugyanakkor a konferencia viszonylag zsúfolt programja nem adott elegendő időt a további vitára. A konferencia kétségen kívül fontos kérdéseket tárgyalt és a viszonylag sok jogtudományi ágazat joggal igényelheti ezek napirendre tűzését; a jövőben azonban nyilvánvalóan a szabad vitának is tágabb teret kell biztosítani.

A másik probléma már csak részben kapcsolódik a hozzászólásokhoz. Az egyes szakosztályok előadásai résztvevőinek száma közötti nagy különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy ma még az érdeklődés nem egyenlően oszlik meg a különböző jogtudományi ágak között. Legnagyobb volt a résztvevők száma a büntető és a polgári jogi szekciók előadásain, viszonylag sokkal kevesebb a jogelméleti, nemzetközi jogi, illetve jogtörténeti szakosztályok ülésein. Ez arra mutat, hogy a résztvevők az indokolhatónál szívesebben fordulnak a gyakorlati munkájukat egészen közről és közvet-

lenebbül érintő témák felé és indokolatlanul kevés számban érdeklődnek a jogtudomány ideológiai jelentőségű, általános elméleti kérdései iránt. Ez bizonyos fokig arra mutathat, hogy ma még nem minden szakosztály munkájában kapnak eléggé hangsúlyt ágazatuk alapvető elméleti kérdései. De jelezheti azt is, hogy egyes szakosztályok szervezetileg még gyengék és a további fejlődés során fokozott szervező munkával kell biztosítani e szakosztályok körül is az érdeklődők és közreműködők szélesebb körét.

Talán az értékelés eddigi adatai is indokoltá teszik annak megállapítását, hogy az 1959. évi jogászkonferencia jogtudományunk és jogéletünk fejlődésének jelentős állomását jelzi. Kitűzött feladatát lényegében megoldotta: az alkotmány kérdéseit a jogászok érdeklődésének központjába állította. Jelentősen előrevitte az alkotmány normatív, közvetlen jogforrási jellegének tudatosítását mind az egyes jogtudományi ágazatok művelői, mind az államapparátus dolgozói irányában — ami önmagában is igen fontos eredmény a szocialista törvényesség további erősítése útján. Emellett jelentős új elméleti eredményeket és gyakorlati tapasztalatokat hozott felszínre államunk demokratizmusának további szélesítése, jogrendszerünk szocialista fejlesztése útján. Végül a jogtudomány és az államszervező munka területén értékesen járult hozzá a baráti szocialista országok közötti együttműködés kiszélesítéséhez.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET PUBLIKÁCIÓI

SCHMIDT ÁDÁM

I. A tudományos kutatás szocialista országban sohasem lehet öncélú; minden kutatás célja az, hogy eredményein keresztül a szocialista társadalomnak valamilyen vonatkozásban hasznára váljék. A kutatási tevékenység első szakaszában a tudományos intézetekben vagy más szervek keretében tervszerűen folytatott *kutatómunka* áll; ennek befejeztével a kutatás bizonyos *eredményekhez* jut; ezután következik az egész folyamat végén az *eredmények realizálása*, vagyis az eredmények népgazdasági, ill. társadalmi hasznosítása. A kutatási fázisok fent vázolt sorrendje mindenféle kutatási területen azonos, a *kutatómunka* s ugyanígy az eredmények megjelenési formája tekintetében azonban a különféle területeken eltérések mutatkoznak. Egy ipari kutatóintézetben vagy iparvállalatnál folytatott kutatás konkrét eredménye pl. valamilyen új termék kikísérletezése, új technológiai eljárás kidolgozása lehet (ami népgazdasági jelentőségétől függően szabadalomnak, találmánynak, vagy újításnak minősülhet), s amely eredmény hasznosítása nem függ attól, hogy róla valamilyen tudományos folyóiratban vagy könyvben tanulmány jelenjék meg. Ezzel szemben a történelmi-társadalmi tudományok terén folytatott kutatások alapján elért eredmények általánosan szokásos, mondhatni elsőrendű megjelenési formái a tudományos megállapításokat tartalmazó publikációk, monográfiák, tanulmányok, értekezések, cikkek. A társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóintézetek munkáinak, a *kutatómunka* eredményeinek nem jelentéktelen — bár korántsem kizárólagos — mutatói az intézeti publikációk, ill. általában a munkatársak különböző formájú publikációi.

II. Hazánkban az utóbbi években egyre inkább fejlődő önálló közgazdasági tudományos kutatás egyes eredményeit a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének különböző publikációi foglalják magukban s ezeket a publikációkat kívánjuk alább vázlatosan és röviden bemutatni.

1. Mielőtt a szóban forgó feladat ellátásához hozzákezdénénk, célszerűnek látszik előbb a Közgazdaságtudományi Intézetről és munkájáról néhány szóban rövid tájékoztatást nyújtani. A Közgazdaságtudományi Intézet — a

többi szocialista országok közgazdaságtudományi intézeteihez hasonlóan akadémiai kutatóintézetként — mint a Magyar Tudományos Akadémia elméleti kutatóintézete, az Akadémia II. Osztályának keretébe tartozó szervként ténylegesen az 1955. év elején létesült. Az Intézet feladata — a szervezeti szabályzat szerint — hazánk, továbbá a szocialista tábor és a tőkés világ gazdasági élete tényeinek, a szocializmus építése során felvetődő gazdasági problémáknak, valamint a közgazdasági elmélet fejlődésének figyelemmel kísérése, tanulmányozása; mindennek alapján olyan fontos elméleti és gyakorlati közgazdasági kérdéseknek tudományos feldolgozása, amelyeknek megoldását a gyakorlati irányító és szervező munkának, valamint a gazdasági káderek képzésének és továbbképzésének szükségletei megkövetelik. Az Intézet dolgozóinak létszáma az első évben, 1955-ben 69 fő, a kutatói létszám 41 fő volt; jelenleg — 1959. december 31-én — a dolgozók létszáma összesen 77 fő s ebből 52 a tudományos kutató. Az Intézet felelős vezetője az igazgató (az Intézet megalakulása óta Friss István, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja), akinek tanácsadó testületeként az intézet tudományos munkájának támogatására a 18 tagú Tudományos Tanács működik s akinek belső tanácsadó szerve az osztályvezetői értekezlet. Az Intézet a tudományos kutatómunkát — létesülése óta minden átszervezés nélkül változatlanul — öt osztály (Általános Közgazdasági Osztály, Nemzetközi Gazdasági Osztály, Ipari Osztály, Mezőgazdasági Osztály és Pénzügyi Osztály) keretében folytatja.

Megjegyezzük, hogy nemcsak az intézeti kutatómunkának, hanem általában a közgazdasági kutatásnak jó szolgálatokat tesz az Intézet dokumentációs csoportja és könyvtára. A könyvtár könyvállománya 1959. IV. negyedév végén több mint 15 000 kötet (könyvtári egység) s az Intézetbe érkező kurrens folyóiratok száma 344. (Ebből 47 magyar, 125 szocialista országból, 172 egyéb országból). A dokumentációs csoport a folyóiratokból évenként mintegy 9000—10 000 cikket dolgoz fel — eddig összesen több mint 45 000 cikket — és évi mintegy 35 000—40 000 lapkivágást készít és rendszerez — eddig összesen 185 000 kivágást.

Az Intézetben a kutatás az említett osztályokban a Tudományos Tanács által jóváhagyott tématerv alapján folyik; az eredményekről a munkatársak kutatási beszámolókat készítenek. A belső jellegű beszámolókon kívül az Intézet munkatársai kutatási eredményeiket vagy egyéb vizsgálódásaik eredményét különböző publikációkban teszik közzé.

Az Intézet publikációit ismertető jelen cikkben feltétlenül szükségesnek tartjuk nyomatékosan felhívni a figyelmet arra, hogy az Intézet munkája nem ítéltető meg csupán az Intézet saját publikációiból, de még az összes publikációkból sem. Bár, mint fentebb jeleztük, a társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóintézetek kutatási eredményeinek elsődleges megjelenési formája a publikáció, a nyilvánosságra került könyvek, közlemények,

folyóiratcikkek stb. mellett feltétlenül tekintetbe kell venni a nyilvánosságra nem hozott kutatási eredményeket is. Ezeknek az utóbb említett kutatási eredményeknek sajátos formája az intézeti kutatási beszámoló. A kutatási beszámolók — előzetes beszámolók, részbeszámolók, összefoglaló beszámolók stb. — rendszerint korlátozott példányszámban készülnek, többnyire csak sokszorosítottak, de nem kerülnek kinyomtatásra. Ezeket a kutatási beszámolókat az Intézet a kutatási eredményeiben érdekelt vezető szervek, a Pártközpont, Országos Tervhivatal, minisztériumok, Központi Statisztikai Hivatal, s esetleges egyéb érdekelt gazdasági szervek rendelkezésére bocsátja. A kutatási beszámolók rendszerint a vizsgálódások alapján elért olyan konkrét következtetéseket is tartalmaznak, amelyek a vezető szervek részére bizonyos népgazdasági problémák megoldásánál figyelembe jöhetnek. A kutatások eredményei a beszámolókbán részletesebbek s esetleg kevésbé érettek is lehetnek, mint a vizsgálódások főbb eredményeit összefoglaló publikált tanulmányok, folyóiratcikkek. Egyes kutatások témái emellett olyanok lehetnek, amelyek inkább csak valamilyen szűkebb kör (pl. központi irányító és tervező szervek) érdeklődésére tarthatnak számot. Ebből következik, hogy a kutatási beszámolók — a kutatás menete közben készített részbeszámolóktól eltekintve is — többnyire nagyobb és részletesebb anyagot, bár talán kevésbé végleges eredményeket tartalmaznak, mint a publikációk.

A kutatási eredmények, a beszámolók megállapításai és következtetései — függetlenül attól, hogy ezek az eredmények publikációk formájában szélesebb nyilvánosság elé kerültek-e vagy sem — a népgazdaság fejlesztésére, a gazdasági rendszer tökéletesítésére irányuló munkában, a népgazdasági tervezésben, egyes időszzerű konkrét gazdasági problémák megoldásában kétségtelenül figyelembevehetőek voltak. Hogy csak néhány példát említsünk: A népgazdasági mérlegrendszer módszereinek tökéletesítésénél, az újratermelési folyamat összefüggéseit feltáró ún. ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításánál, valamint a nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása mérlege módszereinek kialakításánál (s egy év mérlegének összeállításánál), az ipari termelői árrendszer hibáinak feltárásában s a helyesebb árrendszer elveinek és szempontjainak kialakításában, az életszínvonalat jelentős mértékben befolyásoló ún. közvetett juttatások felmérésében és számításbavételi módjának kialakításában, a termelékenység mutatóinak kidolgozásában és alkalmazásánál, a külkereskedelmi gazdaságossági számítások módszereinek tökéletesítésénél és finomításánál, a hóvégi rohammunka okainak feltárásában és kiküszöbölésénél, egész konkrétan bizonyos termékek (pl. cukorrépa) népgazdaságilag optimális szállítási problémájának megoldásánál, a cukorrépa szerződéses termeltetési feltételeinek megállapításánál, a termelőszövetkezeti önköltségszámítási — és jövedelmezőségszámítási — módszerek kidolgozásánál, a termelőszövetkezeti jövedelemelosztási rendszer kialakításánál és gyakorlati kikísérletezésénél, a mezőgazdasági munka-

termelőkenység mérési módszereinek és mutatószámrendszerének kialakításában, a kinnlevő (tezaurált) pénz mennyiségének és megoszlásának megállapítására irányuló módszer kialakításában s a módszer alkalmazásával a forgalomban levő pénzmennyiség alakulásával kapcsolatos néhány probléma megoldásánál, a kereslettervezés módszereinek tökéletesítésénél s az új módszernek a várható kereslet meghatározására való alkalmazásánál és még egyéb gazdasági kérdésekben többé-kevésbé felhasználhatók voltak az illető témára vonatkozó kutatások eredményei. Ezenfelül a kutatásba egyes külső munkakerők bevonása, a kutatómunka során a vállalatoknál s főként a központi gazdasági szervekkel folytatott konzultációk, megbeszélések, a kutatási beszámolók megvitatásai az egyes gazdasági problémák további feltárása és megoldása irányában olyan gondolateltető folyamatot váltanak ki, ami az intézeti kutatómunka talán kevésbé közismert, de nem jelentéktelen eredményének minősíthető.

2. Az Intézet és munkatársai publikációs tevékenységének kifejtésére számos folyóirat biztosít lehetőséget. Az Intézet — alább részletesen ismertetendő — saját publikációin kívül a munkatársak elsősorban a Közgazdasági Szemlében adták közre tanulmányaikat. Az (új) Közgazdasági Szemle 1954. október havában indult meg, mint a magyar Tudományos Akadémia közgazdasági folyóirata; a folyóirat az 1955. évi 3—4. számtól kezdődően már mint a Közgazdaságtudományi Intézet folyóirata jelenik meg, évenként 12 számmal, számonként mintegy 110 oldal, vagyis 7 ív terjedelemben. A Közgazdasági Szemle mellett az Intézet munkatársainak tollából számos tanulmányt, cikket közöltek a többi társadalmi és gazdasági folyóiratok is, mint pl. a Társadalmi Szemle, a Statisztikai Szemle, a Munkaügyi Szemle, a korábbi Pénzügyi Szemle, jelenleg a Pénzügy és Számvitel, a Külkereskedelem, Belpolitikai Szemle, Többtermelés, Műszaki Élet stb. Az intézeti munkatársak feladatuknak tartották vizsgálódásuk eredményének a szélesebb olvasóközönsséggel a napi sajtóban, hetilapokban való megismertetését is, s ezzel a gazdasági kérdések iránt az érdeklődés felkeltését, a közgazdasági eszmék és gondolatok népszerűsítését. Az Intézet munkatársainak ezt a törekvését mutatják pl. a korábbi Szabad Népből, a Népszabadságban, a Figyelőben s egyéb sajtótermékekben megjelent cikkek és közlemények.

Nem célunk, hogy a publikációs tevékenységről részletes statisztikai adatokat közöljünk, a publikációs tevékenység mértékére vonatkozóan azonban mégis szükségesnek látjuk néhány jellemző adat megemlítését. Az Intézet folyóiratában, a Közgazdasági Szemlében az Intézet munkatársainak tollából 1955-ben 25, 1956-ban 27, 1957-ben 38, 1958-ban 41 és 1959-ben (az év végéig bezárólag) 32 tanulmány, cikk, közlemény jelent meg. Az összes publikációk száma pedig kerekén — a saját intézeti publikációktól ez alkalommal is eltekintve — 1955-ben 40, 1956-ban 70, 1957-ben 80, 1958-ban 100 és 1959-ben 90 volt. (1960. I. negyedében a publikációk szám 25). A publikációk

fenti adatai magukban foglalják a munkatársaknak külföldi — szovjet, német-demokratikus, lengyel, csehszlovák, francia és egyéb — folyóiratokban megjelent tanulmányait és cikkeit is. A publikációk száma erőteljesen emelkedő irányzatot mutat. 1955-höz viszonyítva az utolsó teljes évre, 1959-re a publikációk száma mintegy két és negyedszeresre emelkedett.

A Közgazdasági Szemle a megjelent tanulmányokról orosz és angol nyelvű kivonatot is közöl s így az intézetek kutatásai részben legalábbis nagy vonalakban külföldön, elsősorban az Intézettel kiadványcsere-viszonyban álló intézetek és szervek tudományos dolgozói előtt is ismertekké válnak.

Az Intézet publikációival kapcsolatban említhetjük meg az Intézet bibliográfiai tevékenységét is; az elmúlt idő alatt az Intézet könyvtára részt vett a Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató szerkesztésében, bibliográfiai kiadványt bocsátott közre a munkatermelékenység kérdéseiről, belső használatra bibliográfiát állított össze az anyagi érdekeltség és a tervgazdaság kérdéseiről, továbbá Kína gazdaságáról.

3. Az Intézetben folytatott tudományos kutatás eredményeinek nyilvánosságra hozása terén jelentős szerepet játszanak az Intézet saját publikációi, amelyekről az alábbiakban valamivel részletesebb, de azért voltaképpen még így is csak meglehetősen vázlatos tájékoztatást kívánunk nyújtani. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy lényegében véve a szó szoros értelmében vett tájékoztatásra kerül csak sor, az intézeti kiadványok behatóbb tárgyalását, fejtegetését, bírálatát vagy méltatását nem tekinthetjük feladatunknak.

Az Intézet saját publikációi természetesen ugyanúgy az intézeti kutatómunka eredményei, mint a fentiekben említett egyéb publikációk. Az intézeti publikációk közzététele általában abban az esetben válik szükségessé és indokolttá, ha a tudományos kutatás eredményei — a szűkebb körben ismertté váló (sokszorosított) intézeti beszámolókkal szemben — az elméleti és gyakorlati közgazdászok szélesebb körének érdeklődésére tarthatnak számot, ha valamely jelentősebb kutatási téma vizsgálódásainak összefoglaló eredményeiről kell számot adni, vagy ha az Intézet kutatási munkájának egészéről kíván időnként tájékoztatást nyújtani. Ezekben az esetekben a kutatási eredmények közzétételére a hazai és külföldi folyóiratok, a gazdasági hetilapok vagy a napilapok nem biztosítanak megfelelő lehetőséget, s az eredmények közzétételének legcélszerűbb módja saját intézeti publikációk kiadása.

A fentiekből következik az intézeti publikációk három legjelentősebb fajtájának elhatárolása is. a) Az Intézet kutatási munkájának egészéről bizonyos időszakonként a reprezentatív jellegű *intézeti Évkönyv* adhat számot. b) Nagyobb, önálló, bizonyos mértékben lezárt kutatások szélesebb köröket érdeklő eredményeit foglalják magukban az intézeti kiadványként *könyv formában megjelenő monográfiák*. c) Végül nagyjában végleges, de szűkebb

kört érintő kutatási eredmények, továbbá a kutatási eszterges részeredmények leginkább megfelelő formái az *intézeti közlemények*.

Az intézeti publikációk ismertetésénél többféle módszert alkalmazhatunk; az ismertetés történhetné kronologikusan, a kutatások alapvető problémái szerint vagy esetleg a közgazdasági kutatás szakterületei szerint csoportosítva. A publikációkat az alábbiakban célszerűbbnek látjuk elsősorban megjelenési formájuk szerint csoportosítva ismertetni, teljes tudatában annak, hogy magasabb tudományos szempontból másféle csoportosítás esetleg megfelelőbb volna.

Az Intézet eddigi legjelentősebbnek tekinthető publikációja az első, 1957. évi *Évkönyv* volt,¹ amely 1958 elején került forgalomba. A 34 ív terjedelmű vaskos könyv Friss István előszava után a kutatómunka eredményei alapján 16 tanulmányt s ezeken kívül az Intézet munkájáról (a kutatási témákról, a külföldi kapcsolatokról, a könyvtár és dokumentáció munkájáról, az intézeti munkatársak publikációs tevékenységéről, valamint a Közgazdasági Szemle munkájáról s a Szemle munkatársainak publikációiról) 6 közleményt tartalmaz.

Az intézeti *Évkönyv* különböző tárgyú tanulmányainak egyenkénti részletes ismertetését nem látjuk szükségesnek s ezért csupán a tanulmányok, ill. kutatások főbb problémájára és néhány elvi jelentőségű szempontjára kívánjuk a figyelmet felhívni.

Az előszóban *Friss István* az intézeti munka célkitűzéseire és a kutatómunkát irányító főbb elvekre vonatkozóan hangsúlyozza, hogy az akkor mindössze három éve fennálló Intézet a marxista, tehát materialista és dialektikus kutatás elveit érvényesíti s feladatának mindig a népgazdaság gyakorlatának kutatását tekintette, amelynek értelmet a társadalmi haladás szolgálata ad. Rámutat arra, hogy a kutatások — ha eredményesek — hozzájárulnak a proletárdiktatúra, a munkás-paraszt szövetség megszilárdításához, útmutatást adhatnak a kizsákmányolásmentes, osztály nélküli társadalom felépítését meggyorsító és elősegítő gazdasági intézkedések és intézmények kialakításához, előbbre vihetik a gazdaságpolitikában esetleg elkövetett hibák feltárását. Az Intézetben három éven át folytatott munka eredményeinek és hiányosságainak mérlegelése után azt a reményét fejezi ki, hogy az Intézet kutatói a dogmatizmus és revizionizmus ellen kellően felvértezve, szorgalmas és kitartó munkával képesek lesznek a közgazdasági tudomány eredményes művelésére és további fejlesztésére.

Az *Évkönyv* első tanulmányában *Nagy Tamás* az Intézet munkájáról és a közgazdaságtudományunk feladatairól számol be. Ismerteti az Intézet szervezetét, a kutatási témák kiválasztását, a kutatómunka folytatását, a

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének *Évkönyve* I. Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó. Szerkesztették *Friss István* igazgató irányításával az Intézet osztályvezetői: *Cukor György, Göncöl György, Horváth Lajos, Jávorka Edit, Nagy Tamás*; technikai szerkesztő: *Rózsa György*. 542. l.

kutatás legfőbb elveit és célkitűzéseit. A szocialista állam gazdaságvezetési módszereinek alapproblémájából — a központi irányításnak a helyi önállósággal és kezdeményezéssel, valamint az egyéni és csoportérdekeknek a társadalom érdekeivel való optimális összeegyeztetéséből — kiindulva problémakörönként tájékoztat az Intézet főbb kutatási témáiról, az elért eredményekről s az Intézet, illetőleg a közgazdasági kutatás előtt álló további feladatokról.

Az Évkönyv tanulmányai — az Intézet kutatási programjának megfelelően — túlnyomórészt a szocializmus gazdasági problémáival foglalkoznak. A modern kapitalizmus elméleti problémáit csupán két tanulmány veszi vizsgálat alá. *Göncöl György*: Makroökonómia és értékelmélet c. tanulmányában a modern polgári — és revizionista — közgazdasági elméletek kritikai vizsgálata alapján a marxista értékelmélet talaján állva a szubjektív értékelmélet csődjét s a marxi értékelmélet igazolását szögezi le. Érdekes fejtegetések eredményeként megállapítja, hogy a gazdasági élet makroökonómiai problémái végeredményben csak a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista tervgazdálkodásban, a marxista közgazdasági elmélet alapján juthatnak megoldáshoz. A modern imperializmus korának egyik időszerű kérdésével foglalkozik *Molnár Ferenc*, aki a gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és leküzdésének perspektívái című tanulmányában az irodalom és statisztikai adatok bőséges felhasználásával kísérletet tesz az elmaradottság fő ismérveinek rendszerbe foglalására. Fő ismérvnek a termelőerők fejlettségének alacsony színvonalát, fejlődésük egyoldalúságát és lassú ütemét, a kapitalizmus előtti termelési viszonyok jelentős maradványait, az országok gazdasági függőségét és a fejlett tőkés országok által való kizsákmányoltságot tekinti. Az elmaradottság okainak és a jövő távlatainak elemzése után megállapítja, hogy az elmaradt országok fokozatosan kívánnak az imperializmus rendszeréből.

A szocializmus alapvető elméleti problémáival foglalkozik *Erdős Péter* a tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről írott figyelemre méltó tanulmányában. A gazdasági törvények helytelen értelmezésével és kultuszával szembeszállva a törvények helyes értelmezése irányában tesz lépéseket, amikor megkülönbözteti a gazdasági élet „nagy törvényeit” és a fejlődést meghatározó konkrét szükségességeket, felhívja a figyelmet a tudományos felismerés határaitra és a szubjektív tényezők szerepére. Ezután a tervek önállósodásának kérdését s a népgazdasági tervezésben alkalmazott tervmutatók tényleges hatásait vizsgálja és olyan tervmutató számrendszert kíván, amelyek mellett a központi tervezés és vállalati önállóság, a népgazdasági és vállalati érdek minél teljesebben fedik egymást.

A további tanulmányok legtöbbje a hazai szocialista gazdasági rendszerünk jelenségeinek, folyamatainak, összefüggéseinek tudományos — helytálló, bizonyítható, elfogulatlan, tankönyvszerűségtől és dogmatizmustól men-

tes — feltárására, a gazdasági életben rejlő különböző ésszerűtlenségek felfedésére s mindezen keresztül a jövőbe nézően a szocialista gazdasági mechanizmus tökéletesítésére irányul. *Cukor György* a szocialista gazdasági rendszer fejlődése szempontjából annyira jelentős *munkatermelékenység* mérésének problémájával, a munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatóságával foglalkozik s a mutatók abszolutizálásával szembeállva megmutatja az egyes mutatók alkalmazási lehetőségeit, korlátait, különböző területen különböző szempontból megállapítható előnyeit és hátrányait. *Lukács László* a közgazdasági ténymegállapítás és egyben a tervezés egyik érdekes kérdésével, *a könyvviteli adatszolgáltatás pontossági korlátaival* foglalkozik — a gépipari vállalatok vonatkozásában — s az egyes torzító tényezőket elemezve következtetéseket von le a pontosság tökéletesebb megvalósítása érdekében szükséges intézkedésekre. *Bródy András* a népgazdasági újratermelési folyamat összefüggéseinek feltárására szolgáló ún. *input-output* módszer hazai alkalmazhatóságának kérdésével kapcsolatban a nehézipar néhány fajlagos anyagfelhasználási mutatójának alakulását, az erre vonatkozó adatgyűjtésünk megfelelőségét vizsgálja s elemzés alá veti a kiszámított fajlagos mutatókat. Egy másik cikkében *Bródy András* akkori gazdasági életünk egy közismert káros jelenségét, a *hóvégi hajrá*t elemzi; döntő okát nem a készletalakulásban, hanem inkább a havi beszámolási és ezzel kapcsolatos ösztönzési rendszerben látja. *Hoch Róbert és Rédei Aranka* a szocialista árrendszer problémakörében a *fogyasztási árképzés* gyakorlatát, különösen a „beazonosítási elv” és az „önköltségi elv” érvényesítését vizsgálják s az árrendszerben a keresleti-kínálati egyensúly irányában ható árak, az árképzésben nagyobb rugalmasság alkalmazását, az árképzés során a cikkek, szakmák sajátosságainak fokozottabb figyelembevételét javasolják. A szocialista felhalmozás egyik sajátos problémáját, az állami *vállalatok beruházásainak finanszírozását* *Schmidt Ádám* tanulmánya vizsgálja s a jelenlegi költségvetési szemléletű beruházásfinanszírozási rendszer hatásait elemezve a beruházásoknak továbbra is a költségvetés terhére, de nem költségvetési technikai megoldásokkal finanszírozását, valamint a beruházó vállalatot és kollektíváját a beruházásban valamilyen módon érdekeltté tevő módszer alkalmazását, de nem a bankkölcsön általános kiterjesztését javasolja. Érdekes tanulmányok foglalkoznak a mezőgazdaság különböző problémáival. *Kelemen Zoltán és Siebenfreud Kurt* a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából alapvető jelentőségű gépesítés egyik döntő problémáját, a *gépállomások és termelőségvetetek* közötti viszonyt, közelebbről egy termelőségvetetben a gépállomási munkáknak a termelésre és jövedelmezőségre gyakorolt gazdasági hatását vizsgálják. Ennek alapján a kérdés megoldására, a viszony alakítására konkrét javaslatot is tesznek, bérleti forma alkalmazását ajánlva. *Augusztinovics Győző — Németi Lászlóné — Szentmártoni Lajos — Szűcs Róbert — Wittchen Béla* a mezőgazdasági *önköltség- és jövedelmezőség*számítás akkoriban meg-

lehetősen kényesnek minősülő módszertani kérdéseit vizsgálják és olyan modellszerű részletes számítási módszert dolgoznak ki, amely kétségtelenül kezdeményező jellegűnek minősíthető. *Komló László* és *Kovács Csaba* a szocialista mezőgazdaság egy ugyancsak igen időszerű és fontos problémájával, a *termelőszövetkezeti jövedelemelosztás* kérdésével foglalkoznak. A részesedési rendszerek alapos, többvonalatkozású elemzése alapján a munkaműveleteken nyugvó részesedési rendszerrel szemben a termelési eredményen nyugvó rendszer mellett foglalnak állást s utóbbinak elveit kialakítva a követelményeknek mindenben megfelelő részesedési rendszer egyes változatainak javasolt szabályozását mutatják be.

Az Évkönyvnek — mint láttuk — 10 tanulmánya a szocialista tervgazdálkodás problémáit vizsgálja. Aránylag kevesebb hely jutott az Évkönyvben — ugyanúgy, mint magában az intézeti programban is — a gazdaságpolitikai tárgyú tanulmányoknak. Az Évkönyvben mindössze 3 tanulmány foglalkozik nem is annyira gazdaságpolitikai, mint inkább gazdaságtörténeti témákkal. *Ausch Sándor* tanulmánya a háború finanszírozásának és az 1938—1944. évi inflációnak történetét dolgozza fel. (Ezt a témát alább még érintjük.) *Csendes Béla*: A kenyérgabona termelés és felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és felszabadulás után című tanulmányában az 1928—29. évtől 1955. évig terjedő időszakban a kenyérgabona vetésterületének és termésátlagainak, a teljes termelésnek és felhasználásának, valamint az ártermelésnek alakulását elemzi s a kenyérgabonatermelés elhanyagolásának főbb okaira rámutatva következtetéseket von le a kenyérgabona probléma megoldására vonatkozóan. *Vági Ferenc* az életszínvonal alakulása szempontjából fontos probléma, a lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—1955. évi viszonyának alakulását vizsgálja. (Ezt a témát alább ugyancsak ismét érintjük.)

Az Intézet I. Évkönyvének megjelenéséről annak idején több folyóirat — így a Figyelő, Műszaki Élet — megemlékezett. Az Évkönyv mezőgazdasági tárgyú tanulmányairól a Közgazdasági Szemlében *Erdei Ferenc* részletes ismertetést és értékelést adott.² Az Intézet Évkönyvének értékelése e tájékoztatásnak nyilván nem lehet feladata. Csupán tényként kívánjuk regisztrálni s nem értékelésként beállítani, hogy a kereken 1200 példányban megjelent kötet két év alatt nagyjában véve teljesen elkelt s az Évkönyv több tanulmánya különböző tanfolyamok kötelező olvasmányává vált.

b) Az intézeti publikációk sorában második helyen a *könyv formában megjelent monográfiákról* kell megemlékeznünk. A többi publikációs formához viszonyítva az intézeti publikációként megjelent könyvek száma elég csekélynek tűnik: 1957-től 1959-ig összesen négy önálló könyv jelent meg.

Könyv formában jelent meg *Kornai János*: A gazdasági vezetés túlzott

² A Közgazdaságtudományi Intézet első Évkönyve. (I. Agrárgazdasági tanulmányok) Közgazdasági Szemle. 1959. 5. sz. 559—562. 1.

központosítása — Kritikai elemzése a könnyűipari tapasztalatok alapján³ című monográfiája. A könyv — az 1955. évi helyzet alapján — többoldalúan s érdekesen elemzi az utasítások rendszerét, a gazdasági vezetés ösztönzőit, a tervutasítások és ösztönzők együttes hatására fellépő egyes hasznos és főként káros tendenciákat, a vállalatok közötti kapcsolatokat és foglalkozik a — ma már fenn nem álló — túlzott centralizációval, valamint a helyi kezdeményezés és a vállalati önállóság kifejlesztésére irányuló különböző törekvésekkel. A tanulmány szerzőnek az Intézet keretében 1955. évben megkezdett kutatások eredményeit magában foglaló, 1956. szeptember havában megvédett kandidátusi értekezése volt, amelynek egyes megállapításai — a vita során és később is — több bíráló észrevételt váltottak ki. A könyvről különben szerző egy újabb cikkében elismeri, hogy „annak idején jó néhány kérdésben jogos, azóta az élet által is igazolt bírálatban részesült” és ugyanitt hangsúlyozza a felső szervek által adott alapvető tervutasítások fontos szerepét is.⁴

A következő könyv a gazdaságtörténeti kutatás terén jelentkező egyik hiány pótlására, Magyarország háborús éveinek gazdaságtörténeti tényfeltáró, adatgyűjtő és elemző feladatának elvégzésére irányult. Ez a monográfia, *Ausch Sándor: Az 1945—1946. évi infláció és stabilizáció c. munkája*, a szerző 1957-ben megvédett kandidátusi értekezését tartalmazza⁵. A könyv első fejezetében a téma gazdaságtörténeti feldolgozásához elméleti alapvetést kívánván nyújtani, az infláció lényegét és osztálytartalmát fejtegeti. Második fejezetében a második világháborúval kapcsolatban Magyarországra háruló terhek finanszírozását s a háború alatt kialakult infláció folyamatát, okait és — elsősorban a munkásosztályra s általában a dolgozókra káros — következményeit vázolja fel. Legrészletesebben a könyv — harmadik és negyedik fejezetében — a világ gazdaságtörténetének példa nélkül álló legnagyobb inflációját, vagyis az 1945—46. évi magyarországi inflációt dolgozza fel. A gazdasági helyzetből kiindulva, de az osztályviszonyok alakulására is figyelemmel a legkülönbébb vonatkozásokban sokoldalúan és alaposan tárja fel és elemzi az egyre vadabb iramban száguldó infláció okait, tényezőit, menetét és megrajzolja a munkásosztály infláció alatti helyzetét, a stabilizáció alapjainak lerakásában vitt történelmi jelentőségű szerepét. Utolsó fejezete az infláció után megvalósított 1946. évi stabilizációt mutatja be s magyarázatát adja annak, hogy milyen elvi alapokon, milyen módszerekkel és milyen politikai feltételek mellett volt lehetséges lényegében saját erőnkből s a Szovjetunió támogatásával az infláció káosza helyébe a pénzfunkciók ellátására alkalmas újabb szilárd valutát teremteni. Az infláció és stabilizáció oknyomozó és elemző feldolgozása, ehhez a tények és számszerű adatok összegyűjtése, s

³ Budapest, 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (207 l.)

⁴ Kornai János: „Mennyiségi szemlélet” és „gazdaságossági szemlélet”. Közgazdasági Szemle. 1959. 10. sz. 1083—1091. l.

⁵ A MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kiadványa. Budapest, 1958, 190 l. Kossuth Kiadó.

ezen túl a marxista pénzülmélet több megállapításának statisztikai igazolása hazánk legújabbkori — korántsem kielégítő — gazdaságtörténeti kutatásainak kétségtelen gazdagodását jelenti.

Ugyancsak 1958-ban jelent meg egy másik monográfia, amely az Intézetben folytatott kutatás eredményei alapján a gazdasági irányítás egy rendkívül időszerű kérdésével, a vállalati eredmény-megállapítás egyes problémáival foglalkozott. A kérdést a vállalati kollektív és egyéni érdekeltségnek a vállalati eredményekhez fűzése, vagyis a nyereségrészesedési rendszer bevezetése tette különösen időszerűvé. Nyilvánvaló, hogy az egész érdekeltségi rendszer helyes funkcionálásának alapvető feltétele, hogy maga a vállalati nyereség pontosan megállapítható legyen. Ezzel a kérdéssel foglalkozik *Lukács László és Sági Márton* munkája: A pontosság korlátai a vállalati eredmény-megállapításban.⁶ A könyv egyrészt a korábbi hazai tőkés, másrészt a szocialista állami vállalatok nyereségmegállapításait tárgyalja. Első részben a felszabadulás előtti tőkés iparvállalatok mérlegeiben kimutatott nyereség torzításaival, a mérleg összeállítására vonatkozó főbb rendelkezésekkel, a tőkések érdekében álló mérlegtorzítás főbb módszereivel, a részvénytársasági nyereség—veszteség kimutatásával, a nyereségkivonással és titkos tartalékolással, az adómérlegekben kimutatott ugyancsak torzított nyereséggel foglalkozik. A könyv második, terjedelmesebb része — bő statisztikai anyag felhasználása mellett — a szocialista állami vállalatok, közelebbről a gépipari vállalatok eredménymegállapításának pontosságát, helyesebben: a pontatlanság egyes forrásait vizsgálja. Megállapítva, hogy a szocialista könyvvitelnek elvben is sokkal pontosabb eredményekhez kell vezetnie, mint a tőkés vállalati könyvelésnek, megvizsgálja a könyvvitelnek a tervteljesítés ellenőrzésére való felhasználása — nem kielégítő eredményű — hatásait s úgy találja, hogy ez általában károsan hat a könyvviteli adatok pontosságára. Emellett a gyártmány önköltségére — s így a nyereségre — számos tényező és változásuk is hatással van, (termelési volumen és időtartam, vertikálítás, a profil és profilváltozás, a kalkuláció, utókalkuláció különböző módjai, a rezsiköltségek kezelése stb.). További pontatlansági forrást jelent a tervezési módszerekhez való egyéb alkalmazkodás, a beszámolási időszak rövideége s számos nem kielégítő adminisztratív eljárás. A harmadik részben a könyv az előbbi felismeréseken alapuló következtetéseket foglalja magában. Arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált területen — a gépiparban — a negyedéves mérlegben a nyereség torzítása oly mértékű lehet, ami a kimutatott eredmény megítélését érdemben megváltoztatja. A könyv ezért konkrét javaslatokat tesz az árképzésben és az anyagi ösztönzésnél a pontatlanság figyelembevételére, javasolja a megbízható adatoknak a megbízhatatlanoktól elhatárolását, a pontosság elérhető mértékének, az előbb említett tényezők hatásának, az árképzésnél

⁶ Budapest, 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 172 l.

a vállalati kalkulációk elfogadhatóságának megvizsgálását. Javasolja továbbá, hogy a vállalati eredmények tekintetében pontossági rangsort kellene kialakítani s azt a nyereséggel való ösztönzés alkalmával is figyelembe kellene venni. Javaslatai után a könyv néhány elvi tételt állít fel a mérések tűrési határai, a mérést befolyásoló anyagi érdekek rendszere, a különböző pontossággal mérő mérőeszközök (könyvvitel, statisztika stb.) tűrési határainak felismerhetősége, az adatszolgáltatás pontatlanságai terén feltehetően fennálló és megvizsgálendő törvényszerűségek, valamint a pontosság korlátainak állandó rendszeres munka útján szűkebbre vonása tekintetében s végeredményben arra a feltevésre jut, hogy magának a pontosságnak megjavítására is lehetséges az ösztönzés.

Nem valamilyen közgazdasági kutatás eredményeiről számol be, hanem a közgazdasági kutatáshoz nyújt segédeszközt az Intézet publikációi sorában legutóbb megjelent könyv, *Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei. Tájékoztatósi — bibliográfiai kézikönyv.*⁷ A könyv a szélesen értelmezett közgazdaságtudomány területére és az egész világra kiterjedően ismerteti a kutatás szervezeti kereteit ill. szerveit, bemutatja a könyvtárak és a dokumentációs szolgálat, valamint a tájékoztató (reference) szolgálat szerepét a közgazdasági kutatásban, végül igen részletesen ismerteti a közgazdasági kutatás időszaki irodalmát, mégpedig nemcsak a szorosabb értelemben vett folyóiratokat, hanem egyéb időszakos kiadványokat (bankjelentéseket stb.) is. A források és segédletek kiegészítéseként az egyik függelék hasznos útmutatásokat ad az anyaggyűjtés módszere és technikája tekintetében; egy másik függelék a hazai közgazdasági kutatás szervezeti kereteit, forrásait és segédleteit részletesebben ismerteti. Az igen gazdag ismeretanyagot feldolgozó és közvetítő segédkönyv feltehetően jó szolgálatot tehet a közgazdasági kutatással foglalkozóknak, mégpedig nemcsak a kezdő kutatóknak, hanem a már tapasztalatokra szert tett kutatóknak is.

c) Az Intézet publikációi között harmadik helyen említjük meg a *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei* elnevezésű kiadványsorozatot. A sorozat 1959 február havában indult meg s — a Közgazdasági és Jogi Kiadó gondozásában — ez ideig hat száma került nyilvánosságra. Az első közleményhez írott előszavában *Friss István*, az Intézet igazgatója magyarázatát adja a közlemények megindításának. Megállapítja, hogy míg néhány évvel ezelőtt még nehéz feladatnak tűnt egy közgazdasági folyóiratot magyar szerzők önálló munkáival megtölteni, addig ma a publikációs lehetőségek már szűknek bizonyulnak. Éppen ezért az olyan munkák számára, amelyek túllépik egy folyóirataikk terjedelmét s nem tartanak igényt szélesebb olvasótábor érdeklődésére, az Intézet vezetősége a Közlemények kiadását határozta el. E közlemények a munkák keletkezésé-

⁷ Budapest, 1959. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 284 l.

nek és a jelentkező szükségletnek megfelelően, nem rendszeres időközökben, néhány száz példányban jelennek meg.

Az eddig megjelent közleményeket felesleges tudományoskodás lenne problémakörök vagy népgazdasági területek szerint rendszerezni s ezért a közleményeket megjelenésük sorrendjében fogjuk ismertetni. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei között az első munka: *Vági Ferenc*: A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete c. tanulmánya volt. (Budapest, 1959. 62. l.) A tanulmány alapjául szolgáló vizsgálódásokat a forgalomban levő pénzmennyiségben 1953-tól folyamatosan bekövetkező növekedés okainak és következményeinek, valamint a lakosság árukereslete és az árukészletek közötti viszony s a lakossági készpénzkészletek alakulásának feltárása tette szükségessé és időszzerűvé. A tanulmány a népgazdaságban kintlevő készpénzmennyiség s a lakosság pénzkészlete fogalmának, keletkezésének és szerepének tisztázása után részletes statisztikai adatok alapján elemzi a lakossági pénzkészlet és betétállomány 1953 június óta bekövetkezett változásait, — 1953 júniusától 1958 júniusáig a kintlevő pénzmennyiség mintegy két és félszeresére emelkedett — közelebbről a pénzmennyiség növekedését s ennek sajátosságait, a lakosság pénzkészletének alakulásával kapcsolatban a takarékbetétek — fenti időszakban közel ötszörösre — emelkedését. Ezután a készpénzes forgalom s a kintlevő pénzmennyiség viszonyával és szerepével foglalkozik s rámutat a lakosság egymásközi forgalmának változására s a kinlevő pénzmennyiség nagyságát befolyásoló hatására. Érdekes probléma megoldására vállalkozik a tanulmány, amikor a lakossági pénzkészletek és pénzkészletemelkedés társadalmi csoportok (munkásság — parasztság — egyéb lakosság) szerinti megoszlását vizsgálja. Ismerteti és bírálja a társadalmi csoportokra jutó pénzkészlet kiszámításánál a Magyar Nemzeti Bank által alkalmazott és egyéb módszereket s számításokat, továbbá adatokat közöl a pénzkészletek legutóbbi változására. Mindezek után a lakossági pénzkészletek és a piaci egyensúly legfontosabb kérdéseivel, közelebbről a pénzkészletnövekedés és a piaci egyensúly kölcsönhatásával, a vásárlóerő és árualap egyensúlyával s annak tervezési problémáival foglalkozik. A tanulmányban érintett és fejtegetett kérdések, a lakossági pénzkészletgyűjtés okainak, céljainak s az egyes társadalmi csoportok pénzkészlet növekedésének feltárására, a számítások és tervezési módszerek tökéletesítésére irányuló vizsgálódások a reáljövedelem és az élet-színvonal emelése szempontjából meglehetősen fontosak s e kérdések megoldásához járul hozzá a tanulmány.

A népgazdasági munkaerőgazdálkodás és tervezés egy eléggé elhanyagolt, de alapjában véve igen súlyos kérdésével foglalkozik *Cukor György—Timár János* munkája: A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban. (Budapest. 1959. 109. l.) A tanulmány hiánypótló ténymegállapító részében részletes képet nyújt a műszaki

szakembereknek, a mérnököknek és technikusoknak a magyar népgazdaságban, közelebbről a magyar gyáriparban elfoglalt helyéről és szerepéről, majd a jövőbe tekintve egyrészt megkísérli a műszaki szakemberek várható létszámalakulásának kiszámítását, másrészt konkrét javaslatot ad a műszaki szakember szükséglet tervezésének módszerére vonatkozóan is. A tanulmány első fejezetében a mérnökök és technikusok helyzetének és létszámának alakulását az egész népgazdaság vonatkozásában veszi vizsgálat alá. A második világháború előtti évekre visszamenőleg bemutatja a mérnökök és technikusok létszámának jelentős fejlődését — 1958-ban mintegy 27 000 kereső mérnök és 44 000 technikus volt hazánkban — s összehasonlítja a hazai létszámhelyzetet egyéb szocialista és tőkés országok megfelelő létszámadataival. Megállapítja, hogy Magyarország és általában a szocialista országok műszaki szakember ellátottsága messze meghaladja a legfejlettebb tőkés országokét is. A tanulmány ezután vizsgálja a mérnökök és technikusok létszámának megoszlását a népgazdaság főbb ágai között, valamint szakmai képzettség szerint s a minőségi helyzet feltárásának némi megközelítése érdekében megvizsgálja a mérnökök és technikusok kor szerinti megoszlását. A tanulmány második fejezete a műszaki szakemberek helyzetét közelebbről és részletesebben a gyáriparon belül vizsgálja, így a létszámalakulást, a létszámmegoszlást a gyáripar főbb szektorai között és a nehéziparon belül, a gépipar és a textilipar mérnök- és technikus ellátottságát, a mérnökök és technikusok létszámát egyes fontosabb műszaki munkakörökben. A tanulmány szerzői számításokat végeztek az 1962. évi mérnök- és technikuslétszámmra vonatkozóan is s 1962-re előbbi 32 000 főre, utóbbit 57 000—58 000 főre becsülik. A tanulmány méltatja a műszaki szakemberképzés terén elért eredményeket, de rámutat az ott elkövetett egyes hibákra is. Megjeli az előttünk álló és megoldásra váró legfőbb problémákat s különösen a szakemberképzés minőségi problémáira mutat rá. A tanulmány vizsgálat alá veszi a műszaki szakember szükséglet távlati tervezésének egyes alapvető kérdéseit is és javaslatot ad megfelelő módszerek kidolgozására. A javasolt módszert alkalmazva a tanulmány arra a megállapításra jut, hogy a jelenlegi mérnökképzés a kívánatos szintnek mintegy 80%-a, a technikusképzés viszont nagyjában kielégíti a szükségletet. A tanulmány, számos első ízben közzétett statisztikai adatot közöl, megállapításai bőséges, kellő kritika alá vett statisztikai adatokon alapulnak, a bemutatott képet táblázatok, mutatók, grafikonok teszik plasztikussá. A jelentős és igen időszzerű problémát tárgyaló tanulmány ténymegállapításaival és javaslataival az érdekeltek általában egyetértenek; a javaslatok megvalósítása a jövő feladata.

A harmadiknak megjelent közlemény egy 37 oldal terjedelmű füzet; *Bródy András*: A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak alakulása és fontossága című tanulmánya. A tanulmány az ágazati kapcsolatok mérlegeire, az input-output kérdéseire vonatkozó téma kutatási eredményeinek egy

részét foglalja magában, amelyek alapul és előkészítésül szolgálnak a gépipar ún. négyzetes termékmérlegeinek statisztikai munkáihoz. A tanulmány volta- képpen három sajátos kérdéssel foglalkozik. A gépiparban egyes termékek, vállalatok, iparágak anyagfelhasználási adatai alapján az anyagfelhasználási mutatók (normák, normatívák, fajlagosok) időbeli változását, ingadozását vizsgálja s az adatok alapján konkrét tendenciákat állapít meg. Ezután a csoportosítás kérdéseivel foglalkozva bírálat alá veszi a gyakorlatban kialakult csoportosítást (így az ETA rendszerét) és az anyagfelhasználási mutatóknak az egyes csoportok közötti ingadozását (szóródását), valamint a csoportosítás esetleges megváltoztatásának hatását vizsgálja. Végül az anyagfelhasználás mutatóit illetően az időmomentum szerepével, közelebbről az átfutás és fel- futás hatásaival foglalkozik. Fontos következtetéseként szögezi le, hogy az anyagtervezés megbízhatóságának fokozása érdekében jelentősebb teendők várnak a belső struktúra változásának megragadása, mint a normaellenőrzés, szigorítás, finomítás terén. Az anyagtervezéssel kapcsolatban hangsúlyozza a tényleges ellátási szükséglet és a tervszámok között fennálló és állandóan létrejövő ellentmondás sima és rugalmas megoldásának szükségességét s rámutat a túlzott pontosságra törekvő anyagtervezés pontosságának hatáira és gyakorlati hasztalanságára. A tanulmány voltaképpen egy kutatás egyik fázisának eredményét foglalja magában s elsősorban a további kutatások szempontjából érdemel figyelmet, de a termelés anyagfelhasználására s az anyagtervezésre vonatkozóan is tartalmaz figyelembe veendő megállapítá- sokat.

Kacsenyák Ferenc tanulmánya: Lakásviszonyaink alakulása 1920-tól napjainkig (Budapest. 1959. 62. 1.) népgazdaságunk egy rendkívül súlyos és időszerű kérdésével kapcsolatban ad gazdaságtörténeti jellegű feltárást és elemzést. A helyzet feltárását a felszabadulás előtti lakásviszonyok ismerteté- sével és jellemzésével kezdi s a Tanácsköztársaság bukásától 1929-ig terjedő idő, az 1929—33. évi gazdasági válság, az 1934-től 1938-ig terjedő időszak és a második világháború időszakasaiban vizsgálja a lakáshelyzet alakulását. Számos statisztikai adattal és mutatóval tárja fel a lakásállomány, lakás- szaporulat, lakásépítkezés, lakásgazdálkodás, lakáskörülmények, lakbérek, s főként a dolgozók lakáshelyzete alakulását. Ezután a lakásállományunknak a második világháború eseményei következtében beállott rendkívüli, (közel 1,9 milliárd 1938. évi P. nagyságrendű, az összes háborús károk 8,4 %-ának és a lakóházakban megtestesült nemzeti vagyon 18 %-ának megfelelő) károsodását, valamint a háborús károk helyreállítását s az 1949-re kialakult lakáshelyzetet ismerteti. (1949 végén kereken 2,5 millió lakás volt az ország- ban.) Ezután lakásgazdálkodásunknak az első ötéves terv időszaka alatti alakulását, eredményeit és hiányosságait elemzi. Rámutat a 220 000 lakást előirányzó lakásépítési terv mindössze 47 %-os teljesítésére, ennek okaira és olyan hiányosságokra, mint a lakáshelyzet romlása — amit pl. a lakások és

szobák lakósűrűségének mutatója jelez —, a túlszűfolttság, a lakásállomány állapotának romlása, de olyan eredményekre is, mint a lakóházak államosítása, az egészségtelen települések fokozatos felszámolása, a lakáskultúra fejlesztése, s — megítélésünk szerint csak bizonyos szempontból — a lakbérszínvonal alacsonyossága. A tanulmány végül a lakáskérdés néhány időszerű kérdésével foglalkozik, így a második hároméves terv lakásépítési előirányzatával s annak várható teljesítésével, a lakósűrűség és lakásellátottság mutatóinak várható javulásával. (1958-ban a 100 lakásra jutó lakosok száma 363, a 100 lakáshelyiségre jutóké 255.) Részletesebben foglalkozik a fővárosi lakáshelyzet várható alakulásával, s a fővárosi lakásprobléma megoldási módjával. A hazai lakáshelyzetre vonatkozó megállapításokat a tanulmány számos nemzetközi összehasonlítással egészíti ki.

Nemcsak a hazai és általában a szocialista, hanem a nemzetközi közgazdasági irodalom egyik rendkívül érdekes és időszerű problémáját dolgozza fel *Román Zoltán*: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása az iparban c. tanulmánya (Budapest. 1959. 82. l.). A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának jelentőségét hangsúlyozó, a munka termelékenység mérésének problematikáját és a nemzetközi összehasonlítás főbb típusait és módszereit ismertető bevezetés után a tanulmány feldolgozza a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítására vonatkozó újabb szocialista és kapitalista szakirodalmat, majd kísérletet tesz a magyar ipar munkatermelékenységének nemzetközi összehasonlítására. Számos statisztikai forrás felhasználásával összehasonlítást végez a munkatermelékenység színvonalára vonatkozóan a kohászatban Magyarország és a Szovjetunió között, a pamutiparban az előbbieket és Lengyelország között, a termelékenység növekedésére vonatkozóan a vas-kohászatban és pamutiparban több ország között, egyes iparágak termelékenységének színvonalára vonatkozóan Magyarország, Lengyelország és a Szovjetunió között, végül egybeveti több ország tekintetében az ipar termelékenység növekedésének ütemét. Érdekes megállapítása szerint a szovjet ipar termelékenységének színvonala mintegy kétszerese a magyar iparénak; utóbbi egyes ágazatokban magasabb, másokban alacsonyabb, mint a lengyel iparban. A termelékenység növekedését illetően megállapítja, hogy a termelékenység hazánkban az iparban az 1948 és 1949. években nőtt nagymértékben, később a növekedés üteme csökkent s a termelékenység átlagos növekedési üteme 1950—1955 között a szocialista országok között Magyarországon volt a legkisebb; 1957 II. félévétől kezdődően azonban a termelékenység ismét gyorsabb ütemű növekedésnek indult. Részletes és részben új utakon járó vizsgálódást tartalmaz a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának módszereire vonatkozóan. Konkrét, képletekbe foglalt módszert mutat be az átlagos színvonal-arányok mérlegeléssel való megállapítására, az értékek alapján nyugvó színvonal-összehasonlításra s a termelékenység dinamikájának összehasonlítására, de felhívja a figyelmet az összehasonlítás pontosságá-

nak korlátaira is. Behatóan foglalkozik a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának felhasználási lehetőségeivel s rámutat arra, hogy a termelékenység nemzetközi összehasonlítása utat nyit a termelési szerkezet megváltoztatásának ebből a szempontból való vizsgálatához, a szocialista tábor országai között a gazdasági együttműködés továbbfejlesztéséhez és tökéletesítéséhez. Ennek mind a termelékenység alakulás elemzése, mind a szerkezeti arányok tervezése terén igen nagy a jelentősége. Összefüggésbe hozza a termelékenység nemzetközi összehasonlítását a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálatával, feltárja ezek kapcsolatát, s megállapítja, hogy a termékegységre eső összes népgazdasági munkaidő-ráfordítás mutatói a népgazdasági tervezésben a foglalkoztatottság, a munkaerőszükséglet, az import-szükséglet tervezésénél s az árak rendszerének megállapításához is felhasználhatók. Megmutatja végül a tanulmány a népgazdasági ráfordítások mutatójának az ágazati kapcsolatok mérlegével (az input-output számításokkal) való kapcsolatait is. A bőséges statisztikai adatok és széleskörű szakirodalom feldolgozásán alapuló tanulmány jelentősége elsősorban abban áll, hogy a termelékenység nemzetközi összehasonlítási módszereinek felhasználása előmozdíthatja a szocialista országok gazdasági együttműködésének, a kölcsönös gazdasági segítségnek ésszerű megszervezését s ezzel végeredményben hozzájárulhat a szocialista országok életszínvonalának emeléséhez, a kapitalista országok gazdasági színvonalának eléréséhez és túlhaladásához.

A hatodik füzet *Hoch Róbert—Radnóti Éva—Grolmusz Vince*: A bútorkereslet alakulásának becslése kereslet-elaszticitási számítások alapján. Az Országos Tervhivatal megbízásából készített tanulmány az 1953—57 évi bútorforgalom vizsgálata alapján a második ötéves terv időszaka bútorkeresletének megállapítására törekszik. A bútorkereslet döntő tényezőjének a jövedelmet tekinti s — a másféle tervezési módszereket bírálva — nálunk újszerű módon, matematikai módszerekkel vizsgálja a bútorkereslet és jövedelemalakulás összefüggéseit. Az 1957 évi adatok alapján statikusan, valamint öt év dinamikájában társadalmi csoportonként s az egész lakosságra végzett vizsgálatok alapján a jövedelemkategóriákra rugalmassági együtthatókat számít. Ezek mellett az egyéb tényezőket is figyelembe veszi, mint pl. a lakásépítések, házasságkötések hatását, továbbá — az általános felfogással szemben nem jelentősnek ítélt — ún. kielégítetlen keresletet s a használt bútor forgalmát. A keresleti együtthatók és görbék ismeretében azután — a társadalomszerkezeti változások, lakásépítések, házasságkötések figyelembevételével — különböző variációkban számításokat végez a bútorkereslet várható összegére, amelyet minimális értékként értelmez. Elemzi a bútorforgalom strukturális változásainak hatását is, majd az árufedezet kérdését érintve véleményt nyilvánít az állami bútoripar ötéves termelési előirányzatáról. A tanulmány nemcsak azért figyelmet

érdemlő, mert a szóbanforgó fontos tartós fogyasztási cikk keresletének megalapozottabb tervezéséhez járul hozzá, hanem azért is, mert a tervezés tökéletesítésére alkalmas matematikai módszerek konkrét alkalmazását kísérli meg s ezzel lehetőséget ad a módszer helyességének elbírálására és továbbfejlesztésére.

Az Intézet (1958 elején forgalomba került) 1957. évi Évkönyve után 1958-as Évkönyv nem jelent meg, az 1959. év végén azonban nyilvánosságra került a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete II. Évkönyve, amely az Intézet legújabb kutatásainak eredménye alapján a Közleményeken felül 15 tanulmányt tartalmaz.

III. A Közgazdaságtudományi Intézet publikációin végigtekintve — és a munkatársak egyéb publikációit is figyelembe véve — megállapíthatónak látszik, hogy az Intézet tudományos kutatómunkája egyre inkább élénkül s a kutatások eredményei évről évre növekvő számban jutnak az érdeklődő közgazdászközönség elé. Az Intézet Évkönyve, a könyv formában megjelent monográfiák, a Közlemények keretében közzétett tanulmányok — valamint természetesen az egyéb formában megjelent publikációk — megismertetik az Intézet kutatóit foglalkoztató népgazdasági problémákat, a problémák megoldására irányuló kísérleteket, a közgazdasági kutatás eredményeit. Ezzel a publikációs tevékenységgel az Intézet nemcsak beszámolást ad és tájékoztatást nyújt saját munkájáról, hanem feltehetőleg és remélhetőleg érdeklődést is kelt a közgazdasági problémák iránt és gondolatokat ébreszt a problémák megoldásának továbbfejlesztése, esetleg újabb problémák feltárása irányában is. A kutatási eredményeket magukban foglaló publikációk ekként kapcsolatot teremtenek az Intézet kutatói és a többi közgazdászok, helyesebben: a közgazdasági kérdések iránt érdeklődők között, ami voltaképpen a kutatási munka „munkaerő-bázisának” kiszélesítését jelenti. Az intézeti publikációk ezzel is hozzájárulhatnak a szocialista népgazdaság továbbfejlesztését célzó közgazdasági kutatás további fellendítéséhez.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZETE*

KOLTA JÁNOS

I

A Dunántúli Tudományos Intézet *feladatkörét* sajátos jellege és szervezeti adottságai határozzák meg. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának egyetlen több tudományágat művelő, vidéki intézeteként elsődleges feladata a képviselt tudományágak tanulmányozása és továbbfejlesztése és főképp a Dunántúl természeti földrajzi és társadalmi-gazdasági viszonyainak sokoldalú vizsgálata. Emellett igen fontos feladata, hogy működési területén széleskörű tudományszervező és irányító tevékenységet is kifejtсен. Ezt a sokoldalú munkát igénylő, sajátos feladatkört az Intézet szervezeti szabályzata a következőképpen fogalmazza meg:

„Az Intézet alapvető feladata a természeti és gazdasági földrajz-, néprajz-, és történettudomány művelése és továbbfejlesztése. A munkatársak kutatómunkájuk és tudományszervező tevékenységük során a dialektikus és történelmi materializmus módszerét alkalmazva és a szocialista országok tapasztalatainak felhasználásával, komplex együttműködéssel egymás munkáját kiegészítve, sokoldalúan tanulmányozzák és elemzik főképp Dunántúl területén a természeti és társadalmi jelenségek elvi és gyakorlati kérdéseit, valamint ezek összefüggéseit. A tudományos kutatásokra épülő javaslatokkal, továbbá a burzsoá irányzatok bírálatával segíti az Intézet a szocialista államépítés, a tervgazdálkodás és az oktatás munkáját.“

• A történettudományi kutatások középpontjában *a)* a bányászat és a bányamunkásság története, *b)* az ipar, az ipari munkásság története és *c)* a mezőgazdasági termelési viszonyok fejlődésének története, valamint a mezőgazdasági munkásmozgalmak története áll. A természeti földrajztudományi kutatások főirányai: a földfelszín fejlődésének vizsgálata, a karsztkutatás, a vízföldrajz és a klimatológia, a gazdasági földrajzi vizsgálatok főleg a népesség- és településföldrajzi kérdésekre helyeznek súlyt.

* A Dunántúli Tudományos Intézet 1954-ig a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozott, 1955. január 1-től a Magyar Tudományos Akadémia intézeteként működik. (Székhelye alapításától fogva: Pécs.)

Az Intézet jellegénél fogva törekszik — a kutatási terület azonosságán túlmenően is — a komplex kutatás formáinak kialakítására. Bár még kevés tapasztalat áll rendelkezésre — hiszen hazánkban hasonló intézet nincsen —, a kísérletezések eredményt ígérnek.

II

Az Intézet tudományos munkájának eredményeit leginkább a munkatársak publikációs tevékenységével, a közzétett monográfiák, tanulmányok, dolgozatok tudományos színvonalának vizsgálatával értékelhetjük.

A közzétett dolgozatok élénk publikációs tevékenységről tanúskodnak. Az Intézet keretében a felszabadulás óta közzétett jelentősebb, kifejezetten tudományos jellegű munkákról készített bibliográfia — 1958. év végéig — 73 dolgozatot sorol fel, összesen mintegy 130 ív terjedelemben. Ezek közül 9 tanulmányt az Intézet külső munkatársai készítettek, összesen 10 ív terjedelemmel. Ha figyelembe vesszük, hogy az Intézetnek a felszabaduláskor mindössze három munkatársa volt és számuk csak 1952-ben emelkedett hatra, majd 1953-ban hétre, mennyiségileg az irodalmi tevékenység jónak mondható.

A történettudományi csoport intézeti munkatársai 24 dolgozattal szerepelnek a bibliográfiában, ezek közül négy nagyobb terjedelmű monográfia, a többi kisebb-nagyobb tanulmány.

Legnagyobb számmal a *bányászat és bányamunkásság helyzetének történetével* foglalkozó tanulmányok szerepelnek. Szerzőjük — *Babics András*, a történettudományok kandidátusa — az első időben a pécsi kőszénbányászattal foglalkozott és e tárgykörben jelentek meg első közleményei is.¹

Babics András a pécskörnyéki kőszénbányák történetének feldolgozását folyamatos, nagy munka részének, monográfia-sorozat első kötetének tekinti. A sorozatban feldolgozza és közli a hazai fontosabb kőszénbányavidékek történetét és a monográfikus feldolgozás után összefoglaló munkát ír a hazai kőszénbányászat történetéről.

Az első kötet „A pécsvidéki kőszénbányászat története” címmel jelent meg. Hazánkban ez volt a felszabadulás után az első bányászat-történeti monográfia, mely már a dialektikus és történelmi materializmus módszerével kísérli meg a valóságos helyzetnek megfelelően, sokoldalú összefüggéseiben a bányászat és a bányamunkásság helyzetének elemzését a feudalizmus végén és a kapitalizmus korában.

Babics András a Mecsek déli lejtőjén fekvő kőszénbányák történetének megírása után, a Mecsek északi oldalán levő komlói kőszénbánya történetét dolgozta fel. A 20 íves monográfia 1958-ban jelent meg. A könyv a bányavidék, illetve a bányaművelés és a bányamunkásság fejlődéstörténetét napjainkig

¹ „Május elseje a szervezett munkásság életében” (Sorsunk 1945 május—júniusi sz.), „A munkás élete a pécskörnyéki bányákban” (Dunántúl 1949. 3. sz.)

tárgyalja, mélyen behatol a bányászati nyersanyag kutatási és feltárási folyamatába és különös gonddal tanulmányozza a bányatechnika alakulását. Ugyanakkor a társadalmi viszonyoknak a bányászattal való összefüggéseit is elemzi és így a termelőerők fejlődésének történetét sokoldalúan mutatja be.

Kisebb publikációi sok gyakorlatilag is hasznosítható adatot nyújtanak a mai problémák megoldásához. Ilyen dolgozata: „A pécsvidéki szén piac-problémái”,² melyben a kőszén nemesítésére irányuló korábbi törekvéseket tárgyalja, vagy a „Vasércutató története a Mecsek hegységben”.³ Ide sorolható legújabb munkája is, mely az Intézet 1958. évi Évkönyvében jelent meg „A barnakőszén kutatásának és bányászatának története a Mecsek hegységben” címmel. A dolgozat a mecseki miocén-kori barnakőszénbányászattal gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból foglalkozik a feltárás megindulásától napjainkig.

Ipartörténettel az Intézet keretében *Ruzsás Lajos*, a történettudományok kandidátusa foglalkozik. Első intézeti munkája „A pécsi Zsolnay-gyár története” című, 16 íves monográfia volt, melyet 1954-ben jelentetett meg. Érdeme a munkának, hogy nemcsak a gyár szerepét mutatja be hazánk gazdasági életében, hanem azt is, milyen problémákat oldott meg a gyár a magyar kerámiaipar technikájának fejlődésében. Társadalomtörténetileg megvilágítja a munkások helyzetét, rétegződését és szerepét a munkásmozgalomban, a gyár megalapításától 1953-ig.

Ipartörténeti tárgyú *Ruzsás Lajos* két kisebb dolgozata is.⁴

A Zsolnay-gyár történetének megírása után *Ruzsás Lajos* — a termelőerők fejlődésére vonatkozó vizsgálatait folytatva — új témakör, a mezőgazdasági technika történetének feldolgozását kezdte meg. Elhatározásában az a felismerés vezette, hogy mivel a történettudomány eddig csak a nagybirtok mezőgazdasági technikájának vizsgálatával foglalkozott, feltétlenül szükséges a parasztság gazdálkodásának elemzése is. Ebből a tárgykörből készült kandidátusi disszertációja.

Az értekezés a paraszti gazdálkodás fejlődését 1711-től 1790-ig mutatja be. Az opponensek kedvező értékelése szerint a dolgozat fő érdeme, hogy a törökök által megszállt területen helyesen mutatja be a parasztszok újjaépítő munkáját és a földesúri hatalommal folytatott harcát.

Ugyanebből a tárgykörből jelent meg az Intézet 1958. évi Évkönyvében *Ruzsás Lajosnak* „A jobbágyság mezei (szántóföld, rét, legelő) gazdálkodásának fejlődése Baranyában a feudalizmus végén 1790—1848” című tanulmánya.

A mezőgazdasági munkásság életviszonyait és forradalmi mozgalmainak történetét *T. Mérey Klára* tanulmányozza. Az 1956. évben, 12 ív terjedelemmel

² Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 1947.

³ Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 3. sz. 1955.

⁴ „A pécsi ipar a feudalizmus végén” és „A kapitalista fejlődés útja a Délkelet-Dunántúlon 1848—1900”. Mindkettő a Dunántúli Tudományos Gyűjtemény keretében, 1956-ban, illetve 1957-ben jelent meg.

megjelent tanulmánya. „A mezőgazdasági munkásság mozgalmái a Dunántúlon” címmel, átfogó képet ad a parasztság századeleji forradalmi megmozdulásairól. Részletesen, gazdag anyag alapján ismerteti a mozgalmak társadalmi hátterét, a munkásság életviszonyait és ezzel jelentős forrásmunka e kor történetének országos vizsgálatához.

T. Mérey Klárának az Intézet 1958. évi Évkönyvében „A századforduló társadalmi válságának néhány problémája a Dunántúlon” című dolgozata ismerteti, milyen kérdéseket vetettek fel az 1905—1907. évi mozgalmak, hogyan igyekeztek a kortársak e kérdésekre választ adni.

T. Mérey Klára további két kisebb tanulmánya „Adatok a dualizmus-kori parasztmozgalmak történetéhez (Somogy megye 1869)”⁵ és „Adatok a dél-dunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején”,⁶ részeredményeket közöl.

Az Intézetben folyamatban levő *természeti földrajzi* kutatások eredménye a népgazdaság számára közvetlenül is hasznosítható. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk az Intézet igazgatójának, *Szabó Pál Zoltán*, a földrajzi tudományok kandidátusának a vízgazdálkodással kapcsolatos tudományos munkásságát.

Vízföldrajzi kutatásait Szabó Pál Zoltán a felszabadulást közvetlenül követően indította meg. Rendszeresen gyűjti a Dél-Dunántúl, főképp a Mecsek forrásainak és patakjainak vízhozamára vonatkozó adatokat és a vízhozamokat a természeti földrajzi hatások, a kőzetminőség, a hegységszerkezet, a talaj, a növényzet, valamint a helyi klíma szempontjából vizsgálja. Természeti földrajzi szemléletével a tényezők kölcsönhatásait kutatja és így értelmezi a terület vízháztartásával kapcsolatos jelenségeket. Folyóiratokban és a Dunántúli Tudományos Gyűjteményben ebben a tárgykörben megjelent dolgozatai közül a következőket emelhetjük ki:

„A Mecsek hegység vízrajzi kutatása” címmel folytatólag megjelent tanulmány⁷ több javaslatot tartalmaz. A javaslatok részben már megvalósultak, részben a tervezés állapotában vannak.

„A Mecsek karsztvízrendszere” című tanulmány⁸ kimutatja, hogy a Mecsek hegységben hogyan viszonylik a különböző évszakokban a csapadék mennyisége a karsztos kőzet változó befogadóképességéhez és megközelítően mennyi az a vízmennyiség, amely természetes úton ismét a föld felszínére jut. Útmutatást ad a mélykarszt vízkészletének feltárási lehetőségeire vonatkozóan is.

⁵ Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 8. sz. 1956.

⁶ Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 10. sz. 1957.

⁷ Földrajzi Könyv- és Térképtár Értesítője 1950. I. 4—6, 1951. II. 1—3 és 7—9. A három közlemény főképp a Tettye és környékének vízrajzi vizsgálatáról készült, Pécs város vízellátásának megjavítását tartva szem előtt.

⁸ Hidrológiai Közöny XXXV. évf. 7—8. sz. 1953.

A legégetőbb vízellátási kérdések Pécsen és Komlón merültek fel. A karsztvíz felszínalatti mozgása határozza meg, hogy a víz milyen irányba gravitál és hol lehet a legkedvezőbb körülmények között feltárni. Ezzel foglalkozik a „Két mecseki karsztforrás vizsgálata Komló és Pécs vízellátása szempontjából” című értekezés⁹ Pécs és Komló ivóvízellátásának kérdését tárgyalja Szabó Pál Zoltán „A mecseki karsztvíz egészségügyi védelme” c. cikke is.¹⁰

A Mecsek karsztos területein kívül tanulmányozta Szabó Pál Zoltán az ország más karsztvidékeit is. Különösen figyelemmel kísérte a földtörténeti éghajlatváltozások hatását a karsztos jellegű formák alakulásában.¹¹

Szabó Pál Zoltán mutatott rá a földkéreg fiatal, illetve mai mozgásának tudományos jelentőségére a morfológia szempontjából. A Pécsi Akadémiai Napok keretében 1955-ben adta elő „A fiatal kéregmozgások geomorfológiai és népgazdasági jelentősége Dunántúlon” címmel összefoglalt eredményeit.¹² Ugyancsak a mai földfelszíninformáló tényezőket tárja fel a születő és az elhaló formák tükrében a „Délkelet-Dunántúl felszínfejlődési kérdései” című értekezésében.¹³

Említésre méltók még Szabó Pál Zoltán „A természeti földrajz a szocializmus építésének eszköze”,¹⁴ „A karszt kutatás népgazdasági jelentősége”¹⁵ és „A természeti földrajz tárgya és tanításának módszere”¹⁶ c. cikkei is.

Természeti földrajzi kutatómunkát végez még az Intézet keretében Lovász György tudományos segédmunkatárs. „A Lenti-medence kialakulása” címmel az Intézet 1958. évi Évkönyvében publikált tanulmányának geomorfológiai vizsgálatai a Nyugat-Dunántúl olyan jellegzetes medencéjében tisztázzák sok adatra támaszkodó analízissel a táj kialakulását, melynek feldolgozásáról korábban közlemény nem jelent meg. Eredményeit hasznosítja a Keszthelyi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet is.

Országos viszonylatban is jelentősek az Intézetben folyó klímakutatások. Simor Ferenc klimatológus, a földrajzi tudományok kandidátusa elkészítette Pécs 80 éves homogén hőmérsékleti sorozatát; többéves munkával egységesítette az 1871 és 1950 közötti időszakra vonatkozó megfigyelések anyagát.

⁹ Földrajzi Közlemények 1953. 3—4. sz.

¹⁰ Hidrológiai Közöny XXXIV. évf. 5—6. sz. (1954).

¹¹ Ezzel foglalkozik két dolgozata, az egyik, amelyet „A karszt mint klimatikus morfológiai probléma” címmel 1955-ben, a Magyar Földrajzi Társaság kongresszusán olvasott fel (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 15. sz. 1957), a másik „Magyarországi karsztformák klímátörténeti vonatkozásai” címmel 1956-ban a Földrajzi Közleményekben jelent meg. [IV. (LXXX) évf. 2. sz.]

A Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő Československý Kras c. folyóirat szerkesztőségének felkérésére Szabó Pál Zoltán összefoglaló geomorfológiai, karszt-hidrológiai és karsztbiológiai cikket írt „Kras v Jižním Madársku” (Karst in Southern Hungary) címmel.

¹² Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 4. sz. 1955.

¹³ Földrajzi Értesítő IV. évf. 4. sz. 1957.

¹⁴ Földrajzi Közlemények LXXVII. évf. 1—2. sz. 1953.

¹⁵ Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 1. sz. 1955.

¹⁶ Történelem- és Földrajztanítás 1956. 1—2. f.

Simor Ferenc munkája hazánkban az ötödik hosszú homogén hőmérsékleti sorozattal gazdagította a klimatológiai irodalmat, amit annál inkább pozitíven kell értékelnünk, mert világviszonylatban is kevés az ilyen sorozatok száma. A munkáról Simor Ferenc három közleményben számolt be.¹⁷ A vizsgálatok igazolják, hogy csak a hosszú homogén sorozatokra támaszkodva juthatunk a klimatológiában reális eredményekhez, a rövidebb ideig történő megfigyelések esetleg egyirányú éghajlatingadozási szakaszba esnek és könnyen téves következtetésekhez vezetnek.

„Az advekción és a sugárzási hatás visszatükröződése a hőmérsékleti anomáliák gyakorisági eloszlásában Magyarországon 1871—1950” című értekezéseért kapta Simor Ferenc a kandidátusi fokozatot. Ebben a dolgozatban az éghajlatkutatás korábbi, túlnyomóan statisztikai szemléletét makroszinoptikus áttekintéssel és fizikai elemző eljárással bővítve vizsgálta, hogy az éghajlatot kialakító fő tényezők közül a helyi sugárzási tényező, valamint a különféle légköri, illetőleg advekción hatások hogyan érvényesülnek hazánk éghajlatában.¹⁸

Az Intézet 1958. évi Évkönyvében Simor Ferenc „A délkelet-dunántúli hőmérsékleti anomáliák gyakorisági eloszlásainak vizsgálata makroszinoptikus értelmezéssel 1871—1950” című dolgozatát közölte. A pécsi havi középhőmérsékletek eltéréseit elemzi a 80 évi átlagtól s ennek alapján vizsgálja, hogy az egyes hónapokban, illetve évszakokban a Délkelet-Dunántúl éghajlatának kialakításában a sugárzás és az advekción milyen arányban vesz részt.

Gazdasági földrajzi kutatómunkát az Intézetben Kolta János végez, Délkelet-Dunántúl gazdasági földrajzi feldolgozásán dolgozik. Az adatgyűjtést elvégezte. Minthogy azonban hazánkban a gazdasági földrajzi körzetek megállapítása ez ideig nem történt meg, a további munka e fontos feltételének megteremtése érdekében a kutatási terület elhatárolását kísérelte meg és erről szól első intézeti publikációja is.¹⁹

A települések funkcióinak, a lakosság természetes és tényleges mozgásának és területi elhelyezkedésének vizsgálatára vonatkoznak Kolta János következő publikációi: „A földreform gazdasági hatása Baranyában”,²⁰ továbbá a „Baranya megye demográfiai sajátosságainak gazdaságföldrajzi vizsgálata és hatása a népgazdasági tervezésre” című kongresszusi előadás.²¹

¹⁷ Az első 1952-ben az Országos Meteorológiai Intézet gyűjtőkötetében jelent meg és a homogén sorozatot közli. A második, melyet az „Időjárás” 1952. évi 9—10. száma publikált — a homogén sorozat közlése mellett —, az alkalmazott eljárás rövid ismertetését is tartalmazza. A harmadik tanulmány az Országos Meteorológiai Intézet 1953. évi beszámolókötetében jelent meg és a homogén sorozat alapján a hőmérséklet hosszabb időtartamú változásait elemzi a négy évszakra és az év egészére vonatkozólag öt, tíz és húsz évi átkaroló közepek segítségével.

¹⁸ A Magyar Meteorológiai Társaság Simor Ferencet a tanulmány alapján a Steiner Lajos Emlékérem ezüst fokozatával tüntette ki. A mintegy 10 ív terjedelmű dolgozat — gazdag adatanyaggal — a Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 16. számaként került közlésre.

¹⁹ „A gazdaságföldrajzi rayonírozás néhány elméleti kérdése és adatok Baranya megye rayonbeosztásához”. (Földrajzi Közlemények 1954. 3. szám).

²⁰ Földrajzi Értesítő 1954. 3. sz.

²¹ Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 14. száma, 1957.

A „Tervezési feladatok Baranya megyében településföldrajzi vizsgálatok alapján” címmel közzétett tanulmány²² a községek területszervezési problémáinak megoldásához konkrét javaslatokat tartalmaz. A javaslatok jelentékeny részét megvalósították.

Az Intézet 1958. évi Évkönyvében megjelent tanulmány „Baranya népesedésére ható tényezők 1900 és 1949 között” címmel az összefüggéseket elemzi a társadalmi-gazdasági viszonyok és a népesség számának, valamint területi elhelyezkedésének alakulása között.

Kolta János többi közleménye gazdasági-földrajzi kutatómunkájának részeredményeit publikálja, illetve egyik dolgozata tudománytörténeti tárgyú.²³

A munkatársak közzétett dolgozatai alapján megállapíthatjuk, hogy az Intézetben hasznos tudományos munka folyik. A témaválasztás figyelembe veszi az Intézet jellegét, feladatkörét és annak ellenére, hogy működési területe többé-kevésbé körülhatárolt, nem merül el a provinciális kérdésekben, hanem a vázolt témák feldolgozásával az egész tudományág fejlődésének előmozdítását igyekszik szolgálni. A munkatársak ezen túlmenően közvetlenül is kiveszik részüket az országos témák feldolgozásában.

III

Az Intézet megalakulása óta arra törekedett, hogy *önálló kiadványokkal* tegye lehetővé a tudományos eredmények közlését. Már 1945-ben az Intézet öt, majd 1946 és 1949 között újabb öt dolgozatot — közöttük három nagyobb terjedelmű könyvet — és 1947-ben „Dunántúli Tudományos Gyűjtemény” címmel gyűjtőkötetet adott ki.²⁴

²² Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 7. száma, 1956.

²³ „A vasúthálózat fejlesztése Baranya megyében” Pécsi Műszaki Szemle III. évf. 2. sz. 1958; „Gazdasági élet” a Baranya c. kötetben; „Az Ormánság népesedése 1900–1945 és 1946–1956” Baranyai Művelődés 1958. évi decemberi száma. „Kétszázéves magyar földrajzkiadvány” Földrajzi Értesítő VII. évf. 1. sz. 1958.

²⁴ A kiadványok közül ki kell emelnünk *Vadász Elemér* akadémikusnak „A Dunántúli hegyszerkezeti alapvonalai” c. tanulmányát, melyet a földtan művelői nagy érdeklődéssel fogadtak, éppen ezért a munka megjelentetése széles körben tette ismertté az Intézetet. *Horváth Lajos* tanár „A pellérdi halastavak madárfaunája” című tanulmányát az Intézet külső munkatársaként írta. Két tanulmány szerzője az Intézet igazgatója. „A vitorlás kocsfék” c. dolgozata közlekedésföldrajzi tárgyú.

Szabó Pál Zoltán másik munkája „A Dunántúli Tudományos Intézet és az újjáépülő Dunántúl” címmel az Intézetnek a szocialista építésből folyó feladatát rögzíti. Jelentős volt 1945-ben *Hegedűs Lajos* intézeti munkatárs „Egy dunántúli tudós útja 100 évvel ezelőtt az oroszországi rokonnépek között” címmel, *Reguly Antal*ról közölt tanulmánya is.

Horváth Olivér külső munkatársnak „A pécsi Mecsek (Misina) természetes növénynszövetkezetei” című tanulmánya a Mecsek növényföldrajzára vonatkozóan alapvető és azóta is forrásmunkaként használatos. *Hegedűs Lajos* „Népi beszélgetések az Ormánságból” c. 184 oldalas könyve a szerzőnek az intézeti munka keretében készült gazdag néprajzi hangfelvételei alapján bőséges anyagot ad az ormánsági nyelvjárás tanulmányozásához. A könyv a néprajzkutatók érdeklődését is kiváltotta, mert a beszélők tudtán kívül készült hangfelvételek — amellet, hogy az ormánsági nyelvjárást teljes hűséggel rögzítik — sok, korábban nem ismert népmesét és népszokást örökítettek meg.

Gönczi Péter külső munkatárs: „Somogyi gyermekjátékok” című, a 10 ív terjedelmet meghaladó tanulmánya több mint 400 gyermekjáték leírását, verseit, énekeit közli, dallamuk-

A kiadói tevékenység az 1949. évet követően 1954-ig szünetelt, amikor azonban 1955-ben az Intézet a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának intézetévé vált, újból megindította kiadványsorozatát „Dunántúli Tudományos Gyűjtemény” címmel.

A sorozat keretében eddig 22 dolgozat jelent meg, folytatólagos számozással, ezen belül „Series historica” és „Series geographica” megjelöléssel külön is sorszámozva a történet-, illetve a földrajztudomány körébe tartozó tanulmányokat. Mindössze a Pécsi Akadémiai Napok (1955) két előadásának szerzője kívülről, a többi dolgozatot az Intézet belső munkatársai készítették.

A Dunántúli Tudományos Gyűjteményről meg kell állapítanunk, hogy a sorozat keretében megjelent dolgozatok színvonala, ill. jellege nem azonos. Találunk közöttük országos témát feldolgozó monográfiát és találunk olyan rövid dolgozatokat is, melyek csupán a kutatók tervmunkája közben gyűjtött, de nem a fő témára vonatkozó anyag adalékszerű feldolgozásai, vagy készülő nagyobb munka egy részéről készített előzetes jelentések.

Ez évben jelent meg az Intézet első Évkönyve. Három földrajzi és három történeti tanulmányának ismertetése az Intézet tudományos munkájának tárgyalásakor megtörtént.

Az Évkönyv, mely egyébként nemcsak 20 íves terjedelmével, hanem tartalmával is dokumentálja az Intézet tudományos munkáját, tanulságul is szolgál. Sokkal inkább kell tükröznie a jövőben az évente kiadni szándékolt gyűjteményes kötetnek az Intézetben folyó kollektív munkát, az Intézetben képviselt tudományágak kapcsolatát. Ezért az Évkönyvben az „intézeti főtéma” keretében összefüggő tartalommal készülő dolgozatokat kell első-sorban közölni, hogy minden kötet szinte monográfiászerűvé váljék. A következő kötet tematikája ezt a tanulságot — a lehetőséghez mérten — már hasznosítani igyekszik.

IV

Az Intézet, mint működési területének egyik tudományos centruma is betölti hivatását; a tudományszervező munkának, valamint a kulturális és gazdasági élet tudományos segítésének több, jól bevált formáját alakította ki és alkalmazza egyszerre, egymással párhuzamosan. A legfőbb formák a következők:

a) a tudományos érdeklődésű és tudományos munkára alkalmas szakembereket, külső munkatársakként bevonja az Intézet munkájába, részükre — az Intézet munkatervének megfelelően — témát jelöl meg, gyakori konzultációkkal előmozdítja tudományos fejlődésüket, kutatómunkájukat irányítja, a kész dolgozatok megjelentetéséhez segítséget nyújt.

kal együtt. *Csalog József* külső munkatárs „Busójárás (poklada) a mohácsi sokácok tavaszünnepén” című dolgozata is csakhamar ismertté vált az etnográfusok között és a sokácok néprajzának kutatói ma is hivatkoznak megállapításaira.

A külső munkatársak főképp pedagógusok. Munkájuk színvonalát igazolja, hogy többen kaptak elkészült dolgozatuk alapján akadémiai ösztöndíjat vagy prémiumot, mások, akik a tudományos munkában különösen kitűntek, az Intézet rendes munkatársaivá váltak.

A külső munkatársak közül többen nem az Intézetben képviselt, hanem a rokon- vagy kiegészítő tudományágakban tevékenykednek és ezzel teljesebbé teszik az intézeti kutatásokat. Így például külső munkatársak segítik a természeti földrajzi munkát földtani, talaj-, növény-, és állatföldrajzi, a gazdasági földrajzi kutatásokat közlekedésföldrajzi és közgazdasági vizsgálatokkal; a történész külső munkatársak olyan témaköröket „dolgoznak fel, melyek a belső munkatársak kutatásait kiegészítik.

A külső munkatársaknak az eddiginél tervszerűbb, az intézeti munkatervhez még szorosabban kapcsolódó tevékenységét a fluktuáció, a munka lassabb menete és bizonytalan időtartama akadályozza. A külső munkatársak lehetőségeit ugyanis munkahelyük, beosztásuk nagymértékben befolyásolja.

b) Az Intézet tudományszervező tevékenységével kapcsolatban kell megemlékeznünk arról a munkáról, melyet az Intézet klimatológusa végez, megbízható éghajlati adatanyag biztosítása érdekében. Újjászervezte a komlói, a Pécs-misina és Pécs-városi éghajlatkutató állomásokat, oktatja az észlelőket Pécsen és környékén és ellenőrzi munkájukat. Ténykedésének fontos eredményeként épült és a közeljövőben megkezdte működését Magyarország első magaslati *éghajlatkutató obszervatóriuma* a Misina-tetőn. Az obszervatórium a Dél-Dunántúlra jellemző éghajlati adatokat szolgáltat, elősegíti a déli behatások biztosabb előrejelzését s így az állomás nemcsak a tudományos kutatás, hanem a népgazdaság sok ágazata számára is fontos szolgálatot teljesít, és bázisul szolgál a földrajzi tartalmú terepklíma-kutatásokhoz.

c) Állandó kapcsolatot tart az Intézet az illetékes *akadémiai bizottságokkal* továbbá a társ- és rokonintézetekkel,²⁵ hogy munkája minél szorosabban kapcsolódjék az ország más területén folyó kutatásokhoz.²⁶

d) Az Intézet szoros kapcsolatot épített ki és tart a *pártszervekkel, a tanácsokkal, valamint az üzemekkel, állami gazdaságokkal és termelőszövetkezetekkel.*

Ebben a vonatkozásban említésre méltó az Intézetnek a marxizmus—leninizmus elméleti kérdéseinek megismertetése és terjesztése érdekében kifejtett tevékenysége.

²⁵ MTA Földrajztudományi Kutatócsoport, egyetemi földrajzi és földtani intézetek, Történettudományi Intézet, Országos Meteorológiai Intézet, Vízgazdálkodási Tudományos Kutatóintézet, Földtani Intézet, Déldunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézet stb.

²⁶ A kapcsolat szakmai megbeszélésekre, a könyvtárak kölcsönös használatára, nem ritkán tudományos anyag (kőzet, fúrási minták, vízminták), vagy adatok szolgáltatására terjed ki. A Déldunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézettel különösen szoros a kapcsolat; az egyik munkatárs a Kísérleti Intézet kutatóival közös témán is dolgozik.

Vannak az Intézetnek kifejezetten ideológiai tárgyú publikációi és a munkatársak sokszor tartanak ideológiai tárgyú előadást. Felszabadulásunk 15. évfordulójának ünnepélyssorozata keretében az Intézet Dél-Dunántúlon tudományos ülésszakot szervezett.²⁷

Az Intézet munkatársai sokrétű társadalmi munkát végeznek. Ez a tevékenység azonban túlnyomórészt esetenként kapott megbízatások teljesítéséből, időszerű témák feldolgozásából, vagy nevezetes évfordulók alkalmával tudományos rendezvények szervezéséből áll.

Mindez nem ellenkezik a tudományos munkával, sőt éppen teljessé teszi az, ha nem öncélú, hanem közvetlenül is segíti a szocializmus építését, ha „az állami és társadalmi szervek felkérésére az Intézet működési körébe eső tudományos kérdések kidolgozásával segítséget nyújt e szervek munkájához”.²⁸ Az Intézet munkatársai — éppen mert a népgazdaság közvetlen szolgálatát fontos feladatuknak tekintik és javaslataik sokszor rövid időn belül alapját képezik a helyi állami és gazdasági szervek intézkedésének — munkájukat szükségszerűen többrétűvé, alaposabbá, elmélyültebbé kell tenniük. Ez a munka azonban megfelelő és ésszerű szervezést feltételez, nehogy a tudományos eredményeket a felszínen mozgó praktikizmus jellemezze.

e) Jelentős szerepet töltenek be az Intézet munkatársai Dél-Dunántúl területén — elsősorban Pécsen és Baranyában — a tudományos és kulturális egyesületek munkájának irányításában.²⁹ Éppen ezért a megye és a város kulturális életét irányító szervek támaszkodnak is az Intézetre. A munkatársak e szervek felkérésére több ismeretterjesztő könyvet, brosurát és előadásvázlatot írtak³⁰ vagy szerkesztettek és sok ismeretterjesztő előadást tartottak.³¹

²⁷ Az Intézet — a társadalmi szervekkel együttműködve — a Tanácsköztársaság jubileumával kapcsolatban is szervezett előadássorozatot, melynek keretében az Intézet minden tagja tartott előadást. Ugyancsak az Intézet munkatársa rendezte sajtó alá és szerkesztette a Városi Tanács művelődési osztálya kiadásában megjelenő Tanácsköztársasági Album-ot, melyben az Intézet történész munkatársainak dolgozatai is megjelennek, éspedig Babics András: „A baranyai és pécsi munkásmozgalom a pártharcok tükrében 1918—1921-ben”, Ruzsás Lajos: „A pécsi munkásmozgalom a Tanácsköztársaság előestéjén” és T. Mérey Klára: „Az 1905. évi Baranya megyei mezőgazdasági munkássztrájkok” című tanulmánya.

²⁸ Az Intézet szervezeti szabályzata 6/d. pont.

²⁹ A Magyar Történelmi Társulat dél-dunántúli csoportjának elnöke és szervezőtitkára, a Magyar Földrajzi Társaság dél-dunántúli osztályának elnöke és titkára az Intézet munkatársa. Tevékenykednek az Intézet munkatársai a Hazafias Népfront pécsi városi bizottságában, az MSzBT megyei elnökségében, a TIT megyei szervezetének elnökségében, ellenőrző bizottságában és a megfelelő szakosztályok vezetőségében, a Magyar Hidrológiai Társaság pécsi csoportjának és a Magyar Földtani Társulat mecseki csoportjának elnökségében, az MTE Sz pécsi intézőbizottságának elnökségében és választmányában. A Pécsen megjelenő egyetlen tudományos folyóiratnak, a Pécsi Műszaki Szemlének intézeti munkatárs a szerkesztője.

³⁰ Így például a nagyközönség kezébe szánt és idesorolható 11 íves „Pécs” és 20 íves „Baranya” című könyveket intézeti munkatárs szerkesztette és jelentékeny részben intézeti munkatársak írták; a két munka a város, illetve a megye új kutatási eredményeket is tartalmazó és ma már forrásmunkákként is használt feldolgozásai.

³¹ Különösen kiemelkedők a munkásakadémiák, a népfőiskolák, a szabadegyetem és a nyári egyetem keretében tartott előadások, valamint a pécsi rádiónak az Intézet kezdeményezésére és intézeti kutató szervezésében hetenként megismétlődő tudományos földrajzi műsor-számai.

V

A tudományos kutató- és tudományszervező munka ismertetése mutatja, mennyire szerteágazó az Intézet tevékenysége.

A tudományos kutatás többirányú és sokrétű, bár csak két tudomány művelésére terjed ki. A sokrétűség mellett azonban mindinkább felismerhető a törekvés, hogy a témák egymást kiegészítve, valóban a kutatási terület sokoldalú feldolgozását eredményezzék.

Az elmélet és gyakorlat egységének kiépítésére az Intézet — jellegénél fogva — különösen alkalmas és az e téren elért eredmények jelentősek. E tevékenység módszerét tovább kell fejleszteni, mert a helyi állami és társadalmi szervek igénylik a segítséget és az Intézetet éppen az e szervekkel kiépített szoros kapcsolat, e szervek gyakorlati munkájának elvi szintű segítése teszi mindjobban a Dél-Dunántúl kulturális életének egyik szilárd bázisává.

A IV. SZOCIOLÓGIAI VILÁGKONGRESSZUSRÓL

(Stresa—Milánó, 1959. szeptember 8—15.)

FUKÁSZ GYÖRGY

I

A Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association, ISA) 1949. szeptember 11-én jött létre Oslóban azzal a céllal, hogy elősegítse a szociológiai kutatómunkát a világon és megkönnyítse a szociológiai kutatások tapasztalatainak nemzetközi szinten történő cseréjét. Az ISA ezt követően három kongresszust tartott: 1950-ben Zürichben, 1953-ban Liegeben és 1956-ban Amszterdamban. Az I. kongresszuson alig néhány tucat szociológus vett részt. 1956 szeptemberében a III. (amszterdami) kongresszust már több száz résztvevővel tartották meg, s a mostani IV. világkongresszuson, Stresában—Milánóban már több mint ezer szociológus vett részt a világ minden tájáról mintegy 60 országból 65 szociológiai szervezet képviselőjében.

Az ISA szervezetiileg az UNESCO-hoz tartozik, annak égisze alatt működik. Az UNESCO keretei között törekszik az ENSZ támogatásával a szociológiai munka koordinálására a világon.

Mi az ISA célja, rendeltetése? Fő feladataként a szociológiai ismeretek, a szociológiai tudás fejlesztésével foglalkozik a világ minden részén. Ezen belül a nemzetközi kapcsolatok megteremtésén, a nemzetközi együttműködés megszervezésén fáradozik. Segíti a szociológiai ismeretek megszerzését, a tudományos kutatást, valamint a szociológiai ismeretek terjesztését, a szociológiai propagandát. Ezt a célt szolgálja folyóirata, a *Current Sociology*, amely cikkeket közöl és bibliográfiai tájékoztatást ad. Ez a lap évente háromszor jelenik meg kb. 90 oldal terjedelemben. Az ISA célja, feladata különösképpen: 1. a személyes kapcsolatok kiszélesítése a szociológusok között az egész világon, 2. a szociológiában segíteni a nemzetközi információ terjesztését, cseréjét, 3. nemzetközi méretekben elősegíteni a szociológiai kutatást.

Az ISA tagjai többnyire szervezetek, intézmények. Elvileg az ISA tagjai kizárólag azon szervezetek lehetnek, amelyek szociológiával foglalkoznak — állapítja meg az ISA 1950 szeptemberében kiadott alapszabályzata. Az ISA tagsága általában a nemzeti vagy regionális szervezeteket illeti meg. Ettől eltérő egyéni tagság, illetve a nemzeti szervezeteken kívülálló szervezetek tagsága csak indokolt esetekben lehetséges kiemelkedő szociológusok stb. esetében, vagy pedig a szükséges nemzeti szervezet hiányában. Az ISA teljes jogú tagok-

ként csak olyan intézményeket vesz fel, amelyek alapvető tevékenységük körében foglalkoznak szociológiával. Amennyiben a szociológiai kutatás csak járulékos tevékenységük körébe tartozik, csupán tanácskozási joggal lehetnek az ISA tagjai.

Az ISA háromévenként tart kongresszust. Szervezetének élén a *Tanács* áll, mint legfelső vezető szerv. A Tanácsban minden ország egy szavazattal vesz részt, kivételes esetben kaphat még egy szavazatot, ha az adott országban a szociológiai munka jelentősége, súlya ezt megkívánja és lehetővé teszi. (Megjegyzem, hogy tudomásom szerint a Tanácsban csak az USA-nak van most két szavazata.) A Tanács tagjait az ISA-ba tartozó nemzeti és regionális szervezetek jelölik ki három-három évre. A Tanács ülései között (három év alatt egyszer ül össze) az általa hat évre választott *Végrehajtó Bizottság* intézi az ISA ügyeit. A Végrehajtó Bizottság a Tanáccsal azonos jogokat gyakorol, kivéve az alapszabálymódosítást, amely kizárólagosan a Tanács hatáskörébe tartozik. A Tanács választja meg az ISA elnökét és alelnökeit. Az eddigi elnök *Georges Friedman* volt, az új elnök pedig *T. H. Marshall* angol professzor, az UNESCO Szociológiai Intézetének vezetője. (Az ISA alelnökei: a nyugatnémet *König*, az indiai *Mukerzsi* és a lengyel *Ossowsky*.) Az ISA szervezeti működését a végrehajtó titkár irányítja. A végrehajtó titkár jelenleg *Pierre de Bie*, a louvaini (Belgium) egyetem tanára.

Az ISA *jellegét* az alapszabály úgy határozza meg, hogy az „kizárólag tudományos munkával foglalkozik”, tehát a politikai tevékenységet kizárja működése köréből. Ez már önmagában is igen jellemző: mutatja, hogy a társadalommal, a társadalom politikai problémáival is „objektíve”, „kizárólag tudományosan”, a politikai problémák, szempontok teljes kizárásával kíván foglalkozni. Az ISA jellegére fényt vet összetételének vizsgálata is. Keletkezésekor nyugati szociológusokból állott és még azóta is ezek teszik ki a társaság túlnyomó többségét. Az utóbbi években, főleg a III. (amszterdami) kongresszus óta a szocialista országok szociológusai is bekapcsolódtak az ISA tevékenységébe, de az ez évi kongresszus több mint ezer résztvevőjéből is a túlnyomó többség a burzsoá szociológiát képviselte. A mai burzsoá szociológusok olyan neves képviselői vettek részt a kongresszuson, mint pl. a francia Raymond Aron és Georges Friedman, az amerikai Talcott Parsons, K. Merton, Lazarsfeld, az angol T. H. Marshall, a nyugatnémet Adorno, az olasz R. Treves és F. Battaglia. A szocialista országokat most is csak néhány tucat küldött képviselte. A nyugati tőkés országokból érkezett résztvevők egy bizonyos kisebb százaléka szintén marxista volt, de ez összevetve is igen csekély szívet jelentett a burzsoá szociológia tengerében. Megjegyzendő, hogy alig vettek részt a kongresszuson az elnyomott gyarmati országok képviselői, s főként a keleti országok szociológusai.

Az ISA munkájára rányomta bélyegét a polgári szociológusok uralkodó helyzete. A III. kongresszus előtt a polgári szociológia kizárólagosan uralta az

ISA-t. A polgári szociológia a társadalom vizsgálatából fakadó tanulságokkal foglalkozik, a társadalomtudomány igényével lép fel. De ahelyett, hogy a társadalom valódi, lényeges összefüggéseit kutatná, kiemelné a valamennyi társadalmi folyamat megértéséhez kulcsot adó társadalmi-gazdasági viszonyok elemzését, a mai burzsoá szociológia keserves kínokat szenvedve úgy foglalkozik a társadalommal, nehogy véletlenül fény derüljön a társadalom lényegére. Ezért a társadalom idealista magyarázatából vagy vulgáris felfogásából kiindulva másodrendű, vagy sokadrendű mozzanatokot, mindenekfelett pszichikai, tudati tényezőket vizsgálnak és ezek jelentőségét abszolutizálják. Ezért természetlen a mai burzsoá szociológia, ezért nem képes a társadalom lényegébe behatolni. A társadalom vizsgálata tehát nem vezet és nem vezethet a társadalom mély törvényeinek feltárásához, hanem csupán felszínen mozgó, egyes felületi tényezőkre korlátozódó kutatásokra. A burzsoázia kezében a szociológia így sekélyesedik el sokszor üres játékká, legjobb esetben is leíró szociológiai vizsgálatokká, ezért nem emelkedik igazán tudományos szintre — a tudományos igények sokszoros hangoztatása ellenére sem. Akárcsak a múlt század első felében, a polgári szociológia keletkezésekor, ma is jellemző, hogy a polgári szociológia a marxizmussal szemben a védekezés egyik sajátos terméke, valamiféle „varázsszer”, amelynek alkalmazásával menekülni próbálnak a marxizmus lenyűgöző hatása alól.

A szociológia tudománnyá, tudományos színvonalra a marxizmussal, a történelmi materializmussal emelkedett. A szociológia csak azzal válhat tudománnyá, ha a társadalmat a maga valóságában vizsgálja és nem elvont társadalmi modelleket tanulmányoz; ha tehát a materialista történetfelfogás szellemében végzi munkáját. Nem azért van erre szükség, mintha a történelmi materializmus valamiféle dogma, séma lenne a szociológia számára, hanem azért, mert a valóban tudományos szociológia fő követelménye: „pontosan kell ábrázolnia a tényleges folyamatot és semmi többet” (Lenin: Kik azok a „népbarátok”. Művei I. köt. 178. old.) — s ez nem más, mint a történelem materialista felfogásának fő követelménye. Nem hiába írta Lenin, hogy a szociológia tudománnyá csak a történelmi materializmus alapján válhatott; először emelte az a szociológiát tudománnyá (vö. id. m. 136. old.). A történelem materialista felfogása ”... tette először lehetővé a tudományos szociológiát” — írta a narodnyikok szubjektív szociológiájának bírálata során Lenin. A szociológia tudománnyá válása azzal kezdődött, hogy nem rekedt meg az eszmék vizsgálatánál, az elemzést elmélyítette egészen a társadalmi eszmék eredetéig. S ez az elemzés „egyedül egyeztethető össze a tudományos pszichológiával” (id. m. 136. old.). A történelem materialista felfogása továbbá azért is emelhette a tudomány színvonalára a szociológiát, mert ez tette lehetővé, hogy a szociológia az egyszerű tényleírásról az ismétlődéseket, szükségszerűségeket megállapítva — rátérjen a tények elemzésére. Ez tette lehetővé, hogy a szociológia kiemelje a véletlen jelenségek köréből a szükségszerűséget, hogy lényegtelen

jelenségek köréből kiemelve a lényegét. Az általánosítás lehetőségét reálisan a történelem materialista felfogása adta meg. Csak a történelem materialista felfogása emeli ki a társadalmi jelenségek közül a leglényegesebbeket, a termelés körébe vágó folyamatokat, feltárva a termelőerők és termelési viszonyok meghatározó szerepét a társadalom életében. Ez majd alapot ad a szociológia számára, mert hiszen ez teszi lehetővé, hogy „... a társadalmi alakulatok fejlődését olyannak fogjuk fel, mint valamely természettörténeti folyamatot”. Lenin Marxról írja, hogy „... Ő volt az első, aki a szociológiát tudományos alapokra fektette, amikor meghatározta a társadalom gazdasági alakulatának... fogalmát és megállapította, hogy az ilyen alakulatok fejlődése olyan, mint valami természettörténeti folyamat” (id. m. 139. old.). Lenin rámutatott arra is, hogy csakis a történelem materialista felfogása alapján van értéke annak a nézetnek, hogy a társadalom fejlődésében törvényszerűség mutatható ki. A szubjektív szociológusok elismerik a társadalmi törvényszerűségeket, de nem képesek ezeket mélyen, a törvényszerűség tudományos értelmében felfogni, tehát a társadalom mozgását nem képesek természettörténeti folyamatként felfogni.

A tudományos szociológia a marxizmussal vonult be az ISA tevékenységébe is. A szocialista országok szociológusai a marxizmus—leninizmus alapján álló nyugati szociológusokkal együtt új szint, tudományos szemléletmódot visznek az ISA-ban folyó vitákba. A marxista szociológia tanulmányozása, művelése a szocialista országokban szükséges és ennek eredményeivel meg kell ismertetni az ISA-ba tömörült szociológusokat is.

Az ISA, mint az UNESCO, s ezen keresztül az ENSZ szerve alkalmas terület ahhoz, hogy a két világrendszer, a kapitalista és a szocialista világ megismerje egymás felfogását, gondolatait. Lehetséges a politikai közeledés a békés egymás mellett élés szellemében — ezt tanúsítja a most lefolyt kongresszus is, amelynek záró ülésén G. Friedman, mint az ISA lelépő elnöke a békés egymás mellett élés szellemében beszélt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ideológiai osztályharc a marxista és antimarxista világnézet között a társadalom magyarázatában egy jöttányit is csökkenne. A békés egymás mellett élés, az egymás megismerésére törekvés szellemében kell tevékenykedni az ISA keretei között, s a két rendszer békés versenye eredményre vezet: ideológiai síkon is felülkerekedik világméretekben is a materialista történetfelfogás, az egyedül tudományos társadalom-magyarázat.

II

Az ISA IV. szociológiai világkongresszusának megtartására 1959. szeptember 8—15. között Milánóban és Stresában került sor. A kongresszus „profilját” előzetesen kijelölt program határozta meg, akárcsak az előző kongresszusokon. Az I. (zürichi) kongresszus témája a nemzetek kölcsönös viszonya

volt. A II. (liegei) szociológiai kongresszus a társadalmi stratifikációval foglalkozott. Az amszterdami, III. szociológiai világkongresszus témája a XX. század társadalmi változásai volt. A mostani, IV. világkongresszus témája: „*A társadalom és a szociológiai megismerés*” volt. Ennek megfelelően a kongresszus a társadalom és szociológiai megismerés problémáit több vonatkozásban, több témakörben dolgozta fel három szekció keretében.

A kongresszus tudományos tevékenységének tematikája, napirendje így alakult, a három szekció keretei között a következő témák kerültek tárgyalásra:

1. A szociológia társadalmi összefüggésében.
2. A szociológiai ismeretek alkalmazása.
3. A szociológiai módszer fejlődése.

Az első szekció témáját plenáris ülésen vitatta meg a kongresszus, *Raymond Aron* és *K. Merton* referátumai alapján.

A második és harmadik szekció munkacsoportokra oszolva vitatta meg az adott témákat. Így a második szekció témáját, a szociológiai ismeretek alkalmazását a következő munkacsoportok dolgozták fel: ipar, agrárkultúra, nevelés, regionális várostervezés, közegészségügy, népesedés, a gazdaságilag fejletlen népek, országok problémái, etikai és faji viszonyok, a család szociológiája, a pihenés szociológiája, a társadalmi jólét tervezése, tömegközlekedés és gyógyászat.

A második szekció külön plenáris ülésen dolgozta fel „A társadalmi tervezés szociológiai aspektusa” című témát a francia *Bettelheim* és a lengyel *Ossowsky* professzorok bevezető referátumai alapján.

A harmadik szekció három bevezető előadás után, amelyeket az amerikai *Lazarsfeld*, a nyugatnémet *König* és a francia *Stoetzel* professzorok tartottak, plenáris vitát rendezett, majd számos szeminárium keretében került feldolgozásra az adott téma. Így: experimentális módszer, megfigyelési módszer, az áttekintési módszer, kis csoportok analízise, történeti szociológiai módszer, összehasonlító módszer, statisztikai módszer, a társadalmi elméletek matematikája, szociális antropológia, pszichológia, pszichoanalitikus módszer.

Az alapvető témák feldolgozása mellett számos kiegészítő ülésre került sor. Így pl. megvitatta egy munkacsoport „A szociológia helyzete Olaszországban” című témát. Érdekes ülés tárgyalta a „politikai elitek”, a „forradalom és rebellió”, „filmszociológia”, a vallás szociológiája, a tudás szociológiája, az elmebetegségek szociológiája, valamint a marxizmus fejlődése című témákat.

A kongresszus tudományos témái mellett különböző szervezeti feladatok is napirendre kerültek. (Az ISA Végrehajtó Bizottsága új végrehajtó titkárt választott.)

Az ISA Tanácsa számos szervezeti kérdéssel foglalkozott. Így pl. döntött felvételi kérdésekről. Más egyéb országok szervezetei mellett felvette a Magyar

Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetét, a román és bolgár szociológiai társaságot, miután megelőzőleg tagja lett a szervezetnek a csehszlovákiai szociológiai társaság. A Tanács ülése választotta meg az ISA új elnökét és alelnökeit, valamint a Végrehajtó Bizottság új tagjait. A Tanács a következő kongresszus színhelyéül Washingtont jelölte ki, időpontul pedig 1962 szeptemberét. A Tanács néhány tagja bejelentést tett több regionális konferencia megtartásáról (skandináviai, latinamerikai és afrika—ázsiai regionális konferenciákat készítenek elő) a következő három év alatt. Előterjesztés hangzott el a Tanács ülésén egy nemzetközi szociológiai év szervezéséről is, valószínűleg a nemzetközi Geofizikai Év mintájára. E kérdésben a Tanács döntést nem hozott, azt a kérdés fontosságára való tekintettel későbbi időre halasztotta.

Érdekes és tanulságos volt a Tanács ülésén a hivatalos nyelv körüli vita is. Francev akadémikus, a Szovjet Szociológiai Társaság elnöke, az ISA Tanácsának szovjet képviselője előterjesztést tett az orosz nyelv hivatalos nyelvként való elfogadására a jelenleg hivatalos nyelvként használt francia és angol nyelv mellett. Ez a javaslat igen fontos és hasznos, segít kiküszöbölni a nyelvi feltételek egyenlőtlenségét, ami jelentős előnyt biztosít az anyanyelvükön vitatkozó nyugati szociológusoknak a szovjet szociológusokkal szemben. A Tanács nem foglalt állást e kérdésben, nem vállalta magára a javaslat elutasítását, de nem is fogadta el azt, hanem pénzügyi és egyéb formális indokokra hivatkozva (ilyen pl. a még egy nyelven történő szimultán fordítás nagy többletköltséggel járó bevezetése, vagy egy másik érv, amely szerint még messze van, csupán három év múlva lesz megtartva a következő kongresszus, s addig a hivatalos nyelv kérdése elnapolható) elhalasztotta a döntést a következő kongresszusig.

III

A kongresszuson számos elméleti kérdés került megvitatásra. Ezek közül néhány fontosabb vita tanulságait kívánom a következőkben ismertetni.

A kongresszus munkájára rányomta bélyegét az az igény, hogy hogyan, miben kell megállapítani, körülírni a *szociológia feladatát, szerepét*. A legvilágosabban összefoglaló jelleggel az ISA lelépő elnöke, *Georges Friedman* fogalmazta meg a szociológia feladatára vonatkozó hivatalos nyugati elképzelést a kongresszus záróülésén elhangzott beszédében. Eszerint a szociológia feladata az *alkalmazkodás elősegítése*. A legfontosabb társadalmi jelenség Friedman szerint az egyén reagálása a társadalmi hatásokra, az egyén alkalmazkodása a társadalomhoz. Megállapította, hogy a szociológia az ipar, a technika gyors fejlődésével, valamint a természettudományok rohamléptekben történő előrehaladásával szemben ma deffenzívában van. A „nem gyakorlati emberek” — azaz technikai felkészültséggel nem rendelkező és a természettudományos ismeretek új színvonalát el nem sajátító emberek —, az egyszerű emberek

tétlenül, tehetetlenül állanak szemben ezzel a fejlődéssel és ebből a helyzetből ellentmondások alakulnak ki. A szociológia, a tudományos szociológiai kutatások szerepe abban jelölhető meg, hogy segítsen alkalmazkodni az embernek a természettudományos fejlődéshez, az ipar, a technika haladása új követelményeihez, hogy gyorsan tudjon reagálni a rohamos ipari fejlődés által felvetett problémákra. „Gyorsan kell reagálni a világ problémáira” —, ennek elősegítésében foglalható össze a szociológia fő feladata — állapította meg G. Friedman.

Ebben a vonatkozásban azonosította Friedman a marxista és nem marxista szociológia feladatát. Szerinte igen fontos, hogy a Szovjetunióban is ezzel a problémával foglalkozzanak mindenekelőtt a szociológusok, a szociológiai kutatómunka. Az a Szovjetunióban felnövő új emberek életének egyik legfőbb problémája, hogy a társadalom, a technika új viszonyaihoz alkalmazkodni tudjanak. Különösen a parasztság esetében lényeges: hogyan tud alkalmazkodni az új társadalmi helyzethez?

Megjegyzem, hogy Friedman felfogásának elég elterjedt iskolája van. Ez a felfogás számos vonatkozásban bukkant fel a kongresszus hivatalos ülésein (főleg az iparszociológiával foglalkozó üléseken) és a magánbeszélgetések során is. Így pl. egy izraeli szociológus magánbeszélgetésben a kínai népi kommunák viszonyai iránt érdeklődött, főleg abban a vonatkozásban, hogy az elmaradt kínai paraszt hogyan tud alkalmazkodni a rohamos ipari, technikai, társadalmi fejlődés igényeihez. Egy belga iparszociológus magánbeszélgetésben ugyancsak az alkalmazkodás problémáinak jelentőségét hangsúlyozta az ipari fejlődés új körülményei között.

Az *alkalmazkodás-koncepció* több vonatkozásban igen hibás szociológiai felfogás amellett, hogy tartalmazza az igazságnak valamely kis magját is — ugyanis az új társadalmi viszonyok ténylegesen megkövetelik az egyén szokásainak, életmódjának az átalakulását, az új helyzethez való hasonulását. Alapjában hibás a koncepció alapeszméje, amely az egyént konzervatív természetűnek állítja be. A társadalmi haladás, az ipari fejlődés éppen az egyének, a dolgozó emberek, a dolgozó néptömegek aktív tevékenységéből bontakozik ki, áll elő. A dolgozó tömegek tevékenységében érvényesülő forradalmi erő jelentős szerepet játszik a természettudományos fejlődésben is. Az új társadalmi viszonyok egyáltalán nem állnak antagonizmusban az egyén életével a haladó, feltörekvő társadalmakban és főképpen a szocialista fejlődésben.

Az alkalmazkodás elsősorban biológiai kategória. Az élő szervezetnek a környezettel való kölcsönhatását s ebben a környezeti feltételek asszimilálását fejezi ki. A biológiai törvény a társadalomra alkalmazva azonban semmitmondóvá válik, illetve kifejezetten reakciós politikai tartalmú.

Mi az alkalmazkodás-koncepció politikai tartalma? Végző soron az, hogy az elmaradt *kizsákmányolt tömegek feladata az alkalmazkodás* társadalmi környezetükhöz, a kizsákmányoláshoz — amelyet eleve adottnak és megváltoztatatlannak tekint, — a kizsákmányolás új formáihoz, a technikai

haladás következtében jelentkező új helyzethez (az automatizálás és hatásaként a munkanélküliség fokozódása az iparban és mezőgazdaságban, a foglalkoztatottság arányainak eltolódása a szolgáltatási gazdasági ágak, kereskedelem stb. felé a kapitalista országokban). Az alkalmazkodás tehát nem más, mint *belenyugvás*, az adott társadalmi viszonyokhoz való passzív kapcsolódás, ezért a szociológus feladata, hogy megkeresse a lehető legjobb módszereket ahhoz, hogy a tömegekkel elfogadtassa: társadalmi rendszerük, a kapitalizmus a legjobb és megváltoztathatatlan társadalmi rendszer; a megváltoztatására, osztályharcra, forradalomra nincs szükség és arra kell törekedni, hogy pszichológiaiilag a legjobb eszközöket használják fel ahhoz, hogy az adott társadalmi viszonyokba beleilleszkedjenek, hasonuljanak, alkalmazkodjanak. Jellemző, hogy a nagy monopolszervezetek keretei között számos szociológiai intézet működik a nyugati országokban, amelyek feladata az alkalmazkodásnak a megfelelő körülményeit felmérni. Így pl. a Shell-monopólium és más trösztök is szociológiai intézetet, apparátust tartanak fenn, amelyek feladata abban van, hogy megfelelő felmérő munkát végezzenek a gazdasági célok várható társadalmi kihatására (tőkebehatolás társadalmi hatásai stb.), és előkészítésére „megdolgozzák” szociológiai eszközeikkel, módszereikkel a célbavett területeket, „az alkalmazkodás” megfelelő feltételeit készítsék elő, teremtsék meg az adott területeken.

„A szociológia feladata az alkalmazkodás elősegítése” — felfogásnak még egy lényeges oldalával kell foglalkoznunk. Ez a szociológia feladatának a leszűkítését, degradálását jelenti, ugyanis implicite tartalmazza a *tudományos előrelátás kizárását* a szociológia feladatköréből.

A marxista szociológia fő feladata éppen az, hogy a társadalmi jelenségek tudományos vizsgálatával fegyvert adjon a proletariátus, a szocialista társadalom, a párt és állam kezébe, hogy a társadalmi folyamatok fejlődése megértése alapján a legjobb eszközöket dolgozhassa ki a fejlődés érdekében elvégzendő tevékenységéhez. Tehát a marxista szociológia feladata, hogy a tudományos előrelátással segítse a szocializmusért, a kommunizmusért folyó harcot. A szociológia, mint tudomány — és mint valódi tudomány — feladata az, hogy megadja az előrelátás eszközeit, a megismerés adataira, tényeire, a törvényszerűségek feltárására támaszkodva.

A mai polgári szociológia vezető képviselői tagadják ezt a feladatot. Így pl. *Raymond Aron* az első szekció vitájához tartott bevezető előadásában egyenesen kétségbevonta, hogy a szociológia képes lenne a tudományos előrelátás megalapozására. Ezzel szemben azt állította, hogy a jövőről csak egy dolog biztos számunkra, mégpedig az, hogy nem tudjuk: milyen lesz? Agnosztikus alapon tagadta a tudományos előrelátás lehetőségét, a szociológia feladatát ezen a téren. Aron szembeállította a valósággal a „valóság tudatát”, s idealista módon a „valóság tudatnak” tulajdonított meghatározó szerepet. A marxizmus—leninizmust azzal a sokszor megcáfolt primitív érveléssel bírálta,

hogy az voltaképp nem más, mint pozitivizmus, mert a társadalmat természet-tudományos alapon magyarázza, természettudományos egzaktásra törekszik.

Aron idealista, agnosztikus nézeteivel a marxista szociológusok közül többen szembefordultak. Így pl. *Fedoszejev* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófia Intézete igazgatója, a kongresszuson részt vett szovjet delegáció vezetője vitatkozott Raymond Aronnal a szociológia feladatairól. A fő feladatot a kongresszuson elvégzendő munkában oly módon állapította meg, hogy törekedni kell egymás nézeteinek megismerésére, megértetésére. *Ojzerman* professzor a *tudományos előrelátás* jelentőségéről, szerepéről beszélt, valamint a marxista szociológia, a szociológiai megismerés szerepéről a tudományos előrelátásban. Cáfolta Aron érvelését a marxizmus és pozitivizmus összekeveréséről, megmagyarázta, hogy mit jelent a természettudományos egzakttság igénye a marxista társadalomtudományban. *Osavkov*, a bolgár Szociológiai Társaság elnöke a *társadalmi törvények*, a törvények fogalma, a törvényeknek a tudományos előrelátásban játszott szerepének problémáival foglalkozott, Raymond Aronnal vitatkozva. Hangsúlyozta, hogy a társadalmi törvény fogalmának helyességét a társadalmi fejlődés tényei, tapasztalatai igazolják. Megemlítené még, hogy a tudományos előrelátás körüli vitában Raymond Aronnal szemben Fedoszejev és Ojzerman elvtársaknak adott igazat a francia *Sauvy* és a jugoszláv *R. Lukic* professzor is.

Raymond Aron válaszában lényegében fenntartotta előbbi nézeteit, csupán annyit változtatott, hogy egyes kérdésekben megkerülte a vele szemben felhozott érveket. Így pl. a tudományos előrelátásról szólva megállapította, hogy közte és a marxisták között a vita nem abban van, hogy létezik-e tudományos előrelátás, hanem abban, hogy milyen feltételek mellett lehetséges az. A marxizmust az ismert naív vád hangoztatásával támadta, amely szerint a marxizmus egyoldalú, korlátozott, mert túlzott jelentőséget tulajdonít a gazdasági tényezőknek. Szerinte pl. 1917 októberét, a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat nem látták előre. Ezt azzal indokolta Aron, hogy a forradalom nem a fejlett kapitalizmus alapján robbant ki Oroszországban, tehát nem lehetett előrelátni. Ellenkezőleg. A forradalom a kapitalizmus fejletlenségéből következett. (A mai burzsoá ideológia sokszor hangoztatja rendszerének fenntartását, időtálló voltát indokolva azt a nézetet, hogy a szocialista forradalom a fejletlen gazdasági viszonyok terméke, a fejlett tőkés országokban már nem időszzerű. „Csak” arról „feledkeznek meg”, hogy egyrészt olyan fejlett ipari kapitalista országokban is sor került a szocialista forradalomra, mint pl. Csehszlovákia, vagy a Német Demokratikus Köztársaság. Másrészt pedig azt hallgatják el, hogy a termelőerők állapota, fejlettsége világméretekben jelentkezik egy bizonyos színvonalon és nem egyik-másik országban elszigetelten vizsgálendő a termelőerők színvonala, ily módon határozza meg objektív feltételként a szocialista forradalom érettségét a világon.) Aron válaszában épp az eszmék szerepét, a marxizmusnak az eszmék aktív szerepéről kialakult

álláspontját hagyta figyelmen kívül és ilyen alapon ferdítette el a tényeket. Ugyancsak hibás az az érve is, amelyet a társadalmi törvényekkel szemben hozott fel. Arról beszélt, hogy az általános törvények nem mondanak semmit, mert mindig konkrétan jelennek meg. Figyelmen kívül hagyta az egyes és az általános dialektikájának legalapvetőbb, legelemibb vonásait. Azt, hogy az általános az egyesben jelenik meg, egyáltalában nem zárja ki, hogy az általános *benne van* az egyesben — a sok egyes jelenség, folyamat, közös lényeges vonásaként, objektíve. A törvényszerűségek konkrét érvényesülése egyáltalában nem mond ellent annak, hogy a konkrét folyamatokban az általános törvényszerűség érvényesül, hat.

A mai szociológia feladatainak, szerepének kijelölésében így ütközött össze a tudományos előrelátás igényével az alkalmazkodásra való segítség hangoztatása, mint a mai nyugati burzsoá szociológia fő funkciója.

A mai burzsoá szociológia művelésében a fő áramlatok a *mikroszociológia* körén belül jelentkeznek. Ez tekinthető — a kongresszus vitáinak tanúsága szerint is — a mai nyugati szociológia vezető áramlatának. Megállapítható, hogy a nyugati burzsoá szociológia problémái közül előtérbe került a kongresszuson a mikroszociológia értékelése. Igen éles viták folytak az amerikai és nyugat-európai, főleg francia szociológusok között a mikroszociológia kérdéséről, a szociológiai általánosítás jelentőségéről. Sokan támadták nemcsak balról, hanem jobbról, a klérus oldaláról is az amerikai szociológusokat a mikroszociológia, valamint a pszichoanalitikus módszer miatt. A kongresszuson az amerikai *Talcott Parsons* képviselte a leghatározottabban a pszichoanalitikus módszert, vele vitatkozva a román *Gulian* professzor hozta fel a marxizmus érveit a pszichoanalitikus módszerrel szemben. A nyugati, főként az amerikai burzsoá szociológiában ezek a jelenségek nyomultak előtérbe: a mikroszociológia, a pszichoanalitikus módszer alkalmazása és amint a viták is erre mutattak: az experimentális módszerek alkalmazása a szociológiában. Emellett továbbra is nagy szerepet játszik a pozitivizmus, amelyet bár egyes nyugati szociológusok (Aron és Treves) már el akartak temetni, mások világosan feltárták, hogy ma még a nyugati szociológiai áramlatok egyik legjelentősebbike. A szociológiai módszer fejlődéséről tartott plenáris, az egyes szemináriumokat bevezető ülésen is ezek a kérdések kerültek előtérbe. Az összeütközés centrumában a mikroszociológia, a szociográfia, a leíró jellegű, helyzetismertető szociológiai kutatás és a szociológia általánosító törekvése állott. Ezt úgy fogalmazták meg, mint az amerikai és európai szociológusok ellentétét. A mikroszociológia, az empirikus szociográfia elleni vitában *Francev* akadémikus (Szovjetunió) és *Heyden* professzor (NDK) szólaltak fel, ismertetve a marxizmus álláspontját a megismerés folyamatáról. Heyden megállapította, hogy a marxizmus igényli a tények empirikus vizsgálatát, de nem áll meg a tényeknél, hanem azokat dialektikus módon tanulmányozva, általános összefüggéseket keres. A mikroszociológiával szemben *Francev* akadémikus is a gondolati analízis szükség-

ségét hangsúlyozta, mint az empirikus felmérő munkához kapcsolódó elengedhetetlenül szükséges mozzanatot.

Stoetzel francia professzor a módszerek változására hívta fel a figyelmet; következtetéseiben a módszertani kérdések filozófiai értékelései merültek fel, filozófiai jellegű vitát igényelt a régi szociológiai módszerek felülvizsgálatára. A vita, amely közte és *Lazarsfeld* professzor (USA) közt a mikroszociológia értékelése körül folyt, a módszertani megközelítés vitája. *Lazarsfeld* professzor a kutatás intézményesítését hangsúlyozta erősen, jelenleg szerinte a kutatás nagyon individualizált, csupán egyes individuális témák konglomerátuma. *König* professzor (NSzK) a módszertani kérdések kapcsán ugyancsak intézményesítésről, ennek a technikai szempontból való szükségességéről beszélt a kutatásban. Hangsúlyozta, hogy milyen sok nehézséggel kell megküzdeni ennek hiányában. Európában hiányzik ez az egységesítés, pl. a tervezési, költségvetési kutatásban. A kutatás intézményesítése egyelőre csupán egy-egy személy magánügye, legfeljebb személyes ügy és semmikép sem rendszeres, intézményes.

A kongresszuson tárgyalt kérdések közül különösen tanulságos volt a „politikai elitek” és a „forradalom—rebellió” c. témában folytatott vita.

Érdekes és tanulságos vita alakult ki az úgynevezett „politikai elitek” témájáról. A burzsoá szociológusok, akik tagadják a társadalom osztálystruktúráját, igen nagy bajban vannak az úgynevezett „politikai elitek” kifejezésével, amellyel a társadalmat vezető uralkodó osztályt jellemzik. Osztályok tagadása és ugyanakkor egy vezető osztály elfogadása: olyan ellentmondás, amellyel nem tudnak megküzdeni. A kongresszus ülésén is szemmel láthatóan nehézséget jelentett a „politikai elitek” problémája. *Siskin* elvtárs (Szovjetunió) felszólalása ismertette a marxizmus álláspontját a vezetők szerepéről a társadalomban. Osztályokon belüli rétegek, csoportok viszonyát meg kell vizsgálni, de ez a társadalom osztály-strukturális keretei között történik. A vezetők és tömegek viszonyát pontosan körül lehet és kell határolni. A „politikai elit” bizonytalan, pontatlan fogalom, amelyet el kell kerülni. Többen is hangoztatták a vitában, hogy ez a kifejezés csak mint munkahipotézis használható. A vita számos felszólalója összefüggésbe hozta a „politikai eliteket” a technikai fejlődéssel, a technokrácia szellemében.

Egy másik érdekes vita a *forradalom—rebellió* téma körül folyt le. A forradalom fogalmát, mint „illegitim helyzet legitimizálását” fogalmazták meg a polgári szociológusok. Megpróbálták összekeverni a forradalom fogalmát az úgynevezett „ipari forradalommal”, szembeállították ezeket és az utóbbinak tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. Egyesek még azt is kétségbevonták, hogy a forradalom csak haladó jellegű lehet és Hitler német fasizmusát is forradalomnak tekintették.

A kongresszuson számos haladó törekvéssel lehetett találkozni. Igen érdekes és tanulságos volt pl. a filmszociológiával foglalkozó ülés, illetve

az etnográfiai filmek nemzetközi bizottságának ülése és filmbemutatója. A filmválogatásnak láthatóan vallásellenes éle volt. Így pl. egymás mellett mutatták be a Ghanai Hauka-szekta borzalmas szertartásairól szóló filmet a sötét vallási babonák rettenetes hatásáról és a Lourdes csodáiról szóló, pápai engedéllyel kiadott, de az afrikai film szomszédságában nem kevésbé a sötét tudatlanságot felidéző „civilizált” filmet. Filmet mutattak be továbbá a francia lakásnyomorról, a belga keresztényszocialisták tiltakozó tüntetéséről az állami oktatás ellen és a tüntetés rendőri szétveréséről.

IV

Mint már jeleztük, a kongresszusra jellemző volt, hogy — bár az idealista burzsoá szociológusok most is túlnyomó többségben voltak — a szocialista országokból már népes delegációk vettek részt a kongresszus munkájában. Jellemző, hogy a kongresszuson Albánia kivételével valamennyi európai szocialista ország küldöttsége részt vett. Igen erős delegáció érkezett a Szovjetunióból Fedoszejev akadémikus vezetésével; a delegáció tagjai között voltak Francev, Kammari akadémikusok, Okulov professzor, a Voproszi Filozófiai főszerkesztője, Siskin, Csagin, Platonov, Ojzerman professzor, Nyemcsinov akadémikus és sokan mások. Csehszlovákiából egy kb. 10 tagú delegáció érkezett, amelyben részt vett Szvoboda professzor. Romániát is hasonló létszámú delegáció képviselte, tagjai között Jonascu, Ralea és Gulian professzorokkal. NDK-ból kb. 20 szociológus vett részt a kongresszuson, köztük Scheler, Mende professzorok. Bulgáriából is kb. 10 küldött vett részt a kongresszus munkájában, köztük Natan akadémikus, Osavkov professzor és mások. Lengyelországból kb. 30 szociológus vett részt a kongresszuson. Ennélfogva a kongresszus munkájára rányomta bélyegét, hogy a szocialista országok megjelentek és a kongresszus munkájára hatást gyakoroltak. Azonban az előzetes előkészítő munkálatok hiánya, nagy gyengesége következtében ez a hatás nem volt kielégítő. Több lehetőség nyílt volna erre az adott erővel is. Sajnálatos módon a kongresszus anyagai nem jelentek meg időben, az I. kötet a kongresszuson került szétosztásra, a kongresszus anyagainak II. kötete mindmáig nem jelent meg.

A szocialista országok nagyszámú és népes küldöttségei új szintet jelentettek a kongresszus munkájában. A vitákban aktívan részt vettek és ezek a viták a kölcsönös eszmecserék légkörében zajlottak le, sokszor igen élesek voltak, de nem haladták meg a normális viták kereteit. A szocialista országok küldötteinek helyzetére jellemző, hogy általában nem szigetelődtek el, sőt egy bizonyos érdeklődés is megnyilvánult velük szemben (a holdrakéta hatása, valamint Hruscsov elvtárs amerikai útjának előkészületei). Megállapítható, hogy a szocialista országokból a kongresszuson résztvevő szociológusok eredményes munkát tudtak végezni. A felszólalásaik tudományos értékűek, az érdeklődést felkeltők voltak. A szocialista, marxista alapon álló szociológusok figyelemre méltó erőt tudtak képviselni a kongresszuson. Ezen felszólalások közül a legjelentősebb

az volt, amelyben a Szovjetunióban folyó szociológiai munka elvi alapjait az első plenáris szekció ülésén *Fedoszejev* akadémikus fejtette ki, arra utalva, hogy a részvétel, a viták célja: egymás megértésére való törekvés. Bár a keretek igen szűkek, az idő csekély és így részletkérdésekben nem is lehet különösebben előrehaladásra törekedni, mégis lehetséges az együttműködés, a vita. Elmondotta a kongresszus ülésén, hogy a Szovjetunióban hogyan foglalkoznak a szociológiai kutatással. Most már lehetségessé vált, hogy a szociológiai kutatómunka alapján különböző politikai nézeteket valló szociológusok a nemzetközi kongresszuson összeüljenek nézeteik tisztázására. A Szovjetunióban foglalkoznak a nyugati szociológiával, napról napra nő ismeretük erről. Egyre emelkedik ennek a munkának a színvonala is. Elmondta, hogy ugyan még ma is előfordul, hogy egyes cikkek felületesen foglalkoznak a nyugati szociológia elemzésével, de az ilyen felületes cikkekkel a Szovjetunióban nem értenek egyet és alaposan megbírálják ezeket. A kongresszus munkájában a szociológusoknak nagy felelősségük tudatában kell részt venniük, felelősek a társadalmi jelenségek, mint pl. a technikai haladás szociológiai hatásának, következményeinek tudományos tanulmányozásáért.

A kongresszus munkájának előkészítésében részt vettek a szocialista országok szociológiai társaságai is. Ilyen szociológiai társaság működik a Szovjetunióban (elnöke *Francev* akadémikus), Bulgáriában (elnöke *Osavkov* professzor) Csehszlovákiában és Romániában is. A szociológiai társaságok szervezete eléggé eltérő. Bulgáriában a szociológiai társaság tagjai egyéni tagok: közgazdászok, filozófusok, történészek, marxizmus—leninizmus oktatók vesznek részt a munkában. A Szovjetunió szociológiai társaságában a tagság kollektív, tehát intézmények (akadémiai intézetek: filozófiai, közgazdasági, történettudományi, néprajzi intézet), valamint tanszékek, pl. marxizmus—leninizmus tanszékek a társaság tagjai. Ezek a szociológiai társaságok a marxista szociológiát a történelmi materializmussal egyértelműen művelik.

A szociológiai munka kibontakozása a szocialista országokban és az erről történő beszámolás a kongresszus ülésein a marxizmus befolyását növelte a kongresszus munkájára. A *marxizmus helyzete* a kongresszuson igen jellemző volt. A marxizmus a nyugati burzsoá tudósok szemében a szociológiai áramlatok egyike, bár többek szerint meghaladott, egyoldalú áramlat, amiből a szociológia fejlődése során sokat tett magáévá. Azonban a marxizmus politikai súlya láthatóan egyre inkább növekszik az ő szemükben is. A szocialista országok küldöttségei a marxizmus—leninizmus nagyhatású jelentkezését biztosították a küldöttségek létszámánál sokkal nagyobb arányban. A marxizmus képviselésében a nyugati országok egyes küldöttei is jelentkeztek, azonban ezek száma jóval csekélyebb volt a várhatónál. Voltak a kongresszuson angol, olasz, francia marxista felszólalók, de pl. viszonylag kevés volt az olasz vagy a francia marxista hozzászóló. A marxizmust részben vagy egészben jó néhány tőkésországbeli tudós is kiindulási alapként fogadta el és magának vallotta egyes

részkérdésekben. Így pl. egyes vitatkozóak a tervezés problémáinak tárgyalása során a marxizmus alapjából indultak ki. A marxizmushoz való viszony a polgári szociológusok részéről általában tartózkodó és respektáló volt. (Pl. Raymond Aron bevezető előadásában Marx helyét a szociológia nagyjai közt Comte és Max Weber között jelölte ki.) Volt természetesen olyan hang is a kongresszuson, amely megpróbálta a marxizmust udvariasan, de határozottan elutasítani. Így pl. az olasz igazságügyminiszter, Gonella, a Keresztény Demokrata Párt ismert politikusa a marxizmust azonosította a pozitívizmussal és ily módon hadakozott ellene. „A marxizmus a természettudományos törvényeket alkalmazza a társadalomra, tehát pozitívizmus.” „A marxizmus megcsonkítja a tényeket, kizárólag a gazdasági tényezőket veszi figyelembe.” Ez a felfogás más egyebek mellett mutatja, hogy a marxista szociológia, annak értékelése a kongresszus munkájában egyik centrális kérdés volt; vagy mellette, vagy ellene a legtöbb felszólaló többé-kevésbé törekedett állást foglalni. Mindezek alapján megállapítható, hogy a marxista szociológia jelentős helyet foglalt el a kongresszus munkájában. Ennek nemcsak tudományos alapjai láthatók, hanem politikai háttere is, a szocialista világrendszer egyre fokozódó súlyának, jelentőségének hatása is érződik ebben.

V

A Magyar Tudományos Akadémiát két küldött képviselte a kongresszuson: *Molnár Erik* akadémikus és *Fukász György* kandidátus. A magyar küldöttség meghívottként vett részt a kongresszuson, Magyarország nem volt tagja az ISA-nak. A küldöttség egyik fő feladata az volt, hogy előterjessze a Magyar Tudományos Akadémia Filozófia Intézetének az ISA-ba való belépésére vonatkozó felvételi kérelmét és eszközölje ki annak realizálását. Ezt a feladatot a küldöttség teljesítette. Molnár Erik akadémikus a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete megbízásából az ISA Tanácsának tagja lett. A Filozófiai Intézet fog gondoskodni a kapcsolatok kiépítésének különböző formáiról, és a létesítendő kapcsolatok tudományos hasznosításáról.

A magyar küldöttség a kongresszus munkájában, az üléseken, az ISA tanácsülésén rendszeresen részt vett. Molnár Erik akadémikus felszólalt a gazdaságilag fejletlen népek problémáiról tartott vitában és azt bizonyította, hogy ezen népek problémáját, fejlődését csakis a szocializmus módszereivel lehet biztosítani.

A hivatalos rendezvényeken kívül számos egyéb megbeszélésen vettünk részt. Így pl. a *szovjet elvtársak által összehívott megbeszélésen*, amelyen megállapodás született a szocializmus fejlődéstörvényeiről szóló nagyszabású munka megszervezéséről. Eszerint minden szocialista ország tudományos akadémiaja (a munka bázisa mindenütt a Filozófiai Intézet) törekedjen egy-egy kötet kiadására egy-két éven belül a szocializmus fejlődéstörvényeiről saját tapasztalatai felhasználásával. Ez az első etap. A második: a szocialista orszá-

gok szociológusai egy közös kötetet adnak ki, az előző legjobb cikkekből. Az első etap gyors lebonyolítását állandó tapasztalatcserék, konzultációk egészítik ki. Szükséges és időszerű dolog kialakítani ehhez a munkához és általában a szociológia hazai műveléséhez a legjobb, legmegfelelőbb szervezeti kereteket.

Számos beszélgetés folyt le haladó nyugati szociológusokkal is. Ezek során sok érdekes tájékoztatást kaptunk a nyugati országok problémáiról, szociológiai helyzetéről. A beszélgetések során találkoztunk angol, amerikai, olasz, holland, spanyol elvtársakkal és más pl. francia, olasz haladó szociológusokkal. Ezek a magánbeszélgetések is igen hasznosnak mutatkoztak, amelyek során számos jó egyéni kapcsolat épült ki.

VI

A kongresszuson történtek alapján is új feladatok jelentkeznek a társadalmi jelenségek magyarországi vizsgálata során. Szükséges, hogy fokozottabban éljen a magyar szociológiai kutatómunka azzal a lehetőséggel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete az ISA tagja lett. Ezen az alapon tovább kell fejleszteni a társadalmi problémák tanulmányozását, szélesíteni kell a szociológiai kutatómunkát.

A filozófusok mellett fokozottabban be kell kapcsolni a társadalomtudományok művelőit. Közgazdászok, történészek, jogászok, geográfusok, demográfusok, néprajzkutatók közreműködésével szélesebb skálájúvá és hatékonyabbá kell tenni a szociológiai munkát. Különösen fontos, hogy alapos, mély elemzés alá vessük a szocializmus építése társadalmi problémáit, a SZKP XXI. kongresszusán tárgyalt társadalmi-ideológiai kérdéseket, valamint az MSZMP VII. kongresszusán felvetett szociológiai problémákat. Különösen fontos a „szocializmus fejlődéstörvényei” témával kapcsolatos munkák meggyorsítása.

A munka szervezeti kereteit is jobban ki kell építeni. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetére építve ki kell alakítani a különböző társadalomtudományok művelői együttműködéséhez a szociológiában legmegfelelőbb szervezeti kereteket.

Ennek során fel kell használnunk a baráti szocialista országok szociológiai tevékenységének tapasztalatait. Az eddiginél sokkal jobban figyelembe kell vennünk e tapasztalatokat, eredményeket, valamint a nyugati burzsoá szociológia legújabb jelenségeit, tanulságait, leleplezve a burzsoá szociológia mai módszereit, bírálva a ma legelterjedtebb burzsoá szociológiai áramlatokat és nézeteket.

A CSEHSZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEK III. KONGRESSZUSA

RÁNKI GYÖRGY

Nagy érdeklődés közepette kezdte meg tanácskozásait szeptember 15-én a csehszlovák történészek III-ik kongresszusa Prágában. Több száz cseh és szlovák történetkutató és oktató mellett a szocialista országok történettudománya is képviseltette magát a megbeszéléseken.

A szovjet hivatalos delegációt *B. A. Rybakov* akadémikus vezette, tagjai voltak a delegációnak *S. F. Naida*, a Voproszi Isztorii főszerkesztője, *M. V. Bromley*, a szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos titkára. Mellettük 18 más szovjet történész turistaként érkezett Prágába és kapcsolódott be a kongresszus tanácskozásaiba. Lengyelországot prof. *Stanisláv Herbst*, a Polska Towarzystwo Historyczne elnöke, prof. *Éva Malecinska*, a Wrosczlavi Történeti Intézet vezetője, a Német Demokratikus Köztársaságot *Max Steinmetz*, a jenai Egyetem tanára, *R. Rolph*, az NDK Történelmi Társulatának titkára, Bulgáriát *Christo Gandevev* egyetemi tanár képviselte. Magyarország részéről *Ránki György*, a történettudományok kandidátusa, a Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának titkára és *H. Balázs Éva*, a Történeti Társulat titkára vett részt a kongresszus munkájában.

Václav Husa, a Csehszlovák Történeti Társulat elnökének bevezető szavai után tartotta meg *Josef Macek*, a Csehszlovák Történettudományi Intézet igazgatója „A csehszlovák történettudomány helyzete és feladatai a szocializmus felépítésének időszakában” című referátumát.

A marxista történettudomány feladatait a Csehszlovák Kommunista Párt XI. Kongresszusának határozata szabja meg; — mutatott rá a referátum. A történettudomány ugyanis egyik igen fontos területe annak az ideológiai munkának, mely a Párt, a társadalmi szervezetek, és a népi demokratikus állam egész szervező munkájával együtt tevőlegesen közreműködik a szocializmus felépítésének befejezésében. Aligha akad olyan tudományág, mely annyira szemléltetően és hatékonyan tudja az emberekben tudatosítani a társadalmi fejlődés törvényszerűségét, mint éppen a történettudomány. Ebből következik, hogy jóllehet a történészek szeme visszafelé a múltba tekint, a jelent is bekapcsolja a társadalmi fejlődés állandó áramlatába és a figyelmét a jövő felé irányítja. A marxista történettudomány a társadalmi törvényszerűségek megismertetése, az emberek eszméi és érzésvilágának kialakítása terén végezhet jelentős munkát a kultúrforradalomban.

A marxista történettudomány azonban — hangsúlyozta Macek professzor beszámolója — csak akkor képes ezeknek a feladatoknak eleget tenni, ha világosan magáévá teszi a proletariátus álláspontját. A csehszlovák történettudomány múltbeli legismertebb képviselői is határozottan osztály-álláspontot képviseltek. Václav Hajek krónikái a nemesség, Frantisek Palacky történelme pedig a polgárság érdekében és felfogásában ábrázolta a történelmi fejlődést. A mai csehszlovák történettudománynak nincs oka elrejtteni, hogy a munkáosztály álláspontja szerint alkotja meg történeti képét és harcol minden olyan nézet ellen, mely az objektivitás látszatában a burzsoá nézetek felelevenítésére irányul.

A történettudomány csak akkor tudja betölteni társadalmi hivatását, ha elméletileg és módszertanilag alaposan felkészül erre. Mindenekelőtt a marxista elmélet ismerete, a politikai gazdaságtanban, valamint a filozófiában való jártasság biztosíthatja a történeti kutatómunka eredményességét. Az elméletben való jártasság azonban, ha nem párosul a történelmi tények alapos ismeretével, üres sémává torzulhat, mint ahogy a még oly gazdag tényismeret is merő pozitivizmussá válhat, ha nem kötjük egybe a marxista elméletből adódó általánosítással.

A két módszer egysége fejezheti ki az objektív igazságot és teszi lehetővé — hangsúlyozta továbbá a referátum — hogy a megismert igazságok a forradalmi, társadalmi változások eszközévé váljanak.

A továbbiakban a beszámoló a csehszlovák történettudomány fejlődéséről adott áttekintést. Hangsúlyozta, hogy bár a marxista történettudomány szempontjából is 1945 a fordulópont, mégis 1948 februárjáig, a proletárdiktatúra győzelméig még csupán néhány pozíciót tudott elhódítani a marxista történészek egy csoportja.

1948 után nagy lendületet vett a csehszlovák marxista történettudomány fejlődése. Mindenekelőtt támaszkodhatott a Kommunista Párt vezetőinek számos történeti jellegű írására és művére. Majd 1950-től, a Csehszlovák—Szovjet Intézet megalakulásától kezdve a szovjet történettudománytól is igen sok segítséget kapott. A következő állomás Prágában a cseh, Bratislavában a szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének megalakulása volt. Már a két intézet megalakulása is győzelmet jelentett a burzsoá történeti ideológiai felett, hiszen a cseh nacionalista történet-felfogás tagadta az önálló szlovák történeti koncepció létjogosultságát, a szlovák nacionalisták pedig a két nép történetének szembeállítására törekedtek. Kétségtelen, hogy a cseh és a szlovák nép 1918-ig eltérő történelmi viszonyok között fejlődött. Ebből következik a cseh és a szlovák történelem önálló tanulmányozásának szükségessége is. Ugyanakkor a cseh és a szlovák nemzet kialakulásától kezdve a két nemzet történetének állandó együttműködést és történeti kapcsolatokat mutat.

Ezekben a keretekben folyik tehát a történeti tudományos munka a népi demokratikus Csehszlovákiában. A marxista történettudomány a burzsoá ideológia elleni harcban fejlődött ki. Elsősorban az objektivizmus és pozitívizmus gyakori jelentkezéséről beszélhetünk. Igen sok munka — állapította meg Macek referátuma — továbbra is csak a részlet adatok feltárására törekszik és visszariad az elméleti általánosításoktól. Különösen Jaroslav Goll — a burzsoá történettudomány ismert képviselőjének hatása érvényesült, aki a tudományos gondosság elmélyítésének ürügyén tagadta a történeti törvényszerűségek felvetésének szükségszerűségét. Éppen a burzsoá történettudomány fellelhető hatásai vetik fel a historiográfia művelésének szükségességét. E tekintetben a marxista történettudomány még keveset tett.

A pozitívizmus és objektívizmus veszélye mellett elsősorban a német imperializmus elleni ideológiai harc tartozik a csehszlovák marxista történettudomány feladatai közé, szögezte le a vitaindító referátum. A revansista német törekvések szolgálatában álló nyugatnémet történetírás részben nyíltan is beszél agresszív célkitűzéseiről, mások (pl. H. Heimpel, és G. Ritter) a páneurópai elmélet keretében igyekeznek a német Drang nach Osten politikának ideológiai alapot teremteni. Mindkét irányzat egyformán veszélyes és a csehszlovák történészeknek a Német Demokratikus Köztársaság történet-szeivel együtt kell ellenük a harcot felvenniök. További fontos kérdése a csehszlovák történettudomány fejlődésének a legújabbkori kutatások kérdése. Ma már aligha vitatják a csehszlovák kapitalizmus történeti feldolgozásának lehetőségét. De még mindig tapasztalható bizonyos vonakodás a népi demokratikus korszakkal való foglalkozás terén.

Macek professzor referátuma a továbbiakban a csehszlovák történettudomány legfontosabb teendőivel foglalkozott. Elsősorban azt emelte ki, hogy monográfiák és tudományos elemző művek készítése mellett elérkezett az ideje a cseh és szlovák tudományos szintézis elkészítésének.

A feudalizmus tárgykörében a cseh városi fejlődés, valamint a szlovák társadalom és gazdaságtörténet terén mutatkoznak komoly hiányosságok. Alig haladt előre a kutatás a hűbériség alatti nemzetiségi kérdés feltárása terén.

A kapitalizmus korszakán dolgozók között elsősorban a túlságos specializáció vár megszüntetésre. Egyes történészek ugyanis csak két-három év történetével foglalkoznak, anélkül, hogy a korszak egészéről áttekintéssel bírnának.

A csehszlovák történettudomány fejlődését az utóbbi években nagymértékben előmozdította a szovjet és népi demokratikus országokkal való együttműködés. E téren további előrehaladást jelenthet, hogy 1960 folyamán megalakul a csehszlovák—magyar történész vegyes bizottság a két ország közös történeti múltjának együttes tanulmányozására.

Macek professzor beszámolója befejezésül hangoztatta: a csehszlovák történettudomány mindig viszonylag széleskörű bázissal rendelkezett. A szo-

cialista kultúrforradalom rendkívül nagy súlyt helyez a kultúrközpontokon kívül folyó tudományos munkára. Ennek további fellendítése viszont szerves kapcsolatban áll a központokban folyó tudományos munkával. A történeti oktatás magas színvonala a nép körében olvasott történeti munkák, ezek a marxista kutatómunka eredményességének fontos, ha nem is egyedüli ismérvei.

A kongresszus után a csehszlovák történészeknek ezen célkitűzések megvalósítására kell erőfeszítéseiket összpontosítani, — fejezte be referátumát Josef Macek.

Macek professzor referátumához elsőnek *Jiri Hendrych*, a Csehszlovák Kommunista Párt titkárságának tagja szólt hozzá. Tolmácsolva a Kommunista Párt Központi Vezetőségének üdvözlését, hangsúlyozta, hogy a Párt rendkívül nagy fontosságot tulajdonít a társadalomtudományi és ezen belül a történettudományi kutatásoknak. Hendrych elvtárs hozzászólásában a csehszlovák történészek feladataira vonatkozóan az elméleti színvonal fokozását és a legújabbkori kutatások, különösen az 1945 utáni korszakra vonatkozó kutatások jelentőségét emelte ki. Javasolta, hogy a továbbiakban a cseh történészek fokozottabban foglalkozzanak a szlovák nép történetének, a szlovák történészek pedig a cseh nép történetének kutatásával.

Frantisek Kahuda kultúr- és iskolaügyi miniszter elsősorban a történet-oktatás problémáival foglalkozott. Beszélt arról a fontos szerepéről, melyet a történelem a fiatalok nevelésében betölt. Kiemelte, hogy a történettudomány csak akkor töltheti be hivatását az ifjúság nevelésében, ha az érdekes és gazdag történeti anyag magas elvi színvonallal kapcsolódik egybe. Hozzászólása további részében a történeti oktatás módszertani problémáival foglalkozott, különös tekintettel a történeti oktatásban felhasználható segéd-eszközökre.

Jiri Hajek professzor, a külügyminiszter helyettese, — aki maga is aktív történetírói tevékenységet fejt ki, és az utóbbi időben jelentetett meg a csehszlovák történelem olyan fontos kérdéséről, mint a köztársaság megszületése és München problémája rendkívül érdekes munkákat, — a nyugat-német történetírás elleni harccal foglalkozott. Utalt a nyugatnémet Ostforschung kutatásokra, melyek nem egy esetben a kelet-európai kérdésekkel Rosenberg „20-ik század mítosza” c. munka hirhedt fasiszta szellemében foglalkoznak. Rámutatott arra, hogy a nyugati, valamint az emigrációs történetírás különösen a legújabb kor történetét igyekszik meghamisítani; elsősorban a csehszlovák történelem olyan fontos kérdéseit, mint az I. Csehszlovák Köztársaság megszületése, München, illetve az 1948-as februári csehszlovákiai fordulat. Hangsúlyozta, hogy a historiográfiai munka, a wilsonizmus és más polgári elképzelések elleni harc a csehszlovák történettudomány jövőbeni tevékenységének egyik legfontosabb területe kell hogy legyen.

Szeptember 16-án de. még a plénumban folytatódott a vita, délután és 17-én egész nap a tanácskozás már 3 szekcióban folytatódott. Az első

szekcióban, mely a középkor kérdésével foglalkozott, többek között megvitaták *Klima* és *Macurek* professzorok előadásait, melyet az 1960. évi nemzetközi stockholmi kongresszusra készítettek „A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszaka Európában a XVI—XVIII. században” címmel. Az 1848—1918-ig terjedő időszak alappreferátumát *Riha* professzor tartotta. A legújabb kor kérdéseit viszont *Jaroslav Kladiwa* vitaindító referátuma alapján vitatták meg a legújabbkori szekció ülésén.

Tekintettel arra, hogy magam is a legújabbkori szekció vitájában vettem részt, erről szeretnék röviden beszámolni.

Jaroslav Kladiwa elsősorban a legújabbkori kutatás módszertani kérdéseivel foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a legújabbkori történeti kutatás számos új problémát vet fel, melyeknek módszertana nem lehet azonos a korábbiakéval. Mindenekelőtt a Kommunista Párt történetének kutatásaira utalt itt, de hangsúlyozta, hogy a népi demokratikus történet feldolgozása is új feltételeket támaszt a kutatóval szemben. A vita résztvevői igen sok problémához hozzászóltak. Ezek a hozzászólások részben szervesen kapcsolódtak a vitaindító előadáshoz, a legújabbkori történetírás módszertani kérdéseit taglalva, részben azonban túlmentek azon és bizonyos konkrét történeti kérdéseket vitattak illetve helyeztek új megvilágításba. Igen sok szó esett a cseh és szlovák burzsoázia viszonyáról az I. Köztársaság időszakában. Gazdag adatanyag feldolgozásával bizonyította nem egy felszólaló, hogy az uralkodóosztályon belüli ellentétek kérdését nem lehet csupán a szlovák és cseh burzsoázia ellentétének tekinteni, hiszen a szlovák burzsoázia gazdaságilag összehasonlíthatatlanul alacsonyabb fokon állott, mint a cseh. Néhány más hozzászóló München kérdésével foglalkozott. E tárgykörhöz csatlakozott e sorok írójának felszólalása is: „A Csehszlovákia elleni magyar külpolitika néhány vonása” címen.

A legújabbkori történetírás problematikájából végül a historiográfia nyert különösebb hangsúlyozást, mint ami a történetírás aktuális feladatainak egyik legfontosabbika.

Szeptember 17-én, a kongresszus befejező napján hangzott el *Jindrich Vesely*, a Párttörténeti Intézet Igazgatójának előadása „A munkásosztály történeti feladatáról a csehszlovák nép történetében” címmel. *Jindrich Vesely* előadása a XIX. szd. közepétől napjainkig kísérté nyomon a csehszlovák történelmet és elemezte benne a munkásosztály szerepét. A 48-as forradalom előtt, illetve a 48-as forradalom időszakában jelent meg először a munkásosztály, mint aktív történetformáló erő a csehszlovák nép életében. A hetvenes évektől kezdve, most már az Osztrák—Magyar Monarchia keretében, a munkásosztály a Szociáldemokrata Párt vezetésével már tudatosan lép fel saját osztályigényeivel. A továbbiakban az előadás a munkásosztály, illetve pártjának problematikáját elemezte. A főbb szakaszokat a következőkben állapította meg: az Osztrák—Magyar Monarchia keretében a demokratikus

forradalomért, az önálló Csehszlovákia megteremtéséért folyt a harc. Ez időszakban a munkásosztály saját önálló törekvéseinek is hangot adott, de ugyanakkor a nemzeti függetlenségért folytatott harcban is a munkásosztályé volt a vezető szerep.

A következő időszakban, mely a Csehszlovák Köztársaság megteremtése időszakára esik, elsősorban a köztársaság jellegének kérdése körül folyt a harc. A harmincas években viszont a gazdasági válság, majd a köztársaság védelme, a német fasizmus elleni harc képezték a munkásosztály és a Kommunista Párt legfontosabb történeti feladatát.

A müncheni árulás után a Kommunista Párt és a munkásosztály állt a nemzeti függetlenségi harc élére, megteremtve a Népfrontot, mely a kassai programban az 1945 utáni fejlődésnek is igen fontos alapja lett. 1945—48 ismét a köztársaság jellegéért folytatott harc időszaka. 1948 februárja a Csehszlovák Kommunista Párt és munkásosztály nagy győzelme és a proletárdiktatúra nagy diadala.

Az előadáshoz *Milos Gosiovsky* professzor a szlovák munkásmozgalom vonatkozásában szólt hozzá.

Husa professzor elnöki zárszava után a kongresszus határozatot fogadott el a csehszlovák történészek legfontosabb feladataira vonatkozóan. A határozat utal arra, hogy a csehszlovák történészek a marxizmus—leninizmus szellemében és útmutatásainak segítségével igyekeznek a történettudomány kérdéseit feldolgozni. Éppen ezért a jövőben fokozott figyelmet fordítanak a burzsoá nézetek elleni harcra.

A továbbiakban a határozat utal arra, hogy a legújabb kor történeti feldolgozása és az egyéb korszakok tematikájának összeállítása a politikailag fontos témák szerint történik majd. Fontos feladatnak jelölte meg a kongresszus határozata a historiográfiai munka elmélyítését is. A tudományos munkának — állapítja meg a határozat — kapcsolódnia kell a népszerűsítő munkához, melynek segítségével a csehszlovák társadalom széles rétegei ismerik meg a marxista történetfelfogást. Végül arra mutatott rá a kongresszus határozata, hogy fokozni kell a tervszerűséget a történettudományi munkában, amelynek nemcsak a belső tervszerűségében, hanem a szocialista országokkal folytatott szoros kutatási együttműködésben is meg kell nyilvánulnia.

A csehszlovák történész kongresszus feladata — mint látható —, nem elsősorban tudományos részletproblémák tisztázásában állt. A kongresszustól, mint ezt számos csehszlovák történész hangoztatta is, elsősorban azt várták, hogy a helytelen nézetek elleni harccal megerősíti a marxizmus—leninizmus iránymutató szerepét a történettudományban és evvel lehetővé teszi, hogy a csehszlovák történészek közvetlen és aktív segítséget nyújthassanak a kulturális forradalomban. Ezt a feladatot a csehszlovák történészek III. kongresszusa sikerrel teljesítette.

A. MÓCSY: DIE BEVÖLKERUNG VON PANNONIEN BIS ZU DEN MARKOMANNENKRIEGEN*

BARKÓCZI LÁSZLÓ

A névanyagot, mint történeti forrást már többen megkísérelték hasznosítani, azonban az eredmények változóak voltak. Az utolsó 20—25 év feldolgoásaiból meg kell említenünk C. Daicovicu,¹ G. G. Mateescu,² R. Vulpe,³ J. Scharf,⁴ Gronovszky Iván,⁵ Kerényi András,⁶ H. Theller—Stiglitz⁷ és legutóbb J. Šašel⁸ munkásságát. E kutatók — eltekintve kevés kivételtől és részleteredményektől — nem ismerték fel eléggé a nevek átfogó történeti jelentőségét, nem ismerték fel a nevekben azt a forrásanyagot, melyet egy tartomány névanyaga összességében adni képes. A névanyagot nem kapcsolták össze szorosan a tartomány történetével és a régészeti eredményekkel.

Mócsyval együtt már 1949-ben felmerült bennünk egy olyan munka megírásának szükségessége, amelyben a személynévanyagot Mócsy által is követett módszerrel kiértékeljük, meghatározzuk az egyes nevek és névcsoportok etnikai hovatartozandóságát és a köemlékek pontos datálását. Elhatároztuk, hogy hasznosítjuk a nagy mennyiségű személynévanyagot, mint elsőrendű forrást, mert ennek segítségével beláthatunk a tartomány nagyon is simának és sokszor egyszerűnek látszó népességi és politikai életébe, amelyre a leletek nem mindenkor adnak felvilágosítást. Úgy láttuk, hogy a feldolgozásnál sikerül felbontanunk a pannóniai romanizáció ütemét, meghatározni az egyes periódusokat és meghatározni az egyes gazdasági és politikaiesemények visszahatását birodalmi viszonylatban is Pannóniában. A felírt anyag feldolgozásánál elkerülhetetlennek és szerves kiegészítésnek látszott a névanyag beépítése a tartomány történetébe és ezzel együtt a régészeti eredmények bekapcsolása is.

Ezt a nagyméretű munkát két részre osztottuk: a felosztáshoz történetileg is természetes választóvonalnak bizonyult Marcus Aurelius kora, a nagy markomann-quad—szarmata háborúk befejezése.

* Verlag des Ungarischen Akademie des Wissenschaften, Budapest 1959. 276. o.

¹ Eph. Dacor. 5 (1932) 57—122.

² I Traci nelle epigrafi di Roma. Eph. Dacor. 1 (1923).

³ Gli Illiri dell'Italia. Eph. Dacor. 3 (1925).

⁴ Studien zur Bevölkerungsgeschichte der Rheinlande auf epigraphischer Grundlage. Berlin 1938.

⁵ Nomina hominum Pannonica certis gentibus assignata. Diss. Pann. I. 2. (1933).

⁶ A dáciai személynevek. Diss. Pann. I. 9. (1941).

⁷ Die Bevölkerung von Noricum. Dissertation, Wien, 1945.

⁸ Živa Antika 4 (1954) 347. skk., 5 (1955) 128. skk. Kronika 3 (1955) 45. skk.

Ez a választóvonal a névanyagban is jól megmutatkozik és ennél a pontnál is kiderül, hogy a névanyag összessége elsőrendű forrásanyagnak bizonyul.

Hogy ez mennyire így van, kiderül a III—IV. századi névanyag feldolgozásánál is, melyet e sorok írója készít elő.⁹

Mócsy András munkája provinciális kutatásunk újabb nyeresége.

Dolgozata két részre oszlik. Első rész: *Studien zur Bevölkerungsgesichte*. Második rész: *Untersuchung der Personnamen*.

Az első rész tartalmazza a történeti értékelést, a második a nevek katalógusát és az epigráfiai anyagot foglalja magában. Az első rész három fejezetre oszlik: I. *Versuch einer Siedlungsgesichte der Provinz*, II. *Einige Fragen der Bevölkerungsgesichte und der Provinzialen Politik*, III. *Zusammenfassung. Abriss der inneren Gesichte der Provinz von Augustus bis Marcus Aurelius*.

Az első fejezetben Mócsy Délnyugat-Pannóniából kiindulva topográfiai sorrendben a pannóniai civitasokat, illetve az összefüggő topográfiai és történeti egységeket, valamint a civitasokhoz tartozó városokat, majd a fejezet végén az ismeretlen pannóniai törzseket tárgyalja. Beosztása a következő: 1. *Emona. Taurisci. Catari*. 2. *Neviodonum. Latobici. Andautonia. Varciani*. 3. *Siscia. Colapiani*. 4. *Oseriates. Iasi*. 5. *Poetovio. Serretes. Serapilli*. 6. *Das Stammesgebiet der Boier in der ersten Hälfte des I. Jh.* 7. *Savaria*. 8. *Die Gegend des Plattensees*. 9. *Scarbantia*. 10. *Die Civitas Boiorum*. 11. *Carnuntum*. 12. *Vindobona*. 13. *Mursella*. 14. *Mogentiana*. 15. *Azali. Brigetio*. 16. *Eravisci. Aquincum*. 17. *Hercuniates*. 18. *Andizetes. Mursa*. 19. *Breuci*. 20. *Cibalae*. 21. *Cornacates*. 22. *Sirmium. Amantini*. 23. *Scordisci*. 24. *Stämme unbekannter Lage in Pannonien*.

A második fejezet a következőképpen oszlik meg: 1. *Das Militär*. a) *Die Zusammensetzung der Legionen*. b) *Die persönlichen Verhältnisse der Soldaten*. c) *Auxiliarveteranen*. d) *Legionärveteranen*. 2. *Das Handelsleben*. a) *Italien*. b) *Der Westen*. c) *Der Osten*. d) *Zur Frage der wirtschaftlichen Bedeutung Pannoniens*. 3. *Die Politik der Reichsregierung gegenüber der Urbevölkerung*. a) *Die Civitates*. b) *Die Verleihung des Bürgerrechtes*. Exkurs: *Die Namengebung der peregrinen Eingeborenen*. 4. *Militärdienst der pannonischen Einwohnerwirtschaft*. a) *Legionen und stadtrömische Truppen*. b) *Auxiliärtruppen*. c) *Flottendienst*. 5. *Über einige Fragen der Romanisation*.

A harmadik fejezet végén (Nachtrag) Mócsy a munka befejezése óta megjelent új irodalmat dolgozza fel.

A második rész a következő fejezeteket foglalja magába: *Methodisches*. 1. *Namenkatalog*. a) *Kaisergentilizien*. b) *Übrige Gentilizien*. c) *Cognomina*. 2. *Inschriftenkatalog és Fundortverzeichnis zum Inschriftenkatalog und zur Karte*, valamint a *Register*.

⁹ Rövid beszámolóban már vázlatosan ismertettem a II. század végétől a III. század közepéig terjedő időszakban a pannóniai névanyagot és változásait az első két századhoz képest. L. Barkóczi: *Etnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und in der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts*. *Acta Antiqua*, Tom. VII. Fasc. 1—3. 167—175.

Az első fejezetben tehát a névanyag alapján a pannóniai civitasokkal és városokkal foglalkozik. A második fejezetben a névanyag kapcsán kialakult viszonyokat tárgyalja a tartományban. Ebbe a fejezetbe kapcsolja be a katonasággal, polgársággal, az őslakossággal és a névadással, valamint a romanizációval kapcsolatos kérdések tárgyalását is.

A harmadik fejezetben Mócsy összefoglalja eredményeit, rövid áttekintést ad a tartomány történetéről Augustustól Marcus Aureliusig.

Mócsy könyvének második része a *Namenkatalog* és az *Inscripfenatalog*. A *Namenkatalog* magában foglalja a nomina és cognomina ABC sorrendjét, minden névnél megfelelő idézzettel a Feliratkatalógusra. Az *Inscripfenatalog* topográfiai sorrendben adja meg az egyes lelőhelyek feliratos anyagát és ehhez kapcsolva a szerző az egyes személyeket és családokat még külön is igyekszik népszerűségi szempontból meghatározni.

M. munkája a feliratok szempontjából alapos, pontos és nagy szorgalommal megírt dolgozat. Az irodalmat jól ismeri, feldolgozása kerek, egész. M. munkájában szellemesnek és jónak kell mondanunk a polgárjogadományozással kapcsolatos, valamint az őslakosság és a római hódítók viszonylatában tett megállapításait.

A könyv lényeges része a nomina és cognomina áttekintő rendszerezése, továbbá a nevek és névcsoportok etnikai meghatározása. Ezen az összegyűjtésen és rendszerezésen épül fel a dolgozat. Meg kell állapítanunk, hogy feladatát sikerrel oldotta meg, ha nem is értünk minden megállapításával egyet.

Jó elgondolásnak tartjuk azt, hogy Mócsy történeti megállapításainak alátámasztására bekapcsolta a régészeti anyagot is. Ez a rész azonban az előbbiekhöz képest túlságosan nagyvonalú, és a szerző több kérdésben nem alapos. A munkának ez a része nincs kellőképpen kidolgozva.

Nem érthetünk egyet többek között a bójok territóriumának ilyen nagymérvű megnövelésével. Mócsy egészen a Muráig hozza le a bójok lakóhelyét és az itt megjelenő bennszülött névanyagot a bój etnikumhoz köti, dacára annak, hogy a szerző maga is megemlíti, hogy a Fertő tótól délre nincs határozott etnikai megjelölés a feliratos emlékeken. A személynévanyagban található néhány hasonlóság alapján azonban a Fertő tótól délre eső személynévanyagot is bójnak határozza meg.

Véleményem szerint e terület névanyagának meghatározásához jobban be kellett volna kapcsolni a régészeti anyagot, s itt elsősorban a tumulusok keletkezésének kérdése merül fel, mint elsőrendű probléma. Azok a nagykitérjedésű tumulus temetkezések, amelyeket az első század második felében és a második században Nyugat-Pannóniában találunk, jelenlegi tudásunk szerint nem hozhatók kapcsolatba a bój etnikummal. A temetőanyag és a kronológia alapján olyan bennszülött, illetve „őslakos” csoport található itt, mely a római hódítás első századában tűnik fel és nincs kontinuitás az i. e. első századdal. Az osztrák kutatás korábban igyekezett ezt a kontinuitást kieroszakolni, de a

legújabb összefoglalások megállapításai már nem támasztják ezt alá. Ha helyenként fel is tűnnek, általánosítani azonban még korai.

Nem tarthatjuk bójnak ezt a lakosságot azért sem, mert a területen (a Fertő tótól délre a Muráig) előforduló kelta pénzek típusai nem egyeznek a bój veretekkel. A bój ezüstök elterjedésének központja Pozsony és környéke, tehát kb. megegyezik avval a területtel, ahol a névanyagban is határozott etnikai utalást találunk a bójokra. Az említett bój veretek nem találhatók meg sem Savaria környékén, sem a Savariától délre eső területeken. Az itt előforduló érmék különböznek a bój verektektől és egy olyan nagyobb egységbe kapcsolódnak bele, amely topográfiailag átnyúlik Ausztria területére. A numizmatikusok felfogása szerint ez az éremverés már a tauriscusok éremveréséhez tartozhatott. (Utoljára: A. Kerényi, *Gruppierung der Barbarenmünzen Transdanubiens*. *Fol. Arch.* XI. (1959.), 47 skk.)

Ha tehát a bój etnikum egészen a Muráig húzódott volna le, úgy annak korábban az éremverésben, majd később az epigráfiai anyagban határozott nyomának kellene lennie, valamint általános kontinuitásnak kellene megmutatkoznia a régészeti anyagban is a tartomány nyugati részén.

Ugyancsak nem mutatja a személynévanyag feldolgozása, hogy magába Pannónia Inferiorba is történtek nagyobb méretű áttelepitések, részben Nyugat-Pannóniából, részben pedig onnan, ahonnan a nyugat-pannóniai őslakosok nagyobb tömege is jöhetett. (Vö. Éva Bónis, *Kaiserzeitliche Hügelgräber von Ivánc*. *Fol. Arch.* IX. (1957/67.) Meg kell itt jegyeznünk, hogy Pannóniában a Drávától északra a La Tène utolsó szakaszában részleges népességhiány állhatott be, amelyet még a császárkor folyamán a provincia megszervezésekor is pótolni kellett.

Ez a részleges lakossághiány főleg a Balatontól északra tapasztalható, amikor is a La Tène C-nél tapasztalható törés következtében a La Tène D, mint új etnikum kerülhetett Pannónia területére.

A telepítés egyes mozzanataira már rámutattunk az első és második század fordulóján Kelet-pannóniában, de gyökerei sokkal messzebbre nyúlnak vissza. Talán éppen ez a lakossághiány volt az oka annak, hogy a római organizáció a katonai megszálláson kívül olyan későn kapcsolta be a Drávától északra eső területet megszervezett tartományként a birodalomba.

Természetesen ezen kérdésekre csak a régészeti anyag pontos feldolgozása adhatott volna választ, és ez nem lehetett Mócsy munkájának célja, de éppen ez teszi kétségesse a bójok territóriumának ilyen nagymértékben való megnövelését, mikor arra semmi írásbeli, illetve az epigráfiai emlékeken boius megjelölésünk nincsen.

Nem kívánok itt a könyv további részleteibe belemenni, minden bizonnyal az egyes kutatók, régészek és epigráfusok munka közben hozzászólnak majd a dolgozat egészéhez és részleteihez.

Mócsy könyve jó és sok új adatot hoz Pannónia történetére vonatkozóan.

Az Osztály életéből

A *Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya* június 25-én *osztályülést* tartott. Az osztályülés napirendjén az 1960. évi könyvkiadási tervre vonatkozó javaslat, az Osztályvezetőség félévi munkájáról szóló tájékoztató, valamint Ortutay Gyula akadémikus és Nemes Dezső levelező tag akadémiai diplomájának átadása szerepelt.

*

Az *Osztályvezetőség* június 25-én ülést tartott. Az ülésen az Osztályvezetőség megvitatta a pedagógiai kutatás problémáiról Nagy Sándor osztályvezetőségi tag előterjesztését azzal, hogy ennek alapján Szabó Imre osztálytitkár és Nagy Sándor osztályvezetőségi tag terjesszen határozati javaslatot az Osztályvezetőség következő ülése elé. Foglalkozott továbbá az Osztályvezetőség az 1960-as évre tervezett kongresszusokkal és konferenciákkal. Ennek keretében az Osztályvezetőség javasolja az Elnökségnek egy-egy meghatározott témában rövid időtartamú, 6—8 külföldi résztvevővel ún. munkakonferenciák megszervezésének lehetővé tételét. Végül az Osztályvezetőség többek között foglalkozott egy idegen nyelvű közgazdaságtudományi folyóirat kiadásának, „Tudománytörténeti tanulmányok” című sorozat megindításának kérdésével, valamint egyéb szervezeti jellegű problémákkal.

*

Az *Osztályvezetőség* szeptember 17-én ülést tartott. Az ülésen az Osztályvezetőség megvitatta az Osztály 1960. évi egyezményes kiküldetési tervezetét és azt néhány módosítással jóváhagyta. Foglalkozott továbbá az Osztályvezetőség a pedagógiai kutatások problémájával, megvitatta és elfogadta az

erre vonatkozóan előterjesztett határozati javaslatot. A fentiekén túlmenően az Osztályvezetőség ülésének napirendjén szerepeltek még a következő kérdések: a Közgazdasági Társaság megszervezésének előkészületei; a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Kutató Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportja között létrejött tudományos együttműködési egyezmény megvitatása és jóváhagyása; beszámoló az Alkotmány 10. éves évfordulója alkalmából rendezett Jogász-Konferenciáról; tájékoztatás az Osztály második félévi munkatervéről; Széchenyi halálának 100. éves évfordulójával kapcsolatos ünnepi megemlékezés előkészítésével kapcsolatos problémák; a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából rendezendő történész ünnepi ülésszak terve stb.

*

Az *Osztályvezetőség* október 28-án tartott ülésének legfontosabb napirendi pontja az MSZMP Központi Bizottságának a gazdasági feladatainkról és a második öt éves terv elkészítéséről szóló irányelveinek megvitatása volt.

Friss István osztályvezetőségi tag bevezető referátuma és a hozzá kapcsolódó vita néhány, az irányelveket kiegészítő szempont kialakítására vezetett. Kíváncsú például az irányelvekben konkrétabban utalni az általános műveltség emelésére, a dolgozó nép szocialista társadalmi tudatának kialakítására, ennek megfelelően a filozófia, az irodalom- és történeti tudományok, általában a társadalomtudományok fejlesztésére; általában nagyobb hangsúlyt adni a szocialista pedagógiai tudomány fejlesztésének. Az irányelvekben körvonalazott terv érvényesítése megfelelő szervezeti intézkedéseket igényel gazdasági, államigazgatási, államépítési vonatkozásban, beleértve a gazdasági igazgatás egész

* A Krónika-rovat híryanaga — a disszertációs vitákra vonatkozó résztől eltekintve — amely az egész 1959. évet átöleli — az 1959. június 1. és december 31. közötti időszakra terjed ki.

állami-jogi problematikáját. Ezért célszerű volna, ha az irányelveknek a kutatásokkal foglalkozó része — esetleg tudományágak megjelölése nélkül — utalásának a feladatok elméleti vonatkozású kérdéseinek kutatására, kidolgozására. A vitában elhangzott észrevételek egy másik része az irányelvek realizálásának közvetettebb, messzebbmenő feltételeit és összefüggéseit érintette.

Az osztályvezetőségi ülés napirendjén szerepelt továbbá a Filozófiai, Közgazdaságtudományi és az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Földrajztudományi Kutatócsoport munkájáról szóló jelentés megtárgyalása és a megfelelő intézkedések főbb pontjainak meghatározása, az 1960-ban rendezendő hazai konferenciákra vonatkozó előterjesztett javaslat megvitatása.

Végül egyebek között foglalkozott az Osztályvezetőség néhány eseti jellegű kérdéssel (a IV. Szociológiai Világkongresszusról szóló beszámolóval, az 1960. évi stockholmi Nemzetközi Történettudományi és Földrajzi Kongresszuson, valamint a Nemzetközi Tudományfilozófiai és Tudománytörténeti Unió Tudományfilozófiai Szakosztályának 1960. évi amerikai kongresszusán való részvételükkel) és az 1960. évi szegedi Akadémiai Napok rendezésére vonatkozó javaslattal.

Az Osztály október 19-én a bizottsági titkárok, az intézetek igazgatóhelyetteseinek, valamint az Osztály szakelőadóinak bevonásával aktívaülést tartott. Az aktívaülés napirendjén az ötéves terv irányelvei megvitatásának előkészítése, az 1960. évi kutatási tervek kidolgozása szempontjainak megvitatása szerepelt. Ezen túlmenően Szabó Imre osztálytitkár általános tájékoztatást adott az 1960. évi nagygyűlésre, az ez évben lefolyt intézeti vizsgálatokra, valamint az egyes tudományágak területén megrendezendő elvi-ideológiai vitákra vonatkozóan.

Jaroslav Böhm, a Csehszlovák Tudományos Akadémia alelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja — az Osztály *felolvasó üléseinek* keretében — november 10-én „Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Tschechoslovakei in der Frühgeschichtlichen Zeit” címmel előadást tartott.

Intézeteink életéből

December 17-én a *Filozófiai Intézet* vitát rendezett Sipos János, „A tér és a tudat viszonyának dialektikus felfogásához” című tanulmányáról. A vitát nagy érdeklődés kísérte. Az Intézet munkatársain kívül az eszmecsereben részt vett a budapesti egyetemek és főisko-

lák filozófiai oktatóinak egy része. A vita és különösen Szigeti Józsefnek, az Intézet igazgatójának összefoglalója értékes útmutatásokat adott a vitatott kérdés további feldolgozásához.

*

A *Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa* október 24-i ülése megvitatatta az Intézet 1960. évi munkatervének tervezetét annak érdekében, hogy a közgazdaságtudományi kutatással szemben a gazdaságirányító szervek részéről támasztott igények, valamint a tudományos munka koordinálásának szempontjai a végleges munkaterv kialakítása során érvényesíthetők legyenek.

A Tudományos Tanács megvitatatta továbbá Csendes Béla és Vági Ferenc „A jövedelmezőség hatása a kukorica és a cukorrépa termelésére” című tanulmányát is. A tanulmány módszertant dolgoz ki arra vonatkozóan, hogy a jövedelmezőséget és a jövedelmezőségnek a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatását miképpen célszerű vizsgálni. A kukorica és a cukorrépa vizsgálatán keresztül bemutatja, hogyan változott az elmúlt években ezen cikkek jövedelmezősége és milyen hatást gyakorolt a cikkek vetésterületére.

*

A *Közgazdaságtudományi Intézet* és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem november 14-én vitát rendezett Molnár Erik akadémikus „A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája” című könyvéről. A vitában az Intézet munkatársai közül többen vettek részt.

*

A *Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsa* november 9-én ülést tartott. Az ülés napirendjén az Intézet 1959. évi munkájának megvitatása, 1960. évi tudományos munkatervének előkészítése, valamint a Tudományos Tanács működésének, ill. 1960. évi tervének megbeszélése szerepelt.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsa* november 14-én tartotta második félévi ülését. Az ülésen a Tudományos Tanács megtárgyalta az Intézet 1960. évi tudományos tervét és azt — beható vitában több javaslattal kiegészítve — elfogadásra javasolta. Egyidejűleg megvitatatta a Tudományos Tanács azokat a terveket is, amelyek az Intézet fejlesztésére, az egyes tudományágak, ill. azok művelésének erősítésére, az intézeti munkának a gyakorlattal való kapcsolatára stb.-re vonatkoznak.

*

December 14-én a *Földrajztudományi Kutatócsoport Tudományos Tanácsa* ülést tartott. A Tudományos Tanács foglalkozott a Kutatócsoportban lefolytatott vizsgálat alapján hozott osztályvezetőségi határozatokkal, a velük kapcsolatban hozott intézkedések tervével. Megvitatta a Kutatócsoport 1959. évi tudományos tevékenységéről szóló beszámolót, valamint az 1960. évi munkatervet.

*

A *Dunántúli Tudományos Intézet* Tudományos Tanácsa december 4-én tartotta rendes félévi ülését, amelyen a Tanács az Intézet 1960. évi tudományos tervét vitatta meg.

Simor Ferenc, az Intézet klimatológus tudományos munkatársának szervezésével és irányításával — jelentős társadalmi összefogással — Pécsen az 531 méter magas *Misina-tetőn megépült hazánk első magaslati éghajlatkutató obszervatóriuma*. Az állomás nemcsak a szűkebb Mecsek-vidék, hanem az egész Dél-Dunántúlra jellemző időjárás és éghajlati adatokat szolgáltat majd, — mind gyakorlati, mind pedig tudományos felhasználás céljára. Elősegíti a déli behatások biztonságos előrejelzését és bázisul szolgál a Mecsekre vonatkozó terep- és mikrovizsgálatokhoz.

*

Hazai konferenciák

A *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya* és a *Magyar Jogász Szövetség* az Alkotmány 10. évfordulója alkalmából augusztus 27 és 29 között a Magyar Tudományos Akadémián *Jogász Konferenciát* rendezett. A konferencia, amelyen 14 — döntően a baráti államokból érkezett — külföldi küldött jelent meg, amellett, hogy mind tartalmi, mind formai vonatkozásban hangsúlyozta és kiemelte az Alkotmány jelentőségét, 18 előadásban a jogtudomány fontos elméleti kérdéseivel együtt a szocialista építésünk jelenlegi fejlődési szakaszának alapvetően fontos gyakorlati kérdéseit tárgyalta. (A konferencia beható értékelésével lapunk jelen számában megjelenő „Az alkotmány 10. évfordulójára rendezett jogászkonferenciáról” című anyag foglalkozik.)

*

A *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya* és a MTA Közgazdaságtudományi Intézete szeptember 29. és október 2. között a *munkatermelékenység kérdéséről tudományos konferenciát* rendezett. A konferencia, amelyen a baráti államok részéről 19 közgazdász vett részt, ipari és mezőgazdasági tagozatban végezte munkáját. Napirenden összesen 29 — részben magyar, részben pedig a baráti álla-

mok küldöttei által kidolgozott — referátum szerepelt. (A konferenciáról lapunk jelen számában részletes beszámoló jelenik meg.)

*

A *Magyar Tudományos Akadémia* és az *Országos Béketanács* közös rendezésében december 16-án *Apáczai Csere János halálának 300. évfordulóján emlékülést* tartott. Az ünnepséget délelőtt *Mátrai László* levelező tag nyitotta meg, majd *Bán Imre* „Apáczai Csere János tudományos fejlődése” címmel tartott előadást. Vázolta Apáczai szemléletének és tudományos munkásságának társadalmi-gazdasági hátterét, tudományos fejlődésének főbb fázisait, rámutatva azokra a szellemi áramlatokra, amelyek szemléletének kialakításában jelentős szerepet játszottak.

A délutáni ülésen, amelyet a *Pedagógiai Bizottság* és a *Neveléstörténeti Albizottság* rendezett, *Jausz Béla* „Apáczai jelentősége a magyar nevelés történetében” címmel tartott referátumot. Ebben ismertette a XVII. század e nagy pedagógusának rövid és tragikus pályafutását, vázolta a magyar nevelésügy megreformálására vonatkozó terveit és e tervek megvalósításáért folytatott küzdelmeit. A referátumhoz *Orosz Lajos* „Apáczai gyulafehérvári iskolaszervezeti reformterve”, *Komor Ilona* „Comenius és Apáczai”, valamint *Földes Éva* „A XVII. század, a neveléstudomány úttörőinek százada” című korreferátuma hangzott el. Az ülés *Nagy Sándor* zárszavával ért véget, amelyben Apáczai Csere János humanista tanítói egyéniségét méltatta.

*

A *Magyar Történelmi Társulat* augusztus 17-én Egerben *országos helytörténeti konferenciát* rendezett, amelyen az egész ország területéről mintegy 120 történetkutató és tanár vett részt. A konferencia rendezésében közreműködött a Művelődésügyi Minisztérium Központi Oktatási Főosztálya, a Heves megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, valamint a Hazafias Népfront Heves megyei bizottsága.

Pap Sándornénak, a Heves megyei Tanács VB. elnökhelyettesének üdvözlő szavai után *Székely György* egyetemi tanár, a Magyar Történelmi Társulat főtítkára tartotta meg a konferencia bevezető referátumát. Referátumában — annak előrebocsátása után, hogy mind történettudományunkban, mind pedig történelemtanításunkban növekszik a helytörténeti kutatások, a helytörténetírás, illetve a helyi ismeretek tanításának jelentősége — mind szervezeti, mind pedig tudományos vonatkozásban behatóan elemezte és vázolta helytörténetírásunk mai helyzetét és jövőbeni feladatait. Az alapos és élénk vitát kiváltó referátumhoz 19 hozzászólás hangzott el, részint a tudományos kutatás, részint

az oktatás területén működő történészek részéről. A konferencia résztvevői befejezésül megtekintették Eger nevezetességeit, majd a következő nap a Társulat vidéki csoportjai zártkörű értekezleten vitatták meg az egyes csoportok helyzetét és a helytörténetírással kapcsolatos konkrét feladatait.

*

A Magyar Néprajzi Társaság alapításának 70. évfordulója alkalmából október 29—31. között konferenciát rendezett. Az ünnepélyes megnyitón Kodály Zoltán akadémikus, a Magyar Néprajzi Társaság védnökeinek ünnepi megemlékezése után Ortutay Gyula akadémikus, a Társaság elnöke „A magyar néprajztudomány főbb kérdései” címmel tartott előadást.

Ezt követte Hunfalvy Pál sírjának megkoszorúzása a Kerepesi Temetőben. A konferencia első napján hangzott el Barabás Jenő egyetemi adjunktus „A Magyar Néprajzi Atlasz helyzete és gyűjtőmunkája” című előadása. A további előadások a Társaság egyes szakosztályai keretében a következők voltak:

Anyagi Kultúra Szakosztály: Gunda Béla kandidátus, egyetemi tanár „A gyűjtőgető és szákmányoló gazdálkodás kutatása”; — Tálasi István kandidátus, egyetemi tanár „A mezőgazdaság néprajzi kutatása”; — Targha László egyetemi docens „Módszer-termi szempontok a települési és építkezési vizsgálatokban”.

Folklor Szakosztály: V. Dégh Linda kandidátus, egyetemi docens „A népi prózai műfajok vizsgálatának néhány kérdése”; — Vargyas Lajos kandidátus, múzeumi osztályvezető „A népköltészet kutatásának feladatai”; — Diószegi Vilmos muzeológus „A magyar néphitkutatás időszzerű kérdései”; — Bodrogi Tibor múzeumi osztályvezető „Társadalmi néprajz. Elvek és módszerek”; — Szendrey Ákos múzeumi osztályvezető „A népszokások kutatásának problémái”.

A konferencia szakosztályi előadásait a konferencia teljes ülése zárta be, amelynek keretében Ortutay Gyula akadémikus „Eredmények és feladatok” című előadása hangzott el.

*

A bizottságok munkájáról

Miután a Miniszttertanács módosította azt a korábbi rendeletét, amely szerint a Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa látja el a közgazdaságtudományi kutatások koordinálásával járó feladatokat, ami más tudományágak vonatkozásában eddig is az akadémiai bizottságok feladata volt, az Osztályvezetőség ez év első felében a Magyar

Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottságát 1959. évre a következő összetételben bízta meg: Friss István MTA lev. tag, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, a Bizottság elnöke: — Gerő Tamásné kandidátus, pénzügyminisztériumi főelőadó, a Bizottság titkára: — Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese; — Bognár József kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára: — Búzás József, kandidátus a Kereskedelmi Kamara elnöke; — Cukor György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; — Csanádi György MTA lev. tag, a posta- és közlekedésügyi miniszter első helyettese; — Csikós Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke; — Erdei Ferenc akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára; — Erdős Péter kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; — Fekete József kandidátus a Közgazdasági Szemle szerkesztője; — Haász Árpád a közgazdaságtudomány doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára; — Háty László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, a közgazdaságtudomány doktora, — Karádi Gyula, a külkereskedelmi miniszter első helyettese; — Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke; — Radó Sándor, a földrajztudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára; — Tömpe István, a földművelésügyi miniszter első helyettese és Vörös Gyula kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docense.

A Bizottság október 27-én tartotta első ülését, amelynek napirendjén a következő főbb kérdések szerepeltek:

a) a Bizottság feladatai a különböző intézményekben folyó közgazdaságtudományi kutatások koordinálása tekintetében;

b) a Bizottság észrevételei az öt éves terv irányelveiben,

c) a Bizottság jövőbeni feladatai.

Ami az első kérdést illeti, a Bizottság úgy határozott, hogy csak a főbb, ez idő szerint 11 kutatási témára vonatkozóan kívánja koordináló tevékenységét koncentrálni. Egy-egy kérdés koordinálását annak az intézménynek a bevonásával, megbízásával látja célszerűen megoldhatónak, amely intézmény az adott kérdéssel a leghehetőbban foglalkozik. Konkrét határozatait a Bizottság e szempont figyelembevételével hozta.

*

A Történettudományi Bizottság október 23-án ülést tartott. Az ülésen a felszabadulás 15. évfordulójára rendezendő ünnepség, valamint a stockholmi Nemzetközi Történettudományi Kongresszus előkészítésével foglal-

kozott. Az utóbbi kérdés keretében beszámoló hangzott el a stockholmi Nemzetközi Történettudományi Kongresszussal kapcsolatos prágai megbeszélésről is.

*

A *Történettudományi Bizottság* november 16-án Széchenyi István halálának 100. évfordulójára tervezett emlékülés céljára készített tézisek tervezetének megvitatása véget kibővített vitaülést rendezett. A téziseket, amelyek a marxista történelemszemlélet alapján Széchenyi munkásságának összefoglalását és értékelését tűzték ki célul, *Barta István* kandidátus, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa készítette. A vitán felszólaltak *Révész Imre* akadémikus, *Mód Aladár*, a történettudományok doktora, egyetemi tanár, *Tilkorszky Loránd* kandidátus, *Mérei Gyula* kandidátus, egyetemi tanár, *Szabad György* kandidátus, *Zsigmond László* kandidátus, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Puch Zsigmond Pál* a történettudományok doktora, egyetemi tanár és *Molnár Erik* akadémikus. Az élénk vitát Barta István válasza zárta le.

A Bizottság a vita alapján úgy határozott, hogy a tézisek és a vitán elhangzottak figyelembevételével a Történettudományi Intézet egy e célra kiküldött bizottsága készítse olyan összefoglaló értékelést, amely a Széchenyi kérdésben a Történettudományi Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága közös állásfoglalásának tekinthető.

*

A *Történettudományi Bizottság* november 27-én tartott ülésének napirendjén a stockholmi Nemzetközi Történeész Kongresszus magyar korreferátumai téziseinek (*Makkai László* „Az osztrák Habsburg birodalom társadalmi átalakulása a 30 éves háború küszöbén”, *Puch Zsigmond Pál* „A magyarországi agrárfejlődés elkanyarodása a nyugat-európaiktól; a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet magyarországi sajátosságainak kérdéséhez”) megvitatása szerepelt.

*

Június 5-én az *Állam- és Jogtudományi Bizottság Intézőbizottsága* ülést tartott, melynek napirendjén a *Jogi Írók Társasága* című könyvsorozat megindításának kérdése, valamint a Jog- és Szociál-Filozófiai Nemzetközi Egyesület bécsi (szeptember 28. — október 1.) kongresszusára érkezett meghívással kapcsolatos állásfoglalás kialakítása szerepelt.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* június 19-én ülést tartott. Ülésének napirendjén a Jogtudományi Közlemények, vala-

mint az *Állam- és Jogtudományi Intézet* Értesítője 1958. évi számainak értékelése szerepelt.

*

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* október 9-én tartott ülésének egyik napirendi pontja az Alkotmány 10. évfordulóján rendezett Jogász-Konferenciáról szóló beszámoló volt. Megvitatta továbbá a Bizottság a Luxemburgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetemről készített beszámolót, valamint a Bizottság 1960. évi tudományos rendezvényeinek tervét.

*

A *Régészeti Bizottság* május 18-án tartott ülésén a régészeti folyóiratok 1958. évi számaint vitatta meg.

*

A *Művészettörténeti Bizottság* június 19-én tartott ülésén a következő napirendi pontok szerepeltek: Tájékoztatás az albizottságok működéséről; az 1960. évi művészettörténeti konferencia előkészítése; a múemléki múzeum és a középiskolai rajzoktatás kérdései.

*

A *Művészettörténeti Bizottság* november 6-án ülést tartott. Az ülésen az 1960. évi művészettörténeti konferencia kérdésével, továbbá a művészettörténeti folyóirat vita előkészítésével foglalkozott.

*

A *Néprajzi Bizottság* október 2-án tartott ülésén foglalkozott a néprajzi munka összehangolásának kérdéseivel, olyan munkaközösségek létrehozásáról, melyek a központi irányítást, a vidéki kutatók szakmai támogatását biztosítanák. A Bizottság ezenkívül a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és az 1960-ban rendezendő Néprajzi Konferencia néhány problémáját tárgyalta.

*

A *Néprajzi Bizottság* december 17-én tartott ülésén a Magyar Népmesekatalógus munkáját és problémáit, az Új Magyarság Néprajza tervét, valamint a néprajztudomány 1960. évi tématervét tárgyalta meg.

*

A *Földrajzi Bizottság* november 20-i ülésén foglalkozott az 1960. évi kutatási tervvel, a kutatási területek elhatárolásával, különös tekintettel a korábban megkötött szovjet-magyar együttműködési megállapodásra.

*

A *Pedagógiai Bizottság* 1959. április 13-i ülésén Nagy Sándor referátuma nyomán megvitatta a II. Osztály Vezetősége elé kerülő,

a pedagógiai tudomány problémáival és a Pedagógiai Bizottság munkájával foglalkozó előterjesztést és elkészítette a távlati könyvtervet.

*

A *Pedagógiai Bizottság* következő ülését június 29-én rendezte, amelyen a Bizottság elnöke részletes tájékoztatást adott a pedagógiai kutatás kérdéseivel foglalkozó osztályvezetőségi ülésről.

*

A *Pedagógiai Bizottság* október 30-án tartott ülésének napirendjén *Nagy Sándor*, a neveléstudományok kandidátusa beszámolt lengyelországi tanulmányútjának tapasztalatairól. Megvitatta továbbá a Bizottság az Osztályvezetőségnek a pedagógiai kutatásokról szóló határozatát, továbbá a túlterhelés és az önművelés kérdéseivel foglalkozó előterjesztett javaslatokat.

*

A *Pedagógiai Bizottság* december 4-én tartott ülésén megvitatta *Nagy Sándor* „Közüoktatásügyünk és hazai pedagógiánk új feladatai előtt” című tanulmányát és megtárgyalta egy új pedagógiai folyóirat megjelentetésének kérdését.

*

A *Neveléstörténeti Albizottság* június 15-i ülésén *Bán Imre Apáczai* monográfiájának ismertetése, a *Neveléstörténeti* füzetsorozat tématervének megvitatása, az Albizottság második félévi munkatervének, valamint az Apáczai emlékünnepelel előkészületeinek megbeszélése szerepelt.

*

Az *Osztály Neveléstörténeti Albizottsága* szeptember 28-án ülést tartott. Az ülésen *Zibolen Endre Felkai László* „A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban” című könyvéről, *Ravasz János* pedig a Pedagógiai Főiskolák Évkönyveinek neveléstörténeti tanulmányairól tartott referátumot. Az ülés napirendjén szerepelt továbbá a *Neveléstörténeti Füzetsorozat* szervezési kérdéseinek megbeszélése.

*

A *Neveléstörténeti Albizottság* november hó folyamán két ülést tartott. Az első ülésén (november 2.) a Pedagógiai Szemle neveléstörténeti cikkeiről, valamint a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos újabb neveléstörténeti publikációkról készített beszámolókat vitatta meg a Bizottság, míg a második ülés (november 30.) napirendjén a Tanácsköztársasággal kapcsolatos neveléstörténeti

publikációk folytatólagos megvitatása mellett az egyetemes neveléstörténeti sorozat kibővített tématervének megvitatása szerepelt.

*

Társulati rendezvények

Az 1896-ban alakult és működését átmenetileg szüneteltető *Magyar Közgazdasági Társaság* 1959-ben az MTA égisze alatt újjáalakult. December 15-én tartott újjáalakuló közgyűlésén *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese megnyitó referátumában ismertette a Társaság újjáalakulásának körülményeit, feladatait és célkitűzéseit. A közgyűlés kifejezésre juttatta, hogy a Társaság újjáalakulása egyaránt előnyére fog válni a közgazdaságtudomány hazai fejlesztésének, gazdasági gyakorlatának, a közgazdászok elméleti továbbképzésének. A közgyűlés megvitatta és elfogadta a Társaság alapszabályát és megválasztotta a Társaság 55 tagú választmányát és 5 tagú számvizsgáló bizottságát. A Társaság választmánya később (1960. január 6-án) megtartott első ülésén a Társaság elnökévé *Ajtai Miklóst*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettesét, főtthkárává *Vincze Imrét*, az Országos Árhivatal osztályvezetőjét választotta. A választmányi ülés a következő szakosztályok szervezését határozta el: politikai gazdaságtan, népgazdasági tervezés, statisztika, pénzügy, ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és nemzetközi kapcsolatok.

*

A *Magyar Történelmi Társulat* 1959. október 16-án beszámoló ülést tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Az ülés keretében *Székel György* egyetemi tanár, a Társulat főtthkára beszámolt lengyelországi tanulmányútjáról, illetve a varsói egyetem 1959. augusztus 31-től szeptember 12-ig megrendezett várostörténeti konferenciájáról. *Pamlényi Ervin*, a Századok szerkesztője ismertette Szovjetunióban tett tanulmányútjának tapasztalatait és beszámolt a Voproszi Isztorii szerkesztőségi munkájáról.

*

A *Magyar Történelmi Társulat* és a *Fővárosi Pedagógiai Szeminárium* rendezésében 1959. november 11-én *Lackó Miklós*, a Történettudományi Intézet munkatársa konzultációt tartott a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából a felszabadulás tárgy köréből szakkört vezető történelemtanárok számára. A konzultáción mintegy 120 közép- és általános iskolai tanár vett részt. Előadása bevezető részében *Lackó Miklós* felszabadulásunk történeti jelentőségével foglalkozott, majd az előzetesen beküldött konzultációs kérdésekre

adott választ. A konzultáció második részében tájékoztatta a jelenlevőket, milyen forrásanyagok állnak rendelkezésre a felszabadulás történetének oktatásához.

*

A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya 1959. december 15-én előadó ülést rendezett, amelynek keretében *Sarlós Márton* egyetemi tanár „A magyar történetírás és jogtörténetírás közös feladatai”-ról, *Bianchi Leonard*, a jogi tudományok kandidátusa (Bratislava) „A csehszlovák és a magyar jogtörténetészek együttműködésének néhány kérdése”-ről, *Varga Endre*, az Országos Levéltár helyettes főigazgatója „A földesúri jogszolgáltatás a XVI—XVII. században” címmel, *Sinkovics István* egyetemi tanár pedig „A feudális kori paraszti ipar néhány kérdése”-ről tartott előadást.

*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti és Éremtani Társulat rendezésében október 26-án *H. Takács Marianna* Tárlatvezetést tartott a Drezdai Képtár vendégkiállításán. A Társulat további második félévi rendezvényei: november 13-án *Nagy Zoltán*: „Fest Vilmos építészeti munkássága”, november 17-én *Vayer Lajos*: „Lorenzo Ghiberti Imago Pietatisa”, november 26-án *Ambrus József*: „A magyar haladó mozgalmak jelvényei”, november 26-án *B. Koroknay Éva*: „Les trésors de la Bibliothèque Nationale II.”, december 11-én *Kádár Zoltán*: „Beszámoló az abaháziai ásatásokról” és december 15-én *Dobrovits Aladár*: „Az antik művészet néhány problémája” címmel tartott előadást.

*

A Magyar Földrajzi Társaság több mint 500 geográfus szakember és tanár részvételével tartotta meg 1959. szeptember 19 és 21 között Gyulán kétnapos tanulmányi kirándulással összekötött XIII. vándorgyűlését. A vándorgyűlés elsőrendű célja a Dél-Tiszántúl, valamint az egész Alföld természeti és gazdasági földrajzi viszonyainak, problémáinak megvitatása volt. A több mint 500 hazai résztvevőn kívül a Szovjetunióból, a Német Demokratikus Köztársaságból, Romániából, Bulgáriából és az Amerikai Egyesült Államokból összesen 14 külföldi geográfus vett részt. A 19-i program (Gyula és környékének megtekintése) Theodor Hurtig greifswaldi egyetemi tanár Izlandról szóló vetített képes előadásával zárult.

A 20-i előadássorozat keretében a következő előadások hangzottak el: *Kádár László*: Az Alföld kialakulása, — *Halmos Béla*: Gyula város településtérképe, — *Kazár Leona*: Nevelési feladatok az Alföld tanításakor.

A délelőtti előadások és a délutáni szekcióülések közötti időben a résztvevők *Dankó Imre* múzeumigazgató vezetésével a gyulai várat tekintették meg és megismerték annak történetét.

A Természeti Földrajzi Szekcióban elhangzott előadások: *Láng Sándor*: A Dél-Tiszántúl természeti földrajzi képe, — *Pécsi Márton*: A Duna—Tisza köze, — *Salamon Pál*: Az Alföld hidrológiai és vízgazdálkodási képe, — *Szűcs László*: Adatok a dél-tiszántúli löszhát talajföldrajzáról. — A Gazdaságföldrajzi Szekcióban: *Győri László*: Az Alföld iparosításának kérdései, — *Enyedi György*: A Dél-Tiszántúl mezőgazdasági képe, — *Papp A. Antal*: A Sárrét települési viszonyai.

A gazdag témakört felölölő előadásokat másnap, 21-én a tárgyalt földrajzi objektumok megtekintése követte, s a Tiszaug—Szarvas—Gyula—Tótkomlós—Makó—Szeged útvonalú tanulmányút és egyben a vándorgyűlés Szeged és Fehértó ismertetésével befejezést nyert. Szeptember 22-én Szegeden a vándorgyűléshez kapcsolódva a Szegedi Osztály tartott ülést, amelyen a külföldi vendégek tartották meg előadásait.

*

A Magyar Földrajzi Társaság a II. félévben a fent vázoltakon túlmenően számos — itt részleteiben nem közölhető — vitautat, kirándulást, előadást szervezett, nem egy esetben külföldi előadó bevonásával. A több mint harminc rendezvény közül csak olyant említünk mint pl. a „III. Borsodi Földrajzi Hét”, amely maga is tiznél több előadást számlált.

*

A Magyar Néprajzi Társaság ülésein 1959. második felében az alábbi előadások hangzottak még el: szeptember 23-án *Balassa Iván*: „Az abaúji Hegyköz földművelése”; — október 7-én *Andrásfalvi Bertalan* — *Katona Imre*: „Néprajzi gyűjtőutunk Albániában”; — november 3-án *Maác László*: „A cigányok magyar nyelvű dalai”; — november 11-én *Korompay Bertalan*: „Néhány hurok és csapdatípus kölcsönös rokonságáról”; — december 9-én *Wellmann Imre*: „Földművelési rendszereink a XVIII. században”; — december 16-án *Oláh Andor*: „A betegségek keletkezésére és lényegére vonatkozó ősi patológiai nézetek a mai magyar népi orvoslásban”.

*

Elnöki jutalmak

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke december 22-én 1959-ben teljesített kiemelkedő tudományos kutató és eredményes tudó-

mányszervező munkájuk elismerésül a II. Osztály területéről elnöki jutalomban részesítette

Szemere Samut, a filozófiai tudományok doktorát, a klasszikus filozófiai művek magyar nyelvre fordítása terén végzett jelentős munkájáért, többek között Hegel Esztétikájának és egyéb műveinek, Descartes válogatott filozófiai munkáinak, Spinoza több művének magyarra fordításáért, továbbá — ezen belül — a hegeli terminológia magyar nyelvű megfelelőinek kidolgozásáért;

Berend Ivánt, a történelemtudomány kandidátusát, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem dékánhelyettesét több gazdaságtörténeti tanulmányaért, különösen ez évben megjelent Ránki Györggyel közösen írt „Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában” című munkájáért;

Ránki Györgyöt, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársát a legújabb kor gazdaságtörténete, ezen belül főleg az első és második világháború közötti korszak ipartörténete tekintetében végzett kutatásaiért, amelyek közül Berend Ivánnal közösen írt és megjelentetett „Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában” emelendő ki, továbbá a II. Osztály keretében végzett tudományszervező munkájáért;

Varga Endrét, az Országos Levéltár helyettes főigazgatóját, az „Ürizzék. XVI—XVII. századi perszövegek” című akadémiai kiadvány szerkesztéséért, a kiadványhoz írott igényes és alapos bevezető tanulmányaért, amelyben a korszak osztálytársadalmának összetételét és a jogalkotó osztályok céljainak változásait, a kizsákmányolt osztályokhoz való viszonyát vizsgálja;

Zsigmond Lászlót, a történelemtudomány kandidátusát, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesét a legújabbkori egyetemes történet jelentős kérdéseire, különösen az első és második világháború közötti időszak történetére vonatkozó kutatásaiért, ezek eredményeinek magyar és idegen nyelvű publikálásáért, sokirányú tudományszervező tevékenységéért;

Gergely Istvánt, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát, eredményesen végzett tudományos kutatói munkája mellett azért a lelkiismeretes és fáradhatatlan tevékenységéért, amelyet az Intézet tudományos titkáráként az Intézet tudományszervező munkája (a Tudományos Tanács, az osztályvezetői értekezletek előkészítése stb.) tekintetében fejt ki;

Schmidt Ádámot, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát, a szocialista gazdálkodás, a szocialista pénzügyek időszerű problémáira vonatkozó kutá-

tásaiért, a szocialista árrendszer és adóelmélet, a vállalati irányítás problémái és egyéb pénzügyi kérdésekkel foglalkozó színvonalas tanulmányaiért;

Siebenfreud Kurtot, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát, a mezőgazdasági munkatermelékenység téma körében végzett kutatásaiért, amelyeknek eredményeit az Akadémia rendezésében megtartott munkatermelékenységi konferencián bemutatta, továbbá számos e témakörbe tartozó, részben a gyakorlat céljait szolgáló feldolgozásaiért;

Simon Györgyöt, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársát, az ágazati kapcsolatok mérlege alkalmazásának vizsgálata terén elért eredményeiért és az e témakörben publikált tanulmányaiért;

Pap Tibort, az állam- és jogtudományok kandidátusát, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársát, a szocialista család jog körében végzett jelentős és komplex módszerekre támaszkodó kutatásaiért, „A házasság intézménye a népi demokrácia jogban” című monográfiájáért, valamint eredményes tudományszervező tevékenységéért;

Viski Lászlót, az állam- és jogtudományok kandidátusát, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársát „Szándékos és társadalomra veszélyesség” című jelentős monográfiájáért, „A kriminalisztika rendszeréről” címmel írott — a kriminalisztika elhatárolásának és rendszerezésének elméleti kérdéseit feldolgozó — tanulmányaért;

Asztalos Istvánt, a Földrajztudományi Kutatócsoport tudományos munkatársát, „A Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza” című társszerzőségben írott munkájáért, amelyben Asztalos István az állattenyésztés szektor ilyis problémáinak, valamint a mezőgazdasági gépesítés földrajzi kérdéseinek vizsgálatában ért el új és értékes eredményeket;

Simor Ferencet, a földrajzi tudományok kandidátusát, a Dunántúli Tudományos Intézet tudományos munkatársát, „Az advekción és sugárzási hatás visszatükröződése a hőmérsékleti anomáliák gyakorisági eloszlásában Magyarországon 1871—1950.” című, szakkörök által elismeréssel fogadott monográfiájáért, továbbá azért a kiemelkedő jelentőségű tevékenységéért, amelyet az ország első magaslati időjárás- és éghajlatkutató obszervatóriumának a Mecsek—Misina-tetőn való felállítására érdekében fejtett ki;

Mócsy Andrást, a történelemtudomány kandidátusát, a Régészeti Kutatócsoport tudományos munkatársát, „Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen” című monográfiájáért, amelyben a gazdag pannóniai névanyag teljes összegyűjtésével és gondos elemzésével rajzolja meg

Pannónia lakosságának történetét az i. u. X—XI. században;

Földes Éván, a neveléstudományok kandidátusát, a Gyógypedagógiai Főiskola docensét, neveléstörténeti és sporttörténeti tanulmányaiért, az ezekben publikált jelentős kutatási eredményekért, valamint széleskörű tudományszervező tevékenységéért;

Szarka Józsefet, a neveléstudományok kandidátusát, a Pedagógiai Tudományos Intézet megbízott igazgatóját, jelentős neveléstudományi tanulmányaiért, valamint kiemelkedő tudományszervező tevékenységéért;

Kónya Sándort, az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának szaktitkárát, továbbá *Mádl Ferencet*, az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának jogi szakelőadóját eredményes és kiemelkedő tudományszervező tevékenységükért.

Könyveink

1959-ben az Osztály gondozásában az Akadémiai Kiadónál a következő könyvek jelentek meg:

Aggházy Mária: Faszobrok (németül és oroszul is megjelent);

Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon, I—III.;

Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon (népszerű kiadás magyar és német nyelven);

Ádám—Marosi—Szilárd: A Mezőföld természeti földrajza;

Adam Smith: A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata;

Berend—Ránki: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában;

Berlasz Jenő: Az erdélyi jobbgazság gazdasági helyzete a XVIII. században (Értekezések a történeti tudományok köréből 10. szám);

Ember Győző: A levéltári segédletek (Levéltartan és történeti segédtudományok sorozat 1. füzet);

Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales;

Halmos István: A zene Kéremjénben (a Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára);

I. Tóth Zoltán: Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848) (Értekezések a történeti tudományok köréből 12. szám);

Hegel: Előadások a filozófiai történetéről II. kötet;

Kovács Endre: Lengyel kérdés a reformkori Magyarországon;

M. Kondor Viktória: Az 1875-ös pártfúzió (Értekezések a történeti tudományok köréből 11. szám);

Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon;

Mályusz Elemér: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog (Értekezések a történeti tudományok köréből, 9. szám);

Mócsy András: Die Bevölkerung von Pannónien bis zu den Markomannenkriegen;

Mollay Károly: Das Ofener Stadtrecht;

Pécsi Márton: A magyarországi Dunavölgy kialakulása és felszínalakulata;

Révész Imre: Sinay Miklós élete és kora;

Trencsényi Waldapfel Imre: Vallástörténeti tanulmányok;

Vajkai Aurél: Szentgál;

Varga Endre: Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek;

Véghvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei;

— — Kossuth Lajos összes munkái, IV. kötet;

— — Budapest természeti földrajza (szerkesztő: Pécsi Márton);

— — Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biró sacra (szerkesztő: Bodrogi Tibor);

— — Dunántúli Tudományos Intézet évkönyve;

— — A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga (szerkesztő: Sarlós Márton);

— — Tanulmányok Budapest múltjából, XVIII. kötet (szerkesztő: Gerevich László);

— — Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon (szerkesztő: Hajdú Gyula);

— — Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon. Iratok. (szerkesztő: Sashegyi Oszkár);

— — Magyar történeti bibliográfia 1825—1867. IV. kötet. Nem-magyar népek (szerkesztők: Kemény—Katus);

— — Budapest régiségei, XIX. (szerkesztő: Gerevich László);

— — Urbáriumok, XVI—XVII. század (szerkesztő: Maksay Ferenc).

*

1959-ben két új folyóirat indult és jelent meg az Osztály gondozásában: az *Acta Juridica*, az állam- és jogtudományok idegen nyelvű folyóirata és a *Történelmi Szemle*, a Történettudományi Intézet periodikája.

*

Külföldi vendégeink

1959. június 1—16. között a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként hazánkban tartózkodott *I. P. Geraszimov* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Intézetének igazgatója. Látogatása során felkereste a paksi lőszálat, Pécssett, a Villányi hegységet, a Balaton vidékét, Sopront, valamint a visegrádi Duna-kanyart, a Mátrát, végül Debrecent és környékét, utazásait fel-

használta arra, hogy néhány jelentős löszmorfológiai, továbbá talajföldrajzi problémát a helyszínen tanulmányozzon. Magyarországi tartózkodása alatt 3 előadást tartott, egy alkalommal pedig magyarországi tapasztalatairól számolt be. Első előadását 1959. június 4-én, a Magyar Tudományos Akadémián „A negyedkor (diluvizum) kérdései a Szovjetunió területén” címmel tartotta meg. Ennek keretében a vezető magyar geográfusokkal és geológusokkal élénk vitát folytatott. Második előadását 1959. június 10-én, a Magyar Tudományos Akadémia Agrokémiai és Talajtani Kutatóintézetében tartotta meg „Közép-Európa psendopodzolos talajai és a kettős tagoltságú hordalékok keletkezése” címmel. Harmadik előadásán 1959. június 11-én a szovjet földrajz mai helyzetét ismertette. Ezt az előadását Debrecenben megismételte. I. P. Geraszimov akadémikus elutazása előtt hosszas megbeszélést folytatott a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportjában Bulla Béla levelező taggal, az intézmény vezetőjével, továbbá a Tudományos Tanács több tagjával. Ennek eredményeképpen megállapodás jött létre a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Intézeté, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportja között Magyarország területének monografikus földrajzi feldolgozása terén való együttműködésről.

*

D. Popescu, a Román Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének igazgatója, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében régészeti kutatások és tanulmányok végzése végett június 4-én négyhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt-tartózkodása során elsősorban Románia őstörténete című nagyobb munkájának megírásához gyűjtött anyagot.

*

1959. június 16—30. között a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként hazánkban tartózkodott dr. J. Kobedzina varsói egyetemi docens, a Földrajztudományi Kutatóintézet osztályvezetője. Magyarországi tartózkodása során felkereste a Balaton vidékét, a Duna—Tisza közt, a Jászságot, Debrecent, a Hortobágyot, Nyírséget és Budapest néhány nevezetességét.

*

R. Gründel német régész, a német—magyar akadémiai egyezmény keretében augusztus 3-án négyhetes tanulmányútra érkezett. Tanulmányútjának célja a pannóniai felírtas emlékek megismerése volt.

*

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya és a Magyar Jogász Szövetség által az Alkotmány 10. évfordulója alkalmával augusztus 27 és 29 között rendezett Jogász-Konferenciára Magyarországra érkezett V. A. Tumanov, a Szovjet Baráti Társaságok Jogi Szekciójának titkára, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa, Karel Bertelmann, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa és Ladislav Kosta, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének igazgatója, Karl Polak, lipcsei egyetemi tanár, Rainer Arlt, a berlini (Potsdam-Babelsberg) Jogtudományi Intézetének igazgatója, Traian Jonascu, egyetemi tanár, a Román Tudományos Akadémia Levelező tagja, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese és Aurel Ciupe, a Román Népköztársaság Legfelső Bíróságának bírása, Jan Topinski a Lengyel Állami Döntőbizottság elnöke, a Lengyel Jogász Szövetség főtitkára, Borisz Spasov szófiai egyetemi tanár, Heinrich Brandweiner, a grazi egyetem nemzetközi jogi tanszékének tanára, a Béke Világtanács tagja, Mme Francine Lyna, belga fellebbezési bírósági ügyvéd, a Belga Nőszövetség titkára, Lord Chorley, a London School of Economics professzora, az Angol Egyetemi Tanárok Szövetségének főtitkára és Mme Jean Deguent, a Belga—Kínai Baráti Társaság titkára.

*

H. Mizuta, a nagayai egyetem professzora (Japán) szeptember 24-én 10 napos tanulmányútra Magyarországra érkezett. Részt vett az Akadémia által rendezett munkatermelékenységi konferencián és több konzultáción a Közgazdaságtudományi Intézetben.

*

Az Osztály és a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében szeptember 29 és október 2 között tartott munkatermelékenységi konferenciára a baráti államok küldötteiként Magyarországra érkeztek a Szovjetunióból M. N. Demcsenko kandidátus, az Insztitut Ekonomiki munkatársa és A. V. Vorobjeva kandidátus, az Insztitut Ekonomiki munkatársa, Csehszlovákiából Alexej Belek és Alois Cerveny a csehszlovák Statisztikai Hivatal főosztályvezetői, Zdenek Tlustý, a csehszlovák Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, Frantisek Kutta kandidátus, a Csehszlovák Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályának vezetője, Karel Hopp és Milos Pick a csehszlovák Tervhivatal munkatársai, Bendikt Korda, a prágai Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, Lengyelországból Kazimir Sokolowsky docens, a

Lengyel Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese, Bulgáriából *Prokopi Kiranov* professzor, a bolgár Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője, *Marko Volkanov*, a várnai közgazdasági főiskola politikai gazdaságtani tanszékének vezetője, a Német Demokratikus Köztársaságból *Friedrich Behrens* professzor, akadémikus, *Gerhard Richter* professzor, a lipcsei Marx Egyetem Statisztikai Intézetének igazgatója, *Herbert Winckelmann*, az NDK Statisztikai Hivatalának munkatársa, *Alfred Tomm*, a drezdai Munkagazdaságtani Intézet statisztikai osztályának vezetője, *Helmut Aberspach*, a Tervhivatal munkatársa, Romániából *Nicolas Schwarz*, a Munka- és Bérbizottság alelnöke, *Josif Bati*, a Tervbizottság osztályvezetője.

J. Fodor, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, büntetőjogi tanulmányok, illetve kutatások végzése végett szeptemberben négyhetes tanulmányútra Budapestre érkezett. Munkáját főleg az Állam- és Jogtudományi Intézetben végezte, de meglátogatta jogi karainkat és a fontosabb igazságügyi szerveket is.

M. Waliczky, a varsói Művészettörténeti Intézet igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének meghívására október 3-tól kéthetes tanulmányúton volt Magyarországon. Tanulmányozta a magyar művészettörténet tudomány szervezeti és tudományos problémáit és megtekintette hazánk képzőművészeti gyűjteményeit, illetve alkotásait.

A román–magyar akadémiai egyezmény történetész különkerete alapján levéltári és egyéb történeti kutatások végett október 4-én kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkeztek *I. Totoiu*, *I. Cicala*, *A. Egyed*, *M. Rosca* és *H. Muresan* román történészek.

T. I. Kruglikova, a történeti tudományok kandidátusa, a moszkvai Régészeti Intézet tudományos munkatársa, a szovjet–magyar akadémiai egyezmény keretében október 5-én Budapestre érkezett. Négyhetes tanulmányútja folyamán a pannóniai leletanyagot, valamint Magyarország római kori barbár leletanyagát tanulmányozta, továbbá az MTA Régészeti Kutatócsoportjában előadást tartott azokról az antik kutatásokról, amelyek az utóbbi években a Szovjetunióban folytak, illetve folynak.

B. Cselényi, *J. Pataki*, és *T. Lungu* román történészek, a román–magyar akadémiai egyezmény történetész különkerete alapján október 8-án kéthetes magyarországi tanulmányútra érkeztek. Itt-tartózkodásuk során levéltári és egyéb történeti kutatásokat végeztek, részint az Országos Levéltárban, részint pedig a Párttörténeti Intézetben.

V. Szymainsky, a Lengyel Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének tudományos munkatársa, a lengyel–magyar akadémiai egyezménykeretében október 13-án a magyarországi avar kori emléktárgyak tanulmányozása végett háromhetes tanulmányútra Magyarországra érkezett.

J. Dabrowsky, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja, az MTA külső tagja, neves történész, a magyar–lengyel renaissance kapcsolatok ismert kutatója, október 17-én Budapestre érkezett és itt-tartózkodása során említett témájához az Országos Széchényi Könyvtárban végzett kutatásokat.

R. Tichy, a Csehszlovák Tudományos Akadémia brnoi intézetének tudományos munkatársa a csehszlovák–magyar akadémiai egyezmény alapján október 21-én megkezdett háromhetes tanulmányútja során a magyarországi neolitikus, eneolitikus és bronzkori anyagot tanulmányozta.

J. Barta csehszlovák történész, a csehszlovák–magyar akadémiai egyezmény keretében történeti kutatások végett október 22-én háromhetes tanulmányútra hazánkba érkezett.

1959. október 23 és november 6 között szovjet geográfus küldöttség tartózkodott Magyarországon, melynek tagjai: *M. M. Zsirmanszkij*, *L. G. Kamanyin* és *M. I. Lvovics* voltak. A szovjet geográfusok megbeszéléseket folytattak a vezető magyar geográfusokkal, melynek eredményeképpen a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportja, valamint a Szovjetunió Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete a következő években közös munka keretében elkészíti Magyarország természeti és gazdasági földrajzi monográfiáját. A monográfia elkészítéséhez a Kutatócsoporton kívül részt vesz valamennyi egyetemi földrajzi tanszék, továbbá a Dunántúli Tudományos Intézet. A szovjet delegáció tagjai itt-tartózkodásuk során több előadást is tartottak. A gazdasági geográfusok október 31-én, november 2-án és 3-án újabb

megbeszélésekre ültek össze, melyeknek során a gazdasági földrajzi kutatások módszertani problémáit vitatták meg.

*

L. Vasziljev bolgár jogász, a Bolgár Tudományos Akadémia tagja — Magyarországon átutazva — október 27-én és 28-án Budapesten tartózkodott. Ennek során látogatást tett az Állam- és Jogtudományi Intézetben.

*

J. Trochta csehszlovák történész, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében történeti kutatások végett október 29-én négyhetes tanulmányútra Budapestre érkezett. Kutatásait a Csehszlovák Tudományos Akadémia budapesti kutatócsoportja keretében végezte.

*

J. Böhm akadémikus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia alelnöke, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a prágai Régészeti Intézet igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének meghívására november 2-án kéthetes tanulmányútra Budapestre érkezett. Itt-tartózkodása során Magyarország későnépvándorlási emlékanyagát tanulmányozta, megbeszéléseket folytatott az MTA Régészeti Kutatócsoportjának vezetőjével és munkatársaival a cseh—magyar régészeti kapcsolatok fejlesztéséről, továbbá „Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei in der Frühgeschichtlichen Zeit” címmel a Magyar Tudományos Akadémián nagy érdeklődéssel fogadott előadást tartott.

*

F. Vasecka, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Kabinetjének tudományos munkatársa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében november 16-án kéthetes tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt-tartózkodása során az állam funkcióira, valamint más jogelméleti kérdésekre vonatkozóan végzett tanulmányokat. Meglátogatta az Állam- és Jogtudományi Intézetet, valamint a budapesti és pécsi állam- és jogtudományi kart.

*

J. Dowiat lengyel történész, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében december 1-től 11-ig Magyarországon tartózkodott. Ez idő alatt a pogány és a keresztény vallásnak a törzsi társadalmi szervezettel, illetve a feudalizmussal való kapcsolatát, ezen ideológiai és társadalmi formák kölcsönhatását vizsgálta.

*

V. Varga, a román Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében december 2-án tíznapos tanulmányútra érkezett és főként Románia háborúból való kilépésének magyarországi visszhangját, illetve az erre vonatkozó levéltári anyagokat tanulmányozta.

*

M. D. Kammari, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja 1959. december 7-től 17-ig — a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében — a Filozófiai Intézet vendégeként Magyarországon tartózkodott. Itt tartózkodása során két előadást tartott „A nemzeti nyelv és kultúra fejlődése a szocializmus építésének időszakában”, ill. „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti korszak általános és specifikus törvényszerűségei” címmel. Az előadásokon kívül megbeszéléseket folytatott az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos Osztályán, a Filozófiai Intézetben, a Művelődésügyi Minisztériumban. Látogatást tett és konzultációt tartott az ELTE filozófiai tanszékein, a debreceni Kossuth Lajos Egyetem és a szegedi egyetem filozófiai tanszékein.

*

N. J. Szokolszkij, a történeti tudományok kandidátusa, a moszkvai Régészeti Intézet tudományos munkatársa, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény alapján december 7-én négyhetes tanulmányútra érkezett, amelynek során a pannóniai emlékanyagot, valamint a magyarországi barbár népek emlékanyagát tanulmányozta. Továbbá az MTA Régészeti Kutatócsoportjában „A Fekete-tengeri gyarmatvárosok és a barbár törzsek viszonya” címmel előadást tartott.

*

J. Ratkos csehszlovák történész, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény alapján történeti kutatások végett december 7-én Magyarországra érkezett. Kutatásait főleg az Országos Levéltárban végezte.

*

P. Sz. Romaskin akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogtudományi Intézetének igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének meghívására december 8-án néhánynapos tanulmányútra Magyarországra érkezett. Itt-tartózkodása során tanulmányozta a magyar állam- és jogtudomány szervezeti és tudományos problémáit. E célból több megbeszélésen vett részt az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében.

*

V. Knapp akadémikus, a Csehszlovák Tudományok Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója az 1960. évi csehszlovák—magyar akadémiai egyezményt megkötő csehszlovák akadémiai delegáció tagjaként december 12-én Budapestre érkezett. Ittartózkodása során a Magyar állam- és jogtudomány vezető képviselőivel megbeszéléseket folytatott a csehszlovák és a magyar jogtudomány helyzetére, kapcsolataira vonatkozóan.

*

B. Leonard, a jogi tudományok kandidátusa (Bratislava) részt vett a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti szakosztálya által december 15-én közösen rendezett előadói ülésen, amelyen „A csehszlovák és magyar jogtörténeteszek együttműködésének néhány kérdése” címmel előadást tartott.

*

E. O. Murnach osztrák történész történeti kutatások céljából december 15-én néhánynapos tanulmányútra Budapestre érkezett.

*

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

Kulesár Péter, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében június 1-én kéthónapos tanulmányútra Romániába utazott, ahol a X—XI. századi kelet-magyarországi fejedelemek és a honfoglalást megelőző időben e területen fennállott szláv államok kapcsolataira vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Enyedi György tudományos kutató — a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében június 1-től szeptember 1-ig tanulmányúton volt a Lengyel Népköztársaságban. Lengyelországi tartózkodása során részt vett több kutatócsoport terepmunkáiban és tanulmányozta azokat a kutatási módszereket, amelyeket a lengyel geográfusok az ún. „talajhasznosítási” felmérések során alkalmaznak.

*

Vincze István, az Országos Néprajzi Múzeum múzeológusa 1959. június 3 és július 5 között a román—magyar akadémiai egyezmény keretében tanulmányúton volt Romániában. Útjának célja a magyar szláv- és borkultúra délkelet-európai kapcsolatainak vizsgálata volt. Ennek megfelelően Erdély, Moldva, Dobrudzsa és Olténia hagyományos szőlővidékeit kereste fel, s ott összehasonlító anyagot gyűjtött hazai vizsgálataihoz. Terep-

munkája mellett tanulmányozta a romániai néprajzi gyűjtemények témájával kapcsolatos anyagát is.

*

Makkai László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében június 16-án történeti kutatások végett kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott. Kutató munkáját a bratislavai kutatócsoport keretében végezte.

*

Cukor György, a közgazdasági tudományok kandidátusa, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, a francia Statisztikai Hivatal meghívására június 17-én a munkatermelékenység franciaországi helyzetének és problémáinak tanulmányozására Párizsba utazott. Tanulmányútja nemcsak tudományos szempontból volt fontos, de hozzájárult a francia és a magyar közgazdaságtudomány kapcsolatainak megteremtéséhez is.

*

Belényesy Márta a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Története Intézetének meghívására június 21-én kéthetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Kinttartózkodása során tanulmányozta a lengyel néprajztudomány helyzetét, megtekintette Lengyelország jelentősebb néprajzi gyűjteményeit.

*

Paulinyi Oszkár, az MTA bratislavai különmunkahelyének vezetője június 22-én Csehszlovákiába utazott, ahol a munkahely vezetésével járó feladatok ellátása mellett történettudományi kutatásokat is végzett.

*

Katona Imre egyetemi adjunktus — az albán—magyar akadémiai egyezmény alapján 1959. június 22 és augusztus 2 között hathetes tanulmányúton volt az Albán Népköztársaságban. Ugyanebben az időben itt tartózkodott Andrásfalvi Bertalan múzeológus is, mint a Kulturális Kapcsolatok Intézetének kiküldöttje. Mindketten kutatásokat végeztek az albán néprajzi anyag különböző részleteiben. Katona Imre elsősorban az albán etnikai csoportokat és hőseiket, Andrásfalvi Bertalan pedig a szláv kultúrát tanulmányozta. Útjuk során ezret meghaladó fényképet, több száz méter filmet és magnetofonfelvételt készítettek. Eredményes munkát végeztek az albán—magyar néprajzi kapcsolatok kiépítése érdekében is.

*

Szabó Pál Zoltán, a földrajzi tudományok kandidátusa, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója, a Csehszlovák Földrajzi Társaság meghívására részt vett a Társaság Opavában június 27 és július 4-e között megtartott kongresszusán. A kongresszus befejezését követően Szabó Pál Zoltán látogatást tett a Csehszlovák Tudományos Akadémiának — a Dunántúli Tudományos Intézethez hasonló — sziléziai kutatóintézetében, tanulmányozta annak szervezetét és munkamódszerét.

*

Gerevich László, a történelemtudományok kandidátusa, a Régészeti Kutató Csoport igazgatója, valamint Mócsy András, a történelemtudományok kandidátusa, a Régészeti Kutatócsoport tudományos munkatársa, a Német Tudományos Akadémia Görög—Római Intézetének meghívására részt vett a július 3—8. között Wittenbergben a renaissance és humanizmus Közép- és Kelet-Európában címmel rendezett konferencián. A konferencián Gerevich László „A pannóniai renaissance néhány kérdése” címmel előadást tartott.

*

Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében július 23-tól szeptember 2-ig hathetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Kint tartózkodása során tanulmányozta a szovjet történettudományi folyóiratok szerkesztésének módszerét és problémáit, tárgyalásokat folytatott a szovjet és a magyar történettudományi folyóiratok cikk- és egyéb cserekapcsolataira vonatkozóan, végül tájékozódott a szovjet historiográfiai irodalom helyzetéről, problémáiról és terveiről.

*

Vörös Antal, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében augusztus 18-tól szeptember 23-ig tanulmányúton volt Csehszlovákiában. Tanulmányútja során a Szlovák Tudományos Akadémiával kötött egyezmény keretében kutatásokat végzett a szlovákiai megyei levéltárakban. „A forradalmi helyzet kialakulása az első világháború alatt 1914—1918.” című témakörben.

*

Dégh Linda, az irodalomtudományok kandidátusa, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense, Dobrovitsné Dömötör Tekla, az ELTE Bölcsészettudományi Karának adjunktusa és Kovács Ágnes, a Néprajzi Múzeum múzeológusa, mint meghívott vendégek a

Magyar Tudományos Akadémia képviselőiben részt vettek a Kielben és Koppenhágában augusztus 19 és 29 között megrendezett nemzetközi mesekutató kongresszuson. Koppenhágában Dégh Linda előadást tartott a mesemondóalkotó tevékenységéről, Dömötör Tekla pedig felolvasta a távol levő Ortutay Gyula előadását (Begriff und Bedeutung der Affinität in der mündlichen Überlieferung) és hozzászólt G. Rudolphnak a bányászmondákról szóló előadásához. Ezek az előadások és a közvetlen tárgyalások módot nyújtottak arra, hogy a magyar és külföldi mesekutatók kapcsolatai kölcsönösen kiszélesedjenek.

*

Harasztiné Takács Marianna, a Szépművészeti Múzeum múzeológusa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében augusztus 21 és szeptember 20-a között tanulmányúton volt Romániában. Kint tartózkodása során tanulmányozta a román művészettörténet helyzetét és problémáit, valamint megtekintette Románia fontosabb képzőművészeti gyűjteményeit.

*

Mojzer Miklósné, a Szépművészeti Múzeum múzeológusa a II. Osztály kiküldetésében augusztus 24-én háromhetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott, amelynek fő célja a középkori bronztárgyak és modern külföldi gyűjtemények tanulmányozása volt. Emellett megtekintette Csehszlovákia nevesebb múzeumait, illetve kiállításait, továbbá számos nevezetes műemléket is.

*

Gerevich László, a történeti tudományok kandidátusa, a Régészeti Kutatócsoport igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának képviselőiben részt vett a Varsói Egyetem régészeti kollokviumán, amelynek napirendjén „A középkori Lengyelország városi élete és művészete” tárgykör szerepelt. Az augusztus 31. és szeptember 12. között megtartott kollokviumon Gerevich László elismeréssel fogadott előadást tartott „A középkori városok kialakulásának és fejlődésének kérdései” címmel.

*

Bodrogi Tibor, a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának kiküldetésében szeptember hó 1-én tiznapos tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Berlinben és Lipcsében megtekintette a fontosabb német egyetemes néprajzi gyűjte-

ményeket, tanulmányozta azok múzeumi anyagát, továbbá könyvtári kutatásokat végzett. Fő célja elsősorban a melanéziai anyag megismerése volt, de emellett tájékozódott a folklorisztika körében is.

*

Kaba Melinda, a Budapesti Történeti Múzeum múzeológusa, szeptember 5-én a Román Tudományos Akadémia meghívására egyhónapos tanulmányútra Romániába utazott. Tanulmányútja során az isztriai görög-romai-bizánci ásatásokon vett részt.

*

Molnár Erik akadémikus, a Történettudományi Intézet igazgatója és *Fukász György*, a filozófiai tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként részt vettek a Milánó—Strezában szeptember 8 és 15 között megrendezett IV. Szociológiai Világkongresszuson. (A kongresszusról lapunk jelen számában részletes beszámoló jelenik meg.)

*

Holl Imre, a Régészeti Kutatócsoport tudományos munkatársa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 9-én négyhetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Tanulmányútja során a lengyelországi középkori régészet vonatkozásában elért eredményeket és kutatási módszereket tanulmányozta. Ezen felül elsősorban a települések és várak ásatásának leletanyagát és ásatási módszereit vizsgálta.

*

Ránki György, a történeti tudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a II. Osztály képviselőjeként részt vett a Csehszlovák Történelmi Társulat szeptember 16 és 19 között Prágában rendezett kongresszusán. Ránki Györgynek a kongresszusról szóló beszámolóját lapunk jelen száma közli.

*

Nagy László, az állam- és jogtudományok kandidátusa, a bolgár—magyar akadémiai egyezmény keretében szeptember 16-án háromhetes tanulmányúton volt Bulgáriában. Kint tartózkodása alkalmával a szövetségi mozgalom során keletkező sajátágosan termelődőszövetkezeti jogi felelősségi viszonyait tanulmányozta. Közlekedési termelődőszövetkezet tagjainak felelősségét a szövetségi vagyoni okozott kárért, a szövetségi felelősségét hitelezői iránt, a szövetségtől kiváló tag, a felszámoló szövetségi, valamint

a termelődőszövetkezet vezető szerveinek anyagi felelősségét a szövetségi gazdálkodásáért.

*

Zsigmond László, a történeti tudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Puskás Julianna* és *Orbán Sándor*, a Történettudományi Intézet munkatársai a Német Tudományos Akadémia meghívására a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként részt vettek a Német Demokratikus Köztársaság 10 éves fennállása alkalmával szeptember 18 és 20 között rendezett történész konferencián.

*

Tömöri Márta, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a román—magyar akadémiai egyezmény alapján október 6-a és november 4-e között tanulmányúton volt Romániában. Tanulmányútja során kutatásokat végzett a századforduló romániai és magyarországi egyetemi ifjúsági mozgalmakra, az egyetemi ifjúság törekvéseire és kapcsolataira vonatkozóan.

*

Sándor Pál, a filozófiai tudományok doktora, egyetemi tanár az Akadémia képviselőjeként a Német Tudományos Akadémia meghívására október 6 és 18 között részt vett a lipcei Marx Károly Egyetem 550 éves évfordulója alkalmával rendezett ünnepi ülésszak filozófiai konferenciáján, amelynek tárgyköre a természettudományok és a filozófia kapcsolata volt.

*

Banner János, a történeti tudományok doktora, egyetemi tanár és *B. Kutzián Ida*, a Régészeti Kutatócsoport tudományos munkatársa részt vettek az Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Nyitrán és Brnóban október 5 és 12 között rendezett szimpóziumán. A szimpózium tárgya az európai neolitikum és neolitikum kérdései voltak. Banner János a magyar neolitikum kutatások problémáiról, B. Kutzián Ida pedig a magyar rézkor problematikájára vonatkozóan tartott előadást.

*

Nemes Dezső MTA levelező tag, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként október 11 és 14 között részt vett a Lipcei Marx Károly Egyetem 550 éves fennállásának alkalmával rendezett emlékünnepeken.

*

Pécsi Márton, a földrajzi tudományok kandidátusa, a Földrajztudományi Kutatócsoport részlegvezetője, J. Finck bécsi földrajzprofesszor meghívására az Osztály támogatásával október első felében kéthetes tanulmányúton volt Ausztriában, amelynek során az ausztriai Duna-szakasz kialakulásának és fejlődésének problémáit tanulmányozta.

*

Paulinyi Oszkár, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa a bratislavai történezművelődési központ vezetője október 18 és december 8 között tanulmányúton volt Csehszlovákiában. Kint tartózkodása során a különmunkahely vezetésével járó feladatokat látta el és a munkahely tudományos terve keretében történeti kutatásokat végzett.

*

Harmatta János, az irodalomtudományok doktora, egyetemi tanár és *Szilágyi János*, a történeti tudományok kandidátusa, múzeumi osztályvezető, részt vettek az Altenburghban október 12 és 15 között „Sozialökonomische Verhältnisse im alten Orient und um klassischen altertum” tárgykörben a Német Tudományos Akadémia által rendezett konferencián.

*

Dienes István, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum múzeológusa a szovjet—magyar akadémiai egyezmény keretében október 15-én öthetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott. Kint tartózkodása során témájához — a magyar honfoglalás és a magyar őstörténet — a Szovjetunió európai területén levő nagyobb városok régészeti és néprajzi gyűjteményeit tanulmányozta.

*

Október 19 és 22 között a baráti államok Tudományos Akadémiáinak Közgazdaságtudományi Intézetei Varsóban konferenciát rendeztek. A konferencia tárgya a népgazdasági mérlegek és mérlegmódszer alkalmazása a népgazdaság tervezésében volt. A konferencián nyolc állam összesen 36 küldötte vett részt. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetét a konferencián *Ausch Sándor*, *Bródy András*, *Simon György* és *Sóky Dezső*, az Intézet tudományos munkatársai képviselték. A konferencia összesen 21 referátuma közül négyet a magyar delegáció tagjai készítettek. *Ausch Sándor* „Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján”, *Bródy András* „A közvetett beruházások számítási módszeréről”,

Simon György „Az ágazati kapcsolatok mérlege és a termelőágak közti közvetett összefüggések”, *Sóky Dezső* „A nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítása” címen tartott előadást. A konferencia teljes anyagát a Lengyel Tudományos Akadémiának Közgazdaságtudományi Intézete orosz, angol és francia nyelven közzé fogja tenni. A Közgazdaságtudományi Intézet delegációja a konferencia alkalmával látogatást tett több lengyel tudományos intézményben, többek között a Lengyel Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében, a Lengyel Tervhivatal Közgazdasági Kutatóintézetében, a Lengyel Külkereskedelmi Minisztérium Kutatóintézetében és a Lengyel Tervfőiskolán.

*

Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a román—magyar akadémiai egyezmény alapján október 19 és november 18 között tanulmányúton volt Romániában. Tanulmányútja során intézeti tervmunkájával kapcsolatban Erdély, Moldva és Havasalföld Rákóczi-szabadságharc alatti politikai és diplomáciai érintkezéseire vonatkozóan végzett levéltári kutatásokat.

*

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége „Az emberiség tudományos és kulturális fejlődésének története” című nemzetközi kiadvány előkészítésében résztvevő szovjet tudósok javaslatára október 26—29-én a baráti államok küldötteinek részvételével értekezletet rendezett. Az értekezleten, amelyen magyar részről *Zsigmond László* kandidátus, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese vett részt, megvitatták az UNESCO keretében kiadásra kerülő fenti című nemzetközi kiadvány tervezetét, a kiadvány elkészült kéziratát, illetve a kéziratok lektorálásaképpen kidolgozandó észrevételeket. A több kötetes nemzetközi kiadvány, amely térben és időben való az emberiség tudományos és kulturális fejlődésének egész történetét kívánja átfogni, fontosságára jellemző, hogy a kiadvány kéziratának lektorálására, észrevételezésére, megfelelő nemzeti elaborátumok beküldésére a baráti államokban komplex nemzeti bizottságok alakultak. Minthogy a kötetek szerzői általában nem a baráti államok tudósai közül kerültek ki, az egész mű szemlélete szempontjából kívánatos volt a baráti államok közreműködését a munka lektorálásában és észrevételezésében aktívabbá tenni. Ezt a célt szolgálta és segítette elő nemzetközi szinten a moszkvai konferencia.

*

Szendrey István, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében történeti kutatások végett november 3-án háromhetes tanulmányútra Romániába utazott.

*

Fülep Ferenc, a történeti tudományok kandidátusa, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója a római Magyar Intézet akadémiai tanulmányút kerete alapján a II. Osztály kiküldetésében november 5-én háromhónapos tanulmányútra Olaszországba utazott. Tanulmányútja során a Magyarországon az utóbbi időben feltárt sírkamrák megfelelő tudományos értékeléséhez és feldolgozásához a római katakombafestészet és katakombaeépítészet emlékeit tanulmányozta.

*

Erdős Péter, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa az Osztály képviselőjeként részt vett a Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete által november 9 és 11 között a modern polgári közgazdasági elméletek marxista bírálatának kérdéséről Smolenicében rendezett nemzetközi munkaértekezleten. Az értekezlet fő célja az 1960 októberében Berlinben megtartandó, a modern polgári és revizionista gazdaságtan elméletek legfontosabb kérdéseit tárgyaló nemzetközi tudományos konferencia előkészítése volt.

*

Göncöl György, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője, a kínai—magyar akadémiai egyezmény keretében hathetes tanulmányútra Kínába utazott. Kint tartózkodása során a kínai kereskedelem fejlődését és struktúra változásait tanulmányozta, különös tekintettel a szocialista tábor országaival való kapcsolatokra, egyrészt és a Bandung-országokkal való kapcsolatokra másrészt. Helyszíni tanulmányozásokat végzett továbbá a Kínai Népköztársaság gazdaságfejlesztési célkitűzéseire és módszereire vonatkozóan.

*

Mályusz Elemér, a történeti tudományok doktora, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a Nemzetközi Pott-hast Bizottság magyarországi tagja, a végrehajtóbizottság meghívására november 13-án Olaszországba utazott, ahol hivatalos tárgyalások mellett történeti kutatásokat is végzett.

*

November 19-én négytagú magyar filozófus delegáció utazott Moszkvába a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének meghívására. A delegáció vezetője *Szigeti József*, a filozófiai tudományok doktora, az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója, tagjai *Sándor Pál*, a filozófiai tudományok doktora, az ELTE dialektikus materializmus tanszékének vezetője, *Makai Mária* és *Szabó András György*, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársai voltak. A delegáció tíz napig tartózkodott Moszkvában, hasznos és eredményes tárgyalásokat folytatott a szovjet filozófiai élet vezetőivel, megismerkedett a Szovjet Filozófiai Intézetben folyó kutatások fő irányjaival és módszereivel.

*

Seres Imre, az állam- és jogtudományok kandidátusa, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának docense, a kínai—magyar akadémiai egyezmény keretében november 21-én öthetes tanulmányútra Kínába utazott. Kínában a mezőgazdaság szocializálásával kapcsolatos jogi problémákat, azok sajátos kínai megoldásait tanulmányozta.

*

Sárfalvi Béla, a Földrajztudományi Kutatócsoport részlegvezetője, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény alapján november 23 és december 11 között tanulmányúton volt Lengyelországban. Kint tartózkodása során a sekély termő rétegu homoktalajok hasznosítása, a főváros zöldövezete, valamint az öntözéses gazdálkodás geográfiai problémáira vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Gerelyes Ede, a Budapesti Legújabbkori Múzeum igazgatója, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében november 26-án négyhetes tanulmányútra Romániába utazott. Romániában a munkásmozgalom történetére vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Sándor Vilmos, a történeti tudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet osztályvezetője és *Katus László* a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a lengyel—magyar történész vegyesbizottság ügyében folytatandó tárgyalások céljából november 29-én az Osztály képviselőjeként Lengyelországba utazott. A hivatalos megbeszéléseket követően Sándor Vilmos a lengyel történészek által a legújabbkori történelem feldolgozásával elért fontosabb elvi és módszertani eredményeket, Katus László pedig főleg a lengyel államalapítás körülményeire, a középkori lengyel—német viszonyra vonatkozóan végzett kutatásokat.

Vági Ferenc, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, a lengyel—magyar akadémiai egyezmény keretében december 7-én kéthetes tanulmányútra Lengyelországba utazott. Kint tartózkodása során a mezőgazdasági termékek árára, azok képzésére és tervezésére vonatkozóan végzett kutatásokat.

*

Molnár Erik akadémikus, a Történettudományi Intézet igazgatója, *Horváth Miklós* alezredez, a Hadtörténelmi Múzeum és Levéltár helyettes igazgatója, *Korom Mihály*, a történeti tudományok kandidátusa, az MSzMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének igazgatóhelyettese, valamint *Ránki György* a történeti tudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa december 13-án Berlinbe utaztak, ahol részt vettek a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történész vegyesbizottságának tudományos értekezletén. Az értekezleten Molnár Erik az imperializmus új problémái és Ránki György Magyarország belépése a második világháborúba címmel előadást tartott.

*

Pölöskei Ferenc, az ELTE Bölcsészettudományi Karának adjunktusa, a román—magyar akadémiai egyezmény keretében december 27-én négyhetes tanulmányútra Romániába utazott. Kint tartózkodása során anyagot gyűjtött „A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása” című témájához.

*

Tolnainé Berkovits Ilona, a művészettörténeti tudományok kandidátusa a II. Osztály kiküldetésében december 28-án kéthetes tanulmányútra Csehszlovákiába utazott.

*

Disszertációs viták

A Tudományos Minősítő Bizottság 1959. január 29-i ülésén egyszerűsített eljárással *Bognár Józsefet*, *Göncöl Györgyöt*, *Vörös Gyulát* és *Wilcsék Jenőt* a közgazdasági tudományok, *Sarlós Mártont* a jogi tudományok, *Balázs Bélát* és *Szántó Györgyöt* a történelemtudomány, *Pogány Ö. Gábort* a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vargha László „Kézírásvizsgálat” c. kandidátusi értekezését 1959. április 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Horváth Tibor*

és *Viski László* a jogi tudományok kandidátusa, valamint *Krausz Imre* a kémiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt értekezése értékes kezdeményezés a kriminalisztika tudományának hazai művelése terén. Érdeme, hogy számottevő külföldi irodalmat, áttekinthetően és szellemesen dolgozott fel Figyelembe véve gyakorlati tevékenységének jelentős technikai korlátait, értékesnek kell nyilvánítani kísérleti-kutató munkálatait, habár azok csupán modell-vizsgálatoknak tekinthetők. E mű közzététele, illetve nyilvánosságra bocsátása kezdetét jelentheti annak, hogy élénk irodalmi tevékenység indul meg e fontos területen: az íratvizsgálatok terén. A jelöltnek az opponensek és nagyszámú hozzászólók véleményére adott válasza színvonalas, alapos, elmélyült volt és a határkérdések területén is jártasságát tanúsította. Az értekezés és az adott válasz bizonyítja, hogy a jelölt önálló tudományos eredmények elérésére képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Vargha Lászlót* a jogi tudományok kandidátusává minősítette.

*

Gyenes Lajos „A komplex termőtájkutatás elméleti és gyakorlati kérdései” c. kandidátusi értekezését 1959. április 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Korpás Emil* és *Bacsó Nándor* a földrajzi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés népgazdasági szempontból időszzerű és hasznos témát dolgoz fel. A jelölt az értekezésben összegezi a tárgykör hazai és külföldi gazdaságföldrajzi kutatásainak eredményeit. Közel évtizedes saját kutatási alapján megkísérli ezeket rendszerezni és értékelni. Ezért a munka úttörő jellegű. A jelölt ezzel bebizonyította, hogy szaktudománya területén jártas és önálló kutatásra alkalmas. Ugyanakkor a bizottság megállapítja, hogy az értekezés egyes részei terjengősek, — vonatkozik ez különösen a tárgykör történeti háttérének elemzésére. Egyes megállapítások nincsenek kellően megalapozva. Mindazonáltal az értekezés érdemei felülmúlják hiányosságait.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Gyenes Lajost* a földrajzi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Siklósné Vincze Edit „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenysége a múlt század kilencvenes éveinek elején” c. kandidátusi értekezését 1959. ápri-

lis 27-én védte meg. Az értekezés opponensei *Mérei Gyula* és *Ránki György* a történeti tudományok kndidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy S. Vincze Edit disszertációjában gazdag forrásanyagot dolgozott fel. A feldolgozás mentes a sematikus leegyszerűsítésektől, a hibák túlzó ábrázolásától, vagy elhallgatásától, szépítésétől. A munka úttörő jellegű, alapvető új megállapításokat tartalmaz, s ezek között több területen helyesen száll szembe meggyökeresedett, s helytelennek bizonyult tételekkel. Nagy érdeme, hogy helyes elvi alapról kiindulva bírálja a témáját érintő irodalmat. Méltó emléket állít a korabeli munkásosztály hősi harcainak. A disszertáció csupán néhány vonatkozásban szorul kiegészítésre, vagy korrekcióra, így a forradalom-elmélet, az agrárkérdés, az egykorú pártviszonyok ábrázolása, a polgári ellenzék szerepének megítélése kérdésében. A továbbiak során a szerzőnek arra kell törekednie, hogy munkáját még mélyebben ágyazza be a nemzetközi munkásmozgalom és magyar politikai élet viszonyaiba. Egyes részproblémák további kimunkálását, az általános történeti összefüggésekre való fokozottabb utalások kidolgozását ajánlva, a bírálóbizottság S. Vincze Edit disszertációját értékes tudományos teljesítménynak ítéli, s kiadásra javasolja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján S. Vincze Editet a történeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Galántai József „Egyház és politika. A katolikus egyház politikai szerepe Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1959. április 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Mérei Gyula* és *Sándor Vilmos*, a történeti tudományok kandidátusai voltak. A Galántai József kandidátusi értekezésének vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy disszertációja témaválasztásánál fogva hasznos, igen fontos. Széleskörű forráskutatás alapján készítette munkáját, lényegében helyesen, marxista módon. Feldolgozása módszerében és tartalmában több értékes újat mutat a korábbi hasonló tárgyú feldolgozásokhoz képest. Figyelemre méltóak azok az eredményei, amelyek az egyháznak a Monarchia balkáni terjeszkedésében való érdekelttségére, a néppárt politikai szerepének fejlődésére, valamint az egyháznak a világháború alatt a belpolitikai életben fokozottabb részvételére vonatkoznak. A bizottság azonban úgy véli, a szerző túlságosan mereven utasította el az opponensek, illetve a vitában felszólaló részéről elhangzott kritikamegjegyzéseket, holott ezek legtöbbjét szükséges

figyelembe vennie éppen a munkájában mutatkozó kétségtelen értékek kellő érvényesítése céljából is. Ezek közül kiemeli a bizottság az egyház ideológiájának elmélyültebb vizsgálatát, a néppárt és a keresztény szocialista párton kívül az egyház politikai és tömegbefolyása egyéb szervezeti formáinak bővebb ismertetését. Egyúttal kívánatosnak tartja a bizottság a munka helyesebb belső arányosítását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Galántai Józsefet a történeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vajkai Aurél „Szentgál anyagi műveltsége” c. kandidátusi értekezését 1959. április 29-én védte meg. Az értekezés opponensei *Gunda Béla* és *Tóth István* a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a dolgozat szerzője a magyar néprajz egy elhanyagolt területét, a falumonográfiát értékes, helyes módszerű, gazdag anyagú munkával gyarapította. E munka szerencsésen egészíti ki különböző tematikus monográfiáinak sorát. A művében megmutatkozó nagy anyag- és problémáismeret alapján a kandidátusi fokozatra egyhangúan méltónak ítélte a bizottság Vajkai Aurélt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vajkai Aurélt a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Waldapfel Eszter „Az önálló magyar külpolitika 1848—49-ben” című kandidátusi értekezését 1959. május 28-án védte meg. Az értekezés opponensei *Révész Imre* akadémikus és *Ember Győző* MTA lev. tag voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a magyar polgári forradalom és szabadságharc 1848. szeptember és 1849. augusztus közötti külpolitikájának az eddigi irodalmat alapos körültekintéssel összefoglaló, s azt új, kiadatlan forrásanyag feltárásával kiegészítő marxista szintézise. A munka, noha több kérdést — első sorban a vonatkozó külföldi levéltári anyag részleges feltáratlansága folytán meg nem oldhatott — további, analitikus tanulmányok segítőjévé is válik. Az értekezés általában igen sikeresen kísérté nyomon az önálló magyar külpolitika 1848 őszét követő kibontakozását, bonyolult fejlődésmenetét, helyesen ábrázolva és értékelve a fő kérdéseket eldöntő kossuthi álláspontot. Indokolt lett volna azonban az előzmények, valamint a kül- és belpolitika kölcsönhatásának foko-

zottabb tekintetbevétele és a diplomáciai tevékenység másodrangú szereplői közül nem egynek a jelenleginél árnyaltabb jellemzése, továbbá a szerkezeti töredezettség felszámolása, a nemzetközi viszonyok fő kérdései alakulásának tömörebb ábrázolása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Wandapfel Esztert a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Gedő András „A revizionizmus ösztönösség-kultusza és a szocialista építés tudományos törvényei” c. kandidátusi értekezését 1959. június 12-én védte meg. Az értekezés opponensei *Fukász György* és *Szecsődi László* a filozófiai tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt politikailag és tudományos szempontból egyaránt jelentős témát dolgozott fel, széles tárgyi ismerettel és komoly elméleti elmélyültséggel. Disszertációjában nem egy problémát igen eredeti módon fog meg, érvényrejtuttatva a marxizmus-leninizmus harcos materialista dialektikáját. Fontos megállapításokat tesz pl. az ösztönösség és objektivitás, ösztönösség és értéktörvény viszonyának a tekintetében. Bár a Párt szerepét és jelentőségét az egyes fejtegetésekben megfelelően kidomborítja, kíváncsúnak tartják, hogy kiegészítve a VII. fejezetet, a problémát teljesebben fejtsse ki. A bírálóbizottság a disszertáció mielőbbi kiadását, a közérthetőséget előmozdító némi stílusai módosítás után, szükségesnek tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Gedő Andrást* a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kálmán György „A becsület védelme az anyagi büntetőjogban” című kandidátusi értekezését 1959. június 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Barna Péter* és *Kádár Miklós* a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt fontos témát választott értekezése tárgyául, amelyet magasszínűen dolgozott fel monográfiájában és ezzel mind az elmélet, mind a gyakorlat számára jelentős segítséget nyújt. Gondos szerkezetben, alapos elemzés útján világítja meg a téma körébe tartozó elméleti kérdéseket. A jelölt igen széleskörű irodalmi apparátus felhasználásával, a művek alapos ismeretében és azok elemző bírálatával önálló megoldásokat nyújt. Megoldásai, amelyek lényegükben helytállóak és elfogadásra találtak, a szocialista jogtudomány és a büntető-

politika fejlesztése irányában hatnak. Kiemelkedő jelentőségűek a jelölt fejtegetései az emberi becsület és a bírálatszabadság ellentmondásának a feloldása tárgyában. Némely megoldás kifejtése és gyakorlati alkalmazhatósága ugyan vitás (egy-egy fogalomértelmezés, vagy az alanyi oldal némely része, a személyösszesség passzív alanyisága), egészében mégis a disszertáció követelményeket meghaladó eredményhez jutott. A jelölt az opponensi véleményekre adott válaszában tételeit sikeresen védte meg és kifejtésével az egész témakör további alkotó vitában történő elmélyítéséhez nyújtott alapot. A jelentős tartalom nagy vitakészséggel, ötletességgel és jó formaerzékkel párosult.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Kálmán Györgyöt* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vajda Imre „Nemzetközi kereskedelem a második világháború után” című kandidátusi értekezését 1959. július 10-én védte meg. Az értekezés opponensei *Bognár József* és *Erdős Péter* a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció szerzője nagy anyagot gyűjtött, átfogó és lényegében helyes elemzést adott a nemzetközi kereskedelem második világháború utáni helyzetéről, közben számos problémát bátran és újszerűen vetett fel. Az anyag igen terjedelmes voltából következik, hogy a tanulmány egyes részei nem egyenletesen vannak kidolgozva. A munka több vitatható felfogást is tartalmaz (pl. az európai gazdasági közösség jellegének megítélése). A disszertáció legerősebb oldala a számszerűleg megfogható tények elemzése, ezzel szemben háttérbe szorult a tőkés országok kereskedelempolitikájának és a nemzetközi politikával való összefüggésüknek vizsgálata. Kíváncsún tartják, hogy a disszertációnak könyv alakban való megjelentetése előtt a szerző azokat a megfogalmazásokat, amelyek olyan félreértésre adhatnak alkalmat, mintha a szocialista táboron kívüli, most felszabadult, elmaradott országok máris közvetlenül áttérőben lennének a szocializmusra, módosítsa. Ugyancsak kíváncsún tartják azokat a nem eléggé gondos fogalmazásoknak kiküszöbölése, amelyre a vita kitért.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Vajda Imrét* a közgazdasági tudományok kandidátusává minősítette.

*

Feri Sándor „A jog és erkölcs egyes kérdései” című kandidátusi értekezését 1959

szeptember 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Földesi Tamás* a filozófiai tudományok és *Halász Pál* a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a szocialista állam- és jogtudomány fejlődése szempontjából különösen jelentős és eddig kidolgozatlan témát tárgyalt. E témát marxista—leninista módon alapos filozófiai ismeretre támaszkodva, gazdag társadalmi-gyakorlati tapasztalatokat hasznosítva dolgozta fel. A disszertáció az általa felvetett nem minden kérdésre ad kimerítő választ, azonban feltétlenül előbbreviszi a fogalmak tisztázását és önálló vizsgálatainak eredményeivel termékenyítően hat. A jelölt disszertációjával és válaszával igazolta, hogy tudományága fejlesztésére alkalmas és önálló tudományos eredményeket ért el.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Feri Sándort* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Heckenast Gusztáv „Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban” című kandidátusi értekezését 1959. szeptember 14-én védte meg. Az értekezés opponensei *Mérei Gyula* és *Paulinyi Oszkár* a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt félévtizedes szorgalmas kutatómunkával gyűjtötte össze a szétszórott forrásanyagot, melyet gondos kritikával használt fel. Ennek alapján részletes, sokoldalú adataiban megbízható képet nyújt témájáról, bemutatva társadalmi fejlődésünk egyik legfontosabb problémájának, a korhű iparfejlődés gyengeségének a Rákóczi-szabadságharc menetére gyakorolt hatását. A polgári történetírás hibás állításait korrigálta a hadiipar történetében, felszámolta a kuruc romantika túlzásait. Nagy érdeme, hogy szűkebben vett témáján túlmenően általános betekintést ad a hazai hadiipar XVIII. sz. eleji helyzetéről, konkrét mennyiségi felismerésre is törekedve. Tárgyi véleményét igyekszik marxista szemlélettel a hazai kapitalista fejlődés távlatába beállítani. Elvi eredményei közül maradandó a szabadságharcnak a tőkés fejlődés távlatában való pozitív értékelése. Ugyanakkor azonban a kapitalista fejlődés, azon belül a manufaktúrak fejlődése egyes kérdéseiben elemzése viszonylag szűk adatbázison nyugszik, melyből a fejlődés későbbi fokát előlegező nem eléggé megalapozott következtetéseket von le. Ezekről eltekintve a disszertáció tárgyi és elvi mondanivalója zömében helyes és történelmi tudományunk komoly nyeresége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Heckenast Gusztávot* a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy László „A Bocskai-szabadságharc katonai története” című kandidátusi értekezését 1959. szeptember 25-én védte meg. Az értekezés opponensei *Horváth Miklós* a Hadtörténelmi Múzeum és Levéltár igazgatóhelyettese és *Sinkovits István* a történelmi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt munkája első marxista igényű hadtörténelmi monográfiáink egyike és általában helyesen érvényesíti azt a módszertani alapelvet, hogy a katonai történet eseményeit társadalmi-politikai összefüggésekben kell tárgyalni. Minden eddigi munkánál összefoglalóbban, részletesebben elemzi a Bocskai-szabadságharc katonai történetét. Levéltári kutatásainak eredményeként eddigi tudásunkat nemcsak kiegészíti, hanem fontos kérdésekben módosítja is. Elsősorban a szabadságharc kibontakozását, a török kapcsolatot és a dunántúli harcokat kell ebből a szempontból kiemelni. Választékos, eleven stílusra való törekvése és a szereplők plasztikus ábrázolása is érdeme a disszertációnak. Fogyatékosága viszont a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség viszonyának nem eléggé mély elemzése, ezen belül a Habsburg uralom egyoldalúan negatív értékelése, továbbá a könnyű lovasság és a portyázó hadviselés idealizálása. Ezek a javítható hibák azonban nem homályosítják el a disszertáció jelentős tudományos eredményeinek értékelését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Nagy Lászlót* a történelmi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Tamás György „A tudományos meghatározás” című kandidátusi értekezését 1959. október 1-én védte meg. Az értekezés opponensei *Erdey-Grúz Tibor* akadémikus és *Erdei László* a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt sokoldalúan taglalja a meghatározás problematikáját, felöllelve a lényeges kérdéseket. A hagyományos logikát kiindulópontul véve, a dialektikus materializmus segítségével helyesen oldja meg a meghatározás értékrendjét, a fogalom és a tárgyi meghatározás közötti különbség kérdését. Egyes megállapításainak megfogalmazásában a jelölt bizonyos merevségeket mutat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Ta-*

más Györgyöt a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Király Tibor „A védelem és a védő szerepe a büntető eljárásban” című kandidátusi értekezését 1959. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei *Móra Mihály* és *Névai László* a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt időszerű témát dolgozott fel, mind az elmélet, mind a gyakorlat számára egyaránt jelentős. Általános jogi műveltsége mellett a büntetőeljárás jog egészére kiterjedő tudással rendelkezik. Erős rendszerező és elemző készségét tanúsítja az értekezés. A disszertáció előnyös tulajdonsága a fővonások és az összefüggések megragadása. Jó ideológiai megalapozottsággal dolgozta ki a védelem és a védő szerepét a marxista jogtudomány szempontjából. Az értekezés széles irodalmi bázisra épült. Feldolgozta a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány eredményeit, azokat kiválóan ismeri. A mű kiadását a bizottság javasolja. Külön kiemeli a bizottság a jelölt válaszában magas színvonalát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Király Tibort* a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Aradi Nóra „Réti István” című kandidátusi értekezését 1959. november 13-án védte meg. Az értekezés opponensei *Genthon István* és *Radocsay Dénes* a művészettörténeti tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt első ízben dolgozza fel széleskörű anyaggyűjtés alapján monografikusan Réti István művészetét és egyéniségét. Kitér pedagógiai tevékenységére, esztétikai állásfoglalására és ennek későbbi kihatásaira. Munkáját gazdag tudományos alapra építi. Kiemelkedő érdeme a marxista szemlélet és módszer következetes alkalmazása. Ennek segítségével tudja a művek beható analízise és a felmerülő elvi kérdések tisztázása során megvilágítani Réti István művészetének a társadalom ellentmondásaiból fakadó ellentéteit és egyenetlenségeit, az osztálytársadalomra jellemző kultúra problémáit, művészetében rejlő fonákságokat. A bírálóbizottság a XX. századi művészettörténeti kutatás jelentős eredmények tartja *Aradi Nóra* dolgozatát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Aradi Nórá*t a művészettörténeti tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szabó Kálmán „Tervszerűség” című kandidátusi értekezését 1959. november 19-én védte meg. Az értekezés opponensei *Gerő Tamásné* a közgazdasági tudományok kandidátusa és *Huszár István*, az MSZMP K. B. Államgazdasági osztályának munkatársa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt értekezésében a szocialista gazdaság egyik legfontosabb kategóriáját elemzi és ezzel kapcsolatban foglalkozik a szocializmus mozgástörvényeinek sajátos vonásaival. A disszertáns eredeti megállapításai hozzájárulnak a tervszerűség fogalmának tisztázásához. A bírálóbizottság megállapítja, hogy az értekezés témaválasztása és számos következtetése hasznos a mostani helyzetben, amikor a népgazdaság irányításának és tervezésének fejlesztése előtérben álló feladat. Az alapos és elmélyült munkáról tanúskodó értekezés a kandidátusi követelményeknek megfelelő színvonalat képvisel. A bírálóbizottság hibaként állapította meg, hogy a jelölt disszertációjában a valóság és a valóság problémáinak elemzését sokszor elvont fogalmi spekulációval helyettesíti és gondolatainak kifejtésére sokszor feleslegesen bonyolult, nehezen érthető nyelvezetet használ.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Szabó Kálmánt* a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Gordos István „A politechnikai képzés alapkérdései” című kandidátusi értekezését 1959. november 23-án védte meg. Az értekezés opponensei *Bori István* a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársa és *Duró Lajos*, valamint *Szarka József* a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjában helyesen választotta meg azokat az alapkérdéseket, amelyek éppen a napjainkban folyó kísérletek és az iskolareformmal kapcsolatban is felmerültek. A kérdések mélyreható vizsgálata, azok sok oldalról való megközelítése, a problematikus kérdésekben előremutató állásfoglalás kifejtése, a feldolgozás igényessége, a szerző alapos felkészültségéről, a problémában való jártasságáról és komoly elemző készségéről tanúskodik. A bírálóbizottság felhívja a szerző figyelmét arra, hogy vegye figyelembe a vitában elhangzott megjegyzéseket, különös tekintettel a politechnikai képzés meghatározásának egyoldalúságát illetően. Hiányossága továbbá a disszertációnak, hogy nincs kellő tekintettel a politechnikai képzés nevelési vonatkozásaira; egyes fejezetek felépítése és kifejtése aránytalan, helyen-

ként tapasztalható a spekulatív gondolkodásra való hajlam is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gordos Istvánt a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Simonovits Istvánné „Leibniz filozófiájának kettős arculata” című kandidátusi értekezését 1959. december 9-én védte meg. Az értekezés opponensei *Erdei László* a filozófiai tudományok kandidátusa és *Fenyő István* egyetemi docens voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció témaválasztása szerencsés, hasznos, egyfelől a marxista filozófia mélyebb megértése, másfelől a dialektikus materializmus és a természettudományok, kiváltképp a matematika és fizika, valamint a filozófia kapcsolata mélyebb feltárása szempontjából. A jelölt alapos munkával igen sok anyagot dolgozott fel, feltárta azokat az ellentmondásokat — bár ezek a részek többnyire descriptív jellegűek —, amelyek Leibniz filozófiájában jelentkeznek. Eredményesen törekedett az értékes elemek, a maradandó nézetek feltárására, különösen Leibniz filozófiájának dialektikus vonásait illetően. Bármennyire fontos és helyes is a pozitív, dialektikus vonások kiemelése Leibniz életművében, mégis torzulásra vezethet akkor, ha kiemeljük mellett Leibniz gondolkodásának metafizikus jellege háttérbe szorul. A bizottság csak részben értett egyet a logikai és történeti elemzésnek a disszertációban adott és módszeresen indokolt arányaival. A disszertáció bizonyítja a jelölt tudományos alkotómunkára való alkalmasságát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Simonovits Istvánnét a filozófiai tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Vasziliu Jorgosz „Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában” című kandidátusi értekezését 1959. december 16-án védte meg. Az értekezés opponensei *Ausch Sándor* és *Vajda Imre* a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció alapos, széleskörű

tanulmányokra és a marxista politikai gazdaságtan ismereteire támaszkodva helyesen írja le és elemzi a gazdasági életben történő állami beavatkozás legfontosabb eszközeit Angliában. Meggyőzően tárja fel a beavatkozás okait, osztályjellegét, valamint azt a szükségszerű szakadékokat, amely a hangoztatott célkitűzések és az elért eredmények között mutatkozik. A disszertáns igen bő anyagot dolgozott fel, színvonalas és hasznos munkát végzett, kevésbé ismert tények és összefüggések bemutatásával gyarapította közgazdasági irodalmunkat. A disszertáció gyengesége, hogy elvonatkoztat Anglia birodalmi kapcsolataitól, s hogy a belső összefüggések feltárása helyenként nem elég alapos, egyes esetekben az önálló elemzést vélemények idézésével helyettesíti.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vasziliu Jorgoszt a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nándori Pál „A Horthy-korszakbeli revizionizmus nemzetközi jogi vonatkozásai” című kandidátusi értekezését 1959. december 17-én védte meg. Az értekezés opponensei *Buza László* akadémikus és *Ránki György* a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés jelentős terjedelemben történelmi anyagot tartalmaz, de ennek az anyagnak nemzetközi jogi értékelését adja és nemzetközi jogi hasznosítására alkalmas is. A történeti anyag értékének kérdésében a bizottság kiemeli az opponensi bírálatokkal egyezően, hogy sok értékes, eddig ismeretlen okmányanyagot tárt fel és ezzel lényegesen hozzájárult a Horthy-korszak diplomáciai tevékenységének felderítéséhez. A bizottság úgy a történelmi anyagra, mint az értekezés nemzetközi jogi fejtegetéseire vonatkozólag megállapítja, hogy azok tudományos, marxista elemzésről tesznek tanúságot. A jelölt érvekben gazdag válaszával is bebizonyította a tárgy abszolút ismeretét és nemzetközi jogi felkészültségét. A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Nándori Pált a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1960. II. 11. — Terjedelem: 18,25 (A/5) ív

---

1960.50838 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Ára : 37,— Ft

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

SZERKESZTI
SZABÓ IMRE

X. KÖTET

3-4. SZÁM

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

FRISS ISTVÁN, MOLNÁR ERIK, SZABÓ IMRE

Szerkeszti

SZABÓ IMRE

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., SZÉCHENYI RKP. 3.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a társadalmi-történeti tudományok (történelem, filozófia, klasszika-filológia, régészet, művészettörténet, néprajz, pedagógia, jog, közgazdaságtan, földrajz) köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest, V., Széchenyi rakpart 3.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, II., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Historica*
2. *Studia Historica*
3. *Acta Juridica*
4. *Acta Archaeologica*
5. *Acta Ethnographica*
6. *Acta Historiae Artium*

Acta Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Studia Historica szerkesztősége: Budapest, V., Belgrád rakpart 5.

Acta Juridica szerkesztősége: Budapest, V., Szemere u. 10.

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Ethnographica szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Néprajzi Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem, Művészettörténeti Intézet. V., Pesti Barnabás u. 1.

AZ MTA TÁRSADALMI-TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA*

I

A társadalomtudományok tízéves fejlődésének néhány általános vonásáról

1. Az a hatalmas változás, amely országunk fejlődésében végbement s amely egész tudományos fejlődésünket is alapvetően új irányba vitte, természetesen kihatott a társadalomtudományok területére is. Sőt, a társadalmi átalakulás hatásának szükségszerűen itt kellett a leggyökeresebbnek, a legmélyrehatóbbnak lennie. Ezzel összefüggésben nyilván a társadalomtudományok körében jelentkeztek a legnagyobb nehézségek is; a küzdelem általában itt vált a legélesebbé — ha egyes területeken ez nem is volt mindig nyilvánvaló, illetőleg nem volt eléggé elvi, — s egyben itt volt a legnagyobb lehetősége az akadályoknak, a megtorpanásoknak, sőt a hibáknak is.

Az alapvető feladat, amelyet a társadalomtudományok területén el kellett végezni, abban állt, hogy a filozófiát és a társadalomtudományokat mélyen átható idealista, reakciós irányzatokat legyőzve, a lehetőséghez képest minél előbb általánossá tegyük a marxista filozófiát, megalapozzuk a marxista társadalomtudományokat hazánkban. Ehhez a feladathoz járult, hogy a filozófiának és a társadalomtudományoknak egyidejűleg közre kellett hatniuk az egész gondolkodás átalakításában, segítséget kellett nyújtaniuk az idealista nézetek elleni küzdelemhez a tudomány és a kultúra minden területén, részt kellett vállalniuk a szocialista világnézet elterjesztésében.

Mindezt a filozófiának és a társadalomtudományoknak bonyolult, ellentmondásokkal tele társadalmi és politikai viszonyok között, a hazai és a nemzetközi reakció ellenállása, sőt ellentámadásai közepette kellett elvégeznie.

Ha a társadalomtudományok e fő feladatok ellátásában nagy nehézségekkel találkoztak is, végeredményben elmondható, hogy e feladatnak alapjában eleget tettek. Tagadhatatlan tény, hogy az elmúlt tíz év alatt, mindazokra az előzményekre támaszkodva, amelyeket az első Magyar Tanács-

* Elhangzott az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nyilvános osztályülésén, 1960. április 11-én.

köztársaság hagyományai, a felszabadulás előtt is tevékenykedő marxista társadalomtudósok munkái, s a felszabadulás után kibontakozó marxista kutatás tapasztalatai jelentettek, — végeredményben sikerült egész tudományos életünkben a marxizmus—leninizmus vezető szerepét biztosítani. Egyes területeken számottevő kutatási eredményeket értünk el s néhány kiemelkedő jelentőségű munka is született; a társadalomtudományok továbbá tevékenyen közrehatottak a társadalmi tudat alapvető átalakulásához országunkban.

Azt is meg kell jegyezni, hogy az új, materialista alapon nyugvó társadalomtudományok elterjesztése nehéz feladatot jelentett azért is, mert a kezdetben csekély számú marxista társadalomtudósnak meg kellett nyernie a régi kutatók jelentős számát ahhoz, hogy saját nézeteiket felülvizsgálják s a marxizmus oldalára álljanak, elfogadják a marxizmust; és ezzel egyidejűleg gondoskodni kellett arról, hogy a társadalomtudományok területén kinevelődjék a tudományos kutatóknak és oktatóknak új generációja, az elsősorban a munkásosztály és a dolgozó parasztság soraiból vevődő új kutatógárda.

Végül utalni kell arra, hogy a társadalomtudományoknak marxista alapokra helyezése és a marxista társadalomtudományi kutatások megindulása menetében a kutatásnak meg kellett küzdenie egyrészt a szektás-dogmatikus hibákból adódó nehézségekkel, amelyek elsősorban a marxizmus tételeinek vulgarizálásában jelentkeztek, másrészt pedig a marxizmus meghamisítására irányuló revizionista törekvésekkel. Ez a küzdelem végül is sikerrel járt annyiban, hogy elmondható: a társadalomtudományok ma nálunk általában helyes, marxista irányban fejlődnek. A hibás nézetek azonban nem tűntek el nyomtalanul, illetőleg felújulásuk veszélye állandóan fennáll.

2. A marxista társadalomtudományok tízéves hazai fejlődésének az alábbi fő vonásait kell kiemelnünk:

a) A marxista társadalomtudományok széleskörű megismerésének és művelésének útja akkor nyílt meg hazánkban, amikor teljessé vált a munkásosztály hatalma, amikor a tőkésosztály döntő vereséget szenvedett, s amikor hatalmas méretekben megindult a társadalmi gondolkodás általános szocialista átalakulása. Nyilvánvaló, hogy a fejlődésnek 1949-ben kezdődő e szakaszában — eltekintve egyes olyan kutatóktól, akik mögött már megfelelő elméleti felkészültség és munkásmozgalmi tevékenység állt — a társadalomtudományok művelői számára a marxista társadalomtudományok alapjainak, a marxista klasszikusok tanításainak megismerése és e tanítások elterjesztésének feladata került előtérbe. Ebből a helyzetből adódóan nagy szerepet kapott a propagandamunka, a kutatómunka bizonyos elhanyagolása mellett kiemelkedővé vált az ismertető-népszerűsítő munka jelentősége. Elmondható, hogy a társadalomtudományokat nálunk ebben az időszakban elsősorban ez jellemezte; ezzel érthetően együttjárt egy olyan szemlélet is, amely elmosta a határt a kutatómunka és a tudományos propagandamunka

között, s amely lebecsülte a tudományos kutatómunkát. E szakasz történeti adottságaiából és a tudományos munka konkrét társadalmi feltételeiből adódó e sajátosságokhoz járultak a személyi kultuszból eredő hibák, amelyek *általában* eltorzították a marxista tudományos munkát illető helyes, lenini felfogást, s amely hibákból kifolyóan az alkotó tudományos munkát a marxista társadalomtudományok területén jelentős mértékben a dogmatizmus, a klasszikus tételek ismételtetése, a vulgarizálás helyettesítette. Mindez természetesen akadályozta azt is, hogy megfelelő szinten vegyük fel a küzdelmet a hazánkban még továbbbővülő idealista, reakciós filozófiai és társadalomtudományi nézetek ellen s általában a különböző mai burzsoá irányok ellen.

Mindent összevetve megállapítható, hogy fejlődésünknek ebben a szakaszában eredményes kutatómunka a társadalomtudományok területén általában kevéssé folyt; a propagandamunka eredményeképpen azonban viszonylag széles körben elterjedtek a marxista filozófia és társadalomtudományok alapjaira vonatkozó ismeretek és nézetek, elterjedt a marxista világnézet.

b) A párt, mint ismeretes, már 1953-ban felismerte a személyi kultuszból adódó hibákat s ennek kihatását a társadalomtudományok területére is. E hibák feltárása lényegében megteremtette a megfelelő feltételeket az alkotó marxista társadalomtudományi munkához. Ugyanakkor azonban e hibákat, mint társadalmi életünk más területén, a társadalomtudományok körében is eltúlozták s különösen fejlődésünknek azt az objektív elemét hagyták figyelmen kívül, amely a marxizmus alapvető tanításainak elterjesztését tűzte ki feladatul. A fellépő revizionizmus s annak hatására különböző reakciós vagy megtévesztett körök a marxizmus, a marxista filozófia és társadalomtudományok ellen nyitottak harcot; azzal szemben egyrészt a régi burzsoá felfogás visszacsempészését kísérelték meg vagy legalábbis az elméleti-világnézeti közömbösség hamis álláspontját hirdették meg és a pozitívizmus irányában igyekeztek a társadalomtudományi munkát eltorzítani, másrészt pedig — „alkotó” marxista kutatások címén — egyenesen a revizionista nézetek kifejtésére és terjesztésére indították a társadalomtudományok egyes művelőit. E nézetek és törekvések különböző formákban (nyomtatásban, vitákban) nyíltan kifejezésre is jutottak.

c) Ha a marxista társadalomtudományokban kezdetben nálunk jelentős mértékben jelentkezett dogmatikus-vulgarizáló irányt követően fellépő revizionista és burzsoá felfogások 1953 után jelentős mértékben érezhetők is voltak társadalomtudományi életünkben, ugyanakkor egyre erőteljesebben bontakozott ki a helyes alkotó marxista társadalomtudományi munka is, amelynek már ezekben az években is számottevő eredményei voltak.

Az ellenforradalom elleni politikai és ideológiai harc tapasztalatainak leszűrése, a revizionista nézetek és törekvések leküzdése, az egész konszolidációs folyamatunkkal együttjáró ideológiai konszolidáció végül is azt eredményezte, hogy egész társadalomtudományi munkánkban az 1957. évet követően

a helyes elképzelések váltak általánosakká és a kutatómunka magasabb szintre emelkedett. Mindinkább világossá vált, hogy hogyan kell párosulnia az alkotó társadalomtudományi munkának a társadalmi viszonyaink fejlesztéséből fakadó konkrét igényekkel, hogyan kell a társadalomtudományok művelőinek az alkotó munkával együtt végezniük és elvégezniük a megfelelő tudományterjesztő-propagandamunkát. Ma már meg lehet állapítani, hogy a társadalomtudományi munka gazdasági és politikai fejlődésünkkel párhuzamosan végül is lényegében egészségesen fejlődik s a munka fő vonalát helyesnek lehet tekinteni.

Ez természetesen nem jelenti azt, mintha a társadalomtudományi kutatás területén nem lennének elvi és gyakorlati problémáink; ezekre még visszatérünk.

3. Amint ismeretes, a társadalomtudományi kutatások területén az Akadémiának kiemelkedő szerepe van; az elmúlt tíz év során az Akadémia jelentős szervezeti, anyagi és ideológiai segítséget nyújtott a társadalomtudományok fejlődéséhez.

Ami e segítséget illeti, az Akadémia mindenekelőtt számos területen önálló intézetek létesítésével igyekezett megteremteni annak a feltételeit, hogy a szervezett társadalomtudományi kutatás meginduljon, illetőleg kibontakozzék. 1949-ben az Akadémia Történettudományi Intézetet, 1951-ben Földrajztudományi Kutató Csoportot, 1954-ben Közgazdaságtudományi Intézetet létesített; 1955-ben átvette az Állam- és Jogtudományi Intézetet, továbbá a Dunántúli Tudományos Intézetet; 1957-ben, közvetlenül az ellenforradalom leverése után felállította a Filozófiai Intézetet, 1958-ban pedig a Régészeti Kutató Csoportot. Ezekkel az intézetekkel az Akadémiának az a célja, hogy belőlük az adott tudományterületen olyan szakmai-ideológiai központok váljanak, amelyek a közvetlen kutatást is végzik, de egyben és ezáltal is irányító befolyást gyakorolnak az adott terület egészére.

Az Akadémia 1959-ben megvizsgálta az említett intézeteket, és megerősítésük, valamint továbbfejlődésük érdekében különböző határozatokat hozott, amelyek most állanak végrehajtás alatt. A vizsgálat általában ezeknek az intézeteknek pozitív irányú fejlődését állapította meg, úgy találta azonban, hogy még nem váltak megfelelő mértékben az ideológiai-világnézeti küzdelem egy-egy központi intézményévé. Feltételezhető, hogy a távlati kutatásnak most kialakuló rendszere s az annak körében meghatározott feladatok kedvezően hatnak majd az intézetek fejlődésére is. Egyrésztől nyilvánvaló, hogy egész tevékenységük a távlati feladatoknak megfelelően azok felé a kérdések felé fordul, amelyek szocialista építésünk szempontjából központi jelentőségűek; e feladatok kitűzése továbbá helyes irányban befolyásolja az intézetek személyi fejlesztését, a munkatársaknak e feladatokhoz kapcsolódását; e kutatások kihatnak az intézetek megerősítésére, az intézeten kívüli munkatársaknak a kutatómunkába való szervezett bevonására is.

Az Akadémia az intézetek létesítésén, fenntartásán és irányításán kívül jelentős segítséget nyújtott a társadalomtudományoknak a könyvkiadás terén is. Az elmúlt 10 évben az Akadémia 214 könyvet jelentetett meg a társadalomtudományok köréből, ami az egész akadémiai könyvkiadás 8%-a. Kétségtelen, hogy ez a könyvkiadás nem egyenletes. Noha számszerűen egyenletesen fejlődik, nem képviseli egyformán a társadalomtudományok minden ágát; az egyes tudományágakon belül nem arányos az anyagközlő művek vagy fordítások és az önálló monográfiák aránya. Azt sem lehet állítani, hogy minden tudományágban egyforma szintű és mindig magas igényű munkák jelentek meg. Végül vannak olyan tudományágak, amelyek köréből az Akadémia eddig úgyszólván semmit vagy kevés művet jelentetett meg.

Ennek az egyenetlenségnek és elégtelenségnek egyik oka nyilván a társadalomtudományok egyes ágainak nem egyenletes fejlődéséből fakad. Ez olyan fogyatékoság, amelyet a fejlődés során le lehet és le is kell küzdeni. A fejlődés egyébként arra mutat, hogy a viszonylag későbbben létesült intézeteink is egyre eredményesebbé teszik munkájukat, s egyre több jelentős monográfiával jelentkeznek. Azt is meg kell továbbá jegyezni, hogy egész könyvkiadásunk sajátos helyzetéből adódóan az akadémiai könyvkiadás nem tükrözi megfelelően társadalomtudományi kutatásainkat, sőt az akadémiai intézetek munkásságát sem; sokszor éppen a jelentős munkák nem az Akadémia gondozásában jelennek meg. Elegendő ennek bizonyítására az a számadat, hogy az intézetek, illetve azok munkatársai az 1960. évben 26 tudományos igényű munkát jelentetnek meg nem-akadémiai kiadónál, míg az akadémiai kiadású társadalomtudományi munkák száma erre az időre csak 16 lesz. Azt is meg kell jegyezni, hogy akadémiai gondozásban nem egy esetben olyan könyv is megjelenik, amely nem akadémiai szintű, amely pusztán anyagközlés, vagy amelyben túlteng a pozitivista-tényleíró jelleg. Ez utóbbi vonatkozásban hangsúlyozzuk, hogy az Akadémiának természetszerűen egyik elsőrendű kötelessége a tudományos kutatás számára nélkülözhetetlen anyaggyűjtemények kiadása, annál is inkább, mert a megfelelő szintű forráskiadványokat a marxista társadalomtudományi kutatók nem nélkülözhetik. Mindezek figyelembevételével szükségessé válik az akadémiai társadalomtudományi könyvkiadás megvizsgálása és bizonyos átszervezése; ennek az átszervezésnek nyilvánvalóan a szakmai és az ideológiai színvonal emelésével kell együtt járni.

Az Akadémia 18 társadalomtudományi folyóiratot ad ki, mégpedig 12 magyar nyelvű és 6 idegen nyelvű időszaki lapot, összesen 612 ívnyi terjedelemben. Elmondható, hogy Magyarországon ilyen terjedelmű társadalomtudományi folyóiratirodalom soha nem volt. Ha a folyóiratokkal szemben számos kifogást lehet is felhozni, tény, hogy a társadalomtudományok számára a folyóiratok különösen nélkülözhetetlenek, s a folyamat, amely észlelhető, számuknak további növekedése, az általános jellegű folyóiratok mellett a szakfolyóiratok megindítása felé mutat. Az, hogy a folyóiratok iránt meg-

felelő az érdeklődés bel- és külföldön, lényegében jelzi azok fő vonalának helyességét. Az Akadémia bizottságai évenként napirendre tűzik a folyóiratok kérdését és igyekeznek azok javítása irányában közrehatni.

A könyv- és folyóiratkiadás mellett az Akadémia különböző céltámogatásokkal segíti elő a társadalomtudományi kutatást. A céltámogatások rendszerében sok véletlen elem játszott közre és itt sok következtetlenséget is lehetett találni. Ebben az évben a céltámogatások egész kérdésének összakadémiai rendezése során a társadalomtudományok területén is bizonyos összevonásokra, a témák felülvizsgálatára és olyan témák kijelölésére került sor, amelyek a távlati tudományos tervünk megvalósítását vizsik előre.

4. Társadalomtudományi munkánk eredményei mellett a társadalomtudományok terén még számos kérdéssel kell megküzdenünk. Ezek némelyikére, bizonyos általános vonásokra, fogytékosságokra és feladatokra a következőkben mutatunk rá:

a) Társadalomtudományi kutatásunk általában még mindig nem kapcsolódik eléggé azokhoz a problémákhoz, amelyeket a szocializmus építése hazánkban a társadalmi viszonyainkat és a társadalmi tudat alakulását illetően felvet. Természetesen a helyzet nem minden tudományágban egyforma. Vannak területek, ahol a követelménynek a kutatás nagyobb mértékben tesz eleget, mint más tudományágak; így pl. a közgazdaságtudomány, a történettudomány; más tudományágaktól, így pl. az állam- és jogtudományoktól a gyakorlat azt várja, hogy konkrét viszonyainknak az eddigieknél mélyebb elemzéséből induljanak ki. Vannak olyan társadalomtudományi ágak, amelyeknél az elvi-elméleti kutatás fokozását kell igényelni; ez áll különösen a régészetre, a művészettörténetre. Általános követelményként mégis társadalomtudományunk egésze elé azt kell állítani, hogy a kutatások középpontjába a társadalmi- és kulturális fejlődésünk által felvetett konkrét problémákat iktassa, s ezeket elemezze megfelelő tudományos szinten.

b) Említettük már az egyes társadalomtudományok nem egyenletes fejlődését.

Ez áll elsősorban az ideológiai színvonal tekintetében. E vonatkozásban az egyes társadalomtudományok között jelentős különbségek adódnak. Fel kell figyelni pl. arra, hogy a művészettörténetben és régészetben a marxizmus térhódítása nem eléggé gyors (s ennek egyik oka nyilván a káderutánpótlás viszonylagos lassúsága és nem kielégítő volta is); gyakori az adatközlő, leíró jellegű mű, ami ezeknél a tudományágaknál elengedhetetlen, s ezt nem is szabad kifogásolni, de ezek nem párosulnak sem az adott kutatás eredményeinek elvi jellegű és a történelmi materializmus alapján álló értékelésével, sem pedig a kutatási eredmények magasabb szintű összegező feldolgozásával.

Vannak tudományágak, ahol a belső arányok körül adódnak nehézségek. Így pl. nyilvánvaló, hogy a filozófiában a történelmi materializmus művelése elmaradt a dialektikus materializmus, a logika és a filozófiatörténet

művelése mögött; ezt a körülményt egyébként a filozófia ez évi kutatási terve már figyelembe veszi s ezen segíteni igyekszik. Közismert továbbá, hogy a földrajztudományok körében a gazdasági földrajz messze elmaradt a természeti földrajz mögött; ennek az elmaradásnak megszüntetése számos intézkedést követel. Az állam- és jogtudományok területén az államigazgatás felépítésének és szervezésének kérdései meglehetősen háttérbe szorultak.

Azt is meg kell állapítani, hogy egyes tudományoknak az Akadémia nem nyújtott kellő segítséget, s fejlődésük viszonylagos lassúsága többek között ennek is tulajdonítható. Ez a helyzet például a neveléstudomány területén; most azonban már itt is kialakulóban van a szükséges feltételek biztosítása.

Az előzőekben jelzett egyenlenség kiküszöbölését nagymértékben elősegíti majd a társadalomtudományi kutatás távlati tervének végrehajtása. Ez a terv figyelembe veszi az egyes területeknek vagy az egyes központi jelentőségű témák kutatásának viszonylagos elmaradottságát is és a feladatokat úgy tűzi ki, hogy azok megoldása egyben az egész társadalomtudományi kutatás fejlődését is biztosítsa.

c) Általánosságban igaz, hogy intézeteink meglehetősen elhanyagolták az ideológiai küzdelem jelenlegi központi kérdéseit. E téren, a részletek említése nélkül elegendő például a vallásos ideológia elleni küzdelmet említeni. Ebben a vonatkozásban nemcsak arról van szó, hogy nem használtuk ki a lehetőségeket, hanem arról is, hogy nem ismertük fel e kérdés jelentőségét egész tudományos munkánk s egész közfelfogásunk szempontjából.

Hasonló, de mégis jobb a helyzet a nacionalizmus kérdésében. Noha általánosságban e kérdést tudományos munkásságunkban sokat emlegettük, annak gyökereit kevésbé vizsgáltuk, s arra sem fordítottunk kellő gondot, hogy múltbeli és jelenkori megjelenését az egyes tudományágakon belül konkrét formában kimutassuk. E téren a felismerés megtörtént s elsősorban a történettudomány terén már nemcsak az esedékes viták indultak meg, de elkészültek a megfelelő munkák is.

5. Ami a társadalomtudományoknak az Akadémia összességében elfoglalt helyét és szerepét illeti, úgy gondoljuk, hogy itt a jelenlegi helyzet felméréséből bizonyos következtetések vonhatók le a továbbiakra nézve is. Mindenekelőtt tény, hogy a társadalomtudományi kutatásban — noha jelentős kutatás folyik az Akadémián kívül is — az Akadémia és társadalomtudományi intézetei központi szerepet töltenek be. Azt is figyelembe kell venni továbbá, hogy a társadalomtudományoknak bizonyos feladataik vannak az Akadémián belül más tudományok, a természettudományok és a műszaki tudományok irányában; a társadalomtudományi intézeteknek közre kell hatniuk az egész akadémiai kutatás és kutatógárda ideológiai-világnézeti fejlődésében. Végül az Akadémiának és a társadalomtudományi intézeteknek nagy szerepe van s egyre fokozódó szerepe kell hogy legyen országos méretekben a kulturális-nevelő és a marxizmus további elterjesztésére irányuló propagandamunkában.

Mindezek a körülmények, a társadalomtudományok e feladatai indokolják, hogy az Akadémia nagyobb segítséget nyújtson a társadalomtudományoknak s azok művelőinek. Az Akadémiának megfelelően kell értékelnie a társadalomtudományi kutatások említett, általános jelentőségét; figyelembe kell vennie fejlesztésének sajátos problémáit, végül ki kell alakítania azokat a módszereket, amelyekkel e tudományok fejlődését az eddigieknél fokozottabban segítheti.

II

Az egyes tudományágak fejlődése és akadémiai intézeteink helyzete

1. Filozófia

A marxista filozófiát a Horthy-fasizmus idején nálunk egyedül az emigrációba vagy az illegalitásba kényszerült marxista filozófusok képviselték és művelték. A magyar filozófiai életben gyökeres fordulatot hozott a felszabadulás, amikor végre a marxista filozófia nyilvánosan is megjelent a magyar szellemi életben, részben a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveivel, részben a magyar marxista filozófusok munkásságával.

A fordulat éve után a fejlődés nagy feladatok elé állította a magyar filozófusokat. Megnövekedett az érdeklődés a világnézeti-filozófiai kérdések iránt, jelentkezett a pártoktatás és egyetemi oktatás képzett filozófiai kérdésekkel való ellátásának, a tudományos élet régi és új képviselői marxista—leninista nevelésének igénye.

Kétségtelenül megállapítható, hogy filozófiai fejlődésünk egyik legnagyobb eredménye egy új marxista filozófusnemzedék felnövése. F fiatal filozófusainknak az elmúlt évtizedben azt a kettős feladatot kellett megoldaniuk, hogy egyrészt oktassák, terjesszék s népszerűsítsék a marxista filozófiát, másrészt ezzel egy időben, alapvető ismereteikre támaszkodva, maguk is mélyebben sajátítsák el és behatóan tanulmányozzák a marxista filozófia elméletét és módszerét, hogy annak teljes értékű tudományos művelőivé váljanak. E feladatok megoldásában az e területen megnyilvánuló szervezetlenség és a tudományos utánpótlás nevelésében fel nem használt lehetőségek ellenére is jelentős eredményeket értünk el.

Mégis azt kell mondani, hogy a filozófiai életet fejlődésünk e szakaszában bizonyos szervezetlenség, az erőik széttagoltsága jellemezte, ami mögött lényegében le nem küzdött elvi nézeteltérések és hibák húzódtak meg. Ezek egyébként a filozófiai munka feladatait illető eltérő elképzelések formájában is megjelentek. Ezt az utóbbi kérdést illetően voltak, akik joggal támasztották az elmélyült kutatás követelményét, de nemegyszer elszakadtak gyakorlati problémáinktól, s az elvont kutatást állították előtérbe és nem

tulajdonítottak kellő figyelmet esedékes világnézeti feladataink megoldásának, a polgári objektivizmus és a jobboldali nézetek elleni küzdelemnek. Mások felvetették ugyan a filozófiai munkában a pártosság következetesebb érvényesítését, a szocialista építés problematikájának előtérbe állítását, azonban észrevételeik, bírálataik erejét sok tekintetben lerontotta, hogy lebecsülték az alkotó filozófiai kutatás jelentőségét, nem tudtak megszabadulni saját dogmatikus és szektás hibáik terhéől, a marxizmus vulgarizálásának veszélyétől, s a pártosságot nem mindig különböztették meg annak szubjektivista eltorzításától.

A XX. Kongresszus a filozófia területén is megteremtette annak lehetőségét, hogy filozófusaink a lenini örökséget következetesen megvalósítsák, kiküszöböljék a dogmatikus hibákat és a megelevenedő filozófiai élet éreztesse a maga pozitív hatását az ideológiai harcban és más területek tudományos munkájában is. Azonban a hazánkban 1953 után kialakult politikai helyzet nemcsak lehetőséget teremtett a filozófiai revizionizmus számára, hanem azt is meg kell állapítani, hogy a dogmatizmus elleni harc ürügye alatt a revizionizmus filozófiai életünkben jelentős mértékben előretört.

A jelzett hibák és gyengeségek ellenére mégis voltak filozófiai életünkben nagy, pozitív eredmények. A legnagyobb eredmény az volt, hogy tíz- és tízezrek ismerkedtek meg a dialektikus és történelmi materializmus, Marx, Engels és Lenin műveivel. Egész tudományos életünk számára hozzáférhetőkké váltak azoknak a haladó gondolkodóknak a művei, akik a materialista nézetek fejlődéséhez vagy a dialektika kidolgozásához a Marx előtti filozófia fejlődésében hozzájárultak (Diderot, Holbach, Feuerbach, Hegel, az orosz forradalmi demokraták művei). Az elméleti munka terén ki kell emelni azokat az értékes tudományos publikációkat, amelyeket Rudas László, Fogarasi Béla, Molnár Erik elvtársak jelentettek meg. Jelentős eredményként említhetők a magyar szellemtörténet nacionalista és klerikális koncepcióiról, a magyar filozófiatörténet egyes kérdéseiről, illetőleg a magyar politikai gondolkodás történetéről írt kritikai művek és tanulmányok.

Mindezek a megbecsülést érdemlő eredmények mutatják, hogy ezen a téren is, bár szerényebb mértékben, mint szocialista életünk más területein, építhetünk és építenünk is kell az elmúlt időszak eredményeire.

Az ellenforradalom után filozófusaink elsőrendű feladata volt a magyarországi filozófiai revizionizmus marxista bírálata és tisztázása. A legfontosabb kérdések kritikai tisztázása 1957-ben a Társadalmi Szemle, a Pártélet, majd az 1957-ben megindult Filozófiai Szemle hasábjain vette kezdetét. Különösen jelentős volt, hogy megindult Lukács György revizionista nézeteinek bírálata. Ennek szükségessége továbbra is fennáll, mert filozófiai és esztétikai nézetei még további részletes és beható bírálatra szorulnak.

A magyar filozófiai kutatás továbbfejlesztésének lehetőségét teremtette meg az Akadémia azáltal, hogy 1957 elején létrehozta a Filozófiai Intézetet.

Bár az Akadémia részéről az Intézet létrehozása jelentős tudománypolitikai lépés volt, a létrehozás pillanatában uralkodó politikai légkörben az ideológiai helyzet tisztázatlansága mellett az Intézet nem volt képes arra, hogy az ideológiai front helyzetének tisztázásában kezdeményező szerepet vállaljon. Az Intézet négy tudományos munkatárssal úgy jött létre, hogy többségük érdeklődési köre a logikai kérdésekre irányult.

Az Akadémia Elnöksége 1959 folyamán megvizsgálta a Filozófiai Intézet helyzetét. Megállapította, hogy az Intézet munkatársai két nagyobb mű megjelentetése mellett számos fontos tanulmányt jelentettek meg a Filozófiai Szemlében és eredményesen folyik a filozófiai klasszikusok kiadása is. Az Elnökség rámutatott az Intézet tudományos munkájának kezdeti hibáira, így különösen az ideológiai békülékenységre jeleire, s leszögezte, hogy kutatási iránya még nem alakult ki teljesen; ezért az Intézet fejlesztése során a kutatásokat a párt ideológiai szükségleteinek megfelelően és a gyakorlati feladatokból kiindulva, ki kell szélesíteni. Felhívta az Elnökség és az Osztályvezetőség az Intézet figyelmét az Intézet és a filozófiai élet más munkahelyei közötti kapcsolat szorosabbá tételére és a szaktudományokkal való szorosabb együttműködés megvalósítására.

Az Intézet 1960. évi munkatervének összeállításánál az Elnökség és az Osztályvezetőség határozatát figyelembe vette; munkatervében központi helyet foglalnak el a szocializmus fejlődés-törvényeivel, az osztályharccal, az ellenforradalom tanulságaival foglalkozó kollektív munkák; a munkaterv az Intézet fő feladatai közé sorolja Lukács György, illetve tanítványai revizionista nézeteinek bírálatát is. Intézkedések történtek az Intézet tapasztalt munkatársakkal való megerősítése érdekében. Az Osztályvezetőség átszervezte az Akadémia Filozófiai Bizottságát és megbízta az Intézet Tudományos Tanácsa feladatainak ellátásával is. Az elmúlt fél év alatt javult az Intézet kapcsolata az egyetemek filozófiai intézeteivel, tanszékeivel és az Intézeten kívül más területen dolgozó tudományos dolgozókkal.

2. Közgazdaságtudomány

A Horthy-korszak időszakának társadalmi és politikai viszonyai lehetetlenné tették a magyar marxista közgazdaságtudomány kibontakozását. A felszabadulás, illetve a fordulat éve után hozzá kellett látni annak a feladatnak a megoldásához, hogy nagy számban képezzenek ki marxista közgazdászokat, egyfelől a szocialista tervgazdaság különböző gyakorlati területei, másfelől az elméleti munka számára. A hatalmas feladat megoldásában első lépést jelentette az önálló marxista Közgazdaságtudományi Egyetem létrehozása. A közgazdasági kutatómunka továbbfejlesztése érdekében, a szakember képzés és az aspiránsképzés eredményeire támaszkodva 1954-ben létrejött a Közgazdaságtudományi Intézet, amelynek fő feladata, hogy kutató-

munkájával hozzájáruljon a szocializmus építése során felmerülő közgazdasági problémák megoldásához, a gazdaságpolitika tudományos megalapozásához, és a marxista közgazdasági elmélet továbbfejlesztéséhez.

1954-ben megindult a Közgazdasági Szemle; 1959-ben újjáalakult és megkezdte működését a Magyar Közgazdaságtudományi Társaság. Ily módon kialakultak a közgazdaságtudományi munka szervezeti keretei.

A magyar marxista közgazdaságtudomány kezdeti időszakára is jellemző, hogy a területen folyó munka középpontjába a marxista klasszikusok tanításainak megismerése és e tanítások elterjesztése érdekében kifejtett propagandatevékenység állt. E területen is jelentkeztek természetesen a személyi kultuszból eredő azon hibák, amelyek a dogmatizmushoz, a vulgarizáláshoz, a klasszikus tételek ismételtetéséhez vezettek, amint hogy jelentkezett a burzsoá közgazdasági szemlélet hatása is.

A magyar közgazdaságtudomány fejlődésére kedvező feltételeket teremtett az MDP 1953 júniusi határozata és a II. Pártkongresszus, majd a személyi kultuszt élesen elítélő XX. Kongresszus. Közgazdaságtudományunk kibontakozó fellendülését csak rövid időre szakította meg az ellenforradalom és annak szellemi előkészítése, amely időlegesen a közgazdaságtudomány marxista művelőinek egy részét is megzavarta; ez revizionista nézetek felmerüléséhez vezetett, aminek bizonyos, bár nem számottevő nyomai közgazdaságtudományi irodalmunkban is megmutatkoztak. Az azóta eltelt évek gazdasági és politikai fejlődése hazánkban, a párt és kormány által a közgazdaságtudományi kutatások eredményeinek elismerése, a dogmatizmus és a személyi kultusz, illetőleg a revizionizmus terheitől megszabaduló közgazdaságtudomány fellendülése a Szovjetunióban és a szocialista tábor más országaiban — mindez hozzájárult a magyar közgazdaságtudomány fejlődésének meggyorsulásához, számottevő eredmények eléréséhez.

Az elmúlt évek során a magyar közgazdászok behatóan foglalkoztak a gazdaságosság (gazdasági hatékonyság) problémáival a szocializmusban. Különösen jó eredményeket értek el a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálatában, e probléma elvi alapjainak tisztázásában. Mind a tervezés, mind a statisztika tökéletesítése szempontjából jelentős a népgazdasági mérlegrendszer továbbfejlesztése terén végzett tudományos munka. Közgazdaságtudományunk sokoldalúan és behatóan foglalkozott a szocialista gazdaságvezetési módszerekkel, a tervgazdálkodásunkban ható utasítások és anyagi ösztönzők rendszerével. Itt egyrészt figyelmet érdemelnek az értéktörvény szocializmusbeli érvényesüléséről, a vállalati önállóság és a központi tervszerű irányítás helyes viszonyáról, a tervszerűség és a spontaneitás fogalmi tartalmáról, a tág értelemben vett anyagi ösztönzés szerepéről kialakított állásfoglalások, amelyek nem elhanyagolhatók az általános elmélet továbbfejlesztése szempontjából sem. Jó eredményeket ért el közgazdaságtudományunk a szocialista árrendszer problémáinak tanulmányozásával. Az alap-

vető elméleti kérdések tisztázása mellett a munka elsősorban az állami tulajdon körén belül érvényesítendő ésszerű ipari árrendszer kialakítására irányult. A mezőgazdasági árpolitika tudományosabb megalapozása, valamint a különféle gazdaságossági és egyéb számítások szempontjából nagy jelentőségű a különböző mezőgazdasági termékek önköltségének és jövedelmezőségének a megállapítása. Közgazdászaink kidolgozták a mezőgazdasági termékek önköltségszámításának célszerű módszerét. Közgazdaságtudományunk behatóan tanulmányozta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemfelosztási formáit, viszonylag korán rámutatott a régi munkaegységrendszer árnyoldalaira, nemzetközi tapasztalatok alapján vizsgálta azokat a körülményeket, amelyek nálunk a különböző formák alkalmazásának célszerűségét meghatározzák. A közgazdaságtudományi munkában fontos helyet foglal el a munkatermelékenység mérésének, tervezésének és a munkaerőgazdálkodás problémáinak tanulmányozása. E témakörben elért eredmények ismertetésére és megvitatására 1959 őszén a Közgazdaságtudományi Intézet sikeres nemzetközi közgazdaságtudományi konferenciát rendezett. Egyes közgazdászaink elismerésre méltó munkát végeztek a modern kapitalizmus gazdasági jelenségeinek tanulmányozása terén is.

A Közgazdaságtudományi Intézetről, amely az első évek kezdeti nehézségeit leküzdötte, különösen az elmúlt két évben tapasztalt fejlődését figyelembe véve, megállapítható, hogy egyre inkább a magyar közgazdaságtudomány irányító központjává válik. Az Intézet kutatási terve magában foglalja azokat a legfőbb kérdéseket, amelyek a magyar gazdasági kutatások feladatát képezik. Az Intézet több olyan tudományos vitát rendezett, amely előmozdította a magyar közgazdaságtudomány fejlődését. A Közgazdasági Szemle elismerten központi szerepet tölt be a hazai közgazdaságtudományban.

Az Intézet múlt évben történt megvizsgálása óta erősödtek a közgazdasági kutatások koordinálására irányuló erőfeszítések és szorosabbakká váltak az Intézet és a többi közgazdasági kutatásokkal foglalkozó intézmények kapcsolatai. Az Intézet munkájának elvi irányításában fontos szerepet tölt be az Intézet Tudományos Tanácsa.

Az Intézetnek eddig 11 nagyobb kiadványa jelent meg, köztük az Intézet Évkönyvének két kötete. Az Intézet fennállása óta 350 cikket, tanulmányt publikált.

Egész közgazdaságtudományunk előtt ma a távlati kutatási tervben megjelölt célkitűzések megvalósítása, ezeken belül azoknak a kérdéseknek tanulmányozása és megoldása áll, melyeket a VII. Pártkongresszus határozataiból adódó feladatok vetnek fel. Fokozni kell a közgazdászoknak erőfeszítéseiket a szocialista világgazdasági rendszer problémáinak, a kialakuló új nemzetközi szocialista munkamegosztás kérdéseinek a vizsgálatára, több erőt kell fordítaniok a hosszúlejárátú tervezés problémáival, a gazdasági fejlődés ütemével és az azt meghatározó tényezőkkel való foglalkozásra és

törekedniök kell átfogó elméleti jellegű kutatásra, illetőleg ilyen művek megírására.

3. Történettudomány

A felszabadulással, illetve a fordulat évével létrejöttek azok az előfeltételek, melyeknek alapján kibontakozhatott a magyar marxista történettudomány.

Történészeink kutatásai az elmúlt 10 évben főként a magyar történelem kardinális kérdéseire irányultak, olyan kérdések tanulmányozására, amelyeket a korábbi történetírás fel sem vetett vagy hamisan értékelt. Így kerültek középpontba parasztságunk és a parasztmozgalmak története, a függetlenségi küzdelmek, a honvédő harcok feldolgozására irányuló kutatások. E témakörökből az évek során számos jelentős mű született meg. A kialakult szemlélet azonban nem mindig problémamentes. Így például a parasztságtörténeti kérdések feldolgozásánál nem mindig sikerült a marxista kutatók számára kötelező kettős elvi feladatokat megoldani: azt ugyanis, hogy egyrészt kiküszöböljük a parasztságot lebecsülő reakciós nézetek maradványait és méltóképpen mutassuk be a parasztság alkotó munkájának és harcának történetformáló jelentőségét, másrészt leküzdjük a parasztságot idealizáló narodnyik nézeteket, amelyek az elmúlt korszakok parasztságában a társadalom vezető politikai erejét látták, a parasztság és a proletariátus közötti gyökeres különbözőségeket elmosták. Minthogy egyidejűleg a munkásosztály történetének feldolgozását nem sikerült kellő mértékben megvalósítani, ezek a munkák nem számolták fel teljes mértékben a parasztság önálló forradalmi szerepéről szóló tételeket.

Ismeretes, hogy a magyar polgári történetírás a függetlenségi küzdelmekről teljesen hamis képet rajzolt. Nemzeti függetlenségi küzdelmeink haladó tradícióinak ápolása éppen ezért helyesen egyik fontos feladatává vált a marxista történetírásnak s e téren is számottevő eredmények születtek. A munka azonban még távolról sincs befejezve; e kérdések bizonyos fokig a kutatások középpontjába kerültek, de esetenként a történeti fejlődés egységes vonalából kiragadva vagy párosulva a társadalmi haladás szempontjainak elhanyagolásával, az osztályviszonyok és a nemzetiségi probléma nem elég sokoldalú és alapos kidolgozásával, történetiszemléletünk bizonyos egyoldalúságát is eredményezték.

A felszabadulás előtti hivatalos magyar történetírás minimális figyelmet szentelt az újabbkori gazdaságtörténeti kutatásoknak. Fiatalkori marxista gazdaságtörténeti kutatásunk értékes eredményeket ért el a magyarországi ipari kapitalizmus fejlődésének feldolgozásában. Meg kell jegyezni, hogy a kutatásokban kevés előzetes feldolgozásra lehetett támaszkodni, másfelől a kutatók a gazdasági-társadalmi folyamatok igen bonyolult formáival találták szemben

magukat, ami helyenként elősegítette a vulgáris módszerek, a dogmatikus hibák jelentkezését.

E nagy feladatok megoldása közben tekintélyes vezető marxista történészeink köré fiatal, tehetséges történész kutatógárda nevelkedett fel. Volt polgári történészeink közül is többen jelentős előrehaladást tettek a marxista elmélet és módszer elsajátítása terén. Az elért jelentős eredmények nem voltak természetesen hibamentesek. A dogmatizmustól és a személyi kultusz maradványaitól megszabaduló történettudományunkban az ellenforradalom és annak eszmei előkészítése hatására felelevenedtek a nacionalista, kispolgári, harmadikutas nézetek. E nézetek ellen a különböző kéziratok megvitatása során elsősorban a Történettudományi Intézetben belül rendezett vitákon indult meg a harc. A bírálatok, viták eredményeként az utóbbi időben megjelent vagy előkészítés alatt álló munkákról általában megállapítható, hogy a régebbieknél helyesebben, magasabb színvonalon oldják meg a kitűzött feladatokat. Történészeink az elmúlt 10 év alatt jelentős művekkel gazdagították a magyar marxista történettudományt. Ezeket az eredményeket jelzik az egyetemi tankönyvek 1849-ig elkészült kötetei mellett a magyar őstörténetről, Magyarország felszabadításáról, Mátyás és koráról, az eredeti tőkefelhalmozásról, a magyar gyáripár történetéről, Sinai Miklósról szóló munkák. Forráskiadványaink közül jelentősek az „Iratok az ellenforradalom történetéből” című dokumentumkötetek és a „Zsigmondkori Oklevéltár” kötetei. Az utóbbi évek során a történészek figyelme fokozottabban az új- és legújabb kor történeti kérdéseinek megoldására, feldolgozására irányult. Ezt jelzi az e korszakokkal foglalkozó kutatások és publikációk növekvő száma, az egyetemi tankönyv abszolutizmus és dualizmuskori részeinek elkészítése is. A dualizmus történetének egyes kérdéseiben elért eredmények megvitatását szolgálta „A kapitalizmus fejlődése az Osztrák—Magyar Monarchiában” című nemzetközi tudományoskonferencia megrendezése. Fontos tanulmányok, dokumentumkötetek, monográfiák jelentek meg az 1919-es proletárforradalom 40. évfordulója alkalmából. Jelentősen előrehaladtak Magyarország második világháború alatti külpolitikájának feltárására irányuló kutatások. Bizonyos fejlődés tapasztalható a népi demokráciánk történetével foglalkozó kutatások területén is; így kidolgozásra kerültek a Nemzeti Bizottságokkal, az 1945-ös földreformmal, az ipari munkásság felszabadulás előtti és utáni összetételével foglalkozó témák. Jelentősen fejlődtek az utóbbi években a magyar munkásmozgalom történetének feltárására irányuló kutatások; ezt nagymértékben elősegítik a magyar munkásmozgalom történetének kiadott dokumentumai. Bizonyos kezdeti eredményekről számolhatunk be a hadtörténelmi kutatások területén is.

A történettudomány előtt álló feladatok megoldásában jelentős szerepet jut a Történettudományi Intézetnek. Az Intézetet, mint ismeretes, a Minisztertanács 1949-ben létesítette a történettudomány marxista—leninista műve-

lésére, a történettudomány eredményeinek a széles dolgozó tömegek közötti terjesztésére, valamint új tudományos káderek képzésére. Az Intézet munkásságának középpontjában megalakulása óta a magyar történelem alapvető kérdéseinek kutatásai állottak. Azok a megállapítások, amelyeket a történettudomány fejlődéséről általában az előbbieken elmondottunk, kisebb-nagyobb mértékben vonatkoznak a Történettudományi Intézetben folyó tudományos munkára is. Az Intézetben az elmúlt évek során komoly erőfeszítések történtek a munka továbbfejlesztésére, eszmei-politikai színvonalának emelésére és ennek eredményeképpen elmondható, hogy az Intézet lényegében helyes irányban halad, számos jelentős eredményt ért el. E fejlődés ellenére sem tölti be azonban ma még megfelelő mértékben a központi irányító szerepet a történettudomány területén. Az Intézet munkájának megjavítása érdekében szükséges, hogy a kutatási tervek elsősorban a távlati kutatási főfeladatokból adódó kutatási témák feldolgozását szolgálják, a Magyar Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, a magyar népi demokrácia, a magyar munkásmozgalom története vizsgálatának középpontba állításával. Az utolsó két évben megelégnélő ideológiai, szakmai-ideológiai viták rendezésére irányuló tevékenységet tovább kell fokozni és az Intézetben nem annyira az elkészült munkákban, mint a munkatársak gondolkodásában megtalálható helytelen ideológiai nézetek leküzdésére több gondot kell fordítani. Tartalmasabbá kell tenni a kapcsolatot a Párttörténeti Intézettel és szorosabb együttműködést kell kialakítani más történettudományi kutatásokkal foglalkozó intézményekkel és általában az Intézeten kívüli kutatókkal.

4. Állam- és jogtudomány

Az állam- és jogtudományoknak a felszabadulás után, de különösen a fordulat évét követően úgyszólván minden területen meg kellett küzdeniök a múlt visszahúzó erőivel. Állam- és jogtudományunk fejlődésének is, mint más társadalomtudományi ágaknak is, első nagy eredménye kétségtelenül az volt, hogy sikerült elterjeszteni a marxista—leninista állam- és jogszemlélet alapjait hazánkban és elterjedt a marxista—leninista alapokon nyugvó állam- és jogtudományi munka igénye. Egyes területeken a kutatómunka nem lebecsülhető eredményeket is hozott. Nagy segítséget jelentett e tekintetben is a szovjet állam- és jogtudomány eredményeivel való megismerkedés.

Új állam- és jogtudományunk fejlődésének kezdeti szakaszára jelentős mértékben hatott a dogmatizmus. 1953 előtt állam- és jogtudományunk művelői sokszor megelégedtek a marxizmus—leninizmus tanításának jelszavak formájában történő elfogadásával, a klasszikusok tételeinek ismételtgetésével, illetve a szovjet állam- és jogtudomány álláspontjának egyszerű átvételével. A szocialista államot és jogot érintő általános törvényszerűségek mellett háttérbe szorultak államunk és jogunk konkrét kérdései.

Állam- és jogtudományunknak talán legnagyobb hiányosságát a gyakorlattal való kapcsolat nem megfelelő voltában kell keresni. A tudományos munka nem támaszkodott eléggé társadalmi életünk, állami és jogi gyakorlatunk mindennapi munkájára, kevésbé végezte el az államigazgatási és igazságszolgáltatási tevékenységből adódó tapasztalatok általánosítását s az ebből fakadó tanulságok levonását és ezért nem támogatta eléggé állami szerveink gyakorlati munkáját. Különösen jelentős lemaradás mutatkozott a mezőgazdaságot és a termelőszövetkezeteket érintő kérdések területén. Általában hiányzott új intézmények bevezetésének bátor kezdeményezése.

A dogmatizmustól való fokozatos megszabadulás, a vitaszellem kibontakozása jótékonyan érezttette hatását állam- és jogtudományunk területén is. Szocialista állam- és jogelméletünk mindinkább hozzálátott állam- és jogfejlődésünk fő vonásainak feltárásához s ennek kapcsán igyekezett azokat a vonásokat is feltárni, amelyek a hazai állam- és jogfejlődést sajátosan jellemzik. A számos figyelemre méltó részletpublikáció mellett fellendült a monografikus jellegű kutatómunka, amely egy-egy nagyobb jelentőségű probléma átfogó feltárására irányult, s előremutató, kezdeményező jelleggel szolgálta a gyakorlat követelményeit. Az állam- és jogtudományok művelői fokozottabban bekapcsolódtak a kodifikációs munkába.

Nyilvánvaló, hogy állam- és jogtudományunk sem maradt mentes a társadalmi és tudományos életünkre kiható téves, revizionista nézetektől. E nézetek az állam- és jog területén a szocialista fejlődés általános, vagyis minden országra kötelező törvényszerűségeinek lebecsülésében, a szovjet és a népi demokratikus tapasztalatok aláértékelésében, a proletárdiktatúra mechanizmusának félremagyarázásában, végül is a párt vezető szerepének közvetlen vagy közvetett tagadásában nyilvánultak meg. A magyar állam- és jogfejlődés sajátos vonásainak kutatása címen inkább a magyar múltnak s nem jelenünknek sajátosságait emelték ki, és a történeti vonásokra hivatkozással vitatták az alapvető szocialista törvényszerűségek helyességét.

Az ellenforradalmat követően állam- és jogtudományunk szembefordult a revizionista és a felélénkülő burzsoá nézetekkel és új lendülettel fogott hozzá feladatainak megvalósításához. Ennek eredményei mind a tudományos kutatómunka területén, mind pedig a gyakorlattal való kapcsolat szorosabbá tételében megmutatkoztak. A tudományos munka fokozódásának követelményeként számos monográfia, önálló mű vagy egy-egy problémakört feldolgozó tanulmánygyűjtemény látott napvilágot. Megjavultak a publikációs lehetőségek, s emelkedik a jogi folyóiratok színvonala is.

Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy állam- és jogtudományunk az előzőekben felvetett hibákat már leküzdötte. Változatlanul elsősorban az elmélet és a gyakorlat kapcsolata az, ahol az állam- és jogtudományoknak összpontosítaniuk kell erőfeszítéseiket olyan tudományos munkásságra, amely elvi alapon és magas szinten, gyakorlati életünk tényeiből és követelményeiből

kiindulva, szocialista állam- és jogfejlődésünket segíti elő. Ebben az összefüggésben érdemes számottevő eredményként megemlíteni azt a fokozódó hatást, amelyet a jogtudományok művelői gyakorolnak a kodifikációs munkákra és ki lehet emelni a jogtudomány művelőinek jelentős szerepét e munkálatokban.

Ami az állam- és jogtudományok által elért eredményeket illeti, utalhatunk arra, hogy jelentősebb monográfiák láttak napvilágot a polgári jog, a büntetőjog, az államjog, a termelőszövetkezeti jog és a nemzetközi jog területén; bizonyos eredményeket értünk el a múlt jogi gondolkodásának bírálatában. Az elmúlt évben kibontakoztak a Magyar Tanácsköztársaság államának és jogának tanulmányozására irányuló kutatások is. Tekintettel arra, hogy minden területen le kell raknunk a szocialista állam- és jogtudományok alapjait, nagy jelentőségük van az egyetemi állam- és jogtudományi tankönyveknek, amelyek ma még az oktatási célokon felül a kézikönyvek szerepét is betöltik jogi életünkben. Az elmúlt évek során elkészült a büntetőjog általános részének, a munkajognak, a nemzetközi jognak, a polgári eljárási jognak, az egyetemes állam- és jogtörténetnek, a római jognak a tankönyve, s kiadás előtt áll az államjogi, valamint a polgári jogi tankönyv. Anélkül, hogy az eredmények részletesebb felsorolásába bocsátkoznánk, megemlítjük, hogy 1957 óta körülbelül 30 jelentősebb jogi monográfia jelent meg nálunk, ami számszerűségében is jelzi a fejlődést.

Viszonylag jelentősebb elmaradás mutatkozik a magyar állam- és jogtörténet terén; itt az eddigieknél nagyobb, kollektív erőfeszítéseket kell tennünk, hogy kialakítsuk a múlt magyar államát és jogát illető helyes, marxista, a nacionalizmus maradványaitól mentes értékelést mind általában, mind pedig az egyes korszakokat illetően. Noha a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog területén az utóbbi években két értékes monográfia is megjelent, ezt a jogágot és más jogágaknak ezzel összefüggő területeit is olyannak jelölhetjük meg, amelyet illetően a tudományos kutatást jelentősen fokoznunk kell. Végül meg kell jegyezni, hogy a távlati tudományos terv népi demokratikus államunk és jogunk fejlődésének törvényszerűségeit és az államigazgatás szervezetét jelölte ki az elkövetkezendő évek központi feladataként; ezek kutatásánál nem szabad szem elől téveszteni, hogy csak közös erőfeszítéssel, minden tudományág művelőinek kollektív munkájával érhetünk el számottevő eredményeket.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet jelentős mértékben vett részt a tudományág előtt álló feladatok megoldásában. Az Intézet közvetlen kutatómunkája mellett általában feladatának tekinti az egész kutatómunka összehangolását és elősegíti annak kiszélesítését az államépítés és jogfejlődés szempontjából jelentős gyakorlati feladatok megoldása érdekében.

Ha általánosságban megállapítható, hogy az Intézet eredményesen szolgálja azokat a feladatokat, amelyekre létrejött és a legutóbbi időkben tapaszt

talható fejlődés biztosítja a feltételeit annak, hogy az Intézet valóban a jogi tudományos kutatás központja legyen, — az Intézet megvizsgálása során munkájának további javítására az Akadémia számos fontos követelményt támaszt. Így kitűnt, hogy — némely más intézethez hasonlóan — az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában is még bizonyos befelé fordulás állapítható meg; ennek leküzdésére az Intézetnek megfelelő intézkedéseket kell tennie. Az Intézet továbbfejlődése és általában az állam- és jogtudományok területén folyó kutatómunka fejlesztése érdekében magasabb elvi szintre kell emelni a kutatást és általánossá kell tenni az Intézetben folyó marxista—leninista kutatómunkát, annak alkotó jellegét. Fokozni kell az Intézet részvételét az ideológiai küzdelemben; elméleti igényű tanulmányokkal és monográfiákkal tevékenyebben kell közrehatnia abban, hogy feltárják és leküzdjék a régi burzsoá nézeteknek a jogtudományra és a gyakorlati életre gyakorolt hatását, a nemzetközi méretekben jelentkező revizionista államijogi nézetek bírálatában.

5. Régészet

A régészeti kutatások jelentős mértékű fejlődésében nagy szerepe volt annak a megnövekedett anyagi támogatásnak, amelyet államunk nyújtott és nyújt régészeti ásatásokra. E támogatás folytán eredményes munka bontakozott ki a paleolitikum, a neolitikum, a rézkor, a bronzkor, a korai vaskor, a római kor magyarországi régészeti anyagának feltárásában és feldolgozásában. Fontos eredményeknek tekinthetők a népvándorlaskor egyes szakaszai anyagáról elkészített Corpusok. A magyar középkori régészeti kutatások közül a falusi települések feltárására irányuló kutatások mellett a budai és a visegrádi királyi paloták feltárására irányuló munkálatokat kell kiemelnünk. Az elmúlt évek alatt a műemlékvédelmi munkák lehetővé tették a középkori várak feltárásának megkezdését.

A régészeti kutatások eredményeinek közlésére, illetőleg nemzetközi megismertetésére az Archaeológiai Értesítő mellett 1951-ben megindult az *Acta Archaeologica* is.

Az elért eredmények ellenére régészettudományunk néhány problémájára fel kell hívnunk a figyelmet. Így nem tekinthetők minden tekintetben korszerűeknek a régészeti ásatásokban alkalmazott módszerek. Régészettudományunk továbbá elmaradt az elvi-elméleti jellegű kutatómunkában. Régészeink egy része megelégszik pusztán az adatok közlésével és a leletanyag leírásával — ami természetszerűen része a munkának — de csak része, mert e munka nem lehet teljes a következtetések levonása, az adott kor társadalmi-gazdasági összefüggéseinek feltárása nélkül. A régészet területén dolgozó kutatók egy része még nem ismeri eléggé és nem sajátította el a dialektikus és történelmi materialista elméletet úgy, hogy munkásságát megfelelően arra alapozhassa.

Az egyes korszakok kutatásában is bizonyos aránytalanságok tapasztalhatók. A felszabadulás előtt a nagy eredményeket felmutató római kori kutatás mellett nem fejlődött eléggé a népvándorlaskor kutatása és a középkor régészeti kutatása jóformán teljesen hiányzott. Bár ez a helyzet a felszabadulás után javult, de teljesen még nem változott meg, kivéve a későbbi középkori régészet-építészettörténeti kutatásait. Az itt élő népek és az államalapítás korára vonatkozó kutatások még mindig elmaradnak az igényekhez és a Szovjetunió és a népi demokráciák hasonló kutatásaihoz képest.

Régészettudományunk fejlődését gátolja az elvi-módszertani kérdések bátor felvetésének és megvitatásának hiánya.

1959-ben az Osztályvezetőség megvizsgálta az 1958-ban létrehozott Régészeti Kutató Csoport helyzetét és megjelölte a Kutató Csoport fő kutatási irányát, határozatot hozott a Csoport megerősítésére. A kezdeti szervezeti nehézségek ellenére is a Kutató Csoport irányításával végzett dunakanyari ásatások során régészettudományunk újabb jelentős eredményekkel gazdagodott. A Kutató Csoporttal szemben felmerül az az igény, hogy munkássága útján fokozottabban hasson ki a régészettudomány helyes, a történelmi materializmuson alapuló fejlődésére.

6. Művészettörténet

A felszabadulás, illetve a fordulat éve után a művészettörténeti kutatómunka is kiszélesedett és fejlődése meggyorsult. A szakemberek hozzákezdtek az évtizedek óta esedékes modern szakkatalógusok, szaktopográfiák előkészítéséhez. Megindultak a művészettörténet önálló akadémiai folyóiratai: a Művészettörténeti Értesítő és az Acta Historiae Artium.

Az Akadémia Művészettörténeti Bizottságának szervező munkája eredményeképpen a számban is megnövekedett művészettörténészek kutatásai számos értékes művel gazdagították a magyar művészettörténet tudományát. Az Akadémia az utolsó 10 év alatt 15 kötetben adott ki művészettörténeti kutatások eredményeit tartalmazó műveket, a két világháború közötti időszak 1–2 akadémiai kötetével szemben.

A kutatások mind a magyar, mind az egyetemes művészettörténet területén folytak.

A topográfiai munkálatok jelentős eredményeit a soproni, Nógrád megyei, budapesti és Pest megyei kötetek jelzik. Építészeti emlékeink történeti feldolgozásáról adnak számot az egyes, nagy jelentőségű építészeti munkákról (az esztergomi Bakócz-kápolnáról, a Budapesti Nemzeti Múzeumról, a budai Mátyás-templomról, a gyulafehérvári székesegyházról) készített monográfiák.

A magyar szobrászat történetéből csak egy korszak (a barokk szobrászat) anyaga került eddig monografikus feldolgozásra.

A festészet történetének egy-egy korszakát több jelentős monografikus

feldolgozás világítja meg. Monográfia jelent meg a XVI–XVII. és XVIII., XIX. és XX. századi magyar festészetről. Egyes mesterekről készített monografikus feldolgozások sok esetben új anyagfeltárással gazdagították a magyar festészet történetére vonatkozó ismereteinket.

Az egyetemes művészettörténet területén végzett kutatások eredményei önálló művekben is kiadásra kerültek (a barokk témákról, a Szépművészeti Múzeum régi képtáráról és régi rajzgyűjteményéről). Emellett kiemelkedő néhány, az egyetemes művészettörténet fejlődésének történeti összefüggései bemutatására törekvő tanulmány (gótikus és reneszánsz szobrászati és építészeti tanulmányok, reneszánsz és barokk ikonográfiai tanulmányok és a Masolinóról készített tanulmány).

Az itt csak példaképpen említett munkák is mutatják, hogy a művészet-történeti kutatásunk kiszélesedett és az elmúlt 10 év alatt több területen lényegesen fejlődött. Ezek mellett az eredmények mellett azonban azt is meg kell állapítani, hogy művészettörténeti kutatásunk a társadalomtudomány egészét tekintve az elvi kérdések tisztázásában, a marxista igényű művek általánossá válásában elmaradt. A Művészettörténeti Bizottságban különösen az elmúlt években indokolatlan meglegedés nyilvánult meg az elért eredményekkel; a bizottság nem mutatott rá rendszeres konkrét kritikai állásfoglalással annak szükségességére, hogy az egyre növekvő számú könyvekben és tanulmányokban a művészettörténészek elméleti és gyakorlati eredményeikkel *minőségileg* is meghaladják a felszabadulás előtti kutatások színvonalát, túljussanak a kétségtelenül szükséges pontos és részletes anyag- és adatgyűjtésen, a leíró és meghatározó, feldolgozó munkákon. A szakmailag jól képzett művészettörténészek nem egyszer lebecsülik a művészettörténetben jelentkező és nyilván hibákkal is küzdő, esetleg vulgarizáló marxista törekvéseket, ahelyett, hogy mélyebb bírálattal segítenék az ilyen irányú munkát. Az ötvenes évek első felében megindult nyilvános és eleven viták abbamaradtak és inkább az elvi nézeteltérések nyílt vitákban való tisztázásától való tartózkodás vált jellemzővé a művészettörténetben. A művekről megjelent ismertetések általában megmaradtak az elért eredmények regisztrálásánál és konvencionális méltatásánál.

A marxista—leninista elmélet megismerésében és elsajátításában bekövetkezett lemaradás, az elvi viták hiánya jelenleg gátjaivá váltak a művészet-történeti munka magasabb színvonalra való emelkedésének.

Művészettörténészeink csak úgy tudják a kulturális forradalomban rájuk váró nagy feladatokat elvégezni, ha fokozottabban törekednek a dialektikus és történelmi materializmus elméletének elsajátítására és — a személyi ellentéteket félretéve — magas szintű elvi vitákban segítik egymás munkáját. Elengedhetetlen továbbá, hogy művészettörténészeink kapcsolatot építsenek ki más tudományágakkal, így a történettudománnyal, az irodalomtörténettel stb.

Művészettörténettudományunk problémáinak megoldásában kiemelkedő szerep vár a Művészettörténeti Bizottságra; a Bizottság ezt a munkát eredményesen csak a nagy feladatok megoldásán munkálkodni akaró minden művészettörténésszel együtt képes elvégezni.

7. Néprajztudomány

Új néprajztudományunknak is meg kellett indítani a harcot a marxista módszerek elsajátításáért és le kellett küzdeni az e területen megnyilvánuló ideológiai zűrzavart, vissza kellett szorítani a narodnyik szemléletet. A marxista igényű néprajzi kutatások megteremtésére irányuló erőfeszítések — a botladozások és hibák ellenére is — eredményesek voltak.

Néprajzi kutatóink többségének kutatásai ma már nem az időtlen és változatlan „örök” népi kultúra rögzítésére, hanem a mindig változó, formálódó, konkrét történeti viszonyok között élő kultúra tanulmányozására irányulnak. A gazdálkodási formák körében a termelőerők és a termelési viszonyok összefüggésének konkrét bizonyítása, a gabonatermelés, szőlőművelés, állattartás és ezek szerszámkészletének vizsgálata során a kultúra alakulástörvényének feltárását illetően figyelemre méltó eredmények születtek. A termelési viszonyok és a társadalmi tudatformák alakulásának korrelációja a népköltészet és a hiedelemvilág területén az elemzések sorában nyert megvilágítást.

A néprajzi kutatók ideológiai fejlődését jelzi az a növekvő érdeklődés, amely a néprajz elméleti és néprajztörténeti kérdések irányában kezd megnyilvánulni.

Az utolsó öt év folyamán nagy jelentőségű vállalkozások indultak meg, amelyek eredményei egészülnek még csak ezután kerülnek nyilvánosságra. Megindult a középkori népi kultúra forrásanyagának feltárása és feldolgozása. Folytak a Magyar Néprajzi Atlasz és a Népmese Katalógus munkálatai. A 48-as néphagyományok összegyűjtése, a változásvizsgálat elindítása és a tiszai munkaközösség működése voltak az első nagyobb szabású kollektív kezdeményezések, amelyeknek — bár nagyobb összefoglaló munkát nem eredményeztek — a részpublicációkon túlmenően nagy szerepük volt a fiatal etnográfus-gárda nevelésében. Haladó elődeink kéziratos műveinek kiadása körében a Kálmány-hagyaték, megfelelő történeti-elvi értékelésben ez ideig két kötettel jelent meg. A magyar népköltészet válogatott háromkötetes gyűjteménye, a szabadságharc népköltészetének kötete, az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény folytatása, haladó hagyományaink feltárása szempontjából jelentős. A Bartók emlékkönyv, továbbá a német nyelven kiadott magyar népmese-gyűjtemény nemzetközi visszhangja a magyar kutatás sikerét jelzi.

Az elmúlt tíz év eredményei megteremtették az előfeltételét egy új

néprajzi szintézis létrehozásának. Néprajztudományunk e nagy feladatot eredményesen és magas színvonalon elvégezni csak akkor tudja, ha fokozottabb mértékben állítja előtérbe a néprajzi kutatás elméleti kérdéseinek tanulmányozását és a fejlődő néprajzi kutatók tevékenységét a nagy központi feladatok megoldására koncentrálja.

A folklórnak a népzenei és irodalomtörténeti kutatásokkal való szoros kapcsolata felvetette a néprajznak a II. Osztálytól az I. Osztályhoz való átkerülésének kérdését. A Néprajzi Bizottság, a II. és az I. Osztály vezetőségei egyhangúan javasolták az Akadémia Elnökségének a néprajztudománynak az I. Osztályhoz való kapcsolását.

8. Földrajztudomány

Földrajztudományunk fejlődése nagyobb léptékben csak az Akadémia újjászervezése után indult meg. Ez a fejlődés a földrajztudomány alapvető elméleti kérdéseinek tisztázatlansága miatt meglehetősen lassú volt.

A Földrajztudományi Bizottság 1950-től vitaüléseken igyekezett elősegíteni a magyar geográfia marxista szellemben való kibontakozását. Ettől az időtől kezdve kezdtek földrajztudományunk képviselői megismerni a Szovjetunió földrajztudományának eredményeivel, módszereivel.

A földrajztudomány művelői az első ötéves terv idején azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy elkészítik az ország természeti és gazdasági földrajzi feldolgozását. A kutató munkálatok során nagy mennyiségű megfigyelési anyag gyűlt össze, de a célt a tervezett határidő alatt a tapasztalatlanság, az erők gyengesége miatt megvalósítani nem tudták.

Földrajztudományunkon belül különösen a gazdasági földrajz művelőinek kellett nagy nehézségekkel megküzdeniök. Meg kellett teremteni a magyar marxista gazdasági földrajz alapjait. Az erre irányuló erőfeszítések eredményeképpen fiatal gazdasági földrajzi szakemberek nevelődtek fel, akiknek első eredményei ezekben az években érnek monográfiákká.

1954—55-ben a tudomány művelőinek ideológiai fejlődése eredményeként megkezdődött a burzsoá földrajzi iskolák bírálata; sajnos, e kezdeti lépéseket nem követte további következetes, rendszeres kutatómunka.

Az 1956-os ellenforradalom a földrajztudomány eszmei fejlődésében és a kutatómunkában is bizonyos törést okozott. A geográfusok egy részében felelevenedtek a jobboldali nézetek; a kiéleződött elvi ellentétek nyílt vitában való tisztázásának elmaradása fékezően hatott és bizonyos mértékig hat földrajztudományunk fejlődésére ma is.

Az 1951-ben létrehozott Földrajztudományi Kutató Csoport feladatává az Akadémia Magyarország természeti és gazdasági földrajzának kutatását, a dialektikus materializmus alapján álló földrajzi szemlélet kialakítását, a földrajztudomány elvi kérdéseinek tisztázását tette.

A Kutató Csoport mind a természeti, mind a gazdasági földrajz kutatásában ért el eredményeket. A természeti földrajzi részleg fejlődése, amelyet bizonyos egyoldalúság is jellemzett a geomorfológiai kutatás irányában, lényegesen gyorsabb volt, mint a gazdasági földrajzi részlegé, ahol tapasztalt vezetés hiánya miatt elmaradás tapasztalható. E részleg is ért el azonban olyan eredményeket, amelyek értékesek a magyar gazdasági földrajzi kutatás egészében.

Csökkentette a Kutató Csoport munkájának eredményességét, hogy a két kutatórészleg munkája nem volt összehangolva és az egész Csoportnak nem volt megfelelő kapcsolata a gazdasági irányító szervekkel.

Meg kell állapítani, hogy a földrajzkutatás elvi kérdéseinek tisztázása az elmúlt 3 esztendőben háttérbe szorult. Az Osztályvezetőség ezért, megvizsgálva a múlt évben a Kutató Csoport helyzetét, a gazdaságföldrajzi részleg megerősítése mellett a földrajztudományok elvi kérdéseinek megvitatását és tisztázását, a gyakorlattal, a gazdasági irányító szervekkel való szorosabb együttműködést jelölte meg fő feladatként.

Földrajztudományunk előtt álló legfontosabb célkitűzés a következő évekre az eddigi kutatási eredmények kiegészítésével Magyarország természeti és gazdasági földrajzi monográfiájának elkészítése. Ennek eredményes elvégzéséhez az szükséges, hogy a vitás elvi kérdéseket tisztázzák és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajzi Intézetének módszertani segítségét felhasználva, a Kutató Csoport szervező és irányító munkáját erősítve, szakembereink a Kutató Csoport munkatársaival szoros együttműködésben meggyorsítsák az e téren eddig kifejtett munkát.

9. Pedagógia

A magyar neveléstudomány művelőinek ideológiai fejlődése, megismerkedése a szovjet pedagógiai tudomány eredményeivel 1949 után megindította a marxista pedagógiai ismeretekre támaszkodó hazai kutatásokat is. Napirendre kerültek a szocialista értelemben vett közösségi nevelés, valamint az erkölcsi nevelés különböző kérdései; kezdetét vette a gyakorlati pedagógiai munka tapasztalatainak tanulmányozása; megindult a Pedagógiai Szemle.

A felélenkülő pedagógiai tudományos munka ért is el bizonyos eredményeket, a pedagógiai tudományunk ekkori szakasza azonban még magán viselte a gyermekbetegség jegyeit. Ez arra vezethető vissza, hogy még nem volt eléggé magas színvonalú a pedagógiai elmélet művelőinek marxista—leninista felkészültsége, nem minden esetben ismerték az iskolák nevelési gyakorlatát és nem alakították még ki a pedagógiai kutatás helyes módszereit.

A Pedagógiai Tudományos Intézet megszervezésével (1954) a pedagógiai kutatás lehetőségei lényegesen megjavultak és a pedagógiai tudományos munka újabb lendületet vett.

A XX. kongresszus után alkotó vitákban a pedagógiai tudomány művelői igyekeztek a tudományos munkában megmutatkozó hiányosságokat feltárni és ezek megszüntetésére a tennivalókat megjelölni. Ezekben a vitákban azonban, így a Pedagógiai Bizottság 1956 júniusában megtartott ülésén is, előtűntek azok a revizionista nézetek, amelyek 1956 októberében a Balatonfüreden megtartott konferencián szinte egységes rendszerben jelentkeztek.

A felszínre került revizionista nézetek hatása az ellenforradalom leverése után is több vonatkozásban egy ideig még bénítólag hatott pedagógiai tudományos életünkre. A tudományos munka csak 1958-ban indult újra fejlődésnek és ennek eredményei több területen biztatóan mutatkoznak meg. Neveléstudományunk tematikailag szélesebb területen és alkotóbb módon dolgozik, mint azelőtt.

Pedagógiai kutatásunk jelentős erőfeszítéseket tesz a nevelés és oktatás tartalmának elvi-tudományos feltárása érdekében és hasznos kutatások egész sora folyik a neveléstudománynak úgyszólván valamennyi szektorában. Ezek eredményeinek egy része látott napvilágot a neveléstudományi tanulmányok két gyűjteményes kötetében.

A magyar marxista neveléstudomány előtt jelentős feladatok állnak. Ezért az Akadémia feladatának tekinti, hogy a Művelődésügyi Minisztériummal együttműködve, fejlődő pedagógiai tudományunkat fokozottabban támogassa és a fejlődést meggyorsítsa. Az Akadémia — a Pedagógiai Bizottság javaslatára — tervbe vette egy pedagógiai tudományos folyóirat megindítását. Pedagógiai Bizottságunkra vár egyébként az a feladat, hogy a rendelkezésre álló tudományos erők kutatómunkájának jobb megszervezésével kutatóink tevékenységét a legfontosabb feladatok megoldására összpontosítsa.

10. *Dunántúli Tudományos Intézet*

Végezetül meg kell emlékezni a *Dunántúli Tudományos Intézet* munkájáról. Mint ismeretes, az Intézet 1955 óta tartozik az Akadémiához, és csekély számú munkatárssal hasznos földrajzi és történettudományi kutatásokat végez. A földrajzi részleg kutatásainak egy része a földrajztudomány országos tervéhez kapcsolódik, a történettudományi részleg magas szintű helytörténeti kutatásokat folytat. Az Intézet munkája kibontakozóban van. Jelentős feladatot teljesít azzal, hogy igyekszik a kutatók helyi összefogására és munkájuk irányítására. Emellett az Intézet hatékony segítséget nyújt a helyi szervezeteknek feladataik megoldásában és számottevő tényező a helyi kulturális életben.

Az Osztályvezetőség ez évben tárgyalta meg az Intézet munkáját és legfontosabb feladatként a távlati kutatási terv fő feladatainak megoldását szolgáló kutatások központba való állítását, továbbá az Intézet és a társhintézetek közötti kapcsolat szorosabbá tételét, valamint az ideológiai munka fokozását jelölte meg.

III

Az Osztályvezetőség és a Bizottságok munkájáról

Az Osztályülések 1959-ben megtárgyalták az 1959. évi intézeti és tanszéki céltámogatott kutatási terveket, kialakították az 1960. évi könyvkiadási tervre vonatkozó javaslatot. Az Osztályülés 1959 januárjában megválasztotta az Osztályvezetőséget és az osztálytitkárt.

Az Osztályvezetőség kialakította az Osztály területét érintő távlati kutatási fő feladatokra vonatkozó javaslatot. Megvitatta az Osztályhoz tartozó kutatóintézetek szervezeti szabályzatát. Határozatokat hozott a Filozófiai Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Közgazdaságtudományi Intézet, a Földrajztudományi Kutató Csoport és a Régészeti Kutató Csoport munkájának megjavítása, továbbfejlesztése érdekében. Megvizsgálta az Osztályvezetőség a Pedagógiai Bizottság munkáját, a pedagógiai kutatás helyzetét és határozatot hozott a pedagógiai kutatás nagyobb arányú támogatására. Javaslatot dolgozott ki az Osztályvezetőség az MSZMP Központi Bizottságának a második ötéves terv elkészítéséről szóló irányelveivel kapcsolatban. Emellett az Osztályvezetőség elvégezte az Akadémia munkájában évenként ismétlődő feladatokat, így megvitatta az éves kutatási terveket, az Osztály könyvkiadási tervét, az 1960. évi külföldi kiküldetések tervét, az 1960. évi kongresszusi tervet, kijelölte a különböző akadémiai bizottságok tagjait.

Az Osztályvezetőség a filozófiai kutatások megfelelő irányításának biztosítása céljából átszervezte a Filozófiai Bizottságot és a Filozófiai Intézet munkájának megvizsgálása során határozatot hozott a filozófiai kutatás kiszélesítésére, a Filozófiai Intézet munkatervének bizonyos mértékű átalakítására. Az Osztályvezetőség a közgazdaságtudomány területén folyó kutatások koordinálására létrehozta a Közgazdaságtudományi Bizottságot. A Közgazdaságtudományi Intézet munkájának megvizsgálása során határozatot hozott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen folyó tudományos munka fokozottabb anyagi támogatásáról. Az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájának megvizsgálásával kapcsolatban határozatot hozott, hogy az Intézet lehetőleg fogja át az összes fontos jogtudományi ágazatot. A Régészeti Kutató Csoport munkájának középpontjába az Osztályvezetőség a viszonylag elmaradt népvándorláskori, szláv- és honfoglaláskori kutatásokat állította. A pedagógiai alap kutatások fejlesztése érdekében az Osztályvezetőség 1960-ra nagyobb összegű céltámogatást adott és átszervezés útján biztosítandó tanszéki kutatóállások megnyitásával, külföldi tanulmányutak számának növelésével, külföldi szakemberek meghívásával kívánja elősegíteni a pedagógiai tudományos munkát. A gazdasági földrajzi kutatások fejlesztése érdekében az Osztályvezetőség határozatot hozott a Földrajztudományi Kutató Csoport gazdasági földrajzi részlegének megerősítésére.

Minthogy a *Filozófiai Bizottság*ot az Osztályvezetőség 1959 végén szervezte újjá, az 1959 folyamán érdemi tevékenységet még nem fejtett ki.

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* kijelölte a közgazdaságtudomány legfontosabb feladatait, megjelölve azokat az intézményeket, amelyek felelősek egy-egy főtémában folyó közgazdaságtudományi kutatások koordinálásáért.

A *Történettudományi Bizottság* a szervezeti kérdések mellett 1959 folyamán az előző évekhez képest több figyelmet szentelt az elvi, tudományos kérdések megvitatására. Megvitatta Széchenyi halálának 100. évfordulója alkalmából készített téziseket és kialakította e kérdésben a Bizottság állásfoglalását. Nagy teret szentelt munkájában a Bizottság az 1960. évi nemzetközi történészkongresszus előkészítésének. Tudományos vitát rendezett a nemzetközi történészkongresszusra készült két magyar korreferátum megtárgyalására. A Századok, a Hadtörténelmi Közlemények, valamint a Levéltári Közlemények 1957—58. évi számainak megvitatásával segítséget nyújtott a folyóiratok szerkesztési és tematikai munkájának javításához. A Bizottság erőfeszítéseket tett az országban folyó tudományos munka koordinálására is, megvizsgálva a Történettudományi Intézeten kívüli munkahelyeken folyó történettudományi munka helyzetét. A Bizottság munkájával nagyban hozzájárult a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmával rendezett tudományos ülésszak sikeréhez.

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* tevékenysége az előző évekhez képest 1959 folyamán lényegesen fejlődött. Megvitatta a Bizottság a Magyar Jogász Szövetség tudományos szakosztályainak egy éves tevékenységét és javaslataival jelentős mértékben elősegítette a szakosztályok munkájának további fejlődését. Megvitatta az akadémiai jogtudományi folyóiratok 1958. évi számain, előkészítette „Az állam- és jogtudományok úttörői” című könyvsorozat megindítását. A Bizottság 1959 folyamán két jelentős tudományos rendezvényt szervezett. A „Magyar népi demokratikus jogrendszer és tagozódása” című témáról két napig tartó kibővített vitaülést tartott; eredményes volt a Magyar Jogász Szövetséggel, az alkotmány 10. évfordulója alkalmából közösen rendezett konferencia, melyen számos külföldi küldött is részt vett.

A *Régészeti Bizottság* ebben az évben főként tudmányszervezési feladatokkal foglalkozott. Megtárgyalta az 1958-ban végzett munkát, összeállította az 1959. évi tudományos tervet. Figyelemmel kísérte az egész ország területén folyó régészeti kutatást és véleményezte az ásatási engedélyek megadására irányuló kérelmeket. Elkészítette a régészeti kiadványok tervét és megvitatta az *Acta Archaeologica* és az *Archaeológiai Értesítő* tartalmi és szerkesztési kérdéseit.

A *Művészettörténeti Bizottság* előkészítette az 1960-ban rendezendő művészettörténeti konferencia tervét. A Bizottság tevékenysége 1957—58-hoz képest bizonyos mértékig javult, de nem volt kielégítő. Az Osztályvezetőség 1958-ban a Művészettörténeti Bizottság munkájára vonatkozó határozatának érvény-

rejtuttatása érdekében — e határozat megszabta a Bizottság tevékenységének kereteit és főbb irányait — a Bizottságnak 1959-ben nagyobb erőfeszítéseket kellett volna tennie.

A *Néprajzi Bizottság* szervezési kérdések mellett a tudományszak néhány fontos problémájának rendezésére törekedett. Gondos előkészítés után a Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósítása érdekében áprilisban Skanzen-ankétot rendezett. Az ankét széleskörű érdeklődést keltett és a szakemberek mellett különböző állami szervek és rokontudományok képviselőivel behatóan megvitatták a létesítmény elvi és gyakorlati problémáit. Tervet dolgozott ki a Bizottság a néprajz területén különböző intézményekben folyó kutatómunkák összehangolására és központi irányítására. Előkészítette az 1960-ban rendezendő néprajzi konferencia tervét. A Bizottság beható vita alapján konkrét javaslatokat dolgozott ki a néprajzi folyóiratok munkájának továbbfejlesztésére és javítására. A Bizottság részletesen megtárgyalta két céltámogatott témában (Abaúj—Zempléni Monográfia, Népmese Katalógus) eddig elért eredményeket és javaslataival e témákban folytatott kutatás továbbfejlesztésében segítséget nyújtott.

A *Pedagógiai Bizottság* megvitatta a túlterhelés és az önművelés-továbbképzés problémáit, a közoktatásügyünk és hazai pedagógiánk új feladataival foglalkozó tanulmányt, melynek kapcsán sor került az iskolareformmal kapcsolatos alapvető problémák megtárgyalására is. Napirendre tűzte a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” című akadémiai kiadvány elméleti cikkeinek értékelését is. A Bizottság tevékenységével nagymértékben hozzájárult az Apáczai Csere János halálának 300. évfordulóján rendezett emlékülés sikeréhez. A Bizottság mellett működő Neveléstörténeti Albizottság javaslatot dolgozott ki az 1960-tól megjelenő egyetemes és magyar neveléstörténeti értekezéssorozat megindítására.

A *Földrajztudományi Bizottság* 1959. évi tevékenysége elsősorban a szovjet—magyar tudományos együttműködés keretében tervbe vett magyar földrajzi monográfia előkészítésére és az ezzel kapcsolatos kutatómunka szervezésére irányult. E munkálatok eredményeképpen elkészült a tervezett monográfia tematikája. Szovjet geográfusok részvételével a Bizottság vitaülést szervezett a rayonbeosztás kérdéseiről. A Bizottság megvitatta a Földrajzi Közlemények és a Földrajzi Értesítő helyzetét és javaslatokat tett a munka megjavítására. Vitaülést szervezett a Bizottság Magyarország természeti földrajzi tájbeosztása problémáinak tisztázására.

Általában megállapítható, hogy bizottságaink munkája az elmúlt év folyamán színvonalban emelkedett, a tudományszervező tevékenység mellett több bizottságunk tudományos kérdések, nem egy esetben fontos elvi, módszertani kérdések megvitatásával segítette elő az illető tudományág egy-egy fontos kérdésének megoldását.

IV

Tudományos képzés, aspirantúra

Az Osztályhoz tartozó tudományágak területén 1959-ben 27-en szereztek meg a tudományok kandidátusa fokozatot. Ezek tudományáganként a következőképpen oszlanak meg: filozófia 2, történettudomány 7, állam- és jogtudomány 6, közgazdaságtudomány 7, művészettörténet 2, pedagógia 1, néprajz 1, földrajz 1.

1959. szeptember 1-ével 6 belföldi rendes aspiráns, 7 szovjet, 18 levelező és 68 önálló aspiráns nyert felvételt. A rendes, levelező és szovjet aspiráns-felvételeknél a tudományágak területén működő felvételi bizottságok és a II. Osztály TMB szakbizottsága érvényesítette azokat a követelményeket, amelyeket az Elnöki Tanács 1958-ban megjelent törvényerejű rendelete írt elő az aspirantúrára jelentkezőkre. Emelkedett az önálló aspirantúrára jelentkezőkkel szemben támasztott követelmény is.

A múlt év őszén megjelent minisztertanácsi rendelet végrehajtásaként, a Tudományos Minősítő Bizottság az Osztály TMB szakbizottságának javaslatára támaszkodva, felülvizsgálta az önálló aspirantúrára 1958 szeptembere előtt kiadott engedélyeket. A határozat értelmében azoknak az önálló aspiránsoknak aspirantúrája, akiknek a felvétele a felülvizsgálatot 3 évvel megelőzően történt, legfeljebb ez év december 31-ig hosszabbítható meg.

A Tudományos Minősítő Bizottság az Osztályhoz tartozó 259 önálló aspiráns közel 50 %-ától megvonta az engedélyt, mert nem látta annak biztosítékát, hogy ez év december 31-ig megfelelő színvonalú disszertációt nyújtanak be. E felülvizsgálat során szerzett tapasztalatokat a II. Osztály TMB szakbizottsága az ez évi aspiránsfelvételeknél igyekszik felhasználni. Különösen a levelező és az önálló aspirantúrára jelentkező esetében szükséges annak beható megvizsgálása, hogy megvannak-e a feltételek az aspirantúra időben való eredményes befejezéséhez. Ismeretessé kell tenni továbbá elsősorban az önálló aspirantúra iránt érdeklődők körében, hogy önálló aspirantúrára csak azok nyerhetnek felvételt, akik publikációs tevékenységükön keresztül már bizonyos munkáról számot tudnak adni. Az egyes tudományterületeken fokozottabb mértékben fel kell használnunk az aspirantúra nyújtotta lehetőségeket a tudományos káderutánpótlás biztosítására. Nagyobb erőfeszítéseket kell tenni a filozófia, a pedagógia, művészettörténet, régészet területén megfelelő fiatal kutatók képzésére, illetőleg fejlődésük meggyorsítására. Intézetünk közül a Történettudományi és a Közgazdaságtudományi Intézetnek több gondot kell fordítaniuk arra, hogy munkatársaik gyorsabb ütemben ériék el a kandidátusi színvonalat.

Az a tény, hogy 1959-ben nem védtek meg doktori disszertációt az Osztály területén, arra kell, hogy figyelmeztesse az Osztályt és intézeteinket,

hogy a doktori fokozat elnyeréséhez közelállók számára hathatósabb segítséget kell nyújtani disszertációjuk elkészítéséhez.

Az Akadémia Elnöksége — az összes akadémiai intézetre kiterjedően az intézeti vizsgálatok tapasztalata alapján — határozatában többek között kimondta: „Minden intézetben törekedni kell a politikailag szilárd, elsősorban munkás- és parasztszármazású megfelelő felkészültségű kutatók bázisának a kiszélesítésére, megbecsülve a tehetséges, tudományos értéket jelentő, lelkiismeretesen dolgozó és politikai kifogás alá nem eső nem munkás-paraszt származású szakembereket is. Különös gondot kell fordítani a politikailag tevékeny, párt- és társadalmi munkát végző szakemberek tudományos fejlődésének elősegítésére, nehogy fokozottabb párt- és társadalmi elfoglaltságuk miatt hátrányt szenvedjenek. Fokozni kell az ideológiai és politikai munkát, a szakmailag kiváló, de ingadozó kutatók megnyerésére, a még megtalálható helytelen ideológiai nézetek leküzdésére.”

Az Akadémia Elnökségének fenti határozata hosszabb időre megszabja azokat a tennivalókat, amelyeket intézeteinknek kádarmunkájukban követniök kell.

V

Az Osztály nemzetközi kapcsolatai

Az Osztály nemzetközi kapcsolatainak fejlődése alkalmas arra, hogy a tízéves fejlődés arányait érzékeltesse.

1. Az Osztály 1953-ban 10, 1954-ben 37, 1955-ben 44, 1956-ban 28, 1957-ben 49, 1958-ban 60, 1959-ben 91, az eltelt 7 évben tehát összesen 327 kiutazást tett lehetővé, döntően saját anyagi eszközeivel, illetve útlevél, vízum, stb. biztosításával. Eltekintve a 10 év első három évétől, amelyekre vonatkozóan nincsenek adataink, a fejlődés üteme évről évre kb. 20-30%. Szemléltetően mutatja a fejlődés arányát az a tény, hogy az utolsó két évben biztosított kiutazási lehetőségek az összes eddigi kiutazásoknak közel 50%-át teszik ki.

A 327 kiutazásból 185 esik 2—6 hetes időtartamú tanulmányutakra, míg 142 kiutazás keretében az Osztály 83 nemzetközi tudományos kongresszuson vagy konferencián képviseltette magát.

2. Hasonlóan jelentős fejlődésről számolhatunk be nemzetközi kapcsolataink másik területéről, nevezetesen a külföldi tudományos szervek hazánkba érkező küldöttéi tanulmányútjának számszerű fejlődéséről, amely a következőképpen alakult: 1953-ban 15, 1954-ben 22, 1955-ben 43, 1956-ban 16, 1957-ben 32, 1958-ban 65, 1959-ben 106, összesen 298. Ebből 205 tanulmányút, 93 pedig kongresszusokon, konferenciákon való részvételre esik.

3. Az elmúlt 10 évben az Osztály összesen 8 (3 történész, 2 jogtudományi, 1 közgazdaságtudományi, 1 régészeti és 1 földrajztudományi) olyan konferenciát, illetve kongresszust rendezett, amelyeken külföldi küldöttek is részt vettek. Ha számításba vesszük, hogy 1960-ban akadémiai keretben megrendezésre kerül egy művészettörténeti és egy néprajzi konferencia, akkor a pedagógia kivételével minden, az Osztályhoz tartozó tudományág részére biztosítottuk már eredményeinek ilyen szintű felmérését, illetve dokumentálását. Nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb a pedagógia vonatkozásában is megérnek ennek feltételei.

4. Már az előző statisztikai kimutatások is bizonyítják, hogy a korábbi évekhez viszonyítva jelentősen emelkedett a külföldi kiküldetések száma. Minden eddigénél több, összesen 91 kiutazást tudtunk különböző tudományágaink számára biztosítani, részben több hetes tanulmányutak, részben pedig kongresszusi részvételek formájában 1959-ben.

Még nagyobb arányú a növekedés az érkezett vendégek számát illetően: 1959-ben több (105) külföldit fogadtunk, mint 1957-ben és 1958-ban együttevége (32, illetve 56).

5. 1959-ben az Osztály keretében 3 olyan konferencia, illetve tudományos ülésszak megtartására került sor, amelyeken külföldi küldöttek is részt vettek. Mint a felszabadulás utáni első ilyen jellegű rendezvényt, külön ki kell emelnünk a szeptember 29. és október 2. között megrendezett közgazdaságtudományi konferenciát a munkatermelékenység kérdéséről.

Eredményes volt a múlt év tavaszán a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából megrendezett tudományos ülésszak.

A II. Osztály a Magyar Jogász Szövetséggel közösen az Alkotmány 10. évfordulója alkalmából augusztus 27. és 29. között jogász konferenciát rendezett, amelyen 14 — döntően a baráti államokból érkezett — külföldi küldött jelent meg.

6. Az Osztály küldöttei 1959-ben a következő nemzetközi tudományos kongresszusokon, illetve konferenciákon vettek részt: közgazdaságtudományi konferencia a mezőgazdasági beruházások gazdasági hatékonyságáról (Varsó), a Corpus Inscriptionum Latinarum új kiadása előkészítése érdekében tartott konferencia (Berlin), a Német Tudományos Akadémia Humboldt-ünnepségei (Berlin), földrajzi konferencia a gazdasági földrajzi rayonizálás tárgyában (Varsó), a Csehszlovák Földrajzi Társaság kongresszusa (Opava), nemzetközi konferencia „A reneszánsz és humanizmus Közép- és Kelet-Európában” tárgykörben (Wittenberg), nemzetközi népmese kutató kongresszus (Kiel—Koppenhága), régészeti kollokvium (Varsó), Nemzetközi Szociológiai Kongresszus (Milano—Stresa), a Csehszlovák Történelmi Társulat kongresszusa (Prága), történész konferencia a Német Demokratikus Köztársaság 10 éves fennállása alkalmából (Berlin), a lipcsei Marx Károly Egyetem 550 éves fennállása alkalmából rendezett filozófiai szimpózium (Lipce), az Union Internationale des

Sciences Préhistoriques et Protohistoriques szimpóziuma (Nyitra—Brno), a „Sozialökonomische Verhältnisse im alten Orient und im klassischen Altertum” tárgykörben rendezett konferencia (Altenburg), a baráti államok tudományos akadémiai közgazdaságtudományi intézeteinek koordinációs konferenciája (Varsó), „Az emberiség tudományos és kulturális fejlődésének története” című UNESCO-kiadványban való közreműködés koordinálása céljából rendezett értekezlet (Moszkva), a Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének konferenciája a modern polgári közgazdasági elméletek marxista bírálatának kérdéseiről (Szmolence), a Nemzetközi Pot-hast Bizottság ülése (Róma), a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság történész vegyesbizottságának értekezlete (Berlin).

7. Ismeretes, hogy a baráti államok akadémiaival való kapcsolataink új, sok vonatkozásban még nem teljesen kialakult formája az ún. közös kutatási témák rendszere. Ezek száma mindenesetre már meghaladta azt a számot, hogy ezúttal valamennyiről szólhatnánk. Csak a fontosabbakra utalhatunk. Ilyen például „A népi demokratikus országok iparosításának kérdései”, „A gazdasági együttműködés és nemzetközi munkamegosztás a szocialista országok között” — a közgazdaságtudomány területéről; „A szocialista társadalom fejlődésének törvényszerűségei a népi demokratikus országokban”, „A filozófia története” — a filozófia köréből; „A gazdasági igazgatás jogi formái a szocialista országokban” — a jogtudományból; a „Világ népei” című sorozat közös kidolgozása — a néprajztudományt illetően; Magyarország természeti és gazdasági földrajza — a földrajztudomány területén. Az egyes témákkal foglalkozó intézeteink előtt ismeretes, hogy a közös kutatási témák, mint a nemzetközi kapcsolatok új formája, még alakulóban van, nem kiforrott. Egyes területeken ezt nemzetközi munkaértekezlet tölti meg kézzelfoghatóbb tartalommal (ilyen volt például az 1959. évi varsói közgazdász konferencia), másutt (a történettudomány vonatkozásában) vegyesbizottságok hivatottak erre. A nehézségek ellenére mégis vannak már bizonyos eredmények. Így előrehaladott stádiumban vannak az említett filozófiai, néprajzi, illetve földrajztudományi közös kutatási témák kapcsán kiadandó munkák.

Külön ki kell emelni az UNESCO által kiadni tervezett „Az emberiség tudományos és kulturális fejlődésének története” című kötetben való részvétel érdekében szervezett többoldalú kooperációt. A kooperáció — azon túlmenően, hogy az UNESCO-val való együttműködést jelent — abban áll, hogy a történettudomány művelői mellett a munkában más, az Osztályhoz tartozó, sőt nem is csak az Osztályhoz tartozó tudományágak képviselői is tevékenyen részt vesznek. E munka már eddig is hozott eredményeket, amennyiben a magyar anyagot a nemzetközi szerkesztőbizottság nagy elismeréssel fogadta, s feltehető, hogy azt sok tekintetben érdemben is felhasználja.

8. Ami végül a nemzetközi tudományos szervezetekben viselt tagságokat illeti, azok rendezése és a tagdíjak befizetése összakadémiai szinten

állandóan folyik. Az 1958. évi nagygyűlés óta a Filozófiai Intézet felvételt nyert a Nemzetközi Szociológiai Társaságba és előkészület alatt áll a Közgazdasági Társaságnak az UNESCO keretében működő Nemzetközi Közgazdaságtudományi Egyesületbe való belépése is.

VI

Intézeteink, akadémiai státusban levő kutatóink létszámának alakulása; a céltámogatások

Az Osztályhoz tartozó intézeteink létszáma 1958 decemberében 245 fő volt, 1959 decemberében 272. Növekedés: 27, ebből 8 a Filozófiai Intézetben, 8 a Régészeti Kutató Csoportban, a többi intézet létszáma 1—3 fővel emelkedett.

A tanszéki kutatók száma az 1958. évi 17 fővel szemben 19 főre emelkedett. A tanszéki kutatók közül 11 a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, 6 az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és 2 a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen működik.

A kutatóerők koncentrálása érdekében a tanszéki állásokat az Osztály fokozatosan az intézetekhez kívánja csatolni.

Az Osztály célhitekerete 1959-ben 868 000 Ft volt, 3,5 %-al több, mint 1958-ban.

1959-ben az Osztály 58 intézményt részesített céltámogatásban, mintegy 150 kutatási témát támogatva. A támogatás nagysága szerint 10 000 Ft-nál kevesebbet kapott a támogatott intézmények több, mint 60 %-a. Ezek az adatok a céltámogatás szétaprózottságát mutatják. Az anyagi támogatás elaprózódása, kisebb témáknak 1—2000 Ft-tal való támogatása elsősorban a filozófia, a történettudomány, a pedagógia, részben a közgazdaságtudomány és az állam- és jogtudomány területén volt jellemző. A céltámogatások nem kellő koncentráltág mellett is jelentős mértékben elősegítették több fontos témában a tudományos kutatás előrehaladását. Így céltámogatással segítette az Osztály a közgazdaságtudomány területén a piackutatási panel szervezésének módszertani kísérletét, a történettudomány területén az „Iratok az ellenforradalom történetéhez”, a „Zsigmondkori Oklevéltár” kiadványok elkészítését, az állam- és jogtudomány területén a Nemzetközi Jogi és Diplomáciai Lexikon munkálatait, a kriminalisztikai kutatást, a régészet területén a magyarországi rézkor feldolgozását, a Pannonia lakossága történetének kidolgozását, az alattyáni avar temető feltárását, a Corpus Inscriptionum Latinarum munkálatait, a néprajz területén a Néprajzi Lexikon, Népmese Katalógus, Néprajzi Atlasz, Néprajzi Bibliográfia elkészítését, a művészettörténet területén a művészettörténeti topográfia elkészítését, a földrajz területén Magyarországi földrajzi monográfiájának feldolgozását szolgáló kutatásokat.

Az Osztályvezetőség az Elnökség iránymutatásának megfelelően az 1959. évi tapasztalatokat felhasználva a céltámogatás keretének 1960. évi felosztásánál jelentős változásokat hajtott végre és a céltámogatásban részesített intézmények és témák számát kb. 1/3-dal csökkentette.

Tisztelt Osztályülés, kedves vendégek!

Az Osztályvezetőség beszámolójának — amint az ez évi egész akadémiai nagygyűlésnek — elsősorban az a feladata, hogy ne annyira az 1959. évi munkáról, mint inkább a tízéves fejlődésről adjon számot; ezért mindenekelőtt ezeket a kérdéseket érintettük. Az egyes tudományágak helyzetének jellemzésekor utaltunk a feladatokra, a tennivalókra is. Éppen ezért a beszámoló végére érve, nem terjesztünk elő külön határozati javaslatot, s az általános feladatokat sem foglaljuk ismételten össze. Ezekre a bevezető részben kitértünk, itt legfeljebb megismételjük azt a legáltalánosabbat, amit társadalomtudományunk további útjára nézve megállapítottunk: „Általános követelményként — mondtuk — társadalomtudományunk egésze elé azt kell állítani, hogy a kutatások középpontjába a társadalmi és kulturális fejlődésünk által felvetett konkrét problémákat iktassa s ezeket elemezze megfelelő tudományos szinten.”

A társadalomtudományok előtt álló legfontosabb feladatokat a távlati tudományos terv már kijelölte, illetőleg az elkészítendő tervtanulmányok alapján ki fogja jelölni. Az Osztályvezetőség az ismertetett beszámoló elhangzása után és az itt elhangzó felszólalások figyelembevételével fogja majd részletesebben kidolgozni azokat a feladatokat, amelyek az Osztály előtt a tudományszervezés és tudománypolitika terén állanak.

HOZZÁSZÓLÁSOK

A beszámoló elhangzása után *Ortutay Gyula* akadémikus, *Szigeti József*, a filozófiai tudományok doktora, *Kovács István*, az állam- és jogtudományok kandidátusa, *Bulla Béla* levelező tag, *Gerevich László*, a történelemtudomány kandidátusa, *Nagy Sándor*, a neveléstudományok kandidátusa és *Dobrovits Aladár*, a történelemtudomány doktora szólalt fel. A felszólalásokra *Szabó Imre* akadémikus, osztálytitkár válaszolt.

Ortutay Gyula akadémikus felszólalása elején, az Osztályvezetőség beszámolójával összefüggésben rámutatott néhány olyan mozzanatra, melyek a magyar néprajztudomány eredményeinek nemzetközi elismerését mutatják.

Igy például Leningrádban és Prágában 1956-ban a mi előterjesztésünk alapján fogadtak el — mondotta *Ortutay Gyula* akadémikus — több olyan módszertani javaslatot, amelyek éppen a marxi—lenini elvek néprajzi alkalmazásában mutatkozó félreértések és hibák kiküszöbölésére irányultak. 1956-ban és azóta egyre több olyan eredmény ivódott át a baráti országok néprajzi kutatásába, amelyet magyar néprajzi kutató dolgozott ki.

Meg lehet említeni a bécsi iskola egyik képviselőjének elismerését is, aki azt írja, hogy ma Európában a néprajzi kutatók az északi iskolától és a magyar iskolától tanulhatnak.

Most már nem ott tartunk, hogy a hazai narodnyik nézetekkel vitázzunk, hanem Helsinkiben és a kijevi konferencián is a magunk marxista igényű módszertani álláspontját képviseltük a nyugati néprajzi iskolákkal szemben, és álláspontjaink széleskörű megvitatásra, érdeklődésre, elismerésre találtak mindkét helyen.

Ortutay Gyula akadémikus a továbbiakban utalt arra, hogy több fiatal magyar néprajzi kutató munkásságát külföldön is figyelemmel kísérik. Több külföldi könyvkiadó érdeklődést mutat kutatóink művei iránt és a Német Tudományos Akadémia kiadásában és Helsinkiben megjelennek magyar kutatók művei.

A beszámolóban említett eredmények mellett e felvázolt jelenségeket is figyelembe véve elmondhatjuk, hogy ma már bizonyos eredménnyel dolgozik a magyar néprajztudomány.

A néprajztudománynak az I. Osztályhoz kerülésével kapcsolatban rámutatott arra, hogy számos gyakorlati szempont szól amellett, hogy a magyar néprajz egészében az I. Osztály keretében dolgozzék. Intézet létesítésére a II. Osztályon belül hosszú éveken keresztül aligha lehetne mód, viszont az átrendezéssel alkalom kínálkozik arra, hogy a néprajz területén meglevő bizonyos aránytalanság is megszűnjék. A zenefolklór kutatás, valamint az egész néprajzi kutatás együtt megvalósíthatná egy kialakuló intézetben a magyar kutatásnak olyan terveit, amelyeket egy ilyen intézet nélkül — bár-hogy igyekeznénk — nem teremthetnénk meg. A népzene-kutatás számára hiányzik az az ideológiai alap, az a materialista történeti és társadalmi elemzés, amely ezekhez a kutatásokhoz is elengedhetetlen. A népzene-kutatás a folklór egyéb ágaitól elvonatkoztatva mihamarabb csak formálissá válik. Egyensúlyeltolódást okoz az, hogy egy viszonylag nagy intézmény jelentős felszerelésekkel a néprajz egy részletágazatával foglalkozik — bármilyen

értékes is az —, viszont a néprajz egyéb, ugyanolyan nagy jelentőségű tartományai nem rendelkeznek intézeti bázissal.

A magyar néprajzi kutatás számára most középponti kérdés a mezőgazdaság szocialista átalakulása idején, hogy minden erejét arra koncentrálja, hogy a néprajz jelenlegi jelenségeit és a változó múltat úgy vizsgálja, hogy az egyrészt minden irányban gyakorlati haszonnal is járjon, másrészt pedig a tudományok számára kihasználhassa ezt a döntő pillanatot. A tulajdonviszonyokban, a család szerkezetében, a család kereseti viszonyaiban, az egymáshoz való relációkban, az egész életstílusban, a gazdálkodási módokban is nagy változás következett már be és következik még be az elkövetkezendő években. Mindez elkerülhetetlenné teszi, hogy egy intézeti kutatás szervezetten, központilag vizsgálja ezeket a változásokat.

Ortutay Gyula akadémikus, megköszönve a magyar néprajz munkásai nevében azt a segítséget, amelyet bírálaton, tanácsadáson keresztül és annyi más módon a II. Osztálytól kaptak, azt hangsúlyozta, hogy az I. Osztályhoz való átkerüléssel a néprajz művelői igyekezzenek magukkal vinni mindazt, amit a marxizmus — lenini elméletből a társadalomtudományokkal való kooperációban és vitákban megtanulhattak. A további munkát azonban csak akkor lehet jól végezni, ha egy intézet keretében a csak múzeumi és csak tanszéki munka mellett a kutatás feltételei biztosítva lesznek.

Szigeti József hozzászólásában a filozófia jelenlegi helyzetéről és a filozófia feladatairól beszélt.

A magyar marxista filozófiáról szólva — mondta — számításba kell venni azt, hogy az fiatal tudományág; fejlődésünk ismeretében nyilvánvaló, hogy a rendkívül nehéz körülmények között küzdő illegális pártnak nagyon kevés módja volt arra, hogy szélesebb körben neveljen ki filozófiai kádereket. Általában nemcsak nálunk, hanem valamennyi népi demokráciában, miután a munkásosztály kézbevette a hatalmat, nagy feladat volt egy széleskörű filozófus-gárda kiművelése, amely marxista—leninista filozófiával foglalkozik. Nálunk még speciálisan az is volt a helyzet, hogy alig akadt a filozófusok között antifasiszta beállítottságú és magatartású filozófus. A legtöbb filozófus elkötelezettje volt a régi rendszernek, többé-kevésbé klerikális vagy más jellegű filozófiai nézeteket vallott és ezzel megegyező politikai meggyőződést is. Nálunk tehát valóban különös nehézséggel járt kinevelni egy filozófus-generációt.

Ami a filozófia mai helyzetét illeti, arra mindenekelőtt az a jellemző, hogy a filozófiai élet ma egységesebb, és az egyes kérdések felvetésénél és megoldásánál mindjobban kapcsolatot talál azokkal a problémákkal és feladatokkal, amelyek társadalmi fejlődésünk, a szocialista építés alapján merülnek fel.

Azt lehet mondani, hogy filozófiai életünknek ez a belső egysége, amely az ellenforradalom elleni harcban jött létre, úgy alakult ki, hogy bizonyos mértékben automatikusan kiküszöbölődtek az ellenforradalom elleni harcban a rossz szélsőségek; a revizionizmus és bizonyos dogmatikus eltérések is kiküszöbölődtek filozófiai életünkéből, úgy hogy eleve jobb talajon, eleve nagyobb egységben kezdtük meg a filozófiai munkát. Azt, hogy a filozófiában valóban beértek emberek, kétségtelenül bizonyítják azok a nem is rossz cikkek, tanulmányok, amelyek részben közvetlenül a revizionizmus elleni harcból születtek, részben pedig olyan problémákkal foglalkoznak, amelyek ugyan látszólag távol állnak a közvetlen politikai aktualitástól, viszont a dialektikus materializ-

mus kategóriáját helyezik új fénybe, érdekes megvilágításba. A Filozófiai Szemle első száma után, amely még magán viselte a revizionizmusnak az ellenforradalom előtti ideológiai rombolásából adódó nyomait, már olyan számok következtek, amelyekben színvonalas tanulmányokat találhatunk.

A fejlődés ellenére még vannak bizonyos elméletileg tisztázatlan kérdések. Ezeknek tisztázására éppen a közeli jövőben a filozófusok aktívája hivatott, és ez megteremti a teljes egységet a filozófia területén és szervezettebb együttműködést, jobb munkamegosztást hoz létre. Hiányossága munkánkban, hogy az elmúlt időszakban inkább csak negatív, kritikai munkát végeztünk, harcoltunk a marxizmus—leninizmus különböző eltorzulásai ellen, de kevésbé oldottuk meg azokat a felmerülő problémákat, amelyekhez a filozófiának hozzá kell szólnia. Például a filozófiának, a történelmi materializmus művelőinek igen sok mondanivalójuk lehet a proletár internacionalizmus kérdéséről, úgy, ahogyan azt pozitíve most már hosszú nemzetközi tapasztalatok alapján kell kifejteni.

A pozitív tapasztalatok határozottabb és magasabb színvonalú általánosítása terén kell előremennünk, elsősorban a népi demokratikus fejlődéssel kapcsolatban. A Filozófiai Intézet ebben az irányban tesz lépéseket. Az Intézetben hosszabb ideig nehézségek voltak éppen az ilyen témák megfogása terén, bizonyos tartózkodás és elfordulás volt az ilyen témáktól. Az Intézet ezen a téren már nagyban és egészben rendbejött. Nagymértékben segített az osztálynak az a határozata, amely rámutatott az Intézet munkájának ezekre a hibáira és az új kérdésekkel foglalkozva tanszékeknek és más filozófiai munkahelyeknek is tud majd bizonyos segítséget adni.

Ha a népi demokrácia fejlődése által felvetett kérdésekről, ezeknek tanulmányozásáról van szó a történelmi materializmus eszközeivel és annak síkján, akkor lehetetlen tekintetbe nem venni azt, hogy az elmúlt esztendőben nagyon kevésbé foglalkoztunk szociológiai elemzésekkel. Pedig a filozófusok számára rendkívül fontos dolog lenne olyan szociológiai elemző munkát végezni, amely az elvontabb általánosításokhoz szükséges konkrét anyaggal látja el őket. A történelmi materializmus problematikájának előtérbe állítása, ami nemcsak az Intézet keretében történik meg, hanem azt mondhatnám, egyetemi tanszékeken, a Pártfőiskolán is, egyáltalán nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy más területeket elhanyagoljunk. A dialektikus materializmus vagy dialektikus logika területén tovább fogunk dolgozni és ezen a téren is jelentős eredményeket akarunk elérni. Sőt bizonyos mértékig — és ez is hozzátartozik filozófiánk újabb fejlődéséhez — most már foglalkozni kell olyan kérdésekkel, amelyekkel eddig egyáltalán nem foglalkoztak. Az egész modern technikai, műszaki fejlődés, amelynek társadalmi kihatásai rendkívül érdekesek és fontosak, az automatizáció, az úgynevezett gondolkodó gépek olyan logikai problémákat is felvetnek, amelyekkel a matematikai logika foglalkozik, és lehetetlen például a dialektikus logika kérdéseit megoldani akkor, ha nem tisztázzuk a matematikai logika határait, fogalomalkotásának sajátosságait, ismeretelméleti alapjait.

Bizonyos nehézségek, zökkenők vannak most átmenetileg a természet-tudósok és a filozófusok együttműködésében. Ez az együttműködés némi megtorpanást és kiesést mutat, legalábbis ami a teoretikus, elvi problémák megoldását illeti. A jövőben ezt a megtorpanást is ki akarjuk küszöbölni, és behatóan fogunk foglalkozni olyan kérdésekkel, mint a természet dialektikájának kérdései.

Az itt vázolt feladatokat csak akkor tudjuk megoldani, ha valóban létrehozuk a munkamegosztást, ha megvalósítjuk például azt az elgondolásunkat, hogy bizonyos tanszékeket meghatározott profilra, meghatározott kutatási területre állítunk rá. A munkamegosztás lehetővé teszi, hogy filozófiánk sokoldalúan fejlődjen. Ezt kívánják és ezt követelik tőlünk különben nemzetközi kötelezettségeink is. Az, amit most adni tudunk, bizony sokszor még kevés, de azt is meg lehet állapítani, hogy vannak olyan cikkek, tanulmányok, könyvek, amelyekről jó véleményt mondanak, amelyeket őszinte örömmel olvasnak.

A múltban komoly nehézségei voltak annak, hogy a filozófia ténylegesen behatóan és alaposan foglalkozzék a jelen kérdéseivel, úgy, ahogyan azok felmerülnek. A személyi kultusz és sok egyéb körülmény akadályozta ezt. Ma ezen a téren megváltozott légkörben élünk, és éppen ezért másképpen, behatóbban, valóban tudományos igényvel lehet foglalkozni ezekkel a kérdésekkel. Ma egy-egy tévedés tévedésnek számít, amit ki lehet küszöbölni. A filozófián belül is igyekszünk megteremteni azt a légkört, hogy ezeket a tévedéseket vagy esetleges igazságokat érvekkel és ellenérvekkel, nem pedig különböző címkek használatával vitassuk meg.

Kovács István hozzászólása elején rámutatott arra, hogy a nagy társadalmi forradalmak idején a jogtudósok munkája elsősorban a jogalkotásban mutatkozott meg, és ebben tükröződtek az elméleti eredmények. Ezt a megállapítást a szovjet jogalkotás és jogtudomány fejlődése első szakaszának rövid ismertetésével is alátámasztotta. Kiemelte, hogy a népi demokráciákban — éppen a szovjet tudomány fejlődésének tapasztalataira támaszkodva — viszonylag rövidebb idő alatt zárult le az a folyamat, amelynek eredményeképpen a jogtudomány aránylag nagyobb számú önálló kutató jellegű munkában is jelentkezett.

A magyar jogtudomány fejlődéséről szólva megállapította, hogy nagyon nehéz lenne meghatározni, hol adott többet a magyar jogtudomány: önálló kutató jellegű tanulmányokban vagy a szocialista kódexek, törvénykönyvek megteremtésében? Ha végiggondolunk jogalkotásunkon, gondolunk az Alkotmányra, a tanáestörvényre, a büntetőtörvénykönyv általános részére, a polgári törvénykönyvre, a családjogi kódexre, az államigazgatási eljárási kódexre vagy a büntetőjog különös részének most folyamatban levő kodifikációjára, akkor világos előttünk, hogy ezeken a területeken sokszor a munka oroszlánrészét végezte a jogtudomány.

Hozzászólásának további részében példákon keresztül mutatta be, hogy a jogalkotás kialakult terve hogyan befolyásolja az önálló kutatómunkát. Így például a polgári törvénykönyv több esztendőn át folyó előkészítő munkája során nemcsak nagyszámú önálló tanulmányt serkentett, hanem bizonyos monográfiákat is. Úgyanígy az államigazgatási eljárási törvénnyel kapcsolatban, amelynek szintén hosszabb ideig folyt az előkészítése, két vagy három monográfiáról is tudunk, amelyet lényegileg ez a törvény serkentett már a jogalkotó munka folyamata alatt.

A jogalkotó munkában való részvétel eredményei mellett a jogtudomány eredményeinek önálló művekben való jelentkezése is számottevő. Az 1952-es és 1959-es adatok összehasonlítása bizonyos fókig tükrözik a fejlődést és annak tendenciáját is. 1952-ben három tudományos igényű monográfia született; 1959-ben számuk meghaladja a tizenkettőt. Akkor két folyóiratban merültek ki a jogtudományi periodikák, a Jogtudományi Közönyben és az Állam

és Igazgatásban, amelyekben bizonyos fókig összekeveredett az ismeretterjesztő, népszerű irodalom a kutató jellegű irodalommal. Ma a periodikák egész sorával rendelkezünk. Uthalatunk az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjére, az egyetemi Actákra, — mindhárom jogtudományi kar jelentkezik önálló kiadványokkal, Actákkal — a Magyar Jogra, az idegen nyelven kiadott Acta Juridicára és a Magyar Jogász Szövetség kiadványaira.

Mindez átalakította a periodikák termelését is. Nemcsak mennyiségében nőtt a „termelés”, hanem bizonyos differenciáltságot is látunk ezen a területen, mégpedig abban az irányban, hogy minden tanulmány megtalálja a maga helyét. A népszerűsítő jellegű tanulmányok, az apparátus közvetlen igényét szolgáló tanulmányok számára is megvan a publikációs lehetőség, és nem lehet velük helyettesíteni az elméleti, a kutatójellegű munkákat.

Érdemes megemlíteni a jogi könyvészet fejlődését is. Erről általában kevés szó esik, pedig bizonyos fókig ez a tudományos munka előfeltétele, annak előrehaladását jelzi. Magyarországon a felszabadulást megelőző időben még csak egyes időszakokban sem volt jogi bibliográfia. Csak egyes ágazatok egyes időszakairól jelentek meg gyakran kisebb-nagyobb ötletszerűséggel összeállított bibliográfiák. A felszabadulás óta a kurrens anyag teljes egészében kiadásra került mintegy 60 év terjedelemben, azonkívül a felszabadulás előtti anyag is rendelkezésre áll katalógus formájában legalább a kutatók számára.

Ha a számszerű eredményeket vizsgáljuk, azok eleve azt a látszatot keltik és helyesen keltik, hogy mögöttük a jogtudományi káderek számának és képzettségének növekedése is rejlik. Az erőteljes publikáció, a minőségében emelkedett tudományos munka, az önálló művek feltétlenül jelzik a káderalomány számának és képzettségének növekedését; érdemes lenne azonban egy-két egyenlőtlenségre is felhívni a figyelmet. Nem mindenütt egyforma jelentőségű és egyforma fokozatú ez a fejlődés. Például a jogtörténet vonalán, a termelészövetkezeti jog vonalán, de bizonyos eljárás jogok tekintetében is van lemaradás a káderek számát tekintve. Érdemes felhívni a figyelmet az egyetemeinken folyó kutatómunka bizonyos problémáira is. 1952 óta az egyetemi oktató káderek száma — akik a Jogtudományi Intézeteken kívül elsősorban bázisai a jogtudományi kutatómunkának is — nem nőtt, hanem inkább csökkent. Ezzel szemben az egyetemek oktatási terhelése jelentősen megnövekedett, nemcsak a jogi oktatásnak öt esztendőre való felemelésével, hanem azon keresztül is, hogy a levelezőoktatás erőteljesen kiszélesedett. Ma ott tartunk, hogy vannak tanszékek, amelyek két emberrel végzik 6–700 hallgató vizsgáztatását és gondozását a levelezőoktatás különböző módszerei között. Ha ez az állapot továbbra is fennmarad, előbb-utóbb károsan fogja éreztetni hatását nemcsak a kutatómunkában, hanem az egyetemi oktatás színvonalát illetően is.

Az osztályvezetőségi beszámolóban igen erősen előtérbe állított kérdés — állapította meg Kovács István — az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának erősítése a jogtudományban. Erről szólva hangsúlyozta, hogy ha a jogtudomány területén csak abban merülne ki az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolat, hogy a jogtudomány igyekszik — bár elméletileg értékelve — valahogyan általánosítani a gyakorlatot, akkor ez nagyon károsan hatna vissza magának a joggyakorlatnak fejlődésére is. Ennél tovább kell menni; mert csak olyan elméleti elemzéssel segíthető jelentősebben a gyakorlat, amely tovább mutat egy adott időszakon belül a gyakorlat általánosításában. Az elmélet és a gyakor-

lat közötti kapcsolat vizsgálatánál abból kellene kiindulni, hogy mennyire állnak tisztán azok a csatornák, amelyeken a gyakorlat tényei áramolhatnak a tudomány felé és a tudomány eredményei a gyakorlat felé. A gyakorlat tényei eléggé eljutnak a kutatókhoz, és a kutatókban is eléggé megvan a hajlandóság, hogy felmérjék a gyakorlat szükségleteit, ugyanakkor a másik vonalon, ahol a tudomány eredményeit kellene felhasználni, túl a konkrét jogalkotáson, nem eléggé nyitottak a csatornák. A gyakorlati jogászok munkájában még ma nem eléggé ismert az az álláspont, hogy a jogalkalmazás legalább annyira követeli a megfelelő szinten álló tudományos képzettséget, mint a jó mérnök vagy orvos munkája.

Ha a jogtudomány erőteljesebben kívánja segíteni a gyakorlatot, akkor vizsgálatainak körét néhány területen ki kell szélesíteni — folytatta a felszólalását. Egyik ilyen terület a szociológia. Az egyes ágazati jogtudományokban már vannak kísérletek, amelyek azt mutatják, hogy érdemes ezzel a területtel foglalkozni, feltétlenül fog hozni eredményeket. Például ha a családjogi törvény egyes megállapításainak a gyakorlatban való érvényesülését vizsgáljuk, ez szükségszerűen felvet bizonyos szociológiai jellegű kutatásokat is. Ilyen kutatások folynak is a Jogtudományi Intézetben és eléggé kedvező eredményeket is hoznak: a házasság és a válás okai, az ezzel kapcsolatos jogszabályok tekintetében stb. De hasonlóképpen a büntetőjog, az államigazgatási jog különböző kérdései szinte követelik a kutatásnak ezekre a területekre való kiterjesztését. Ez egyik olyan csatorna lesz, amelyen keresztül sokkal inkább lehet foglalkozni a gyakorlat tényeivel és sokkal inkább lehet bevenni a tudomány eredményeit a gyakorlatba.

Egy másik ilyen probléma a jog rendező feladatának kérdése. Ha el is fogadjuk azt az általános tételt, hogy a jog rendező feladatköre az elnyomó funkción belül helyezkedik el, akkor is látnunk kell, hogy már az átmenet időszakában is vannak olyan periódusai és olyan területei a jogi életnek, ahol elsősorban ez a rendező funkció érvényesül. Így van ez különösen a szocialista gazdaság igazgatásának azon a területén, amely nem rendészeti funkciókkal vagy a termelés külső feltételeinek biztosításával függ össze, hanem magának a termelésnek a szervezésével. Kétségtelen, hogy itt a jog rendező szerepe érvényesül elsődlegesen és erről az oldalról vizsgálva a jogtudományi kutatásokat, valószínű, hogy ki kell szélesítenünk a kérdést bizonyos szervezési, szervezéstudományi elemekre is. Ma az összes szocialista országokban felvetik a szervezési problémáknak tudományos szinten való vizsgálatát, más szóval: a szervezési tudományoknak valamilyen formában való megkonstruálását. Érdemes erre a kérdésre is felfigyelni, mert hiszen ez szoros kapcsolatban van a jog rendező funkciójával. Nagyon sok olyan probléma van, amely először szervezési kérdés, azután az állandósulás síkján jogi problémává változik, a jogi szabályozáson keresztül nyer formát.

Ugyancsak ebbe a körbe esik az a kérdés, hogy mennyire és hogyan tudjuk megteremteni az új technika alkalmazásának feltételeit az igazgatási szervezetben. Ma oly módon születnek az igazgatási szervezet egyes szervezeti formáinak kialakítására irányuló koncepciók, hogy teljesen figyelmen kívül hagyják azt a fejlődést, amelyet a tudomány ezen a területen produkált az utóbbi években. Például az úgynevezett gondolkodó gépek, amelyek már más lehetőségeket rajzolnak fel az ellenőrzés, a nyilvántartás, a hatáskörök centralizálásának vagy decentralizálásának, a létszámszükségletnek vizsgálata stb. vonatkozásában, mint ha figyelmen kívül hagyjuk ezeket.

A mi igazgatási tudományunk, szervezéstudományunk még a kezdetnél tart ezeknek a problémaköröknek vizsgálatában és szükséges erre felfigyelni, most a távlati kutatási tervek kidolgozása előtt.

Bulla Béla levelező tag hozzászólásában a földrajztudomány jelenlegi helyzetével és a Földrajztudományi Kutató Csoport munkájával foglalkozott. Felszólalása elején rámutatott azokra az okokra, melyek előidéztek a felszabadulás után a természeti földrajz lendületesebb és eredményesebb fejlődését és a gazdasági földrajz viszonylagos elmaradását. A magyar természeti földrajz hasonlíthatatlanul gazdagabb és jobban felhasználható örökséggel indult, mint a gazdasági földrajz. A geomorfológia, a hidrológia, a klimatológia, a biogeográfia, a talajföldrajz akkori, 15—20 év előtt is már dolgozó képviselői közül többen ma is élnek és dolgoznak, maguk körül iskolákat alakítottak ki, tanítványokat neveltek. Ezzel szemben marxista szellemű gazdasági földrajz 1945 előtt a Szovjetunió kivételével sehol sem volt, tehát nálunk sem lehetett, ki kellett fejleszteni. Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a magyar marxista gazdasági földrajz kiépítése sokkal inkább a felszabadulás, de különösen 1950 után végzett fiatal gazdasági geográfusaink érdeme, semmint az idősebb generációé. Az idősebb generáció részéről különösen az első években a magyar földrajz inkább csak türelmetlen és sokszor erősen szubjektív bírálatokat kapott, de elvi irányítást és különösen olyan munkákat, amelyek a marxizmus alkalmazásával és módszerével készülve alkotó módon fejlesztették volna a marxista magyar gazdasági földrajzot, nagyon keveset. Ilyen körülmények között a kiéleződő elvi ellentétek nyílt vitákban való tisztázása elmaradt, és ez természetszerűleg fékezően hatott a gazdasági földrajz kiépítésére. Ezen a téren most hamarosan előnyös változást remélünk. A közeli jövőben megrendezzük a településföldrajzi vitát, utána a gazdasági földrajzi rayon-vitát és erősen reméljük, hogy a két vita után olyan tisztulási folyamat indul meg, amely lehetővé teszi minden gazdasági geográfusunk termékeny együttműködését. A természeti földrajznak a gazdasági földrajzéhoz viszonyított lendületesebb és eredményesebb fejlődése a publikációs tevékenység terén is megnyilvánult. 1955 óta e területen 10 monográfia készült el.

Mindez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a természeti földrajz terén a fejlődés egyenletes lenne. Az osztályvezetőségi beszámoló is megemlítette a geomorfológia túlsúlyát a természeti földrajzban. Ez így is van, az okát is tudjuk, de megszüntetésére saját erőink nem elégségesek, ehhez többek között az Akadémia támogatására, segítségére is szükségünk lenne. Ma az a helyzet, hogy a természeti földrajz az Akadémián belül három-négy osztályban van szétszórva. Mi hangoztatjuk és valljuk az egységes természeti földrajzot, de a geomorfológiát hivatalosan a II., az éghajlattant a III—VI., a hidrogeográfiát a II. és a VI., a biogeográfiát és a talajföldrajzot a IV. Osztály és a Biológiai Csoport patronálja. Nem jobb a helyzet az egyetemeken sem. Az általános természeti földrajzi tanszék kezében csak a geomorfológia és a hidrogeográfia oktatása van, az éghajlattant a meteorológiai, a biogeográfiát pedig a biológiai tanszéken tanítják. Hogy ilyen körülmények között a természeti földrajz terén a geomorfológiai irányzat uralma hogyan egyenlíthető ki — mert nem a geomorfológia fejlődésének visszatartásáról, hanem csakis a többi tudomány előbbreviteléről lehet szó —, erre a nehéz kérdésre most nem látunk megoldást. Ez összefügg egy sor más kérdéssel akadémiai és felsőoktatási vonalon is. Persze a legmegfelelőbb megoldásnak a szovjet példa látszik:

geográfiai fakultás a nagy egyetemeken, vagy olyan nagy geográfiai intézet, amely magában egyesít mindenfajta földrajzi tanszéket, legalább docentúra alakjában, és geosztály vagy csoport a Tudományos Akadémián. A kérdés megoldása azonban mindezekre kiterjedő gondos előkészítést kíván.

Bulla Béla levelező tag a Földrajztudományi Kutató Csoport helyzetével foglalkozva rámutatott arra, hogy az intézmény mindössze 8 éves, de ez alatt a 8 év alatt a magyar földrajztudománynak fontos tényezőjévé lett, és tagjainak munkássága az utóbbi 10 esztendő magyar földrajzának mind minőségben, mind mennyiségben igen jelentős része. A Kutató Csoportot az elmúlt év folyamán a lefolytatott vizsgálat bizonyos hibákban elmarasztalta. Az Osztályvezetőség segítségével történtek intézkedések, amelyek hivatottak megjavítani a csoport munkáját.

A továbbiakban Bulla Béla levelező tag ismertette azokat az intézkedéseket, amelyeket a Kutató Csoport tett a munka megjavítása érdekében és vázolta azokat a feltételeket, amelyek megteremtésével a Csoport tervszerű és rendszeres fejlődése biztosítható. Felszólalásának befejező részében utalt a földrajztudomány előtt álló legfontosabb feladatra: a kétkötetes magyar földrajzi monográfia elkészítésére. Ezt a munkát, melyben minden magyar geográfus részt vesz, a Földrajztudományi Kutató Csoport irányítja a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Földrajzi Intézetével kötött megállapodás alapján, a moszkvai testvérintézet segítségét felhasználva.

Gerevich László felszólalásának elején a népi demokratikus országok régészeti kutatásairól szólva elmondta, hogy a népi demokratikus országokban a társadalomtudományi kutatásoknak alig van ága, amely nagyobb fejlődést mutatott volna fel akár eszmei síkon, a marxizmus eredményeinek alkalmazása, akár gyakorlati síkon, intézmények alapítása, ráfordított anyagi erők, nagy munkák végrehajtása terén, mint a régészet. A szocialista átalakulás nagy feladatait kísérő régészeti munkák, a szakterület elvi összefogásának érdekében már a 40-es évek második felében nagymértékben kibővültek a régészettudomány intézetei, mint Prágában vagy új intézeteket létesítettek, mint Morvaországban, Szlovákiában, Lengyelországban, Romániában. Ez utóbbi intézetek az 50-es évek elején alakultak, ma már a román 200, a lengyel 300 tagot számlál. Ezekben az országokban éppúgy, mint a Szovjetunióban, a múlt problémakörei a dialektikus materialista történetiszemlélet számára nyújtott jelentékeny új adatanyagon is alapszanak. A régészet jelentékeny új témaanyagot képes adni nagy bőségben éppen azokról a korszakokról, amelyekről nincsenek egyéb forrásaink és azokról a társadalmi osztályokról, amelyek az írásbeliségből kimaradtak. Az anyagi kultúra története elsősorban ennek, a fejlődés kezdetén álló társadalomtudománynak kutatásaiból ismerhető meg. Nem véletlen, mikor Lenin a régészet helyzetével foglalkozott, a Kondakovtól alapított leningrádi Intézet új elnevezésébe saját kezével írta be: Az anyagi kultúra történetének intézete. Az anyagi kultúrára vonatkozó kutatások így a régészet egyik legfontosabb területévé váltak.

A régészet másik lendítő kereké a hazai föld és népek története, a nép származása, a néppé válás társadalmi folyamatainak tisztázása. Kutatásainak súlypontja az államalapítás, illetve az ezt megelőző társadalom előfeltételének vizsgálata. E vizsgálatok közvetlen tárgya: a települések, legyenek ezek falvak, földvárak vagy régi városok, ún. városmagok feltárásai, mely utóbbiak különösen a Szovjetunió, Lengyelország és Németország kutatásaiban tölt be

fontos szerepet, megdöntve a nyugati történészeknek eddig hirdetett, a városok kialakulásáról szóló elméletét. A szocialista országok régészeti eredményeit és szervezetét a kapitalista országok tudományos közvéleménye általánosan elismeri és igen magasra értékeli.

A szocialista országok régészetének fő irányaival és tervszerűségével összevetve, a magyar kutatás mindezeket a célokat vagy igen csekély erővel követhette, vagy nem tűzte maga elé, hiszen más irányú munkát is végző, egyetlen országos intézménynek kellett volna e feladatokat jórészt vállalnia. S míg a műemlékekkel kapcsolatos munkákra egyre inkább jutott pénz az építkezések ütemének megfelelően, addig e gyakorlati munkával szemben, koncepciót tartalmazó feladatok megoldására igen kevés kádert és anyagi erőt lehetett biztosítani.

A szocialista építés hatalmas arányú létesítményeivel, a mezőgazdaság szocialista átalakításával olyan arányú régészeti feladatok merültek fel, amelyekre ez a tudományág Magyarországon nem volt felkészülve sem káderek, sem berendezés, sem szervezés, sem eszmei felkészültség tekintetében. A régészeti feladatok súlypontozása helyett nagy vagy még nagyobb arányú leletmentésekre került sor a régi szervezetben és sokszor csak a régi módszerek alkalmazásával. Az új adatanyag feldolgozására sem maradt elegendő idő és a szintézisek csak lassabban készülhettek.

Ebben az időszakban a régészeti feltárásokra adott összeg nem volt csekély, de a felhasználása tervszerűtlen volt. A különböző minisztériumok, a tanácsok több osztálya, egyetemek, Akadémia, múzeumok stb. között nem született meg az az egészséges koordináció, amely ezt a sokirányú és különböző színvonalú munkát nemhogy összefogni, de felelősséggel áttekinteni képes lett volna. A kádérképzés is több vonatkozásban függetlenül folyt a reális szükségletektől, közömbösséget tanúsított gyakorlatilag és elméletileg, eszmeileg támasztott kívánságok, kitűzött feladatok iránt. Tekintettel arra, hogy az egyetemi régészeti tanszékek nagyrészt az oktatás feladatait látják el, nélkülöztük az egyetemi kutatótevékenységet is. Ez volt az a helyzet, amit az Akadémia II. Osztálya felismert és megjavítására a népi demokráciák hasonló tapasztalata alapján, sajnos jó évtizeddel később és más főhatóság segítségével, létrehozta viszonylag szerény keretek között az Akadémia Régészeti Kutató Csoportját.

E vázlatos utalások inkább csak jelzik a magyar régészetkutatás helyzetét a népi demokráciák között és igen helytelen volna ebből azt következtetni, hogy a magyar régészet valamiféle pangás állapotában merült el az utolsó 15 év folyamán. Komoly eredményeink vannak. Kiadványaink színvonala világszerte elismert. Az adatközléseken túl több monográfia látott napvilágot vagy áll közvetlenül kiadás előtt. Kutatási, ásatási módszerünket, különösen a műemléki feltárás területén, haszonnal ismerték meg elsősorban a baráti országokban. A jó előfeltételek tehát jórészt megvannak, most már csak az egységes koncepció és a távlati terv érdekében kell megkísérelni a régészeti munkák, törekvések koordinálását.

Nagy Sándor hozzászólása elején a magyar neveléstudomány fejlődésének néhány kérdésével foglalkozott.

Az 1950-es évek elején a neveléstudomány területén kétféle irányban lehetett volna előrehaladni — állapította meg. Az egyik irány bizonyos részletkérdések megoldása, abban a reményben, hogy a marxista pedagógia területé-

nek sokféle részletkérdésében dolgozva — ha ez a munkálkodás eléggé intenzív — bizonyos idő után minőségi változások következnek be az egészben. A másik irány lett volna azoknak a tudományelméletileg nagy kérdéseknek feltevése és megoldása, melyek a fejlődés szélesebb területein egyszerre hozhatók volna eredményeket, s az egész neveléstudományban utat nyitottak volna az egyenletes fejlődés törvényszerűségeinek. Lehetséges lett volna a kettőt együttesen is megkísérlni. A kezdeti helyzet, a pedagógia munkásainak mindössze is kis csoportja, a hazai marxista előzmények hiánya és más tényezők abba az irányba vitték a neveléstudományt, hogy az első helyen említett lehetőséget realizálja. A marxista neveléstudomány fejlődésének hazai viszonyai között aligha tehettek egyebet. Így azonban sok kérdést nyitva kellett hagyni; ezeknek az akkor részben sejtett, részben nem is sejtett feladatoknak a nyitvahagyása szükségszerűen magával hozta különböző kérdések leegyszerűsítését.

Az 1950-es évek elején rendkívül bonyolultan összeszövődő feladatok egész sorát kellett volna megoldani: egyrészt a marxista—leninista alapon kialakult pedagógia egész területén gyorsan és intenzíven tájékozódni, ezzel majdnem egyidejűen a hazai viszonyok között felmerült pedagógiai problémákra helyes választ adni, de ugyanakkor a pedagógia XX. századi egyetemes történeti vonatkozásában is úgy eligazodni, hogy érdemben lehessen felmérni annak vetületét a magyar fejlődésben, s elvileg lehessen megkülönböztetést tenni haladó és retrográd elméletek között. Történelmileg tekintve a helyzetet, meg kell állapítani, hogy mindezek az összefüggések, feladatok az adott időszakban nem voltak eléggé tisztázottak, s minden jó szándékú erőfeszítés ellenére is nyitva maradtak.

Az akkori hiányosságok mellett az adott korszaknak igen nagy pozitívuma is volt, s ez éppen a marxista neveléstudomány irányában való előrehaladás. Az úttörés időszaka volt ez, beleértve minden fogyatkozását. A magyar szocialista neveléstudomány fejlődésében olyan szakasz volt, mely produktumait tekintve szerény, de ideológiai szempontból, a pedagógiai „akkumuláció” szempontjából mégis mérhetetlenül jelentős.

Az 1954-es köznevelési párthatározat utáni fejlődés sok biztató motívumot tud felmutatni. Az egyre szélesebb területen folyó hazai pedagógiai kutatás feltételei lényegesen jobbakká váltak azáltal, hogy létrejött a Pedagógiai Tudományos Intézet, s így munkába állhattak az első főhivatású pedagógiai kutatók.

Nagy Sándor hozzászólásának további részében utalt az ellenforradalom leverése óta megtett fejlődésre és megállapította: neveléstudományunk ma tematikailag szélesebb területen dolgozik, mint bármikor azelőtt. Általában leküzdve a korábbi dogmatikus hibákat, alkotóbb módon dolgozik, s bár tematikailag sok „fehér folt” van még és kutatásmetodikailag több probléma merül fel mind a mai napig, — fejlődésének az elmúlt években megtett útja, a kutatások jelenlegi helyzete és perspektívái biztatóak.

Pedagógiai kutatásunk — lehetőségeihez viszonyítva — jelentős erőfeszítéseket tesz a nevelés és oktatás tartalmának elvi-tudományos feltárása érdekében, s ezzel hozzájárul annak a történelmi feladatának teljesítéséhez, hogy a feladataira bontott szocialista nevelési célt társadalmunk mai fejlettségéhez és jövő előrehaladásához viszonyítva kifejtse. Nem jelentéktelen kutatások egész sora folyik a neveléstudománynak úgyszólván valamennyi szektorában.

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága az elmúlt években komoly erőfeszítéseket tett az országos kutatás koordinálására, országos kutatási tematika megtervezésére. A Pedagógiai Bizottság a neveléstudományi tanulmányoknak immár második gyűjteményes kiadását bocsátotta útjára. A múlt évben elkészültek s az elmúlt hónapokban megjelentek az általános-pedagógia és az oktatáselmélet első egyetemi tankönyvei.

Bár a neveléstudományi kutatásnak mindmáig vannak bizonyos problémái és nehézségei — s ezért az Akadémia fokozott támogatására nagyon is szüksége van, — az elmondottak alapján nem túlzás azt állítani, hogy jelenlegi helyzetében sok biztató vonást mutat s jövő fejlődése elé bizakodással lehet tekinteni.

Dobrovits Aladár felszólalása elején hiányolta, hogy a beszámoló nem tett említést az iparművészeti kutatásokról. Rámutatott arra, hogy egyes kérdések megoldásánál még a XVIII., XIX. századi problémák esetében is csak régészeti metodikával lehet eredményre jutni. Sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy egy ilyen jellegű kutatáshoz az ígéret ellenére sem kaptak anyagi támogatást.

Felszólalásának további részében, kapcsolódva Gerevich László hozzászólásához, utalva a csehszlovák, lengyel régészeti kutatások volumenének kérdésére, rámutatott arra, hogy ezekben az országokban a régészettudomány nemcsak saját területük kutatásában áll ma olyan nívón, amely nemzetközi elismerést biztosít számukra, hanem nemzetközi problémák kutatását is vállalja. A kettő szorosan összefügg egymással. Ha csak saját földünkön tekintjük a problémákat, az múlhatatlanul a provincializálódás területére viszi ezt a tudományágat is. A magyar régészeti tudomány mindazoknak a nehézségeknek és problémáknak ellenére, amelyeket Gerevich László felvetett, a vele szemben támasztott nemzetközi igények tekintetében sem áll rosszul. Ennek a problémának felvetése is alátámasztja azt, hogy a régészeti tudomány szervezettebb támogatását kérjük és ne zárkózzunk el a velünk szemben immár konkrétan jelentkező nemzetközi igények teljesítése elől.

Felszólalása utolsó részében felhívta a figyelmet a Nubia területén esedékes feltárási munkákban való részvétel szükségességére. Magyarország, amely ezekben a tudományokban ma már nemzetközi súlyt képvisel, szintén megkapta a felszólítást, hogy kapcsolódjék bele ebbe a nemzetközi kutatásba. Az általános érvek mellett speciális magyar szempontok is e munkálatokban való részvétel mellett szólnak. A Nubiába szakadt magyar eredetű néptörödek Assuan környékén nem csekély számban megtalálható. Ha most nem végezzük el ennek kutatását és feltárását, akkor a nagy gát felépítése után ez egyszer s mindenkorra lehetetlenné válik.

Szabó Imre osztálytitkár Dobrovits Aladár felszólalására válaszolva ismertette, hogy a nubiai kutatások ügyével a magyar UNESCO-bizottság foglalkozik, s az egész kérdés megvizsgálására egy olyan külön bizottságot kíván létrehozni, amelybe az Akadémia mások között Dobrovits Aladárt is delegálja. A felszólalásában említett iparművészeti téma anyagi támogatása ügyében a Régészeti Bizottság illetékes.

A többi hozzászólásra válaszolva megállapította, hogy a referátum sem a régészet, sem egyéb tudományok területén nem tudott képet adni az egész kutatásról. Nem is ez volt a referátum fő célja. Különösen nem volt célja, hogy regisztráljon kétségtelenül eredményesen folyó rész kutatásokat; inkább az

egyes tudományágak fejlődésének fő vonalát kísérelte meg felvázolni. Ezért az egyes hozzászólások különösen azért voltak fontosak, mert teljesebbé tették azt az elemzést, amelyet az Osztályvezetőség a beszámolóban adott. Hasznos volt ez a jó néhány felszólalás azért is, mert valamelyest megismertük egymás tudományterületének problémáit, különböző tartalmi vagy szervezeti kérdéseket, némely tekintetben pedig a felszólalók helyeshítték vagy módosították azt a képet, amelyet az Osztályvezetőség beszámolója megrajzolt.

A beszámoló is, de részben a vita is fényt vetett arra, hogy túl sok tudományág tartozik a II. Osztályhoz. Ez olyan probléma, amellyel semmiképpen sem tudunk megküzdeni, és ha a néprajz most feltehetően el is kerül a II. Osztály keretéből, még mindig rendkívül nehéz áttekinteni megfelelő szinten az Osztályhoz tartozó tudományokat és az Osztályvezetőségnek rendkívül nehéz érdemben is átfognia mindazt a pozitívumot és negatívumot is, amelyet az egyes tudományok területén regisztrálni lehet. Helyes lenne a jövőben — és talán maga az Akadémia is fog ezzel foglalkozni — megvizsgálni az egész Akadémia belső felépítését, különösen abból a szempontból, hogyan lehet az egyre inkább kibontakozó tudományok vezetését, irányítását, szervezését eredményesebbé tenni; ennek során megoldást kell találni arra is, hogy egyetlen osztály keretébe ne tartozzék 9 tudományág, mégpedig önmagában is több ágazatot magában foglaló tudományág.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY IDŐSZERŰ FELADATAI*

Az MTA 1960. évi nagygyűlése programjának keretében — a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Közgazdaságtudományi Intézet rendezésében — április 13-án hangzott el *Friss István* akadémikus előadása „A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai” címmel. Az alábbiakban röviden ismertetjük az előadást, valamint az ahhoz kapcsolódó korreferátumokat és hozzászólásokat.

Előadása elején *Friss István* hangsúlyozta, hogy a közgazdaságtudománnyal foglalkozók tevékenységének is az MSZMP VII. Kongresszusán megfogalmazott feladatok szabnak irányt. A Kongresszuson kitűzött feladatok közül kettőt lehet kiragadni, mint egész társadalmi fejlődésünk fő iránymutatóit. A szocializmus alapjai lerakásának befejezése az egyik, a szocializmus építésének meggyorsítása a másik.

Az első feladat nagyjában egyértelmű azzal, hogy uralkodókká, gyakorlatilag kizárólagosakká tegyük a szocialista termelési viszonyokat a mezőgazdaságban is. A Kongresszus három évi politikai és gazdasági nevelőmunka és főleg az 1959 elején elért jelentős sikerek pontos elemzése alapján jutott arra a következtetésre — állapította meg *Friss elvtárs* —, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása ma sikeresen megoldható feladat.

A szocializmus építése meggyorsításával kapcsolatban az előadó rámutatott, hogy e célkitűzésbe most hallgatólagosan sok más követelés kielégítését is beleértjük, így az életszínvonal gyorsabb emelését, a termelés műszaki színvonala és a munka termelékenysége emelésének meggyorsulását. Többé nem követjük el a régi hibákat, amikor nem tudtuk eléggé elválasztani vágyainkat a valóságtól, s nem biztosítottuk a dolgozók életszínvonalának állandó emelését. A szocializmus gyorsabb építése megköveteli azt is, hogy hazai adottságainkból induljunk ki, figyelembe vegyünk nyersanyag- és munkaerőhelyeztetünket, hogy állandóan gondosan ügyeljünk a népgazdaság egyes ágai s ez ágak fejlesztési ütemei közötti arányok alakulására. Az előadás a szocializmus építése meggyorsításának nemzetközi vonatkozásaira is rámutatott.

A Kongresszus által kitűzött két alapeladat szorosan összefügg egymással — hangsúlyozta az előadó —, s az összefüggés leglényegesebb vonása, hogy a szocializmus alapjai lerakásának befejezése maga is fontos tényezője a

* A fenti cím alatt a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlése keretében április 13-án „A magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa és a közgazdaságtudomány feladatai” címmel elhangzott előadás, valamint a hozzákapcsolódó korreferátumok és hozzászólások összefoglaló ismertetését adjuk, amelyet a folyóirat részére *Simon György*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa készített.

szocializmus építése meggyorsításának. Hazánkban a mezőgazdaság fejlődése az utolsó 10—12 évben messze elmaradt az ipar fejlődése mögött. Ennek a ténynek legfontosabb, döntő oka a kisparaszti gazdaságok nagy súlya volt mezőgazdaságunkban. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság viszonylag lassúbb fejlődése lassítja az egész népgazdaság fejlődését is. A közgazdaságtudomány művelőinek egyik feladata, hogy tudományuk eszközeivel is segítsék előbbrevinni a mezőgazdaság szocialista átalakulását. Tanulmányozzák a termelőszövetkezetekben a háztáji gazdaság és a közös gazdaság viszonyát, a termelőszövetkezeti tulajdon kialakulását és fejlődését, viszonyát az össznépi tulajdonhoz, összefonódásuk lehetőségét, formáit, az össznépi tulajdon általánossá válásának feltételeit, azokat a tényezőket, amelyek a termelőszövetkezeti jövedelem osztásán keresztül pozitív vagy negatív irányba befolyásolják a fejlődést.

A gazdasági kérdéseknek a termelési viszonyok oldaláról való megközelítése a közgazdaságtudomány általános módszere. Szocialista országokban a termelési viszonyok hatalmas előrelendítő erői a fejlődésnek. De a termelési viszonyok fejlődése a szocializmusban is elmarad a termelőerők fejlődésétől. Ahol ez bekövetkezik, a termelési viszonyok átmenetileg fékezik a termelőerők fejlődését. A Kongresszus útmutatásai alapján kézenfekvő, hogy ezzel kapcsolatban különösen nagy feladatok várnak a közgazdaságtudományra, hisz a szocialista társadalomban sem önműködően alakulnak ki a termelőerők fejlődése számára legkedvezőbb termelési viszonyok.

Az előadó kitért az anyagi ösztönzés módszereinek tökéletesítésével kapcsolatban elért egyes eredményekre és problémákra. Rámutatott továbbá, hogy a személyes érdekelttség elvének alkalmazása erősen befolyásolja a népgazdaság irányításának egész rendszerét, így szervezeti formáit is. De a szervezeti formákat külön is tanulmányozni kell, s ez is elsősorban a közgazdaságtudomány keretébe tartozik.

A mi viszonyaink között a népgazdaság egészének fejlődésére elsősorban a tervezésen keresztül lehet befolyást gyakorolni. A szocializmus gazdasági törvényei megkövetelik pl., hogy mind a fogyasztásra, mind pedig a felhalmozásra fordított alapok évről évre növekedjenek. A konkrét mennyiségi arányokat azonban e törvények nem írják elő. Bár a döntést ezekről a társadalom hozza választott, kijelölt szervei útján, mégpedig a dolgozók minden irányú — anyagi, kulturális, védelmi stb. — szükségleteinek mérlegelésével, fontos és felelősségteljes feladat hárul a közgazdaságtudományra is: minél világosabb és teljesebb képet kell adnia az egyik vagy a másik döntés összes lehetséges következményeiről. Ezzel kapcsolatban az előadás rámutatott azokra a lehetőségekre, melyeket a matematika fokozott igénybevétele és az elektronikus számológépek alkalmazása nyit meg a tervezés tökéletesítése előtt.

Rámutatva a hosszabb távú (15 éves) tervezés jelentőségére és az ilyen tervezéssel kapcsolatos problémákra és feladatokra, az előadó kitért a szocialista országok gazdasági együttműködésének néhány, a közgazdaságtudományt érintő kérdésére is. Megállapította, hogy a közgazdaságtudománynak fontos szerepet kell betöltenie a szocialista országok közötti munkamegosztás tudományos megalapozásában. Ma az egyes szocialista országok ár- és bérrendszere jelentősen eltér egymástól. Ez megnehezíti a különböző országok ráfordításainak, társadalmi termékének, nemzeti jövedelmének, valamint a nemzeti jövedelmen belüli arányoknak és a dolgozók életszínvonala alakulásának összehasonlítását. A munkamegosztás tudományos alapokra fektetése megköveteli

mindezeknek az összehasonlításoknak az elvégzését, s ehhez a közgazdaságtudománynak ki kell dolgozni a megfelelő mérőeszközöket.

A továbbiakban az előadó hangsúlyozta, hogy az érintett kérdések megoldásán lényegében minden szocialista ország közgazdaszái fáradoznak, s a tudományos kutatás terén is kialakulóban van közöttük az együttműködés. Ez egyik legfőbb biztosítéka a közgazdaságtudomány előtt álló feladatok sikeres megoldásának. Befejezésül Friss elvtárs rámutatott annak szükségességére, hogy a műszaki szemléletet gazdasági szemlélettel kell párosítani s hangsúlyozta, hogy közgazdaszaink feladata minden területen hirdetni és megkövetelni a takarékoságot és gazdaságosságot.

Friss István előadásához elsőnek *Fock Jenő*, az MSZMP Központi Bizottságának titkára szolt hozzá. Hozzászólásában először azzal a kérdéssel foglalkozott, hogyan értelmezzük a szocializmus alapjainak lerakását. Rámutatott arra, hogy e célkitűzés nem egyszerűsíthető le a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feladatára. Ide tartozik a nagyüzemi gazdálkodás megszerzése, mely legalább olyan nehéz feladat, mint a közös gazdálkodás kereteinek kialakítása. De közgazdaszainknak foglalkozniok kell azzal is, mit kell ezenkívül az alapok lerakásának befejezésén érteni.

A gazdaságvezetési módszerek tökéletesítésével kapcsolatban Fock elvtárs rámutatott, hogy e téren az utóbbi időben nincs kellő előrehaladás mert hiányzik az alkotó vita. Vannak közgazdászok, akik azért nem foglalkoznak ezekkel a problémákkal, mert valamikor igen sokat foglalkoztak velük, mintegy csodaszerként kezelték őket és megfélemltek az alapvető kérdésekről, például a tervgazdálkodásról, — így akaratukon kívül az revizionista talajra siklottak. A felszíni egyetértés mögött azonban ma is vannak a demokratikus centralizmus értelmezésére és konkrét érvényesítésére vonatkozó nézeteltérések. A megért, szükséges változások végrehajtásának annakidején konzervatív, szektáns elemek ellenszegültek és még a gondolatot is revizionizmusnak minősítették. Utalva néhány azóta megvalósított változtatásra, Fock elvtárs megállapította, hogy a revizionizmushoz az olyan javaslatoknak, mint a kötelező beadási rendszer eltörlése vagy a nyereségrészesedési rendszer bevezetése, csak annyi közük volt, hogy mint sok minden más meg nem oldott kérdést, az árulás útjára tért revizionisták a párt és a munkáshatalom ellen használták fel. A közgazdászok bátrabban, alkotó módon elemezzék szocialista építésünk új jelenségeit, mert így tudnak jobban hozzájárulni ahhoz, hogy a párt és a kormány vezetői a szükséges előrelátás birtokában hozzák meg döntéseiket. Befejezésül hangsúlyozta, hogy személyes tapasztalatai alapján meg van győződve róla: a párt nem fog csalódni a közgazdászokban.

A következő hozzászóló *Kiss Árpád*, az Országos Tervhivatal elnöke volt. Felszólalásában a népgazdaság fejlődésével, mindenekelőtt az iparfejlesztés ütemével kapcsolatos gazdaságpolitikai problémákkal foglalkozott, különös tekintettel a második ötéves tervidőszakban kitűzött mennyiségi és minőségi változások összefüggéseire.

Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese felszólalásában a beruházások hatékonyságának és a beruházási eszközök koncentrálásának néhány kérdéséről beszélt. Felhívta a figyelmet, hogy helyes volna megvitatni és mielőbb megoldani a gazdaságossági számítások elméleti megalapozását. Véleménye szerint az elméleti kérdések tisztázása céljából ki kellene dolgozni a népgazdaság egészének zárt, matematikailag kezelhető kvantitatív modelljét.

Hont János, a földművelésügyi miniszter helyettese felszólalásában azt

elemezte, hogyan lehet a bekövetkezett termelőszövetkezeti fejlődés alapján a mezőgazdasági termelést tervszerűbbé tenni.

Cukor György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese hozzászólásában a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának problematikájával foglalkozott. Rámutatott, hogy a matematika közgazdasági alkalmazásának progresszív jelentősége van, mivel igen sok az olyan probléma, amelyekben a matematikai elemzés és számítások hasznosak lehetnek: például az újratermelés és mérlegek, beruházások optimális elosztása, fogyasztói kereslet vizsgálata stb.

Megállapította, hogy a matematika a közgazdaságtudományban csak segédeszköz. Elvileg is új összefüggéseket nem tár fel, a tervezésben szokásos módszereket általában kiegészíti és nem helyettesíti. A matematika közgazdasági alkalmazásától főként azt várhatjuk, hogy segít feltárni bonyolult és eddigi módszereinkkel nehezen kezelhető mennyiségi összefüggéseket, pontosabban tudjuk tervezni a népgazdasági arányokat, felmérni egyes intézkedések sokrétű gazdasági kihatásait. Vigyázni kell azonban arra, hogy a matematika közgazdasági alkalmazása ne váljék öncélú matematizálássá.

Délután elsőnek *Háy László*, a közgazdasági tudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora tartott korreferátumot „A szocialista országok gazdasági együttműködésének elvi kérdései” címmel. Vázolta azokat az alapvető különbségeket, melyek a szocialista és kapitalista világ gazdaság között fennállanak, rámutatott, hogy a tervszerű arányos fejlődés törvénye vonatkozik a szocialista országok gazdasági kapcsolataira, a szocialista világ gazdaság egészére is, s így az egyes országok terveinek összehangolása objektív követelmény. Ugyanakkor a szocialista világ gazdaság a fejlődés jelenlegi szakaszában szuverén szocialista országok együttműködése.

Háy elvtárs részletesebben kitért a nemzetközi munkamegosztás néhány elvi kérdésére. Vácsolva a szocialista nemzetközi munkamegosztás céljait, rámutatott, hogy e munkamegosztásnak a lehető legnagyobb munkamegtakarításra kell irányulnia, biztosítva a szocialista országok arányos fejlődését és a gazdasági fejlettségi színvonalban fennálló különbségek minél gyorsabb kiegyenlítését.

A megoldandó feladatokkal foglalkozva hangsúlyozta, hogy a távlati tervek kidolgozásával kapcsolatban meg kell állapodni egy sor módszertani kérdésben, mint a valutaátszámítás módja, a szocialista világpiac saját ár-bázisának kérdése stb.

Gönczöl György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője hozzászólásában a gyorsütemű gazdaságfejlesztés egyik alapvetően fontos problémájával, a népgazdasági és a nemzetközi gazdasági egyensúly kölcsönhatásaival foglalkozott. E probléma magában foglalja egyrészt a fogyasztás és felhalmozás optimális arányának problémáját, másrészt a gazdaságfejlesztéssel növekvő importszükséglet és exportképesség problémáját. Rámutatott, hogy az importszükséglet és exportképesség egymáshoz való viszonya eltérő a szocialista iparosítás különböző fejlődési szakaszain. A távlati tervek multilaterális összehangolásának tehát azzal a komplex feladattal kell megbirkóznia, hogy egymáshoz illessze a gazdasági együttműködésben részt vevő országok különböző fejlődési ütemeit és népgazdasági struktúráváltozásait. A KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága által kitűzött kutatási feladatok tulajdonképpen ennek a komplex problémának megoldását vannak hivatva előmozdítani.

Kiss Tibor, az Országos Tervhivatal főosztályvezetőhelyettese a szocialista országok fejlődésének kiegyenlítődésével foglalkozott. Rámutatott, hogy a fejlődési szint kiegyenlítődésén a lényeges különbségek kiegyenlítődését kell érteni, s az életszínvonal kiegyenlítődése gyorsabban megy végbe, mint a munka termelékenységéé. Felszólalásában a kiegyenlítődés folyamatát számos adattal illusztrálta.

Ausch Sándor kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa a társadalmi termék sakktáblamérlegének jelentőségével foglalkozott a KGST munkája szempontjából. Véleménye szerint igen előnyösen szolgálhatnák a KGST határozatainak jobb megalapozását a megfelelő bontásban országonként elkészített sakktáblamérlegek, mert lehetővé válna, hogy az egyes ajánlások hatásait a termelés és a külkereskedelem szempontjából egyszerre vegyék figyelembe. Hangsúlyozta a sakktáblamérlegek fontosságát az országok közötti összehasonlító elemzés szempontjából is.

Horváth Lajos, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője „A jövedelemelosztás egyes közgazdasági kérdései a termelőszövetkezetekben” címmel tartott korreferátumot. Megállapította, hogy termelőszövetkezeteink fejlődésének gyorsasága és zökkenőmentessége igen nagy mértékben függvénye a termelőszövetkezetekben alkalmazott jövedelemelosztás módjának. Olyan elosztási formákat kell alkalmazni, melyek ugyanakkor, amikor összhangban állnak a szocialista elosztás elvével, ösztönzik a tegnap még egyénileg gazdálkodó parasztokat a nagyüzemekben végzett szorgalmas, hatékony munkára.

A korreferátum behatóan elemezte a termelőszövetkezetek klasszikus jövedelemelosztási formája — a munkaegységrendszer — főbb jellemvonásait, valamint a jövedelemelosztás új formáit és módszereit.

Csákány István, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa hozzászólásában a jövedelemelosztás és a munkaszervezés néhány összefüggését elemezte.

A vitában felszólalt több termelőszövetkezeti vezető is, így *Nagyvárad Mihály*, a zalaszentmihályi „Győz a szocializmus” tsz elnöke, *S. Hegedűs László*, a nagykőrösi „Petőfi” tsz főagronómusa, *Győrfi Károly*, a tetétleni „Kossuth” tsz elnöke és *Kovács Pál*, a tótkomlói „Haladás” tsz elnöke. Ismertették a szövetkezeteikben alkalmazott jövedelemelosztási módokat s többségükben határozottan az új jövedelemelosztási formák mellett szálltak síkra. Többen elismerően emlékeztek meg arról a munkáról, melyet a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályának dolgozói szövetkezeteikben az új jövedelemelosztási módszerek bevezetésével kapcsolatban kifejtettek.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK FEJLŐDÉSE AZ ELMÚLT ÉVTIZEDBEN*

Az idei nagygyűlés keretében, 1960. április 12-én hangzott el *Molnár Erik* akadémikus „A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben” című előadása. *Nemes Dezső*, az Akadémia levelező tagja, megnyitója után Molnár Erik előadása bevezetésében vázolta azokat a feladatokat, amelyek előtt a marxista történetírás állott 1948–49-ben, amikor a tervszerű munka feltételei történetírásunkban létrejöhettek. Röviden jellemezte történetírásunk fejlődésének három szakaszát. Az első 1953-ig tartott: ezt az időszakot a kutatóintézmények munkájának gyors fellendülése jellemezte. Az általános- és középiskolai tankönyvek elkészülte, az egyetemi tankönyv munkáinak megindítása, a Kossuth-évforduló, majd a Rákóczi-év irodalma és az 1953. évi történész kongresszus jelzik ennek a periódusnak a legfontosabb eredményeit. A második szakasz 1953 és az ellenforradalom leverése közé esik. Ennek a szakasznak jelentős eredményei közé számít az egyetemi tankönyvek elkészülte és azok megvitatása. Ezt a szakaszt az jellemzi, hogy megindult a felismert hibák kijavítása, de ellentmondásokkal és visszaesésekkel, amiben nagy része volt az ebben az időszakban jelentkező revizionizmusnak. Az utolsó szakasz az 1956-os ellenforradalom leverése után veszi kezdetét. Ezt — rövid kezdeti bizonytalanság után — az 1953 előtt elkövetett hibák gyökeres kijavítására irányuló törekvés jellemzi egyfelől, másfelől egyre erősödő harc — a párt útmutatása nyomán — a revizionizmus maradványai, majd a burzsoá nacionalizmus ellen.

Az első periódus eredményeiről szólva Molnár Erik megállapította, hogy történetírásunk 1948–49 után nagy lendülettel fogott hozzá az előtte álló hatalmas és teljesen új feladatok megoldásához és kétségtelenül jelentős eredményeket ért el. Marxista igénnyel folytatva munkáját a magyar történet alapvető kérdéseit nagy vonalakban tisztázta, a magyar történeti fejlődés fő vonalait felvázolta. Munkája eredményeképpen feltárult a magyar nép osztályharcokon át haladó igaz története, egységes szellemben felfogva, tudományosan megalapozva. Történetírásunk kidolgozta fő összefüggéseiben a munkásmozgalomnak azelőtt teljesen elhanyagolt történetét. Feltárta a népi mozgalmaknak és a függetlenségi harcoknak alapvető összefüggéseit. A Magyarországon élt nem magyar népek történetét vizsgálva, bemutatta ezeknek a dolgozó magyar néppel való sorsközösségét. Eredményeit nagy és jelentős részben új

* A Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlése keretében április 12-én „A magyar történetírás 10 éve” címen rendezett történész-vitaülés összefoglaló ismertetése. Az ismertetés *Pamlényi Ervin*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársának munkája.

forrásanyagból merítette. Menetközben leszámolt a burzsoá történetírás legdurvább hamisításaiival. Népünk történeti tudatába bevitte a marxizmusnak a magyar történetre alkalmazott általános eszméit.

Ebben az összefüggésben szólt arról a felbecsülhetetlen segítségéről, amelyet a Szovjetunió nyújtott történettudományunknak. A szovjet segítség nemcsak a marxista történettudomány fejlődésének lehetőségeit teremtette meg hazánkban, hanem ezt a fejlődést rendkívül meg is gyorsította.

Természetes azonban, hogy marxista történetírásunk ebben az első szakaszban csak az alapvetésig jutott el. Rövid volt az idő, elégtelen az erő. A feltárt forrásanyag hiányos maradt. Érvényesültek még a burzsoá történelemszemlélet maradványai. Egyszerre kellett marxista történetet írni és marxista történet-szemléletet elsajátítani. Így munka közben elkerülhetetlenül sok hiba merült fel, nem egy megoldás a vulgarizált marxizmus szellemében fogant. Ennek ellenére ez a korszak a marxista történetírás alapjait lerakta.

Rátérve az egyes korszakok kutatása terén mutatkozó eredményekre és hibákra, a XVI—XVIII. század történetének kutatásával kapcsolatban utalt arra, hogy a függetlenségi harcok középpontba állítása, a függetlenséghez fűződő érdekek közvetlen azonosítása ezekben a századokban a társadalmi haladás érdekeivel, párosulva az osztályviszonyok és a nemzetiségi kérdés nem eléggé sokoldalú és alapos kidolgozásával, azt eredményezte, hogy történetírásunk egy része a függetlenségi harcoknak, mint ilyeneknek feltétlen igénylésével sok vonatkozásban a nacionalista, kuruc történetírás vonalán haladt tovább. Ez s a *nemzet* marxista fogalmának mellőzése hozzájárult ahhoz, hogy a régi nacionalista nézetek egy része tovább éljen.

Az e korszakra vonatkozó munkák, elsősorban az egyetemi tankönyvek e korszakot tárgyaló kötetének vizsgálata alapján rámutatott arra, hogy történetírásunk sokszor a magyar viszonyok egyoldalú elemzése alapján foglalt állást olyan kérdésekben, amelyeket helyesen megítélni csak a nemzetközi összefüggések ismeretében lehet. Történetírásunkat tehát a „magyar glóbusz”-hoz tapadó, provinciális szemlélet jellemezte, ami újból összefüggött a nacionalista nézetek lappangó maradványaival. Történetírásunk csak odáig jutott el, hogy a magyar történetet a *magyar nép* haladása szempontjából vizsgálja, ami kétségtől dönthető változást jelentett a korábbiakhoz képest. Ez az álláspont azonban tápot ad a nacionalista nézeteknek. A marxizmus—leninizmus ugyanis egy ország történetét nemcsak annak érdekei szempontjából értékeli, hanem nemzetközi perspektívába állítja be és ezen az alapon a nemzetközi haladás szempontjából is megítéli. Ez a követelménye a proletár internacionalizmusnak: csak ennek a szempontnak következetes érvényesítése vezethet a nacionalizmus teljes felszámolásához. A szocialista patriotizmustól elválaszthatatlan proletár internacionalizmus azonban még nem vált történetírásunk tudatosan és általánosan alkalmazott elvévé. Pedig a nacionalizmust, amellyel nem lehet kompromisszumot kötni, csak akkor fogjuk utolsó rejtékhelyéről is kiűzni, ha a proletár internacionalizmus elvét teljes következetességgel alkalmazzuk.

Előadása további részében Molnár Erik részletesen szólt a Mohácsot megelőző korszak, az 1790—1849-ig terjedő korszak és a kapitalista Magyarország történetének kutatásáról. Ez utóbbiban a legátfogóbb eredménynek a magyar gyáripár történetének megírását tekinthetjük — mondotta —, amelynek fejlődése ma már csaknem teljes egészében előttünk áll. Az idevágó munkák a magyar gyáripár fejlődése sajátos vonásainak kidolgozásával új

eredményeket mutatnak fel az általános gazdasági fejlődés, a társadalom és politikai történet vonatkozásában is. Részletesen méltatta a munkásmozgalom történetével, a párttörténettel kapcsolatban megjelent munkákat. Kiemelte, hogy történettudományunk a Tanácsköztársasággal és az 1918–19-es forradalmakkal 1956 előtt nem foglalkozott történeti és politikai jelentőségükhöz mérten.

1953 után — mondotta — a korábbi hibák jórészét marxista történetírásunk felismerte s érvényesült is a törekvés azok kijavítására, ennek útját állotta azonban a színén megjelent revizionizmus, amelynek hatása újabb hibák forrásává vált. A polgári talajból kinőtt revizionizmus felszította a nacionalizmust. „Tudománypolitikája” történettudományunk hibáinak egyoldalú felhánytorgatásával, amelyek közt persze nem a túl sok, hanem a túl kevés nacionalizmus szerepelt, az addigi marxista történettudomány kompromittálására és lejáratására irányult. A revizionizmus arra törekedett, hogy a „történész-egységfront” jelszavának leple alatt a marxizmust történettudományi vezetőszererepéből kiszorítsa. A szakmai igényességet hangoztatta, hogy a pártosságot, a történettudomány marxista politikai-ideológiai vonalát háttérbe szorítsa. Azt hirdette, hogy a történeti fejlődés fő hajtóereje az osztályokat átfogó „nemzeti egység”.

Történettudományunk fejlődésének legújabb szakaszáról szólva Molnár Erik megállapította, hogy az ellenforradalom leverése után a gazdasági-politikai konszolidációval, de ettől ütemben elmaradva, történettudományunk fejlődése részben az ellenforradalmat előkészítő revizionizmus elleni harc, részben — ettől elválaszthatatlanul — a régi hibák felszámolása jegyében indult meg újra. A párt vezető ideológusai feltárták az ellenforradalom eszmei előkészítésének folyamatát s történetírásunk is hozzálátott az ellenforradalom történetének kutatásához, valamint a revizionizmus legnyíltabban jelentkező egyik összetevőjének, a nacionalizmusnak a leküzdéséhez. Nagy segítséget nyújtottak ehhez a párt ismeretes állásfoglalásai, határozatai.

Előadása további részében Molnár Erik korszakonként haladva részletezte az utolsó három év történetkutatásának eredményeit és hibáit. Rámutatott arra a nagy előrehaladásra, amelyet a kapitalista korszak történetírása, a munkásmozgalom története, a népi demokratikus korszak feldolgozása és az egyetemes történeti kutatások terén ebben az időszakban a magyar történettudomány megtett.

Az áttekintést befejezve Molnár Erik megállapította, hogy ha azokból a feladatokból indulunk ki, amelyek előttünk állottak, elmondhatjuk, hogy marxista történetírásunk a hibák ellenére, amelyeket útközben elkövetett, alapjában jó munkát végzett. Ennek köszönhetjük, hogy fő vonásaiban felvázolódott a magyar nép, a magyar dolgozók pártos szellemében megírt, marxista története. Útközben nem egy hibát, nem egy gyermekbetegséget leküzdöttünk, vagy legalább világosan látjuk nem egy korábbi hibánk forrásait. Ma tudjuk, hogy mi a történetírásban a sematizmus és a dogmatizmus, a hamis aktualizálás és a szubjektivizmus, tudatosan küzdünk ezek maradványai ellen, amint tudatosan küzdünk a burzsoá objektivizmus maradványai ellen is. Azt azonban nyugodtan elmondhatjuk, hogy marxista történettudományunk, még ki nem javított hibái ellenére is, magasan felette áll az egykori polgári történettudománynak.

A központi feladat ma — mondotta végül —, amely mellett persze a többi hiba kijavítását sem szabad elhanyagolni, a harc a polgári nacionalizmus

maradványai ellen, vagy másszóval a szocialista patriotizmus következetes egyesítése a proletár internacionalizmussal. Ez a harc nem lesz könnyű. Szembe fogjuk találni magunkat a nacionalista gondolatmaradványok öntudatlan képviselőivel, akiknek nem lesz könnyű szakítani eddigi szemléletükkel és a polgári nacionalizmus nagyon is öntudatos harcosaival, akik nyomást fognak gyakorolni történészeinkre. De a harc sikerének eszközei kezünkben vannak. Ezek az eszközök: a valódi marxista történeti elmélet mély elsajátítása és következetes alkalmazása a magyar történetre, ha kell, önmagunkkal is harcba. Ezzel kapcsolatban a polgári történeti ideológia kritikus felszámolása, és végül az egész magyar történet céltudatos beágyazása a nemzetközi történeti folyamatba, aminek feltétele az egyetemes történet alapos ismerete s ami nélkül proletár internacionalista történetírás nem lehetséges. Ha tudunk ezekkel az eszközökkel élni, haladó forradalmi hagyományaink a maguk valódi nagyságában fognak feltárulni és történetírásunk teljes mértékben betölti majd azt a feladatot, hogy a magyar néphez a történetírás módszereivel ne csak a szocialista patriotizmus, hanem az attól elválaszthatatlan proletár internacionalizmus szellemét is közvetítsük.

Molnár Erik előadásához elsőnek *Ember Győző*, az Akadémia levelező tagja, az Országos Levéltár főigazgatója szól hozzá. Hangsúlyozta, hogy a történettudomány művelésének ma Magyarországon olyan feltételei alakultak ki, amilyenekről a polgári korban a történészek csak ábrándoztak. Ha az elmúlt tíz év eredményeit mérlegre tesszük — mondotta —, akkor azonban azt is meg kell kérdeznünk, hogy vajon megfelelő módon élni tudott-e történettudományunk ezekkel a lehetőségekkel. „Távolról sem akarom elért eredményeinket lekicsinyelni, amikor azt mondom, hogy lehetőségeink alapján többet is elérhettünk volna.” A továbbiakban *Ember Győző* hangsúlyozta a különböző történész intézmények közötti szorosabb együttműködés fontosságát, valamint bizonyos munkamegosztás bevezetését az egyes intézmények között. Figyelemmel kell kísérni azt is, hogy vajon a történettudomány fontosabb ágai megfelelően fejlődnek-e, nem fenyegeti-e valamelyiket az elsatnyulás vagy a teljes sorvadás veszélye.

Hozzászólása második felében a történettudománynak azoknak az ágairól szólt, amelyeknek a művelését a levéltárak vállalták. Részletezte a levéltári segédletek elkészültének fontosságát s az eredményeket a levéltárban a történeti segédtudományok művelése, az archeográfia, a történeti statisztika, a forrásközlés és a helytörténetírás terén. Ez utóbbival kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy szükséges lenne a helytörténetírásban rejlő lehetőségek jobb kihasználása érdekében bizonyos összhangot teremteni egyrészt a különböző helyi törekvések között, másrészt pedig az országos és helytörténetírás művelése között. Ezt a feladatot a Történelmi Társulatnak kellene megoldania.

Székelly György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektorhelyettese szerint nem tarthat igényt teljes érvényre Molnár Erik előadásának az a kísérlete, hogy a történetírás fejlődését három nagyobb periódusban, 1953-as és 1956–57-es fordulópontokkal tárgyalja. A beszámoló — mondotta — különös nehézségekkel kellett megküzdenie annyiban is, hogy ezen a harmas tagoláson belül nemcsak újra kellett foglalkoznia az egyes kérdésekkel, hanem egy sor olyan munkáról is említést kellett tennie, amelyek más periódusban jelentek meg, mint amikor készültek. Az egyetemi tankönyvek például fél-évtizedes vagy még hosszabb alkotómunkára néznek vissza. A beszámoló

feladata ezért igen bonyolult volt, és hogy az értékelésben nagyobb torzulások nem következtek be, azt annak köszönhetjük, hogy az áttekintés készítője nem passzív szemlélője a történetírásnak, hanem a problémák és eredmények alapos ismerője.

A továbbiakban Székely György részletesen foglalkozott a történetkutatás szervezeti problémáival és fejlődésével. Molnár Erik előadásának elvi kérdéseivel kapcsolatban Székely György hozzászólása több ponton módosította, finomította azt a képet, amely a referátumból kibontakozott. „Molnár Erik tanulmányának végső kicsengése — mondotta befejezésül — a nacionalizmus veszélyéről igen jogosult. Valóban óvni kell a nemzeti egység gondolatának az osztályharc kutatásának rovására való előretörésétől. Ugyanakkor biztosítani kell a Habsburg-illúziók elkerülését is, és történetírásunk eddigi eredményeinek elvi felmérésével, az új történetírási célok tüzetes kijelölésével kell a jelenleg legproblematisabb kérdéseket megnyugtató eredményekhez juttatni.”

A következő hozzászóló *Horváth Miklós* alezredes, a Hadtörténelmi Intézet h. parancsnoka volt, aki felszólalásában részletesen bemutatta a hadtörténetírás fejlődését az elmúlt évtizedben. Korszakonként haladva részletezte a függetlenségi harcok, a honvédő háborúk hadtörténetének kutatásában elért eredményeket — bírálva az itt elkövetett hibákat —, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai történetének gazdag feltárását, az 1919-es magyar Vörös Hadsereg harcainak feldolgozását, a magyar önkéntesek spanyolországi küzdelmeit tárgyaló munkákat, valamint a Horthy-fasizmus korszakára vonatkozó már elkészült és készülőben lévő tanulmányokat, dokumentumköteteket.

Ságvári Ágnes a Párttörténeti Intézet h. igazgatója áttekintést adott az Intézet munkájáról. Ismertette a marxizmus klasszikusainak műveire vonatkozó bibliográfiai munkákat, a Magyar Munkásmozgalom Története Válogatott Dokumentumai című forráskiadványt, a tematikus dokumentumköteteket és a munkásmozgalom kiemelkedő vezetőinek írásaiból szerkesztett gyűjteményes köteteket. Szólt azokról a munkálatokról, amelyek a magyar munkásmozgalom nemzetközi kapcsolatainak történetére, az 1956-os ellenforradalom történetének feldolgozására vonatkoznak, majd kiemelte a készülő párttörténeti tankönyv fontosságát. Befejezésül Ságvári Ágnes a népi demokratikus korszak történetének feldolgozására hívta fel a résztvevők figyelmét.

Szabolcs Ottó a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója hozzászólásában azt vázolta, hogy a történettudomány fejlődése hogyan tükröződött a történet-oktatásban. Rámutatott arra, hogy felszabadulásunk előtt az iskolai történet-oktatás a történettudomány legreakciósabb irányzatainak álláspontját tükrözte. 1948 óta e téren gyökeres változás tapasztalható: az iskolai történet-tanítás — hibái ellenére is — a népek közötti barátságra, az igazi hazaszeretetre, a proletáriátus történelmi hivatásának megértésére nevel.

A vitát az ülés elnöke, *Nemes Dezső*, az Akadémia levelező tagja foglalta össze. Vitán felül áll — mondotta —, hogy az elmúlt 10–15 esztendőben a magyar történettudomány jelentős fejlődést tett a marxista—leninista eszmék, a történelmi materializmus módszereinek elterjedése, alkalmazása következtében. És a magyar történészek gárdája ugyancsak jelentősen fejlődött. Kétségtelen, hogy a fejlődés e téren is lényegesen jobb lenne, ha el tudtuk volna kerülni az említett hibákat. A következőkben hangsúlyozta, hogy eszmiei-

politikai konszolidáció a történészek táborában nem gyorsabban haladt előre, mint az ország általános politikai fejlődésében, hanem lassabban. Ha értékelni akarjuk az ellenforradalom leverését követő eszmei-politikai fejlődést a történészek gárdájában, akkor kissé élesebben kellene rámutatnunk arra, hogy milyen eszmei maradványokat kellett saját körünkben legyőzni 1957-ben és bizonyos mértékig még 1958-ban is. Utalt arra, hogy a történészek táborában is zavart idézett elő a revizionista hullám: nemcsak a kifejezett revizionista eszmék hangoztatása idézte ezt elő, hanem zavart okozott a revizionizmussal és a polgári történelemszemlélettel szembeni eszmei békülékenység terjedése is. Ha ma gyorsabban akarunk továbbmenni — folytatta —, akkor az egymásnak nyújtandó segítség és a történész-egység fejlődésének érdeke is azt követeli, hogy ennek az eszmei békülékenységnek a maradványait is számoljuk fel. A Molnár Erik által vázolt kép helyes — mondotta —, de bizonyos részletkérdésekben lehet és indokolt vitázni. Nem lehet például a labanc és a kuruc történetírást egyformán hamisnak bemutatni: a labanc történetírás többet hamisított — mondotta Nemes Dezső —, a kuruc történetírásban több igazság van, bár ez utóbbinak is megvannak a maga nacionalista korlátai. Igen hasznos, hogy sok fontos kérdés most felszínre került, és az a fontos, hogy ezekről a kérdésekről a tények gondos mérlegelése alapján tovább vitatkozzunk — mondotta befejezésül.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK ÁLLAMI IRÁNYÍTÁSÁNAK JOGI PROBLÉMÁI*

1. A szocialista agrárgazdaságtan és a jogtudomány művelői előtt egyaránt ismert az a tétel, amely szerint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feladata nem képzelhető el a *szocialista állam aktív irányító szerepe* nélkül. Az állami irányítás nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a termelőszövetkezetek szocialista tartalommal telítődjenek, hogy valóban példás nagyüzemi szocialista gazdaságokká váljanak és a termelőszövetkezeti mozgalom együtt járjon a mezőgazdasági árutermelés fejlődésével s végső soron a szövetkezeti egyesülés csoportérdekei ne szorítsák háttérbe az egész társadalom érdekét.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának elő kell segítenie, hogy minden termelőszövetkezet modern, árutermelő, mezőgazdasági nagyüzem legyen. Megfelelő eszközökkel oda kell hatni, hogy a szövetkezet a népgazdasági követelményeket tükröző éves termelési tervet készítsen. Az irányításnak arra is ki kell terjednie, hogy a szövetkezet megfelelő üzemszervezeti keretekkel rendelkezzen, gépi ellátottsága növekedjen, a szövetkezetet megfelelő szakemberek vezessék s végül mindezekkel összefüggésben a szövetkezet termelése a belterjesség irányába fejlődjen. Az állami irányítást oly módon kell megvalósítani, hogy a termelőszövetkezet munkájában résztvevő tagok közvetlen anyagi érdekeltisége növekedjen, és egyben a szövetkezet jövedelmezősége is emelkedjen. Összegezve tehát az *állami irányítás hivatott az egész társadalom, a termelőszövetkezet és a tag viszonylatában az érdekösszhangot megteremteni.*

Az állami irányításnak nemcsak a gazdasági tevékenység irányítására kell kiterjedni, hanem megfelelő eszközökkel és módszerekkel elő kell segíteni a múltbanélés leküzdését, a szocialista tudat kifejlődését. A rétegen belüli ellentmondásokat fel kell oldani. Ezek eredményeképpen aztán a szövetkezetben belül *egységes szocialista parasztosztálynak kell kikovácsolódnia.*

Az állami irányítás tevékenysége sajátos jogi eszközökkel valósul meg, s abban különböző súllyal vesznek részt az egyes jogágak. A szocialista jog segíti a termelés irányítását a szerződéses rendszeren keresztül. A szövetkezetben belüli fegyelmet erősítjük a speciális termelőszövetkezeti felelősségi szabályokkal. A szocialista jog segíti elő, hogy a jogszabály- és alapszabályellenes közgyű-

* A fenti címmel Nagy László, az állam- és jogtudományok kandidátusa, egyetemi docens tartott előadást a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésének keretében április 11-én. Az előadásról és a hozzákapcsolódó vitáról itt közölt összefoglaló ismertetés Némethi László, az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztálya főelőadójának munkája.

lési határozatokat a járási tanács végrehajtó bizottságán keresztül megsemmisítjük stb.

A jogtudomány területén sem szűkíthető le a téma kutatási kötelezettsége csak a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogra. A különböző jogágak művelőinek (pl. földjog, polgári jog, pénzügyi jog, államigazgatási jog stb.) együttes erőfeszítése oldhatja meg az állami irányítás jogi kérdéseit. Az állami irányítás horizontális jogi szemlélete vezethet tehát eredményre a feladatok vertikális megoldásában.

2. A jogirodalomban egységesen vallott álláspont, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása különbözik az állami vállalatok igazgatásától. A különbség az állami és a szövetkezeti szocialista tulajdon különbségéből folyik és azon alapszik. Az állami tulajdonon alapuló állami vállalat egész tevékenységét az állam kizárólagos joggal a vezetés egészére kiterjedően igazgatja. Ez az állam és az állami vállalat között fennálló alá- és fölérendeltségi jogviszonyt is lényegében magában foglalja. Ezzel szemben a termelőszövetkezetben, ahol csak a főbb termelési eszközök vannak társadalmasítva, éppen a csoporttulajdon lényegénél fogva úgy kell vezetni a termelőszövetkezeteket, hogy az állami irányítás gyakorlása összhangban legyen a termelőszövetkezetek belső irányításával. A termelőszövetkezetek állami irányításának a termelőszövetkezeti belső igazgatással való kötelező összhangja látszólag ellentmondásokat tartalmaz, s úgy tűnik, mintha a kettő kizárná egymást. Valójában azonban a termelőszövetkezeti belső igazgatást nem lehet szembe állítani az állami irányítással, mert mindkettő azonos célra irányul, a termelőszövetkezetek gazdasági és politikai megerősítésére, a termelőszövetkezetek szocialista irányban való fejlődésének biztosítására.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítása fogalmilag több komponensből tevődik össze (ellenőrzés, felügyelet, javaslattevési jog, jogellenes közgyűlési határozat megsemmisítése stb.), ezért jogi értelemben véve is komplex fogalom és annak a felügyeletre való szűkítése éppen — a jogszabályok által biztosított — operatív intézkedési jogot rekesztené ki az állami irányításból. A jogtudomány igen sokoldalúan elemezte azt a problémát, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása mennyiben különbözik az állami vállalatok igazgatásától, azonban elhanyagolta az azonossági elemek kutatását az állami vállalat és a termelőszövetkezet relációjában. A gyakorlat pedig főleg az adminisztratív jellegű feladatok megoldásával realizálta az állami irányítást (pl. beadási kötelezettség, kötelező termelői előírások stb.).

Ma a tényleges irányítás rendszerén belül fokozottabban alkalmazzuk az anyagi érdekeltiségre alapító gazdasági ösztönzőket. A szövetkezeti tagságnak sokkal szélesebb jogköre van a szövetkezet tevékenységének irányításában. Az 1960. évi 8. számú tvr-tel módosított és kiegészített 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet nyomán kettős irányú fejlődés tapasztalható. Kirajzóldtak azok az életviszonyok, ahol nem kívánatos és nem eredményes az adminisztratív aktusok útján történő irányítás, s egyben körvonalazottakká váltak azok a területek is, ahol a szövetkezetek irányításában állami szerveink hatósági jogkörben járnak el. Ebből szükségszerűen két következtetést kell levonni:

a) nem elegendő egyoldalúan csak a különbözőségeket hangsúlyozni, keresni kell az azonossági elemeket is; mint ahogyan az sem volna helyes, ha csak az adminisztratív jellegű rendelkezéseket tartanánk célravezetőnek.

b) A termelőszövetkezetek állami irányítását még jogi értelemben sem szabad leszűkíteni csak a felügyelet jogkörére.

3. Törvényhozásunk szakítva a merev mintaalapszabályrendszerrel az 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelethez rendszerezetten összefoglalta a termelőszövetkezeti élet legfontosabb szabályait. Különbséget téve a diszpozitív és a kogens rendelkezések között. A törvényerejű rendelet megjelenését követően tértünk át a törvényerejű rendelet + alapszabályminta + saját alapszabály-rendszerre. A mintaalapszabály kétségtelenül jelentős szerepet töltött be a mezőgazdasági termelőszövetkezeteink nagyüzemi arculatának kialakításában, a szervezeti élet megszilárdításában, azonban a pozitív funkciója mellett volt néhány olyan sajátossága is, amely egyre inkább nehézségeket támasztott a termelőszövetkezetek egészséges kezdeményezése elé.

A mintaalapszabály természetéből következett, hogy elsősorban a termelőszövetkezet belső működési szabályait ölelte fel. Ennek következtében a mintaalapszabály szűknek bizonyult ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti életviszonyok gazdagságát megfelelő differenciálással szabályozza. Népköztársaságunkon kívül a Német Demokratikus Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság is e vonatkozásban átfogó jogszabályt kodifikált. A német és csehszlovák gyakorlattal szemben eltérés mutatkozik, ti. az említett két állam a törvény mellett mint jogforrást megtartotta a mintaalapszabály-rendszert is.

Tudományos életünk a mintaalapszabályt a termelőszövetkezeti élet kódexjellegű alaptörvényének tekintette, amely az Alkotmány után közvetlenül a termelőszövetkezeti életviszonyok legfőbb jogforrása volt. A mintaalapszabály rendelkezéseit az egyes termelőszövetkezetek nem változtathatták meg, és ennek megfelelően a termelőszövetkezeteket irányító apparátus nem is lépett fel olyan igénnyel a termelőszövetkezetek irányában, hogy a termelőszövetkezetek adottságaiknak megfelelően saját maguk készítsék el különleges helyi viszonyaiknak megfelelő alapszabályaikat. A mintaalapszabály módosítására is kivételes esetben került sor. Arra is csak a Minisztertanácsnak lehetett hatásköre. Ilyenformán a régi mintaalapszabály jogszabály volt, amelynek — tegyük hozzá, hogy sok tekintetben hiányos — rendelkezéseihez voltak kötelesek igazodni a termelőszövetkezeti tagok éppúgy, mint a termelőszövetkezettel jogviszonyba kerülő külső személyek. A *mintaalapszabály* az idők folyamán tehát egyre inkább önállóan jogszabállyá alakult át, mert gyakran kellett külön, néha egészen alacsonyrendű jogszabályban kiemelni a mintaalapszabályban foglalt rendelkezések megtartását.

Ezeket a hiányosságokat ismerte fel kormányzatunk, és a feladatok helyes megoldására adta ki a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1959. évi 7. számú törvényerejű rendeletet. A kódex megjelenését nem sokkal később követte a végrehajtásaként megjelent 19/1959./VII. 12./F. M. számú rendelet és a mellékleteként megjelenő alapszabályminta kiadása. *Ez az alapszabályminta nem más, mint a törvényerejű rendelet és a végrehajtási rendelet rendelkezéseinek szövetkezetekre történő lebontása, állami segítség ahhoz, hogy a termelőszövetkezetek a törvényes keretek között saját alapszabályaikat elkészítsék.*

Így válik a dolgozó parasztok előtt világossá, hogy melyek a kötelező (kogens) és melyek a javaslati, eltérést engedő (diszpozitív) rendelkezések, illetőleg hol egészíthetik ki saját viszonyaiknak megfelelően az alapszabályait. Amikor tehát az alapszabályminta rendelkezéseire hivatkozunk, akkor ez a hivatkozás általában áttételes, mivel a mögötte levő tvr-re vagy végrehajtási

rendeletre is gondolnunk kell. A tvr. és az alapszabályminta ilyen formában kifejezésre jutó egysége nem más tehát, mint az állami irányítás ama elvének érvényesítése, hogy úgy kell irányítani a termelőszövetkezeti mozgalmat, hogy az ne sértse a termelőszövetkezeti tagság kezdeményezését, de ne kerüljön ellentétbe államunk érdekeivel sem. Államunk a szövetkezeti törvényerejű rendelet alapján a termelőszövetkezeteknek megadja azt a jogot, hogy a jogszabályi rendelkezések keretei között a szövetkezeti tagokra nézve általános magatartási szabályokat állítsanak fel. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog számos művelője ebből azt a következtetést vonta le, hogy a termelőszövetkezet alapszabálya és a közgyűlés határozatai jogi norma erejével bírnak. A termelőszövetkezet alapszabálya azonban csak tagjaira nézve kötelező és pusztán saját tevékenységi körét szabályozza, ezért rendelkezései csak a szövetkezeten belül hatnak. Egyes termelőszövetkezeti jogászok viszont az alapszabály létrehívásának ebből az oldalából azt a következtetést vonták le, hogy a termelőszövetkezeti alapszabályok nem tekintendők jogforrásnak és a mintaalapszabály nem más, mint egy multilaterális szerződés.

Az alapszabály keretét jogszabályokon keresztül az állam állapítja meg, és a közgyűlés fogadja el az alapszabályt, viszont az állam a nyilvántartásba vétel során ellenőrzi, hogy az alapszabály rendelkezései összhangban vannak-e a törvényes rendelkezésekkel. Az alapszabály megsértőivel szemben a vezetőség, illetőleg a közgyűlés alkalmazza a szankciót, a tagsági viszonyból keletkező jogvitát a vezetőség, illetőleg a közgyűlés dönti el, de bizonyos esetekben a szankció alkalmazása ellen és a jogvitában döntő közgyűlési határozattal szemben az állami szervekhez lehet fordulni, tehát arra az eredményre lehet jutnunk, miszerint az előbb ismertetett két álláspont közötti ellentmondást úgy lehet feloldani, hogy a kérdést nem két különböző oldalról, hanem az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia kötelező összhangjának alapjáról kell vizsgálnunk. Végül pedig arra a következtetésre kell jutni, hogy — az alapszabály esetében — a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog sajátos új intézményével állunk szemben és az *alapszabályt a termelőszövetkezeti jogviszonyok partikuláris jellegű másodlagos jogforrásának, a társadalmi szabályok egyik sajátos csoportjának kell tekinteniünk.*

4. A termelőszövetkezetek tevékenységének állami irányításához az is hozzátartozik, ha bizonyos állategészségügyi vagy növényvédelmi feladatot kell megvalósíttatni a termelőszövetkezettel. E feladatok teljesítését államunk az általános mezőgazdasági szakigazgatás vonalán érvényesíti, s az irányításnak ez az ága tartalmilag nem különbözik az állami gazdálkodó egységek igazgatásától, mert mindkettő felé kötelező érvénnyel bír. A tanácsok mezőgazdasági szakigazgatási tevékenységén belül egyre jelentősebb szerepe van az elmúlt években kialakult új szakigazgatási ágnek, a *termelőszövetkezeti igazgatásnak*. A tanácsi szerveknek ezt a tevékenységét helyesebb termelőszövetkezeti igazgatásnak nevezni mintsem felügyeletnek, mert az ennél jóval bővebb, hiszen az állami szervek hatósági rendelkező jogkörben járnak el. E tevékenységnek kétségkívül része a felügyelet, vagy talán inkább mozzanata, de a termelőszövetkezeten belüli jogviták eldöntése, egyes esetekben pedig konkrét szankciók alkalmazása a felügyeleti körön már túlmutat. A termelőszövetkezeti szakigazgatás körében különösen jelentősek az alábbi területek:

— Az alakulás, a működés, az egyesülés, a megszűnés, a vezetés stb. vonatkozásában jogszabály szerinti vizsgálat alapján történő pozitív vagy negatív határozathozatal.

— A termelőszövetkezet egész tagságát érintő jogellenes közgyűlési határozat hatályon kívül helyezésére vonatkozó javaslat előkészítése.

A termelőszövetkezet gépparkjának növekedése szükségszerűen megköveteli a műszaki felügyelet körvonalainak a kialakítását is.

A műszaki felügyelet hatósági feladat, ezért ezt a felügyeletet a járási tanács mezőgazdasági osztálya gyakorolja.

A termelőszövetkezetek állami irányításának másik kiemelkedő ága a *termelőszövetkezetek üzemgazdasági irányítása*. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében is kell lenni bizonyos irányításnak, mivel a termelőszövetkezettel, mint gazdaság-szervezeti formával kapcsolatban nem kevesebb belső üzemgazdasági szervezési kérdés vetődik fel, mint az állami vállalattal (tervezés, beruházás, üzemvezetés, munkaszervezés stb.). Az állami vállalatoknál ezeket a funkciókat az állami gazdasági irányító szervek szervezik és irányítják. A termelőszövetkezeteknek azonban nincsenek ilyen kialakult gazdasági irányító szervei s az ilyen funkciókat részben a szakigazgatási szervek, részben a gépállomások, illetőleg egyes vállalatok látják el.

Az üzemgazdasági irányítás a járási tanács végrehajtó bizottságának mezőgazdasági osztálya által megvalósítandó feladat. Azonban ezt az irányítást nem kötelező parancs formájában, hanem közvetett úton, ajánlások, tanácsadások, javaslatok formájában kell gyakorolni. A szakigazgatás és az operatív üzemirányítás módszereinek külön-külön való meghatározása és elhatárolása már csak azért is jelentős, mert az irányítás mindkét oldalát a járási tanács gyakorolja és a módszerek felcserélése káros következményekhez vezethet.

Az előadó foglalkozott még a termelőszövetkezeti központ problematikájával is.

5. Az előadást követő vitában felszólaltak: *Seres Imre*, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának docense, *Földes Iván*, a Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar docense, *Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, valamint *Szalóky László* ügyvéd.

Seres Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezet kellő működése és tevékenysége nélkül a termelőszövetkezet állami irányítása célját maradéktalanul nem érheti el, illetőleg ebbe az állami irányításba sok hiba csúszhat be és éppen célját és tárgyát illetően nem lehet teljes.

A termelőszövetkezetek állami irányítása annál könnyebb és eredményesebb, minél jobban működik a termelőszövetkezet, minél jobb az együttműködés a termelőszövetkezetek irányításával foglalkozó állami szervek és a termelőszövetkezetek belső igazgatási szervei között.

Ha ugyanis a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gyengék, mégpedig nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag és belső igazgatási szerveinek működését illetően is, abban az esetben a termelőszövetkezetek állami irányításában is könnyen lényeges hibák, eltorzulások jelentkezhetnek. Ezek a hibák és eltorzulások ilyen esetben elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában nem kívánatos mértékben túlsúlyba kerülnek az adminisztratív eszközök, tehát az állami szervek megsértik a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülésének elvét, ami viszont nemhogy előrevinné, de hátráltatja a termelőszövetkezetek megerősödését. Ezzel szemben, ha a termelőszövetkezet belső vezetése erős, jól működik, abban az esetben a termelőszövetkezetek állami irányítása is könnyebben és eredményesebb.

ben érvényesül, és majdnem kizárt az, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításában nem kívánatos eltorzulások jelentkezzenek.

Meg kell tehát erősíteni a termelőszövetkezetek belső igazgatását, a termelőszövetkezet vezető szerveinek működését, mert ezek kellő működése nélkül a termelőszövetkezetek állami irányítása célját nem érheti el. A termelőszövetkezetek belső igazgatási szervei bizonyos fokig áttételesen egyben szervei a termelőszövetkezetek állami irányításának is, tehát olyan szervek, amelyeknek nagyon jelentős feladataik vannak a termelőszövetkezetek állami irányításában.

A termelőszövetkezetek állami irányítása ugyanis akkor igazán eredményes és akkor van teljes összhangban a termelőszövetkezeti demokrácia elvének érvényesülésével, ha azt sikerül elérni, hogy a termelőszövetkezetek irányában jelentkező állami akarat a termelőszövetkezeten belül közgyűlési akaratként is jelentkezik. Ez olyan lényeges és helyes kívánság, hogy ennek elérésére nemcsak olyan esetekben kell törekedni, amikor az állam részéről ún. ajánlott akaratról van szó, hanem akkor is, amikor olyan állami akaratról van szó, amelyet akkor is ki kell kényszeríteni a termelőszövetkezettől, ha azzal egyébként a termelőszövetkezet nem értene egyet, vagyis amikor az ún. kötelező erejű állami rendelkezésekről van szó.

A termelőszövetkezeti belső igazgatási szerveken túlmenően az állami irányítást megvalósító szervek támaszkodjanak azokra a termelőszövetkezeti tagokra is, akik a helyi tanácsban, a helyi tanács végrehajtó bizottságában, a különféle tanácsi szakszervezetekben stb. dolgoznak, vagyis akik közvetlenül is részt vesznek azoknak a tanácsi szerveknek a munkájában, amelyeknek meghatározott feladataik vannak a termelőszövetkezetek állami irányításában.

A termelőszövetkezetek állami irányítása és a termelőszövetkezeti demokrácia kellő összhangjának biztosítása nemcsak lehetővé, de egyenesen szükségessé teszi azt, hogy a termelőszövetkezetek belső igazgatási szervei, maguk a termelőszövetkezeti tagok legyenek elsősorban azok, amelyeken keresztül a termelőszövetkezetek felé irányuló állami akarat a termelőszövetkezetben maradéktalanul érvényesül.

Végül minden erővel elő kell segíteni, hogy a termelőszövetkezeteken belül a tudatos, célirányos állami és társadalmi tevékenység eredményeképpen minél erősebben, minél jobban kialakuljon a szocialista tudat, szóval úgy kell súlyozni az állami irányítást, hogy ez az elhanyagolt terület kellőképpen előtérbe kerüljön nemcsak azért, mert az ellenkező álláspont arra az elképzelésre látszik építeni, hogy a szocialista tudatnak automatikusan ki kell alakulnia a szocialista gazdasági alap létrejötté folytán, hanem azért is, mert ennek a tudatnak célszerű kialakítása, meggyorsítása a termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti megerősítésére is feltétlenül pozitíve hat ki.

Földes Iván : Az előadó a két társadalmi tulajdoni forma egymáshoz közelítésének jegyében az alá- és fölérendeltségi viszonyt feltételező, igazgatási jellegű rendelkezések, kötelező erejű jogszabályok gyarapítását tartja szükségesnek, a testületi szervek szerepének egyidejű fokozása mellett. Tény, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása rendszerének további fejlesztése során, az eddigieken túlmenő, további kötelező jogszabályi rendelkezésekre is szükség van. Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. A szocialista demokráciának kiterjedésének ugyanis nemcsak abban kell kifejezésre jutnia, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítását nagyobb mértékben végezzék testületi szervek, sőt — s ezzel teljesen egyetértünk — ezek a testületi szervek

munkájukba mind fokozottabban vonják be a termelőszövetkezeti tagokat is, hanem a szocialista demokratizmus kifejlesztése irányában hat az is, ha az *ajánló jellegű jogszabályoknak is nagyobb szerepet biztosítunk*. A Szovjetunióban már megkezdődött az a folyamat, amely a kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára való emelésére irányul. Mégis a szovjet jogirodalomban még az elmúlt év végén több helyen is hangsúlyozottan kiemelték az ajánlott normák alkalmazásának jelentőségét, ami „közvetlenül összefügg a kolhoz-ügyek demokratikus irányítási elveinek további fejlődésével”. Máshelyütt azt emelik ki, hogy „az ajánlásoknak hatalmas *szervező* erejük van és a szocialista állam ajánlásai szoros kapcsolatban vannak a kolhozparasztnak nevelésével és a gazdasági értékek termelésének a kolhozokban való növelésével”.

A továbbiakban a saját alapszabály jogforrási jellegével foglalkozva, a termelőszövetkezet alapszabályának kereteit kétségtelenül az állam állapítja meg, de az állami rendelkezések keretei között a közgyűlés fogadja el az alapszabályt, az állam a nyilvántartásbavétel során ellenőrzi, hogy az alapszabály rendelkezései összhangban vannak-e a törvényes rendelkezésekkel, az alapszabály megsértőivel szemben ugyan a vezetőség, illetőleg a közgyűlés alkalmazza a szankciót, de bizonyos esetekben a szankció alkalmazása ellen az állami szervekhez lehet fordulni.

Az alapszabályminta speciális jogszabálygyűjtemény, amely arra hivatott, hogy minden egyes termelőszövetkezetnek, a termelőszövetkezet tagságának segítséget nyújtson ahhoz, hogy termelőszövetkezetének egész tevékenységét a szövetkezeti demokrácia alapján maga szabályozza, a szocialista állam pedig felügyeletet gyakorol a termelőszövetkezetek működése fölött, ezért a megalkotott saját alapszabály csak a hatáskörrel bíró államigazgatási szerv felülvizsgálata után és jóváhagyásával válik joghatályossá. Ezért a termelőszövetkezet saját alapszabályát olyan speciális társadalmi szabálynak lehetne tekinteni, amely az államigazgatási szerv jóváhagyásával hatályosul.

A mezőgazdasági szakigazgatást illetően nincs vita, legfeljebb az elnevezésben kifejezésre juttatható lenne, hogy itt minden mezőgazdasági termelőre vonatkozó igazgatási tevékenységről van szó. A szövetkezeti igazgatás körét azonban sokkal szélesebben állapítanánk meg. Ebbe az ágazatba belevonható minden olyan igazgatási és szervező tevékenység, amely kizárólag a termelőszövetkezet működésére irányul.

Ebbe az igazgatási ágazatba tehát a következők tartoznának: az alakulással és működéssel kapcsolatos intézkedések és a tag sérelmének orvoslása. Nem ide, hanem a felügyeleti hatáskörbe sorolnánk viszont — az alábbi indokok alapján — a közgyűlési határozatok hatályon kívül helyezésére vonatkozó hatáskört. Ezeken kívül a szövetkezeti igazgatás körébe tartozónak véljük az üzemi-gazdasági irányítást, a benne foglalt összes feladatokkal, beleértve a gépállomások munkájának irányítását is. Ide tartoznék a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos szervezési tevékenység és a szervezeti, vezetési kérdések megoldása.

Úgy véljük, hogy az elmondottakkal kapcsolatban főleg az üzemi-gazdasági irányításnak a szövetkezeti igazgatás körébe vonása okozhat vitát. Ellene elsősorban az a kifogás lenne felvethető, hogy itt egyes esetekben nem az államigazgatási szerveknek végrehajtó-rendelkező tevékenységéről van szó. Azonban az üzemi-gazdasági irányítás keretében végzett tevékenység az esetek túlnyomó többségében jogszabályon alapszik, emellett ez a tevékenység különböző igazgatási vagy gazdasági szervek szervező tevékenységében jelent-

kezik, utóbbi esetben is legalább az igazgatási szervek összehangoló szerepének fenntartásával, végső esetben felügyelet formájában.

Az állami felügyelet terminológia és a mögötte meghúzódó tartalom fölött a termelőszövetkezetek vonatkozásában az utóbbi időben elég sok vita folyt. Meg kell tehát kísérelnünk a fogalom megközelítését. Nem vitatható, hogy az állami irányítás jogi értelemben is sokkal szélesebb kört ölel fel, mint a felügyelet. Tény az is, hogy a felügyelet része az állami irányításnak. De ennél nem kevesebb, fogalma, tartalma nem szűkíthető le annyira, mintha a felügyelet csak mozzanata volna az állami irányításnak. Vannak olyan vélemények, amelyek a felügyeletet lényegében azonosnak tekintik az ellenőrzéssel. Ez két különböző dolog. Az ellenőrzés passzív magatartás, a hiba, a hiányosság, a törvénysértés megállapítására korlátozódik. A felügyelet nemcsak ilyen passzív magatartást jelent, hanem a hiba, a hiányosság, a törvénysértés észlelése esetén az annak kiküszöbölésére, megszüntetésére irányuló hatósági intézkedés megtételére is kiterjed, olyan mértékben, amennyire azt a jogszabály előírja, beleértve a szankció alkalmazását is. Ezért állítható az, hogy a jogellenes közgyűlési határozat hatályon kívül helyezése nem a szövetkezeti igazgatás, hanem a felügyelet körébe tartozik. Konkrét példát vizsgálva: a termelőszövetkezet olyan határozatot hoz, hogy nem fizet földjáradékot. Ez törvénysértés. A hatáskörrel rendelkező államigazgatási szerv észleli a törvénysértést, — a szervező, meggyőző tevékenységet ezúttal kihagyva — megteszi a jogszabályban meghatározott, szükséges intézkedést: az 1959: 7. számú tvr. 52. § (1) bekezdés helyébe lépett 1960: 8. számú tvr. 6. §-a alapján megsemmisíti a jogellenes közgyűlési határozatot. A törvénysértés észleléséhez elég volna az ellenőrzés, de itt annál többről van szó. Csak megemlítve, hogy az állami felügyelet keretében mind nagyobb jelentőségre tesz szert a műszaki felügyelet, arra is rá kell mutatnunk, hogy a termelőszövetkezetek a szocialista államban, mint társadalmi szervezetek és mint kollektív gazdaságok részei az államnak, a népgazdaságnak. Ennélfogva az állami felügyelet arra is kiterjed, hogy a termelőszövetkezet a részére a szövetkezeti demokrácia keretében biztosított jogokat túl ne lépje, s így az állami irányítás és a szövetkezeti demokrácia összhangjának, egyensúlyi állapotának biztosítása, felügyelete is idetartozik. Ezért a termelőszövetkezetek vonatkozásában az állami felügyeletet az állami irányítás egyik fontos feladatának, külön ágának kell tekintenünk, amely a termelőszövetkezetek állami irányításának egész területét átfogja.

Halász József: A termelőszövetkezetek állami irányítása szempontjából igen helyes az 1960. évi 8. számú tvr.-nek az a rendelkezése, amely szerint a közgyűlés alapszabály- és jogszabálysértő határozatát a járási végrehajtó bizottság megsemmisítheti, kivéve az olyan határozat megsemmisítését, amely ellen a bíróság előtt keresetet lehet indítani. Feltétlenül célszerű lenne viszont a járási és községi tanácsszervek segítségével már előzetesen megakadályozni a jogellenes közgyűlési határozat elfogadását.

A továbbiakban kitért arra is, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításával kapcsolatos kötelező államigazgatási aktusok és javaslatok, ajánlások között nincsen egyszer s mindenkorra kialakított merev választóvonal. A szocialista építés feltételeitől és a termelőszövetkezetek gazdasági, szervezeti fejlettségétől függően mind az alá- és fölérendeltségi viszonyok egyes elemei, a kötelező állami aktusoknak és a termelőszövetkezeti szervek önigazgatási jogosítványainak aránya is változik. Mint a Szovjetunió fejlődése is mutatja, a szocializmus építésében elért eredményekkel szoros összefüggésben csökken-

nek az állami irányításban az adminisztratív jellegű hatósági intézkedések keretei, s ugyanakkor fokozatosan növekednek az állami irányítás társadalmi elemei.

A Szovjetunió és a baráti szocialista országok tapasztalataiból leszűrhető az az általános megállapítás, hogy az állami funkciók fontos társadalmasításának egyik főútja a *helyi államhatalmi szervek hatáskörének, szerepének növelése*. Országokként természetesen ez a hatáskör-növelés másképpen fejlődik. A Szovjetunióban pl. megszüntették a járási szovjetek mellett hatósági jogkörrel működő mezőgazdasági osztályokat és helyettük mezőgazdasági felügyeletet szerveztek. A többi népi demokratikus országban a mezőgazdasági szakigazgatási szervek változatlanul hatósági jogkörrel bírnak.

Nagy jelentősége van annak a jelenségnek is, ha a megyei és a járási tanácsok végrehajtó bizottságai a termelőszövetkezeti vezetőkkel és a legjobb termelőszövetkezeti dolgozókkal *közös értekezleteken, konferenciákon vitatják meg a termelőszövetkezetek gazdasági, szervezeti megerősítésének, gazdálkodásának, termelése fejlesztésének legfontosabb kérdéseit*. Az ilyen közös konferencián, ha nem is hoznak kötelező erejű döntéseket, de az egyes kérdések alapos előkészítése és megtárgyalása után kétségtelenül jelentősen befolyásolják az illetékes tanácsi szervek határozatait.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányítását tartalommal lehet megtölteni, ha a tanácsi szervek *fokozottan támaszkodnak az állandó bizottságok tagjaira*.

Szalóky László: Az előadással összefüggő néhány gyakorlati problémára hívta fel a figyelmet. Így többek között szemléltető példákon mutatta be, hogy a gyakorlati szakemberek számára is mennyire fontos a probléma elméleti kidolgozása. A problémakör megfelelő kidolgozottságának hiánya a jogalkalmazás terén még képzett jogászok számára is nehézségeket okoz (a kogens és diszpozitív szabályok nem elég következetes elhatárolása, az ebből eredő nem kívánatos intézkedések stb.). Ennek kapcsán felvetette egy járási szintű — az adott járás termelőszövetkezeti elnökeiből és gépállomási igazgatóiból álló — tanácsadó testület esetleges megszervezésének gondolatát. Egy ilyen szerv alkalmas volna a termelőszövetkezetek gazdasági és egyéb feladatainak, illetve ezek végrehajtása állami irányításának megfelelő koordinálására.

AZ ÉRTELMI TEVÉKENYSÉGEK ÉS AZ ÉLETMŰKÖDÉSEK MECHANIZMUSÁNAK KÉRDÉSE A MATEMATIKAI-LOGIKAI ÉS KIBERNETIKAI KUTATÁS ÚJABB EREDMÉNYEINEK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

I. RÉSZ. AZ AUTOMATIKA FEJLŐDÉSE ÉS A MECHANIZMUS FOGALMÁNAK
ÁTALAKULÁSA

SZALAI SÁNDOR

„A növény mozgása a fény irányában és az igazság keresése matematikai elemzés útján nem egy és ugyanazon sorba tartozó jelenségek-e? Vajon nem ezek-e az egész világban mutatkozó *alkalmazkodások* mondhatnók végtelen sorának utolsó láncszemei?”

„Minden állati szervezet, mint a természet egy része, bonyolult, elkülönített rendszer, amelynek belső erői mindaddig, amíg a szervezet mint olyan létezik, *egyensúlyban* állnak a környezet külső erőivel... Ily módon az egész élet, a legegyszerűbb szervezettől a legbonyolultabbig — természetesen az embert is beleértve — a külső környezettel való kiegyensúlyozások hosszú sorából áll... Eljön majd az idő — bár még távol van —, amikor a matematikai analízis a természettudományos analízisre támaszkodva fenséges formuláival átfogja mindezeket a kiegyensúlyozási folyamatokat és végül önmagát is belefoglalja”. (Pavlov)¹

Bevezetés

A matematikai logika, amely a XIX. század első felére eső kezdeti próbálkozásaiban a formális logika hagyományos következtetésmódjainak algebrai alakban való kifejezését és szabatosítását igyekezett elérni, majd a századforduló előtti évtizedekben a matematikában használatos következtetési módok elméletévé vált, hogy azután — főleg Russell és Hilbert érdeméből — a matematika alapjainak szigorú logikai megfogalmazását tegye lehetővé, még negyedszázad előtt is olyan tudományszaknak számított, amelynek különösebb „gyakorlati haszna” sem a matematikai, sem a filozófiai kutatás, még kevésbé persze valamely más, praktikusabb alkalmazás szempontjából nem ígérkezik. S valóban: a matematikusok továbbra is a maguk feje szerint jártak el új tételeik felfedezésénél, és éppoly kevésbé (vagy éppoly ritkán) folyamodtak levezetéseik matematikai-logikai megfogalmazásához, mint ahogy a filozófusok, sőt még a formális logika szakmai művelői sem szokták következtetéseiket szillogisztikus vagy más előírászerű alakba foglalni, ami — nota bene — éppoly kevésbé szól a logika tudományának szükségessége ellen, mint ahogy a filozófiát általában nem teszi feleslegessé az a tréfás heinei megjegyzés, hogy eleddig még semmiféle fogfájáson nem tudott segíteni. Hiszen a fiziológia sem válik haszontalanná azáltal, hogy a legtöbb ember mindennemű szakismeret nélkül kitűnően meg tudja emészteni az ebédjét.

¹ I. P. Pavlov, Válogatott művei. Akadémiai Kiadó, Budapest 1953. 300. és 324. o.

Ettől függetlenül azonban a matematikai-logikai elméletek és módszerek a harmincas évek közepéig még a matematikusok és a logikusok közül is csak igen keveseket érdekeltek, s csupán néhány, a kutatás fő irányaitól távol fekvő, bár persze fontos területen (a halmazelmélet axiomatizálásában, bizonyos axiómarendszerek teljességének és ellentmondásmentességének vizsgálatában, a relációs következtetések elméletének kiépítésében stb.) volt nagyobb szerepük.

A negyvenes évek elején viszont szinte varázsütésre megváltozott mindez. Az általános nyelvészettől a természeti népek rokonsági rendszereinek elemzésén át az üzemszervezési problémák szociometriai feldolgozásáig, a társadalomtudományok rendkívül sokféle kutatási területén váratlanul rendkívül hasznos heurisztikus szempontok adódtak a matematikai-logikai eljárások alkalmazásából, s ami még sokkal lényegesebb: kiderült, hogy a matematikai logika teljesen elvont képletrendszereinek valami nagyonis kézzelfogható anyagi megvalósulásuk van, mégpedig éppen a legkorszerűbb technika területén, az elektromos áramkörök, jelfogó-rendszerek és különösen az önműködő elektronikus berendezések világában. Olyan „kiagyalt” matematikai-logikai fogalmak, mint a „minden tartalmi összefüggéstől mentes” konjunkció és diszjunkció, meglepetésszerűen az áramkörök jólismert soros és párhuzamos kapcsolásában öltöttek testet, a sokat gúnyolt matematikai-logikai implikáció (a „ha..., akkor...” viszonylat teljesen formális, minden „okszerűséget” nélkülöző értelmezése) egészen konkrét és nélkülözhetetlen jelfogó-állásokban materializálódott, az évezredek „Creticus”-paradoxonról (egy krétai azt állítja, hogy a krétaiak mindig hazudnak...) ki lehetett mutatni, hogy a villanycsengő nyelvének ide-oda rezgése áramkörileg ezt reprodukálja. Röviden: bebizonyosodott, hogy egy automatikus telefonközpont vagy bármely bonyolultabb hálózatrendszer legmegfelelőbb és legkönnyebben kezelhető elvont leírását matematikai-logikai képletek nyújtják, sőt bizonyos bonyolultsági fokon felül efféle létesítmények nem is igen tervezhetők meg matematikai-logikai eljárások alkalmazása nélkül. Néhány év alatt az új, soha nem sejtett teljesítőképességű elektronikus automaták egész sorozata jött létre — a legbonyolultabb termelési folyamatokat öntevékenyen irányító, ellenőrző és szabályozó vezérlő-berendezések, a számítási és logikai feladatokat megoldó, nyelvi fordításokat készítő, rejtjelfejtő vagy akár sakkozó gépek sokféle, részben laboratóriumi, részben már mindennaposan alkalmazott változata. Megszületett a modern automatika tudománya, a kibernetika, amelynek egész, ma már hatalmasra felmagasodó épülete végső soron a matematikai logika talapzatán nyugszik.

A modern kibernetikus automaták bizonyos vonatkozásokban *alapvetően* különböznek minden eddigi automatától, sőt — mint később látni fogjuk — nemigen lehet a *gépi* működésnek olyan általános definícióját adni, amely felölelné a kibernetikus automaták *összes* lehetséges működésmódját és ne ölelne fel ugyanakkor olyan funkciókat is, amelyeket már az *életműködések*,

sőt az *értelmi tevékenységek* körébe szoktunk sorolni és közönségesen csak élőlényektől várhatunk el.

Automaták — többé-kevésbé önműködő gépezetek — természetesen már évszázadok, sőt évezredek óta ismereteseek. De ezekbe a klasszikus — azaz nem kibernetikus típusú — automatákba *minden működési fázisra* és *összes részleteiben* bele volt tervezve, bele volt szerkesztve *tennivalójuk*, egész „*programjuk*”, amelyet az ember számukra kigondolt, s amelyet azután az ilyen gépezeteknek a beépített sablon nyomán mechanikai kényszerűséggel végre kellett hajtaniuk. Ezzel szemben azok a *legfejlettebb típusú* automatikus vezérlőberendezések, amelyeket a kibernetika napjainkban megalkotott s amelyek lényegileg elektronikus számológépek (vagy logikai gépek, — ami itt egyre-megy, mert végső soron *ugyanazon szerkezet* kétféle felhasználásmódjáról van csak szó!) — nos, az efféle vezérlőberendezések tulajdonképpen már nem igényelnek mást az embertől, mint hogy bizonyos *alapelemeknek*, mondhatnók: *működési axiómáknak* megfelelő szerkezeti felépítést, ill. beállítást kapjanak, s ennek birtokában azután már igen tág határok között *maguk* képesek következetesen kidolgozni azokat a programokat, amelyek konkrét feladataik megoldásához, az alájuk rendelt gépek változó feltételek közti megfelelő irányításához, ellenőrzéséhez, szabályozásához, sőt *saját* hibáiknak kiküszöböléséhez szükségesek.

A matematikai logika kibernetikus automatákban való „megtestesülésének” eredményeként végülis egy egészen új kutatási ág született meg, amelyet Neumann János — századunk egyik nagy matematikai lángelméje, aki először foglalta rendszerbe az idevágó problémákat — az *automaták logikai elméletének* nevezett el. (Nevezetes művére, amely éppen ezt a címet viseli, a későbbiekben részletesen kitérünk.)

Az automaták logikai elméletének keretében az „automata” már nemcsak és nem is elsősorban valamiféle önműködő gépet jelent, hanem lényegileg *tetszőleges* anyagi rendszert, amely bizonyos reagálásmódokkal rendelkezik és bizonyos határok között egyensúlyra törekszik, azaz önszabályozó jellegű. Ezeknek az ismérveknek *minimális* keretekben tulajdonképpen bármely mechanizmus, sőt tehetetlenségének hatásait tekintve egyszerűen minden fizikai test is megfelel. De most nem ezen ismérvek minimális, hanem *maximális* keretek közt való érvényesüléséről, pontosabban az *önszabályozó rendszerek legtökéletesebb formáiról* kívánunk beszélni, s ilyen értelemben az automaták logikai elméletének kutatási körébe tartozó „tetszőleges anyagi rendszerek” nemcsak gépek, hanem *élőlények*, sőt *gondolkozó lények* is lehetnek. Hiszen az objektív módszerű biológiai és pszichológiai vizsgálódások körében az *életműködések*, sőt az *értelmi tevékenységeket* is elég tág határok között *reagálásmódoikként*, az élő szervezet és a környezet közötti egyensúly fenntartására irányuló, *önszabályozó jellegű alkalmazkodásokként* szokták jellemezni, mint ahogy Pavlov is így jellemzi őket azokban a szavaiban, amelyeket tanulmá-

nyunk mottójává tettünk, vagy „A fiziológus válasza a pszichológusoknak” című híres értekezésében, ahol a következőket írja: „Az ember ... mint minden rendszer a természetben, elkerülhetetlen és az egész természetre egysegesen érvényes törvények hatása alatt áll, azonban olyan rendszer, amely — mai tudományos felfogásunk szerint — egyedül áll a legmagasabb fokú önszabályozó képesség szempontjából. Az emberi kéz művei közül eléggé ismerünk különféle módon önmagukat szabályozó gépeket. E szempontból az ember — mint rendszer — tanulmányozásának módja ugyanaz, mint bármilyen más rendszer tanulmányozása.”²

Hogy az életműködéseknek vagy éppenséggel az értelmi tevékenységeknek egy önszabályozó rendszer megnyilvánulásaiként való tanulmányozása — tehát mai értelemben: az automaták logikai elmélete alapján való tanulmányozása — nem *meríti ki* lényegüket, ez nem kétséges. A kérdés csak az, hogy mennyivel visz közelebb bizonyos biológiai és pszichológiai funkciók megértéséhez, s ebben a tekintetben az eddigi eredmények alapján nincs okunk pesszimizmusra.

Az „értelmesség” — ha ezen nem a *tudatosságot*, hanem az *élőlény fennmaradása szempontjából célszerű* (vagy mint az embernél mondanók: *okos*) *viselkedés* kialakítását értjük — korántsem csak az ember sajátja. Ilyen tágabb szóhasználatban értelmes az is, ahogy a téli hideget elviselni nem tudó vándormadár „okos ösztöneitől hajtva” dél felé repül; értelmes az is, ahogy a sperma a lúgosabb kémhatású nyálkahártya-területek felé igyekszik és így eljut a petéhez; értelmes az is, ahogy — Pavlov szavával élve — a növény a fény felé mozog, mert táplálkozáshoz (fotoszintézishez) napfényre van szüksége. Végso soron az élő az életteltől éppen azzal szoktuk megkülönböztetni, hogy nem „gépiesen”, hanem alkalmazkodóképesen, plasztikusan, célszerűen — nos, egyszóval *értelmesen* reagál. Ez az értelmesség az, ami — megintcsak Pavlov korábban idézett szavával élve — „a kiegyensúlyozások hosszú sorában” valósul meg, és „a legegyszerűbb szervezettől a legbonyolultabbig” az élet jellemzője.

Ilyen körülmények között eléggé meglepő az, hogy kibernetikus — azaz matematikai-logikai alapon felépített — önszabályozó szerkezetek (pl. bizonyosfajta elektromos hálózatok) megfelelő feltételek mellett éppen ilyen *alkalmazkodóképes, plasztikus, célszerű, önfenntartó*, egyszóval értelmes reakciók kialakítására, sőt speciálisan pavlovi definíció szerinti „kiegyensúlyozás-sorozatokra” lehetnek képesek, mégpedig *olyan* mértékben, hogy különben csak emberi gondolkodással megoldható feladatokat tudunk áthárítani rájuk. E szerkezetek egyben a megfelelő kutatások keretében jól felhasználható *funkcionális modelleket* szolgáltatnak arra, hogy az élő szervezet, és pedig első sorban maga az idegrendszer miként képes eleget tenni ezeknek az „értelmes”

² Pavlov i. m. 324. o.

alkalmazkodási és kiegyensúlyozási folyamatoknak. Sőt a kibernetikus eszközökkel folyó *neurofiziológiai* kutatások ma már odáig vezettek, hogy az idegrendszer bizonyos — igaz, egyelőre még eléggé alacsonyrendű — működésmódjait reprodukáló modellek megtervezésében és felépítésében nyert tapasztalatokból, valamint a lényegesen magasabbrendű idegrendszeri működésmódok megvalósításához szükséges, de egyelőre mesterségesen még elő nem állítható modellrendszerek anyagi és szerkezeti *feltételeinek* matematikai, ill. matematikai-logikai elemzéséből vissza lehet következtetni arra, hogy vajon az emberi és állati idegrendszer miféle morfológiai és fiziológiai adottságok révén tudja megvalósítani a megfelelő működésmódokat. Röviden: az elvont matematikai-logikai és a konkrét kibernetikus modellek viselkedésének vizsgálata bizonyos határok között már nem a gépies, hanem *az élő vagy értelmes reagálás törvényeire* enged következtetni. Ez sokkal csodálatosabb, mint az a tény, hogy ma tűrhető szakmai fordításokat végző, vagy sakkozni tudó (sőt a lejátszott sakkjátszmák alapján saját sakkozó képességüket fejlesztő és végül tervezőjükénél jobban játszó) kibernetikus automatákat lehet szerkeszteni. Pavlovot persze nem csodálkoztatná el, hogy a matematikai-logikai és kibernetikus elemzés bizonyos mértékig hozzáférhetővé teszi számunkra az életműködések és értelmi tevékenységek törvényszerűségeit. Hiszen ő kezdetől fogva azt várta, hogy „eljön majd az idő . . . amikor a matematikai analízis a természettudományos analízisre támaszkodva fenséges formuláival átfogja mindezeket a kiegyensúlyozási folyamatokat”. Az ilyen *átfogástól* természetesen még igen-igen messze vagyunk. Viszont már az eddigi részleges és közelítő felismeréseknek is fontos tudományelméleti következményei vannak.

Úgy véljük ugyanis, hogy a fejlődés mai pontján egy tisztos múltú, mintegy háromszáz éves fogalom, a *mechanizmus* fogalmának felülvizsgálata válik szükségessé azokban a tudományokban — elsősorban a biológiában és a pszichológiában —, amelyek ezt a fogalmat a klasszikus mechanika fogalomköréből a maguk területére átvitték. S ezzel kapcsolatosan magátólértedően elsőrendűen szükségessé válik a mechanizmus fogalmának *filozófiai* felülvizsgálata is.

Mechanizmuson eddig olyasmit értettünk, aminek szerkezeti adottságai lehetővé teszik azt, hogy viselkedését (reagálásmódját) eleve meghatározottnak tekintsük. A mechanizmus tehát az volt, ami „gépiesen” reagál. De mit jelentsen ez a gépiesség-fogalom ma, amikor már vannak gépeink (élettelen anyagból alkotott szerkezeteink), amelyek egyrészt *nem determináltak abban az értelemben, hogy csak azt „tudnák”, amit beléjük terveztek és beléjük szerkesztettek*, mert a szó szoros értelmében *tanulni* is képesek, amennyiben előző sikeres vagy sikertelen eljárásaik nyomán öntevékenyen módosítani tudják kezdeti programjukat (ez fantasztikusan hangzik, de a későbbiekben közelebről is látni fogjuk!), továbbá „beépített” alapelveikből sokkal messzebbmenő és sokkal újszerűbb következményeket tudnak levonni, mint tervezőjük és szer-

kesztőjük, másrészt *nem determináltak abban az értelemben sem, hogy kezdeti adottságaik ismeretében minden jövőbeli reagálásuk kiszámítható volna*, mert berendezhetők arra, hogy bizonyos *valószínűségi* eloszlásoknak megfelelően és nem eleve meghatározott módon viselkedjenek programjuk végrehajtása során, sőt ennek a „rulettező” elvnek éppen az életműködések sajátos alkalmazkodóképességének kibernetikus modellezésében jut fontos szerep, amint ezt lesz alkalmunk részletesebben is kifejteni.

Egyszóval valóban „értelmes” vagy — ha úgy tetszik — „gondolkodó” gépekről van szó, bár az elnevezésen semmi sem múlik, s ha az értelmesség vagy a gondolkodás *definíciójába* bele vesszük azt, hogy *csakis élőlények tulajdonsága lehet*, akkor biztosítva vagyunk az ellen, hogy gépekre bármikor alkalmaznunk kelljen ezt a fogalmat. Valamiféleképpen azonban mégiscsak jellemoznünk kell majd például azokat a Szovjetunióban jelenleg laboratóriumi kísérleti állapotban levő gépeket, amelyek nemhogy *szakfordításokat* kielégítő eredménnyel tudnak elvégezni,³ hanem egészen jól használhatók tudományos cikkek *dokumentációs kivonatolására* is.⁴ S ha valaki tagadja, hogy a szakfor-

³ Egy szakfordítógép mai teljesítőképességéről képet ad a londoni egyetem Birkbeck College-ának francia matematikai szövegek angol nyelvű visszaadására programozott APEXC típusú elektronikus számológépének következő fordítása:

Az eredeti francia szöveg :

Nous démontrons dans ce chapitre le théorème fondamental de M. Poincaré, après avoir étudié les intégrales d'un système d'équations différentielles, considérées comme fonction des valeurs initiales. Cette étude a déjà été faite, dans le cas où les seconds membres sont des fonctions analytiques. Nous la reprenons dans le cas général, au moyen des approximations successives de M. Piccard.

Az angol gépi fordítás :

We demonstrate in this chapter the fundamental theorem of M. Poincaré, after having studied the integrals of a system of differential equations, considered as functions of initial values. This study has already been made, in the case where the second members are analytical functions. We adopt it in the general case, by means of the method of successive approximations of M. Piccard.

A gép Goursat „Cours d'analyse mathématique”-ja III. kötetének első fejezetét fordította angolra, és a minden emberi beavatkozás vagy utólagos szövegátírtás nélkül készült fordítás — mint látjuk — nemcsak kifogástalanul érthető, hanem inkább jobb, mint amit egy közepes angol tudású francia készítené. A második mondat kissé esetben, egy hivatásos angol matematikus itt-ott más fordulatot választott volna, de azért tulajdonképpen megdöbbentő a gép teljesítménye. (A fenti fordítást az UNESCO kiadásában megjelenő „Bulletin International des Sciences Sociales”-ja 1958. évi X. kötetének 61—62. oldaláról vettük át.)

⁴ A világon mintegy 13 000 olyan tudományos folyóirat jelenik meg, amely új kutatási eredményeket közöl. A tudományos cikkekről automatikusán tematikus kivonatot készítő dokumentációs berendezések kikísérletezése ezért nagy erővel folyik, bár megoldásuk még csak laboratóriumi jellegű. Egyik működési alapelvük a következő: A gép „memória-egységébe” állandóan be van jegyezve az illető nyelv leggyakoribb 1000—1500 szava, amely éppen gyakoriságánál fogva *nem* jellemző a kivonatolandó cikkek tematikájára. A gép óriási sebességgel végigfut a kivonatolandó cikk egész szövegén és „megjegyzi” magának azokat a mondatokat, amelyekben sok a memóriájában elő nem forduló, tehát ritkább, speciálisabb szó. Ezek után összeveti az *ilyen* mondatokat és megállapítja, hogy a ritkább, speciálisabb szók közül melyek azok, amelyek *több* mondatban és *több*edmagukkal aránylag gyakran visszatérnek. Az *ilyen* szavakat és szókombinációkat tartalmazó mondatokat azután a gép a cikk címével és bibliográfiai adataival együtt kifényképezi egy kartonlapra. Nyilvánvaló, hogy ha egy cikk a Nagy Péter korabeli Moszkva környéki jobbagyság ellen folytatott dézsmabehajtási eljárásokat tárgyalja, akkor a „Nagy Péter”, „Moszkva”, „jobbagyság”, „dézsma”, „behajtás” stb. szavakat halmazatosan tartalmazó mondatok — köztük alighanem a cikk tematikusan leg-

dítás vagy a dokumentációs kivonatolás akkor is gondolkozási teljesítmény, ha nem ember, hanem automata végzi, annyit mégis csak el fog ismerni, hogy a *gondolkodás nélküli* automatáknak efféle teljesítményekre való képessége legalábbis *elgondolkoztató*. . . (A „gondolkozógép” kifejezéssel szemben itt-ott tanúsított nagyonis szenvedélyes ellenállást látva az ember még azon is elgondolkozhat, hogy ha el tudtuk viselni a majmokkal való oldalági rokonságunk kimutatását, akkor vajon miért kellene annyira szégyellnünk azt, hogy bizonyos egészen magasrendű gépekkel is távoli rokonságba kerültünk.)

Hogy a mechanizmus fogalmának újszerű, a matematikai-logikai kutatás és a kibernetikai modellszerkesztés további lehetőségeit is figyelembevevő megfogalmazása esetén hol van az a teljesítményhatár, aminél az életműködések, az értelmi tevékenységek *elvileg* túllépik az élettelen anyagi rendszerek által való reprodukálhatóság szintjét — ez épp az a probléma, amivel e tanulmányunkban foglalkozni kívánunk, anélkül hogy tudásunk mai állása mellett bármiféle *végleges* választ remélhetnénk, mivel még azt sem tudhatjuk, hogy ez a határ egyáltalán rögzíthető-e, hiszen nemcsak az ember gépszerkesztő tudása, hanem *maga az ember és az egész élővilág is fejlődik*. Persze könnyű akár most is odavetni, hogy Shakespeare-drámákat írni vagy Rembrandt-képeket festeni soha semmiféle automata nem lesz képes, de ez semmit se mond, mert erre az emberek óriási többsége is egyszer s mindenkorra képtelen. De vajon hol van az ember értelmi teljesítményeinek az az *alsó* határszéle, amely már okvetlenül meghaladja a gépi teljesítőképességet? Norbert Wiener, a kibernetika egyik *megalapítója*, nem is egészen másfél évtized előtt megtagadta, hogy részt vegyen egy fordítógép megszerkesztésére vállalkozó munkaközösségben, mert ezt *teljesíthetetlen* feladatnak vélte — ez az anekdotikusan hangzó tény *hiteles*, és óvatosságra inthet bárkit is!

Tanulmányunk most közlésre kerülő első részében a klasszikus típusú ember- és állatutánzó automaták történeti fejlődésével s e fejlődés mozgatóerőivel, a mechanizmus és az automata fogalmának korszerű értelmezésével, valamint az életműködések és értelmi tevékenységek modellezhetőségének bizonyos elvi kérdéseivel foglalkozunk. Tanulmányunk folytatólagos második részében az életműködések és az értelmi tevékenységeket modellszerűen reprodukáló konkrét kibernetikus rendszerek mai teljesítőképességét s a vizsgálódásaink egészéből adódó filozófiai következtetéseket fogjuk tárgyalni.

1. Mítosz és valóság az automatika történetében

Az emberiség technikai gondolkodásában már igen korán felmerült az az elképzelés, hogy önműködő gépi szerkezetek bizonyos határok között élő-

jellemzőbb mondatai — nagy valószínűséggel rákerülnek a kartonra, amely így általában elegendő ahhoz, hogy a dokumentációt kézhez vevő szakember meg tudja ítélni, szükséges-e számára az eredeti cikk elolvasása. „Peches esetek” előfordulhatnak, — de nemcsak a *gépi* kivonatolásnál, amely egyébként még több más kiegészítő és ellenőrző elvet is alkalmaz.

lények, sőt értelmes lények teljesítményeire lehetnek képesek, ill. azokat utánózhadják viselkedésükben. Ennek az elgondolásnak első nyomai mélyen visszakövethetők a mítoszkeletkezés és a mágikus technika őstörténeti korszakába, amely egyrészt az első legkezdetlegesebb *tényleges* gépi szerkezetek (vízikerék, csőrlős emelőgép, taposómalom stb.) feltalálásának ideje volt, másrészt azonban olyan fejlett *képzeletbeli* találmányokkal is szolgált, mint a Homéros előtti görögség mitikus ezermesterének, Daidalosnak mozgó szobrai, a szóból értő, azazhogy bűvszóra maguktól feltáruló kapuk, vagy — valamivel később — az ég kristálygömbjeit muzsikálva forgató világszerkezetek.

Az emberi és állati teljesítményekre képes gépek eszméje valóban elég közelfekvő a „homo faber”, a fabrikáló ember számára, hiszen a gépszerkesztés *racionális* célja kezdettől fogva az, hogy élettelen anyagból alkotott szerkezetek segítségével könnyebbé, eredményesebbé, tökéletesebbé vagy esetleg éppen gépi teljesítménnyel helyettesíthetővé tegyen bizonyos *emberi ügyességgel*, ill. *emberi és (házi) állati erőfeszítéssel* végzett, jobbára *termelő* jellegű tevékenységeket.⁵ Gorkij egyhelyütt igen érdekesen utal a mitológiában megnyilvánuló „szimbolikus, hipotétikus, de már *technológikus* gondolkodás előrelátására”.⁶ Marx viszont igen részletesen idézi a mitikus automatákra vonatkozó klasszikus irodalmi dokumentumokat, szembeállítja e *megálmodott* gépezetekkel későbbi osztálytársadalmi *megvalósulásukat*, s így mutat rá arra, hogy mivé lett az osztálytársadalomban „a munkanap megrövidítésének leghatalmasabb eszköze”.⁷

Kevésbé könnyű megmagyarázni, hogy nemcsak egyes emberi és állati termelőfunkciók ellátására alkalmas munka- és erőgépek, hanem mindjárt egészen magasrendű *életműködések* és *értelmi tevékenységeket* utánózni tudó, sőt *ember- vagy állatmódra viselkedő automaták* elképzelése már olyan korán felmerülhetett, amikor nemhogy önműködő szerkezetek, hanem még egészen egyszerű munkaműveletek gépesítésére szolgáló mechanizmusok megszerkesztése is rendkívüli nehézségekbe ütközött, a nagyobbarányú vagy éppen *séggel* automatizált géphasználatnak pedig még a szükséglete sem merült fel. S érdekes, hogy ezek a mitikus vagy mágikus elképzelésekben szereplő ember alakú (antropomorf) és állat alakú (theriomorf) automaták többnyire nem is *hasznos* célokra „készültek,” nem *hasznos* tevékenységeiben utánózták az embert vagy az állatot, hanem képzeletbeli szerkezetük inkább csak olyas-

⁵ Ennek a közvetlenül gazdasági érdekű racionális gépszerkesztésnek megvan a maga külön mitológiai tükröződése. Gondoljunk csak a Kalevala kovácsának, Ilmarinnek univerzális termelőautomatájára, a Szampóra, amely minden emberi beavatkozás nélkül korlátlan bőségben állítja elő a legváltozatosabb értékes anyagokat. Vagy gondoljunk a székely népi képzeletnek a Szampóval rokon csodamalmára: „Kinek első köve /Béla-gyöngyöt (fehér gyöngyöt) járjon /A második köve/ Sustákat (négygarasosokat) hullasson /A harmadik pedig/ Szép suhogó selymet...” („Görög Ilona”).

⁶ Makszim Gorkij, Irodalmi tanulmányok. Szikra, Budapest 1953. 404. o.

⁷ Marx Károly, A tőke. I. kötet. Szikra, Budapest 1948. 440. o.

mire tette képessé őket, hogy vitézek módjára vívjanak, szép lányok módjára táncot lejtsenek, vagy madarak módjára röpködjének és énekeljenek.

Az ember- és állatutánzó automaták megalkotásának lehetőségeiről kialakult elképzelések jellegzetes módon mindig messze meghaladták az illető kor technikai színvonalát — utópisztikus (vagy talán helyesebben mágikus) technikai viszonyokat tételeztek fel. Homéros nem arról álmodott, hogy idővel esetleg sikerül egy valamire való gépalapácsot szerkeszteni, amelyet vízi-kerék hajtana, és amely így megkönnyítené a kovácsok nehéz munkáját; ez lett volna a homérosi kor technológiájával elvben megvalósítható automatizálás, de ennek szükséglete az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok mellett persze nem merült fel. Viszont a kovácsműhelyek *utópisztikus* automatizálásának elképzelésében Homéros nemcsak a háromezer év előtti, hanem még a mai technikai lehetőségek színvonalán is messze felül tudott emelkedni. Hiszen szerinte a szépfürtű Thetis azt látja Héphaistosnak csillagos és örök ércházában, hogy a sánta istenkovácsnak nemcsak húsz önműködően szabályozott „sokféle fuvalmú” gépi fujtatója van, nemcsak távvezérléses — maguktól „gyűlésbe guruló” — gépjárművek készülnek műhelyében, hanem ezenfelül még emberformájú szolgáló-automaták is segédkeznek neki: „Drága aranyból vannak ezek és akárcsak az élők. . . szólani tudnak és őket munkára az égilakók tanították.”⁸

Héphaistos kibernetikai csodáit Homéroson kívül más élő ember nem látta. Hanem úgy fél évezreddel később már valóban bámulatos teljesítő-képességű önműködő szerkezeteket alkotott meg a görög technika: a tarentumi Archytas repdeső pneumatikus gépgalambját, a phaleroni Démétrios araszoló gépesigáját, Ptolemaios Philadelphos élethű „android”-ját, azaz robotemberét stb. Az alexandriai Hérón a „Peri automatopoietikész”-ben, az automatakészítés első kézikönyvében már tucatjával ismerteti a zenélő, bortöltető, pénzbedobás ellenében szenteltvizet kiszolgáltató és más — egytől-egyig *antropomorf* teljesítményekre berendezett, de mindennemű hasznos termelőmunkára *alkalmatlan* — automaták konkrét szerkezeti megoldásait.⁹

Gondoljuk meg, hogy az efféle, már nem elképzelt, hanem kézzelfoghatóan megvalósított ember- és állatutánzó automaták előállítása mennyire meghaladta az akkori társadalom átlagos technikai *felkészültségét* és általános technikai *ellátottságát*. Hiszen amikor több mint másfélezer évvel a „Peri automatopoietikész” megírása után Leonardo da Vinci egy önműködő oroszlánt szerkesztett, amely odalépdelt XII. Lajos trónusához és felnyitotta liliumot rejtegető mellét, akkor még sem Milanóban, sem sehol másutt a világon nem

⁸ Homéros, Iliász, XVIII. 418—420. (Devecseri Gábor fordítása.)

⁹ A középkor is bővelkedik efféle tisztán játékos jellegű, semmiféle komoly munkavégzésre nem alkalmas automatákban: Albertus Magnus androidja ajtót nyitott és üdvözölte a belépőket, Regiomontanus műlegyet készített és szárnyával csapkodó, fejét mozgató sast. S ha az efféle ókori és középkori automaták egykorú leírásai olykor eltúlozzák a gépek teljesítményeit, ez csak a mitológikus tradíció töretlen erejét igazolja.

merült fel komolyabb mértékben a legegyszerűbb és legmonotonabb mindennapos munkafolyamatok automatizálásának szükséglete. Sőt újabb két és fél évszázadnak kellett eltelnie, amíg Cartwright a szövőszék vetélőjének ide-oda dobálását gépesítette, holott ennek *műszaki* feltételei már akár Hérón idejében is adva lettek volna.

Az emberi munkaerőt megtakarító találmányok késői létrejöttének és lassú elterjedésének okai túlságosan közismertek ahhoz, hogy itt részletesen taglaljuk őket. Nyilvánvaló, hogy az „ingyenes” rabszolga- és jobbágymunka az emberiség történetének hosszú szakaszán át gátolta az általános műszaki színvonal emelkedését. Annál feltűnőbb azonban, hogy a termeléssel semmiféle közvetlen kapcsolatban álló, hanem túlnyomóan fényűzési és szórakoztató jellegű automaták fejlődését mennyire nem akadályozta ez, s a legendás Daidalostól kezdve Archytason, Aristotelésen, Archimédesen, Albertus Magnuson, Leonardo da Vincin, Descartes-on, Vaucansonon és Kempelen Farkason át egészen napjainkig minden korban a legkiválóbb természettudományos és műszaki elmék egész sorát izgatta az önműködően tipegő, röpdőső, gágogó, szappanbuborékokat fújó, lantot pengető, netán csevegő, dalolgotó vagy sakkozó, de — ismétljük — soha semmiféle hasznos munkát végezni nem tudó automaták megalkotásának kérdése.

Az az óriási és a kor technikai normáját mindig messze meghaladó erőfeszítés, amelyet nagyszerű kutató- és mérnöktehetségek évezredekken át következetesen az efféle „haszontalan” antropomorf és theriomorf automaták kieszelésére fordítottak, aligha magyarázható meg csupán a fejedelmi udvarok vagy általában az uralkodó osztályok fényűzési és szórakozási szükségleteivel. Ebben a *fantasztikus* fáradozásban félreérthetetlenül az élő természet és az emberi elme titkainak megismerésére irányuló nagyonis reális vágy nyilvánul meg igen tevékeny, gyakorlatias és kísérletező alakban!

Tudományos szándék és tervszerűség tekintetében Archytas galambja, Leonardónak az orléans-i lilomot műtógató oroszlánja, vagy Vaucansonnak tizenkét dalt játszó automata-fuvolása, amelyet még Goethe is megcsodált, nem hasonlítható azokhoz az elektronikus modellekhez — „műegerekhez”, „műteknőshöz”, „feltételes reflex-automatákhoz”, „környezetváltozásokhoz alkalmazkodó”, „tanuló”, „feladatmegoldó” stb. mechanizmusokhoz —, amelyekkel a mai kibernetikai kutatás az emberi és állati szervezet biológiai, neurofiziológiai és pszichológiai teljesítményeit reprodukálni és bizonyos határok között szabatos matematikai-logikai, ill. matematikai-fizikai vizsgálat tárgyává tenni igyekszik. Ámde vitathatatlan, hogy az efféle „játékos” antropomorf és theriomorf automatizálás már a múltban is öntudatlanul *megismerési* célok szolgálatában állott: az életműködés és az elmeműködés leutánczásával annak titkait is birtokba óhajtotta venni.

Egyébként az antropomorf és theriomorf automaták készítésének hajdani titkos vagy éppen mágikus tudománya történeti szemmel nézve sok tekin-

tetben úgy viszonylik a mai automatikához, mint az alkímia a kémiához: a természet titkaira leselkedő megismerési vágy s a természetten tevékeny kísérletezéssel és utánzással úrrá lenni akaró hatalomvágy itt is, ott is egészen hasonló úton vezet át a mítoszból a valóságba.

2. A modell mint megismerési eszköz

Az ember- és állatutánzó gépi szerkezetek — akár történeti, többé-kevésbé játékos alakjukban, akár a tudományos kutatás konkrét céljait szolgáló modern, kibernetikus megvalósulásukban — mindig csak az eredeti élőlény bizonyos sajátosságait vagy tevékenységeit utánozzák le. Egy gépgalamb szárnyait csattogtathatja, repülhet, búzaszemeket csipegethet fel a földről, turbékoló hangokat hallathat, esetleg tollruhát is viselhet, de általában nincs arra berendezve, hogy az élő galambok vérkeringését vagy emésztését utánozza. Elképzelhető persze olyan automata is, amely a szív működését vagy a belek perisztaltikáját és kemizmusát igyekszik leutánozni, de ennek megszerkesztésénél többnyire le fognak mondani arról, hogy külsőleg galambalakot adjanak neki, repülni tudjon és turbékoljon. Az élő eredetinek gépi modellje — akár játékos, akár kutatási célból készült — azért *modell*, mert *a modellkészítés reális vagy fantasztikus céljának megfelelően kiválasztott kvalitások és funkciók reprodukálására szolgál, nem pedig eredetijének egészben és minden tekintetben való lemásolására vagy megismétlésére.* Ez mindentíle modellre áll: egy épületmodell (makett) alakját és méretarányait tekintve megegyezik eredetijével, de nagyságát, anyagát, kivitelét tekintve eltér tőle. A „mindenben hű” másolatot vagy replikát (amennyiben egyáltalán elkészíthető) *nem* nevezzük modellnek, s ha valóban *mindenben hű*, akkor természetesen semmivel sem könnyebben áttekinthető vagy elemezhető, mint eredetije. Képzeljük el például, hogy akár holt anyagokból, akár bizonyos kezdetleges élő anyagi alkatelemekből kiindulva sikerülne szintetikus úton mesterséges embert, homunculust létrehozni, amely az ember *minden* kvalitásával és funkciójával rendelkezne. Ezt a homunculust nyilvánvalóan nem tekinthetnők az ember *modellszerű* reprodukciójának, hanem mint ember *mását* — reprodukált *példányát* — kellene felfognunk. Ez korántsem csak verbális különbség! Mert a homunculus előállítása egészen másfajta — részben persze sokkal értékesebb — felvilágosításokkal szolgálna az emberi szervezet felépítéséről, mint amilyeneket egyes életműködéseknek vagy az életműködések *kiválasztott kombinációinak* funkcionális modelleken való tanulmányozásától elvárhatunk, de magán a kész homunculuson mint „mindenben” hű emberpéldányon, nyilván semmivel sem volna könnyebb az életműködések tanulmányozni, mint bármely közönséges emberen. A modellkészítés és a szintézis két *különböző*, bár egymást sokban kiegészítő eljárás a komplex szerkezetek vagy szervezetek megismerésében.

A modell tulajdonképpen mindig egy *absztrakció* megvalósulása: első sorban *azt* reprodukálja eredetijéből, amit a modell megszerkesztője a *modellezési cél megvalósítása szempontjából* lényegesnek tart, például éppen vizsgálat tárgyává óhajt tenni. Ez az *eredetinek*, a *mintának* lényeges vagy kevésbé lényeges, esetleg egészen mellékes részletfunkciója vagy strukturális adottsága lehet. Viszont egy tudományos megismerés céljából készített modell értéke természetesen már nagymértékben függni fog attól, hogy eredetijének, mintájának mennyire lényeges részletfunkcióját, ill. strukturális adottságát képezi le; ugyanez áll a technikai kísérletezés célját szolgáló modellekre. Egy épületmodell (makett) esetében a külső alak és a méretarányok visszaadása szokott lényeges lenni, hogy a térhatásokat vagy megvilágítási affektusokat tanulmányozhassák; egy pályaudvar-modell esetében azoknak a sínhálózati, váltóműködése, jelzőberendezési összefüggéseknek a reprodukálása lényeges, amelyek a közlekedés célszerű irányításával szerepet játszanak — és így tovább.

A modell első naív megjelenési formáit talán a *játékszerek* körében találhatjuk. A játékok jórésze, amit gyerekek kezébe adunk, vagy amit ők maguk készítenek, valaminek a *modellszerű* megvalósítását jelenti. A legkezdtelegesebb rongybábútól a hússzínű és hústapintású műanyagból készült, minden tagjában élethűen mozgatható, lefektetéskor szemét lehunyó, papátmamát mondó hajashabáig, a spárgával huzogatható ládikától a sineken futó, távirányításos miniatűr villanyvonatig a gyermekjátékok hosszú-hosszú sora csupa többé-kevésbé bonyolult felépítésű modell. Sőt a gyerekeknek tudvalevőleg megvan az a képességük, hogy a legminimálisabb minőségbeli vagy funkcióbeli hasonlóságok alapján modellekként fogjanak fel olyan tárgyakat, amelyek nem is modellezési célból készültek: lovagolni tudnak a lábuk közé szorított sétatoton, néhány összetolt székből vonatmodellt állítanak elő stb. (Az effajta modell a gyermeki képzeletben természetesen azonossá válhatik eredetijével. A vesszőparipa „igazi” lóvá, a széksor „igazi” vonattá alakulhat át, s ekkor meg is szűnik modell lenni, mert a képzelet az eredetinek *minden* minőségével és funkciójával felruházza. Ennek a gyermeklélektani folyamatnak az elemzése azonban kívül esik mostani vizsgálódásaink körén.)

Ami mármost a modellt mint a *tudományos* megismerés eszközét illeti, itt a modellhasználat célszerűségének kérdése már valóban áttekinthetetlenül szétágazóvá válik, ha a modell fogalmát *teljes* általánosságban, mint valamely eredeti objektum lényegesnek tartott minőségait és funkcióit reprodukáló kísérleti tárgyat fogjuk fel. Ilyen egészen tág értelemben ugyanis a kísérleti természettudomány majdnem teljes egészében modellek vizsgálatával foglalkozik. Hiszen *minden* kísérlet, amely *izolálja* tárgyát az esetleges és lényegtelen behatásoktól, *rögzíti* a kísérlet feltételeit, *kiküszöböli* bizonyos természetes, de nem a vizsgált összefüggésbe tartozó tényezők hatását, s az experimentációs technika más effajta fogásait alkalmazza, másszóval *minden* közösleges fizikai, kémiai, biológiai, fiziológiai vagy akár pszichológiai kísérlet voltaképpen

a természetes tárgyaknak, jelenségeknek, folyamatoknak a szó legáltalánosabb értelmében *modellszerű* megvalósulásait tanulmányozza. S ha ehhez még hozzávesszük, hogy a modern tudományos kutatás milyen nagymértékben hasznosít anyagilag meg sem valósított, hanem pusztán gondolatilag megalkotott modelleket (mint például a huszas évek atomfizikája a Bohr—Rutherford-féle atommodellt), s hogy a mai tudományos elméletalkotásban milyen nagy szerepet játszottak az anyagi rendszereknek már valóban csak legelvontabb kvalitásait és funkcióit reprodukáló *matematikai* modellek (mint például a kvantummechanika bizonyos képletrendszerai), akkor arra jutunk, hogy *a tudományos célú modellezés kérdésének telje s általánosságban való tárgyalása lényegileg a tudományos absztrakció kérdésének átfogó tárgyalásával esnék egybe*. S ez nem is meglepő, hiszen a modell — mint mondtuk — mindig egy absztrakció megvalósulása. (Gondolati modellek esetében ez a megvalósulás persze képzeleti jellegű is lehet; matematikai modellek esetében különleges jellegű szimbolikus összefüggések válnak a valóságos összefüggések modelljeivé.)

Mivel itt nem törekszünk az összes elképzelhető tudományos modellezési eljárások ilyen általános ismeretelméleti tárgyalására, saját vizsgálódásaink szempontjából célszerű lesz, ha a modell fogalmát lényegesen szűkebbre fogjuk. Tekintve, hogy meghatározott életműködéseknek és értelmi tevékenységeknek, ill. élő és értelmes lények bizonyosfajta teljesítményeinek reprodukálására szánt *gépi* modellekkel óhajtunk foglalkozni, tehát a továbbiakban gépi modellen (vagy — ahol nem félreérthető — röviden: modellen) mindig olyan *élettelen* anyagból előállított, ill. elvben előállítható rendszert fogunk érteni, amely működésének modellezési célokra felhasznált, vagyis bizonyos életfolyamatok és élettelsítmények reprodukálására szolgáló fázisaiban semmiféle emberi vagy állati szervezet közreműködését nem igényli s *ilyen* értelemben gépies (ill. önműködő).

Nem ilyen szoros értelemben vett *gépi* modellnek, hanem azért a szó általánosabb értelmében mégiscsak modellszerűnek volna tekinthető például egy izolált békaszív, amelyen farmakológusok gyógyszereknek a szív működésre való hatását tanulmányozzák. Ez magátólértetődően szívmodellként (ti. a szív működés számtalan szervezeti feltételétől elszigetelve, tárgyiasult absztrakcióban) reprodukálja a vizsgálat tárgyává tett életműködéseket. Ámde ez semmiképpen sem *gépi* modell, hiszen *élő* anyagból van, nem is szólva arról, hogy a vele folytatott kísérlet egész tartama alatt gondoskodnunk kell életbentartásáról, ami az állati szervezet (ti. a szív egykori gazdájaként szerepelt *ép* béka) folytonos közreműködésének értelmes emberi közreműködéssel való folytatólagos helyettesítését jelenti.

Ezzel szemben a mi szoros meghatározásunk értelmében is valóban *gépi* modellt szolgáltat — ugyan nem a szív egyelőre utánozhatatlanul bonyolult farmakológiai reakcióira, de a nem kevésbé fontos keringésfenntartó (hidrodinamikus) működésére — a kétkamrás sebészeti „műszív”, amely bizonyos

szívműtétek ideje alatt a nagy és kis vérkörbe beiktatva már jelenlegi, többé-kevésbé kísérleti állapotában is meglehetősen sikerrel ellátja a szívnek ezt a keringés fenntartó funkcióját. Igaz, szerkezeti megoldását tekintve ez a műszív szivattyúberendezéssel és nem rugalmas összehúzódásokkal működik, mint az igazi szív, nem vegetatív idegi ingerek, hanem elektromos szabályozószervek irányítják működését. Ámde hiszen senkisé is állította, hogy ez a műszív az egész szívtevékenységet modellezi és hogy magának a szívnek egészben vett szervmodellje. E modell megalkotásánál a modellezés céljának megfelelően *absztrakciót* alkalmaztak: elvonatkoztattak az élő szívnek, ill. fiziológiai működésének számtalan kvalitásától és funkciójától s kizárólag a hidrodinamikusan szívtevékenység gépi reprodukálására törekedtek. Ezt a modellezési feladatot máris gyakorlatilag kielégítő sikerrel oldották meg. S ha a gépi modell a vérkeringés hidrodinamikusan fenntartásában *pontosan* azt a teljesítményt tudja majd nyújtani, mint a valóságos szív, vagyis olyan rugalmasan tud majd alkalmazkodni a szervezet szükségleteihez, hogy egyetlen szervnek sem lesz módjában „megkülönböztetni”, vajon élő szív vagy műszív továbbítja hozzá a vért, akkor a műszív az élő szív ezen funkciójának tökéletes modelljét fogja szolgáltatni, még ha minden más tekintetben kvalitatívan és funkcionálisan különbözni is fog a szívtől.

Magától értetődik, hogy a hidrodinamikusan szívtevékenység tökéletes modelljének megalkotása sem jelenti majd a szív működésnek mint kvalitatív és funkcionális *egésznek* a modellszerű reprodukálását, de ez nem is modellezési cél. A modellezés *elvileg* absztrahál, mindenkor csak *részleges* (bizonyos kvalitásokra és funkciókra korlátozódó) reprodukcióval igyekszik elérni elméleti vagy gyakorlati célját. De aki például kétségbevonná, hogy a vérkeringés biológiai törvényszerűségeinek ilyen „absztrakt és részleges” hidrodinamikai modelleken való tanulmányozása hozzájárulhatna a vérkeringés „igazi természetének” megismeréséhez, annak csak utána kellene néznie az utóbbi egy-két évtized kardiológiai irodalmában, hogy meggyőződjen róla, milyen jelentős szerepet játszott a szív keringésfenntartó tevékenységére vonatkozó korszerű tudományos ismereteink kialakításában az ilyen modellekkel való kísérletezés.

Tökéletesbítsük most gondolatban a hidrodinamikusan szívtevékenységnek ezt a modelljét. Tegyük fel, hogy a jövőben sikerül olyan sebészeti műszívet gyártani, amely a szervezet oxigénellátási igényeinek megfelelően önműködően változtatja működési ütemét, vagyis nagyobb igénybevétel esetén gyorsabban, kisebb igénybevétel esetén lassabban ver. Ha erre azt a megoldást választják, hogy a műszív jobb kamrája elé egy „pitvart” iktatnak be, amelyben egy automatikus műszer állandóan méri a testből visszaáramló vér oxigén-, ill. széndioxidtartalmát, s elektromos jelzéseivel gyorsabb, ill. lassabb ütem beállítására készíti a műszív szabályozószerveit, akkor ez a tökéletesített műszív már nemcsak a *hidrodinamikusan* szívtevékenység, hanem

bizonyos fontos *regulatív* szívfunkció modelljéül is szolgálna. S ha az a műszer, amely ebben a tökéletesített műszívben a vér oxigén-, ill. széndioxidtartalmát méri, a kémiai reakcióknak elektromos impulzusokká való átalakításánál *ugyanazokat* a fizikai és kémiai reakciókat használná fel, mint amelyek az igazi szív sinuscsomójának biofizikájában és biokémiájában szerepelnek, akkor ez a *funkcionális* modell további tökéletesbítését jelentené.¹⁰

Természetesen nem volna elvi akadály a modell *kvalitatív*, például *strukturális* irányú fejlesztésének sem, amely már a szívtevékenység bizonyos szerkezeti alapjait is reprodukálni igyekeznék. Elképzelhető, hogy a műszív ne szivattyúval és szelepekkel, hanem rugalmas kamrákkal és hártvás billentyűrendszerrel működjk. Sőt, ha sikerül valami rostos műanyagot kidolgozni, amely elektromos, ill. kémiai hatásokra megfelelően szabályozható rugalmas összehúzódásokkal reagál, akkor a funkcionális és kvalitatív (strukturális) modellezés szempontjainak egyesítésével olyasmi alakítható ki, ami már többé-kevésbé joggal nevezhető *szermodell*nek. (Persze egy ilyen magasrendű szervmodell is csak *modell* volna, nem pedig a szó szoros értelmében vett mesterséges szív, szintetikus szív, mert ennek megalkotása már egészen más, homunculus-előállítási munka volna, hiszen nemcsak az élő szív bizonyos funkcionális és strukturális sajátosságait kellene reprodukálnia, hanem — előállításmódjától eltekintve — *mindenben* hasonlónak kellene lennie a természetes szervhez, ugyanúgy kellene reagálnia külső neurális, hormonális stb. hatásokra, ugyanolyan anyagi összetételűnek kellene lennie — és így tovább. A *modell* problémájához ennek már nem sok köze van, de érdemes utalni rá, mert a modellszerű és a szintetikus reprodukálás két *elvileg különböző* kérdése a „filozófiai” vitákban sajnos gyakran összekeveredik.)

Miben rejlik mármost a gépi modellek szerkesztésének tulajdonképpeni *megismerési haszna* az életműködések vizsgálatában?

Maradjunk meg még egy kis időre a sebészeti műszív példájánál. Ezt ugyan nem annyira megismerési, mint inkább gyakorlati célból alkották meg — nem modellkísérletek elvégzésére, hanem a hidrodinamikus szívtevékenység műtétek alatti pótlására készítették. Ámde — mint mondtuk — e funkcionális modell megalkotása mégis jelentékenyen előbbrevitte a szív keringésfenntartó tevékenységére vonatkozó tudományos ismereteinket. Miért? Nos, a „műszív” megalkotásánál kezdetben természetesen azokból a keringésdinamikai ismeretekből indultak ki, amelyek már akkor is rendelkezésre állottak, s ezeknek megfelelő hidrodinamikus adottságokkal (szivattyúteltjesítménnyel, ütemszabályozással, be- és kiáramlási sebességekkel stb.) tervezték meg az első apparatúrát. Ez az apparatúra azonban nem vált be mint

¹⁰ Egyéb — pl. a verőtérfogatot szabályozó — modellkiegészítések is elképzelhetők. De már a szív *külső* idegei regulációjának (pl. a vagus-hatásnak) a modellen való reprodukálása nemcsak egy szívfunkció, hanem az egész szervezet bizonyos, kardioregulatív tevékenységének funkcionális modellezését jelentené. De az itt tárgyalt összefüggésben közömbös az, hogy mennyire bővíthető e modellezés köre.

modell, mert noha sok próbálkozás után teljesen eleget tudott tenni az akkori keringésdinamikai ismeretek alapján megállapított követelményeknek, mégsem pótolta megfelelően a szív keringésfenntartó tevékenységét. Meg kellett tehát keresni azokat a keringésdinamikai tényezőket, amelyek akadályozták azt, hogy a modell kellően ellássa feladatát, illetve amelyeket nem „terveztek bele”, mert megalkotáskor még nem voltak ismeretesek. A modell működésének fogyatékosságai viszont következtetni engedtek arra, hogy milyen irányban keresendőek ezek az ismeretlen tényezők, s amikor a kutatók felfedezték (vagy felfedezni vélték) őket, akkor mindig megfelelően módosították vagy kiegészítették az apparatúrát. S amikor az végre *bevált*, vagyis jól működő, a szív keringésfenntartó tevékenységét bizonyos közelítéssel helyesen reprodukáló modellé vált, akkor egyben ez utólagos bizonyítékkul szolgált arra, hogy helyes irányban keresték s valóban meg is találták a hidrodinamikusszív-tevékenység korábban nem ismert tényezőit. (Mindez persze a sebészeti műszív-kísérletek történetének paradigmatis leegyszerűsítése, de a mi szempontunkból nincs többre szükség.)

Így tehát valóban előbbreviszi a megismerést, ha akár csak egy részletteljesítmény erejéig is sikerül modellszerűen reprodukálni valamely életműködés már ismert (vagy ismertnek vélt) mechanizmusát. Gondoljunk itt például arra, hogy mit jelentett a sejtlégzésre vonatkozó ismereteink fejlődésében, amikor Warburgnak sikerült kimutatnia, hogy elölt sejtek és sejtmaradványok (pl. élesztőgombatörmelekek és nedvek) is lélegzenek, majd megalkotta híres „szénmodelljét”, azaz bebizonyította, hogy igen finom elosztású és vasnyomokat tartalmazó szén (ún. vérszén) oxidálni tudja a vele összerázott aminosavakat, s narkotikus anyagok ugyanúgy bénítják, ciánhidrogén pedig ugyanúgy „elöli” ezt a modell-légzést, mint az igazit.

Még jelentősebb azonban a tudományos megismerés szempontjából, ha a modell nemcsak azt teljesíti, amire tervezték, hanem *többet* teljesít ennél. Ha például Warburgnak csak olyan modellt sikerült volna találnia a sejtlégzésre, amely aminosavakkal (a fehérjék alkotóelemeivel) való összerázás esetén a biológiai oxidációt bizonyos határok között reprodukálni tudja, akkor már ez is némi hozzájárulást jelentett volna a sejtlégzés mechanizmusának feltáráshoz. Mivel azonban modellje *többet* teljesített, mint amire „tervezve volt”, mert például narkotikumoknak és ciánhidrogénnek a sejtlégzésre gyakorolt hatását is reprodukálta, tehát ez a modell nemcsak a sejtlégzés bizonyos hipotézisét *igazolta*, hanem *új felismerésre* is vezetett, amennyiben magyarázatot szolgáltatott olyasmire, amit Warburg közvetlenül nem is kutatott, ti. a narkotikumok és a ciánhidrogén egyfajta farmakológiai hatásmechanizmusára.¹¹ Később látni fogjuk, hogy nemcsak életműködések, hanem

¹¹ Az ide vonatkozó szakkérdésekben tájékozott olvasó bizonyára elnézi nekünk, ha e példa itteni tárgyalásakor nem térünk ki azokra az újabb szempontokra, amelyek a sejtlégzésre vonatkozó ismereteink mai, sokkal magasabb fokán már problematikusá teszik a

értelmi tevékenységek modellezésénél is adódnak effajta kellemes meglepetések, sőt a mai kibernetikai kutatás bizonyos ágaiban a modell „betervezetlen” teljesítményeinek kísérleti felkutatása kifejezett módszertani jelentőségre tett szert. Mindenesetre még lesz alkalmunk a modellezés több más heurisztikusan rendkívül hasznos alkalmazására is kitérnünk.

A gépi modellek sajátos jelentőségét az élettani és lélektani megismerésben egyébként még az is tanúsítja, hogy azok a múltbeli nagy gondolkozók, akik materialista (közelebbről: mechanikus materialista) módon igyekeztek az élő szervezet és az elme működésének magyarázatát megadni, leginkább éppen saját koruk géptechnikájából és automatikájából vették ehhez a mintát.¹² McCarthy és Shannon igen helyesen utalnak arra, hogy „... az ilyen problémákra vonatkozó spekulációk, amelyek sok évszázadra követhetők vissza, rendszerint az illető korszakban használatos gépek jellegzetességeit tükrözik vissza. Descartes a »De homine«-ban az alacsonyabbrendű állatokat és számos funkciójuk tekintetében az embereket is automatákként fogja fel. Klepszidrákból (vízórákból), szökőkutakból és a XVII. században közhasználatban lévő más gépi szerkezetekből leszármaztatott analógiák alapján úgy képzelte el, hogy az idegek apró mechanikai mozgások révén közvetítenek jelzéseket. Századunk elején, amikor bevezették az automatatelefont, az idegrendszert gyakran nagy telefonközponthoz hasonlították, amelyben önműködő kapcsolóberendezés irányítja az érző- és mozgatóingerek pályafutását. Jelenleg az agyvelőt nagy elektronikus számológépekhez szokták hasonlítani.”¹³

Manapság, amikor nagyonis jól ismeretesek a régi típusú mechanisztikus szemlélet fogyatékosai és hibái, sokan talán túlzottan lebecsülik azt az útmutatást, amit fizikai modellek viselkedési törvényszerűségeinek tanulmányozása az életműködések, sőt a felsőbbrendű idegtevékenységek vizsgálatában nyújthat. A fiziológiai és neurofiziológiai funkciók korábbi mechanisztikus magyarázatainak ugyanis csak bizonyos korlátoltságai származtak onnan, hogy valóságos vagy elgondolt fizikai modellek szerkezeti és működési sajátosságait közvetlenül azonosították az élő szervezetek különféle adottságaival. A bajok nagyrésze inkább abból adódott, hogy ilyen célra használt fizikai modelljeik nem voltak — s a természettudományok akkori állása mellett nem is lehettek — *megfelelőek*.

Warburg-féle szénmodell „hűségét”. (Hogy modellje mennyire részleges — pl. épp a zsírokat és szénhidrátokat *nem* oxidálja —, azt Warburg persze kezdettől fogva tudta.) A megismerés haladásával végül is minden modell „történetivé”, azaz viszonylagosan egyre tökéletlenebbé válik. De a modellezés tudományos célja épp az, hogy előmozdítsa a megismerés olyan irányú fejlődését, amely *túlhaladottá* teszi a mindenkor éppen megalkotott modellt.

¹² Vö. T. H. Huxley, On the Hypothesis That Animals Are Automata and Its History. London 1874.

¹³ John McCarthy és Claude Shannon, Automata Studies. -- Preface. Annals of Mathematics Studies, 34. sz., Princeton University Press, Princeton 1956. V. o.

Egészen durván szólva a fő hiba az volt, hogy ezek a modellek *mechanikaiak*, közelebbről: a *klasszikus mechanika értelmében vett mechanizmusok* voltak, s ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy műszaki megoldásukban a XVII. század rugós rudazatos és csigakerekes gépezeteit, vagy a mi századunk első évtizedeinek elektrotechnikai berendezéseit vették-e mintául.

Ma már tudjuk — és pedig éppen az utolsó egy-két évtized kibernetikai kutatásai révén tudjuk —, hogy fizikai modelleknek, mégpedig ténylegesen megépíthető *makrofizikai* modelljeinknek korántsem kell minden tekintetben „gépies” tulajdonságokkal rendelkezniök, azaz a klasszikus mechanika értelmében vett determináltsággal működniök. Bizonyos sajátos felépítésű fizikai (értsd: nem élő anyagból alkotott) modellek a kellő kibernetikai megoldások felhasználása esetén számos *olyan* tulajdonsággal, többek között olyan alkalmazkodó-, önregeneráló- és önreprodukáló-képességgel és olyan „célszerű” vagy „értelmes” reagálásmódokkal rendelkezhetnek, mint amilyeneket eddig *kizárólag* élőlényeknek tulajdonítottunk.

Mielőtt azonban bővebben foglalkozhatnánk e sajátos kibernetikus mechanizmusok teljesítményeivel, eléggé behatóan elemeznünk kell a mechanizmus közkeletű *általános* fogalmát, valamint a „mechanikus” és az „automatikus” működés fogalmi viszonyát.

3. Mechanizmus és automatizmus

Mechanizmuson legközönségesebben tetszőleges gépet szoktunk érteni. Gépen pedig legközönségesebben olyan anyagi rendszert értünk, amelyet *ember* szerkeszt meg bizonyos *munkavégzés* céljára. A legegyszerűbb efféle anyagi rendszereket a köznyelv mint szerszámokat vagy eszközöket különbözteti meg az „igazi” gépektől, ami azonban az itt tárgyalandó összefüggésben lényegtelen. Mindenesetre ilyen értelemben gép (és egyben mechanizmus) egy vízikerek, egy esztergapad vagy egy óramű, de nem gép (és nem is mechanizmus) egy épület, amely ugyan szintén ember szerkesztette anyagi rendszer, de nem végez munkát, mert fizikai értelemben a munka *mozgásos* (dinamikus) erő kifejtést feltételez, hiszen a munka fizikai definíciója szerint az *elmozdulás* irányában kifejtett erő és a *megtett út* szorzata.

Egy anyagi rendszert bizonyos munkavégzés céljára megszerkesztteni, röviden: *gépet* szerkesztteni annyit jelent, mint bizonyos anyagi elemeket (alkatrészeket) úgy elrendezni, hogy *ezen rendszer bizonyos részeire gyakorolt tetszőlegesen megállapított irányú és nagyságú erőhatások következtében a rendszer bizonyos más részei ugyancsak tetszőlegesen megállapított irányú és nagyságú erőhatásokat fejtsenek ki*, magyarul: bizonyos gépalkatrészek bizonyosfajta elmozgatására („meghajtására”, „kezelésére”) bizonyos más gépalkatrészek a gép céljának megfelelő elmozdulásokat („műveletet”) végezzenek. Nyilvánvaló, hogy

egy anyagi rendszer bármiféle dinamikus erőhatásra *valamiféle* elmozdulással vagy egyéb fizikai effektussal fog reagálni; a gépszerkesztés lényege azonban *tervszerűen megállapított* dinamikus erőhatásokhoz (ti. a gép bizonyos alkatrészeinek előírászerű meghajtásához és kezeléséhez) megintcsak *tervszerűen megállapított* — a kitűzött munka szempontjából célszerű — mozgási, vagy egyéb fizikai jellegű effektusokat rendel hozzá. Egy esztergapadot megszerkeszteni alapjában véve annyit jelent, mint bizonyos célszerűen megválasztott anyagi elemeket úgy elrendezni, hogy az ebből adódó rendszer egy bizonyos szíjtárcsának bizonyos irányban és bizonyos erővel történő „meghajtására”, valamint többféle fogantyúnak ugyancsak bizonyos irányban és bizonyos erővel történő „kezelésére” megmunkálja a befogott munkadarabot, azaz a kitűzött munka szempontjából célszerűen körbeforgassa a befogószerkezetet, hozzászorítsa a munkadarabhoz a kést és ily módon forgácsokat válasszon le róla. Ha a *tervszerűen megállapított* irányú és nagyságú erőhatásoktól *eltérő* erőhatások érik a gépet — például belerugnak az esztergapadba vagy kalapáccsal rávágunk —, akkor reagálását nem a betervezett és a munkacélhoz igazodó specifikus szerkezeti összefüggések, hanem aminden fizikai testre egyaránt jellemző általános mechanikai törvényszerűségek szabják meg. Esetben a gép nem a maga sajátos gépi mivoltában, hanem minősítetlen anyagi rendszerként reagál.

A „gép” megjelölést egyébként közönségesen olyan — a fenti definíciónak mindenben megfelelő — anyagi rendszerekre szoktuk fenntartani, amelyek valamely részükben *látható* mozgást végeznek. Szigorúan elvont tudományos szempontból ennek nincs jelentősége, mert a villanytűzhely, amely elektromos erőhatásra termikus munkát végez, elvben éppoly gép, mint akármilyen mozdony, amely termikus energiát mechanikai energiává alakít át. De köznapifogalom-, ill. szóhasználatunk szempontjából mégis eléggé jellemző az, hogy a mozdony gépnek számít, viszont a villanytűzhely vagy éppenséggel a vele azonos megítélés alá eső takaréktűzhely nem számít annak.

Nem vagyunk azonban ilyen szűkkeblűek, amikor gép helyett *mechanizmusról* beszélünk. Ez a szó érdekes jelentésváltozáson ment keresztül. Első, legközönségesebb értelemben mechanizmus — mint mondtuk — bármely gép. Valamivel szorosabb szóhasználatban azonban inkább egy gép „belső szerkezetét” szoktuk mechanizmusnak nevezni, s ilyen értelemben például egy óra mechanizmusán csak belső fogaskerék-, rugó-, billegő- stb. szerkezetét értjük, viszont az óra házát, számlapját, mutatóit, felhúzóját már nem okvetlenül számítjuk hozzá tulajdonképpeni mechanizmusához, vagyis ahhoz, ami ténylegesen „működik” benne — amitől ketyeg és alkalmassá válik arra, hogy az időt jelezze. (Ez megintcsak nem tudományos, hanem köznapias, laikus megkülönböztetés, de tagadhatatlanul elég széles körben érvényesül.) További csekély jelentésváltozással a mechanizmus már nem is a gép kézzelfogható belső szerkezetét jelenti a maga anyagi megvalósulásában,

hanem az alkatrészek fizikai tulajdonságainak és fizikai elrendezésének (szerkezeti összefüggéseinek) azt az *elvont* rendszerét, amely a gép működésmódját meghatározza. Ha például azt mondjuk, hogy valaki ismeri az aszinkronmotorok mechanizmusát vagy éppenséggel kutatásokat végez erre vonatkozólag, akkor rendszerint nem arra gondolunk, hogy az illető a vasból és vörösréz-ből készült ténylegesen működő aszinkronmotorok belsejét ismeri, ill. kutatja, hanem az „aszinkronmotorok mechanizmusa” fogalmához már csak bizonyos geometriai, elektromágneses stb. tulajdonságokkal rendelkező *absztrakt* elemek valamilyen *absztrakt* elrendezését (összefüggérendszerét) társítjuk, amely a konkrétan létező aszinkronmotorok működési törvényszerűségeit fejezi ki. Ha megkérdezzük egy elektromérnököt, hogy mi az aszinkronmotor mechanizmusa, akkor az a motor *kapcsolási vázlatát* rajzolja le számunkra, s ez a kapcsolási vázlat megegyezésszerű szimbólumokkal jelöli a gép működéséhez szükséges geometriai, elektromágneses stb. tulajdonságokkal rendelkező alkatrészeket és azoknak a gép működéséhez szükséges összefüggését.

A mechanizmusnak ez az elvont fogalma, amelynek tudománytörténeti kialakulását igen érdekes volna részletesebben nyomunkövetni, lehetővé tette a „mechanizmus” szó használati körének messzemenő kiterjesztését. Mechanizmus ilyen értelemben ugyanis már semmi mást nem jelent, mint bizonyos meghatározott tulajdonságú alapelemek bizonyos meghatározott összefüggéseinek rendszerét, amely bizonyosfajta „behatásokra” *törvényszerűen* bizonyosfajta „kihatásokkal” reagál. Röviden: *mechanizmus egy szabatosan körülírt működési elvet megtestesítő és ezen elvnek megfelelő működései tekintetében teljesen determinált rendszer.*

Ilyen értelemben azután mechanizmusnak nevezhető már minden olyan ember alkotta vagy nem ember alkotta (például az élő természet által létrehozott), munkavégzésre berendezett vagy bármi egyéb célt szolgáló (például egy élőlény biológiai fennmaradásának szolgálatában álló) rendszer, amely a klasszikus mechanika által tárgyalt anyagi rendszerekhez hasonlóan teljesen determinált, azaz alkatelemeinek és elrendezésüknek a szóban forgó működés szempontjából releváns jellemzőit (például klasszikus mechanikai rendszerek esetében tömegüket, pillanatnyi mozgásállapotukat és térbeli helyzetüket) ismerve elvben *egyszer s mindenkorra* meg tudjuk határozni, hogy bizonyosfajta (a klasszikus mechanikában mindenkor mechanikai, ill. dinamikus jellegű) behatásokra milyen állapotba fog jutni.

S a mechanizmus *ilyen* értelmezésének keretében már nyugodtan beszélhetünk — és beszélünk is — *tetszőleges* természeti folyamatok „mechanizmusáról”: kémiai reakciók mechanizmusáról, amikben semmiféle emberalkotta gépezetnek nincs szerepe, neurofiziológiai reflexmechanizmusokról, amik élő, sőt magasrendűen szervezett anyagi rendszerekhez vannak kötve. Most már a „mechanizmus” csak annyit jelent, hogy bizonyosfajta „behatások” (akciók) bizonyosfajta „kihatásai” (reakciói) tekintetében ugyanolyan szigorúan és

egyértelműen determinált rendszerről van szó, mint amilyeneket a klasszikus mechanika is tárgyal.¹⁴

Idáig rendben is volna a dolog. Végeredményben semmi akadályja nincs annak, hogy a „mechanizmus” kifejezést, amelyen eredetileg a klasszikus mechanika teljesen elvont jellegű vizsgálati tárgyait értették, később kiterjesztett értelemben más tudományoknak mindazon vizsgálati tárgyaira is alkalmazzuk, amelyek egy nevezetes tulajdonságukban — ti. teljes determináltságukban — hasonlítanak a klasszikus mechanika mechanizmusaira.

Zűrzavar csak akkor támad, ha kiderül, hogy vannak gépek, azaz munkavégzésre képes, emberalkotta anyagi rendszerek, amelyek működésükben *nem* mechanisztikusan determináltak, azaz nem olyan értelemben teljesen determináltak, mint a klasszikus mechanika által vizsgált mechanizmusok, hanem az élőlényekhez, ill. értelmes lényekhez hasonlóan alkalmazkodó, önregeneráló, önreprodukáló, önfenntartásuk szempontjából célszerű, értelmes stb. viselkedést tanúsíthatnak és még csak az sem áll, hogy reakcióik — akár csupán elvileg is — okvetlenül megjósolhatók, kiszámíthatók.

Mert ha valóban vannak ilyen gépek (és mint a bevezetésben említettük s a későbbiekben közelebbről is látni fogjuk: ma már valóban vannak!), akkor *vagy* módosítanunk kell a mechanizmus hagyományos fogalmát, hogy az ilyen nem mechanisztikusan determinált gépekre is kiterjedjen, *vagy* azt kell mondanunk, hogy nemcsak élőlények és értelmes lények, hanem bizonyosfajta gépek sem minősíthetők mechanizmusoknak. (Teljesen függetlenül attól, hogy egyes kibernetikus automaták milyen mértékben modelleznek életműködéseket vagy értelemi tevékenységeket, az egyszerűen *vitathatatlan*, hogy berendezhetők — sőt bizonyos célok érdekében be szokták rendezni őket — *elvileg* is csak valószínűségekkel meghatározható és semmiképpen sem eleve kiszámítható reagálásokra. Ez már önmagában is elegendő ahhoz, hogy ne feleljenek meg a klasszikus értelemben vett mechanizmus definíciós követelményeinek!)

Röviden: olyasfajta helyzettel állunk szemben, mint amikor az oszthatatlanként *definiált*, sőt az oszthatatlanságról *elnevezett* atomok egyik-másikáról a radioaktivitás felfedezésekor kiderült, hogy nem oszthatatlan, bár egyébként olyan tulajdonságokkal rendelkezik, mint az addig ismert (vagy tulajdonságaikban ismertnek vélt) atomok. Akkoriban a tudomány a következő választás előtt állott: *vagy* módosítja az atom fogalmát, hogy ez a nyilvánvalóan osztható (elbomló) rádiumatomokat is felölelje, *vagy* azt kell mondanía, hogy

¹⁴ A „mechanizmus” szónak ez a legtágabb értelemben való használata meglepően régi, ti. éppen a klasszikus mechanika nagy századából származik. A „The Shorter Oxford Dictionary of English Language” (Clarendon Press, London 1952. I. kötet, 1225. o. — „Mechanism” címszó) tanúsága szerint már 1662-ben beszélnek mechanizmusról, mint „a részek szerkezeti összefüggéséről egy gépben vagy bármilyen másban, ami géphez hasonló”, 1677-ben pedig felmerül a hatásmechanizmus általános fogalma. Nem sokkal később David Hartley, Hume kortársa, könyvet ír „Az emberi cselekvések mechanizmusa vagy szükségszerűsége” (The Mechanism or Necessity of Human Actions) címmel, s itt a mechanizmus fogalma már valóban *azonosul* a teljes determináltság (szükségszerűség) elvont fogalmával.

a rádium vegyileg elemi részei minden más anyag elemi részeitől eltérően *nem* atomok. A választás — mint tudjuk — úgy esett, hogy a tudomány megtartotta az atom fogalmát, csak elhagyta az atom jegyei közül az oszt-hatatlanságot, s tovább használta az „atom” szót is, csak nem törődött többé azzal, hogy ez eredetileg „oszt-hatatlan”-t jelentett.

Ma az a helyzet, hogy ha továbbra is mechanizmusnak akarjuk nevezni minden emberalkotta munkavégző anyagi rendszer, azaz minden gép belső szerkezetét vagy elvont működési elvét — s nyilvánvalóan ez a célszerű szóhasználat! —, akkor le kell mondanunk, hogy a klasszikus mechanikai vagy azzal analóg értelemben vett teljes determináltságot a mechanizmusok szükség-szerű és elengedhetetlen velejárójának tekintsük. Nem minden mechanizmus „mechanisztikus” vagy „gépies” — még a valóságos, kézzelfogható gépek körében sem, amint erre a továbbiakban sajátos kibernetikai példákat fogunk látni.

De ha ez így van, akkor mit nevezzünk mechanizmusnak a biológia s különösen a neurofiziológia és a pszichológia keretében, ahol eddig éppen a kvázi-mechanisztikusan determinált hatásösszefüggések esetében beszéltünk mechanizmusról (pl. reflexmechanizmusról)?

Nos, ki fog derülni, hogy a megváltozott helyzetben sem kell lemondani a mechanizmus fogalmának élet- és embertudományi alkalmazásairól, csak tudomásul kell venni, hogy a mechanizmusoknak *másfajta* — nem „teljes” vagy „mechanisztikus”, hanem tendenciaszerű, típusos, valószínűségi — determináltsága is lehetséges, s hogy az így determinált mechanizmusok köre bizonyos bonyolult gépi működéseket s mindenesetre bizonyos egyszerűbb élet- és elméműködések *egyaránt* felölel. Hogy hol van az ilyen mechanizmusok teljesítőképességének felső korlátja, azaz miféle értelmi vagy életteltjesítmények azok, amelyek már az ilyen tendenciaszerű, típusos, valószínűségi meghatározottságú mechanizmussal sem magyarázhatók és így *elvileg* sem reprodukálhatók, ill. modellezhetők élettelen fizikai modellek segítségével — ez meglehetősen nyílt kérdés, amellyel bővebben kell majd foglalkoznunk. Elhamarkodott állásfoglalásoktól mindenkit megóvhat az a már bevezetésünkben említett tény, hogy ugyan minden fáradság nélkül tucattal fel lehet sorolni az olyan *magasrendű* értelmi és életteltjesítményeket, amelyeknek gépi előállítása minden jelenlegi elképzelésünket abszurdan messzire meghaladja, de rendkívül nehéz az *egyszerű* értelmi és életfunkcióknak azt az alsó szintjét meghatározni, amely „már éppen meghaladja” a kibernetikus megvalósítás elvi lehetőségeit. Minden eddigi kísérlet egy ilyen gépi modellezéssel *elvileg* sem reprodukálható *minimális* értelmi vagy életfunkció konkrét meghatározására azon bukott meg, hogy pár év múltán sikerült éppen azt az állítólág nem reprodukálható minimumot egy elméletileg vagy gyakorlatilag megszerkesztett automata-moddellal mégiscsak reprodukálni. Ez történt Driesch esetében, aki kijelentette, hogy el tud ugyan képzelni egy gépet, amely németül beszél, sőt beszélget, de nem tud olyan gépet elképzelni, amely tanulásra, azaz eleve

adott szerkezeti sajátásaiból le nem vezethető új reagálásmódok elsajátítására volna képes saját működési tapasztalatai alapján, s még kevésbé tud olyan gépet elképzelni, amely elvileg is kiszámíthatatlan időpontokban, de nem véletlenül és nem működési hibából, téves válaszokat ad, míg különben mindig helyesen reagál, egyszóval: „időnként hazudik”. Nos, a működési tapasztalataik tanulságait hasznosítani tudó, sőt ezek alapján saját teljesítőképességüket fejleszteni tudó tanuló automatáknak ma már szinte külön kis irodalmuk van a kibernetikában, a Driesch-féle követelményeknek teljesen megfelelő „hazudógépet” pedig Rashevsky pár évvel e követelmények megfogalmazása után ténylegesen meg tudta tervezni.¹⁵ Más kérdés az, hogy Driesch megfogalmazása már eleve nem kielégítő a hazugság fogalmának közhasznú értelmezése szempontjából, de mentségére szóljon, hogy nem könnyű megfogalmazni, mit is kellene egy gépnek teljesítenie ahhoz, hogy hazugságnak fogadjuk el teljesítményét. (Ha viszont ezt nem lehet megfogalmazni, akkor az a Driesch-féle állítás, hogy „hazudógép nem szerkeszthető meg” éppolyan értelmetlen, mintha azt mondanók, hogy „páratlan számok nem tartalmazhatnak kénsavat”).

Szólanunk kell még a gépi működés és a gépi önműködés, vagy — más-ként megfogalmazva — a „közönséges” és az „automatikus” mechanizmusok szokásos megkülönböztetéséről.

Itt abból kell kiindulni, hogy gépi működés és gépi önműködés között *elvonatan* — a gépnek az emberhez való viszonyától elvonatkoztatva — semmi-féle különbség nincs. Egy automata elvben ugyanazon fizikai törvények alapján működik, mint bármely „közönséges” gép.

Annak, hogy egy gép működését automatikusnak nevezzük, általában- véve két (együttesen vagy bizonyos mellékkörülmények esetén külön-külön is elégséges) feltétele van:

1. automatikusnak szoktuk nevezni egy gép működését, ha olyan funk- ciókat is maga lát el, amelyekhez a technika korábbi állása mellett emberi (esetleg állati) közreműködésre volt szükség;

2. automatikusnak szoktuk nevezni egy gép működését, ha nincs közvet- len áttekintésünk működésének determinációjáról, vagyis ha nem értjük, hogyan funkcionálhat az adott módon emberi (vagy állati) közreműködés nélkül.

Ha viszont bizonyos idő után megszoktuk, hogy a szóban forgó funkciót gép is ellátja, illetve közvetlen áttekintést szerzünk a gép működésmódjáról és megértjük hogyan látja el feladatát, akkor már nem beszélünk automatáról.

Ezt az első hallásra talán kissé meglepően hangzó tételt célszerű lesz néhány példával illusztrálni.

¹⁵ Vö. Ludwig von Bertalanffy, *Das Gefüge des Lebens*. Teubner, Leipzig—Berlin 1937. 152. és köv. o.: N. v. Rashevsky. *Learning as a Property of Physical Systems*. *Journal of Genetic Psychology*, 1931, 5: *Mathematical Biophysics and Psychology*. *Psychometrika*, 1936. 1.

A rövid idő alatt lepergő és így újra meg újra emberkézzel működésbe helyezendő (felfordítandó) homokórához képest a súlyfelhúzásra napokig járó ingaóra „automata” volt. Ma már azonban senkisé is nevezi az ebédlóórát automatának, hiszen megszokta, hogy az óra egyszeri felhúzásra hosszú ideig „magától jár”, ezenfelül pedig teljesen közismert az a működési elv (mechanizmus), amely az egyszeri emberi beavatkozás, ti. a felhúzás következtében napokig egyenletes mozgásban tartja az óra mutatóit. Az ember *tudja*, milyen összefüggés áll fenn az óra felhúzása és napokig tartó mozgása között és ennek az összefüggésnek a tudatában persze már nem úgy nézi az órát, mintha az *tényleg* önmagától (önműködően) járna.

Ezzel szemben ma is hajlamos lesz az ember automatának nevezni azt az órát, amely egyszeri felhúzásra nem az *időt* mutatja napokon át, hanem — mondjuk — este nyolckor bekapcsolja és reggel hatkor kikapcsolja az olcsóbb tarifájú éjszakai áramra beállított háztartási forróvíztárolót (villany-boylert). Ez ma is automatának számít, mert a háztartások mai technikai szintjén még nem szoktuk meg, hogy az elektromos áram be- és kikapcsolását ember helyett gép is végezheti, és mert a háztartásokban elterjedt technikai szemlélet mellett ugyan áttekinthető összefüggés áll fenn az órasúly felhúzása és az ingaóra mutatóinak összefüggése között, de az elektromos kontaktusoknak óraszerkezetek által való mozgatása már túlesik e technikai szemlélet hatókörén. Egészen hasonló a helyzet a mai, ún. automatakaróráknál, vagyis azoknál az aránylag újkeletű karórákonstruksióknál, amelyeket az embernek már fel sem kell húznia, mert karjának természetes napközbeni mozgása következtében az órába beépített kis lendkerek szerkezet folytonosan felhúzza tartja a rugót. Ha ezek az automata-karórák idővel jobban elterjednek, és megszokjuk a gondolatot, hogy az órák felhúzása nem emberek dolga, akkor a lendkerek szerkezetű automata-karórákat éppoly kevésbé fogjuk automatának tekinteni, mint a vízimalmokat, amelyeket a patak természetes sodrásában elhelyezett lapátkerék hajt, ahelyett hogy emberi vagy állati erővel történne az őrlési munka.

Külföldön nagyon elterjedtek, de nálunk is egyre szaporodnak az elárusító-automaták. Az egyik budapesti áruház előtt például egy cigarettaeladó automata áll, amely három egyforintos bedobására egy doboz cigarettát ejt ki. Ezt méltán nevezzük automatának, amíg meg nem szokjuk, hogy az ilyen primitív áruki szolgáltatási műveleteket emberek helyett éppúgy végezhetnek gépek is, s mindenesetre automatának nevezheti ezt a szerkezetet egy technikailag teljesen tájékozatlan ember, aki csodákban nem hisz és tudja, hogy géppel van dolga, de semmiféle elképzelése nincs arról, hogy miféle összefüggés állhat fenn három egyforintos bedobása és egy cigarettadoboz kiesése között. Viszont a karbantartó szerelő számára, aki felnyitja az automata szekrényét, hogy megolajozza annak a kis kétkarú mérlegnek a szerkezetét, amelynek egyik karja a három egyforintos súlyára lenyomódik, míg másik karja ugyan-

akkor felemelkedik és szabaddá teszi a természetes súlya révén leeső cigaretta-doboz útját — a *szerelő* számára, aki ismeri a mechanizmus minden csínját-bínját, itt éppoly kevésbé van „automatizmusról” szó, mint ahogy a technikailag legtájékozatlanabb ember sem vélné azt, hogy egy kétkarú emelő egyik vége „önműködően” emelkedik fel, ha a másik végét lenyomják. Hiszen ez a kétkarú emelő közismert törvényszerű működésmódja — teljesen determinált működési elve, klasszikus mechanizmusa!

De ha nincs is *elvont*, minden emberi (történelmi, társadalmi, valamint egyéni tudatbeli) feltételtől független fizikai különbség a „közönséges” és az automatikus működésű gépek között, nagyönis beszélhetünk *konkrét*, sőt gyakorlati szempontból *döntő* különbségekről a technikai fejlődés különböző szintjein. A helyzet ugyanis az, hogy ha legfőbb tárgyi ismérvük alapján automatáknak tekintjük az olyan gépeket, amelyek az eddigi emberi (vagy állati) közreműködést igénylő funkciókat is mechanizmusuk segítségével látják el, akkor minden technikai korszakban s a technikai elmélet és gyakorlat minden szintjére vonatkoztatva más és más az, ami automatának minősíthető.

Ez tagadhatatlanul így van. A XIX. század végéig minden közúti járművet állatok vontattak. Ilyen körülmények között eléggé magátólértetődő, hogy az automobil — az első géperezű közúti jármű — az „önmozgó”, ti. éppen az „automobil” nevet nyerte, holott természetesen éppen olyan kevésbé mozog „önmagától”, mint egy négylovas hintó. A technika akkori objektív fejlődési szintjéhez képest azonban ez mégis önműködő szerkezet volt, hiszen gépi szerkezet látott el benne olyan funkciót, ami a műszaki elmélet és a technológia korábbi fejlődési szintjén gépileg megvalósíthatatlan volt és ezért élőlényekre (kocsihúzó állatokra) hárult. Az automataként való megítélés szubjektív tényezője — a működési elv áttekinthetetlen vagy ismeretlen volta — ehhez az objektív tényezőhöz képest másodlagos jelentőségű. Persze ma, amikor minden iskolásgyerek ismeri a benzinmotorok szerkezetét, egy tízéves kisfiúnak se jutna eszébe, hogy önmozgónak vagy automatának nevezze az autót, hiszen hogy négy ló vagy tíz lóerezű motor húzza-e a kocsit, az *most* már mindegy — vezetni, kormányozni pedig így is, úgy is kell. . .

S itt érkezünk el az automatika modern, mai fogalmához, amely a *kibernetikus automatizálásban* testesül meg.

Az utolsó százötven évben a technikai haladás odáig vezetett, hogy — mint mondtunk — a termelésben szerepet játszó legtöbb emberi és állati erőfeszítést, valamint a legtöbb emberi kezűgyességet gépek működtetésével tudjuk — és megfelelő gazdasági feltételek mellett szoktuk is — helyettesíteni. Az erő- és munkagépek a mindennapi életnek úgyszólván minden területére bevonultak — megszokott, jólismert „háziállatokká” váltak.¹⁶

Aminek még a technika mai állása mellett sem magátólértetődő a gépe-

¹⁶ „... Velünk /nevelkedett a gép./ Kezes állat. No, szóljatok rá! / Mi tudjuk a nevét.” (József Attila: „A város peremén”).

sítése, az leginkább az erő- és munkagépek működésének irányítása, ellenőrzése és szabályozása, vagyis — már bevezetett szóval — *vezérlése*. Ez az a feladat a gépek világában, amit még ma is többé-kevésbé általánosan az *ember* kénytelen ellátni. A gépek „kezelése”, működésüknek irányítása, ellenőrzése és szabályozása olyan műveleteket igényel, amelyeknek automatikus ellátására eddig nem álltak (sok tekintetben ma sem állnak) rendelkezésre megfelelő, az emberi érzékelés, mérlegelés és akaratmegnyilvánulás bizonyos funkcióit átvenni tudó mechanizmusok.

Ennek megfelelően tehát ma, a műszaki tudás és a technológia mai szintjén az automatizálás központi problémája éppen az önműködő vezérlőszervezetek előállítása — lényegileg az emberi *idegrendszer* egyes, a gépek kezelésében szerepet játszó érzékelő, mérlegelő és akaratnyilvánító funkcióinak (tehát bizonyos afferens, centrális és efferens funkcióknak) automatikus gépiteljesítményekkel való helyettesítése. Ennek úgyszólván szimbólikus kifejezése a „gombnyomásra való működés” követelménye.

Egy korszerű automatától ma már többé-kevésbé azt várjuk, hogy ténylegesen gombnyomásra működjék, vagyis működése közben már *semmiféle* értelmes emberi irányítást, ellenőrzést vagy szabályozást ne igényeljen. Persze húsz-harminc év előtt is alkottak már például olyan automataesztergákat, amelyeken az ember előre beállíthatta az összes fő- és mellékmozgásokat s azután már csak ellenőriznie kellett a gép működését, néha a szükséghez képest utána kellett szabályoznia, de a „többi” a gép önműködően végezte. Csakhogy az összes fő- és mellékmozgások előre való beállítása — hogy mást ne mondjunk — már nem „gombnyomás”. Egy mai automatikusan *vezérelt* eszterga — teljesen korszerű megvalósulásában — maga olvassa le a tervrajzról a kívánt megmunkálási alakot és a méreteket, maga áll be a legcélszerűbb orsóforgásszámra, maga választja ki a különféle hossz- és harántelőtolási sebességeket, sőt még az akcidentális megmunkálási hibákat is önműködően érzékeli és küszöböli ki. Ehhez egész sor antropomorf mechanizmusra van szükség: fotocellára, ami „látja”, sőt „végignézi” a tervrajz kontúrvonalait, elektronikus számolóberendezésre, ami „kiszámítja” az adott esetben legcélszerűbb forgásszámokat és előtolási sebességeket, sőt adott esetben „dönteni” is tud több lehetőség között, ellenőrző berendezésre, amely „letapintja” a megmunkálás alatt álló darabot és a szükséges kiigazításokat is „meghatározza” — és így tovább. Mindez már nem az esztergályos kézügyességét, hanem *idegrendszerének* némely funkcióját van hivatva helyettesíteni — és pedig esetenkénti külön „beállítás” nélkül, gombnyomásra, pontosabban a működésbeléptetés mindig azonos és az elérberakott tervrajz mindig változó ingerére mindenkor adekvát alkalmazkodással reagálva, bizonyos egészen általános (úgyszólván axiomatikusan adott) szerkezeti adottságai alapján, amelyek alkalmankénti konkrét munkaprogramjának kialakítását már *nem* tartalmazzák.

A valóban magasrendű automatikus vezérlések megvalósítására egészen

újszerű, a gépszerkesztésben eddig soha nem szerepelt elveket kellett (és kell még ma is folyamatosan) kidolgozni. Ezeknek egyik — és bennünket itt témánknál fogva közelebbről érdeklő — része különös módon visszajára fordítja a technikai fejlődés egyik alapvető, mondhatnók évezredek óta következetesen érvényesült tendenciáját. Nevezetesen: míg az erő- és munkagépek, köztük az összes klasszikus mechanikai automaták (Jacquard-szövőgép, automatikus körkötőgép, szelfaktor, gyűrűsfonógép stb.) kifejlesztése és tökéletesbítése az emberi és állati munkavégzés mintájától való fokozatos *eltávolodást* igényelte, addig az automatikus vezérlések fejlesztése és tökéletesbítése során bizonyos elég tág szektorokban a jelek szerint mindinkább kénytelenek vagyunk az emberi és állati szervezet, különösen pedig az emberi és állati idegrendszer „technikai megoldásait” és „működési elveit” *leutánozni*, azaz *modellszerű megközelítésekkel reprodukálni*. Ez a legfőbb oka annak, hogy a mai kibernetikai kutatás annyira összefonódik a kísérleti biofizikával s még inkább a kísérleti neurofiziológiával, sőt bizonyos esetekben a kibernetikai tervezőmunkának egyenest pszichológiai tényállások megfigyeléséből kell *kiindulnia*. Két kiváló szovjet szakember — Sz. L. Szoboljev akadémikus és A. A. Ljapunov professzor — erről nemrégiben a következő megállapítást tette: „Ha például az acéolvasztás automatikus vezérléséről van szó, le kell írni néhány gyakorlott olvasztár tapasztalatait, műveleteit, le kell írni e munkások reagálását a folyamat egyes mutatóira, tanulmányozni kell ezeket, majd mindezekből algoritmikus kifejezést kell alkotnunk, hogy azt betervezhessük a gépbe. Csak ha mindezeket az adatokat részleteikben tanulmányozzuk, válik lehetségessé, hogy felismerjük és szem előtt tartsuk azokat az elemi tényezőket és logikai feltételeket, amelyek a keresett algoritmust alkotják.”¹⁷

A különféle — akár gépvezérlési elvek kidolgozásához mintát szolgáltató, akár önmagukban véve tudományos érdeklődésre számot tartó — biológiai és neurofiziológiai funkciók modellszerkezetekkel való reprodukálása hovatovább a kibernetikai kutatás egyik legterjedelmesebb szakterületévé válik. Hogy ez a kibernetikus modellezés a maga részéről mennyire viszi előbbre az *általános* biológiai, neurofiziológiai és pszichológiai kutatást — ez olyan kérdés, amellyel külön is kell még foglalkoznunk. A szovjet pszichológusok jó része — úgy látjuk — optimizmussal nézi ezt a fejlődést. D. A. Osanyin például ezt írja: „Igazán nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy az automaták által végzett műveletek nem lehetnek az emberi cselekedetek és műveletek egyszerű másai — ez teljesen nyilvánvaló. De a jelenkori tudománynak mégis sikerült feltárnia az ember és a bonyolult automatikus szerkezetek műveleteinek sok közös vonását. Gondoljunk csak az elektronikus számológépekre! A (gépi vagy emberi) szervezet mindkét esetben egy vezérlőszerkezetből és egy kivi-

¹⁷ Sz. I. Szoboljev és A. A. Ljapunov, Kibernetika i jesztyesztvoznanyije (Matyeri-ali k Vseszojuznomu szovescsenyiju po filozsofszkim voproszám jesztyesztvoznanyija). Moszkva 1957.

telező (ill. a külvilággal tevékeny kapcsolatban álló) rendszerből áll s ezek közt kétoldalú kapcsolat áll fenn: az egyik irányba az információk áradata halad, a másikba pedig az irányító szerv intézkedései stb. Ismeretes, milyen termékenyen hatott az, hogy a kibernetika tanulmány tárgyává tette ezeket a közös momentumokat...¹⁸

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magasabbrendű kibernetikus automatizálási feladatok megoldása jelenleg valóban az élő szervezet és főleg a központi idegrendszer működésmódjának modellszerű tanulmányozását követeli meg, s nem véletlen, ha éppen a legkiválóbb matematikai-logikusok és kibernetikusok egész sora szentelte (és szenteli magát) ennek a feladatnak.¹⁹

Állítsuk még egyszer röviden szembe az erő- és a munkagépek, valamint klasszikus automatizálásuk fejlődésében megnyilvánult *múltbeli* tendenciát azzal a *jelenlegi* tendenciával, amely a kibernetikus automatizálást jellemzi:

Egy múlt század elejei gépszerkezet könyököcs-csuklós, toló- és emelő-rudas, billegős konstrukciója még sokban az emberi izommozgások mechanikáját utánozta, de egy modern sebességváltóban vagy tetszőleges más korszerű mechanikai megoldású gépi egységben már úgyszólván semmiféle antropomorf elem nincs. Egy múlt század végi gépkalapács még többé-kevésbé az emberi kovácsok módjára dolgozott, de egy mai forgácsolásmentes gépi megmunkálás olyan technikai megoldásokkal történik, amelyekre nem az emberi kézügyes-

¹⁸ D. A. Osanyin : O pszihologiceszkom izucsenyii proizvodstvennih operacij. Voproszi filozofii, 1959. 1. szám, 66. o.

¹⁹ Talán nem célszerűtlen, ha felemlítjük az idevágó, tehát főleg az életműködések és az értelmi tevékenységek kibernetikai modellkérdéseivel foglalkozó irodalom néhány igen fontos munkáját, amelyekre a későbbiekben itteni számozásuk szerint fogunk hivatkozni:

1. Neumann János (John von Neumann): „The Computer and the Brain”, Yale University Press, New Haven 1958.
2. U. a.: „The General and Logical Theory of Automata”, John Wiley & Sons, New York 1951.
3. U. a.: „Probabilistic Logics and the Synthesis of Reliable Machines from Unreliable Components”, Annals of Mathematics Studies, 34. szám, Princeton University Press, Princeton, 1956. 43—98. o.
4. Claude E. Shannon : „Computers and Automata”, Proceedings of the I. R. E. 1953. 1234—1241. o.
5. U. a.: „Programming a Computer for Playing Chess”, Philosophical Magazine, 1950. 256—275. o.
6. A. M. Turing : „Computing Machinery and Intelligence”, Mind, 1950. 433—460. o.
7. M. V. Wilkes : „Can Machines Think?” Proceedings of the I. R. E., 1953. 1230—1234. o.
8. A. G. Oettinger : „Programming a Digital Computer to Learn”, Philosophical Magazine, 1952. 1243—1263. o.
9. Walter Pitts—Warren S. McCulloch : „A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity”, Bulletin of Mathematical Biophysics, 1943. 115—133. o.
10. U. a.: „How We Know Universals — The Perception of Auditory and Visual Forms”, uo. 1947. 127—147. o.
11. W. Ross Ashby : „Design for a Brain”, Chapman & Hall, London 1954.
12. A. M. Utlley : „The Classification of Signals in the Nervous System”, E. E. G, Clin. Neurophysiol., 1954. 479—494. o.
13. Norbert Wiener: „The Human Use of Human Beings”, 2. kiadás, Doubleday, Garden City, 1954.
14. M. E. Stevens: „A Machine Model of Recall”, UNESCO. 1959.

ség szolgáltatta a mintát. A szövés-fonás technikájának fejlődésében a fonalakat sodró és fel-alá bújtató emberi kézművelettől való eltávolodás évszázadokkal, ill. bizonyos tekintetben már évezredekkel ezelőtt kezdődött és ma is még egyre tart.

Ezzel szemben például egy mai legkorszerűbb, kibernetikusan automatizált repülőgép-kormányberendezés minden érzékelő, stabilitási és irányfelteteleket megállapító, parancsadó stb. mechanizmusában, legfőképpen pedig önszabályozó és önkiegyensúlyozó összfunckiójában az emberpilóta értelmi reagálásmódjainak és reflexmechanizmusainak hasonlíthatatlanul modellszerűbb megközelítésére törekszik, mint akár csak egy tíz-tizenöt év előtti „robotpilóta” vagy éppenséggel egy klasszikus típusú pörgettyűs „fél-automata”.

Figyelemre méltó ebben az összefüggésben Neumann Jánosnak az a megállapítása, hogy mivel egyre több „megbízhatatlan” (azaz a hatalmas működési sebesség mellett aránylag gyorsan meghibásodó) elemből — néha többszáz-ezer alkatrészből — kell felépítenünk az egészen magasrendű kibernetikus automatáinkat, például a ma is már másodpercenként tízezer vagy akár még sokkal nagyobb számú művelet elvégzésére képes elektronikus számológépeinket, feladatmegoldó, fordító- és vezérlőautomatáinkat, tehát ezek megbízható működésének biztosítása végett alighanem fokozott mértékben rá kell térnünk azoknak a valószínűségi törvények által determinált hálózatszerkesztési és működési elveknek az alkalmazására, amelyeket az élő természet alkalmaz az ember központi idegrendszerének 10^{10} (10 milliárd), egyenként ugyancsak könnyen meghibásodó és kis teljesítményű idegsejtből való felépítésénél. Ezekről az emberi agyvelő rendkívüli funkcionális megbízhatóságát biztosító *természetes* „kibernetikai elvekről” — mint éppen tanulmányunk következő pontjaiban látni fogjuk — már eddig is sikerült bizonyos sejtésekhez eljutni, amelyeknek elméleti és kísérleti alátámasztása most folyik, de már jelenlegi állapotukban is igen relevánsnak látszanak, s eléggé valószínűsítik, hogy a fejlődés legalább is *részen* a Neumann által megjelölt irányban fog haladni. (Az egész kérdéshez lásd: Neumann [2] és [3].)

Úgy tűnik tehát, mintha a jelenlegi kibernetikai kutatásban az automatika fejlődése magasabb szinten *visszakanyarodnék* azokhoz az antropomorf és theriomorf automatákhoz, amelyek — mint tudjuk — ugyanennek a fejlődésnek félig-meddig mitológikus, ill. mágikus kiindulópontját jelentették. Egy mai szerző egyenest arról panaszkodik, hogy a sokféle életműködést és értelmi tevékenységet gépi funckiókkal modellszerűen megvalósító kibernetikus automatizálás hovatovább lehetetlenné teszi a gépek mibenlétének meghatározását: „Immár nem könnyebb a gép lényegét definiálni, mint az élőlényét. Vajon nem azzal a 'mesterséges zoológiával' van-e már dolgunk, amelyről egykor a mechanika tudományának egyik nagy képviselője beszélt?”²⁰

²⁰ G. Th. Gilbaud: „La cybernétique”, Presses Universitaires de France, Párizs 1957. 13. o.

Nos, bármiként is van ez, annyi bizonyos, hogy a kibernetikai kutatás eredményei szükségessé és egyben lehetségessé is tették *a gépről és a gépiességről alkotott hagyományos képzeteknek, sőt általában a mechanizmus fogalmi meghatározásának felülvizsgálatát*. Hogy ez a felülvizsgálat milyen eredményre vezet az „értelmes” vagy „gondolkozó” automaták konkrét teljesítményeinek materialista alapon való elemzésénél és felmérésénél, erre fogunk a legközelebbiekben rátérni. Nem arról van szó, hogy a mechanikus materializmusnak valamiféle „kibernetikus materializmus” alakjában való felújításával pusztán kvantitatívnak állítsuk be azt a *minőségi* változást, ami az *élet* és a *tudat* fellépésével az anyagi fejlődésben beállott, hanem éppen ellenkezőleg: feladatunk az lesz, hogy e minőségi változás szabatosabb megfogalmazását próbáljuk elérni az anyagi fejlődés azon rendkívül konkrét dialektikájának figyelembevételével, amely a kibernetikai elveknek, ill. a matematikai logika által felfedezett elvont összefüggéseknek technikai realizálódásában tárul szemünk elé.*

* A tanulmány II. részének folytatólagos közlésére a továbbiakban kerül sor.

A MUNKA TÖRVÉNYKÖNYVE RENDSZERÉNEK MEGHATÁROZÁSA*

NAGY LÁSZLÓ

I

Egy törvénykönyv rendszerének meghatározása csak akkor lehetséges, ha ismerjük a törvénykönyv tartalmát kitevő szabályanyagot. A Munka Törvénykönyve rendszerének tárgyalása előtt is tisztáznunk kell a feldolgozandó anyagot, különösképpen annak határait. Ennek során elsősorban a kódex és a jogág kapcsolata vetődik fel. Kérdés, hogy a kódex és a jogág anyagának és határainak egybe kell-e esnie vagy sem.

A kérdés megválaszolásánál abból kell kiindulnunk, hogy a jogág valamely társadalmi viszonyra vonatkozó összes jogszabályokat összefoglalja. Itt a kapcsolatot az alapulfekvő társadalmi viszony azonossága és emellett módszerek azonossága jelenti. A jogágak szétválasztása, ill. meghatározása tehát objektív alapokon nyugszik. A kódex ezzel szemben valamely feladat elvégzése vagy valamely más gyakorlati célkitűzés szempontjából egységbe tartozó kérdéseket ölel fel. A rendszerezés itt tehát szubjektív jellegű. (Megjegyzem, az objektív törvények hatása közvetve itt is érvényesül. Hatottak ugyanis annak a feladatnak vagy célkitűzésnek a meghatározásánál, amelyre tekintettel a kódex megalkotásra kerül.) A kódex megalkotásánál lényeges az, hogy ölelje fel mindazokat a szabályokat, amelyek a feladat vagy célkitűzés végrehajtásával kapcsolatban mind az állampolgárok, mind az ezzel foglalkozó állami szervek részére irányt mutatnak. Ez — de maguknak a kódexeknek a megalkotása is — a szocialista törvényességből folyó követelmény. Lehet éppen ezért, hogy egy kódex valamely jogág egy részére kiterjedő szabályokat foglalja össze, de lehet az is, hogy több jogágba tartozó szabályokat is felölel. Az előbbire példa lehet egy kötelmi jogi kódex, az utóbbira egy bányakódex. A kódex és a jogág határainak tehát nem kell szükségképpen egybeesniük. Ez a megállapítás vonatkozik a Munka Törvénykönyvére is.

E megállapítás helyességét elfogadva az a kérdés merül fel, hogy milyen feladatra vagy célkitűzésre tekintettel kell a Munka Törvénykönyve esetében

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága által rendezett vitaülés referátumát foglalja össze.

a szabályok körét meghatározni. Ennél abból kell kiindulnunk, hogy nálunk, ahol a kapitalista társadalmi rendből a szocialista társadalmi rendre térünk át, igen fontos az egyes társadalmi viszonyok alapvető szabályainak az illető társadalmi viszony egész területére vonatkozó egységes megfogalmazása. Ez szükséges egyrészt az elért állapot rögzítése, másrészt az egységes, azonos elveken nyugvó továbbfejlesztés érdekében is. Ez a Munka Törvénykönyve szempontjából azt jelenti, hogy a törvénykönyvnek a munkajog, helyesebben az általa felölelt társadalmi viszonyok egész körére ki kell lehetőleg terjednie.

A munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok körébe a következők tartoznak:

- a) a munkaviszonyok,
- b) a munkaviszonyokkal szorosan összefüggő (ill. azoknak egyes elemei helyébe lépő) társadalmi viszonyok,
- c) a munkaviszonyok megszervezésére szolgáló társadalmi viszonyok és
- d) a dolgozók kollektívájával kapcsolatos — kifejlődőben levő — társadalmi viszonyok.²

A jelenlegi Munka Törvénykönyve a munkajog hatókörébe tartozó viszonyokat nagyrészt szabályozza. Sőt felölel olyan szabályokat is — pl. az ideiglenes munkakötelezettséget —, amelyek nem tartoznak a munkajog területébe. Ha azonban a szabályozást részleteiben is vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy egyes esetekben nem világos a törvénykönyv állásfoglalása (pl. az ipari tanuló viszony, a felelősségi viszonyok, a polgári jog és munkajog határán levő viszonyok esetében). Egyes esetekben — így különösen a társadalombiztosítási viszonytal kapcsolatban — ismételten merültek fel kételyek, ezeknek a törvénykönyv keretében való tárgyalása miatt. Ezekre a hiányosságokra és aggályokra tekintettel helyesnek látszik, ha az új törvénykönyv által szabályozandó viszonyok megállapításánál különös figyelmet szentelünk az ún. határkérdéseknek.

A munkajog tárgyát képező viszonyok első csoportjaként említett „munkaviszony” megjelölés még nem igazít el pontosan. A munkajogi irodalom megkülönbözteti a vállalati — másként munkási és alkalmazotti — és a termelőszövetkezeti munkaviszonyokat. A jelenlegi Munka Törvénykönyve csak a vállalati munkaviszony kérdéseit kívánta szabályozni. Ismételten merült fel olyan álláspont, hogy helyes lenne, ha a törvénykönyv bizonyos mértékig a termelőszövetkezeti munkaviszonyokra is kiterjedne.

A termelőszövetkezeti jogviszonyok jellege tekintetében több álláspont van. Amellett nem egységesek az állásfoglalások a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony és a kisipari termelőszövetkezeti jogviszony tekintetében sem.

² A munkajog tárgyának meghatározásánál a szocialista munkajogi irodalomban vannak eltérések. A különböző meghatározások azonban lényegükben nem sokban különböznek. Az általam adott meghatározáshoz sokban hasonló a magyar munkajogi irodalomban Weltner Andor meghatározása is (Munkajog, egyetemi jegyzet, I. füzet).

Van olyan álláspont, amely szerint a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogviszony egy egységes, szétbonthatatlan jogviszony és ennek tartalmát képező jogok és kötelezettségek között szerepel a közös munkában való részvétel joga, ill. kötelezettsége is. Ez az egységes jogviszony az önálló mezőgazdasági termelészövetkezeti jogba tartozik. Van olyan álláspont, amely szerint a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogviszonyon belül megkülönböztethetünk külön-külön tagsági jogviszonyt, munkajogviszonyt, igazgatási jogviszonyt stb. ezek azonban, mint egy termelészövetkezeti jogviszony részei, az önálló mezőgazdasági termelészövetkezeti jogba tartoznak. Egy további nézet szerint viszont a termelészövetkezeti tagsággal kapcsolatban keletkező munkajogviszony a munkajogba tartozik.

A jogrendszer tagozódásáról tartott legutóbbi vita egységesen az önálló mezőgazdasági termelészövetkezeti jog mellett foglalt állást. Ez az állásfoglalás azt a kérdést, hogy a termelészövetkezeti jogviszony egy vagy több jogviszonyból áll-e, még nem döntötte el. Nem is volt feladata. A mezőgazdasági termelészövetkezeti jog önálló jellegéből azonban nyilvánvalónak látszik, hogyha a termelészövetkezeti jogviszonyon belül fel is tételezünk egy különálló munkajogviszonyt, ennek tárgyalása nem lehet a munkajog — és még inkább nem lehet a Munka Törvénykönyve — feladata.

Hasonló állásfoglalásra jutottak azokban a szocialista országokban is, ahol jelenleg a munkajog kodifikálása, ill. Munka Törvénykönyve kidolgozása folyik.³ A szocialista országok hatályos Munka Törvénykönyvei sem foglalják magukban a termelészövetkezeti jogviszony szabályait.

Az eddig mondottak azonban csak a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogviszony tekintetében teszik lehetővé a kérdés egyértelmű megoldását. A kisipari termelészövetkezeti jogviszonyt ugyanis részben azok is a munkajogba tartozónak tartják, akik a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogviszony önállósága mellett foglaltak állást. Indokolásul azt hozzák fel, hogy a mezőgazdasági és a kisipari termelészövetkezetek viszonyai — különösképpen termelőeszközök eltérő jellegére tekintettel — igen különbözőek. Amellett a kisipari termelészövetkezetek tagjainak jogviszonyai mind a díjazás módjában, mind pedig az egyéb munkafeltételekben sokkal jobban hasonlítanak az állami

³ *Alekszandrov*: A szövetséges köztársaságok munkaügyi törvényhozása kodifikációjának elméleti kérdései.

Alekszandrov: A munkajog és kolhozjog helye a szovjet és szocialista jog rendszerében.

A szovjet köztársasági törvényhozás kodifikációs kérdéseinek szentelt tudományos ülészek (1957. január 31—február 2.) jegyzőkönyve.

Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott munkajogi értekezletről.

Jakovlev: Pasersztnyik: „Az összszövetségi munkaügyi törvényhozás kodifikálásának elméleti kérdései” c. könyvének megvitatása.

Szicieicki: Hogyan szabályozzuk a szövetkezeti munkaviszonyt a szövetkezetekben?

Salva, Szubert, Szicieicki: A munkajog alapvető problémái.

Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht”: „Das Arbeitsrecht der Deutschen Demokratischen Republik.”

Heinze: Zur Ausarbeitung des sozialistischen Arbeitsgesetzbuches.

vállalatok dolgozóinak munkaviszonyára, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok jogviszonyára.⁴

A termelőszövetkezetek tekintetében két alapvető lényeges vonás van (itt csak a gazdasági oldalt szeretném kiemelni): saját termelőeszközzel rendelkező személyek egyesülnek közös termelésre, gazdálkodásra; ennek jövedelméből a végzett munkájukra tekintettel ugyan, de csak az eredményektől függően részesednek, sőt viselniük kell a veszteséges gazdálkodás következményeit is. Ez a megállapítás vonatkozik mind a mezőgazdasági, mind a kisipari termelőszövetkezetekre. A hasonlóság ellenére a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony önállóan, külön jogágként való kezelését a termelőeszköz eltérő jellegéből folyó különbségek és a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak államunk és népgazdaságunk életében a szocializmus építése során elfoglalt nagy jelentősége indokolják. Ennek elfogadása azonban nem jelentheti a kisipari termelőszövetkezeti jogviszony munkajogba való tartozásának elismerését. Akik ezt óhajtják, azok a termelőszövetkezeti jogviszonyt csak közös munkavégzésre való egyesülésnek tartják, holott az ennél sokkal több: közös termelésre, gazdálkodásra való egyesülést jelent. Ha a munkavégzés ténye megalapozhatja a munkajogba való tartozást, akkor nyilván a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyt, de a munkavégzéssel kapcsolatos egyéb jogviszonyokat — így a megbízást és a vállalkozást is — a munkajogba kellene sorolni. A megoldás vagy az lehet, hogy legyen egy termelőszövetkezeti jog, amelybe tartozik a kisipari termelőszövetkezeti és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony is, vagy pedig a kisipari termelőszövetkezeti jogviszonyt a polgári jog részeként kellene kezelni. Szerintem ez utóbbi a helyes megoldás.⁵ A termelőszövetkezeti viszonyok szabályozását tehát a Munka Törvénykönyve anyagába nem kell felvenni.⁶

Vitás az ipari tanulói viszony szabályozásának, ill. e szabályok elhelyezésének kérdése. Vitás, hogy a munkajog keretébe tartozik-e és ha igen, akkor a vállalati munkaviszony kategóriájába lehet-e sorolni. Nehezíti a megoldást, hogy maga az ipari tanuló viszony sem egységes, három fő típust és ezen belül több altípust találunk.

⁴ Weltner : Munkajog, egyetemi jegyzet, I. füzet.

Beszámoló a Liblicében 1956. dec. 3—4-én tartott munkajogi értekezletről: Igor Tomes hozzászólása.

⁵ Hasonló álláspontot széles körben találunk a szocialista munkajogi irodalomban: A szovjet köztársasági törvényhozás kodifikációs kérdéseinek szentelt tudományos ülészakon (1957. január 31—február 2) Alekszandrov és Moskalenko felszólalása.

Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott munkajogi értekezletről: Oldrich Sebek referátuma.

Chyski : A Munka Törvénykönyve előkészületben.

Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht”: „Das Arbeitsrecht der Deutschen Demokratischen Republik.”

⁶ A szocialista országok hatályos Munka Törvénykönyvei nem terjednek ki a kisipari termelőszövetkezetekre.

A Munka Törvénykönyve csak utal egyes esetekben az ipari tanulók jogviszonyára, de annak részletes szabályozását nem tartalmazza. A hatályos Munka Törvénykönyvek közül csak az Orosz Szocialista Köztársaság 1922. évi törvénykönyve és az 1950. évi román Munka Törvénykönyve foglalkozik a tanulóviszonnyal. Ezek értékelésénél azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy e kódexek megalkotásakor még nem alakultak ki az ipari tanulóképzés új formái. „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelvei”-ről szóló tervezet utal a termelés keretében kiképzésre kerülő 18 évnél fiatalabb személyekre, ezek azonban — a szó nálunk használatos értelmében — nem ipari tanulók.

A munkajogi irodalom állásfoglalása nem egységes e kérdésben. Egyesek az iparitanuló iskolákban történő képzés során kialakuló jogviszonyokat az államigazgatási jogba sorolják, míg azt az esetet viszont, amikor a dolgozó a vállalattal köt szerződést és ennek alapján munkavégzése során szakmunkássá kiképzik, a munkajogba tartozónak veszik.⁷ Mások e jogviszonyokat teljes egészükben a munkajog keretébe vonták.⁸

Nem vitás, hogy az ipari tanulói jogviszony létesítésének célja nem a munkavégzés, hanem a tanulás, és szakmunkási képesítés elnyerése. Ugyanakkor viszont az ipari tanulók e tanulás keretében a más szakiskolákban szokásos átlagos gyakorlati oktatáson túlmenően végeznek munkát, sőt tanulmányi idejük utolsó részében teljesítménybérben is foglalkoztathatók. A munkát tanulóidejük nagyobb részében — esetleg teljes idejében — a termelő üzemekben a többi dolgozókkal együtt végzik. E körülmények arra mutatnak, hogy a jogviszony keretében a munkavégzés megközelítőleg olyan súllyal esik latba, mint a tanulás. Ennek ellenére az ipari tanuló jogviszony nem munkaviszony, hanem ettől különálló, önálló jogviszony. Ez a jogviszony az ipari tanulóképzés — helyesebben szakmunkásképzés — formáinak kialakulása után előreláthatóan különböző jogágakba tartozó jogviszonyokra bomlik. Ma — miután a formák még csak részben alakultak ki, amellet a képzés túlnyomó része, mind a képzésben résztvevők száma, mind a tanulmányi idő megoszlása szempontjából, vállalati keretben történik — az ipari tanuló viszonyt a munkajog körébe helyes sorolni. Az ipari tanulóviszony azonban — éppen a tanulással kapcsolatos problémák miatt — nem szabályozható a vállalati munkaviszonyokkal együtt. Ezért erről nem a Munka Törvénykönyvében, hanem külön jogszabályban kell intézkedni.

⁷ *Pasersztnyik* : Az össz-szövetségi munkajog kodifikálásának elméleti kérdései.

Szmírnov : Az ipari tanuló intézmény jogi természetéről.

Salva, Szubert, Świecicki : i. m.

Závacký : A munkajog tárgyának kérdéséhez.

Tomes : A tanulóviszony szabályozásának egynéhány vitás kérdéséhez.

⁸ Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott munkajogi értekezletről:
Jiri Hromada és Josef Slitz hozzászólása.

Chyski : i. m.

Román : Kísérlet a tanuló jogviszony és a munkajogviszony elhatárolására.

A vitás jellegű jogviszonyok jelentős csoportját képezik a polgári jog és a munkajog határán levő, munkavégzésre irányuló jogviszonyok. E jogviszonyoknak a jellemzője, hogy ezek alapján a dolgozó köteles valamely munkát elvégezni, a munkavégzés azonban rendszerint időbelileg nincs korlátozva, azt a dolgozó rendszerint nem a vállalat telephelyén, és gyakran saját munkaeszközeivel végzi, rendszerint a személyes munkavégzés kötelezettsége sincs kikötve, sőt annak sincs következménye, ha a vállalat huzamosan nem látja el munkával a dolgozót vagy a dolgozó a vállalat hívására nem jelenik meg a munka átvételére. A leglényegesebb jellemző vonás, hogy a vállalat azzal az utasítási joggal, amelyet a vele munkaviszonyban álló dolgozói felett gyakorol, nem rendelkezik. Így nem rendelheti át a dolgozót más munkára stb. Ugyanakkor viszont e jogviszonyok az esetek jelentős részében állandó jellegű vagy hosszabb tartamú elfoglaltságot jelentenek és a díjazás általában a vállalat munkaviszonyban álló dolgozóira érvényes vagy azokhoz hasonló bértételek alapján történik. E jogviszonyok e fő ismérveken belül rengeteg változatot mutatnak fel.

E munkavégzésre irányuló jogviszonyok gazdasági rendeltetése is nagyrészt eltérő a vállalati munkaviszonyokétól. A dolgozói oldalról nézve: az esetek nagyobb részében e jogviszonyok a munkát vállalónak nem a fő megélhetési forrását képezik, hanem csak kiegészítő jellegűek. Gyakran csak átmeneti jelleggel, időszakosan élnek ezzel a lehetőséggel. Igen sok esetben a munkát vállaló e jogviszony mellett, más vállalatnál — néha ugyanazon vállalatnál — munkaviszonyban is áll. Termelési oldalról nézve: e jogviszonyok keretében egyrészt olyan munkákat végeznek, amelyek a vállalatoknál alkalmasszerűen merülnek fel és nem volna célszerű — éppen az alkalmasszerű jelleg miatt — erre állandó dolgozókat felvenni. Másrészt olyan termelést is végeznek, amely állandó rendszeres jellegű, tehát erre a vállalat munkaviszony keretében állandó dolgozókat alkalmazhatna, de ezt azért nem teszi, mert a jelenlegi megoldás olcsóbb, nem igényel nagy helyiségeket stb. Foglalkoztatási oldalról nézve e jogviszonyokat, az itt foglalkoztatottak két kategóriába oszthatók. Egyrészt — ez a nagyobb csoport — akik fizikai és egyéb személyi körülményeikre tekintettel munkaviszonyba léphetnek és akik részére ilyen keretben kell és lehet is a foglalkoztatást biztosítani. Másrészt azok, akik fizikai és személyi körülményeikre tekintettel a többi dolgozóhoz hasonló körülmények között nem foglalkoztathatók (rokkantak, sokgyermekes anyák), ezért munkaviszonyon kívül kell foglalkoztatásukról gondoskodni. Feltételezhetjük, hogy e jogviszonyok keretében foglalkoztatottak száma részben az életszínvonal emelkedése, részben a vállalati munka és kooperáció jobb megszervezése, ill. a rokkantak és egyéb csökkent munkaképességűek gondozásának intézményes megoldása folytán lényegesen csökkenni fog.

A felsorolt gazdasági és jogi különbségekre tekintettel e jogviszonyokat nem lehet a vállalati munkajogviszonyok közé sorolni, sőt véleményem szerint

nagy részük nem tartozhat a munkajog keretébe sem. De ha még e jogviszonyokat a vállalati munkaviszonytól különálló, de a munkajogba tartozó jogviszonyoknak is tartanánk, akkor sem lehetne a vállalati munkajogviszonyra vonatkozó legtöbb rendelkezést rájuk alkalmazni. Éppen ezért ezeknek szabályait a Munka Törvénykönyvébe nem volna célszerű felvenni. Ugyanakkor mind az ilyen jogviszonyban foglalkoztatottak védelme, mind pedig az állami szempontok szükségessé teszik e jogviszonyok szabályozását, amelyet a Munka Törvénykönyvtől független önálló jogszabálynak kell rendezni.

A munkavégzésre irányuló jogviszonyok között kell tárgyalnunk az ideiglenes munkakötelezettség alapján keletkező jogviszonyokat is. Itt a köteleket elsősorban az okozza, hogy a jelenlegi Munka Törvénykönyve ezek szabályait tartalmazza. Az ideiglenes munkakötelezettség célja nem termelési feladatok ellátása, ill. a dolgozók oldaláról nem a munkához való jog gyakorlása. A cél az államot vagy a népgazdaságot — tehát a közösséget — fenyegető valamely veszély elhárítása, ill. ebben való közreműködés. Ez a — minden állampolgárt terhelő — kötelezettségek egyike. Hasonló a honvédelmi kötelezettséghez. Ez nem a munkajog, hanem az államigazgatási jog körébe tartozik. Éppen ezért helytelen volna, ha e jogviszonyt továbbra is a Munka Törvénykönyve szabályozná.

Ugyancsak vitás a javító-nevelő munkát teljesítők jogviszonyának helyzete. A jogviszony keletkezésére és megszűnésére a büntető jogszabályok intézkednek. A javító-nevelő munkát végző jogaira, ill. kötelezettségeire vonatkozólag azonban jogszabályi rendezés nincsen. A munkajogi szabályok csak annyiban utalnak a javító-nevelő munkára, hogy a javító-nevelő munka időtartamára a munkaviszonyt szünetelőnek tekintik.

A javító-nevelő munka büntetés. Szankció egy társadalomra veszélyes magatartás miatt. Célja, hogy e büntetésen keresztül neveljen. A munkavégzés itt a nevelés egyik eszköze és nem pedig a jogviszony létesítésének célja. A javító-nevelő munkára kötelezett jogviszonya tehát nem munkaviszony és nem is tartozik a munkajog keretébe. Még inkább helytelen volna, ha a Munka Törvénykönyve tartalmazná az erre vonatkozó szabályokat. Ugyanakkor azonban feltétlen szükséges a javító-nevelő munkát végzők jogviszonyának szabályozása, jogaik és kötelelességeik meghatározása.

Az eddig elmondottakban igyekeztem tisztázni azt, hogy mely viszonyokat kell munkaviszonyok alatt érteni, ill. azokkal mennyiben kell a Munka Törvénykönyvének foglalkoznia. A következőkben a munkaviszony alapján keletkező ún. másodlagos jogviszonyokkal kell foglalkoznunk. E jogviszonyok közös jellemzője egyrészt, hogy keletkezésük alapja a munkaviszony, amely létezése nélkül nem jöhetnek létre, másrészt az a rendeltetésük, hogy bizonyos esetben a munkaviszony vagy annak valamely tartalmi eleme helyére lépjenek, ill. azt kiegészítsék. E jogviszonyok közül csak egyesekre térek ki.

Az egyik csoportot képezik a társadalombiztosítási jogviszonyok. A jelen-

legi Munka Törvénykönyve külön fejezetben foglalja össze a társadalombiztosítási szabályok elveit. A részletes szabályokat nem a Munka Törvénykönyve végrehajtási rendelete tartalmazza, hanem két tvr. — külön a nyugdíjra és külön a társadalombiztosítás egyéb ágaira — és ezek végrehajtási rendeletei. Gyakran merül fel olyan vélemény, hogy a társadalombiztosítási jogviszony nem tartozik a munkajog körébe. Ezt az álláspontot két érvre alapozzák. Az egyik az, hogy egyes esetekben társadalombiztosítási jogviszony keletkezik munkaviszony nélkül is (pl. egyetemi hallgatóknál, képzőművészeti alapok tagjainál stb.). A másik pedig az, hogy nem minden munkaviszony alapján keletkezik társadalombiztosítási jogviszony, mert bizonyos munkabér határon alul a dolgozó nem részesül társadalombiztosításban.

Nem vitás, hogy a társadalombiztosítási jogviszony — mind a vállalat és a társadalombiztosító intézet, mind a dolgozó és a társadalombiztosító intézet között — a munkaviszonytól különálló, önálló jogviszony. Ez a jogviszony azonban mindig másodlagos jellegű, mert az alapvető, tipikus formájában a munkajogviszony létrejötte nyomán keletkezik. Másodlagos azonban abból a szempontból is, hogy feladata a munkajogviszony, ill. egyes elemeinek a pótlása vagy kiegészítése. Arról van ugyanis szó, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló társadalmi rendben a megélhetés alapja a munka. A megélhetés megszerzésének biztosítása érdekében viszont a társadalom minden tagja részére biztosítva van a munkához való jog, tehát az, hogy megélhetésének biztosítása végett munkát vállalhat. Megtörténhet azonban, hogy valaki nem tudja munkához való jogát gyakorolni és ekként a nemzeti jövedelemből a munka alapján történő részesedését biztosítani, mert fizikai vagy szellemi fogyatkozás miatt időlegesen vagy véglegesen nem tud vagy csak csökkent mértékben tud munkát végezni. A társadalom ilyen esetekben megfelelő intézkedésekkel elősegíti a munkaképesség visszaszerzését és ennek megtörténtéig vagy ha a csökkenés végleges jellegű, állandó jelleggel biztosítja a megélhetéshez szükséges javakat. (A keresőképtelenséget még nem okozó betegség esetén történő gyógykezelés is ide tartozik. Ez egy munkaképzetlenséggel fenyegető veszély elhárítása.) Ezt fejezi ki az az alapelv, amelyet „anyagi ellátás betegség és egyéb munkaképzetlenség esetére” címen szoktak megjelölni. Ennek lebonyolítását szolgálja a társadalombiztosítás.

A társadalombiztosítási jogviszonyok feladata ekként a munkaviszony, ill. — ideiglenes munkaképességcsökkenés esetén — a munkabér pótlása, valamint a munkaképesség helyreállítása, vagyis munkaviszony létesítésére vagy a meglévő munkaviszony továbbfolytatására való alkalmassá tétel. Ez a munkaviszonyokkal oly szoros összefüggést jelent, ami indokolja, sőt szükségessé teszi a munkajog keretébe való bevonását e viszonyoknak.

Meg kell jegyezni még azt is, hogy ha a jogágak elhatárolásának másik kritériumát: a szabályozási módszerek hasonlóságát is tekintjük, még világosabb a társadalombiztosítási jogviszonyoknak a munkajog keretébe tartozása.

A munkajog szabályozási módszerei közül a legjellemzőbb a dolgozók közvetlen vagy szakszervezeteken keresztül történő közreműködése. Ez a módszer a társadalombiztosítás tekintetében is jellemző, sőt még fokozottabb mértékben, mint a munkaviszonyok területén. Ez tehát még jobban alátámasztja a két jogviszony egy jogágba való tartozását. A társadalombiztosítási jogviszonyok munkajogba való tartozását nem dönti meg az a körülmény, hogy bizonyos jogviszonyokra, amelyek részben a munkára való felkészüléssel függenek össze, részben pedig a vállalati munkaviszonyokhoz valamely hasonlóságot mutatnak, a társadalombiztosítás kiterjed. A társadalombiztosítási jogviszonyok másodlagos jellege e jogviszonyokkal kapcsolatban ugyanúgy fennáll, mint a munkaviszonnyal kapcsolatban. E kérdésnél végeredményben a munkaviszonnyal kapcsolatban előbb tárgyalt problémák egy vetülete jelentkezik. Ott arról volt szó, hogy egyes munkavégzéssel kapcsolatos jogviszonyok — éppen a munkavégzésre tekintettel — egyes vonatkozásaikban a vállalati munkaviszonyokhoz hasonló szabályozást igényelnek. Ettől azonban e jogviszonyok nem válnak a munkajogba tartozó jogviszonyokká vagy éppen vállalati munkaviszonyokká. Ugyanúgy, ahogy a jogviszony tartalma tekintetében jelentkeznek a munkaviszonyhoz hasonló tartalmi elemek, ugyanúgy jelentkeznek ezek a másodlagos jogviszonyok tekintetében is. Ezek körében szükségessé válik a társadalombiztosítási szabályok vagy azok némelyikének alkalmazása. Ettől azonban a társadalombiztosítási jogviszonyok nem kerülnek ki a munkajogból, mint ahogy pl. a pihenőidőre vagy a munkakönyvre vonatkozó szabályok sem kerülnek ki azért, mert esetleg elrendelik, hogy valamely más jogviszony esetén is kell pihenőidőt biztosítani vagy be kell mutatni a munkakönyvet.

Ugyancsak nem döntő az az érv sem, hogy nem minden munkaviszony alapján keletkezik társadalombiztosítási jogviszony. Ez egyrészt elenyésző eset, másrészt azonban a munkaviszony esetében is előfordul, hogy valamely jog bizonyos dolgozókat nem illet meg. Így pl. az egy hónapnál rövidebb ideig fennálló munkaviszony esetén nem illeti meg a dolgozót szabadság. Ettől azonban ez a jogviszony nem szűnik meg munkajogviszony lenni.

A társadalombiztosítási jogviszonyok tehát a munkajog keretébe tartoznak.⁹ Ennek megfelelően a társadalombiztosítási jogviszonyra vonatkozó alapvető szabályokat a Munka Törvénykönyvében kell tárgyalni. Ezt a megoldást

⁹ A munkajogi irodalom döntő többsége ezen a nézeten van.

Pasersztnyik : i. m.

Salva, Szubert, Świecicki : i. m.

Hromada : Fejtegetések a munkajog viszonyáról a polgári joghoz és az igazgatási joghoz.

Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott munkajogi értekezletről: *Oldrich Sebek* referátuma.

Weltner : i. m.

Alekszandrov : A szövetséges köztársaságok munkaügyi törvényhozása kodifikációjának elméleti kérdései.

választják a szocialista országok Munka Törvénykönyvei is. A végrehajtásra vonatkozó szabályokat természetesen továbbra sem kellene a Munka Törvénykönyve végrehajtási rendeletébe felvenni, hanem külön jogszabályra kellene utalni.

Ugyancsak másodlagos jelleggel bírnak a felelősségi viszonyok is. Ezek közül a vállalat anyagi felelősségére vonatkozó szabályok képezik vita tárgyát. A jelenlegi Munka Törvénykönyve csak kis részben — főképpen a munkaviszony jogellenes megszüntetésével kapcsolatban — szabályozza a vállalat anyagi felelősségét. Arra az esetre, ha a vállalat a munkaviszonyból eredő egyéb kötelezettségét jogellenesen megsérti és ebből a dolgozót anyagi hátrány éri, a Munka Törvénykönyve szabályai nem rendelkeznek. A bírói gyakorlat ennek ellenére minden olyan esetben, amikor a vállalat valamely munkaviszonyból eredő kötelezettségét jogellenesen megsérti, a dolgozó részére, ha ezt anyagi hátrány érte, megállapít kártérítést. (Így pl. elmaradt és természetben már ki nem adható szabadság esetén, munkaruha ki nem adása esetén.) Ugyancsak a munkaviszonyból eredő kötelezettség megsértéséből vezetik le a bíróságok legnagyobbbrészt a vállalati öltözőben eltűnt dolgokért a vállalat anyagi felelősségét. Az ilyen pereket munkaügyi perekként kezelik. Más a helyzet a dolgozó életében, egészségében vagy testi épségében bekövetkezett károsodás esetén a vállalatnak a dolgozóval szemben fennálló anyagi felelőssége tekintetében. Erre vonatkozólag a nyugdíjakra vonatkozó jogszabályok rendelkeznek. Érdekes viszont, hogy annak ellenére, hogy a nyugdíj — tehát munkajogi — szabályok keretében történt ebben az esetben a vállalat anyagi felelősségének rendezése, ezeket az igényeket a bíróságok polgári jogi igényekként kezelik.

A vállalat anyagi felelősségével kapcsolatban a nézetek eltérőek. Egyesek a vállalat anyagi felelősségét a polgári jogba tartozónak tartják arra hivatkozva, hogy itt vagyoni felelősségről van szó, ezt pedig a polgári jog rendezi.¹⁰ Vannak, akik ezt úgy módosítják, hogy a munkaviszony megszüntetésével a munkakönyvi bejegyzésekkel kapcsolatos vállalati anyagi felelősség a munkajogba tartozik és csak ezen túl kezdődik a polgári jogi felelősség.¹¹ Megint mások a vállalatnak a dolgozóval szemben fennálló anyagi felelősségét a munkajogba tartozónak tartják, kivéve a dolgozó életét, egészségét és testi épségét ért károsodás miatti anyagi felelősséget.¹²

A felelősség azt jelenti, hogy valakinek magatartásáért, ha az jogellenes volt, helyt kell állnia. E helytállási kötelezettség alapján keletkező felelősségi viszony a megsértett alapviszony helyére lép. Ha a vállalat valamely munkaviszonyból eredő kötelezettségét megsérti, e kötelezettség helyébe a felelősségi

¹⁰ Ezt a nézetet tükrözi a szocialista országok polgári jogi irodalma.

¹¹ Ez tükröződik a szocialista országok Munka Törvénykönyveiből.

¹² A magyar munkajogi kodifikációval kapcsolatos vitákon ennek az álláspontnak több szószólója volt.

kötelezettsége lép. Az nem vitás, hogy a vállalat alapkötelezettsége, amely a munkaviszonyból ered, a munkajog körébe tartozik. Nehéz elképzelni, hogy a megsértett és munkajogba tartozó alapviszony helyébe lépő felelősségi viszony viszont a polgári jog keretébe tartozik. Ki kell ezt még egészíteni azzal, hogy a szocialista viszonyok között a polgári jogi jogviszonyok továbbra is áruviszonyok. Ugyanakkor a munkaviszonyok már nem tartoznak az áruviszonyok körébe. A felelősségi viszonyok ilyen szempontból is osztják az alapviszonyok jellegét. Ha viszont a munkaviszonyok nem tartoznak az áruviszonyok körébe, lehetetlen hogy a megsértésük esetén helyükbe lépő felelősségi viszony viszont az áruviszony jellegével bírjon. Márpedig, ha a köteleességszegéseket a polgári jogi felelősség alapján bírálánk el, akkor ez történné. Vonatkozik ez a dolgozó életét, egészségét vagy testi épségét ért károkra is. Ezzel kapcsolatban azok, akik szerint — mint az előbbieken említettem — e felelősség a polgári jog keretébe tartozik, arra is hivatkoznak, hogy e felelősség az élet és testi épség védelmének általános elvéből következik és ezért polgári jogi jellegű. Ez az érvelés helytálló annyiban, hogy itt csakugyan annak az elvnek a megnyilatkozásáról van szó, amely szerint társadalmi rendünkben legfőbb érték az ember, tehát az emberek életének, egészségének és testi épségének védelméről minden esetben gondoskodni kell. Ez az elv azonban nem polgári jogi elv, hanem általános jogelv, amelynek minden jogágban azok sajátos eszközeinek, feladatkörének megfelelően érvényesülnie kell. Erről a munkajog is gondoskodik oly módon, hogy a munkaviszony kötelező tartalmává teszi a vállalat kötelezettségét az egészséges és biztonságos munkakörülmények megteremtésére. E kötelezettséget elsősorban az ún. munkavédelmi szabályok konkretizálják. Ha a dolgozó élete, egészsége vagy testi épsége a munkaviszony keretében sérelmet szenved, a vállalat azért tartozik felelősséggel, mert a munkaviszonyból folyó eme kötelezettségét jogellenesen megszegte. Ebből viszont az is következik, hogy az ezért fennálló anyagi felelősséget is a munkajog keretében kell szabályozni.

A másodlagos jogviszonyokkal kapcsolatban kell beszélnünk a szerzői, ill. a találmányi és az újítási jogviszonyok helyzetéről. A szerzői jognál csak azokkal az esetekkel kapcsolatban merül fel a munkajogi szabályozás kérdése, amikor a dolgozó munkaviszonyával kapcsolatban szerzői tevékenységet is fejt ki. A találmányi, ill. újítási jogviszonyokkal kapcsolatban azonban többszörmerült fel olyan vélemény, hogy ezek teljes egészükben a munkajog keretébe tartoznak.

A jelenleg hatályos Munka Törvénykönyve a szerzői jogi kérdésekről nem rendelkezik. Az újításokra vonatkozóan a jutalmazásról szóló fejezet tartalmaz az újítók díjazására szabályozást. A végrehajtási rendelet ezzel kapcsolatban azonban már nem tartalmaz rendelkezést, hanem csak az újítási rendeletre utal. Nem tartalmaznak rendelkezést sem a szerzői, sem a találmányi, ill. újítási jogviszonyokkal kapcsolatban a szocialista országok Munka

Törvénykönyvei. A Polgári Törvénykönyv 84. §-a a személyhez fűződő jogok között említi a szerzői, találmányi és újítási jogot, mint a szellemi alkotáshoz fűződő személyi jogokat. A részletes szabályokat e rendelkezés nem tartalmazza, hanem külön jogszabályra utalja. Nem hagy azonban kétséget aziránt, hogy e jogviszonyokat a polgári jog keretébe tartozónak tartja.

A Polgári Törvénykönyv, mint a közelmúltban végrehajtott törvényhozási aktus, amely kifejezi a törvényhozó szervek jelenlegi álláspontját, a kodifikáció szempontjából mindenképpen iránymutató. Tehát fel sem merülhet e kérdéseknek a Munka Törvénykönyvében történő szabályozása. Ez a megoldás azonban elméleti szempontból is helyes. E jogviszonyok nem tartoznak a munkajog keretébe. Ez az álláspont érvényesül a szocialista országok munkajogi irodalmában is,¹³ bár mindenütt találkozunk elvétve ellenkező nézetekkel is.

Meg kell azonban mégis említeni, hogy van ezeknek a jogviszonyoknak olyan oldala, amellyel a munkajognak és a Munka Törvénykönyvének is foglalkoznia kell. Azokról a kérdésekről van szó, amelyek a dolgozó, ill. a vállalat munkaviszonyból folyó kötelezettségének teljesítésével függnek össze. Így ide tartozik annak a rendezése, hogy a dolgozót az általa a munkaviszony keretében a vállalat utasítása folytán készített szellemi alkotásokkal kapcsolatban milyen jogok illetik meg, továbbá, hogy a munkája során tudomására jutott, általa megismert adatokat stb. mennyiben használhatja fel saját szellemi alkotásainál. Ugyancsak foglalkozni kell azzal, hogy a vállalat, amelynek a munkaviszonyból folyó kötelezettsége a dolgozók támogatása abban, hogy minél eredményesebb, termelékenyebb és magasabb értékű munkát tudjanak végezni, mennyiben köteles ilyen támogatásra a szellemi alkotásokkal — így különösen az újításokkal — kapcsolatban. E kérdések a munkajog területét alkotják. Az, hogy az újításokról vagy a szerzői jogról szóló egységes jogszabály e kérdéseket is felöleli, nem érinti a kérdések jogági hovatartozóságát.

A munkajog tárgyát képező jogviszonyok harmadik csoportjaként a munkaviszonyok megszervezésére szolgáló társadalmi viszonyokat említettem. Ebbe a csoportba a jogviszonyoknak igen szétágazó köre tartozik. E viszonyok a különböző állami szervek és a munkaviszony alanyai, az állami szervek és a társadalmi szervek — elsősorban a szakszervezetek —, a társadalmi szervek és a munkaviszony alanyai között jönnek létre. Feladatuk egyrészt a munkaviszonyok létrejöttének elősegítése, másrészt a munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek teljesítésének ellenőrzése és végül a dolgozók szocializmus építését szolgáló kezdeményezéseinek a munkaviszony keretében történő összefogása. E viszonyok közös jellemzője tehát az, hogy mind a munka-

¹³ *Anyimonov—Flesic*: Szerzői jogi és munkajogviszony.

Pasersztnyik: i. m.

Salwa, Szubert, Swiecicki: i. m.

viszonyra irányulnak valamilyen módon. E jogviszonyokkal kapcsolatban a legnehezebb kérdés az államigazgatási jogtól való elhatárolás.

A jelenleg hatályos Munka Törvénykönyve e viszonyok igen széles körét szabályozza. Elég itt a munkaviszonyok szabályozására vonatkozó II., a jóléti és kulturális szolgáltatásokra vonatkozó VII., a munkavédelemre vonatkozó VIII., vagy a munkaerőgazdálkodásra vonatkozó XV. fejezetre utalni. A szocialista országok Munka Törvénykönyvei, ill. a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelveiről szóló tervezet is széles körben szabályozza e viszonyokat.

A munkajogi irodalom e viszonyok közül számosat felsorol a munkajog tárgyaként. Így az egészséges és biztonságos munkafeltételek megvalósítását előmozdító és ellenőrző szabályokat, a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos szabályokat, a jóléti és kulturális szükségletek kielégítését szolgáló szabályokat stb.¹⁴

Tekintettel arra, hogy most elsősorban a kodifikáció — a Munka Törvénykönyve által felölelendő anyag határai — szemontjából vizsgáljuk a kérdéseket, e viszonyokkal kapcsolatban is meg kell kísérelnünk a munkajog, mint jogág, határainak a megvonását. Ezzel kapcsolatban legnehezebb kérdés az államigazgatási jogtól való elhatárolás.

E viszonyok szabályozásának a munkajog körébe vonását nemcsak az indokolja, hogy e viszonyoknak szoros kapcsolatuk van a munkaviszonyokkal. Ez még egymagában nem eredményezné a munkajog keretébe való tartozásukat. Indokolja ezt a munkajogi módszerek alkalmazása is. Elég ennek igazolására az államigazgatási jogban ismeretlen szerződési szabályozásra (kollektív szerződés, bérszabályzat) vagy a szakszervezetek és a dolgozók kollektívájának közreműködési jogára utalni. Ez utóbbi különösen széleskörű, mert a szabályozási jogtól (pl. az üdültetési, munkavédelmi kérdések), az ellenőrzési jogig (pl. jóléti keretek felhasználása, kollektív szerződés teljesítése) a legkülönbözőbb változatokat megtaláljuk. A munkajogi módszerek alkalmazása — figyelemmel e viszonyoknak a munkaviszonyokkal való szoros kapcsolatára — megalapozza a munkajog keretébe való tartozást valló álláspont helyességét.

A munkajog és államigazgatási jog közötti határt tehát úgy lehetne e viszonyokkal kapcsolatban megvonni, hogy a munkajog tárgyát képezik azok a viszonyok, amelyek közvetlenül a munkaviszony létrejöttének megszervezésére, ill. a munkaviszony tartamát kitevő jogok és kötelezettségek teljesítésének ellenőrzésére és a dolgozók kezdeményezéseinek támogatására irányulnak és amelyek szabályozása a munkajog módszereivel történik. E viszonyokat a

¹⁴ *Pasersztnyik*: i. m.

Alekszandrov: A szövetséges köztársaságok munkaügyi törvényhozása kodifikációjának elméleti kérdései.

Weltner i. m.

Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott értekezletről.

Salwa, Szubert, Swieczicki: i. m.

Munka Törvénykönyvében kell szabályozni. Ezzel kapcsolatban néhány további problémát szeretnék megemlíteni.

Az egyik a szakszervezetekre vonatkozó szabályozás, ill. annak az eldöntése, hogy a Munka Törvénykönyve teljes egészében szabályozza-e a szakszervezetek jogállását, vagy pedig csak a munkaviszonyokkal kapcsolatos jogait határozza meg.

A jelenlegi Munka Törvénykönyve csak a szakszervezeteknek a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozásával kapcsolatos jogait foglalja magában. A szakszervezetek működésének jogszabályi alapját az Alkotmány képezi. A szocialista országok Munka Törvénykönyvei közül az Orosz Szoc. Köztársaság Munka Törvénykönyve és a bolgár Munka Törvénykönyv részletesen szabályozza a szakszervezetek jogállását. Külön fejezetben szabályozza a szakszervezetek helyzetét „a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelvei”-ről szóló tervezet is. A csehszlovák és a lengyel munkajogi irodalomban is az az álláspont látszik érvényesülni, amely szerint a szakszervezetekre vonatkozó összes szabályok a munkajog körébe tartoznak.¹⁵

Véleményem szerint a szakszervezetek megalakításával, jogalanyiságával, szervezeti kérdéseivel kapcsolatos szabályozás nem képezi a munkajog tárgyát. A szakszervezetek feladatai szélesebb körűek, mint a munkaviszonnyal kapcsolatos kérdések.¹⁶ Amennyiben elfogadjuk azt az előbbi megállapítást, hogy a munka megszervezésével kapcsolatos társadalmi viszonyok közül azok képezik a munkajog tárgyát, amelyek feladata közvetlenül a munkaviszonyokkal kapcsolatos, arra irányul, akkor a szakszervezetekkel kapcsolatos viszonyokat nem sorolhatjuk maradéktalanul ide. A munkajogba a szakszervezeti tevékenység egy része — bár legjelentősebb része — tartozik és a Munka Törvénykönyve szabályozása is csak ezt ölelheti fel.

A másik kérdés a munkaügyi kérdésekkel foglalkozó igazgatási szervek meghatározása és működésük szabályozása. Több ízben merült fel olyan gondolat, hogy a munkajogi kodifikáció során helytelen az e kérdésekkel foglalkozó igazgatási szervek működésére vonatkozó általános szabályozás mellőzése. Úgy gondolom, hogy ilyen megoldás helytelen volna. Ezzel már feltétlenül az államigazgatási jog körébe tartozó területre mennénk át, mert egy minisztérium vagy tanács munkajogi kérdésekkel foglalkozó szerveinek általános működési és eljárási szabályait nem lehet az államigazgatási jog által szabályozott egyéb működéstől, ill. eljárástól teljesen elkülöníteni.

¹⁵ *Hromada*: A munkajog köre elhatárolásának kérdéseiről.

Chyski: i. m.

Salca, Szubert, Swiecicki: i. m.

¹⁶ Alkotmányunk 56. §-ának (2) bekezdése szerint: „...A népi demokrácia rendjének védelme, a szocialista építésben való fokozott részvétel, a kulturális nevelőmunka kiszélesítése, a nép jogainak megvalósítása céljából a dolgozók szakszervezeteket, ...létesítenek...”

Ugyancsak ebbe a csoportba — tehát a munkaviszony megszervezésével kapcsolatos társadalmi viszonyokhoz — tartoznak a munkaügyi viták eldöntésével kapcsolatos viszonyok is. E téren az eljárási szabályok hovatartozósága vet fel vitát, miután e viták eldöntésében eljárnak mind a bíróságok, mind a speciális — csak a munkajog területén ismert — szervek.

A jelenlegi Munka Törvénykönyve a speciális szervek — az egyeztető bizottságok — eljárását szabályozza, a bíróságokét nem. A szocialista országok munkajogi irodalmában e kérdés vitatott. Egyesek a munkaügyi viták egységeségére és a bírósági eljárásban is jelentkező eltérő szabályozásra tekintettel a bírósági eljárás szabályait is munkajogba tartozónak tartják.¹⁷ Mások ezzel szemben csak a speciális szervek eljárási szabályait sorozzák a munkajogba.¹⁸

Úgy gondolom, hogy e második álláspont a helyes. Ugyanúgy, ahogy a házassági perekre vonatkozó egyes eltérő szabályok miatt nem kell a polgári eljárási jog egy részét a családjogba átvinni, nem kell a munkaügyi perekre vonatkozó esetleges eltérő szabályok miatt az eljárási jog e részét a munkajog részévé tenni. Ugyanakkor viszont az egyeztető bizottságok előtti eljárást, amely a polgári eljárási jogtól eltérő jellegű, a Munka Törvénykönyvében kell rendezni.

A munkajog tárgyát képező társadalmi viszonyok utolsó csoportjaként említettem a kollektív viszonyokat. Ezek a kifejlődőben levő viszonyok a vállalati kollektíva — tehát a vállalat összes dolgozói, mint egység — és a munkaviszony alanyai, valamint egyéb szervek között keletkeznek.¹⁹ Ezekkel kapcsolatban több vitás kérdés adódik, amelyek azonban a munkajog körébe való tartozást nem érintik. Így a felvetett kérdések — a Munka Törvénykönyve tartalmának meghatározása szempontjából megtárgyalásra nem szorulnak. E viszonyok szabályozását tehát a Munka Törvénykönyvének kell tartalmaznia.

Végül még egy szabálysoprotot szeretnék megemlíteni. Ezek a munka büntetőjogi védelmére vonatkozó rendelkezések. Nem vitásan nem a munkajog körébe tartozó szabályok, bár ezeket a jelenlegi Munka Törvénykönyve tartalmazza. Véleményem szerint helyesebb volna a Munka Törvénykönyvében csak utalni a büntető jogszabályokra. Sokkal jobban biztosítja a büntetőjogi védelem hatékonyságát, ha e szabályok a büntető törvénykönyv egységes rendszerében kerülnek megalkotásra. Ez alól esetleg a szabálysértésekre vonatkozó szabályok kiegészíthetnének kivételt.

¹⁷ *Pasersztnyik* : i. m.

Hromada : Fejtegetések a munkajog viszonyáról a polgári joghoz és az igazgatási joghoz.

Salwa, Szubert, Świecicki : i. m.

¹⁸ Beszámoló a Liblicében 1956. december 3—4-én tartott munkajogi értekezletről: *Igor Tomes* hozzászólása.

Weltner : i. m.

¹⁹ Részletesen foglalkozott ezekkel *Weltner Andor* az 1959 augusztusában rendezett jogászkonferencián tartott előadásában.

II

A törvénykönyv tartalmának megállapítása után sor kerülhet annak eldöntésére, hogy ez az anyag milyen rendszerben kerüljön feldolgozásra. Egy törvénykönyv rendszerének megállapítására több rendszerezési alap is választható. Így pl. a szabályozott társadalmi viszonyok belső tartalma, a valóságban meglevő tagozódása vagy a szabályozott jelenségeknek az életben jelentkező sorrendje vagy a jogszabályok szerkezeti azonossága. Lehet többféle rendszerezési alapot együttesen is alkalmazni.

A helyes rendszerezésnek mindig a valóságból kell kiindulnia. Ez felel meg a jog felépítményi jellegének. De ez a módszer lehet egyedül alkalmas a törvénykönyv szabályainak közérthető sorrendben való csoportosítására is. Ennek megfelelően két rendszerezési alap figyelembevételével kell a szabályok elrendezését meghatározni. Az egyik a szabályozott társadalmi viszonyok belső tartalma, ennek alapján történő tagozódása. A másik a jelenségeknek az életben jelentkező sorrendje.

A rendszer meghatározása előtt még egy kérdést el kell dönteni: legyen-e a törvénykönyvnek általános része vagy sem. Az általános résszel szemben két észrevétel is felmerül. Az egyik szerint az általános rész egy — az élettől elvonatkoztatott — absztrakció eredménye, így a szocialista kódexben nem lehet helye. A másik szerint a munkajognak nincsenek olyan általános elvei, illetve rendelkezései, amelyek a Munka Törvénykönyve egészére kihatnak.

Úgy gondolom, hogy a Polgári Törvénykönyv kodifikációja során kialakult azt az elvet, hogy szocialista kódexben általános résznek nem lehet helye, minden törvénykönyvre vonatkozó általános érvennyel nem lehet elfogadni. Megjegyzem, hogy a Polgári Törvénykönyv sem teljesen következetes, mert a „bevezető rendelkezések” voltaképpen mégis egy csökkentett mértékű általános részt jelentenek.

Az általános rész mellett két érvet szeretnék felhozni. A jog felépítmény, melyet az alap, a társadalom gazdasági rendje határoz meg. Az objektív törvényeknek kell tükröződnie a jogban. Ezek meghatározzák azokat az alapvető követelményeket, amelyeket a jognak, mint felépítménynek, az alap védelme és fejlődése érdekében meg kell valósítani. E követelmények a jogrendszeri és jogági alapelvek. Ezeknek az alapelveknek a jogág szabályait felölelő kódexben is megfogalmazásra kell kerülniük. Ez biztosítja a szabályok helyes végrehajtását és a gyakorlat egységét.

Ezt még ki lehetne egészíteni azzal is, hogy ha a jogágak elhatárolásának, ill. az azonos jogágba való tartozásnak egyik kritériuma a szabályozás módszereinek azonossága (ezek egyébként szintén összefüggnek az objektív törvényekkel), akkor nyilván ezt is tükröznie kell a kódexnek. A leglényesebb módszerbeli azonosságoknak a kiemelése és általános megfogalmazása nem élettől elvonatkoztatott absztrakcióként fog hatni, hanem éppen ellen-

kezőleg, elő fogja segíteni a kódex szabályainak helyes érvényesülését, tehát azt a célt, amiért a kódexet megalkották.

Az általános rész megalkotásánál arra kell ügyelni, hogy ide beiktatott szabályok ne jelentsenek olyan absztrakciót, amely elmossa, megszünteti az életben indokoltan fennálló tagozódást, különbségeket. (A burzsoá kódexek absztrakciójának éppen az az egyik célja, hogy az életben meglevő egyes különbségeket — így a kizsákmányoló és kizsákmányolt közötti ellentétet — eltüntesse. Ezt a célt szolgálták a kódexek általános részei. Nálunk a kódexek általános részeinek éppen ellenkezőleg azt kell szolgálni, hogy a szabályozás minél sikeresebben segítse elő a valóságos társadalmi viszonyok fejlődését.)

Ami a másik ellenvetést illeti, ti. hogy nincsenek olyan általános szabályok, amelyek a törvénykönyv egészére kihatnak, erre a fentiekben szintén megadtam a választ. Ha ilyenek nem volnának, nem tartoznának a szabályok azonos jogágba. (Olyan kódexek esetében lehet szó ilyenről, amely valóban több jogágból összeszedett szabályokat foglal össze valamilyen cél érdekében.) Természetesen az összes általános szabály nem jelentkezik a törvénykönyv minden fejezetében. Ez nem áll ellentétben az előbb mondottakkal.

Egyébként az eddigi munkajogi kodifikáció is az általános rész megalkotását támogatja. Mind az Orosz Szoc. Köztársaság jelenleg hatályos törvénykönyve, valamint a román Munka Törvénykönyv, mind pedig a jelenleg hatályos magyar törvénykönyv tartalmaz általános szabályokat tartalmazó részt. Tartalmaz ilyent a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelveit tárgyaló tervezet, valamint a Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete is. Ezt a felfogást alátámasztja a munkajogi irodalom állásfoglalása is.²⁰

Ami az általános rész tartalmának meghatározását illeti, ennek részletes megtárgyalása külön vita tárgyát képezhetné. Szeretném azonban röviden mégis vázolni az ide felveendő szabályokat.

Az általános részben kell tárgyalni az alapelveket. Ezzel kapcsolatban az Alkotmányban foglalt alapelvek megismétlésének a kérdése, ill. az Alkotmányban nem tárgyalta alapelvek felvétele okoz problémát. Úgy gondolom, hogy a törvénykönyv általános részének tartalmaznia kell a munkajog alapelveit akkor is, ha azokat az Alkotmány nem tartalmazza. Az Alkotmányban foglalt alapelveket pedig nem megismételni vagy változtatott szöveggel kell hozni, hanem azokat konkretizálni kell, munkajogi megfogalmazásukat kell adni.

Ugyancsak az általános részben kell tárgyalni azokat a szabályokat, amelyek a törvénykönyvben foglalt rendelkezések zöménél ismétlődnek. (Pl. az érvénytelenség szabályai.) Ide kell felvenni a törvénykönyv hatályára vonatkozó szabályokat is.

²⁰ *Pasersztnyik*: i. m.

Salwa, Szubert, Swiecicki: i. m.

Kisebb-nagyobb eltérésekkel, de lényegében ezt a kört ölelik fel a hatályos Munka Törvénykönyvek, ill. tervezetek általános rendelkezéseket tartalmazó fejezetei. E szabályokat a jelenlegi törvénykönyvben használt „általános rendelkezések” vagy a Polgári Törvénykönyv által alkalmazott „bevezető rendelkezések” cím alatt lehetne összefoglalni.

Ha a törvénykönyvben tárgyalta kérdések sorrendjének megállapítására áttérünk, akkor — az egyes jelenségeknek az életben jelentkező sorrendjét alapulvéve — elsősorban azokat a rendelkezéseket kell tárgyalnunk, amelyek a munkaviszony létesítését megelőzik. Ide tartozik a munka megszervezésére irányuló viszonyok egy része.²¹

E szabályok közül a szakszervezeteknek a dolgozók munka- és élet-körülményeivel kapcsolatos jogaira, ill. az állami szerveknek ezzel kapcsolatos kötelességeire vonatkozókat javasolom elsőként tárgyalni. E rendelkezések képeznék a törvénykönyv második fejezetét. A jelenlegi törvénykönyv az általános rendelkezések között tárgyalja a szakszervezetekre vonatkozó szabályokat is. E megoldás nem helyes.

Ezt követően a munka jogi szabályozásának módjára vonatkozó szabályoknak kellene következni. A jelenlegi törvénykönyv II. fejezete tartalmazza e szabályokat — közöttük a kollektív szerződés szabályait is — „a munkaviszony szabályozása” cím alatt.²² A kollektív szerződésekre vonatkozó szabályokat e fejezetnek nem kellene tartalmazni. Ma kollektív szerződéseket nem kötnek. Az 1950—56 között kötött üzemi kollektív szerződések — egy-két jelentéktelen kivételtől eltekintve — nem bírtak normatív jelleggel. (A kollektív szerződésekbe felvett bér stb. rendelkezések csak a jogszabályok megismétlései voltak. Kötelező jellegüket nem a kollektív szerződésbe való felvételtől nyerték.) Amennyiben e kollektív szerződések újból megkötésre kerülnének is, normatív jelleg hiányában szükségtelen volna ezeket a jogforrások között említeni. Helyesebbnek látszik a szakszervezetnek ilyen — a termelékenység fokozását, a dolgozók anyagi és kulturális helyzetének emelését szolgáló — megállapodások kötéséhez való jogát a szakszervezetekről szóló fejezetben szabályozni.

Ezt az álláspontot még további két érv is alátámasztja. A jelenlegi Munka Törvénykönyve is ismeri a vállalati munkarend intézményét. Ennek kellene összefoglalnia azokat a szabályokat, amelyekkel a vállalat igazgatója a magasabb jogszabályok keretei között a vállalat belső rendjét meghatározza. Ma a vállalat igazgatója részére a jogszabályok mind szélesebb hatáskört biztosítanak. Igen fontos lenne tehát a vállalati munkarend fejlesztése, amely a törvényesség egyik biztosítékát is képezi. A kollektív szerződésnek normatív

²¹ Ezt a sorrendet alkalmazza az NDK Munka Törvénykönyvének tervezete és a *Pasersztnyik* által javasolt tervezet.

²² A szocialista országok Munka Törvénykönyvei, ill. tervezetei ilyen fejezetet nem tartalmaznak. Önálló fejezetként szabályozzák ezzel szemben a kollektív szerződést.

jelleggel való felruházása ebből a szempontból csak zavarokat okozna, mert nem lehetne a két intézmény között a határokat megvonni.

A másik szempont, amit itt figyelembe kell venni, az üzemi tanácsok szerepe. A munkaügyi kérdésekben az üzemi tanácsoknak jelenleg is van bizonyos szabályozási jogkörük. Ezek részben olyan kérdésekre terjednek ki, amelyek korábban a kollektív szerződéseknek képezték tárgyát. Ezeknek a kérdéseknek a kollektív szerződésekbe való felvétele az üzemi tanácsok hatás-körét csökkentené, ami helytelen volna.

A következő fejezetbe az államnak azokat az intézkedéseit kellene felvenni, amelyekkel a dolgozók munkába állását, tehát a munkához való jog gyakorlását könnyíti meg. Itt kerülnének tárgyalásra a munkaközvetítésre, a pályaválasztási tanácsadásra, a munkaerőtoborzásra, a csökkent munkaképességűek és rokkantak elhelyezésére vonatkozó rendelkezések.²³

Ezt követően kellene tárgyalásra kerülni a munkaviszonyra vonatkozó szabályoknak. Meg kell említeni, hogy a munka megszervezésével kapcsolatos viszonyokat részben a munkaviszony tartalmát kitevő egyes jogokkal, ill. kötelezettségekkel együtt kell szabályozni, mert nehezen választható külön a két szabályozás (pl. az egészséges és biztonságos munkafeltételek megvalósítására vonatkozó szabályok). Nagyrészt itt kellene tárgyalni a jelenlegi Munka Törvénykönyve „Munkaerőgazdálkodás” fejezetében tárgyalt szabályokat is.

A munkaviszonyra vonatkozó szabályokat több fejezetre kellene tagolni. A jelenlegi Munka Törvénykönyve elsőnek külön fejezetben tárgyalja a munkaviszony keletkezése és megszűnésére vonatkozó szabályokat, majd ezt követően külön-külön fejezetben a munkaviszony tartalmát kitevő fontosabb jogokat, ill. kötelezettségeket. Ez a megoldás kisebb változtatásokkal az új törvénykönyvnél is alkalmazható.²⁴

Felmerülhet olyan megfontolás is, hogy az életben jelentkező sorrendet figyelembe véve a munkaviszony megszűnésére vonatkozó szabályokat helyesebb a tartalom megtárgyalása után külön fejezetben tárgyalni. Bár ebben sok igazság van, ennek ellenére jobbnak látszik a megszűnésnek a jelenleginek megfelelő elhelyezése. Egyrészt a tartalomra már a munkaviszony fogalmának kifejtése során történik utalás és a későbbi fejezetek ennek részletezését jelentik, tehát a munkaviszony megszűnése nem előzi meg a tartalom megemlítését. Másrészt a tartalmat kitevő jogok és kötelezettségek részletes tárgyalása során gyakran történik utalás a munkaviszony megszűnésének szabályaira és ezért helyesebbnek látszik ezt a szabályok előtt elhelyezni.

A munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek között elsőnek kellene tárgyalni a vállalat foglalkoztatási kötelezettségére, illetve a dolgozó munkavégzési kötelezettségére vonatkozó szabályokat. A jelenlegi

²³ *Pasersztnyik* tervezete tartalmaz ilyen fejezetet.

²⁴ Ezt a módszert választják a szocialista országok Munka Törvénykönyvei, ill. tervezetei.

törvénykönyv ilyen fejezetet nem tartalmaz. Az ide tartozó rendelkezések részben egyáltalán nincsenek kodifikálva (például a vállalat utasítási joga), részben a különböző fejezetekben vannak szétszórva (például a munkaviszony fejezetben a más helyen történő munkavégzés kötelezettsége, a munkaidő fejezetben a túlmunka végzés kötelezettsége, a munkabér fejezetben a foglalkoztatási kötelezettség megsértésének részbeni szabályozása), részben közvetve történt e kérdések szabályozása a munkafegyelemre vonatkozó fejezetben. Miután a munkaviszony szempontjából ezek a kötelezettségek alapvető jelentőségűek, helyes ezeknek rögtön a munkaviszony keletkezését és megszűnését tárgyaló szabályokat követően külön fejezetben való tárgyalása.

A következő fejezetet a munkaidőre és pihenőidőre vonatkozó szabályok alkothatnák. A jelenlegi törvénykönyv ezeket külön-külön fejezetben tárgyalja. A két kérdés szorosan összefügg, mert a munkaidő szabályozása egyidejűleg kihat a pihenőidőre, illetve a pihenőidők törvényes meghatározása már eleve korlátokat szab a munkaidőnek, ezért helyesebbnek látszik a két fejezetnek egyesítése.²⁵

Ezt követően a jelenlegi megoldással egyezően a munkabérekről szóló fejezetnek kell következnie. A jelenlegi törvénykönyv a munkabért követően a jóléti és kulturális szolgáltatások című fejezetet tartalmaz. A jelenlegi megoldás az elhelyezés szempontjából megfelelő, azonban az idetartozó rendelkezések körét szélesíteni kell. Itt lényegében arról van szó, hogy a társadalom a nemzeti jövedelemből munkabérek alakjában felosztható részen felül a dolgozók részére még jelentős juttatásokat ad, amelyeknek egy része szintén a munkaviszony keretében kerül szétosztásra. Az ide tartozó juttatások jellemzője tehát, hogy a munkaviszony alapján járnak és a dolgozókat a munkabéren felül illetik meg. Ennek megfelelően a jelenlegi tartalmon felül a különböző utazási kedvezményekre, munkásszállásra, szolgálati lakásra stb. vonatkozó rendelkezéseket is itt kell tárgyalni. E juttatások célja pedig a dolgozók jólétének és műveltségének emelése, ezért helyesebbnek látszik a fejezet címét is „a dolgozók jólétének és műveltségének emelését elősegítő béren felüli juttatások”-ra változtatni.²⁶

Következőként a jutalmazásra vonatkozó szabályokat kellene tárgyalni. Ezt az elhelyezést indokolja részben az, hogy anyagi természetű többletjuttatást is tartalmaznak, részben pedig az, hogy az ezt követő fejezetek első sorban a vállalati kötelezettség oldaláról tárgyalják a kérdéseket, míg az eddigiek inkább a dolgozói jogosultság oldalát helyezik előtérbe. Tekintettel azonban arra, hogy e fejezet keretében nemcsak jutalomról, hanem kitüntetésről és

²⁵ „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelvei” kivételével a szocialista országok törvénykönyvei és a különböző javaslatok a munkaidőt és a pihenőidőt külön fejezetben tárgyalják.

²⁶ A szocialista országok törvénykönyvei közül csak az Orosz Szoc. Köztársaság új Munka Törvénykönyvének tervezete tartalmaz ilyen fejezetet.

egyéb elismerésről is szó van, helyes a fejezet címét „a kiváló munka elismerése”-re változtatni.²⁷

A munkavédelem szabályait tartalmazó fejezetet indokolt következőként beiktatni. Helyesnek látszik azonban a fejezet címét megváltoztatni és a tartalmat jobban feltüntető „a dolgozók egészségének és testi épségének védelme” címet választani.

A jelenlegi Munka Törvénykönyve a munkavédelmet követően a nők és fiatalok védelmét tárgyalja. Megfontolandó e fejezet megalkotása és fenntartása. Az ide vonatkozó szabályok ugyanis lényegében a különböző fejezetekbe (munkaviszony, munkabér, munkavédelem) tartoznak. Amellett e szabályok elkerülhetetlenül ismétléseket, hivatkozásokat tesznek szükségessé más fejezetekben. E fejezet megalkotását a nők és fiatalok védelmének különleges politikai jelentősége indokolta. Ezek a szempontok jelenleg is fennállanak és ezért helyes e szabályoknak önálló fejezetként való beiktatása még akkor is, ha ez bizonyos fokú átfedést jelent.²⁸

Ezt követően kell tárgyalni a vállalatnak azokat a kötelezettségeit, amely a dolgozóknak a termelékenyebb munka és a magasabb szakképzettség elérése érdekében folyó tevékenységét van hivatva elősegíteni. A dolgozók részben az anyagi ösztönzés, részben éppen az öntudatuk növekedése folytán igyekeznek jobb munkát végezni, munkaversenyekkel, újításokkal stb. a munka termelékenységét, minőségét emelni. A dolgozóknak ez a magatartása egyik biztosítéka előrehaladásunknak. Ezt a magatartást azonban nem elég csak tudomásulvenni, hanem azt az állami szerveknek és magának a vállalatnak is minden eszközzel támogatni kell. Ezért helyesnek látszik a Munka Törvénykönyvében egy fejezetben összefoglalni azokat a rendelkezéseket, amelyek a munkaviszony keretében a termelékenyebb és magasabb értékű munka megvalósítását segítik elő.²⁹

Ide kerülnének a jelenlegi törvénykönyv XIV. fejezetében tárgyalt kérdések is.

Ezzel lezáródna a munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek szabályozása. A következőkben a munkaviszonyból folyó jogok és kötelezettségek megsértése esetére megállapított szankciókra és ezek kiszabására vonatkozó szabályokat kellene tárgyalni. E körben az első csoportot a fegyelmi felelősségre vonatkozó szabályok alkotnák. E fejezet címét az eddigi „munka-

²⁷ A szocialista országok Munka Törvénykönyvei — az Orosz Szoc. Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezetét kivéve — ilyen fejezetet nem tartalmaznak. *Alekszandrov* javasolja ilyen fejezet felvételét. (A szövetséges köztársaságok munkaügyi törvényhozása kodifikációjának elméleti kérdései.)

²⁸ A szocialista országok törvénykönyvei mind tartalmaznak ilyen fejezetet.

²⁹ A román Munka Törvénykönyve, valamint a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek alapelveiről szóló tervezet, továbbá az Orosz Szoc. Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete tartalmaz ilyen fejezetet. Ezek tartalma azonban részben szűkebb, mert csak a szakmai képzéssel foglalkoznak, részben tágabb, mert az ipari tanuló viszonyt is felölelik.

fegyelem"-ről „fegyelmi felelősség"-re helyes változtatni. A munkafegyelem ugyanis lényegesen tágabb fogalom. Erre vonatkozólag elsősorban a „munkavégzési és foglalkoztatási kötelezettségről" szóló új fejezet, de egyéb fejezetek is tartalmaznak rendelkezéseket. A fegyelmi felelősségről szóló fejezetben csak a munkaviszonyból folyó kötelezettségek megsértése miatti szankciókat és azok alkalmazásának szabályait kell összefoglalni. Ezt követné az anyagi felelősségre vonatkozó szabályokat tartalmazó fejezet. Ide kell beiktatni a vállalat anyagi felelősségére vonatkozó szabályokat is. Ugyancsak itt kell elhelyezni a tévesen kifizetett munkabér visszatérítésére vonatkozó szabályokat is, bár ez nem kártérítés, hanem jogalap nélküli gazdagodás jellegével bír.

Ugyancsak felvetődött, hogy nem volna-e helyes a selejtszámlálásra vonatkozó szabályokat is itt tárgyalni. Véleményem szerint nem. A selejtes termékek gyártása esetén arról van szó, hogy a dolgozó a kiadott munkát nem, vagy nem megfelelően végezte el és ezért részére nem jár, vagy csak csökkentett mértékben jár munkabér. Ez tehát lényegében a teljesítés elmulasztásának, ill. a hibás teljesítésnek az esete. További kérdés az, hogy ha emiatt a hibás teljesítés miatt még kár is következett be, a dolgozó tartozik ezért is helytállni. Ez utóbbi kérdés tartozik az anyagi felelősséget tárgyaló fejezetbe.

Ezt követően kell beiktatni a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó szabályokat. Ezután kerülnének tárgyalásra a társadalombiztosítási jogviszony szabályai. A jelenlegi törvénykönyv e szabályokat a munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek között iktatja be. Ez helytelen, mert itt már a munkaviszonyon kívülálló jogviszonyokról van szó. Ezért helyes a felelősségi szabályok és a jogviták után is tárgyalni, mert e szabályok csupán a munkaviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek megsértése esetére, ill. ezekkel kapcsolatos jogvitákra vonatkoznak, a társadalombiztosítási jogviszony megsértésére, ill. az ebből eredő jogvitákra azonban már nem. Végül a törvénykönyv utolsó fejezete a vegyes, valamint hatálybaléptető rendelkezéseket tartalmazhatná.

A jelenlegi Munka Törvénykönyve fejezetei közül kimaradna a munkaerő-gazdálkoásról szóló XV. és az ideiglenes munkakötelezettségről rendelkező XVI. fejezet. Az előbbi rendelkezései egyéb fejezetekbe — elsősorban a munkaviszony keletkezését tárgyalóba — kerülnek át. Az utóbbit pedig mint-hogy nem tartozik a munkajog körébe, külön josszabállyal kell rendezni.

A bolgár Munka Törvénykönyv, a Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete részekre is tagolódik. Ugyancsak részekre is tagolta tervezetét Pasersztnyik. Elképzelhető lenne a magyar Munka Törvénykönyvét részekre is tagolni. A részekre tagolás alapját a fejezetben tárgyalt szabályok tartalmi azonossága képezhetné. Ennek megfelelően az általános rendelkezéseket tartalmazó fejezet önálló rész lenne. A munka megszervezésére vonatkozó (a szakszervezetek jogaira vonatkozó szabályok, a jogi szabályozás módja, a munkavállalást elősegítő állami intézkedések) fejezetek

képeznék a II. részt. A III. részt a munkaviszonyra és a tartalmát jelentő jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályok alkothatnák. A IV. részbe a felelősségi szabályok és a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó rendelkezések kerülhetnének. Végül az V. részbe tartoznának a társadalombiztosítási jogviszonyok szabályai. Véleményem szerint a részekre tagolás sem szerkesztési, sem gyakorlati használhatósági szempontból nem jelent előnyöket, sőt bizonyos fokig bonyolítaná a törvénykönyv rendszerét. Ezért helyesebbnek látszik a mellőzése.

*

E tanulmány keretei csak arra adtak módot, hogy nagy vonalakban vázolhassam a Munka Törvénykönyve tartalmának és rendszerének meghatározásával kapcsolatos gondolataimat. Remélem, e vázlatos ismertetés is megfelelő lesz arra, hogy e kérdésekben termékeny vitát indítson, amely vita eredményei hozzájárulhatnak mind munkajogunk elméleti fejlesztéséhez, mind a kodifikáció előtt álló feladatok megoldásához.

TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI VITAÜLÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Á. HANICSEK ZSUZSANNA

1960. május 9-én a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya és a Földrajzi Bizottság kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportja előkészítésében és szervezésében *település-földrajzi vitaülés* zajlott le.

A különböző tudományágak nagy része az elmúlt 15 évben, de főként a Magyar Tudományos Akadémia újjászületése óta, tisztázta helyét, célkitűzéseit, azokat a feladatokat, amelyeket a népgazdaság ró reá a szocializmus építése folyamatában.

A földrajztudományban is történtek hasonló lépések, azonban annak még nem minden ágában sikerült mindezek tisztázása. Így nem sikerült eddig a településföldrajzban sem. A kérdések tisztázásának szükségességét e tudományág művelői már hosszabb idő óta érezték és bár 1954-ben az Akadémia nagygyűlésének keretében *Mendöl Tibor* professzor „A szocialista település-földrajz problémái” címen felolvasott tanulmányában a településföldrajz tárgyára, célkitűzéseire, feladataira vonatkozóan sok tekintetben előremutatóan nyilatkozott, ezt a kezdeti lépést azonban nem követték továbbiak. Most végre megérett erre a helyzet.

Az ülést az általános szokástól eltérően nem vezette be vitaindító előadás, mert a kérdés bonyolultsága és nagy terjedelme miatt ez nehezen lett volna megoldható, helyette célszerűbbnek látszott egy, a tárgyra vonatkozó, legfontosabb kérdéseket vázoló tézisgyűjtemény elkészítése a megbeszélés résztvevői számára.

A tézisgyűjtemény tárgyalta a településföldrajz kialakulását, különböző fejlődési irányait a burzsoá földrajzban, valamint e tudományággal kapcsolatosan a Szovjetunióban kialakult véleményeket. Rögzítette továbbá a mai állapotot, a társtudományokhoz való viszonyát stb., anélkül azonban, hogy ezekben állást foglalt volna, s ezzel azt mintegy a vitaülés feladatává tette.

A tézisek elkészítésében a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportjában, a Dunántúli Tudományos Intézetben, továbbá a budapesti és debreceni egyetemek Földrajzi Intézeteiben dolgozó településföldrajzosok vettek részt. Munkájukat az a remény hatotta át, hogy az ülés kezdetét jelenti a településföldrajzi kutatások fellendülésének.

A vitaülésen a rokntudományok számos képviselője volt jelen. A résztvevők nagy érdeklődést tanúsítottak a problémakör iránt, amit a hozzászólások nagy száma is igazolt.

A felszólalásokban visszatérő probléma volt *elsősorban* a településföldrajz hovatartozása (gazdasági, társadalmi földrajz stb.), a településmorfológia szerepe, valamint a települések történeti feldolgozásának szükségessége, ill. időbeli mélysége.

A hozzászólók ezen kérdések megválaszolása során támaszkodtak a rendelkezésre álló szovjet irodalom elméleti megállapításaira és azt felhasználták.

Matejka Március elmondotta, hogy sem Magyarországon, sem a Szovjetunióban nem alakult ki még egységes nézet a népesség és a településföldrajznak a földrajztudományok rendszerében elfoglalt helyét illetően.

A továbbiakban megemlítette néhány szovjet geográfusnak a településföldrajzra vonatkozó nézetét:

N. N. Baranszkij: „kutatás tárgyát jelentheti a város a történészek, földrajzosok, statisztikusok, közgazdászok, szociológusok, tervezők, építészek stb. számára egyaránt. A geográfus meg kell, hogy találja ezen belül a maga szerepét, és át kell vennie a többi tudománytól mindazt, ami lehetővé teszi számára, hogy a településekről minél mélyebb gazdaságföldrajzi jellemzést adjon.”

V. V. Poksisevszkij: „a népesség és településföldrajz a gazdasági földrajz egy sajátos ágazata és megvannak a specifikus feladatai.”

I. M. Majergojz és Ljalicov olyannyira hangsúlyozza a népesség és településföldrajz sajátosságát, hogy gyakorlatban kivonják a népesség és településföldrajzot a gazdasági földrajz kereteiből.

Ezek után így folytatta *Matejka Március*: A szovjet geográfusok többsége azon a véleményen van, hogy a gazdasági földrajz egyrészt olyan ágazatokból tevődik össze, amelyek a termelés területi elhelyezkedésével foglalkoznak (iparföldrajz, mezőgazdasági földrajz stb.), másrészt olyan ágazatokból, amelyek a legfontosabb termelőerőnek — az embernek — a területi eloszlását teszik kutatásuk tárgyává (népesség és településföldrajz). Ebben a felosztásban a településföldrajz nem önálló földrajzi tudományág, hanem a gazdasági földrajz egyik ágazata.

Hasonló véleményen volt *Enyedi György* is, aki hangsúlyozta, hogy az alapkérdés — a településföldrajz hovatartozásának — eldöntése után nyilvánvalóak lesznek a történelmi és morfológiai feldolgozások arányai és szerepük a településföldrajzon belül. A település végeredményben felfogható valamilyen népességgkoncentrátnak, valamilyen építészeti egységnek, de felfogható valamiféle gazdálkodási egységnek is. A hozzászóló véleménye szerint a településföldrajznak ez utóbbiként kellene a települést felfognia. Majd így folytatta: A gazdasági földrajz küzdött azzal, hogy elhatárolja magát a rokonterületektől és megtalálja azt, ami valóban sajátosan földrajzi

kutatási terület. Ezek a problémák a mezőgazdasági és iparföldrajz területén nagyjából megoldódtak. Ebből kiindulva, mondotta Enyedi György, „a települést, mint a földrajzi munkamegosztás alapegységét kell nézni egy-olyan disciplínának, amely része a gazdasági földrajznak és ez eleve meghatározná azt is, hogy a település gazdasági életének és a település népességének elsősorban mint a gazdálkodás legfőbb termelőerejének, valamint a gazdasági életből fakadó egyéb funkcióknak — nem rekesztenénk ki az egyéb funkciókat — a vizsgálata volna a településföldrajz központi feladata, beleértve a település kapcsolatát — földrajzi, termelési és más jellegű kapcsolatát — a környezetével.”

Markos György véleménye szerint a településföldrajz művelője a településeket mint a földrajzi munkamegosztás sűrűsödési gócait van hivatva vizsgálni. Feladatköre, a földrajzi munkamegosztás vizsgálata tehát a gazdasági földrajz feladatkörén belül van. A feladat: elsősorban a földrajzi munkamegosztás, a termelés területi vizsgálata — sajátos feladat. Ez a sajátos feladat — mondotta — bizonyos mértékben a gazdasági földrajz hatáskörébe utalja a településföldrajzot. A településföldrajz azonban — hangsúlyozta — a gazdasági földrajznak egy sajátos ágazata, egy tudományos disciplina, amelyből idővel önálló tudomány nőhet ki. Meg kell kezdeni a konkrét vizsgálatot, a típusok kialakítását, azonban nem egyszerűen a demográfia népességmegoszlása, hanem a funkciók komplex jellege alapján — nagyipari üzem, kereskedelmi központ, kórház stb. —, tehát nem gazdasági funkciók szerint, mert hiszen — mondotta az előadó — éppen itt van a településföldrajz sajátos feladata, amikor is túlnő a gazdasági földrajzi kereteken és annál többet ad.

Korompay György elmondotta, hogy mind a regionális tervezés, mind ezek keretében a települések tervezése, fejlesztése, rendezése széleskörű vizsgálatot igényel. E vizsgálatoknak — leíró jellegük mellett — magyarázó, értelmező jelentőségűnek is kell lenniük. Tárgyuk a régiók és a települések külső-belső viszonylatú természeti és települési adottságainak, a mindennapi élettel való kapcsolatának a tervezés igényeihez igazódó mélységű feltárása. A településeknek a mindennapi élettel való kapcsolatát vizsgálja a településföldrajz is, amelynek eredményeire a regionális- és településtervezés is igényt tart, munkája nélkülözhetetlen a városokkal foglalkozó tervező és fejlesztő szervek számára.

Önmagában a gazdasági földrajz — mondotta — éppúgy nem léphet a településföldrajz helyébe — sajátos feladatának betöltését tekintve —, mint ahogy a fiziológia sem teheti feleslegessé az anatómiát.

Acsády György hozzászólásában — a településföldrajz tárgyának és helyzetének problémájával foglalkozva — feltette a kérdést, hogy amennyiben a településföldrajzot, ahogy többen javasolták gazdasági földrajzként határozzák meg, mi lesz annak sajátos tárgya. *Markos György* véleményével ellentétben szerinte az elkészült tézisgyűjtemény nem függetlenségi elaborátum, hanem inkább arról van szó, hogy a településföldrajz nem kíván

elmerülni a gazdasági földrajzban. Nem értett egyet Enyedi Györgynek azzal a megfogalmazásával sem, amely szerint a település gazdálkodási egység lenne. Véleménye az volt, hogy ilyen alapon nem lehet települést besorolni.

Boros Ferenc is elsősorban a településföldrajz tárgya elhatárolásának kérdéséhez szólt. Csatlakozott ahhoz a gondolathoz, amely szerint a településföldrajz része a gazdasági földrajznak. Ebből kiindulva kifejtette azon véleményét, hogy a település megfogalmazása, kifejezései revízióra szorulnak. Ezzel kapcsolatban felvetette a településfogalom új meghatározásának szükségességét.

Vörösmarti Antal felszólalásában ugyancsak a település- és gazdasági földrajz kapcsolatával foglalkozott. Egyetértett azzal a felfogással, hogy a településföldrajz a gazdasági földrajz része. A kérdés végleges eldöntéséhez természetesen szükséges lenne a településföldrajz tárgyának, kategóriáinak, feladatainak stb. meghatározása. Ő maga ettől eltekintett és csak egyetlen gondolatot terjesztett a vitaülés elé, a településföldrajz tárgyával kapcsolatban.

A történelmi előzmények következtében sok mindenben változott a településföldrajz, de alapvetően nem változott meg a régi felfogás, amiből ellentmondások támadnak -- mondotta, majd így folytatta: ellentmondás van -- ha a településföldrajz tárgyának meghatározását ténylegesen és nem szavak alapján értjük -- a településföldrajz kategóriáinak, magának a településnek a meghatározása és a településföldrajz felosztása tekintetében, majd vitatta Mendöl Tibor megállapítását a települések általános meghatározását illetően.

Hozzászólása befejező részében Vörösmarti Antal hivatkozott Mendöl Tibor 1954-es tanulmányára, amelyben a szerző azt mondta, hogy a burzsoá településföldrajz hibája éppen az volt, hogy a települések morfológiai és funkcionális vizsgálatát nem tartotta egybetartozónak, ill. a településföldrajz feladatának csak a morfológia tanulmányozását tekintette. Arról van szó: elképzelhető-e egyáltalán, hogy létezhet a településnek olyan meghatározása, amely a településeket, mint a morfológia és a funkcionális jelenségek együttesét veszi figyelembe. Vörösmarti Antal véleménye az, hogy ilyen meghatározás nem létezhet. Szerinte a településföldrajz, mint morfológiai és mint funkcionális vizsgálat egységbeolvaszthatatlan és az egységbeolvasztás csak azt eredményezheti, hogy a településföldrajz megmarad a 20 éve egységes szemlélet hibája mellett.

A településföldrajz hovatartozásának, tárgyának, kategóriáinak stb. kérdése mellett igen sok résztvevőt foglalkoztatott a funkció és morfológiai vizsgálat szükségessége, ezek egymáshoz való aránya is.

Wallner Ernő hozzászólásában rámutatott az elvi viták és a gyakorlati kutatások szoros kapcsolatára és megállapította, hogy lényegében a kölcsönhatások, a dialektikusan összefüggő fejlődés megállapítása a feladat.

Így jelentkezik ez — mondotta — a Szovjetunió településföldrajzában is. Hivatkozott Sz. A. Kovaljov szovjet professzor megállapítására, amit a települések megoszlásának tipológiájával kapcsolatban tett: „új anyag halmozódott fel, viszont máig nem történt meg a tipológia fontos elvi kérdéseinek kellő kidolgozása.”

Ugyancsak Kovaljov professzort idézte a következőkben is, „a külső formák átalakulnak a gazdaság és kultúra új követelményei hatására, de viszonylagos stabilitásra és arra is van példa, hogy törés nélkül alkalmazkodnak az új viszonyokhoz. Ezért nem lehet a külső formák tipológiáját egyszerűen likvidálni és a termelési, vagy történeti genetikai tipológiába egybeolvasztani”.

Ljalikov egy vitaülésen mondta, hogy a geográfusok messze elmaradtak a tevgádzszojktól a városok tanulmányozásában. „Mi — mondotta — a városokat a gazdasági funkciók szempontjából tanulmányozzuk, de kell, hogy kialakuljon a kutatásnak az az ága, amely a várost, mint települési pontot tanulmányozza.”

Ezek a problémák nálunk is így jelentkeznek és megoldásra várnak. A kérdés természetesen másképpen vetődik fel falusi és másképpen városi település vizsgálatánál, megint másként ha valamilyen szempontból típust keres, vagy konkrét példán a funkció és morfológia szoros összefüggését stb. vizsgálja a kutató.

Ugyanarra a kérdésre a különböző településekre vonatkozóan más lehet a felelet az eltérő társadalmi-történeti múlt és fejlődés, termelési viszonyok és módok, a földrajzi tényezők stb. következtében. A sok tényező hatása együttesen jelentkezik az arculatban és funkcióban és a konkrét kutatómunka van hivatva tisztázni, hogyan alakul ki a fontossági sorrend, mondotta Wallner Ernő.

Matejka Március megemlítette, hogy a szovjet településföldrajzban túl nagy súlyt kezdenek elfoglalni a funkcióvizsgálatok. Ugyanakkor figyelmeztetett is Majergojz szavaival: „A polgári geográfusokat túlzott érdeklődés jellemzi a mikrogeográfia észleletei iránt. A geográfus számára felesleges részletességgel foglalkoznak városi negyedek alaprajzával, házak építészeti sajátosságaival és belső berendezéseivel. . . Ők megadják a város külső formáinak arculatát, de elveszítik a geográfikumot.”

Koch Ferenc is foglalkozott a települések alaktanának, alaprajzának és a település életjelenségeinek egymáshoz való viszonyával. Megemlítette, hogy itt tulajdonképpen a forma és a tartalom kérdéséről van szó. A marxista dialektika a tartalomnak adja az elsőbbséget, de kimondja, hogy nincs tartalom forma nélkül. A kettő együtt alkot dialektikus egységet. Ez a településföldrajzosok számára azt jelenti, hogy nem mondhatnak le a formák tanulmányozásáról sem, előtérben azonban a települések életfunkciói vizsgálatának kell állnia.

Enyedi György vitatta a morfológiával való foglalkozás szükségességét, amikor azt mondotta: „nyilvánvalóan fontos lehet a település külső arculata is, de az nem lehet a településföldrajzi kutatások tárgya.”

Granasztói Pál a vitaülésre írásban megküldött hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a településföldrajz már régóta hasznos felismerésekkel szolgált a településtudomány művelői és a tervezők — főleg építészek — számára, amit fel is használtak és ez különösképpen a morfológiai vizsgálatokkal való szoros kapcsolatból eredt.

Ha a településföldrajz nem szolgáltatja a saját — a településtudomány számára igen fontos — eredményeit, akkor az ilyen vizsgálódásokat magának a településtudománynak kell elvégeznie.

Makkay László mindenekelőtt megállapította, hogy a településtörténet és a településföldrajz között olyan szoros a kapcsolat, hogy úgyszólván meg sem lehet mondani, hol kezdődik az egyik és hol a másik. Itt tehát nem az elhatárolás a probléma, hanem a munkamegosztás. Bár a két tudományág képviselői el voltak egymástól szigetelve, mégis együttthaladtak és eljutottak odáig, hogy ma már gazdasági-társadalmi szempontok kerülnek a kutatás középpontjába. A településtörténészek is ezt vallják, minthogy ezek a gazdasági-társadalmi jelenségek alakítják a formációt, a morfológiát. Nem lehet tehát vita a kutatás középpontját illetően. Gyakorlatilag azonban mégis az derül ki, hogy nagyobbbrészt morfológiai kérdések kerülnek elő. Ezt Makkay László példákkal illusztrálta, majd azt mondotta: voltaképpen nem arról van szó, hogy mennyiségileg mennyit írunk morfológiai kérdésekről, hanem hogy milyen szempontból nézzük azokat.

A maga részéről teljesen szükségtelennek tartja mint településtörténész — és ez a településföldrajzosokkal is behelyettesíthető —, hogy gazdaságtörténeti tárgyalásokba bocsátkozzon és a gazdaságtörténeti funkciókat a legapróbb részletekig — a termelés menetét is — elmondja.

Maguk a településtörténészek sem vitatkoznak afelől, hogy a gazdasági funkció az elsődleges. Itt kezdődik minden. Ennél azonban többről van szó — az egész társadalom funkcionálását kell a középpontba helyezni, mert ha nem ez történik, a kutató akadályokba ütközik. Példaként megemlítette a lakóhely és munkahely változását a történelmi korszakokon keresztül és ezeknek fokozatos elválását. Ez nem pusztán gazdaságtörténeti kérdés. Ugyanúgy nem csak az a nagy városkorszakok problémája sem. Bár az alap a gazdasági kérdés, de ez annál sokkal több.

Makkay László — kihangsúlyozva, hogy bár bírálóként nem akar fellépni, — azt mondta ki, ha a gazdasági és társadalmi földrajz elnevezése között kellene döntenie, feltétlenül az utóbbit választaná.

Az előbbiekhöz hasonlóan élénk vita alakult ki és csaptak össze az ellentétes nézetek abban a tekintetben is, hogy milyen legyen a településföldrajzban a történelmi visszapillantás mértéke.

Wallner Ernő a kérdéssel foglalkozva rámutatott arra, hogy a településföldrajz feladata a településállomány közelmúltból a jelenbe történt átmeneté-

nek szerkezeti és arculati értelmező elemzése és az elért eredmények rögzítése. Ilyen vizsgálattal például fényt deríthetünk arra, hogy melyek voltak kapitalista mezőgazdaságunk utolsó időszakának kihatásai szocialista mezőgazdaságunk üzemi formáinak kezdeti kialakulására és eloszlására. Közvetve bár, de ez is segítséget nyújt a tervezés számára.

Koch Ferenc helyeselte azt a megállapítást, miszerint egyes esetekben nagyobb mértékben kell a múltra visszatekinteni, máskor kevésbé. Általános véleménye azonban az volt, hogy a magyar településföldrajz túl nagy súlyt fektet a történelmi múltra, amelynek ma csak igen kevés településföldrajzi hatása van. Javaslat, hogy a múltból csak annyit vegyünk át, amennyi a mai funkció megértéséhez szükséges.

Kovacsics József — saját kutatómunkájából merítve tapasztalatait — mondotta, hogy a település élő, fejlődő organizmus, amely a múltból nő ki és így annak gyökereit is meg kell nézni. A települést történeti környezetéből nem szabad kiszakítani. Ez a vizsgálati módszer adja meg a lehetőséget arra, hogy helyes felelet adódjék a gyakorlat kérdéseire (pl. a tanyakérdés rendezésében, vagy tanyaközpont stb. kijelölése kapcsán).

Halmos Béla is a historizmus kérdéséhez kapcsolódva feltette a kérdést; vajon a magyar történeti földrajz teljesen kiművelt-e, az előzmények nélkül meg tudjuk-e érteni a jelenlegi állapotot és a belőle adódó jelenlegi és jövőbeli feladatokat?

Boros Ferenc kijelentette: hiszi és vallja, hogy a településföldrajznak szüksége van a múlt jegyeinek feltárására is, ám a témaelosztásnál törekedni kell azoknak a jegyeknek a feltárására, amelyek a ma életjelenségeit jellemzik.

Makkay László kiemelte, hogy a településföldrajz számára mindazt, ami még él és hat az adott településben, vagy települési összefüggésben, azt feltétlenül meg kell nézni a történelem távlatában. Másodszor meg kell nézni minden olyan maradványt, amely nem él és hat, de gátolja a fejlődést. Ő a maga részéről eddig menne vissza a történelemben.

Itt jelentkezik egyébként a történészek kötelessége is, akik nagy segítséget tudnak adni ebben a munkában és levehetik a településföldrajzosok válláról a levéltári kutatások terhét.

E három nagy fő kérdés mellett foglalkoztak a hozzászólók az elmélet és gyakorlat összekapcsolásának nagy fontosságával. Sűrgették a fogalmak tisztázását; nem beszélnek még ma sem azonos nyelven pl. a statisztikusok és a településtudomány képviselői. Mást ért a földrajzos, statisztikus, város-gazdász a belterület, kerület, számlálókörzet, lakókörzet stb. alatt. Sűrgették olyan támpontok kialakítását, amelyek elvezetnek a települések tipizálásához.

Több kívánság hangzott el valamilyen szervezeti keret létrehozására, a településtudományok területén folyó kutatások megismerésére. Ez hozzásegíthetné több tudomány szakembereit ahhoz, hogy a településtudomány területén a kérdések komplex megoldása egy lépéssel előbbre haladjon.

A tudományszervezési kérdések között felvetődött a felesleges és párhuzamos munkák elkerülése végett a két tudományág — településföldrajz és településtudomány — határainak, feladatainak meghatározása. Hasznos lenne kölcsönösen tudni, hogy a településföldrajz és a településtudomány milyen segítséget nyújthat egymásnak.

Természetesen a vita minden résztvevőjének hozzászólását — akár kivonatosan is — lehetetlen ismertetni. Itt csak a tudományt érintő legfőbb problémák, vélemények és ellenvélemények ismertetésére szorítkozhattunk.

A vitában 20 szakember szólalt fel: a földrajztudomány képviselői, a településtudomány művelői, mérnökök, statisztikusok, településtörténész stb. A hozzászólók mindegyike igaz, segíteni kész szellemről tett tanúságot. Bár a vitaülés nem oldotta meg a településföldrajz problémáit, a felvetett kérdésekben megegyezés nem történt, mégis adott hasznos útmutatást, melyet a településföldrajz kutatóinak figyelembe kell venniük.

Erdei Ferenc akadémikus, az MTA főtitkára — aki az ülés elnöki teendőit látta el — zárszavában kifejezte mély meggyőződését, mely szerint megérett az ügy ahhoz, hogy a településföldrajz a helyzet komoly megítélése alapján megtalálja a mai problémákat.

Hangoztatta azonban, hogy két olyan dolog van, amit nem lehet csinálni: egyrészt várni a feladatot, másrészt pedig a történetiségben találni meg a munka zömét.

Ezen az ülésen igen nehéz helyzetben voltak a településföldrajzosok — mondotta *Erdei Ferenc* akadémikus — hiszen eléggé beásott és kiépült pozícióból kaptak megjegyzéseket a szomszédos tudományágak részéről, ideértve a gazdasági földrajzot is. Mindezek húzzák, vagy nyomják valamilyen irányban a településföldrajzot. A településföldrajznak a tudományok rendszerében elfoglalható helyét illetően — úgy tűnhetik — egész élesen úgy lehetne feltenni a kérdést: most döntsék el a településföldrajzosok hova csatlakoznak, a gazdasági földrajzhoz, vagy az építéstudományhoz. Egyszerre azonban mind a kettőt nem tehetik meg. És itt *Erdei Ferenc* akadémikus a következőket mondotta: „Tehát, ha én itt bátor lennék tanácsolni valamit — zárójelben teszem meg — akkor én a gazdasági földrajzhoz való csatlakozást ajánlanám, de azzal a perspektívával, amit *Markos elvtárs* kifejtett, hogy ti. ott nem fogják kimeríteni önmagukat és a tudományukat, mert a gazdasági összefüggéseken túl az a sok minden más is szerepet játszik, ami a településekben jelentkezik.” Az elkövetkezőkben a településföldrajzosokra hárul a munka a felvetett kérdések megoldását illetően. A feladat tehát adva van és reméljük a lehetősége is meglesz annak, hogy ne csak az elméleti vitákban, hanem a gyakorlati kutatómunkában is legyen számukra hely, annál is inkább, mert a rokontudományok várják és igénylik a településföldrajzi kutatásokat, ill. azok eredményeit.

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK AZ UNESCO KIADVÁNYAIBAN*

RÓZSA GYÖRGY

I

Az UNESCO-nak, az Egyesült Nemzetek Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezetének fontos szerepe van a békés egymás mellett élés elvének érvényesülésében, a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsülésében, a nemzetközi tudományos gondolat-cserében, a gazdaságilag elmaradott országok kulturális felemelkedésében — hogy csak a legfontosabbakat ragadjuk ki e nemzetközi szervezet feladatai közül.

Az UNESCO-nak mindeme feladatok — és az itt fel nem soroltak — megvalósítására különböző akciók lehetősége, módszerek, eszközök, anyagaiak, végül de nem utolsó sorban kiadványok állnak rendelkezésre, illetve szükség szerint ezeket szervezi meg a kitűzött célok elérése érdekében.

Kulturális-tudományos fejlesztési programok kidolgozása, nemzetközi konferenciák szervezése, ösztöndíjak odaítélése, szakértők kiküldése, kutatások finanszírozása, kiadványok megjelentetése (vagy támogatása) — mind-mind hatékony akciói és módszerei az UNESCO munkájának.

Az UNESCO tagállamai nemcsak közvetlenül, hanem *közvetve, áttételek útján is* részesülhetnek az UNESCO munkájának eredményeiből. Így például az egyes országok tudományos-kulturális „jóhírének a világban” igen fontos eszközei az UNESCO-kiadványok — kiváltképp a tájékoztatási-bibliográfiai kiadványok — mégha nem is kizárólagos letéteményesei ennek. A dolog természetéből következő az, hogy ti. az UNESCO nem kutató intézmény, hogy a tudományos gondolatcsere előmozdítására a kiadványok terén, az UNESCO — helyesen — nem önálló tudományos eredmények publikálására — amelynek világszerte megvannak a közlönyei — helyezi a fősúlyt, hanem az ezekből történő nemzetközi méretű tájékoztatásra. A tájékoztatás itt széles értelemben

* A címben foglalt kérdés vizsgálatát az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és a Magyar UNESCO Bizottság Tudományos Albizottsága kezdeményezte. A szerző felhasználta az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályához tartozó kutatóintézetek vonatkozó anyagszolgáltatását is.

fogható fel, nevezetesen tudományos szakbibliográfiák, reference-művek, folyamatos információ a világ tudományos életéről stb. Az UNESCO kiadványoknak tehát nem az a feladatuk, hogy különféle tudományterületekről tanulmányokat, cikkeket közöljenek — alkalmasint, ezt is elláthatják — hanem az, hogy nagyvonalú, szakszerű eligazítást nyújtsanak az egész világ szakirodalmáról, a kutatás szervezeteiről, műhelyeiről.

Tekintettel arra a nagyjelentőségű szerepre, amit az UNESCO, közelebbről az UNESCO-kiadványok betöltenek a világ tudományosságának tájékoztatásában, a magyar társadalomtudomány szempontjából — de az UNESCO szempontjából is — érdekes megvizsgálni a kapcsolatok alakulását, vagyis azt, hogyan szerepel a magyar társadalomtudomány a világsszervezet kiadványaiban. Egy ilyen vizsgálat, felmérés adalékul szolgálhat a kapcsolatok szervezetebbé tételéhez, megjavításához és hatékonyabbá válásához és bizonyos következtetésekre lehet alkalmas mind az illetékes magyar szervek, mind az UNESCO számára.

Társadalomtudomány alatt itt, a társadalmi tudományok azon ágazatai értendők, amelyek az UNESCO-nál a „sciences sociales” fogalomkörébe tartoznak.

A vizsgálat köre tehát elsősorban a következő diszciplínákra terjedt ki (UNESCO-terminológia szerint):

társadalomtudományok általában
 állam (politikai)-tudományok
 jogtudomány
 közgazdaságtudomány
 statisztika

társadalmi-kulturális tudományok (szociológia, antropológia, néprajz) de érintette a filozófiai, pedagógiai, földrajzi stb. tudományokat is. Kimaradt viszont a történettudomány, amely az UNESCO-n kívül hagyományos nemzetközi szervezetekkel és kiadványokkal rendelkezik. Ugyancsak kívülmaradt a vizsgálat körén a könyvészet és a bibliográfia is, amelyekre vonatkozóan *Gombóc István* végzett felmérést. (Az UNESCO bibliográfiai munkája. Budapest, 1958. Országos Könyvtárügyi Tanács. 62 o.)

A megvizsgált tudományágaknak az UNESCO kiadványaiban való szerepléséből bizonyos *általánosítható* következtetések vonhatók le a magyar társadalomtudomány egészének, sőt ezen túlmenően — sok tekintetben — az egész magyar tudományos élet UNESCO kapcsolataira is.

A vizsgálat kettős vonatkozásban mérte fel és elemezte a szakirodalom tükrében a magyar társadalomtudomány és az UNESCO közötti kapcsolatokat, vagyis hogyan szerepel egyrészt Magyarország mint a publikációk *tárgya*, másrészt a magyar társadalomtudomány mint a publikációk *forrása*.

II

A felméréshez és elemzéshez a teljesség igénye nélkül — a következő átfogó és jellemző források szolgáltak alapul:

a) *Időszakos kiadványok*

International Social Science Journal (1959-ig Bulletin)

Impact Science et Société

Reports and Papers in the Social Sciences

Current Sociology

International Bibliography of Economics

International Bibliography of Sociology

International Bibliography of Political Science

International Bibliography of Social and Cultural Anthropology

International Political Science Abstracts

b) *Monografikus kiadványok*

International Register of Current Team Research in the Social Sciences 1955.

International Repertory of Social Science Documentation Centres 1955.

Theses de sciences sociales 1952.

Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales. 1951.

L'éducation dans le monde 1953.

Étude des bibliographies courantes des publications officielles nationales 1958.

A felsorolt kiadványok nem képviselik a szóba jöhető valamennyi UNESCO kiadványokat — csak a legátfogóbbakat és a legjellemzőbbeket. Az időszakos kiadványok elemzése nem törekszik a teljesség igényére, vagyis nem az összes, vagy teljes évfolyamok és sorozatok vizsgálatán alapul — erre szükség sincs — hanem néhány szám, illetve kötet adatain, amelyek általánosíthatók.

A szélesebb áttekinthetőség kedvéért a magyar adatok mellett, több esetben összehasonlításképpen, helyet kaptak más szocialista országokra vonatkozó adatok is.

International Social Science Journal

A folyóirat „közlemények” része magyar vonatkozásokat alig tartalmaz, a szocialista országok közül különösen Lengyelországgal foglalkozik sokat. Így például az 1959. 1. számban ismerteti a francia–lengyel közös szemináriumot a közvéleménykutatás kérdéseiről. Az 1958. 1. száma részletesen ismerteti az angol–lengyel tudományos megbeszélést az iparosítás társadalmi következményeiről. 1957. 2. száma pedig a tanulmányi (tematikus) részben lengyel forrásokból nagyobb összeállítást közöl a társadalmi változásokról Lengyelországban („Changements sociaux en Pologne”). 1959. 2. számának

tanulmányi része a szovjet társadalomtudományi képzéssel foglalkozik („Teaching of the social sciences in the higher educational establishments of the U. S. S. R.”).

Impact Science et Société

Magyar vonatkozásokat alig tartalmaz.

Reports and Papers in the Social Sciences

Magyarország, vagy a többi szocialista országok elenyésző mértékben szerepelnek.

Current Sociology. Trend Report and Bibliography.

A szűrőpróbaszerűen megvizsgált 1957. 3., 1958. 1., 1958. 2. számokban Magyarország sem mint forrás, sem mint a tájékoztatás tárgya nem szerepel és ugyanez vonatkozik a többi szocialista országra is. Kivétel ez alól az 1958. 2. szám, amely a lengyel Nowe Drogi-ból vesz át cikket.

International Bibliography of Economics

Eddig 1—6. kötete jelent meg 1952—1958-ig dolgozva fel a nemzetközi közgazdasági irodalmat.

Az 1—5. kötetben Magyarország és a magyar közgazdaságtudomány szerepeltetése hiányos. Az 1. kötetben a magyar állami költségvetéssel egy cím sem foglalkozik és ebben a kötetben, valamint a további kötetekben is a kevés Magyarországgal foglalkozó tétel közül is találni nem elsőrendű forrás-értékkel bíró külföldi tételeket is. Így például a 2. kötet Magyarországról 18 tételben tájékoztat, amelyből 10 nyugati forrás (elsősorban a washingtoni Mid-European Center Studies kiadványai alapján). A 3. kötet 24 magyar vonatkozású tételt tartalmaz (ebből 5 nem-marxista forrásból), a 4. kötet Magyarországról 56 tételt közöl túlnyomórészt eredeti magyar anyag alapján. Az 5. kötet 28 magyar vonatkozású tételt tartalmaz, míg a 6. kötet 93 tételt.

Ez utóbbihoz a magyar anyagot a Központi Statisztikai Hivatal és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének könyvtárai szolgáltatták (amit a kötet bevezetőjében az UNESCO elismeréssel nyugtáz). Összehasonlítva a *Magyarországgal foglalkozó tételek mennyiségét és minőségét valamennyi megelőző kötettel szemben, vagy más UNESCO-kiadványokkal, szembevetve a pozitív különbség.* Ez arra enged következtetni, hogy közös erőfeszítéssel, a magyar tudományos intézmények és a megfelelő UNESCO-szerkesztőségek együttműködésével pozitív eredmények érhetők el. Jellemző egyébként, hogy a *Szovjetunió* az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiai sorozata 6. kötetében 169 *időszakos kiadvánnyal* szerepel, ami arról tanúskodik, hogy az illetékes szovjet szervek súlyt helyeznek az UNESCO-kiadványokban történő szereplésre (a szovjet közreműködést a kötet előszavában ugyancsak elismeréssel nyugtázza a szerkesztőség).

Az 1—5. kötetek fő magyar forrásai: a Társadalmi Szemle, a Statisztikai Szemle és a Jogtudományi Közlöny. A 6. kötet 6 magyar folyóiratot dolgoz fel úm.: Jogtudományi Közlöny, Közgazdasági Szemle, Külkereskedelem, Pénzügy és Számvitel, Statisztikai Szemle, Társadalmi Szemle. (Összehasonlításul a szocialista országok feldolgozott folyóiratainak száma: szovjet 169, csehszlovák 5, román 2, bolgár 1, lengyel 28, NDK 7 és jugoszláv 15.) A folyóiratokon kívül, a bibliográfiai sorozat e legutóbbi kötete valamennyi 1957-ben megjelent lényeges magyar közgazdasági és statisztikai kiadvány adatait is magában foglalja. A 95 tétel természetesen önmagában nem is tükrözi a magyar közgazdaságtudomány szereplését, mert ez a szám csak a Magyarországgal foglalkozó kiadványokat és cikkeket tartalmazza és nincsenek benne a magyar szerzőktől eredő elméleti, vagy a tőkés gazdasággal foglalkozó és általában azok a közlemények, amelyek nem kapcsolódnak a magyar népgazdasághoz.

Azt lehet mondani, hogy *e bibliográfiai sorozat 6. kötete tulajdonképpen az első az UNESCO társadalomtudományi bibliográfiái közül, amely megfelelően foglalkozik Magyarországgal és valóban áttekintést nyújt a magyar közgazdasági-statisztikai irodalomról.*

International Bibliography of Sociology. Vol. 6.

Három magyar folyóirat anyagát dolgozza fel úm.: Jogtudományi Közlöny, Statisztikai Szemle, Társadalmi Szemle. Összehasonlításként a többi szocialista ország folyóiratainak számával: Szovjetunió 26, Csehszlovákia 5, Lengyelország 6, Románia 1, NDK 1, és Jugoszlávia 11.

International Bibliography of Political Science. Vol. 6.

Feldolgozott magyar folyóiratok: Jogtudományi Közlöny, Közgazdasági Szemle, Statisztikai Szemle, Társadalmi Szemle.

International Bibliography of Social and Cultural Anthropology. Vol. 1., Vol. 2.

Az Ethnographiát csak az 1. kötet dolgozza fel. A Néprajzi Értesítő 1956. évi 17 tanulmányából csak hétről tájékoztat, nem a legszakszerűbb válogatással. Az akadémiai Acták feldolgozása fogyatékos, míg a könyvekről történő tájékoztatás ötletszerű. Így például kimaradt a *Studia Memoriae* Belae Bartók Sacra, Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton stb.

International Political Science Abstracts. 1957. Vol. 7., 4. sz.

Magyar folyóiratot nem dolgoz fel, ezzel szemben nyugati források alapján több magyar vonatkozású tételt sorol fel.

International Register of Current Team Research in the Social Sciences. 1950—1952. 1953.

A kiadványban viszonylag kevés számú európai ország szerepel, a szocialista országok közül csak Jugoszlávia. A munkát kérdőívek alapján

állították össze, a szocialista országok az előszó szerint nem válaszoltak, vagy nemleges válaszokat küldtek a kérdőívekre.

International Repertory of Social Science Documentation Centres. 1952.

16 ország szerepel ebben a reference-munkában, szocialista ország egy sem.

Thèses de sciences sociales — Catalogue analytique international de thèses inédites de doctorat. 1940—1950. 1952.

A kiadatlan társadalomtudományi doktori disszertációk bibliográfiájában Magyarország mint forrás nem szerepel (30 UNESCO tagországot kértek fel adatszolgáltatásra), a szocialista országok közül csak Csehszlovákia szerepel forrásként. Magyarországgal egyébként egy a gráci, egy pedig a párizsi egyetemen benyújtott disszertáció foglalkozik.

Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales. 2. ed. 1957.

Hozzávetőleg 1000 társadalomtudományi folyóiratot ismertet, Magyarország a következőkkel szerepel: Acta Ethnographica, Ethnographia, Jogtudományi Közlöny, Közgazdasági Szemle, Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle, Statisztikai Szemle, Társadalmi Szemle. A kötet az 1955. évi állapotokat tükrözi. Ekkor azonban a Magyar—Szovjet Közgazdasági Szemle már egy esztendeje megszűnt, ugyanakkor nem szerepel például a Pénzügyi Szemle. A válogatás kritériumai különben sem elég világosak, mert például a Szovjetuniónál szerepeltetik a Vnesnjaja Torgovlja külkereskedelmi folyóiratot, Csehszlovákiánál a Záhраниčný Obchod-ot, az NDK-nál viszont hiányzik az Aussenhandel, szerepel az NDK-nál az Einheit, de hiányzik Franciaországnál a Cahiers du Communisme. Számos ilyen és hasonló következtetlenségre lehetne még rámutatni. (Részletes ismertetését ld. az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei IX. köt. 3—4. számában.)

Inventaire raisonnées des services périodiques de documentation de sciences social. 1951.

Magyarország nem szerepel.

L'éducation dans le monde. 1955.

A magyar oktatásügyi rendszert is ismerteti.

Catalogue des sources de documentation juridique dans le monde. 2. ed. 1957

A magyar anyag összeállításában részt vett az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete.

Étude des bibliographies courantes des publications officielles nationales. 1958..

A többi szocialista országhoz hasonlóan, Magyarország is megfelelően szerepel a kiadványban.

Az MTA-nál a társadalmi-történeti tudományokhoz tartozó, de az UNESCO-nál a „sciences sociales” fogalomkörébe nem tartozó diszciplínák közül, pl. a földrajztudomány két reprezentatív nemzetközi tájékoztató kiadványának a *Bibliographie Cartographique Internationale* és a *Bibliographie Géographique Internationale* (mindkettő UNESCO által támogatott kiadvány) magyar vonatkozásai sem kielégítőek.

III

A felmérésből kitűnik — anélkül is, hogy részletes statisztikát kellene készíteni —, hogy számos UNESCO-kiadványban Magyarország, a magyar társadalomtudomány sem mennyiségileg (az adatok, a tételek mennyisége), sem minőségileg (forrásérték szempontjából) nincs megfelelően képviselve. Több kiadványban egyáltalán, vagy csak nyugati forrásból, vagy alig találni politikailag-tudományosan forrásértékű magyar adatokat.

A legtöbbet idézett magyar források közé tartozik a Társadalmi Szemle, Statisztikai Szemle, Jogtudományi Közöny. De még a folyóiratoknál is rosszabb a helyzet a könyvek terén és ez részben objektív adottság is (regisztrálási problémák, fokozott nyelvi nehézségek).

A Current Sociology megvizsgált három számában semmi magyar vonatkozás nem található, az International Social Science Journal szinte teljesen nélkülözi a magyar vonatkozásokat, ritka kivételek az olyan kiadványok, amelyek ebből a szempontból kielégítőnek tekinthetők. Ilyen például az International Bibliography of Economics 6. kötete (95 tétel Magyarországról), a két nagy jogi dokumentációs kiadvány; ezekhez hazai intézmények szolgáltatottak anyagot.

Az UNESCO társadalomtudományi kiadványainak elemzése magyar szempontból, mindent összevetve meglehetősen negatív képet mutat. A magyar társadalomtudomány sem mint forrás, Magyarország és a magyar társadalomtudomány sem mint a tájékoztatás tárgya nem szerepel kielégítő módon. Ebből a megállapításból következik, hogy egyrészt tudományos „hírünk a világban” nem érvényesül a kívánatos módon az UNESCO kiadványai által, másrészt a magyar tudomány a nem eléggé hatékony UNESCO kapcsolatok következtében nem hallathatja hangját esetleg olyan kérdésekben, amelyekhez volna hozzátenni valója. Vagyis a nem kielégítő tájékoztatás következményeként nemcsak Magyarország és a magyar társadalomtudomány nem érvényesül megfelelően az UNESCO kiadványaiban, hanem más országok kutatói sem kaphatnak helyes képet a magyar társadalomtudományról, gyakorlatilag: nem vehetik eléggé igénybe a magyar eredményeket. Mindez természetesen nem abszolút értelmében fogható fel, hiszen az UNESCO és kiadványai, jóllehet rendkívül tekintélyesek, korántsem egyedüli fórumai a tudományos gondolat és eredmények nemzetközi cseréjének.

Nagyban-egészben a megfelelő változtatásokkal az előzőekben elmondottak érvényesek a többi szocialista országra is. Magyar vonatkozásban mindenestre felvetődik a gondolat, hogy a magyar társadalomtudomány nem kielégítő szereplése az UNESCO kiadványaiban mennyiben tudható be kizárólag az érdekelt szerkesztőségek elfogultságának, objektív okként a nyelvi nehézségnek és mennyiben volt teljes mértékben kielégítő a külföldre irányuló hazai tudományos és kulturális propaganda megszervezése. Az illetékes magyar szervek és intézmények a maguk részéről biztosították-e vajon szervezetten az anyagszolgáltatást az UNESCO kiadványaihoz, rendszeresen foglalkoztak-e ezekkel.

Az a tény, hogy néhány esetben illetékes magyar intézmények anyagot szolgáltatottak az UNESCO kiadványaihoz (pl. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, MTA Közgazdaságtudományi Intézete) és ezekben Magyarország, a magyar társadalomtudomány megfelelően szerepelt, arra utal, hogy *az eredményes együttműködés formái közül mindenekelőtt a szervezett hazai anyagszolgáltatást kell biztosítani a megfelelő intézmények bevonása által.*

A hangsúly mind az anyagszolgáltatás, mind az UNESCO anyagokkal való foglalkozás tekintetében a *szervezettségen van*, mert már kialakult kapcsolatok is megszakadtak, vagy egyszeri anyagszolgáltatásra korlátozódtak (MTA Közgazdaságtudományi Intézete, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete).

Az eddig elmondottak alapján megállapítható, hogy a magyar társadalomtudomány UNESCO-kapcsolatainak alakulásában bizonyos — egyelőre alkalmazzerűen tapasztalható öröndetes fejlődés mellett — még több olyan nem szükségsszerű fogyatékoság is fennáll, amelynek felszámolása csak közös erőfeszítéssel érhető el.

Nem tekinthető megnyugtatónak sem az UNESCO, sem a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatai szempontjából, hogy az UNESCO-kiadványaiban nem ritkán, nem forrásértékű tájékoztatások szerepelnek Magyarországról, hogy fontos magyar publikációk nem szerepelnek a világsservezet tájékoztási-bibliográfiái kiadványaiban.

Kívánatos, hogy közös erőfeszítés eredményeként a magyar tudományos élet kapcsolatai megfelelően alakuljanak az UNESCO-val, hogy a magyar társadalomtudomány eredményei az UNESCO kiadványai útján is hozzájárulhassanak a békés nemzetközi együttműködéshez, hogy a nemzetközi tudományos közvélemény az UNESCO kiadványai közvetítésével is reális képet nyerjen a magyar társadalomtudomány — és általában tudományunk — eredményeiről.

Az alkotó, kezdeményező együttműködés terén tehát mindkét részlől van még tennivaló, és a magyar társadalomtudományi intézmények az UNESCO kiadványai iránti megbecsüléstől vezettetve és elismerve ezek pozitív szerepét a nemzetközi tudományos együttműködésben, vállalni tudják az együttműködésből a reájuk háruló feladatokat.

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI FOLYÓIRATIRODALMUNK FEJLŐDÉSE*

1. Egészen a közelmúltban három új állam- és jogtudományi folyóirat (periodika) jelent meg. A Tudományos Akadémia idegen nyelvű állam- és jogtudományi lapja, az *Acta Juridica*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem idegen nyelvű periodikájának, az *Annales* első állam- és jogtudományi kötete és végül a Budapesti Állam- és jogtudományi Kar magyar nyelvű időszaki kiadványa, az immár harmadik magyar ún. kari *Acta*.**

Bizonyára hasznos és célszerű lesz, ha ennek alkalmából a Tudományos Akadémia e folyóiratának hasábjain rövid szemlét tartunk arról, hogy milyen utat tett meg és hol tart ma állam- és jogtudományi folyóiratirodalmunk. Célszerű és hasznos ez több szempontból is. Csak néhányra mutatva rá: egy ilyen áttekintés során bizonyos értelemben az Akadémia is beszámol tudományfejlesztő tevékenységéről; a társadalomtudományok más művelői egységes, átfogó képet alkothatnak az állam- és jogtudományok helyzetéről, hiszen ezt a folyóiratirodalom viszonylag hűen tükrözi; talán akad benne néhány követhető, hasznos megoldás vagy módszer; talán egyes társadalomtudományi témák komplex feldolgozásához hasznos tájékoztatást ad a jogtudományi folyóiratok profiljáról és jellegéről; utal folyóirataink külföldi fogadtatására, rávilágít meglevő hiányosságokra. Egyszóval: időszerűnek tűnik, hogy amikorkönyveinkről folyamatosan közlünk könyvismertetéseket és bírálatokat, röviden szóljunk folyóiratainkról is. Csak örvendetes, hogy az alkalmat ehhez három új folyóirat megjelenése adta.

2. A magyar állam- és jogtudományi folyóiratirodalom egyik orgánuma, az Állam- és Jogtudományi Intézet lapjaként és az egész magyar állam- és

* A fenti cím alatt itt közölt áttekintés nem azt a célt tűzte maga elé, hogy az állam- és jogtudományi folyóiratirodalom fejlődése keretében az egyes lapok hasábjain közléteit cikkek szemléletét, módszerét, tudományos eredményeit, gyakorlati hasznosíthatóságát, tudományfejlesztő értékeit tárja fel, elemezze és értékelje. A cél inkább az, hogy az állam- és jogtudományi folyóiratokról általában, azok feladatairól és profiljáról, valamint arról adjunk összefüggő képet, hogy folyóirataink mennyire felelnek meg a különböző területeken folyó tudományos kutatás igényeinek, ezeket hogyan szolgálják. Amikor tehát jogtudományi folyóiratirodalomról beszélünk, akkor a folyóiratirodalom szót inkább alaki értelemben használjuk.

** Ez év januárjában indult meg egy ugyancsak fontos — bár elsősorban nem tudományos jellegű — jogi havilap, a *Döntőbíráskodás*. a Központi Döntőbizottság hivatalos értesítője.

jogtudomány fórumaként megjelenő *Jogtudományi Közlöny* több évtizedes múltra néz vissza. Jelen volt a századeleji kodifikációs harcoknál, a burzsoá magyar jogtudománynak a feudalizmus erőivel szembeni lassú térhódításánál, megjelent a Horthy-korszak éveiben is. Részes, kifejezője és támogatója volt Magyarország története e szakasza retrográd társadalmi és politikai rendszerének. Akkor is, ha hasábjain teret engedett az adott viszonyok között pozitív tudományos törekvéseknek is. 1945 után aztán, éppen 15 éve, egy új jog kibontakozásának segítője lett. Ma már XV-öt számoló „új évfolyamai” — harccal teli úton bár — hamar a szocialista jog, a szocialista állam építésének orgánumává lettek. Elsősorban e lap hasábjain kísérhető végig az a forradalmi átalakulás, amelyen az egész magyar állam- és jogtudomány átment. A szocialista építésnek minden területén való megkezdése, a nagy feladat „lebontása”, differenciálása, egyes szakaszok sikeres befejezése természetesen egyre több és sokrétűbb feladatot állított a szocialista állam és jog gyakorlati és elméleti művelői elé. Az új megnövekedett feladatok új és megnövekedett utak és formák igénybevételének szükségét jelentették jogirodalmunk vonatkozásában is. A Jogtudományi Közlöny mellett ma már az állam- és jogtudományi folyóiratok egész spektruma áll előttünk: az *Állam és Igazgatás*, a *Magyar Jog*, az *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, a három állam- és jogtudományi kar időszakos kiadványai, az ún. kari acták, az *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominata*, a *Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, az *Acta Juridica et Politica Universitatis Szegediensis*, az idegen nyelvű *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae — Sectio Juridica*, az ugyancsak idegen nyelvű *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* és végül a Magyar Jogász Szövetség kiadásában francia és orosz nyelven megjelenő *Revue de Droit Hongrois*, illetőleg *Obzor Vengerszkovo Prava*. Egy bizonyítéka ez a kép annak a ténynek, hogy — amint ezt egy az Állam és Igazgatás újbóli megjelenése kapcsán nem is olyan régen közzétett cikk írja — „a szocialista építést szolgáló állam- és jogtudományunk fejlődésében kezdettől fogva jelentős tényező volt a folyóirati irodalom. A folyóirat természeténél fogva mozgékonyabb, időszerűbb, jobban tud a mindennapi élet gyakorlatában felmerülő konkrét feladatokhoz kapcsolódni, tágabb teret ad az építő bírálatnak, vitának, mint az önálló kiadványként megjelenő, mélyebb elmélyülést igénylő monografikus irodalom, amelynek számos előfeltétele — különösen a szocialista fejlődés első időszakában — nem is volt meg. Bár tudománytörténetünk még nem dolgozta fel rendszeresen ezt az időszakot, mindezek már ma is aláhúzzák az állam- és jogtudományi folyóiratok jelentőségét a szocialista építés elvi kérdéseinek kidolgozásában és a gyakorlati munka irányításában”.¹ Bizonyos, hogy folyóiratirodalmunk egészének általában az volt és

¹-os, Az „Állam és Igazgatás” megjelenéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1959. 7—8. sz. 428. old.

az ma is a feladata, ami ebből a jelentőségéből folyik. Egy-egy folyóirat ezen egységes feladat egy-egy sajátos szintjének, ill. viszonylag önálló részének minél teljesebb megoldását van hivatva szolgálni. Azzal természetesen, hogy része az egésznek és hogy bizonyos tevékenységi formái közvetlenül is az egész cél szolgálatában állnak. Ha a részfeladatokat nem is lehet egymástól, különösen az egésztől elválasztani, a tényekből és a kitűzött célokból mégis a következő — behatóan itt nem részletezhető — „munkamegosztás” olvasható ki.

A *Jogtudományi Közlöny* általában fóruma a gyakorlat és az elmélet találkozásának mind a szerzőket, mind a tárgyalta kérdéseket, mind a közölt munkák jellegét (módszerét és színvonalát) tekintve. Egyedül ezt a szerepet tartósan nem vállalhatta. Nyilvánvaló ui., hogy a fejlődés során ez mennyiségileg annyira megnövekedett igények kielégítését kellett volna jelentse, amelyek egy lap keretét már szétfeszítették volna. Ez a mennyiségi növekedés a lap profilját is túlságosan „elnyújtotta” volna az egyre szaporodó, kisebb jelentőségű, egyébként szintén fontos gyakorlati kérdések — a dolog természetéből folyóan nagy terjedelmet igénylő — gyakorlati-technikai taglalásától egészen a nagyobb, elvi jelentőségű problémák vagy a tudomány fejlődése szempontjából ugyancsak fontos történeti kérdések monografikus mélységű tárgyalásáig. Emellett az egész államapparátus átalakítása, az új államszervezet kiépítése és egészséges funkcionáltatása a jogtudományon belül az ezzel összefüggő kérdések hadának minél sokoldalúbb, különösen sürgető kidolgozását tette szükségessé. Ez egyrészt az *általánosan* állam- és jogtudományi Jogtudományi Közlöny profilját egyenetlenné tette volna, másrészt pedig a lap terjedelmét emelte volna a még célszerűnél nagyobbra.

A feladatoknak ez a differenciálódása és megnövekedése tette szükségessé a megfelelő megoldási formák megteremtését. Ebben a helyzetben, ebben a differenciálódási folyamatban született a Magyar Jogász Szövetség szerkesztésében havonként megjelenő *Magyar Jog*, amely elsősorban a gyakorlat folyóirata. Mind abban a vonatkozásban, hogy a benne tárgyalta kérdések többnyire egészen közvetlenül gyakorlati kérdések, mind pedig abban, hogy szerzői köre is nagyobb részt a gyakorlat képviselőiből tevődik össze. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy elvi szempontból is ne képviselne megfelelő színvonalat, csak annyit, hogy elsősorban nem elméleti, hanem gyakorlati beállítottságú. Ezt szolgálja a terjedelme és belső struktúrája is.

A másik folyóirat, amely ebben a differenciálódási folyamatban indult meg, a Minisztertanács keretében havonként kiadásra kerülő *Állam és Igazgatás* (1952-ig *Állam és Közigazgatás*). Jellegében sok tekintetben hasonló a Magyar Joghoz, amennyiben szintén erősen a közvetlen gyakorlati feladatok felé fordult. Csakhogy míg a Magyar Jog elsősorban a bírói gyakorlattal kapcsolatos jogterület fórumaként jelentkezett (teret biztosítva a Magyar Jogász Szövetség mint a jogászság társadalmi szervezetének egyéb kérdései számára is), addig az *Állam és Igazgatás* az államapparátus átalakítása, az új államszervezet

kiépítése és egészséges funkcionáltatása gyakorlati és elméleti kérdéseinek szentelte, illetve szenteli hasábjait.

A kezdeti időszakban a Jogtudományi Közlöny egyik lényeges feladata volt a Szovjetunió és a baráti államok állam- és jogtudománya eredményeinek hazai megismertetése, propagálása. Ez a feladat oly súllyal jelentkezett, hogy hamarosan egy önálló kiadvány kereteit érte el a Jogtudományi Közlöny mellékleteként kiadott *Szovjetjogi Cikkgyűjtemény* (1954-től megszűnéséig *Cikkgyűjtemény a Külföldi Jogi Irodalom Köréből*) formájában.

A szocialista magyar jogrendszer fontosabb jogintézményeinek a külföld számára történő dokumentális ismertetését szolgálja a Magyar Jogász Szövetség kiadásában *Revue de Droit Hongroise*, illetőleg *Obzor Vengerszkovo Prava* címen megjelenő periodika, amelyben francia és orosz nyelven a tárgyalt jogintézmények kapcsán egy-egy tájékoztató tanulmány és a tárgykörbe tartozó fontosabb jogszabályok kerülnek közlésre.

Mint magas szintű elméleti folyóirat 1957-ben indult meg a Magyar Tudományos Akadémia *Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője*. Megindítását két tényező tette szükségessé. Egyrészt az, hogy bár a Jogtudományi Közlöny az Intézet folyóirataként szerepel, szerzői köre ennél jóval nagyobb (gyakorlatilag minden a jogtudomány iránt érdeklődő szerző részére nyitva áll, nagyobb részt nem is az Intézetben készült tanulmányok táplálják), és nem tudta már biztosítani az Intézet színvonalban és mennyiségileg örvendetesen fejlődő publikációs igényeit. Az Intézet ilyen értelmű fejlődése folytán másrészt szükségessé és lehetségessé vált olyan jellegű állam- és jogtudományi munkák közzététele, amelyek a Jogtudományi Közlöny kereteit mind módszerben, mind pedig terjedelemben meghaladták. Olyanoké nevezetesen, amelyek monografikus alapossággal (szélesebb elméleti bázissal, a történelmi fejlődés és a gyakorlati élet sokoldalú vizsgálatával, a külföldi joganyag és jogtudományi irodalom teljesebb számításba vételével) a szocialista állam és jog, valamint a szocialista jogtudomány elvi jelentőségű, fontosabb kérdéseit hivatottak feldolgozni, amelyek az adott kérdésekben az állami munkát magasabb, elvi-elméleti szinten segítik, illetőleg a szocialista jogtudomány egyes elméleti kérdéseivel foglalkoznak. Szükségessé és lehetségessé vált továbbá a burzsoá állam és jog lényegének az eddiginél magasabb szintű kritikai feltárása is.²

A fentiek illusztrálására példaképpen érdemes legalább egy néhány cikkre, illetve azok mondanivalójára utalni.

Szabó Imre „Hans Kelsen és a marxista jogelmélet” c. tanulmányában (I. köt. 1. sz. 5–36. old.) alapos elméleti bírálatnak veti alá a mai burzsoá jogfilozófia egyik legjelentősebb irányzatát. Feltárja annak osztálytartalmát, elméleti gyöngéit, következtetlenségeit, monografikus alapossággal bontakoz-

² Az Állam- és Jogtudományi Intézet *Értesítője*, I. köt. (1957), 1. sz. Előszó, 4. old.

tatva ki az érintett kérdésekben a szocialista jogszemlélet álláspontját. Kovács István „Az államigazgatás meghatározása” (I. köt. 2. sz. 67—95. old.), Schmidt Péter „Decentralizáció és demokratikus centralizmus” (II. köt. 12. sz. 75—101. old.) c. tanulmányaikban *elméleti* színvonalon tárgyalják a címeikben is kifejezésre jutó kérdéseket, mégis lényegesen segítették, illetve segítik a gyakorlatot, éppen mert átfogó, elvi bázist biztosítanak számára. Történeti és elméleti szinten tárja fel Világhy Miklós „A birtokvédelem problémájá”-t (I. köt. 2. sz. 143—177. old.), Eörsi Gyula „A prevenció és vétkeesség” (III. köt. 1. sz. 35—39. old.) kérdéseit, de épp ezzel adták a legtöbbet a közelmúltban hatályba lépett polgári törvénykönyv vonatkozó részeinek kodifikálásához. Sajátos az Értesítő egyetlen mellékrovatának a profilja is, amely az eddigiekben majdnem kizárólag csak könyvismertetéseket közölt részben külföldi, részben pedig magyar könyvekről. Ezek ui. nemcsak az adott könyvek informatív ismertetésére szorítkoznak. Ennél mélyebbre mennek: maguk is vetnek fel új problémákat, vitatkoznak a kérdéses könyv egyes tételeivel, egyik-másik vonatkozásban tovább mennek annak eredményein, újat is hoznak. Hogy csak egy-két példát említsünk. Nagy Lajos „Külföldi könyvészeti munka a magyar jog forrásairól” (II. köt. 1—2. sz. 151—162. old.), Mádl Ferenc „Eörsi Gyula: A tervszerződések” (I. köt. 2. sz. 315—325. old.) és Pap Tibor: „S. Szer: Családjog” (I. köt. 1. sz. 121—126. old.) c. írásaikban nemcsak egyszerűen ismertetik a jelzett könyv mondanivalóját, hanem vitatkoznak, érveket és ellenérveket sorakoztatnak fel, állástfoglálnak a könyv fontosabb tételeit illetően.

Profiljukat és feladatukat illetően bizonyos vonatkozásban azonos jellegűnek foghatók fel azok a folyóiratirodalmunkban sajátos periodikák, amelyek egyszerűen kari „Acta”-k címen ismereteseek. Ezek közül a legrégebbi múltra a szegedi kar „Acta”-ja tekinthet vissza: 1949-ben indult és jelenleg a VI. kötetnél tart (az egy kötetben megjelent munkák száma 4—15-ig terjed). Időrendben ezt a pécsi kar „Studia”-ja követi (1958), amely a 12. számnál tart. És végül egészen fiatal a budapesti kar „Acta”-ja, amely 1958 második felében hagyta el először a sajtót. E periodikák — bár bizonyos rendszerességgel jelennek meg — folyóiratoknak csak abban az értelemben nevezhetők, hogy egységesen szerkesztett formában, egy cím alatt, kötet és számjelzéssel (vagy egyszerűen csak sorszámozással) jelennek meg. A rendes folyóiratjelleghez azonban hiányzik náluk a rögzített periodicitás; csak tanulmányokat közölnek, egy szám egyenlő egy füzetrel (ez alól kivétel a budapesti kar „Acta”-ja, amely több tanulmányt tartalmaz). A kari „Acta”-k célja is sajátos — az egyetemi élethez és feladatokhoz idomult cél —, mint amennyire sajátos a szerkesztésük, szerkezeti struktúrájuk is. Ezt a célt a budapesti kar „Acta”-ja első számának beköszöntője a következőkben jelöli meg: „...egyfelől publikációs lehetőséget biztosít a kar... oktatóinak”, nyilvánosságot biztosít „a jogtudomány olyan ágaihoz tartozó műveknek... amelyek területéről a szak-

folyóiratokban egyáltalán nem, vagy kisebb számban jelenhetnek meg tanulmányok, másfelől a kötetek célja az, hogy cserekiadványként eljuttassuk szerte a világra a társkarokhoz, kiváltképpen természetesen a szocialista országok jogi karaihoz... A karon folyó tudományos munkáról, bár nem keresztmetszetében, teljes betekintést nyújtva, de mozaikszerűen kíván beszámolni az *Acta*”.³ Ami már most az „Acta”-k cikkeinek spektrumát és színvonalát illeti, nehéz volna e keretben részletes, az egyes tanulmányok érdeméig menő értékelést adni. Lényegében átfogják az állam- és jogtudományok egészét, ha számszerűleg döntően olyan tárgyú tanulmányokról is van szó, amelyek történeti jellegük, vagy nagy terjedelmük, speciális egyetemi rendeltetésük miatt a szakfolyóiratokban nem mindig jutnának nyilvánosságra. A színvonal tekintetében az egyenletlenség talán nagyobb, mint a szakfolyóiratoknál. Ez azonban részben abból is adódik, hogy nem egy tanulmány esetében fiatal oktatók első publikációs szárnypróbálgatásáról van szó. A kari „Acta”-k a már fent vázolt célon túlmenően több szempontból lényeges részei jogtudományi folyóiratirodalmunknak. Mindenekelőtt növelik a publikációs lehetőségeket. Ezen keresztül ösztönzőleg hatnak a kari tudományos élet fokozására, jelentősen hozzájárulnak — főleg a fiatalabb — oktatók tudományos fejlődéséhez, a jogi oktatás kulturáltságának emeléséhez. Jó szelekciót és széles házist biztosítanak a központi folyóiratok színvonalának emeléséhez.

Az állam- és jogtudományi folyóiratirodalomnak ebben a helyzetében indult meg 1959-ben a Magyar Tudományos Akadémia idegen nyelvű állam- és jogtudományi folyóirata, az *Acta Juridica*. Az *Acta Juridica* célkitűzése a szocialista magyar állam- és jogtudomány eredményeinek a külföld számára való megismertetése, hozzáférhetővé tétele. A szerkesztőbizottság a folyóirat első számában közzétett beköszöntőjében kifejezésre juttatja azt a meggyőződését, hogy a magyar szocialista állam- és jogtudomány már elérte azt a szintet, hogy eredményei számot tarthatnak a nemzetközi jogtudományi nyilvánosság érdeklődésére.⁴ Monografikus jellegű, magas szintű tanulmányai-val, amelyek — feltárva és bemutatva Magyarország és a baráti államok jogtudományának eredményeit, számot vetve a burzsoá jogtudomány nézeteivel — a szocialista magyar jogrendszer legfontosabb kérdéseivel foglalkoznak (tanulmányrovat); könyvismertetéseivel és a megvédett disszertációk annotációival, amelyek útján általános tájékoztatást ad a megjelenő jogtudományi munkák egész problematikájáról, az érintett munkák érdemi mondanivalójáról és eredményeiről (recensiones rovat), dokumentációs és tájékoztató közleményeivel, amelyekkel a magyar jogtudományi élet (kongresszusok, konferenciák, vitaulések stb.) fontosabb eseményeiről tudósít (varia-rovat), — több célt is kíván szolgálni. Ezek közül kettőt kell kiemelni. Az egyik az a törekvés,

³ Kádár Miklós, Bevezető. *Acta Facultas Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus I., Fasciculus I., 3—4. old.

⁴ *Acta Juridica*, Vol. I. (1959), fasciculi 1—2., 1. o.

hogy a magyar állam- és jogtudomány minél hathatósabban járuljon hozzá a szocialista állam- és jogtudomány nemzetközi méretű fejlődéséhez és fejlesztéséhez. A másik az a meggyőződés, hogy a szocialista jog hazai forrásból való, magas szintű tanulmányok útján történő ismertetése és megismerése a nem szocialista jogászai közvéleményt illetően sokban hozzá fog járulni a szocialista jog és jogtudomány tárgyilagosabb megítéléséhez. Röviden arról van szó, hogy a magyar állam- és jogtudomány művelői kötelezettségét érezték annak, hogy a jog fejlődéséért vívott tudományos küzdelmüket, ennek egyes eredményeit a nemzetközi jogtudományi élet nyilvánossága elé tárják. Bizonyos, hogy ezzel — a szocialista jogtudomány fokozottabb fejlesztése mellett — a nemzetközi megértés ügyét is szolgálják. Ezeket a törekvéseket, a magyar állam- és jogtudománynak emögött álló fejlettségét honorálta a Magyar Tudományos Akadémia, amikor az Acta Juridica megindítását lehetővé tette. Az évenként egy kötetben (két kettős számban) kb. 400—500 oldalon megjelenő folyóirat minden arra érdemes — általában magyar nyelven már megjelent, színvonalát és tudományos értékét tekintve időtállóknak bizonyult — tanulmány számára nyitva áll. Az egyes tanulmányok vagylagosan angol, francia, német és orosz nyelven jelennek meg. A tanulmányokat két, a tanulmány közlési nyelvétől eltérő nyelven írott rezümé követi. A folyóirat ezzel is biztosítani kívánja az egyes tanulmányok problematikájának, eredményeinek minél nagyobb publicitását. A szerkesztőbizottság törekszik arra, hogy a lapon keresztül minél teljesebb képet adjon a magyar jogtudományi kutatásokról, azok eredményeiről: a szocialista állam és jog lényegéről, az egész jogrendszer és egyes ágazatainak főbb problémáiról, az elmélet nézőpontjairól és főbb tételeiről, a történeti diszciplinák lényegesebb fejezeteiről, a szocialista jog egésze keretében a magyar szocialista jogrendszer fejlődésének sajátosságairól, a burzsoá jogtudomány nézeteinek és eredményeinek mikénti értékeléséről. Egyszóval a szükségeset és a lényegest arról, amit adott viszonyaink között a magyar állam- és jogtudomány jelent.

Bár az eddig megjelent másfél kötet még nem érthette el e kép teljességét, tartalma mégis alkalmas arra, hogy az eddig mondottak realitását bizonyítsa. A *tanulmány-rovatban* eddig a következő tárgyú (című) cikkek jelentek meg: Az államhatalmi és államigazgatási szervek hatáskörének kérdései (Bihari Ottó) Szükséghelyzet a nemzetközi jogban (Búza László), A konstanzi „bulla” hatása a főkegyúri jog fejlődésére (Csizmadia Andor), Prevenció és vétkesség (Eörsi Gyula), A semlegesség az Egyesült Nemzetek rendszerében (Hajdu Gyula), A büntetés és a büntetési rendszer kérdéseihez (Hámori Éva), Az ártatlanság vétele (Király Tibor), Az államigazgatás meghatározása (Kovács István), Az objektív felelősség történetéhez (Mádl Ferenc), Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia (Péteri Ferenc), A magyar földtulajdon-jog feudális jellegének megszűnése (Sarlós Márton), Decentralizáció és demokratikus centralizmus (Schmidt Péter), A Magyar Tanácsköztársaság állama és

joga (Szabó Imre), Az államigazgatási eljárási törvény jogorvoslati rendszere (Szamel Lajos), A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása (Világhy Miklós), A társadalomra veszélyesség és a bűnösség kapcsolata a bűncselekmény fogalmának felépítésében (Viski László), Az üzemi tanács és az üzemi kollektíva (Weltner Andor). — A *recensiones-rovat* többek között értékelte és bemutatta Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, Eörsi Gyula: A tervszerződések, Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve, Institutiok, Csanádi György: A megbízási jogviszony, Haraszi György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata, Hajnóczy József közjogi politikai munkái (szerk.: Csizmadia Andor), Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Seres Imre: A földtulajdonjog a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben, Szamel Lajos: A jogforrás, és Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség című munkáját. — A *varia-rovat* egyebek között olyan jelentős vitákról ad részletes tájékoztatót, mint „a magyar népi demokratikus jogrendszer és tagozódása”, valamint „az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata” tárgyában rendezett, nagy érdeklődést kiváltott vitaülések; érdemi beszámolót közöl olyan országos rendezvényekről, mint pl. az Alkotmány 10. évfordulója alkalmából rendezett Jogászkonferencia; annotálja a megvédett disszertációkat; rendszeresen beszámol a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának tevékenységéről stb.

Kétségtelen tény, hogy az Acta Juridica folyóiratirodalmunk fejlődésének újabb jelentős állomása. A fejlődés jelentős állomása a szónak abban az értelmében, hogy vázolt céljaival csak állam- és jogtudományi irodalmunk minőségi és mennyiségi színvonalának meghatározott fejlettségi állapotától feltételezetten indulhatott el útjára. Attól a fejlettségi állapotától feltételezetten, amelyet ma már elért, amelyet röviden vázoltunk. Nem arról van szó, hogy az Akadémia illetékes szervei egy, ezúttal az Acta Juridica megindítására vonatkozó aktussal (nem kis anyagi áldozattal is) növelték ügyintéző tevékenységüket. Ez a formai, a dologi feltételek biztosítását jelentette a meglevő és gyarapítandó tartalom kibontakoztatására.

A jogtudományi folyóiratról adott szemlét — az első megjelenés kronológiai sorrendje szerint — az Eötvös Loránd Tudományegyetem Annaleseinek első állam- és jogtudományi kötetével (Sectio Juridica, Tomus I., 1959) zárhatjuk. Évkönyv, mint a címe is mondja, amely kizárólag tanulmányokat tartalmaz (szám szerint 17-et) vagylagosan angol, francia, német és orosz nyelven. Rendeltetése, hogy magasabb szinten szolgálja a kari „Acta”-k egyik jelzett célját. Azt nevezetesen, hogy bizonyos hosszabb, esetleg 2—3 éves időközönként a kar keretében elért legjobb tudományos eredményeket minden külföldi érdeklődő, elsősorban természetesen a baráti államok testvérkarai számára hozzáférhetővé tegye. Épp ezért az Annales kötetei és tanulmányai nemcsak tudományos eredmények, de a testvérkarok közötti együttműködés a barátság

közvetítői is. Az első kötet 17 tanulmánya a professzori kar tagjainak egy-egy nagyobb cikkét öleli fel. Anélkül, hogy az egyes tanulmányok értékelésébe bocsátkoznánk, annyit meg kell állapítanunk, hogy az Annales örvendetes gazdagítását jelenti állam- és jogtudományi folyóiratirodalmunknak, hogy az első kötet a színvonalat tekintve méltó prológja a sorozatnak.

3. Ezen áttekintés kereteit meghaladja, hogy hosszabban szóljunk egyes folyóirataink külföldi visszhangjáról, bár e téren egészen hízelgő eredményekről számolhatnánk be.⁵

Nem vállalkozhatunk arra sem, hogy jogtudományi folyóiratirodalmunk egészének és az egyes lapoknak hiányosságait részleteiben feltárjuk. Csak néhány észrevételre szorítkozunk. Már többször felmerült annak szükségessége, hogy jogi sajtónk fejlessze ki a jogi publicisztika műfaját (fontosabb, éppen napirenden levő kérdések rövid és érdemi taglalását, bíráló és javasló észrevételek kifejtését, — nem szükségszerűen monográfikus jelleggel). Az erre vonatkozó igény konkrétan az erre legalkalmasabb Jogtudományi Közlöny tekintetében merült fel. Ez a törekvés azonban mindeddig nem vezetett eredményre. Nem elég rendszeresen és nem mindig elég gyorsan reagál folyóiratirodalmunk a jogtudomány önálló műveivel jelentkező eredményeire. Míg az egyik oldalon a legtöbb könyvismertetés terjedelme túlméretezett, ami egyik-másik könyv, ill. lap tekintetében sok esetben helyeselhető, addig a másik oldalon sok kiadvány ismertetésére, értékelésére egyáltalán nem vagy csak nagyon későn kerül sor. Az egyes recenzió-rovatok így nem elég színesek, fárasztóak. Nem elég arányos a közlemények száma a jogtudomány különböző ágazatai tekintetében. Mindez arra utal, hogy a szerkesztés nem minden tekintetben elég rugalmas, nem mindig elég átgondolt és nem mindig elég szervezett. Nem egyszer az egyes tanulmányok színvonala is hagy kívánnivalót maga után. Nem mindig problémamentes a rendszeres és pontos megjelenés

⁵ Folyóirataink külföldön ma már általánosságban ismertek. Nemesak a baráti államok tekintetében, de azon túl is. Jellemző erre, hogy még magyar nyelvű folyóiratainkat, azok cikkeit is hasznosítják (tanulmányokban utalnak rájuk, nem egyet teljes egészében lefordítanak stb.), ami az érdeklődés egészen magas fokát jelenti. A kedvező és valóban érdemi fogadtatás azonban odáig is elmegy, hogy például az *Acta Juridica*-val számos külföldi jogtudományi folyóirat behatóan is foglalkozik. Példaképp elég csak két folyóirat értékelésére hivatkozni. A *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo* így ír: „A folyóiratban közölt... valamennyi cikk magas elméleti színvonalat képvisel. Valamennyi cikk arról tanúskodik, hogy a szerzők kellő alapossggal tanulmányozták a felvetett problémákat, hogy mindannyian jó tudományos felkészültségűek, és részleteikben ismerik a külföldi jogtudományi munkákat. A cikkek érdekes és eredeti következtetéseket tartalmaznak, és ha nem is lehet velük mindenben egyetérteni, mégis hozzájárulnak az egyes kérdések helyes megoldásának kidolgozásához, mert mély tudományos elemzés alapján készültek... Az új magyar jogi folyóirat a magyar jogászok komoly tudományos munkájáról tanúskodik és jelentős hozzájárulást jelent az egész világ jogászai között fennálló nemzetközi kapcsolatok megerősítésének ügyéhez.” (Sz. G. Kelina, Új magyar jogi folyóirat. SZGP, 1960. 3. sz. 139—141. o.) Elismerésre jutott az *Acta Juridica* a nyugati folyóiratoknál is. A *The International and Comparative Law Quarterly* 1960. évi első számában közölt recenzióban (Vol. 9. Part. 1. January 1960. 171. o.) pl. egyrészt örvendetésnek tartja, hogy az *Acta Juridica* révén hozzáférhetővé válik számos olyan magyar tudományos eredmény, amely a külföldi jogászok számára egyébként elveszett volna, másrészt megállapítja, hogy „a tanulmányok színvonala magas”.

(sok a kettős szám pl. az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjénél és a Jogtudományi Közlönyénél, gyakori az egyes számok megjelenésének túlzott elhúzódnása pl. az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjénél), ami részben a túl hosszú nyomdai átfutási idővel, a nem mindig megfelelő kéziratleadási fegyelemmel, ill. a szerkesztési munka esetenként hiányos szervezettségével függ össze. Ez egyrészt sérti azt az alapvető követelményt, hogy az olvasóközönség a folyóiratot a meghatározott időben kézhezkapja, másrészt károsan hat sok tanulmány hasznosíthatóságára, mert túl hosszúvá teszi a tanulmány megírása és megjelenése közötti időt. — Mindezek, és az esetleg még sorolható hiányosságok azonban nem olyanok, amelyek folyóiratirodalmunk érdemi színvonalát lényegesen csökkentenék és amelyeknek felszámolása a megoldhatatlan feladatok közé tartoznék.

Befejezésül csak a következő, általános megjegyzésre szorítkozunk. Minden tudományos munkában van valami közös, amit a német nyelv találóan Werdegang-nak nevez. Ez a Werdegang általában három fázisból áll. Kezdődik magával a *kutatással*, a kutatás során a kutató valamilyen *eredményre* jut, amit végül az eredmények *hasznosítása* követ. Az eredmények hasznosításának módja már minden tudományterületen más és más. Míg pl. egy műszaki kísérlet tudományos eredményeinek hasznosítása egyáltalán nem függ attól, hogy a kísérlet eredményeit publikálják-e vagy sem, addig a társadalomtudományi kutatások eredményei hasznosításának egyik feltétlenül szükséges formája, közvetítő eszköze az elért eredményeknek a szakajtó útján való közlése. A tudomány elért eredményei innen áramlanak tovább a gyakorlat különböző területei felé. Ez a helyzet az állam- és jogtudományok tekintetében is. Kézenfekvő tehát azt mondani, hogy az állam- és jogtudományok olyan fejlettek, amennyire fejlett a jogtudományi publikációs tevékenység, amelynek egyik lényeges területe éppen a folyóiratirodalom. A vázolt kép alapján nem hathat túlzásnak az a megállapítás, hogy jogtudományi folyóiratirodalmunk — ha, mint röviden érintettük, vannak is még leküzdendő hiányosságai — általában megfelel azoknak az igényeknek, amelyeknek kielégítésére a fejlődés jelenlegi szakaszában hivatott.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
II. ÉVKÖNYVE, 1958—59*

HUSZÁR ISTVÁN

A kötetet Friss István akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójának előszava vezeti be. Az előszó tömör értékelését adja az Intézet két évi tudományos tevékenységének. A Közgazdaságtudományi Intézet lényegében a magyar közgazdaságtudományi kutató munka központja, és így az előszó rövid áttekintést ad a hazai közgazdasági kutatás helyzetéről, az eddigi biztató reményekre jogosító eredményekről, az egyes — a gyakorlati gazdaságpolitikában már előttünk előtérben álló és tudományos választ sürgető — közgazdasági problémák vizsgálata terén mutatkozó elmaradottságunkról, a közgazdasági kutató munka hiányosságairól.

Az évkönyv 15 tanulmányt tartalmaz. E tanulmányok közül 13 foglalkozik a magyar népgazdaságban, a népgazdaság vezetésében és tervszerű irányításában felvetődött kérdésekkel. E tanulmányok kétségtelenül hozzájárulnak ahhoz, hogy — és úgy vélem, ezzel lehet leginkább jellemezni a kötet értékét — a magyar gazdasági életet, a népgazdaságban ható gazdasági törvényszerűségeket a korábbinál jobban, sokoldalúbban, a maguk gazdagságában megismerjük, hogy a kutató munka eredményeire támaszkodó, a tanulmányokban is leírt javaslatokat, gondolatokat hasznosítva, a gazdaságpolitikában felhasználva, jobbá tehesük a népgazdaság tervezését, hatékonyabban használjuk fel a gazdaságpolitikai célok valóra váltására a személyes érdekeltég elvét. Minden bizonnyal ezek a tanulmányok, ezek a javaslatok eredményesen segíthetik az MSzMP VII. Kongresszusa által kitűzött gazdasági feladatok sikeres megvalósítását.

Az említett 13 tanulmány közül kettő a lakosság életszínvonalának vizsgálatával foglalkozik. Jávorka Edit: A munkások- és alkalmazottak és a parasztság életszínvonalának összehasonlítása című tanulmányában mindenekelőtt azt vizsgálja, hogy 1957-ben a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme milyen mértékben haladta meg a parasztság egy főre jutó reáljövedelmét. A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Tervhivatal adatait az intézeti kutatás alapján helyesen korrigálja. Vizsgálódásai alkalmat

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 355. o.

adtak arra is, hogy az életszínvonal fogalmára és elemzésére, még közelebbről az életszínvonal társadalmi rétegek szerinti alakulására és összehasonlítására vonatkozóan néhány fontos általános következtetéshez jusson. Berényi József: A családnagyság összefüggése a jövedelemalakulással című tanulmányában megvizsgálja, hogy az életszínvonalban milyen különbségek keletkeznek egyrészt a munka szerinti elosztásból fakadó jövedelem, másrészt a családlétszám hatására. Szükségszerű, hogy a szocialista állam a nemzeti jövedelem egy részét a családlétszám különbözőségéből eredő életszínvonalbeli eltérések bizonyos kereteken belül történő kiegyenlítésére fordítsa. E kiegyenlítés néhány elvi kérdését fejti ki figyelemre méltó tanulmányában a szerző.

Az évkönyv 5 tanulmányban foglalkozik a népgazdaság tervezésének különböző kérdéseivel. Ausch Sándor és Madarasi Attila tanulmányukban (Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján) javaslatot dolgoznak ki a nemzeti jövedelemnek az eddigi tervezési és statisztikai gyakorlatban nem kellően megoldott elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának ábrázolására pénzügyi mérlegek segítségével. Simon György és Kondor György tanulmányukban (Az ágazati kapcsolatok mérlege és a termelőágak közötti közvetett összefüggések) a Központi Statisztikai Hivatal által 1957-re összeállított ágazati kapcsolatok mérlege felhasználásával azt vizsgálják, hogy a termelő ágazatok közötti közvetett összefüggések milyen nagyságrendűek, ezek az összefüggések hogyan módosítják a termelő ágazatok közötti különféle arányokat, mint például az anyaghányadokat, az állóeszköz igényességet stb. Czukor György és Timár János tanulmánya (A mérnökök és technikusok létszámának távlati tervezése) áttekintést ad a műszaki szakemberekkel való ellátottságunk, a műszaki szakemberek létszámtervezésének jelenlegi helyzetéről és javaslatot tesz a műszaki szakemberek létszáma távlati tervezésének néhány lehetséges változatára. Bródy András tanulmánya (A gépipar anyagfelhasználási mutatóinak vizsgálata) bemutatja, hogy a magyar gépgyártás anyagfelhasználási arányainak időbeli ingadozása mindenekelőtt a termékek választékának, az ún. gyártmánystruktúrának az állandó, gyakran előre nem látható változására — nagyarányú. Számításai, következtetései alkalmasak arra, hogy javítsunk az anyagellátás tervezésén. Hoch Róbert, Radnóti Éva és Grolmusz Vincze: A bútorkereslet alakulásának becslése, a keresletelaszticitási számítások alapján című tanulmánya a második öt éves terv időszakára vonatkozóan közöl számítást és egyben számítási, tervezésben használható módszert a lakosság bútorkeresletének várható változására.

A személyes érdekltség különböző kérdéseit tárgyalja az évkönyv 5 tanulmánya. Horváth Lajos: Az anyagi érdekltség elvének alkalmazása a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztésében című tanulmánya átfogó képet fest a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ható ösztönzők rend-

szeréről, e rendszer — sokszor a népgazdaság érdekeivel ellentétes — hatásairól, értékes gondolatokat, javaslatokat tartalmaz az anyagi érdekelttség rendszerének javítására. Horváth Lajos tanulmányát szerencsésen egészíti ki Kelemen Zoltán: Az anyagi érdekelttség és a munkaszervezet összefüggései a termelőszövetkezetekben című tanulmánya. Ez utóbbiban a fejlettebb munkaszervezetek gazdasági előnyeit taglalva javaslatokat dolgozott ki a termelőszövetkezeti brigádszervezet tökéletesítésére. A jövedelmezőségnek a termelésre gyakorolt hatását vizsgálja Csendes Béla és Vági Ferenc tanulmánya (A jövedelmezőség hatása a kukorica- és cukorrépatermelés alakulására). Noha a kutatást e két mezőgazdasági termékre vonatkozóan végezték el, a tanulmányban rögzített tapasztalatok és tanulságok, figyelemre méltóak a mezőgazdasági árpolitika egésze szempontjából is. Schmidt Ádám: A vállalati jövedelemelvonás tervgazdasági funkciói című tanulmányában arról ír, hogy a pénzügyi politika e területén elfogadott nézetek behatóbb vizsgálatot igényelnek, a vállalati jövedelemelvonásnak eddig tulajdonított egyes funkciók korántsem maguktól értetődőek. Vizsgálódásai alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy az állami vállalatok keretében a jövedelemelvonás fő funkciója az össz társadalmi szükségletek kielégítésére és a népgazdaság fejlesztésére szolgáló kiadások fedezetének biztosítása. Másodlagos funkció a vállalatok gazdasági tevékenységének, a tervgazdálkodás konkrét követelményeinek megfelelő befolyásolása. Gergely István: Jövedelmezőség és anyagi érdekelttség című tanulmányában azt kutatja, hogy a jelenlegi, alapjában az egy év alatt elérhető nyereséghez fűződő érdekelttségi rendszer mennyiben és milyen gazdasági vagy politikai feladatok teljesítését veszélyeztetheti egy évnél nagyobb perspektívában. A tanulmányban rögzített és a gyakorlatban tapasztalható ellentmondások megoldására közölt javaslatai minden bizonnyal elősegíthetik majd a vállalati nyereség növeléséhez fűződő ösztönző rendszer tökéletesítését.

A szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás továbbfejlesztése és tudományos megalapozása szempontjából is fontos statisztikai, módszertani kérdést taglal Sóky Dezső: A szocialista országok nemzeti jövedelme nemzetközi összehasonlításának néhány problémája című tanulmánya.

Gönczöl György: Piacprobléma és növekedési elmélet című tanulmánya a Keynes-t „továbbfejlesztő”, modern polgári közgazdászoknak a kapitalizmus működőképességéről vallott nézeteit teszi bírálat tárgyává, ugyanakkor kifejti a marxista válságelmélet néhány fontos, de a tudományos irodalomban eddig elhanyagolt összefüggését.

Végezetül a gazdaságilag elmaradott országokban a termelőerők fejlesztésének központi problémáját, a felhalmozási szükségletek nagyságát és a felhalmozási folyamat főbb jellegzetességeit vizsgálja Molnár Ferenc: A felhalmozás néhány főbb problémája a fejletlen országokban című tanulmánya.

E rövid, a terjedelem által megszabott korlátok miatt szükségképpen vázlatos és hézagos ismertetés is mutatja a tanulmánykötet, egyben a Köz-

gazdaságtudományi Intézetben folyó tudományos kutató munka sokrétűségét, gazdagságát. Hogy az intézeti kutató munkáról alkotható kép teljesebb legyen, ezt azzal kell kiegészíteni, hogy — az évkönyv második részében levő közlemények szerint — 1958-59-ben az Intézetben kereken 50 témában folyt kutató munka, tehát az említett 15 tanulmány az Intézet tudományos tevékenységének csak kisebb hányadát reprezentálja.

„A közgazdasági elmélet emberének — írja az évkönyv előszavában Friss István — arról is számot kell adnia, mennyire tart lépést tudományának és országa közgazdaságának fejlődésével, mi újat tartogat tarsolyában.” Nos, az évkönyv arról tanúskodik, hogy az Intézet munkatársai gazdagítják a közgazdaságtudományt, nem tévesztik szem elől a magyar népgazdaság időszerű problémáit, segítenek a maguk eszközeivel a népgazdaság vezetéséért felelős szerveknek, hozzájárulnak hazánk szocialista építésének ügyéhez.

GROTIUS ELŐSZÖR MAGYAR NYELVEN¹

I. Hugo Grotius neve már századok óta egygé vált azzal a művével, amely több mint három évszázaddal ezelőtt, a harmincéves háború idején „De iure belli ac pacis libri tres, in quibus ius Naturae et Gentium, item iuris publici praecipua explicantur” címen latinul jelent meg Párizsban. Az egész nemzetközi irodalomban a címe röviden csak „De iure belli ac pacis” („A háború és a béke jogáról”). A világ nemzetközi jogi és sok tekintetben általános kultúr-történeti irodalmának ezt a kiemelkedő alkotását úgyszólván minden művelt nép nyelvére lefordították. Hatása messze túlnőtt a jogtudósok körén. A Vico által nem jogosulatlanul „humani generis jurisconsultus”-nak nevezett szerző² főművének következtetéseit és elveit államférfiak és hadvezérek egyaránt irányadóknak tekintették. Ezek a következtetések és elvek természetesen többségükben nem részei többé az élő jognak, jelentőségük azonban nemcsak történeti, hanem egyben szép példái a jogász okfejtésnek, a nemzetközi békét követelő emberszerető gondoskodásnak.

Ez a Grotius olvasható először magyarul, ez a mű — „A háború és a béke jogáról” — jelent most meg először magyar nyelven. Minden bizonnyal a tudományos közvélemény álláspontját fejezi ki az a megállapítás, hogy régi tartozást rótt le a Magyar Tudományos Akadémia, midőn most a holland jogtudós nagy művét a magyar jogászok és a nemzetközi élet kérdései iránt érdeklődő közönség számára hozzáférhetővé tette. Méltó indulása ez „Az állam- és jogtudományok úttörői” c. akadémiai kiadványsorozatnak is.

Ebben a keretben nem kívánunk valamiféle recenziót vagy értékelést adni Grotius szóban forgó munkájáról. Ebben az összefüggésben inkább utalunk Szabó Imre *Hugo Grotius és a burzsoá jogbölcselet* és Hajdú Gyula *Hugo Grotius, „a nemzetközi jog atyja”* c. bevezető tanulmányára. E két tudományos igényű tanulmány hivatott arra, hogy Grotius tanait értékelje és azok meg-

¹ *Hugo Grotius: A háború és béke jogáról.* I—III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. I. köt. 327, II. köt. 572, III. köt. 369 o. A bevezető tanulmányokat írták: *Hajdu Gyula és Szabó Imre.* Fordították: *Haraszty György, Brósz Róbert, Diósdí György és Muraközy Gyula.* Szerkesztette: *Hajdu Gyula.*

² *L. Szabó Imre: „Hugo Grotius és a burzsoá jogbölcselet”* c. bevezető tanulmányát. I. köt. 67. o.

értését elősegítse. A mű magyar kiadásának alkalmával mégis természetesen tűnik, hogy — mintegy méltó megemlékezésékké — néhány szót szóljunk (a bevezető tanulmányok gondolataiba is bepillantást adva) a szerzőről és művéről, illetőleg a munka megszületésének körülményeiről (II.), a munka mai jelentőségéről (III.) és az előttiünk fekvő magyar kiadás érdemeiről (IV.).

II. Hugo Grotius 1583-ban született a hollandiai Deft városában. Jogi és teológiai tanulmányai során nyilvános vitákon már 15 éves korában bámulatba ejtette a tudósokat és mint „adolescentem sine exemplo” ünnepelték. 15 éves korában a francia királynak mint „le miracle de Hollande” mutatták be és Orleans-ban iuris utriusque doktorrá avatták, írja róla Hajdú Gyula bevezető tanulmányában.³ Életét később részben jogi, részben teológiai munkáknak, részben pedig a gyakorlatnak szentelte. Tudományos munkáinak nagy száma ma alig állapítható meg pontosan. Volt tartományi főügyész, Svédország követe Párizsban, részt vett békétárgyalásokon, aktívan tevékenkedett a hollandiai belső vallási háborúskodásban, amiért életfogytiglani börtönt kapott, de amiből csak két évet töltött le. Tevékeny és termékeny élet után 1645-ben halt meg.

Kora a társadalmi fejlődés tekintetében a feudalizmus hanyatlásának és a feltörekvő polgári osztály hatalomra jutása kezdetének, a történeti események szempontjából pedig a reformáció és ellenreformáció, illetőleg a harminc éves háború korszaka volt. Ez egész tudományos tevékenységére is rányomta a bélyegét. A pápaság politikai hatalma lehanyatlott. A reformáció és ellenreformáció politikai tartalmat takaró vallásháborúba torkollott. „Ha pedig nem létezett már olyan tekintély, amelynek döntését kötelezőnek ismerték el, a háborús összeütközések elkerülésének egyetlen lehetősége maradt fenn: a jog elismerése és tisztelete, — írja Hajdú Gyula bevezető tanulmányában Grotius nemzetközi jogi munkásságának történelmi körülményeiről. — Erősen jelentkezett tehát annak szükségessége, hogy az államok kapcsolatainak jogát tisztázzák, feltárják annak forrásait, szabályait, a kötelezettségeket, amelyek az államokat és az alattvalókat terhelik... Ezt tartalmazza Hugo Grotius műve: *De iure belli ac pacis*”.⁴ Grotius nem volt a szó szoros értelmében a nemzetközi jog atyja, mint az róla sok helyütt olvasható. A nemzetközi jog létrejött már akkor, amikor az első államok a történelem színpadára és egymással valamiféle kapcsolatba léptek. Az államok kapcsolatáról való bölcsekedés, azok elemzése és magyarázása — a nemzetközi jog tudománya — is e kapcsolatok kialakulásáig nyúlik vissza. „Grotius azáltal szerzett emlékezetes, hervadhatatlan érdemeket — írja találóan Hajdú Gyula —, hogy egy új rend létrejöttének hajnalán elsőként foglalta rendszerbe a kialakult, illetőleg kialakulóban levő államok egymás vonatkozásában tanúsítandó magatartását.

³ I. köt. 97. o.

⁴ I. köt. 96. o.

nak jogát. Fokozza érdemét, hogy szembeszegülve azzal a felfogással, hogy mikor a fegyverek csattognak, a jognak el kell némulnia, éppen azt hangoztatta a legnagyobb nyomatékkal, hogy a háborúban is érvényesülnie kell a jognak és... ki is fejtette e jognak értelmét és tartalmát.”⁵ Tudományos tevékenysége tárgyainak fontosságára, sok tekintetben máig is ható elevenségére utal nemcsak a tárgyalt főműve, hanem olyan kisebb munkája is, mint pl. az (*Mare liberum*), amelyet 1609-ben írt a tenger és a tengeri kereskedelem szabadságáért, amikor a spanyolok Németalföld függetlenségéhez való hozzájárulásukat ahhoz akarták kötni, hogy Németalföld mondjon le Indiával folytatott tengeri kereskedelméről.

A legégetőbb aktualitás hívta létre „A háború és béke jogáról” c. munkáját is. Dúlt a harmincéves háború, amelynek során csatazajtól visszhangzott majd egész Európa. Ebben az egyre nagyobb méreteket öltő csatazajban dolgozott Grotius három éven át nagy művén, amelyet említett címén 1625-ben jelentetett meg Párizsban, és amely még életében világhírűvé tette.

Amellett, hogy ez a munkája máig is egyik gyakran használt forrásmunkája a nemzetközi jogi irodalomnak, amellett, hogy mind a korabeli társadalmi, politikai helyzet, mind a politikai tanok története szempontjából nemcsak a jogtudományok művelői forgathatják haszonnal, amellett, hogy a tudománytörténetnek is egyik klasszikus dokumentuma, az is megállapítható, hogy nem egy tétele, illetve kérdésfeltevése — ha továbbfejlesztett formában és megváltozott tartalommal is — máig sem vált teljesen meghaladottá. Tudományos módszerét tekintve a maga feltételei között a tárgyi-lagosságra való törekvés, a tények és a bámulatos gazdagságában feltárt nézetek tisztelete vezette. Ellenük, ha nem értett velük egyet, a tudós fegyvereivel, érvekkel harcolt. Jellemző például, hogy az igazságos háború feltételeit illetően protestáns létére Aquinói, a katolikus teológus nézeteit fogadta el. Helyesen következetes eljárás ez egy olyan tudósnál, aki a háborúk és viszályok elsimításának szentelte tudományos tevékenységét, aki munkájának mottójául a következőket mondja: „Könyvem megírásánál az volt a célom, hogy a nemcsak a keresztényekhez, hanem a minden emberhez méltatlan elvadásulást, amellyel a háborúkat önkényesen megindítják és folytatják, és amelyet a népek szerencsétlenségére naponként csak növekedni látok —, tehetségemtől telhetőleg enyhítsem.”

III. Magyar nyelven most jelent meg először Grotius világhírű műve — írtuk. Ez azonban nem azt jelenti, hogy neve, sőt munkássága is korábban nem lett volna ismeretes Magyarországon. Szabó Imre tárja fel bevezető tanulmányában, hogy Grotius műve nemcsak, hogy ismert volt Magyarországon, „hanem bizonyos értelemben körülötte zajlott le ez időben a haladásnak és a reakciónak a múltban társadalmi és jogéletünkben annyiszor vissza-

⁵ I. köt. 94. o.

térő küzdelme”.⁶ Az ember természetes jogairól és az állam szerződéses keletkezéséről vallott elvei révén Grotius munkája a XVIII. századi magyar köztársasági mozgalom egyik jelentős szellemi forrása volt. Egyértelműen kiderül, ez Kazinczy Ferenc, a magyar nyelvújítás és irodalom e haladó alakjának, különösen azonban Martinovics Ignác és Hajnóczy József, a XVIII. századvégi magyar köztársasági mozgalom vezéralakjainak írásaiból. A későbbi hivatalos magyar jogbölcseleti irodalom részben erősen támadta Grotius „forradalmasító” természetjogi tanításait, részben pedig azzal látta Grotius oeuvre-jét fenntarthatónak, hogy igyekezett bebizonyítani, hogy Grotius nem volt forradalmár s tanai nem veszélyesek. „Mindezeknél fogva talán nem lehet azt sem egészen véletlennek tekinteni s nem lehet egyszerűen Grotius teljes időszakát ütlenné válásának tulajdonítani, hogy műve magyarul később sem jelent meg — írja Szabó Imre hivatkozott tanulmányában —, aminthogy igen sok más olyan gondolkodó, filozófus és jogfilozófus műve sem jelent meg a múltban nálunk, aki éppen a forradalmi burzsoá gondolkodás alakulására vethetett volna fényt, s a haladó polgári eszmék terjedését segítette volna elő. Ezért nem közömbös, hogy *mi* adjuk ki első ízben magyarul világhírű munkáját, s mi törlesztjük a múlt adósságát e téren is, felidézve a haladó politikai és jogi gondolkodás történetének e kiemelkedő jelentőségű művével mind Grotius emlékét, mind pedig azoknak a magyar gondolkodóknak, politikusoknak és jogászoknak emlékét, akik többek között Grotiusra hivatkozva küzdöttek a feudalizmus megdöntésért, az uralkodóval való ’kötés’ feloldásáért, s a természetjog és a társadalmi szerződés gondolatkörében mozogva fejezték ki a haladó törekvéseiket.”⁷

Ha igaz is, hogy Grotius könyve kiadásának ma nálunk az állam- és jogelmélet és a nemzetközi jog szempontjából jórészt csak tudománytörténeti jelentősége van, hiszen a szocialista jogtudomány messzire került a természetjogi felfogástól; mégis klasszikus dokumentuma a történelmileg haladó eszméknek, amely ma is élvezhető tudományos nyelvezetben ad számot a polgári politikai és jogi gondolkodás kezdeteinek egy igen érdekes fejezetéről. Grotius nézeteit már a maga korában és később is támadták polgári tudósok, köztük Rousseau is. A szocialista társadalomtudomány pedig Grotius egész természetjogi koncepcióját meghaladottnak tekinti. De egyet lehet és kell érteni Hajdú Gyula értékelésével, amikor azt mondja: „...ha Grotius értékét nem a mai idők és nem is Rousseau korának, hanem a saját korának tényezői alapján ítéljük meg, akkor tartozunk neki azzal az elismeréssel, hogy műve óriási jelentőségű volt a népek együttélésének előmozdításában és a kölcsönös megértés, a béke propagálásában.”⁸

⁶ I. köt. 67. o.

⁷ I. köt. 69—70. o.

⁸ I. köt. 111. o.

IV. Szükséges néhány szót szólni a magyar kiadásról, annak szerkesztéséről és fordításáról is.

Helyesnek tekinthető a szerkesztőbizottságnak az a döntése, hogy a magyar fordításhoz Grotius művének 1646. évi amszterdami latin nyelvű kiadását vette alapul. Ez ui. teljesebb az 1625. évi első kiadásnál, tartalmazza azokat a kiegészítéseket, amelyekkel Grotius az első kiadás után bővítette munkáját. Ötletes és a kezelhetőség szempontjából is előnyös, hogy a magyar kiadás a grotiusi címhez (...libri tres) híven, három kötetben adja közre a terjedelmében is tekintélyes munkát. Ami magát a fordítást, a magyar szöveget illeti, a fordítókat mind a fordítás jól eltalált nyelvezetéért és stílusáért, mind pedig azért a filológiai pontosságért, amellyel tapintatosan még Grotius — irodalmi utalásokra vonatkozó — tévedéseit is korrigálja, elismerés illeti.

És végül dicséret illeti az Akadémiai Kiadót is a komoly, izléses és szép munkáért, amellyel méltó keretet adott a jogtudomány egyik legnagyobb hatású úttörője legnagyobb munkájának.

M. F.

KRÓNICA

Az Osztály életéből

A Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1960. február 11-én Osztályülést tartott. Az ülésen az osztálytitkár tájékoztatta az Osztály tagjait az Osztályvezetőség elmúlt félévi munkájáról. Ismertette az 1960. évi nagygyűlés előkészítésére vonatkozó elnökségi határozatot, továbbá a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya nagygyűlési programjának tervét. Tájékoztatta az Osztályt a távlati kutatási feladatokkal kapcsolatos előkészítő munka állásáról, valamint a céltámogatások rendszerének átalakítására vonatkozó elnökségi irányelvekről. Az ülés napirendjén szerepelt még az új akadémiai tagok ajánlása.

*

Az Osztályvezetőség január 28-án ülést tartott. Az ülésen az Osztályvezetőség megtárgyalta az ez évben rendezendő Művészettörténeti Konferencia előkészítésére vonatkozó javaslatot, az intézetekben folyó ideológiai oktatás és szakmai ideológiai viták tervét, továbbá egyebek között kijelölte 1960. évre az akadémiai bizottságok tagjait és elfogadta az Osztályvezetőség következő félévi munkatervét.

*

Az Osztályvezetőség február 11-én ülést tartott. Az ülésen az Osztályvezetőség jóváhagyta az Osztályhoz tartozó intézetek, továbbá a céltámogatott tanszékek és intézmények 1960. évi kutatási tématervét, elfogadta az 1960. évi nagygyűlés osztályprogramjára előterjesztett javaslatot. Kialakította a távlati tudományos kutatási főfeladatok tervtanulmányait előkészítő bizottságok személyi összetételére vonatkozó javaslatot. Egyebek között véleményezte az újjáalakult Magyar Közgazdasági Társaság alapszabályát és annak jóváhagyását azzal

javasolta az Akadémia elnökének, hogy a Társaság a módosító javaslatoknak a következő közgyűlésén szerezzen érvényt.

*

Az Osztályvezetőség 1960. március 10-i ülésén megvitatta az Osztály irányítása alatt álló Dunántúli Tudományos Intézet munkájáról szóló jelentést és azt határozati javaslattal az Elnökség elé terjesztette. Elfogadta a társadalomtudományok 10 éves fejlődéséről készített beszámoló tervezetét. Megvitatta a néprajz- és a földrajztudomány más osztályhoz kerülésének kérdését és javasolta az Elnökségnek, hogy terjessze a közgyűlés elé a néprajztudománynak a Nyelv- Irodalomtudományok Osztályához való átkerülését, míg a földrajztudomány maradjon továbbra is az Osztály keretében. Az ülés napirendjén szerepelt még a Magyar Történelmi Társulat 1960. évi kiadványterve, az Értekezések a történettudományok köréből című sorozat 1960. évben megjelenő kötetekre vonatkozó javaslat, valamint néhány szervezeti és személyi kérdés.

*

Az Osztályvezetőség március 31-i ülésén megvitatta és néhány módosítással elfogadta az Osztály 1960. évi könyvkiadási tervére vonatkozó javaslatot és utasítást adott a távlati könyvkiadási terv elkészítésére. Megvitatta továbbá és néhány apróbb módosítással ugyancsak elfogadta az Osztályvezetőség nagygyűlési beszámolójának tervezetét, jóváhagyta a Földrajztudományi Kutatócsoport és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Földrajztudományi Intézete közötti együttműködésre létrejött megállapodást, végül kiegészítette a régészeti folyóiratok szerkesztőbizottságait.

*

Intézeteink életéből

A Történettudományi Intézet az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya által kidolgozott irányelvek alapján február 29-én egész napos ankétot rendezett a nacionalizmus történelmi gyökereiről. Az ankétot *Molnár Erik* akadémikus nyitotta meg. Bevezető szavai után a felszólalók az egyes történelmi korszakok legfontosabb problémáit, a nacionalizmus történelmi gyökereit és megnyilvánulási formáit vizsgálták. Számos új megfogalmazás hangzott el és több olyan kérdés vetődött fel, amelyek megnyugtató módon való lezárása további kutatómunkát igényel. Az ankét legfőbb jelentősége abban állott, hogy a történelmi szemléletben még fellelhető nacionalizmusra irányítva a figyelmet, elvi segítséget nyújtott a marxista történettudomány további műveléséhez.

A Történettudományi Intézet, az MSZMP Párttörténeti Intézete és a Hadtörténeti Intézet hazánk felszabadulásának 15. évfordulója tiszteletére április 20-án tudományos ülést rendezett, melyen a bevezető referátumot „Népi demokráciánk elméleti forrásaihoz” címmel *Mód Aladár* a történelemtudományok doktora tartotta. A rendező intézetek korreferensei a felszabadulás utáni korszak története egyes mozzanatait és a korszak feldolgozására vonatkozó eddigi munkák ismertetésével egészítették ki a bevezető referátumot.

Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából a Magyar Jogász Szövetség, az Igazságügyi Minisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Magyar Szovjet Baráti Társaság Jogtudományi Szakosztálya és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Állam- és Jogtudományi Szakosztálya közös rendezésében 1960. április 9. és május 18. között ünnepi ülésszak megtartására került sor. Az ünnepi ülésszak keretében részben Budapesten, részben Miskolcon, Pécsen és Szegeden 18 előadás hangzott el az elmélet, illetve a gyakorlat képviselői részéről. Az előadások — amelyek minden esetben vita követett — a gya-

korlat, az elmélet és a jogi oktatás fontosabb aktuális kérdéseit tárgyalták.

A Közgazdaságtudományi Intézet Tudományos Tanácsa január 14-én ülést tartott. Az ülés napirendjén az Intézet 1960. évi kutatási terve és két kutatási témában elért eredményeket feldolgozó tanulmány megvitatása szerepelt. Az intézet 1960. évi részletes munkatervét a Tudományos Tanács tagjai a tudományos igények szempontjából helyesnek, a népgazdaság igényei szempontjából hasznosnak találták. Egyben utaltak azokra az igényekre, amelyek a közgazdaságtudománnyal szemben általában és az Intézet kutatási tevékenységének további irányával szemben támaszthatók. A megvitatásra került két tanulmányt — *Hegedűs András* „A munkásbérézés szocialista iparunkban, különös tekintettel az átlagkeresetek meghatározására és ellenőrzésére” és *Komló László* „A termelőszövetkezetek fejlődésmérésének” — a Tudományos Tanács elméletileg helyesnek és hasznosnak találta és azok publikálását javasolta.

A Filozófiai Intézet szociológiai csoportja május 5-én vitaülést rendezett, amelynek napirendjén *Hegedűs András* a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa „Mikroszociológia és szociometria” című dolgozatának megvitatása szerepelt. A vitán résztvettek és felszólaltak *Szigeti József*, *Szalai Sándor*, *Bodrogi Tibor* és *Kulcsár Kálmán*.

A Földrajztudományi Kutatócsoport és a Földrajzi Bizottság május 9-én településföldrajzi ankétot rendezett, melyen *Erdei Ferenc* az MTA főtitkára elnökölt. Az előzetesen szétküldött tézisek alapján a geográfusok és a rokontudományok képviselői megvitaták és tisztázták a településföldrajz helyzetét a földrajztudományon belül: kapcsolatait a településtudománnyal és más tudományágakkal. Az ankétot napirendre kerültek a településföldrajz tárgykörére és módszerére vonatkozó kérdések is, ezen a téren azonban még számos részletproblémát kell a geográfusoknak megoldaniuk. Az ankétról jelen számunkban részletes ismertetést is közlünk (317. o.).

A Bizottságok munkájáról

A Történettudományi Bizottság január 25-én tartott ülésén megvitatta a Történet-

tudományi Intézet és a Dunántúli Tudományos Intézet történettudományi részlegének 1960. évi tudományos terveit, valamint az 1960. évi akadémiai célhitelekre vonatkozó javaslatot. Foglalkozott továbbá a Bizottság a Stockholmi Nemzetközi Történetész Kongresszuson való részvételünk előkészítésével.

*

A Történettudományi Bizottság március 7-én tartott ülésén megvitatta a Stockholmi XI. Nemzetközi Történetész Kongresszusra készülő tanulmánykötet bibliográfiai anyagát, valamint a Történettudományi Bizottság 1960. évi munkatervét.

*

A Filozófiai Bizottság február 9-én tartott ülésén megvitatta a Bizottság első felévi munkatervét, az 1960. évi kutatási tématervet és felosztotta az 1960. évi kutatási cél-támogatást. Egyebek között megtárgyalta a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének előterjesztését és megbízást adott a magyar filozófia 1918-tól napjainkig terjedő történetének és teljes bibliográfiájának elkészítésére a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete által szerkesztett Filozófia-történetében való felhasználás céljából.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság január 25-én tartott ülésén az állam- és jogtudományok 1960. évi tudományos kutatási tervével, valamint az 1960. évi akadémiai célhiteleknek az új célhitelek rendelkezéseknek megfelelő felosztásával foglalkozott. Megtárgyalta és jóváhagyta továbbá a Bizottság az ez évben rendezendő Nemzetközi Büntetőjogi Munkaértekezlet előzetes programtervezetét.

*

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság a folyamatban levő munkajogi kodifikáció gyakorlati szempontból is fontos elvi-elméleti kérdéseinek kidolgozásához való hozzájárulás céljából „A Munkatörvénykönyve rendszerezésének meghatározása” címen február 29-én kibővített vitautulást rendezett, amelynek előadója Nagy László, az állam- és jogtudományok kandidátusa, a Munkaügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztályának vezetője volt. A vitautulés elvi kérdéseket tárgyaló és az előkészület alatt álló új törvénykönyv részleteit illetően is alapos tézisanyaga és az ennek alapján az elmélet és a gyakorlat képviselőinek aktív részvételével kialakult beható vita sok vonatkozásban segítette elő az egész társadalom szempontjából is jelentős

törvénykönyv előkészítő munkálatait. Az elhangzott előadást tanulmánnyá átdolgozva jelen számunkban közöljük (293 old.).

*

A Művészettörténeti Bizottság február 5-én tartott ülésén az 1960. évi kutatási cél-támogatás felosztásával és az ez évben megrendezendő Művészettörténeti Konferencia elvi és szervezési problémáival foglalkozott.

*

A Régészeti Bizottság január 12-én tartott ülésének napirendjén a régészettudomány 1960. évi kutatási terve, valamint az 1960. évi akadémiai célhitelek felosztására vonatkozó javaslat szerepelt.

--

*

A Néprajzi Bizottság február 5-én tartott ülésének első napirendi pontja az 1960. évi kutatási cél-támogatás felosztása volt. A második napirendi pontban megvitatta a néprajztudomány akadémiai szervezeti hovatartozásának kérdését és egységesen állást foglalt a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályához történő kapcsolódás mellett.

*

A Néprajzi Bizottság március 12-én tartott ülésén megtárgyalta az 1961. évi néprajzi könyvkiadás problémáit és több jelentős új mű kiadására tett javaslatot.

*

A Földrajzi Bizottság február 18-i ülésén megvitatta a földrajztudomány szervezeti hovatartozásának kérdését az Akadémián belül és egységesen a jelenlegi helyzet fenntartása mellett foglalt állást.

*

A Pedagógiai Bizottság január 29-i ülésén kidolgozta javaslatát az 1960. évi akadémiai célhitelek elosztására, továbbá foglalkozott a megjelent pedagógiai tanulmánykötet megvitatásának előkészítésével.

*

A Pedagógiai Bizottság március 21-i ülésének első részében kibővített ünnepi ülésen emlékezett meg a mártírhaltalt halt kommunista pedagógusról, Földes Ferencről születésének 50. évfordulója alkalmából. Az ünnepi megemlékezést Földes Éva, a pedagógiai tudományok kandidátusa tartotta. Az ülésen részt vett Földes Ferenc özvegye és a Párttörténeti Intézet több

munkatársa. Az ülés második részében *Nagy Sándor*, a Bizottság elnöke beszámolt a Bizottság 1959. évi munkájáról, majd megvitatta a Bizottság az 1960. évi munkatervét.

*

A neveléstörténeti Albizottság április 25-én ülést tartott, melyen *Hecksch Ágnesnek* „A magyar neveléstörténeti tanulmányok” című kiadványban megjelent Imre Sándorról írt tanulmányát vitatták meg.

*

Társulati rendezvények

A Magyar Történelmi Társulat március 31—április 2. között a Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város Tanácsával, a Hazafias Népfront Borsod megyei és Miskolc városi bizottságával, valamint a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Borsod megyei szervezetével közösen Borsodi Történész Napokat rendezett Miskolcon. Ez alkalommal megalakult a Magyar Történelmi Társulat Észak-magyarországi Csoportja is. Az ülés szak első napján hazánk felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából *Lackó Miklós*, a Történettudományi Intézet munkatársa „Pártharcok és tömegmozgalmak a felszabadult Magyarországon 1946. őszén” címmel tartott előadást. A második napon megvitatották a „Magyarország és a második világ-háború” című kiadványt. A vitaindító előadást *Zsigmond László* kandidátus, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója tartotta. A harmadik napon néhány bányászati és kohászattörténeti kérdés megvitatására került sor. A vitavezető *Paulinyi Oszkár*, a történelemtudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet munkatársa volt. A vándorgyűlés résztvevői bányalátogatást tettek és megtekintették a kohászati múzeumot is.

*

A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozata és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium előadássorozatában április 13-án *Barta István* a Történettudományi Intézet munkatársa, a Széchenyi-kérdésről tartott előadást és konzultációt.

*

A Magyar Földrajzi Társaság április 24-én tartotta 82. ünnepi közgyűlését. Ennek keretében a következő előadások hangzottak el: *Kádár László*: „A löszképződés éghajlati feltételei”; — *Bulla Béla*: „Interglaciális és interstadiális geomorfológiai problémák a periglaciális övben”; — *Radó*

Sándor: „Magyarország nemzeti atlasza”; — *Szabó Pál Zoltán*: „Karsztos formák Magyarországon, éghajlati megvilágításban”; — *Temes Ferenc*: „A földrajztanítás és a termelőmunka kapcsolata”; — *Udvarhelyi Károly*: „Magyarország felszabadulás utáni gazdasági fejlődésének tanítása”.

*

A Magyar Földrajzi Társaság és vidéki szakosztályai rendezésében a 82. ünnepi közgyűlés fent részletezett előadásain túlmenően január—április hónapban számos előadás hangzott el Budapesten, illetve Szegeden és Miskolcon.

*

A Magyar Néprajzi Társaság február 24-én tartott plenáris ülésén *iff. Kodolányi János* számolt be Finnországban tett tanulmányútjáról, április 6-án tartott plenáris ülésén *Vargyas Lajos* ismertette balladakutatásainak eddigi eredményeit. Ezeken túlmenően január—április hónapban a szakosztályok rendezésében több előadás, beszámoló és felolvasás hangzott el.

*

A Magyar Régészeti-, Művészettörténeti- és Éremtani Társulat rendezésében január 19-én *Fitz Jenő*: *Gorsium* (a táci ásátás problémái), *Csemegei József*: IX. századi szláv szobrászati emlék Magyarországon címmel tartottak előadást. Február 16-án *Barkóczy László* és *Sági Károly* számoltak be a fenékpusztai ásátásokról, március 22-én *Szentlélek Tihamér* az örvényesi ásátásokat ismertette és *Enz Géza* „A boroszlói városa Mátyás-arképei” címmel tartott előadást. Április 19-én *Dümmerling Ödön* emlékezett meg Möller István építésről születésének 100. évfordulója alkalmából. Január—április hónapokban az említettekén kívül a szakosztályok keretében több előadás hangzott el.

*

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya március 17-én vitatást rendezett a termelékenység vállalatok közötti összehasonlításának módszereiről és tapasztalatairól. A vitaindító referátumot *Román Zoltán*, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa tartotta. Április 22-én „A munkás-alkalmazotti népesség jövedelmi rétegződését tudakoló reprezentatív adatfelvétel egyes kérdései” címmel *Éltető Ödön*, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa tartott előadást.

*

Külföldi vendégeink

A. I. Meljukova szovjet régész kandidátus, a magyar—szovjet akadémiai egyezmény keretében 1960. március 14-től négyhetes tanulmányúton Magyarországon tartózkodott, melynek során a magyarországi bronzkori, halstattkori és szkíta emlékműanyagot tanulmányozta.

*

A Magyar Tudományos Akadémia vendégeként április 1-től 12-ig Magyarországon tartózkodott A. J. P. Taylor történész, a British Academy tagja és J. Robinson közgazdász, cambridge-i egyetemi tanár. A. J. P. Taylor többször találkozott az egyetemes történelem magyarországi képviselőivel, az MTA Történettudományi Intézetében előadást tartott a II. világháború előzményeiről és előkészítésének időszakáról. J. Robinson, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében folytatott eszmecsere elméleti kérdésekről.

*

K. Rebbo csehszlovák jogtörténész, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 19-e és május 18-a között tanulmányúton volt Magyarországon. Itt tartózkodása során a budapesti, a szegedi és a pécsi Állami- és Jogtudományi Karon jogtörténeti kutatásokat végzett és Pécsen résztvett a Magyar Jogász Szövetség által a pécsi karral közösen rendezett jogtörténeti konferencián.

*

H. Quita német régész kutató, a német—magyar akadémiai egyezmény keretében április 20-tól négyhetes tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során a magyarországi neolitikus és eneolitikus emlékműanyagot tanulmányozta.

*

L. Jisl csehszlovák régész, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 20-tól május 5-ig tanulmányúton Magyarországon tartózkodott. Tanulmányútja során szkíta, hun, avar és honfoglaláskori emlékműanyagot tanulmányozott, különös tekintettel az eurázsiai állatstílus kialakulására és fejlődésére. Itt tartózkodása során az MTA Régészeti Kutató Csoportjában színes filmmel kísért beszámolót tartott mongóliai tanulmányútjáról.

*

Április 22—29. között angol archaeológus küldöttség tartózkodott Magyarorszá-

gon, melynek tagjai S. Pigott, J. Cowen, T. G. E. Powel, és N. Sandars voltak. A delegáció tagjai meglátogatták az MTA Régészeti Kutató Csoportját és tanulmányozták az MNM — Történeti Múzeum, valamint a Budapesti Történeti Múzeum őskori anyagát. A kutatók szűkebb szakterületüknek és témájuknak megfelelően tanulmányozták a vidéki múzeumok anyagát is.

*

Április 26-án egy hónapra Budapestre érkezett M. Bokesova Uherova a Csehszlovák Tudományos Akadémia munkatársa, aki szlovák orvostörténeti kérdésekkel foglalkozik és a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében Budapestén az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, az Orvosi Dokumentációs Központban és az Országos Levéltárban végzett kutatásokat.

*

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

A német—magyar akadémiai egyezmény keretében január 6-án három hetes tanulmányútra utazott a Német Demokratikus Köztársaságba K. Kovács László, az Akadémia tanszéki kutatója. Tanulmányútja során néprajzi kutatásokat végzett és meglátogatott számos jelentős néprajzi intézményt.

*

Radó Sándor, a földrajztudományok doktora, egyetemi tanár, az Osztály képviselőjeként résztvett a Szovjetunió Földrajzi Társaságának január 27—29-én Kievdén rendezett kongresszusán.

*

Kreskai Ferenc, az Akadémia tanszéki kutatója a német—magyar akadémiai egyezmény keretében, az Osztály deviza támogatásával január 27-én két hetes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott. Tanulmányútja során főleg a tengeri fuvarjog fontosabb kérdéseit, azok NDK-beli jogszabályait, gyakorlatát és irodalmát tanulmányozta.

*

Radó Sándor, a földrajztudományok doktora, egyetemi tanár és Pécsi Márton, a földrajztudományok kandidátusa, az MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának részlegvezetője az Osztály kiküldetésében február 7-e és 18-a között a Szovjetunióban tartózkodtak. Kinttartózkodásuk során szak-

mai megbeszéléseket és konzultációkat folytattak a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Intézetei közötti közvetlen egyezmény keretében folyamatban levő közös kiadvány (Magyarország természeti és gazdasági földrajza) előkészítése, koordinálása és szerkesztése céljából.

*

Paulinyi Oszkár, a Történettudományi Intézet munkatársa, a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 25-én történeti kutatások céljából két hetes tanulmányútra Szlovákiába utazott. Kutatásai a városok és a bányászat XV—XVII. századi történetére irányultak. Feladata volt továbbá a körmöcbányai városi levéltár 1524—1541. közötti iratainak számbavétele, filmettetés céljából.

*

Vörös Antal, a Történettudományi Intézet munkatársa, az MTA bratislavai különmunkahelyének új vezetője április 25-én Csehszlovákiába utazott. Bratislavában és Prágában bemutatkozó látogatásokat tett, emellett filmezésre előkészítette a bratislavai és szepesi káptalani magánlevéltárak, valamint a szepesi préposti levéltár anyagát.

*

Tihanyi Andor, a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársa a csehszlovák—magyar akadémiai egyezmény keretében április 25-től május 7-ig Csehszlovákiában tartózkodott. Tanulmányútjának célja Csehszlovákia általános iskolái szervezeti és didaktikai módszereinek megismerése volt. Több tudományos intézményt és iskolát látogatott meg és megismerte a témával kapcsolatos csehszlovák tudományos eredményeket.

*

Könyveink

Az Osztály kiadási tervében szereplő művek közül 1960. első harmadában az Akadémiai Kiadónál a következő — röviden annotált — könyvek jelentek meg.

Arató Endre: „A nemzetiségi kérdés története 1790—1848.” I. kötet 404 o., II. kötet 442 o.

A szerző e munkában összefoglalóan tárgyalja a történeti Magyarország hét nemzetiségének (horvát, német, román, szerb, szlovák, ukrán, szász) a XVIII. század végén, meginduló és a XIX. század első felében

kibontakozó nemzeti mozgalmait, valamint e népeknek és a magyarságnak egymáshoz való viszonyát. A szintézis főként a gazdasági, társadalmi viszonyokat vizsgálja, figyelemmel kíséri a nemzetévválás előzményeit, a magyarországi nemzetiségeknek az ország határain kívül élő testvéreikkel egyre mélyülő kulturális, majd politikai kapcsolatait. Az egész problémát beilleszti a kelet-európai népek történetébe.

Grotius: „A háború és béke jogáról” I. kötet 327 o., II. kötet 572 o., III. kötet 367 o.

(A munkáról lapunk e számában részletes ismertetést közlünk. 347. o.)

Trencsényi Waldapfel Imre: „Vallástörténeti tanulmányok” 536 o., 29 oldal kép.

Trencsényi Waldapfel Imre e kötetben összegyűjtött régebbi és új tanulmányai a vallástörténet fontos állomásairól, társadalmi funkcióiról, lényeges vonásairól adnak értékes tudományos feldolgozást.

Heckenast Gusztáv: „Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban” (Értekezések a történeti tudományok köréből sorozat 13. füzet), 148 o.

A munka elsősorban levéltári forrásanyag alapján felméri a fegyver és lőszergyártás alapjául szolgáló termelőerők állapotát és fejlettségi fokát, majd nyomköveti a Rákóczi szabadságharc hadiiparának kifejlődését és szervezeti formáit.

Tokody Gyula: „Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei 1890—1918.” (Értekezések a történeti tudományok köréből sorozat 14. füzet), 107 o.

A tanulmány elsősorban az Össznémet Szövetség ideológiai alapjait, változásait, szervezeti felépítését elemzi. Az imperialista törekvések támogatását és propagálását vizsgálva, a szerző a hódító tervek társadalmi alapjait is megvilágítja.

Hajdu Tibor: „Március huszonegyedike (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)” (Értekezések a történeti tudományok köréből sorozat 15. füzet), 89 o.

A munka a Magyar Tanácsköztársaság megszületésének mozgalmas napjait eleveinti meg. Bemutatja a forradalmi napok lázas ütemét levéltári anyagok, egykorú dokumentumok és visszaemlékezések alapján.

„Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914—18.” (Összeállította: *Iványi Emma*), 581 o.

A Magyar Minisztertanácsnak 1914—18. közötti, a nyilvánosság elől eddig elzárt jegy-

zőkönyvei táruinak a kötetben a kutatók és a történelem iránt érdeklődő olvasók elé. A jegyzőkönyvek hasznos, sokoldalú, sokféle-képpen értékesíthető forrásanyagot tartalmaznak, melyek a kor történeti feldolgozásához, megfelelő értékeléséhez fontos kutatási alapot jelentenek.

„Magyar történeti bibliográfia 1825—1867. Nem-magyar népek (nemzetiségek)” IV. kötet. (Szerkesztők: Kemény G. Gábor, Katus László.) 675 o.

Az újabkori magyar történet kutatóinak nélkülözhetetlen kézikönyve a magyar történelmi bibliográfia, melynek első három kötete is már a felszabadulás után jelent meg. E kötet a címben jelzett korszak történetének, valamint az egykorú magyarországi nemzetiségi kérdés eddig nem ismert részletességű bibliográfiáját tartalmazza.

„Urbáriumok XVI.—XVII. század” (Szerkesztő: Maksai Ferenc), 895 o.

A török hódoltság korában élt parasztság életkörülményeinek megismeréséhez ad fontos anyagot e kiadvány, melyben a szerkesztő Magyarország valamennyi vidékére kiterjedő nélkülözhetetlen adatokat gyűjtött össze (jobbágynévsorokat, kimutatásokat a paraszti birtokviszonyokról, a parasztság állatállományáról, részletes adatokat termelvényeikről, piacaikról, szolgáltatásairól, robotjaikról, az őket ért pusztításokról és a földesúri magángazdálkodás fejlődéséről). A kötet bevezetése összefoglalja az utolsó évtized agrártörténeti kutatásainak eredményeit.

„Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1959.” (Szerkesztő: Kiss Árpád.) 743 o.

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának második tanulmánygyűjteménye. A könyv első részében a szerzők időszerű általános pedagógiai és művelődéspolitikai problémákat fejtegetnek, vizsgálják a nevelésnek a termelőmunkával való összekapcsolása lehetőségeit és módjait, továbbá az ezzel összefüggésben jelentkező tanterv-elméleti problémákat. A második rész a kísérleti és összehasonlító pedagógia módszereit és eredményeit taglalja.

„Budapest régiségei XIX.” (Szerkesztő: Gerevich László.) 402 o.

A kötet régészeti és művészettörténeti dolgozatai a Budapest történetét feldolgozó nagyarányú kutatások részleteredményei. A tanulmányok egy része a város őskori, illetve római kori emlékeiről nyújt tájékoztatást, Aquincum történetéhez új adatokat szolgáltatva. Középkori és újkori tanulmányok zárják a kötetet.

Disszertációs viták

Forgács László „Petőfi Apostola és Márciusi Ifjak világnézete” című kandidátusi értekezését 1960. január 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Mátrai László MTA lev. tag és Sándor Pál, a filozófiai tudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt Petőfi fejlődésének és a kor nagy problémái történelmi összefüggéseinek döntő kérdését veti fel. Disszertációjában a vonatkozó irodalom széleskörű ismeretéről tett tanúságot. Módszertanilag helyesen törekedett a téma történelmi hátterének, összefüggéseinek feltárására, megrajzolására. Az eddigieknél helyesebb és határozottabb választ ad az Apostol problematikájára, amennyiben ezt szoros összefüggésbe hozza a nemzeti egységfront belső ellentmondásaival, bár ezeket az osztályellentéteket helyenként eltúlozza bizonyos konstrukciók kedvéért. Az osztályviszonyok, a sajátos magyar viszonyok további elmélyült elemzése lenne szükséges ahhoz, hogy Petőfi plebejus demokratizmusa miért torpant meg a paraszti érdekek következetes képviselője előtt. A bizottság helytelennek tartja, hogy a jelölt az őt ért bírálatra szubjektív módon reagált, vitamódszere, magatartása kifogásolható.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Forgács Lászlót a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

*

Gerics József „Legkorábbi Gesta szerkesztéseink keletkezésének problémái” című kandidátusi értekezését 1960. január 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Kumorovitz Lajos, a történelemtudomány doktora és Mezey László az irodalomtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensekkel egybehangzóan megállapította, hogy a jelölt dolgozata a középkori forráskritika ezideig nem eléggé méltányolt stádiumának értékes gyarapítása. Sikerrel oldja meg feladatát, a feltételezett „ösgesta” keletkezési idejének az eddigieknél valószínűbb meghatározását. Munkáját filológiai pontosság, szövegkritikai igényesség mellett a vizsgált kor társadalmi fejlődésének alapos ismerete jellemzi. Egyes megállapításai kiindulópontul szolgálhatnak az állam korai feudális ideológiájának további elemzéséhez. A bírálóbizottság emellett kíváncsian tartja, hogy a jelölt munkájának megjelentetése során az opponensek javaslataival összhangban szenteljen több teret az egyetemes történeti irodalom újabb megállapításainak. További munkáiban törekedjék a krónikaelemzés

és a kritika marxista módszerének sokoldalú kialakítására.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Gerics Józsefet a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

*

Vincze Imre „Az ipari termékek állami árszabályozása” című kandidátusi disszertációját 1960. február 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Wilesek Jenő a közgazdasági tudományok kandidátusa és Huszár István az MSZMP KB. munkatársa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző a tudományos és gyakorlati élet érdeklődésének középpontjában álló problémát dolgozott fel disszertációjában. A disszertáció legfőbb érdeme abban áll, hogy nagy alapossággal és hozzáértéssel sokoldalúan ismerteti a szocialista árképzés legfőbb elveit és módszereit. A vitás kérdésekben általában állástfoglalt, bár állásfoglalásának indoklása nem mindig meggyőző. A disszertáció legfőbb hiányossága abban áll, hogy a szerző nem tudta megfelelő távolságból szemlélni és így kellő objektivitással bírálni azt az utolsó árrendezést, amelynek leírása disszertációjának fő témája, s amelynek megvalósításában a szerző vezető szerepet vitt. Elvi állásfoglalásaiban nem mindig teljesen következetes. A bizottság a dolgozatot — a vitában elhangzott észrevételek figyelembevételével — kiadásra alkalmasnak ítéli.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vincze Imrét a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Várkonyi Ágnes „Thaly Kálmán és történetírása” című kandidátusi disszertációját 1960. február 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Köpeczi Béla az irodalomtudományok kandidátusa és Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet munkatársai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt célul tűzött feladatát igen sikeresen oldotta meg. Thaly korának s a történetírásban feldolgozott problematikának egyaránt alapos, sokoldalú ismerete tette lehetővé számára, hogy lényegében helyesen jelölje meg Thalynek és romantikus, nacionalista életművének helyét a magyar történetírásban. Munkája mellett, hogy a tudományos bibliográfia igényeinek tartalmát, módszerét, formáját tekintve egyaránt magas színvonalon tesz eleget, sokban segíti a dualista korszak jelentős kérdésének meg-

ismerését és a magyar marxista historiográfia annyira szükséges kibontakozását, különösen a nacionalizmus elleni harc vonatkozásában. A XIX. századi magyar történetírás irányainak megítélésére azonban az előmunkálatok hiánya ellenére indokolt lett volna annyi gondot fordítani, amennyire tartalmas válaszában oly sikerrel vállalkozott is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Várkonyi Ágnest a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gábori Miklós „A késői paleolitikum kérdései Magyarországon” című kandidátusi értekezését 1960. február 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Banner János és Dobrovits Aladár, a történelemtudomány doktori voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapítja, hogy Gábori Miklós már korábbi munkásságával jelentős tudományos érdemeket szerzett és kandidátusi értekezése számos új probléma felvetésével és marxista törekvésű történetiszemléletével értékes eredményt jelent a magyar és nemzetközi paleolitikus kutatás területén. Támogatja ezt a dolgozatából is kitűnő ásatási jártassága, irodalmi és anyagismerete. Gábori Miklós kandidátusi értekezését a bizottság kiadásra érdemesnek tartja, felhívja azonban a jelölt figyelmét arra, hogy tanulmányát az opponensi vélemények alapján kiadás esetén dolgozza át.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Gábori Miklóst a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

*

Hajdú Tibor „Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben” c. kandidátusi disszertációját 1960. március 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Szamuely Tibor a történelemtudomány kandidátusa és Halász József a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása tudományos és politikai szempontból egyaránt helyeselhető. A kandidátusi disszertáció a követelményeknek — önálló és új kutatási eredményei alapján — megfelelt. A munkát a marxizmus—leninizmus szemlélete és módszere jellemzi. Az értekezés jelentős mértékben előrevitte a Magyar Tanácsköztársaság és az azt megelőző időszak történelmi feldolgozását. Ugyanakkor a bizottság szükségesnek véli, hogy rámutasson az értekezés egyes hiányaira; néhány elvi problémát, így

pl. a kettőshatalom kérdését vagy a két párt egyesülése körülményeit nem vizsgálta elég sokoldalúan, esetenként állításait nem támasztotta kellő adatokkal alá. A vita során a jelölt a benyújtott disszertáció tételait újabb tényadatokkal és elméleti megállapításokkal egészítette ki, tanúságot téve arról hogy az adott korszaknak kvalifikált kutatója. A bizottság figyelmébe ajánlja Hajdu Tibornak, hogy egyrészt az opponensek és hozzászólók kritikai észrevételeit, másrészt az általa is említett szempontokat használja fel további munkájában.

A Tudományos Minősítő Bizottság egyhangú javaslata alapján Hajdu Tibort a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

*

Szász Antal „Kapitalista bank és bankhitel Magyarországon 1900–1914.” című kandidátusi disszertációját 1960. március 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Ausch Sándor a közgazdasági tudományok kandidátusa, Berend Iván a történelemtudományok kandidátusa és László Andor, az OTP igazgatója voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szász Antal disszertációja figyelemreméltóan hozzájárult ahhoz, hogy közgazdasági irodalmunk gazdagodjék a választott téma marxista—leninista alapon történő kritikai ismertetésével. A szerző igen nagy banküzemeltetési szakismerettel, hatalmas anyagot dolgozott fel, nem egy értékes eredeti megállapításra jutott. A szakirodalomban egyedülállóak a disszertációnak azok a részei, amelyekben a szerző komplex elemzést ad a tőkés bankár döntését befolyásoló tényezőkről és bírálja a tőkés bank üzleti politikáját, vagy ahol leírja és leleplezi az egykori Magyarország pénz- és tőkepiacának mechanizmusát. Munkája azonban egyes elméleti fogyatékoságokat mutat. Sajnálatos, hogy a disszertációban nem érvényesül következetesen a szerző marxista—leninista szemlélete és ez a disszertáció politikai gazdaságtani megalapozottságát is károsan befolyásolja. Így pl. zavaróan hat a financetőke, a hitelpénz fogalmának pontatlan használata, a kapitalizmus előtti és a kapitalista hitelviszonyok közötti minőségi különbség elmosódása. Nem eléggé mély a hitel és az osztóke mozgásának összefüggéseiben való elemzése. Túlzottan leegyszerűsítettek a szerző egyes gazdaságtörténeti megállapításai és nem minden tekintetben támaszkodnak a legújabb gazdaságtörténeti kutatásokra. A disszertáció, a jelenlegi formájában fellelhető fogyatékoságai ellenére is hézagpótló munka, amely a közgazdászok és gazdaságtörténészek számára értékes forrással szolgálhat.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szász Antalt a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Diószegi Vilmos „A sámanhit emlékei a magyar népi műveltségben” című kandidátusi értekezését 1960. március 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Hajdu Péter a nyelvészeti tudományok kandidátusa és Vargyas Lajos a zenei tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az elhangzott opponensi vélemények és a vita alapján megállapítja, hogy Diószegi Vilmos disszertációja széles alapokon nyugvó összehasonlítással teljes összefüggésében tárta fel a szibériai sámanhit és a magyar népi műveltség kapcsolatait. Ezzel ezt a jelenségszortot, mint a magyar népi kultúrának is részét, első ízben állította be szerves összefüggésbe. A bizottság kíváncsún tartja, hogy eredményeit az európai összehasonlító anyagra tovább kiterjessze.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Diószegi Vilmost a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

*

Román Zoltán „A termelékenység nemzetközi összehasonlítása az iparban” című kandidátusi értekezését 1960. március 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Cukor György és Kiss Tibor a közgazdasági tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Román Zoltán kandidátusi értekezése igen fontos és aktuális témát önállóan és újszerűen dolgozott fel és a termelékenység nemzetközi összehasonlítása szempontjából igen hasznos számítások elkészítését messzeemenően elősegítette. A vizsgált téma szakirodalmát kitűnően ismeri és tanulmányában igen jól felhasználja. A problémákat áttekintette, rendszerezte és a szükséges következtetéseket levonta, a fontosabb módszereket önálló számításokkal is illusztrálta és ezek használhatóságát az esetek többségében bizonyította. Kisebb hiányosság, hogy az elemzés néhány helyen a felvetett gondolatok, illetőleg javasolt módszerek gyakorlati használhatósága szempontjából nem megy elég messze és a tanulmány helyenként rövidebb és áttekinthetőbb lehetett volna. Kíváncsú, hogy az értekezésben kidolgozott módszerek gyakorlati alkalmazásánál további átfogó lépések történjenek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Román Zoltánt a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1960. VII. 19. — Terjedelem: 15 (A/5) ív

---

1960. 51753 — Akadémiai Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya Vezetőségének beszámolója.....	195
— — A közgazdaságtudomány időszerű feladatai	241
— — Történetírásunk fejlődése az elmúlt évtizedben	247
— — A mezőgazdasági termelőségvetések állami irányításának néhány problémája	253
Szalai Sándor: Az értelmi tevékenységek és az életműködések mechanizmusának kérdése a matematikai-logikai és kibernetikai kutatás újabb eredményeinek megvilágításában	263
Nagy László: A Munka Törvénykönyve rendszerének meghatározása	293
A. Haniczek Zsuzsanna: Településföldrajzi vitaülés a Magyar Tudományos Akadémián	317
Rózsa György: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban	325
— — Állam és jogtudományi folyóiratirodalmunk fejlődése	333
H. I.: A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének II. Évkönyve	343
M. F.: Grotius először magyar nyelven	347
— — Krónika	353

СОДЕРЖАНИЕ

Отчет правления Отдела общественных и исторических наук Академии Наук Венгрии	195
— — Актуальные задачи экономической науки	241
— — Развитие венгерской историографии в прошлое десятилетие	247
— — Некоторые проблемы государственного руководства производственными кооперативами	253
Ш. Салаи: Вопрос о механизме умственной деятельности и жизнедеятельности в свете новых достижений математико-логического и кибернетического исследований	263
Л. Надь: Определение системы Кодекса законов о труде	293
Ж. А. Ханчик: Научное заседание по вопросам о географии населения в Академии Наук Венгрии	317
Дь. Рожа: Венгерские общественные науки в изданиях ЮНЕСКО	325
— — Развитие журналов науки государства и права ВНР	333
И. Х.: Ежегодник № II, изданный Институтом Экономических Наук Академии Наук Венгрии	342
Ф. М.: Гротий впервые на венгерском языке	347
— — Хроника	353

SOMMAIRE

Compte rendu de la Section des Sciences Sociales et Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences	195
— — Les tâches actuelles des sciences économiques	241
— — Le développement de notre historiographie dans les derniers dix ans	247
— — Quelques problèmes de la direction des coopératives de production agricole par l'Etat	253
<i>Sándor Szalai</i> : Le problème des activités intellectuelles et des fonctions vitales à la lumière des récents résultats des recherches de logique mathématique et de cybernétique	263
<i>László Nagy</i> : L'établissement du système du Code du Travail	293
<i>Zsuzsanna Á. Hanicsek</i> : Une séance de discussion à l'Académie Hongroise des sciences en matière de géographie de l'habitat	317
<i>György Rózsa</i> : Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO	325
— — Le développement de nos périodiques des sciences politiques et juridiques	333
<i>I. H.</i> : Le II ^e volume des Annales de l'Institut des Sciences économiques de l'Académie Hongroise des Sciences	343
<i>F. M.</i> : La première édition de Grotius en langue hongroise	347
— — Chronique	353

INHALT

Bericht der Sektionsleitung der Sektion für Gesellschafts- und Geschichtswissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	195
— — Die aktuelle Aufgaben der Wirtschaftswissenschaft	241
— — Die Entwicklung der ungarischen Geschichtswissenschaft in den vergangenen zehn Jahren	247
— — Einige Probleme der staatlichen Lenkung der LPGs	253
<i>Sándor Szalay</i> : Die Frage der intellektuellen Tätigkeit und des Mechanismus der Lebens-tätigkeiten in der Beleuchtung der neuen Erfolge der mathematisch-logischen und kibernetischen Forschungen	263
<i>László Nagy</i> : Die Bestimmung des Systems des Gesetzbuches der Arbeit	293
<i>Zsuzsanna Á. Hanicsek</i> : Diskussion an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften über Fragen der Geographie der Siedlungen	317
<i>György Rózsa</i> : Die ungarische Gesellschaftswissenschaften in den Publikationen der UNESCO	325
— — Über die Entwicklung der ungarischen rechtswissenschaftlichen Zeitschrift-literatur	333
<i>I. H.</i> : Das zweite Jahrbuch des Instituts für Wirtschaftswissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften	343
<i>F. M.</i> : Grotius zuerst in ungarischer Sprache	347
— — Chronik	353

Ara : 33,—Ft